

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

70

17
2010

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Інститут історії і політології

ГАЛИЧИНА

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВИЙ
І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

17'2010

НБ ПНУС

766466

Івано-Франківськ

УДК 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)-8
Г15

Головний редактор: Микола Кугутяк

Відповідальний секретар: Олег Єгрешій

Редакційна рада: Володимир Грабовецький, Василь Грещук, Олег Жерноклев, Леонід Зашкільняк (м. Львів), Олександр Карпенко, Володимир Качкан, Петро Круль, Василь Марчук, Володимир Матвішин, Борис Савчук, Тарас Салига (м. Львів), Михайло Станкевич, Петро Федорчак, Степан Хороб, Ігор Цепенда, Мирон Черепанин, Раїса Чугай (м. Львів)

Редакційна колегія: Микола Кугутяк, Олег Єгрешій,
Олександр Марущенко, Ігор Райківський

Адреса редакційної колегії:
76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57

Часопис "Галичина" затверджений фаховим виданням ВАК України з таких галузей наук: історія, філологія, мистецтвознавство

Реєстраційне свідоцтво КВ № 15260-3832 ПР від 05.06. 2009 р.

ГАЛИЧИНА. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. 2010. Ч. 17. 374 с.

СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ, А ТОМУ ЇХ ЗМІСТ НЕ ОBOB'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове
Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010
© Інститут історії і політології, 2010
© Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ

ДО 70-річчя ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Микола КУГУТЯК, Петро ФЕДОРЧАК

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ – ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА: 70 РОКІВ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ..... 11

Георгій КОЖОЛЯНКО

ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ ТА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ..... 24

ЕТНОЛОГІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

Богдан ТОМЕНЧУК, Микола КУГУТЯК

ГОРОДИЩА І ЗАМКИ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ. МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ 2006–2010 рр..... 29

Роман БЕРЕСТ

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ ЗАЛІЗОРОБНЕ ВИРОБНИЦТВО УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО МОНАСТИРЯ..... 57

Наталія БУЛИК

АРХЕОЛОГІЯ ТА АРХЕОЛОГИ ЗАХОДУ УКРАЇНИ В ДОБУ РОМАНТИЗМУ..... 65

Олена КОЖОЛЯНКО

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВІСТІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст..... 77

Світлана БОЯН

ВЕСНЯНО-ЛІТНЯ КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ БОЙКІВ В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХІХ–ХХ ст..... 83

Назар КІСЬ

РУХ ЗА ВІЗАНТИЗАЦІЮ ТА "ОЧИЩЕННЯ ОБРЯДУ" У ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ В ГАЛИЧИНІ ПОЧАТКУ ХХ ст..... 95

Ігор КОВАЛЬ

ПОШИРЕННЯ КУЛЬТУ БОРИСА І ГЛІБА В ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ РУСІ ХІ–ХІІІ ст..... 100

ІСТОРІЯ

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ГАЛИЧИНА В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКИХ ГРОМАДІВЦІВ-УКРАЇНОФІЛІВ..... 108

Лілія ШОЛОГОН

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ (1848–1914 рр.): СПОГАДИ ОЧЕВИДЦІВ ТА УЧАСНИКІВ ПОДІЙ..... 123

<i>Василь БУРДУЛАНЮК, Галина БУРДУЛАНЮК</i> ГНАТ ХОТКЕВИЧ І ГАЛИЧИНА.....	132
<i>Тамара БОГАЧИК</i> ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ ДОРЕФОРМЕННОГО ПЕРІОДУ (1812–1868 рр.).....	137
<i>Лілія ЦЕРБІН</i> ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, ЧИСЕЛЬНІСТЬ, СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ РОСІЇ (1905–1917 рр.)....	143
<i>Лілія БУРАЧОК</i> ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСИПА НАЗРУКА (1918–1919 рр.)....	148
<i>Олег ЄГРЕШІЙ, Олексій РОВЕНКО</i> ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ АНТІНА КНІГИНИЦЬКОГО.....	153
<i>Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА</i> ЕКОНОМІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КО- ОПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1920–1939 рр.)...	159
<i>Володимир КОМАР</i> УТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИ- ТУТУ У ВАРШАВІ (1930–1939 рр.).....	174
<i>Лілія ДРОБІНА</i> ЖИТЛОВИЙ ФОНД ЯК РЕГУЛЯТОР ВПЛИВУ НА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В ПОВОЄННІ РОКИ.....	180
<i>Василь ЧУРА</i> ХІХ ВСЕСОЮЗНА ПАРТІЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ КПРС ЯК ЧИННИК ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ КОМПАРТІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ 80-х рр. ХХ ст.....	187
<i>Валерій ОСТРОВСЬКИЙ</i> РОЛЬ ЗІНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ.....	191
<i>Степан БОРЧУК</i> ВІТЧИЗНЯНА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ТРАДИЦІЯ ХХ ст.....	201
<i>Степан КОБУТА</i> ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2010 р.: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ.....	209
<i>Валерій ШАЙКАН</i> РОЛЬ ІДЕОЛОГІЧНОГО ФАКТОРА У ВЗАЄМИНАХ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ З ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	218

ІСТОРИОГРАФІЯ

<i>Степан КОЛОДНИЦЬКИЙ</i> БИТВА ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА ПІД ПІДГАЙЦЯМИ 1667 РОКУ: ПЕРЕДУМОВИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ (ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ).....	224
---	-----

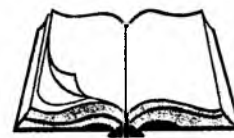
ПОЛІТОЛОГІЯ

<i>Іван МОНОЛАТІЙ</i> ЕТНОПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧНИНИ І БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	243
<i>Лариса КОБУТА</i> ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТА ВОЛОДИМИРА ЛЕВИН- СЬКОГО.....	250
<i>Микола ҐЕНИК</i> ПРОБЛЕМА СПІВПРАЦІ ПОЛЬСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ОПОЗИ- ЦІЙНИХ АНТИТОТАЛІТАРНИХ РУХІВ.....	257

ДОКУМЕНТИ

<i>Олег ЄГРЕШІЙ</i> НЕОПУБЛІКОВАНИЙ ЛИСТ СПЕЦПОСЕЛЕНЦЯ ГОЛОВІ ВЕРХОВНО- ГО СУДУ СРСР.....	265
<i>Іван ШУМЕЙКО</i> СПОГАДИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА.....	267

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Інна КІСІЛЬ</i> ПАНЕГІРИКИ АНТОНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО.....	272
<i>Богдан КРІЛЬ</i> ФОЛЬКЛОРНІ МАТЕРІАЛИ В ЗАПИСАХ ІСИДОРА ПАСІЧИНСЬКОГО..	295

НАУКОВИЙ ДЕБЮТ

<i>Ірина КОСАР</i> ВОЛОДИМИР ОХРИМОВИЧ – СПІВОРГАНІЗАТОР ТА ІДЕОЛОГ РУХУ “МОЛОДИХ РАДИКАЛІВ” (1890–1895 рр.).....	303
<i>Олег ОЛЕКСИШИН</i> ПОЛІТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЮ СФЕРОЮ НА ПРИКАРПАТТІ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (1945–1953 рр.).....	312

<i>Наталія НАДУРАК</i> ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УВО-ОУН (1920–1941 рр.) В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ 20–40-х рр. ХХ ст.....	319
<i>Марія МАЛЬОВАНА</i> ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТА РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1950-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х рр. (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ).....	326
<i>Ольга НАКОНЕЧНА</i> УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО СТАН ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В РОКИ ПЕРЕБУДОВИ (1985–1991 рр.).....	332
<i>Марія СЕНИЧ</i> ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ ЄЖИ ГЕДРОЙЦЯ.....	338
<i>Ірина МУЗИЧИН</i> РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ.....	344
ЮВІЛЕЇ	
ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК ПОКУТТЯ (ДО 70-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА ПАНЬКІВА).....	353
З ЛЮБОВ'Ю ДО ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ (ДО 60-РІЧЧЯ БОГДАНА ТОМЕНЧУКА).....	356
ВИСОКИЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ІСТОРИКА (ДО 50-РІЧЧЯ ОЛЕКСАНДРА МАРУЩЕНКА).....	359
ПОСТУП ПЕДАГОГА І НАУКОВЦЯ (ДО 50-РІЧЧЯ СЕРГІЯ ДЕРЕВ'ЯНКА).....	361
ІНФОРМАЦІЯ про захист докторських (кандидатських) дисертацій у спеціалізованій ученій раді Д 20.051.05 при Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2008–2010 рр. – 2007–2008 рр.....	363
ІНФОРМАЦІЯ про захист кандидатських дисертацій у спеціалізованій ученій раді К 0.051.05 при Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2007–2008 рр.....	367
НАШІ АВТОРИ	370

CONTENTS

THE HISTORY OF EDUCATION IN UKRAINE

TO 70TH ANNIVERSARY OF THE PRECARPATIIAN UNIVERSITY

<i>Mykola KUHUTYAK, Peter FEDORCHAK</i> HISTORICAL DEPARTMENT, INSTITUTE OF HISTORY AND POLITOLOGY, V. STEFANYK PRECARPATHIAN NATIONAL UNIVERSITY: 70 YEARS OF CREATIVE ACTIVITY AND PROSPECTS FOR FURTHER DEVELOPMENT.....	11
<i>Georgy KOZHOLYANKO</i> THE PROBLEM OF THE HISTORICAL ORIGINS AND SPIRITUAL CULTURE OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION OF UKRAINE.....	24

ETHNOLOGY AND ARCHAEOLOGY

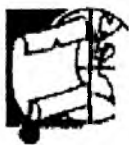
<i>Bogdan TOMENCHYK, Mykola KUGUTJAK</i> SETTLEMENTS AND CASTLES GALICIAN HUTSULSHCHYNA. MATERIALS RESEARCH FOR 2006–2010.....	29
<i>Roman BEREST</i> THE MEDIEVAL IRON MANUFACTURE OF UNIV MONASTERY.....	57
<i>Natalia BULYK</i> ARCHAEOLOGY AND ARCHAEOLOGISTS OF WESTERN UKRAINE DURING THE PERIOD OF ROMANTICISM.....	65
<i>Olena KOZHOLYANKO</i> THE PRESERVATION OF THE UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY IN THE WEDDING CEREMONY IN THE 10 th – THE BEGINNING OF THE 21 st CENTURY.....	77
<i>Svitlana BOYAN</i> SPRING-SUMMER CALENDAR RITEPL OF BOYKS FIRING-PINS IN ETHNOGRAPHIC RESEARCHES OF THE END OF XIX–XX CENTURY...	83
<i>Nazar KIS</i> THE MOVEMENT FOR BYZANTIZATION AND THE CLEANING OF THE IMAGE OF GREEK CATHOLIC CHURCHES IN GALICIA IN THE EARLY TWENTIETH OF THE 20 th CENTURY.....	95
<i>Igor KOVAL</i> SHREAD OF BORIS AND GLEB IN THE GALICIA – VOLYN RUS XI–XIII CENTURY.....	100

HISTORY

<i>Igor RAYKIVSKYI</i> THE QUESTION OF GALICIA IN THE IDEOLOGY AND ACTIVITIES OF THE DNIEPER HROMADAMEN IN 1860 – 1870'S.....	108
<i>Liliya SHOLOHON</i> RECOLLECTIONS ON THE HISTORY OF NATIONAL-CULTURAL MOVEMENT OF UKRAINIAN GALICIA (1848–1914).....	123

<i>Vasil BURDULANYUK, Halyna BURDULANYUK</i> GNAT HOTKEYVYCH WITH GALYCHYNA.....	132
<i>Tamara BOHACHYK</i> THE SOURCE-STUDYING BASIS OF THE HISTORICAL INVESTIGATION OF NORTHERN BESSARABIA OF THE PRE- REFORMATION PERIOD (1812–1868).....	137
<i>Liliya SHCHERBIN</i> THE ORGANIZATIONAL STRUCTURE, NUMBER, SOCIAL STRUCTURE OF THE CONSTITUTIONAL DEMOCRATIC PARTY OF RUSSIA (1905–1917).....	143
<i>Liliya BURACHOK</i> STATE-BUILDING OF O. NAZARUK (1918–1919).....	148
<i>Oleg YEHRESHIY, Alex ROVENKO</i> ANTIN KNYHNYTSKYI'S HISTORICAL PORTRAIT.....	153
<i>Lyudmyla DROHOMYRETSKA</i> THE UKRAINIAN COOPERATIVE ORGANIZATIONS IN WESTERN UKRAINE IN THE 1920–1939, THE INTERACTION OF NON- COOPERATION WITH NATIONAL SOCIETIES.....	159
<i>Volodymyr KOMAR</i> THE FORMATION AND ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN SCIENTIFIC INSTITUTE IN WARSAW (1930–1939).....	174
<i>Liliya DROBINA</i> HOUSING AS A REGULATOR OF INFLUENCE ON THE POPULATION IN WESTERN UKRAINE IN POST-WAR YEARS.....	180
<i>Vasil CHURA</i> THE 19 th ALL-UNION PARTY CONFERENCE OF THE CPSU AS A FACTOR IN THE DISINTEGRATION OF THE COMMUNIST PARTY ENVIRONMENT OF LVIV REGION IN THE LATE 80'S OF THE 20 th CENTURY.....	187
<i>Valeriy OSTROVSKIY</i> ZINOVIIY KRASIVSKIY IN THE HISTORY OF THE UKRAINIAN NATIONAL FRONT.....	191
<i>Stepan BORCHUK</i> PATRIOTIC ENCYCLOPAEDIC TRADITION OF THE 20 th CENTURY.....	201
<i>Stepan KOBUTA</i> PRESIDENTIAL ELECTION OF 2010: CHARACTERISTICS AND RESULTS.....	209
<i>Valeriy SHAIKAN</i> THE ROLE OF IDEOLOGICAL FACTOR IN THE RELATIONS OF HITLER'S SOLDIERS AND UKRAINIAN INTELLIGENTSIA IN THE WORLD WAR II.....	218

HISTORIOGRAPHY

<i>Stepan KOLODNYTSKY</i> THE HETMAN PETRO DOROSHENKO BATTLE NEAR PIDHAITSI IN 1667: THE REASONS, COURSE OF EVENTS AND RESULTS (THE HISTORIOGRAPHICAL ASPECT).....	224
---	-----

POLITICAL SCIENCE

<i>Ivan MONOLATIY</i> ETHNOPOLITICAL BEHAVIOUR OF THE UKRAINIANS OF GALICIA AND BUKOVYNA IN THE LATE 19 th – EARLY 20 th CENTURIES.....	243
<i>Larysa KOBUTA</i> VOLODYMYR LEVITSKY'S PORTRAIT.....	250
<i>Mykola GENYK</i> THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT IN THE POLITICAL CONCEPTS OF THE POLISH OPPOSITION.....	257

DOCUMENTS

<i>Oleg YEHRESHIY</i> UNPUBLISHED LETTER OF SPECIAL SETTLERS TO THE CHAIRMAN OF THE SUPREME COURT OF USSR.....	265
<i>Ivan SHUMEYKO</i> MEMORIES ABOUT THE ACTIVITY OF THE DEPARTMENT OF HISTORY OF VASYL STEFANYK IVANO-FRANKIVSK PEDAGOGICAL INSTITUTE.....	267

LITERARY CRITICISM

<i>Inna KISIL</i> ANTIN MOHYLNYTSKYI'S PANEGYRICS.....	272
<i>Bohdan KRIL'</i> FOLKLORE, COLLECTED BY ISYDOR PASICHYNSKIY.....	295

SCIENTIFIC DEBUT

<i>Iryna KOSAR</i> VOLODYMYR OKHRYMOVYCH – A CO-ORGANIZER AND IDEOLOGIST OF THE MOVEMENT OF “YOUNG RADICALS” (1890– 1895).....	303
<i>Oleg OLEKSYSHYN</i> SOVIET IDEOLOGICAL CONTROL OVER THE SPHERES OF CULTURE AND EDUCATION IN PRYKARPATHIA (1945–1953).....	312
<i>Nataliya NADURAK</i> THE STORY OF UMO-OUN (1920–1941) IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY IN THE 20–40'S OF THE 20 th CENTURY.....	319

<i>Mariya MALOVANA</i> HOME HISTORIOGRAPHY OF NATIONAL-CULTURAL AND RELIGIOUS PROCESSES IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF 1950'S – FIRST HALF OF 1960'S (AT THE EXAMPLE OF WESTERN REGIONS).....	326
<i>Olga NAKONECHNA</i> THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY ABOUT SOCIAL-CULTURAL DEVELOPMENT IN URSR IN THE YEARS OF REORGANIZATION (1985–1991).....	332
<i>Maria SENYCH</i> THE PROBLEM OF UKRAINIAN INDEPENDENCE IN JERZY HEDROYTS'S POLITICAL THOUGHT.....	338
<i>Iryna MUZYCHYN</i> THE RUSSIAN FACTORS IN PUBLIC-POLITICAL LIFE OF WEST UKRAINIAN SOCIETY TOWARDS THE END OF THE 19 th TO THE BEGINNING OF THE 20 th CENTURIES: MODERN UKRAINIAN HISTORYOGRAPHY.....	344
ANNIVERSARIES	
THE FAMOUS RESEARCHER OF POKUTTYA (MYKHAYLO PANKIV'S 70 th ANNIVERSARY).....	353
WITH LOVE FOR THE GALICIAN LAND (BOGDAN TOMENCHUK'S 60 th ANNIVERSARY).....	356
THE PROFESSIONALISM OF THE HISTORIAN (OLEKSANDR MARUSHCHENKO'S 50 TH ANNIVERSARY).....	359
THE PROGRESS OF THE PEDAGOGUE AND THE SCIENTIST (S. DEREVYANKO'S 50 th ANNIVERSARY).....	361
INFORMATION On the Defense of the Doctoral (Candidate) dissertations in the specialized scientific board D 20. 051. 05 at the Institute of History and politology Vasyl Stefanyk Prekarpathian National University in 2008–2010.....	363
INFORMATION On the Defense of the Candidate dissertations in the specialized scientific board K 20. 051. 05 at the Institute of Histori and politology Vasyl Stefanyk Prekarpathian National University in 2007–2008.....	367
OUR AUTHORS	370

ДО 70-річчя ПРИКАРПАТСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

УДК 63.3 (4 Укр)
ББК 94 (477)

Микола КУГУТЯК, Петро ФЕДОРЧАК

**ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ – ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ
ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА: 70 РОКІВ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

У статті висвітлюються навчально-виховна і наукова діяльність Інституту історії і політології та перспективи його розвитку.

Ключові слова: історія, політологія, підготовка спеціалістів, наука.

Інститут історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника є важливим осередком підготовки кваліфікованих фахівців-бакалаврів, спеціалістів та магістрів в Україні з історії, політології та міжнародних відносин. Йому передувала підготовка істориків, яка була започаткована у створеному в березні 1940 р. першому на Прикарпатті вищому навчальному закладі – Станіславському учительському інституті¹.

У цьому ВНЗ, у складі трьох факультетів, було сформовано історичний факультет. Його створення пов'язувалося з необхідністю готувати кваліфікованих учителів історії для шкіл Станіславської та інших західних областей України. Основу викладацького колективу факультету становили випускники Київського державного університету імені Тараса Шевченка, а його першим деканом був доцент П.Великий.

Першими студентами факультету в основному були випускники місцевих гімназій, а також учителі, які не мали спеціальної педагогічної освіти. На факультеті функціонували стаціонарне, вечірнє та заочне відділення, на яких навчалось 300 студентів. Підготовка вчителів здійснювалася за програмами Наркомату освіти УРСР.

Унаслідок окупації Станіславщини фашистською Німеччиною факультет призупинив діяльність. Викладачі та студенти боролися проти фашистів. На фронтах загинули декан П.Великий, викладач І.Поповський, студенти П.Майданський, Н.Карауш та інші².

Після звільнення Прикарпаття від фашистської окупації Станіславський учительський інститут відновив роботу, і 30 серпня 1944 р. на історичний факультет було прийнято 49 студентів. У 1947 р. тут навчалось вже 75 осіб. У перші повоєнні роки Міністерство освіти УРСР направило на роботу до Станіславського учительського інституту кандидатів історичних наук, доцентів П.Денисовця, П.Руценка, М.Струмінського, викладачів М.Лизогуба, І.Побережного, Г.Січкаря, Н.Сафронову. Деканами факультету в той час були П.Денисовець, І.Побережний, Г.Січкаря, П.Руценка. Згодом викладачами факультету також стали кандидати історичних наук, доценти В.Духніч, М.Кравець, М.Ксензенко, І.Червінкін-Корольов, а також І.Васюта, Ю.Патлажан та інші³.

У зв'язку з відкриттям нових середніх шкіл на Прикарпатті й потребою підготовки для них учителів-істориків у 1950 р. Станіславський учительський інститут був реорганізований у педагогічний⁴. Тоді ж історичний факультет реорганізовано на історико-філологічний, оскільки виникла потреба готувати учителів широкого гуманітарного профілю. На історичне відділення було зараховано 50 осіб. Тут викладання навчальних курсів здійснювалося за програмами педагогічних інститутів. У 1969 р. історико-філологічний факультет перейменовано на історико-педагогічний, що обґрунтовувалося необхідністю підготовки не лише вчителів історії, але й методистів виховної роботи. Змінився і склад кафедр факультету. Якщо до 1968 р. існувала лише кафедра історії, то в 1968 р. її було реорганізовано в кафедри історії СРСР і УРСР та загальної історії. Посилення ідеологічного тиску тоталітарного режиму на процес підготовки

фахівців-істориків призвело до створення у 1970 р. кафедри піонерської та комсомольської роботи⁵.

У 50–60-х рр. викладачі навчальну роботу поєднували з науковими дослідженнями. Так, опубліковані чотири випуски наукових записок містили статті кандидатів наук, доцентів В.Духніча, П.Руценка, викладачів І.Васюти, Ю.Патлажана та ін. У 60-ті роки викладачами факультету стали кандидати історичних наук Я.Заборовський, Я.Мельничук, І.Шумейко.

Підвищувалася кваліфікаційна структура викладацького складу факультету. Ріст дослідницької роботи дав змогу ряду викладачів підготувати та захистити кандидатські дисертації. Тоді кандидатами наук стали І.Васюта, Я.Калакура, М.Лизогуб, Ю.Патлажан, І.Побережний, Г.Січкач, Е.Чудіновських.

Рівень наукової кваліфікації викладачів продовжував зростати в 70-х рр. У 1972 р. І.Васюта першим з викладачів факультету й Інституту захистив докторську дисертацію. З Інституту суспільних наук АН УРСР (м. Львів) на факультет прибули доктори історичних наук, професори В.Грабовецький і О.Карпенко. У 70-ті роки викладацький колектив поповнили кандидати історичних наук І.Артиш, Б.Василенко, В.Гуменюк, А.Крюков, М.Кучернюк, Л.Правдива, І.Пендзей, М.Рехтман, Г.Хенегар, Ю.Томин.

Учені ступені здобували й вихованці факультету. Так, П.Федорчак першим з випускників захистив 1963 р. кандидатську, а 1977-го – докторську дисертацію. У 80-х роках захистили кандидатські дисертації викладачі І.Іванцев, М.Кугутяк, В.Кафарський, В.Сілецький, М.Соя, С.Сворах. Наприкінці 80-х років у складі викладачів факультету були 3 доктори наук, професори, 17 кандидатів наук, доцентів⁶. У 50-х–80-х рр. деканами факультету були О.Лисенко, Ю.Патлажан, І.Червінкін-Корольов, В.Гуменюк, А.Крюков, І.Шумейко.

На факультеті зростала чисельність студентів. Якщо 1952–1953 навчального року тут навчалось 150 студентів, то 1988–1989-го їх було вже 450. Кафедри факультету домагалися підвищення рівня викладання історичних дисциплін, урізноманітнювали форми навчального процесу, допомагали студентам опановувати знання. Покращенню підготовки учителів-істориків сприяло також зміцнення зв'язків кафедр зі школами. Викладачі та студенти вивчали кращий досвід викладання історії в школах Івано-Франківщини, на семінарах і виїзних засіданнях кафедр знайомили учителів з досягненнями в галузі історичної науки, організували зустрічі студентів із кращими педагогами.

Удосконалення навчального процесу сприяло поглибленому вивченню студентами вітчизняної та зарубіжної історії. Від 1954 р. до 1989 р. близько 200 випускників факультету одержали дипломи з відзнакою.

Колектив факультету встановив тісні наукові зв'язки з Інститутом історії АН УРСР (Київ), Інститутом суспільних наук АН УРСР (Львів). На історичних факультетах Київського університету імені Тараса Шевченка, Львівського університету імені Івана Франка, Київського педагогічного інституту імені Максима Горького прикарпатські історики проходили стажування, вивчали досвід навчально-виховної та наукової роботи. Це сприяло поліпшенню викладання на історичному факультеті навчальних дисциплін, проведенню спільних наукових досліджень та підготовці кандидатів і докторів наук.

У 70–80-ті роки викладачі проводили плідну наукову роботу, наслідки якої відображені в монографіях та статтях. Професор В.Грабовецький опублікував шість монографій з історії національно-визвольного руху в Україні, зокрема в її західних областях; професор О.Карпенко видав три монографії з історії краю, професор Я.Заборовський – монографію з історії Римської республіки. Професор П.Федорчак у монографіях висвітлював політичну історію України. Праці на історичну тематику опублікували професори І.Васюта, Ю.Патлажан, доценти В.Духніч, Л.Правдива, М.Рехтман, І.Червінкін-Корольов, І.Шумейко. Доцент І.Іванцев за дослідження історії Болгарії в 1983 р. на IX Міжнародному з'їзді славистів у Києві був нагороджений медаллю “1300 років Болгарії”⁷. І.Васюта, Я.Мельничук, Л.Правдива, П.Федорчак, І.Червінкін-Корольов опублікували праці з історії міст і сіл Івано-Франківської області. Викладачі також видали близько 100 методичних посібників та рекомендацій.

Через наукові гуртки й проблемні семінари до наукових досліджень залучалися й студенти. Під керівництвом кандидата історичних наук Б.Василенка студенти брали участь в археологічних розкопках. Студенти М.Голянич і Б.Гаврилів виступали на конференції істориків-славистів у Воронежі, В.Старостін і М.Ханас – на студентській науковій конференції в Одесі, а М.Максим'юк – в Ужгороді. І.Кочкін став переможцем міжвузівського конкурсу молодих археологів. С.Дерев'янку, В.Костів, О.Рега неодноразово були призерами всесоюзних і республіканських конкурсів на крашу студентську роботу зі спеціальних історичних дисциплін. Набуті навички в наукових гуртках і проблемних семінарах посприяли випускникам історичного факультету С.Дерев'янку, В.Костіву, О.Красівському, М.Литвину, І.Любінцю, Я.Мандрику, О.Марущенко, О.Резі, П.Сіреджуку, П.Сусаку та ін. підготувати та захистити кандидатські дисертації. Вони стали викладачами Івано-Франківського педагогічного інституту та інших ВЗН України. Випускник факультету Б.Гаврилів зніціював створення при Інституті музею освіти Прикарпаття⁸.

Однак за умов панування тоталітарного режиму на змісті навчально-виховного процесу на факультеті та наукових досліджень істориків позначилися ідеологічні й політичні догми радянської системи. Викладання історії часто зводилося до коментування рішень Комуністичної партії. З історії України викреслювались імена та історичні події, що не вписувались в ідеологічні схеми. З наукового обігу вилучалися праці В.Антоновича, М.Костомарова, Д.Яворницького, М.Грушевського та інших дослідників, які науково обґрунтовували право України на свою незалежність. У зв'язку із цим замовчувалися історія УНР, ЗУНР, голодомори та масові репресії в Україні, діяльність ОУН, УПА. Однак історики намагалися в лекціях і на семінарах, а також у публікаціях подати об'єктивну інформацію про становище краю в умовах тоталітаризму. Вони виступали на захист рідної мови і культури, висловлювалися за створення незалежної української держави. Це й стало причиною звільнення з роботи викладачів В.Мороза і П.Арсенича. В.Мороза було засуджено на тривалий термін ув'язнення за так званий “український буржуазний націоналізм”, ряд студентів-істориків було виключено з Інституту.

У зв'язку з посиленням демократичних процесів у кінці 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. визрівали передумови для досягнення Україною незалежності. Особливої ваги набувало об'єктивне вивчення історії, оскільки в період тоталітаризму замовчувалася героїчна боротьба українського народу за свою державність. З метою поглибленого вивчення вітчизняної історії вперше в 1990 р. в Івано-Франківському педагогічному інституті було створено кафедру історії України, яку до 2006 р. очолював доктор історичних наук, професор В.Грабовецький. З того часу історію України вивчають студенти всіх факультетів.

Епохальною подією в житті українського народу було проголошення 24 серпня 1991 р. незалежності України. Розбудова української державності створила сприятливі умови для перебудови системи освіти з урахуванням сучасних світових стандартів. У цьому ж зв'язку нові завдання постали й щодо викладання історії та творчого розвитку історичної науки, що вимагало перегляду методологічних засад, застарілих оцінок багатьох історичних подій та їх об'єктивного висвітлення на основі архівних документів та інших джерел.

Викладацький колектив історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаника враховував нові суспільні обставини, пов'язані з незалежністю України. Йшла перебудова навчальних планів викладання всіх нормативних і спеціалізованих курсів, освоювалися новітні форми навчальної і наукової діяльності. Утверджувалися нові методологічні концепції й оцінки історичних процесів та явищ.

У 1992 р. на основі Указу Президента України Івано-Франківський педагогічний інститут було реорганізовано в Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. Колектив історичного факультету спрямував зусилля на перехід до викладання історії й дослідницької роботи в цій галузі на університетському рівні⁹.

Деканат і кафедри розробили навчальний план зі спеціальності “Історія” з урахуванням найновіших досягнень історичної науки. Кафедри склали навчальні програми з усіх нормативних курсів та спецкурсів згідно із затвердженою структурою спеціалізацій. Були підготовлені робочі програми з навчальних дисциплін.

У зв'язку з переходом на університетську освіту удосконалено структуру кафедр: 1992 р. створено кафедру нової та новітньої історії (1998 р. перейменовано на кафедру всесвітньої історії), яку очолив доктор історичних наук, доктор філософії, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Академії наук Вищої школи України М.Кугутяк, з 2006 р. цю ж кафедру очолює доктор історичних наук, професор О.Жерноклеєв. У 1992 р. було засновано кафедру історії стародавнього світу і середніх віків (під керівництвом кандидата історичних наук, професора Я.Заборовського). У 1993 р. створено кафедру історії слов'ян. До 2006 р. її очолював доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України П.Федорчак, а з 2006 р. її завідувачем є кандидат історичних наук, доцент В.Комар. У 2000 р. створено кафедру історіографії і джерелознавства на чолі з доктором історичних наук, професором Б.Савчуком, яку з 2006 р. очолює кандидат історичних наук, доцент О.Марущенко.

У 2000 р., у зв'язку з необхідністю підготовки висококваліфікованих фахівців з політології, відкрито відповідну спеціальність і кафедру політології. До 2005 р. її очолював доктор історичних наук, професор С.Сворах, згодом кандидат політичних наук, доцент М.Москалюк, а в подальшому – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Української Академії політологічних наук, заслужений діяч науки і техніки України В.Марчук. У 2006 р. засновано кафедру етнології і археології, якою завідує професор М.Кугутяк. У 2007 р. розпочато підготовку фахівців з міжнародних відносин. Із цією метою створено кафедру міжнародних відносин на чолі з кандидатом історичних наук, професором, колишнім заступником міністра закордонних справ України, Надзвичайним і Повноважним Послом ряду європейських країн П.Сардачуком.

У жовтні 2005 р. історичний факультет було реорганізовано в Інститут історії і політології, директором якого було обрано професора М.Кугутяка.

Колектив Інституту основну увагу зосередив на вдосконаленні навчального процесу, в центрі якого є викладач і студент. На основі діючих стандартів ступеневої освіти України Інститут готує бакалаврів, спеціалістів та магістрів за денною, заочною й екстернатною формами навчання.

Одним із важливих напрямків діяльності колективу Інституту та Прикарпатського національного університету, в цілому, був перехід на кредитно-модульну систему організації навчального процесу згідно з Болонською декларацією 1999 р., яка є однією з передумов входу до єдиного європейського світового освітнього й наукового простору. У зв'язку із цим викладачі Інституту зосередили увагу на вдосконаленні набутих та пошуку нових форм навчальної та методичної роботи. Було оновлено тематику спецкурсів та спецсемініарів, спрямовану на поглиблене вивчення історіографії, джерелознавства, методології історичної науки, державотворчих процесів в Україні й іноземних державах, міжнародного становища та зовнішньої політики, а також краєзнавчих проблем¹⁰. До їх проведення залучено професорів В.Грабовецького, О.Жерноклеєва, М.Кугутяка, П.Федорчака, В.Марчука, П.Сардачука та досвідчених доцентів В.Дебенка, В.Комара, О.Марущенко, І.Райківського.

Підвищенню наукового рівня занять сприяє проведення кафедрами наукових семінарів, на яких викладачі виступають із доповідями з актуальних теоретико-методологічних проблем. На всіх кафедрах також діють методичні семінари, де викладачі інформують про новинки в галузі методики, обмінюються досвідом проведення занять зі студентами. Кафедри проводять відкриті лекції та семінари. У навчальному процесі використовуються нові технології та технічні засоби навчання. Зокрема, здійснено комп'ютеризацію навчального процесу, функціонують мультимедійні кабінети, створено електронні версії лекцій і практичних занять. Лекції з навчальних курсів набули більш проблемного характеру. Викладачі використовують проблемні методи викладання, вдаються до дискусій та полеміки, і тому заняття стали змістовнішими та доступнішими для студентів.

Викладачі розробляють методичні поради до семінарських занять і завдання для самостійної й індивідуальної роботи студентів, спонукають до вивчення історичних документів та інших джерел, доручають підготовку рефератів, доповідей та індивідуальних завдань. Значна увага звернена на підготовку підручників, навчальних і методичних посібників. Під керівництвом професора П.Федорчака видано навчальні посібники з історії Польщі, Чехії та Словач-

чини. На допомогу студентам також опублікували навчальні та методичні посібники: кандидат історичних наук, доцент М.Паньків – “Організація польових досліджень з етнографії”; кандидат історичних наук, доцент Т.Галицька-Дідух – “Історія України (1900–1921 рр.)”. Кандидат історичних наук, професор В.Кафарський у співавторстві з доктором історичних наук, професором Б.Савчуком видали підручник з етнології. З грифом Міністерства освіти і науки України кандидат політичних наук, доцент С.Матвієнків, кандидат історичних наук, доцент В.Штерн опублікували підручник із політології для студентів ВНЗ¹¹.

Поглибленому засвоєнню навчальних курсів студентами сприяють видані науковцями Інституту фундаментальні праці за редакцією професора М.Кугутяка: “Прикарпаття – спадщина віків”, “Західно-Українська Народна республіка 1918–1923. Ілюстрована історія” та монографії докторів історичних наук, професорів В.Грабовецького, О.Жерноклеєва, М.Кугутяка, В.Марчука та ін.¹².

В Інституті приділяється значна увага посиленню рівня знань студентів, яка здійснюється на основі кредитно-модульної системи. Зокрема, в академічних групах проводяться рейтингові контрольні роботи з усіх предметів на основі затверджених кафедрами тестових завдань, організовуються колоквиуми, інспекційні, контрольні письмові роботи, змістові модулі перевірки знань студентів.

Під керівництвом досвідчених викладачів, насамперед професорів, студенти IV курсу готують бакалаврські, а майбутні спеціалісти – дипломні роботи. Їх тематику кафедри спрямовують на вивчення історіографічних проблем, актуальних і недостатньо висвітлених в опублікованих джерелах тем.

Інститут здійснює підготовку магістрів із кращих випускників – бакалаврів та спеціалістів. Для магістрів за затвердженими Вченою радою Інституту та кафедрами програмами організовуються спецкурси з історіографії історії України, всесвітньої історії, філософії і методології історії тощо. Магістранти пишуть і захищають магістерські роботи.

Підготовці бакалаврів, спеціалістів та магістрів підпорядковані також навчальні й виробничі практики студентів – археологічна, музейна, архівна, етнографічна, педагогічна, політологічна та інші. Керують навчальною практикою студентів: у середніх загальноосвітніх школах – кандидат історичних наук, доцент Т.Галицька-Дідух, археологічною – кандидат історичних наук, доцент Б.Томенчук та старший викладач І.Кочкін, музейною – кандидат історичних наук О.Баран, архівною – кандидат історичних наук, доцент Л.Шологон. Проходження навчальних і виробничих практик допомагає студентам застосовувати набуті теоретичні знання й готуватися до самостійної роботи.

Удосконалення форм і методів навчальної роботи сприяє поглибленому вивченню студентами програмних курсів та формуванню гармонійно розвинутої особистості. Яскравим свідченням цього було те, що студенти П.Гаврилишин, В.Гавадзин, Б.Паска, Р.Чорненький (спеціальність “Історія”), Н.Марчук та М.Сенич (спеціальність “Політологія”) протягом останніх років були переможцями Всеукраїнських студентських олімпіад.

Навчальному процесу сприяє вдосконалення матеріально-технічної бази. В Інституті обладнано п'ятнадцять аудиторій для читання лекцій і проведення семінарських занять, створено 5 навчально-методичних кабінетів (історії України, історії Українського війська, історії слов'ян, політології та методики викладання історії і політології), Музей історії Прикарпаття, камеральну археологічну лабораторію, мультимедійні класи. У навчально-методичних кабінетах читають спецкурси та проводять наукові семінари. До послуг студентів Центр інформаційних технологій із персональними комп'ютерами, спеціалізовані мультимедійні лекційні аудиторії, інтернет-зал. Усі кафедри й навчально-наукові підрозділи оснащені комп'ютерами, копіювальною технікою й під'єднані до локальної мережі Інтернет. Кафедри також мають телевізори, кодоскопи, магнітофони та інші технічні засоби навчання (ТЗН), а також додатковий навчальний матеріал – карти, схеми, ілюстрації тощо. Студенти користуються загально-університетськими кабінетами й лабораторіями, оснащеними сучасною комп'ютерною та обчислювальною технікою. Для них створено Центр дистанційного навчання та контролю знань, а також університетську інформаційну систему¹³.

Використання викладачами сучасних ТЗН на лекціях і семінарах сприяє підвищенню наукового рівня й ефективному засвоєнню студентами програмового матеріалу. Поряд із цим в Інституті звертається увага на набуття студентами навиків щодо застосування ТЗН у навчальному процесі. Із цією метою для них читають курси з методики використання комп'ютерної техніки.

Студентам створені умови для самостійної роботи. До їх послуг університетська наукова бібліотека, яка з допомогою кафедр поповнюється монографіями, підручниками, навчальними посібниками та періодичними виданнями. При бібліотеці діють, крім загальної зали, спеціалізована читальна зала історичних і політичних наук, кабінет україніки. Інститут організовує виставки нових праць, опублікованих вітчизняними й іноземними вченими.

Згідно з Державною національною програмою "Освіта (Україна ХХІ століття)" та концепцією виховної роботи в Прикарпатському університеті в Інституті здійснюється виховна діяльність. Її метою є формування у студентів високої національної свідомості, почуття патріотизму, працелюбності, гідності громадянина України. У цьому ж аспекті керівництво Інституту та кафедр розробили чітку систему виховних заходів. Їх найбільш ефективними формами є проведення науково-практичних конференцій та круглих столів, присвячених видатним діячам – учасникам національно-визвольних змагань та знаменним подіям з історії України. За сприянням академнаставників у студентських групах проводяться зустрічі з видатними педагогами та вченими. Виховні заходи відбуваються в історико-політологічному клубі "Нація і політика", в університетському клубі "Студентський" та в музеях. Для викладачів і студентів проводяться історичні кінолекторії, краєзнавчі екскурсії тощо.

Виховання студентів здійснюється також за місцем їх проживання, зокрема відбуваються дні кафедр у гуртожитках, коли викладачі проводять зі студентами бесіди, вивчають побутові умови та пропозиції щодо їх поліпшення.

Урізноманітнення виховної роботи сприяє формуванню національної свідомості та здорового способу життя, прищепленню студентам навиків громадської діяльності¹⁴.

Викладачі проводять значну громадську та національно-освітню роботу серед населення Івано-Франківщини. Так, професор М.Кугутяк очолював обласну організацію Конгресу української інтелігенції, а нині – історичну секцію НТШ; професори В.Грабовецький і В.Марчук у виступах на обласному телебаченні й радіо висвітлюють актуальні проблеми історії України. Студенти Інституту історії і політології беруть активну участь у діяльності органів студентського самоврядування.

Колектив Інституту примножує набуті за попередні десятиріччя здобутки в науковій роботі, спрямовує її на підготовку висококваліфікованих фахівців-бакалаврів, спеціалістів, магістрів. Дирекція Інституту та кафедри розробили концепцію наукової роботи, яка зорієнтовує колектив науковців на здійснення фундаментальних досліджень, виконання держбюджетної та госпдоговірної тематик. Викладачі, наукові співробітники, аспіранти й студенти свої дослідження спрямовують на вивчення актуальних історичних, політологічних і міжнародних проблем, удосконалення державотворчих процесів та виконання народногосподарських завдань.

Основними осередками наукових досліджень є кафедри, серед яких провідне місце в їх здійсненні зайняла кафедра історії України. Під керівництвом академіка В.Грабовецького її колектив з початку 90-х рр. минулого століття зосередив увагу на поглибленому вивченні історії Прикарпатського регіону, національно-визвольної боротьби українського народу, соціально-економічного розвитку України. Із цієї проблематики викладачі кафедри опублікували близько 30 монографій та 400 статей. З 2006 р. наукову роботу кафедри спрямовує її завідувач – кандидат історичних наук, доцент І.Райківський. Кожен викладач кафедри поглиблює свої дослідження. Так І.Райківський вивчає проблему української соборності в громадському житті Галичини ХІХ – початку ХХ ст., доцент М.Сигидин – середньовічну історію України періоду козаччини, кандидат історичних наук, доцент Б.Гаврилів – історичне краєзнавство, музеєзнавство та пам'ятниковознавство Галичини. Актуальні проблеми української історії також досліджують кандидати історичних наук, доценти В.Бурдуланюк, Т.Галицька-Дідух, Л.Дрогомирецька, А.Королько, С.Кобута та інші¹⁵.

Важливі дослідження здійснює очолена професором М.Кугутяком кафедра етнології і археології. М.Кугутяк у двотомному виданні "Українська націонал-демократія 1918–1929" на основі фундаментальних досліджень відобразив провідну роль української націонал-демократії в боротьбі за національне визволення й українську державність. За його ж редакцією опубліковано документи й матеріали з українського національно-визвольного руху на Прикарпатті в ХХ ст. М.Кугутяк зосередив роботу колективу кафедри на вивченні духовної та етнокультурної спадщини краю. За результатами досліджень пам'яток духовної культури населення Карпатського регіону М.Кугутяк видав три монографії: "Терношорське скельне святилище в Карпатах", "Кам'яні старожитності Космача", "Скельні святилища сокільських вершин"¹⁶. Проведена велика наукова робота з вивчення городищ середньовічних монастирів, замків. М.Кугутяк є автором 19 монографій, більше сотні статей. Інші викладачі цієї кафедри – кандидати історичних наук, доценти – досліджують етноісторичні та етнокультурні проблеми. Так, О.Баран вивчає культуру і побут української інтелігенції Галичини ХІХ–ХХ ст., П.Костючок – національну свідомість населення Карпат другої половини ХІХ–початку ХХ ст., М.Паньків – топоніміку і мікротопоніміку та культуру етнографічних груп Прикарпаття. Археолог Б.Томенчук досліджує проблематику Давнього Галича, Карпатських городищ ХІІ–ХІІІ століть. Він видав фундаментальну монографію "Археологія городищ Галицької землі". І.Кочкін тривалий час досліджує пам'ятки трипільської культури.

Поглиблене вивчення в галузі історії проводить кафедра всесвітньої історії. Її завідувач доктор історичних наук, професор О.Жерноклеєв дослідив розвиток соціал-демократії в Австро-Угорщині та її вплив на становлення ідей української державності¹⁷. Л.Бурачок за власним дослідженням громадсько-політичної діяльності Осипа Назарука (1883–1940 рр.) захистила кандидатську дисертацію та опублікувала монографію. Кандидат історичних наук Л.Щербін зосередилася на проблемі ставлення до українського питання російських політичних партій початку ХХ ст.

Головним напрямком досліджень колективу кафедри історії слов'ян є етнополітичний і соціально-економічний розвиток країн Східної Європи. З 1995 до 2008 р. цій темі Міністерство освіти і науки України надало статус держбюджетної. До її виконання залучалися і викладачі кафедр історії України та всесвітньої історії. Керівником наукового колективу держбюджетної теми був професор П.Федорчак. За цей час виконавцями теми опубліковано 9 монографій та близько ста статей. За редакцією і співавторством П.Федорчака видано навчальний посібник з історії Польщі та навчальний посібник з грифом Міністерства освіти і науки України з історії Чехії і Словаччини для студентів історичних спеціальностей. Автором двох монографій з історії Московської держави ХV–ХVІ ст. є кандидат історичних наук, доцент В.Дебенко¹⁸. Про українсько-польські відносини кінця ХІХ – початку ХХ століть опублікував декілька статей і захистив кандидатську дисертацію М.Вітенко. За редакцією професора П.Федорчака та його співавторством підготовлена до видання нова колективна монографія з україно-польських відносин другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.

Колектив кафедри історіографії і джерелознавства на чолі з кандидатом історичних наук, доцентом О.Марушенком досліджує вітчизняну та зарубіжну історіографію. Зокрема, доктор історичних наук, професор В.Великочий є автором монографій та статей з історіографії суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. та історії ЗУНР 1918–1923 рр.¹⁹. Кандидати історичних наук, доценти О.Марушенко і Г.Стефанюк вивчають українську історіографію Другої світової війни.

Ефективністю в науковій роботі відзначається кафедра політології. Її завідувач доктор історичних наук, професор заслужений діяч науки і техніки України В.Марчук видав понад двадцять монографій і статей, в яких відображені сучасні політичні трансформації в Європі та в Україні, а також з історії Української греко-католицької церкви²⁰. З проблем політичної історії України, вітчизняної та зарубіжної політичної думки, функціонування партій, політичних систем та процесів опублікували свої дослідження кандидат історичних наук, доценти М.Мошталюк, І.Доцяк, В.Климончук, кандидати історичних наук, доценти І.Монолатій, В.Штерн.

Євроінтеграційну проблематику досліджує кандидат історичних наук, професор І.Сардачук з досвіду української дипло-

матичної діяльності опублікував книгу²¹. З досліджуваної кафедри теми видали праці доктор політичних наук, професор І.Цепенда та кандидати історичних наук, доценти І.Гурак, З.Куравський, В.Кройтор.

Активізації наукової роботи в Інституті посприяло створення наукових центрів. У 1995 р. створено Відділ регіональних проблем Інституту політичних і етнологічних досліджень НАН України та Прикарпатського університету, який очолив доктор історичних наук, професор О.Карпенко. Вивчення документів українських архівів та архівів Рима і Мюнхена допомогло працівникам відділу опублікувати багатотомний збірник документів і матеріалів з історії Західно-Української Народної Республіки (1918–1923 рр.), а також монографію на цю ж тему²². У 2004 р. Відділ регіональних проблем реорганізовано в Науковий центр дослідження українського національно-визвольного руху Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Інституту політичних і етнологічних досліджень імені Івана Кураса НАН України. У 2009 р. Науковий центр очолив кандидат історичних наук М.Вітенко.

У 2005 р. за ініціативою професора В.Марчука відкрито Прикарпатський центр політичних та євроінтеграційних досліджень, працівники якого вивчають демократичні перетворення в Україні та досвід євроінтеграційних процесів. В.Марчук та кандидат політичних наук, доцент О.Білоус опублікували із цих проблем низку праць.

Професор М.Кугутяк у 2007 р. ініціював створення Науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат. Очолений ним колектив проводить комплексне дослідження Карпатського регіону, зокрема здійснює науково-дослідні проекти: “Городища Прикарпаття”, “Транскарпатські шляхи в міграційних процесах і в торговельних зносинах (неоліт – середньовіччя)”, “Середньовічні фортифікаційні споруди Прикарпаття”, “Топонімія Прикарпаття як історичне джерело”, “Духовна культура краю” (середньовічні монастирі, стародавні святилища)²³. З 2000 р. під керівництвом кандидата історичних наук, доцента Б.Томенчука та старшого викладача І.Кочкіна успішно діє Галицька археологічна експедиція Прикарпатського національного університету, а також очолена професором М.Кугутяком Карпатська археологічна експедиція. З 2006 р. за власними дослідженнями вони опублікували праці зі стародавньої історії краю. Б.Томенчук є членом польового комітету Інституту археології НАН України.

Викладачі публікують монографії, підручники та навчальні посібники в університетському видавництві, а також друкують свої дослідження в започаткованому в 1997 р. науковому культурно-просвітницькому журналі “Галичина” та історичній серії “Вісника Прикарпатського університету”, яка виходить з 1998 р. Редакційні колеги цих видань очолює професор М.Кугутяк. З 2006 р. за редакцією професора В.Марчука видається “Вісник Прикарпатського університету. Політологія”. За редакцією М.Кугутяка видано перший номер міжнародного наукового журналу “Карпати: людина, етнос, цивілізація” за участю провідних науковців Карпатського євро регіону.

З метою підвищення ефективності наукових досліджень проводяться міжнародні, всеукраїнські й регіональні наукові конференції. У 1996 р. за ініціативою кафедри історії слов'ян відбулася Міжнародна науково-практична конференція “Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.” за участю вчених Києва, Львова, Івано-Франківська й інших міст України та науковців Польщі. Її учасники основну увагу звернули на розробку рекомендацій щодо зближення двох сусідніх народів. За редакцією професора П.Федорчака окремим виданням опубліковано матеріали конференції.

З ініціативи професора М.Кугутяка кафедри й інші структурні підрозділи Інституту проводять всеукраїнські й регіональні наукові конференції, зокрема до 80-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Наукові конференції були також присвячені видатним історичним постатям – Олексі Довбушу, М.Грушевському, І.Крип'якевичу, Ю.Целевичу. Проблематика конференцій зосереджена на вивченні державотворчих процесів в Україні. У 2005 р. за ініціативою Прикарпатського центру політичних та євроінтеграційних досліджень в університеті проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію “Політичні партії і вибори в Україні: історія та сучасність”. Державотворчі проблеми розглядалися на проведених івано-франківськими істориками і науковцями Інституту історії України НАН України.

Інституту політичних і етнологічних досліджень імені Івана Кураса НАН України та вченими ряду ВНЗ конференціях “Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина” 2004 – 2005 рр. у рамках Всеукраїнського науково-методологічного проекту “Україна Соборна” в Івано-Франківську, Донецьку, Переяславі-Хмельницькому та Черкасах. Матеріали конференцій опубліковано в 7 наукових збірниках на тисячі сторінок²⁴.

У 2008 р. івано-франківські вчені спільно з колегами Львова й Чернівців провели в три етапи у своїх університетах конференцію – “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. До 90-річчя утворення”, на якій було обґрунтовано значення державотворчого досвіду ЗУНР для сучасності. До цієї дати за редакцією професора М.Кугутяка видана колективна монографія “Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Ілюстрована історія”. За участю інститутських слов'янознавців та польських учених відбулася конференція “Гадяцька унія в історії українсько-польських відносин (1658–2008)”, на якій акцентувалась увага на зміцненні сучасних міждержавних взаємин. У 2009 р. за ініціативою кафедр історії слов'ян та міжнародних відносин у Прикарпатському національному університеті за активною участю польських науковців проведено Міжнародну наукову конференцію “Союз Пилсудський – Петлюра 1920 року: історичні обставини і сучасні інтерпретації”. Науково-дослідний Інститут історії, етнології і археології Карпат ініціював всеукраїнську наукову конференцію “Традиційна українська культура в контексті глобалізаційних процесів”.

Проблеми українського національно-визвольного руху ХХ ст. обговорювалися на проведених в університеті наукових конференціях до 100-річчя від дня народження Романа Шухевича (2008 р.) та Степана Бандери (2008 р.).

Спільна дослідницька робота досвідчених учених і молодих науковців посприяла виникненню наукових шкіл. Прикарпатська історична школа академіка В.Грабовецького, який досліджує проблеми історичного краєзнавства й біографістику, об'єднала викладачів івано-франківських ВНЗ, аспірантів. Послідовники В.Грабовецького вивчають актуальні проблеми вітчизняної історії, публікують наукові праці, захищають кандидатські дисертації. Одну з наукових шкіл очолив відомий учений, доктор історичних наук, професор О.Карпенко. За його прикладом молоді науковці досліджують і публікують праці з історії національно-визвольного руху та державотворчих процесів в Україні.

Формується й наукова школа професора М.Кугутяка. Він об'єднав молодих учених в етнологічно-археологічну експедицію “Карпати”, яка відкрила цілий ряд стародавніх і середньовічних пам'яток історії і культури Карпатського регіону. Під керівництвом професора М.Кугутяка захищено 16 кандидатських та одна докторська дисертації.

Для підготовки молодих науковців в Інституті історії і політології відкрито аспірантуру з п'яти спеціальностей “Історія України”, “Всесвітня історія”, “Етнологія”, “Історіографія, джерелознавство і спеціальні історичні дисципліни” та “Політичні інститути і політичні процеси”. З 1991 до 2009 р. в аспірантурі з відривом і без відриву від виробництва навчалось 152 особи. У 2002 р. відкрито докторантуру з історії України, всесвітньої історії, а з 2010 р. – етнології.

З 2003 до травня 2008 р. діяла спеціалізована вчена рада для захисту кандидатських дисертацій зі спеціальностей “Історія України” та “Етнологія”, яку очолював професор М.Кугутяк. За цей час тут істориками Івано-Франківська та інших міст України було захищено 32 дисертації.

У липні 2008 р. в Інституті створено спеціалізовану вчену раду для захисту докторських та кандидатських дисертацій зі спеціальностей “Історія України” та “Етнологія”. Щорічно викладачі та аспіранти захищають дисертації в інших спеціалізованих вчених радах та за кордоном.

Упродовж 2005–2009 рр. три викладачі захистили докторські дисертації: В.Марчук – “Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст.”, О.Жерноклеєв – “Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)”, І.Цепенда – “Українсько-польські етнополітичні відносини 40–50-х років ХХ століття”.

Кафедри активно залучають до наукової роботи студентів. Дослідницькі навички викладачі прививають студентам з початку навчання в університеті. Під їхнім керівництвом студенти

першого і другого курсів виконують курсові роботи. Студенти третього і четвертого курсів навчаються в наукових семінарах за визначеною програмою спеціалізацій на відповідних кафедрах. Тут для них науковці читають лекції, проводять семінари з організації та методики науково-дослідної діяльності. Під керівництвом наукових керівників студенти готують реферати, доповіді, що сприяє написанню курсових, бакалаврських, дипломних та магістерських робіт, а також наукових статей. Кандидати історичних наук, доценти О.Єгрешій, Л.Кобута, С.Кобута, А.Королько, О.Марущенко, І.Райківський, доцент кафедри історії України М.Сигидин та кандидат політичних наук, доцент С.Матвієнків підготували науково-методичні посібники щодо організації дослідницької роботи студентів²⁵. Останні залучаються в наукові гуртки й проблемні семінари, керівництво якими здійснюють досвідчені науковці. Так, семінар з актуальних проблем сучасного слов'язознавства проводить кандидат історичних наук, доцент В.Дебенко. Кандидат історичних наук Т.Галицька-Дідух очолює студентський науковий гурток "Жива історія", в якому проводяться дослідження національно-визвольного руху в Західній Україні в період Другої світової війни. Кандидат історичних наук, доцент О.Єгрешій керує гуртком "Молодий науковець".

Участь у наукових семінарах та гуртках допомогла багатьом студентам започаткувати цікаві дослідження. Тематикою ряду бакалаврських, дипломних та магістерських робіт стала історія міст і сіл Івано-Франківської та інших областей України. Зокрема, студент В.Неумитий підготував дипломну роботу з історії с. Моринці (Черкащина); І.Мандар – з історії с. Делева, а П.Сулима – с. Прибилів (Івано-Франківщина). Студенти П.Гаврилишин, Н.Корчова, А.Стасюк брали участь в університетських, всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. А.Решко, І.Гап'юк – Всепольському з'їзді студентів-істориків у Кракові.

Упродовж багатьох років студенти Інституту історії і політології стають переможцями всеукраїнських конкурсів наукових робіт. Зокрема, у 2007–2009 рр. на всеукраїнських конкурсах перші місця посіли Н.Марчук, О.Бодоряк, В.Вельч – із політології, М.Цапар та П.Гаврилишин – з історії. Призові місця також зайняли Ю.Ткачук, Т.Дутчак, В.Кедик (політологія), А.Стасюк, А.Павлюк та М.Мосорко (історія).

За останні два роки більше сорока студентів – істориків і політологів – опублікували наукові статті в збірнику "Єврика". Студент Р.Чорненький є співавтором сценарію кінофільму "Дорога правди і життя" з історії с. Опришівці, що на Івано-Франківщині.

Покращенню підготовки бакалаврів, спеціалістів, магістрів та науковій діяльності Інституту історії і політології сприяє співпраця його колективу з ВНЗ та провідними науковими установами України. Тісні зв'язки, зокрема, встановилися з Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Львівським національним університетом імені Івана Франка та Чернівецьким національним університетом імені Юрія Федьковича. Інститут також тісно співпрацює з Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень імені Івана Кураса НАН України, Інститутом історії України НАН України, Інститутом народознавства НАН України, Інститутом археології НАН України. Форми цього співробітництва: читання спецкурсів, стажування, проведення спільних наукових конференцій, видання наукових праць тощо²⁶.

За договорами та угодами здійснюється також співпраця із ВНЗ та науковими установами багатьох країн світу. Ще в 90-ті роках ХХ ст. історичний факультет налагодив творчі взаємини з Українським вільним університетом (УВУ) в Мюнхені, ВНЗ й науковими установами Польщі, США, Канади. Кафедра історії України започаткувала співпрацю з Українським Католицьким університетом (УКУ) в Римі, що дало змогу обмінюватися науковою інформацією та книгами. Зарубіжні вчені виступали з доповідями на наукових конференціях в Інституті історії і політології. Студентам читали лекції професор УВУ В.Косик, директор відділу українистики бібліотеки Конгресу США, професор Б.Ясінський, головний редактор журналу "Український історик", професор Кентського університету (США) Л.Винар, професори з Польщі Т.Бернацек та М.Сивіцький. За кордоном із доповідями на наукових конференціях виступали доктори наук, професори М.Кугутяк, В.Марчук, П.Федорчак, кандидат історичних наук, професор П.Сардачук, кандидати історичних наук, доценти М.Геник, В.Комар. До читання лекцій студентам залучалися професор В.Марчук в університеті м. Лодзь (Польща) і доктор політичних наук І.Цепенда у Варшавському університеті²⁷.

Творчі зв'язки із зарубіжними ВНЗ і науковими установами сприяють підвищенню професійної кваліфікації викладачів. Так, М.Кугутяку, В.Марчуку, С.Свораку та І.Монолатію, які пройшли стажування в УВУ та успішно захистили дисертації, було присвоєно наукові ступені докторів філософії.

Стажування у ВНЗ за кордоном посприяло кандидатам історичних наук, доцентам Б.Савчуку (Канада), О.Жерноклеєву (Австрія) у підготовці докторських дисертацій. У 2005–2009 рр. пройшли стажування у ВНЗ: Республіки Польща – кандидат історичних наук, доцент М.Волощук, М.Геник, В.Комар, І.Монолатій, М.Вітенко, аспірант О.Бориняк; Російської Федерації – кандидат історичних наук, доцент Т.Галицька-Дідух; аспіранти О.Дмитрук – Австрії, Ф.Нагієв – Туреччини, Н.Федорак – Великої Британії. Після стажування в Ягеллонському університеті (РП) В.Нагірний захистив кандидатську дисертацію і там викладає спеціальні історичні дисципліни.

Нині керівництво Інституту історії і політології активізує співпрацю з вченими ВНЗ Республіки Польща, Інституту Східної Європи в Мюнхені, Московського університету імені Михайла Ломоносова. Викладачі кафедри міжнародних відносин співпрацюють із колегами ВНЗ Республіки Польща, Пряшівського університету (Словацька Республіка) та університету "Штефан чел Маре" (Республіка Румунія)²⁸.

Взаємини з ученими зарубіжних країн сприяють вивченню досвіду навчальної і наукової роботи, виданню спільних наукових збірників, обміну науковою інформацією.

Студентам створені умови для відпочинку та розвитку художньої творчості. У будинку культури "Студентський" діють вокально-хореографічний ансамбль та гуртки художньої самодіяльності. Щороку студенти виступають зі звітом художньої творчості.

Значна увага приділяється спортивно-масовій роботі, зокрема створено спортивні клуби, зали, стадіон. Студенти беруть участь у спортивних змаганнях і турнірах. Інститутські спортивні команди займають у них призові місця.

Інститут за сприяння ректорату дбає про поліпшення побутових умов студентів. Частина з них проживає в гуртожитках, де виділені кімнати і для студентських сімей. Для послуг студентів їдальні, кафе, буфети. Студенти й аспіранти оздоровлюються в університетському профілакторії "Здоров'я" та в розташованому в мальовничому куточку Карпат спортивно-оздоровчому комплексі "Смерічка".

Керівництво Інституту звертає увагу на формування контингенту студентів, яке насамперед здійснюється через державне замовлення, що визначається потребами Івано-Франківської та інших областей України. Упродовж останніх років за регіональною програмою Інститут готує спеціалістів для Автономної Республіки Крим, а також для Республіки Молдова за замовленням українськими освітніми товариствами.

Викладачі проводять профорієнтаційну роботу в школах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей. В університеті діють підготовчі курси, слухачі яких зараховуються на контрактну форму навчання. Рекомендації на державну форму навчання отримують переможці конкурсів наукових робіт, підготовлених учнями Малої академії наук. Інститут також проводить зустрічі, дні відкритих дверей для випускників шкіл, ліцеїв та гімназій.

Різні форми профорієнтаційної роботи сприяють зростанню кількості абітурієнтів, які бажають набути спеціальність історика, політолога, фахівця з міжнародних відносин, у тому числі медалістів і випускників середніх спеціальних навчальних закладів, які одержали диплом з відзнакою.

Інститут історії і політології є одним із найбільших серед інститутів та факультетів університету. На початку 2009–2010 навчального року на стаціонарній, заочній та екстернатній формах навчалося близько однієї тисячі студентів. Тут працюють 7 докторів наук, професорів, 47 кандидатів наук, доцентів. Загальний показник викладачів з науковими ступенями і вченими званнями становить 86,5%. Щороку Інститут випускає більше 130 фахівців. Більшість із них працює вчителями середніх шкіл, ліцеїв, коледжів. Частина випускників стали викладачами ВНЗ і співробітниками науково-дослідних закладів України. Серед них доктори історичних наук, професори О.Красівський, М.Литвин і П.Сіреджук (Львів), І.Андрухів, Я.Мандрик, С.Сворака (Івано-Франківськ), доктор політичних наук М.Нагорняк (Івано-Франківськ). Вихова-

нець факультету, доктор історичних наук, професор В.М.Холєвчук упродовж багатьох років очолював кафедру Чернівецького університету, а доктор історичних наук, професор М.Вегеш став ректором Ужгородського національного університету²⁹. Вихованці університету працюють у державних установах та громадських організаціях. Випускники історичного факультету кандидат історичних наук, професор В.Кафарський та кандидат історичних наук, доцент Д.Шлемко обиралися народними депутатами Верховної Ради України. Заслужений працівник освіти України, доктор історичних наук, професор П.Федорчак багато років обіймав посаду проректора з наукової роботи Прикарпатського університету імені Василя Стефаника. Проректорами університету були кандидати наук, професори кафедр С.Дерев'янка, І.Іванцев, обіймають таку ж посаду тепер доктор політичних наук, професор І.Цепенда, кандидат педагогічних наук, доцент Б.Ковбас, кандидат філософських наук, професор кафедри Ю.Москаленко. Кандидат педагогічних наук, доцент О.Рега очолює Педагогічний інститут Прикарпатського національного університету, доктор історичних наук, професор В.Великочий – Інститут туризму і менеджменту, кандидат педагогічних наук, доцент М.Соля – факультет фізкультури і спорту.

У 1998 р. історичний факультет згідно з рішенням Державної акредитаційної комісії був акредитований за IV рівнем акредитації. У 2009 р. такий рівень підтвердив Інститут історії і політології.

Інституту постійну допомогу надає ректор університету, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент Національної Академії Наук України, заслужений діяч науки і техніки України Б.Остафійчук.

1. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В. С. Стефаника : (Документальний нарис). – Ужгород, 1990. – С. 53.
2. Там само. – С. 69.
3. Історичний факультет: здобутки, пріоритети, перспективи. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 4.
4. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф. р. 1345, оп. 1, спр. 1, арк. 1.
5. Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В. С. Стефаника. – С. 70; Історичний факультет: здобутки, пріоритети, перспективи. – С. 4.
6. Історичний факультет: здобутки, пріоритети, перспективи. – С. 6; Івано-Франківський державний педагогічний інститут імені В. С. Стефаника. – С. 71.
7. Історичний факультет: здобутки, пріоритети, перспективи. – С. 7.
8. Там само. – С. 8.
9. Прикарпатський університет: здобутки і перспективи. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 3.
10. Поточний архів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника : матеріали акредитації напряму підготовки 0303 “Історія” спеціальності “Історія” освітньо-кваліфікаційних рівнів 6.030300 “Бакалавр”, 7.030301 “Спеціаліст”, 8.030301 “Магістр”. – Івано-Франківськ, 2009. (Далі: ПАПНУМА). – Розд. 4 : Організаційне та навчально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу спеціальності “Історія” в Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – С. 1–6.
11. Паньків М. І. Організація польових досліджень з етнології : посібник / М. І. Паньків. – Івано-Франківськ, 2005. – 123 с.; Галицька-Дідух Т. В. Історія України (1900–1921 рр.) : навч. посіб. / Т. В. Галицька-Дідух. – Івано-Франківськ, 2009. – 224 с.; Кафарський В. І. Етнологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук. – К., 2006. – 432 с. ; Денисенко В. М. Політологія. Вступ до спеціальності : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Денисенко, С. М. Матвієнків, В. Ю. Штерн. – Л., 2007. – 360 с.
12. Прикарпаття : спадщина віків. Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання. – Л., 2006. – 568 с.; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Ілюстрована історія. – Л. ; Івано-Франківськ, 2008. – 524 с.
13. ПАПНУМА. – Розд. 6 : Матеріально-технічне забезпечення навчального процесу в Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – С. 1–2.
14. Там само. – Розд. 7 : Виховна робота в Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – С. 1–4.
15. Там само. – Розд. 8 : Науково-дослідна, виробнича діяльність і міжнародні зв'язки. – С. 2–4.
16. Кугутяк М. Українська націонал-демократія 1918–1929. Т. 1. / М. Кугутяк. – К. ; Івано-Франківськ, 2002. – 536 с.; Українська націонал-демократія 1918–1939. Т. 2. – К. ; Івано-Франківськ, 2004. – 704 с.;

- Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : документи і матеріали Т. 2. – Кн. 1 (1939–1945) / відпов. ред. проф. М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 2009. – 600 с.; Його ж. Терношорське скельне святилище в Карпатах. – Івано-Франківськ, 2007. – 72 с.; Його ж. Кам'яні старожитності Космача. – Івано-Франківськ, 2007. – 99 с.; Його ж. Скельні святилища сокільських вершин. – Івано-Франківськ, 2008. – 127 с.
17. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ, 2006. – 536 с.
  18. Крюков А. Імперська ідея в Московській державі наприкінці ХV – ХVІ століть: ідеологія, політика, практика / А. Крюков, В. Дебенко. – Івано-Франківськ, 1997. – 74 с.; Дебенко В. З. Зародження імперської ідеї в Московській державі в кінці ХV – ХVІ ст. / В. З. Дебенко. – Івано-Франківськ, 2003. – 153 с.
  19. Великочий В. Джерела до вивчення державного будівництва в ЗУНР : (До 85-ліття Західно-Української Народної Республіки) / В. Великочий – Івано-Франківськ, 2003. – 278 с.; Його ж. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. – Івано-Франківськ, 2009. – 812 с.
  20. Марчук В. Церква, духовність, нація / В. Марчук. – Івано-Франківськ, 2004. – 464 с.
  21. Сагайдак О. П. Дипломатичне представництво: організація і форми роботи : навч. посіб. / О. П. Сагайдак, П. Д. Сардачук. – К., 2008. – 296 с.
  22. Західно-Українська Народна республіка. 1918–1923. Історія. / кер. авт. кол. й відпов. ред. О. Карпенко. – Івано-Франківськ, 2001. – 628 с.
  23. ПАПНУМА. – Розд. 8 : Науково-дослідна діяльність і міжнародні зв'язки в Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – С. 6–7.
  24. Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2004. – Вип. I. – 379 с.; Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. I. – 415 с.; Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. II. – 483 с.; Україна соборна : зб. наук. статей. – К., 2005. – Вип. 2. – Ч. III. – 468 с.
  25. Єгрешій О. І. Як написати наукову статтю з історії : метод. рекомендації для студ. Інституту історії і політології / О. І. Єгрешій. – Івано-Франківськ, 2005. – 24 с.; Кобута С. Й. Науково-дослідницька робота студентів : навч. посіб. для студ. спец. “Історія” і “Політологія” / С. Й. Кобута, Л. П. Кобута. – Івано-Франківськ, 2008. – 56 с.; Матвієнків С. М. Написання та захист бакалаврської кваліфікаційної роботи / С. М. Матвієнків. – Івано-Франківськ, 2008. – 48 с.; Єгрешій О. І. Виконання та захист дипломної і магістерської робіт з історії : навч.-метод. посіб. / О. І. Єгрешій, М. В. Сигидин. – Івано-Франківськ, 2009. – 48 с.; Райківський І. Я. Як виконувати курсову роботу : навч.-метод. посіб. / І. Я. Райківський, А. З. Королько, О. В. Марущенко. – Івано-Франківськ, 2009. – 48 с.
  26. ПАПНУМА. – Розд. 8 : науково-дослідна діяльність і міжнародні зв'язки в Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – С. 14.
  27. Історичний факультет: здобутки, пріоритети, перспективи. – С. 19–20.
  28. ПАПНУМА. – Міжнародні зв'язки Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – С. 1.
  29. Історичний факультет: здобутки, пріоритети, перспективи. – С. 22.

The article highlights the educational and scientific activities of the Institute of History and Political Science and development perspectives.

Key words: History, Political Science, training of specialists, science.

УДК 378

ББК 74 е (4 Укр) л 3

Георгій КОЖОЛЯНКО

ПРОБЛЕМА ІСТОРИЧНИХ ВИТОКІВ ТА ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ

У науковій статті автор аналізує проблему історичних витоків та духовної культури українського народу в навчально-виховному процесі вищої школи України.

Ключові слова: історичні витoki, духовна культура, український народ, навчально-виховний процес, вища школа України.

За роки незалежності України в системі освіти й виховання молодого покоління українців відбулися значні зміни. Українська система освіти шукає шляхи вдосконалення набуття знань студентами вищих навчальних закладів. Відповідно й зміст освіти зазнав значних змін. Виникає запитання, чи ці зміни включають комплекс питань, що покликані формувати патріота своєї країни, українського народу?

Традиційно так склалось у системі освіти України, що освітні програми спрямовані на набуття учнями необхідних знань, вироблення певних умінь і навичок з оволодіння систематизованими знаннями про природу, суспільство, людину, виробництво тощо. Вирішення цих завдань створює умови, коли студенти засвоюють багато матеріалу, який, швидше за все, ніколи в житті їм не знадобиться. У той же час школа і вузи не готують справжніх патріотів свого краю, своєї країни, захисників свого народу.

Навіть порівняно з радянськими часами освітньо-виховна сфера діяльності вузів значно втратила, оскільки в 60–80-х роках минулого століття в системі освіти одне з важливих місць займало виховання моральних якостей людини, які ґрунтувалися на моральному кодексі “будівника комунізму” та на інтернаціональних засадах громадянина тодішньої багатонаціональної радянської країни. Тобто спостерігається таке становище, коли зміст освіти та виховання не зовсім відповідає потребам суспільства, не спрямований на здобуття життєвого досвіду, не формує достойного громадянина України. За період незалежності зміни, що відбулися в галузі освіти України за останні роки, лише поглибили переобтяження навчальних програм та підручників фактичним матеріалом¹.

Щодо вищих навчальних закладів України, то перехід у 2004 р. на систему освіти, відому в Європі як Болонська, призвів до різкого скорочення аудиторного навчального навантаження. При цьому скороченню було піддано предмети й курси, які якраз і покликані формувати національно-патріотичні почуття у студентів (це навчальні курси спеціальності “історія” та “етнологія”: “Етнологія” (18 годин лекцій, 8 годин семінарів), “Українська етнологія” (18 годин лекцій, 8 годин практичних занять), “Народознавство” (18 годин лекцій, 18 годин практичних занять)). За новою системою освіти вищої школи тепер студенти самостійно повинні освоювати основні положення цих курсів (до 80% програмного матеріалу). Досвід навчання за новою системою освіти вищої школи показав, що студенти недостатньо оволодівають гуманітарними знаннями. Питання ж походження українського народу та витоків культури українців залишаються їм, в основному, на самостійне вивчення.

Відбулися зміни в ряді навчальних дисциплін: підручники історії України оновлено новими фактами, додано багато матеріалів, які за часів СРСР не висвітлювалися; у підручниках з української та зарубіжної літератури надруковано твори авторів, які раніше не згадувалися, проте цілий ряд ґрунтовних положень витоків українського етносу, джерельної бази давньої історії та культури українців ще свого місця в підручниках і посібниках не знайшов.

Серед важливих навчально-виховних проблем у системі навчання у вищій школі спеціальностей гуманітарного профілю має займати проблема етногенезу (походження) українського народу.

Аналіз навчальних планів найбільших вузів західноукраїнського регіону в 2008–2009 рр. (історичних факультетів Львівського національного університету ім. Івана Франка, Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича та ін.) показав, що питання національної ідеї, витоків походження українського народу та його духовної культури розглядаються лише побічно в загальних навчальних курсах “Українська етнологія”, “Народознавство”. Відсутні дисципліни самостійного вибору студента за проблематикою “Витоки українського народу”, “Кам’яна Могила у історії та культурі українців”, “Велесова Книга – найдавніша писемна пам’ятка українців”. При цьому аналіз навчальних підручників, якими користуються студенти під час вивчення вказаних навчальних дисциплін, засвідчує, що укладачі підручників ще перебувають у полоні відомої радянсько-соціалістичної теорії про походження українців, росіян та білорусів (“трьох братніх народів”) з лона слов’янства. Це при тому, що незаперечними є наукові докази зародження окремого українського етносу багато тисяч років тому та про існування на терені України одного з найдавніших державних утворень, коли ні вавилонських, ні старогрегипетських держав у світі ще не існувало. Разом із тим продовжується вивчення історії еволюціоністського походження людини від мавпи (курс “Первісне суспільство”) як обов’язковий навчальний курс для спеціальності історія.

Більшість гуманітарних дисциплін у вузах ставить за мету оволодіння студентами лише знаннями та вміннями, переважно окресленими словами “знати, мати уявлення”, а не чітко визначають, що саме вони повинні вміти застосувати в життєвій практиці². Крім того, не ставиться мета – оволодіння основними положеннями української національної ідеї, навколо яких уже майже два десятиліття ведуться дискусії.

Досить показовий приклад, коли група вчених, переважно зі східних і південних областей, та кілька академіків, очолюваних Петром Толочком, у вересні 2007 р. підписалися під зверненням, в якому взагалі ставиться питання про відмову від української національної ідеї. Цей же академік Петро Толочко в серпні 2009 року в Києві на святковому засіданні Української православної церкви московського патріархату презентував нову книгу “Етногенез українського народу”, де оспівується спільність “трьох братніх народів” і походження українців від 14 століття. За проголошення таких ідей у цій останній книзі він отримав орден з рук московського патріарха Кирила на святковому засіданні Української православної церкви московського патріархату – російський орден! Зрозуміло, що діяльність таких “українських академіків” є додатковим аргументом для чиновників Міністерства освіти і науки України щодо проведення відкритого наступу на світоглядні навчальні дисципліни, до яких належать етнологія, народознавство, українознавство.

Витоки українського етносу за різними джерелами простежуються уже близько десяти тисячоліть. Упродовж тисячолітньої історії в українців формувалася багатогранна духовна культура. Зберігаючи свої характерні риси, свою традиційність, духовна культура як продукт певних соціально-економічних умов тісно пов’язана з ними і під їх впливом, разом з іншими факторами, в ході історичного процесу, постійно видозмінювалася. Але, на відміну від змін соціально-економічного характеру, процеси в духовній культурі проходять дещо повільніше. Тому, як правило, традиційні форми та явища культури мають більшу стійкість і в часі переживають соціально-економічні умови, що їх покликали до життя.

Сучасна культура українців має багато рис традиційного й нового, використання традиційного в новому, існування змішаних форм.

У Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) та в Конституції України (1996 р.) зазначається, що держава забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості й традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Але як далеко від декларацій і законів до практичного втілення їх у життя! В Україні протягом років її незалежного існування спостерігається тенденція до ігнорування питання

щодо національно-культурного відродження українського етносу, відмова від державної національної ідеї, яка в кінцевому варіанті так і не вироблена й не затверджена на державному рівні.

В Україні, де українці становлять майже вісімдесят відсотків від усього населення, на державному рівні не визначено й не підтримано української національної ідеї. Замість підтримки української нації пропагується створення політичної нації, що є виправданим хіба що в країнах зі збірним населенням (США, Канада, Австралія), які сформувались у новий час із переселенців. Відповідно, немає належної підтримки щодо відродження українського етносу, його історичної свідомості і традицій, утвердження функціонування української мови в усіх сферах життя. В Україні на початку XXI ст. створилася така ситуація, що, наприклад, єврею в Чернівцях і Києві живеться краще, ніж в Ізраїлі, а росіянину краще, ніж у Росії. Лише українцеві на власній автохтонній землі місця не залишилось. Він змушений емігрувати для створення належних умов проживання в Італію, Іспанію, Португалію, Росію, Канаду, США тощо. Більше третини працездатного населення Буковини нині знаходиться поза кордонами України.

Не заперечуючи того, що одним зі шляхів оновлення змісту освіти й узгодження його з вимогами часу та сучасними проблемами, інтеграцією до європейського та світового освітніх просторів є орієнтація навчальних програм на набуття ключових знань, умінь, навичок, які б дали змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі певної професії або виду діяльності, на створення ефективних механізмів їх запровадження та зміну змісту навчальних підручників і посібників, варто звернути увагу й на формування світогляду молодого покоління громадян України. Зробити це можна лише шляхом включення до навчальних програм матеріалів про витоки українського етносу та його багатотисячолітню історію розвитку.

Реалізація змісту освіти повинна допомогти випускнику загальноосвітнього навчального закладу та вузу визначити своє місце в житті, виховати його патріотом свого краю, своєї країни, свого народу. А для цього він має бути конкурентоспроможним, мобільним, уміти інтегруватись в суспільство, бути справжнім громадянином своєї країни, захисником свого народу. Саме цьому покликані сприяти нові навчально-виховні технології: особистісно орієнтована, групова навчальна діяльність, технологія розвиваючого навчання, формування творчої особистості, модульно-рейтингове навчання, нові інформаційні технології. При цьому має бути звернута особлива увага на оволодіння учнями і студентами основних засад духовної культури українського етносу.

Для прикладу можна взяти вузівський навчальний курс “Українська етнологія”. Найперше цей курс повинен вивчатися студентами гуманітарного профілю як обов’язковий навчальний курс, а для студентів негуманітарних спеціальностей – за напрямком самостійного вибору студента. При цьому як обов’язковий навчальний курс, він повинен охоплювати ознайомлення студентів з новітніми матеріалами щодо походження українського народу, витоків та розвитку його духовної культури. Життя показує, що у вузах потрібні навчальні курси “Українознавство” та “Витоки українського народу”.

Студенти мали б ознайомитись із теорією про існування на теренах України держави, яка виникла ще 8 тисяч років тому. Це час, коли не існувало ні шумерійської, ні давньоіндійської, ні давньоєгипетської цивілізацій. Ця теорія ґрунтується на прийнятому у світовій історичній науці методі дослідження шляхом використання історичної пам’яті народу³ (усна народна творчість, етнографічні матеріали із духовної культури: звичаї сімейної та календарної обрядовості) та давніх писемних джерелах.

В українців були більш давні родичі – відомі як склавини та скоти, венеди й енеї, русени й бурси, оріяни та ‘орачі’-араторес⁴. При ознайомленні із цими матеріалами потрібно вказати попередні ланки нашого родоvodu й державності, залучаючи менш відомі джерела⁵.

Як свідчать джерела, найбільш давніми з усіх слов’янських народів є українці⁶. Серед великої кількості доказового матеріалу виділяється орнаментика українських вишиванок та писанок, яка має аналогії серед прикрас місцевих мисливців на мамонтів, про яких згадують і казки (“Про богатиря Димка та його зятя Андрушка” тощо). Давнину витоків українського етносу в більш ніж двадцять тисячоліть наводить “Велесова книга”⁷ та вказує один із міфів Київщини⁸. Є дати й пізніші. 7000–6200 роками до н.е. датується початок найпершої держави Аратти та ка-

нонічного зображення Берегині; VII–V тис. до н.е. – “Супойський переказ” козацтва; V тис. до н.е. – виникнення легенди про Золоту очеретину озера Оврут; раніше 3102 р. до н.е. – легенди Савур-могили; не пізніше середини II тис. до н.е. – спогади про (б)рахманів у великодній обрядовості (писанкарстві); від часів Аратти до XVIII ст. існував звичай сватання дівчатами парубків (за піснею “Ой ізйди, місяць...” та ін.)⁹.

Ю.О.Шилов, С.І.Наливайко та ін.¹⁰ відносять трипільську культуру (5400–2200 рр. до н.е.) Дунайсько-Дніпровського регіону до найпершої у світі держави Аратта, яка з’явилася близько 6200 (чи 7000) р. до н.е. внаслідок угоди про взаємоіснування між північно- та південнопричорноморськими нащадками “свідерців-євразійців”. Зокрема, Ю.Шилов указує, що на теренах України початково існувала праїндоевропейська спільнота, ядром якої стала лісостепова Аратта. А оболонкою того ядра став степовий Аріан (близько 5000–1500 рр. до н.е.) – спільнота кочових скотарів, що почала складатися біля кордонів держави своїх родичів-хліборобів¹¹.

Чи є в підручниках з українського народознавства, опублікованих уже в час існування незалежної України, такий навчальний матеріал? Основний підручник “Українське народознавство” (загальна редакція С.П.Павлюка, Г.Й.Гориня та ін., Львів, 1997 (перше видання), Львів, 2004 (друге видання)), який допущений Міністерством освіти і науки України як посібник для студентів вузів, у розділі “Походження українського народу” констатує: “Історична наука остаточно ще не з’ясувала багато питань щодо походження українського народу. Адже, щоб людському колективу сформуватися в таку історичну спільність, як народ, минають століття, протягом яких відшліфовується його самобутність”. У цілому, така констатація не викликає заперечень, окрім хіба визначеного терміну “століття”. Але в підручнику і словом нічого не згадано про існування давньої держави Аратти на теренах України. Щодо трипільської цивілізації, яка існувала на теренах України протягом більше двох тисячоліть, то в підручнику одним абзацом указується, що створили її “місцеві племена неолітичної доби та прийшли з Балканського півострова”. Хто засвідчив, що власне завдяки “прийшлим” племенам сформувалась ця культура? Разом із тим у підручнику відсутні відомості про велику культуру трипільських протоміст Майданецького, Тального та ін. Немає в підручнику й матеріалу про археологічні й писемні дослідження не тільки українського, а й світового значення пам’ятки “Кам’яна Могила”, що в Запорізькій області, як немає й матеріалу про давні писемні джерела українців – “Велесову книгу” та “Літопис Аскольда”.

Окремі праці новітньої науково-дослідної літератури з археології України теж продовжують залишатись поза сферою відповіді на питання давності українського народу. За приклад можна взяти книгу В.Д.Барана та Я.В.Барана “Історичні витоки українського народу” (К., 2005), де далі пропагується “зародження в ранньому середньовіччі всіх слов’янських народів”¹², а замість історичного поглиблення витоків українського народу в глибину тисячоліть пропагується лише слов’янська теорія витоків українського народу від праслов’ян II тис. до н.е.¹³.

Як немає цих матеріалів у програмах і навчальних посібниках вищої школи, так немає їх і в програмах та підручниках з історії України, історії рідного краю загальноосвітньої школи.

Світовою практикою та суспільними науками доведено, що кожен народ володіє здобутками духовної культури, які відрізняють його від інших народів, що впливають на суспільну свідомість, формують моральні норми поведінки тощо. Вони передаються з покоління в покоління через звичаєві норми, родовідну пам’ять. Але чи досить цього в наш час, коли спостерігається поширення урбанізованої, уніфікованої культури, розповсюдження у всьому світі глобалістичних тенденцій, наявні спроби поглинення одних народів іншими з метою розширення впливу тієї чи іншої країни на певні регіони світу?

Нові тенденції в розвитку світової цивілізації вимагають надання більшої уваги в системі освіти питанням ознайомлення учнів і студентів з основними здобутками щодо витоків українського народу та його традиційної культури, формування в них умінь і навичок з відтворення прогресивних, духовно високих, морально змістовних елементів традицій, звичаїв, обрядів.

¹ Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні. Проект. – К. : Генеза, 1997; Закон України “Про загальну середню освіту” від 13 травня 1999 року № 651–XIV, розділ V, “Державний стандарт загальної середньої освіти”. Сторінка “Законодавство України” сайта Верховної Ради.

2. Освіта України : нормативно-правові документи : до II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. – К. : Міленіум, 2001. – С. 209.
3. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. Рыбаков. – М., 1981.
4. Шавли Й. Венеты: наши давние предки / Й. Шавли. – М., 2003; Шилов Ю. Витоки етносу й цивілізації слов'ян / Ю. Шилов // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. – Чернівці, 2005; Шилов Ю. А. Истоки славянской цивилизации / Ю. Шилов. – К., 2004.
5. Велесова книга / пер. та коментар Яценко Б. І. – К., 1995; ред. та упоряд. Лозко Г. – К., 2002; Славянские Веды / состав. и комм. А. И. Асов. – М., 2004.
6. Кобилух В. О. Українські козацькі назви у санскриті. / В. Кобилух. – Л. ; К. ; Донецьк, 2003; Наливайко С. І. Індодарійські таємниці України / С. І. Наливайко. – К., 2004; Наливайко С. І. Таємниці розкриває санскрит / С. Наливайко. – К., 2000.
7. Велесова книга / пер. та коментар Яценко Б. І. – К., 1995. – Дощечки 2а-б, 4б.
8. Шилов Ю. Витоки етносу й цивілізації слов'ян / Ю. Шилов // Р. Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. – Чернівці, 2005.
9. Там само.
10. Білоусько О. А. Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст / О. Білоусько. – К., 2002. – С. 98–99; Кикешев Н. И. Прародины и предки / Н. Кикешев – М., 2003. – С. 94–98; Кишишин А. Г. Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа / А. Г. Кишишин // Образ – смысл в античной культуре. – М., 1990. – С. 33; Наливайко С. І. Індодарійські таємниці України / С. Наливайко. – К., 2004. – С. 42–57; Шаян В. Проблема української віри / В. Шаян. – Лондон, 1972. – С. 7–14.
11. Шилов Ю. А. Прародина ариев : история, обряды и мифы / Ю. Шилов. – К., 1995.
12. Баран В. Д. Історичні витоки українського народу / В. Баран, Я. Баран. – К., 2005. – С. 2.
13. Там само. – С. 9.

In the scientific article the author examines the issue of historical origins and spiritual culture of the Ukrainian people in the educational process in the Higher School of Ukraine.

Key words: *historical origins, spiritual culture, the Ukrainian people, the educational process, Higher School of Ukraine.*

УДК 902 : 39 (477.85/.87)

ББК 63.5 (4 Укр) 5

Богдан ТОМЕНЧУК, Микола КУГУТЯК

ГОРОДИЩА І ЗАМКИ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ.

МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕНЬ 2006 – 2010 рр.

У статті подано інформацію про городища і замки Галицької Гуцульщини, виявлені Карпатською етнологічно-археологічною експедицією Інституту історії, етнології й археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника під керівництвом професора М.Кугутяка. Протягом 2006–2010 рр. було зафіксовано більше 20 городищ. Їхнє вивчення дозволило показати місце Гуцульщини як зони багатьох давніх цивілізацій, культур та держав.

Ключові слова: *Галицька Гуцульщина, городища, замки, етнологічно-археологічна експедиція.*

Територія Гуцульщини є надзвичайно своєрідним етнографічним районом Європи, який розміщений у центральній частині Єврокарпатського регіону. Унаслідок складних етнополітичних процесів у зоні давнього Дністровського міграційного коридору, який виходив через транскарпатські шляхи в Південну і Центральну Європу, цей район виділяється великою кількістю археологічних пам'яток різних епох і культур. Серед них особливе місце займають укріплені поселення: давні городища і середньовічні замки.

Упродовж 2006–2010 років Карпатською етнологічно-археологічною експедицією Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (керівник професор М.Кугутяк) виявлено й проведено їхнє обстеження, картографування з відповідною роботою щодо знімання планів і фотофіксацією¹. Усього на території Галицької Гуцульщини (80х50 км, між ріками Черемош і Бистриця Солотвинська та Прут) ми зафіксували більше 20 городищ. Найдавніші з них відносяться до культури фракійського гальштату (XI–VIII ст. до н. е), хоча на сусідніх територіях (Румунія) відомі городища ще з епохи міді – бронзи.

У IX–VIII ст. перед загрозою з боку кіммерійців, а у VII ст. – скіфів тут з'являються великі городища – сховища, створені як для захисту місцевого населення, так і для оборони транскарпатських шляхів через перевали. У II–I ст. до н. е. через Карпатські перевали пройшли сармати. На початку I тис. н.е. Гуцульщина була прикордонною зоною з Дакійською державою, яка в 117–271 рр. н. е. стала римською провінцією. У III–IV ст. н. е. тут уже перебували готи. У VI–VIII ст. у Карпатах проходить кордон з Аварським каганатом. З кінця IX – початку X ст. населення Прикарпаття вже перебуває в прикордонній зоні з Великою Болгарією, Великою Моравією, Староугорською і Києворуською державами. Літописні джерела повідомляють, що тут в цей час проживали хорвати (з грецьк. – “ мешканці великої країни”, за Костянтином Багрянородним), їх західними сусідами були вісяни, а східними – тиверці. Саме хорватам належали перші слов'янські городища, що були їх общинними (племінними) центрами і виявлені нами на території Галицької Гуцульщини. У середині X ст. було утворене окреме Хорватське князівство, відоме під назвою “Велика Біла нехрещена Хорватія”. На Українському Прикарпатті з'являється цілий ряд великих городищ полісного типу, а в Карпатах – прикордонних фортець.

Особливістю цього недовгого ранньодержавного періоду на Прикарпатті є й поява окремих невеликих городищ – святилищ. У кінці X ст. (992–993 рр.) землі Великої Білої Хорватії були остаточно включені до складу Київської Русі, яка будує на Прикарпатті свої прикордонні фортеці. У XII – XIII ст. вони вже входили в структуру Галицького князівства та

¹ Наступним етапом буде їх археологічне вивчення, що дасть можливість з'ясувати їх хронологію та соціальний характер тощо.

Галицько-Волинської держави. У цей період з'являються перші міста й перші монастирі та замки.

Із середини XIV ст. Прикарпаття стає частиною Польської держави, у складі якої продовжують існувати старі міста і містечка, замки і монастирі зі своїми укріпленнями. У XVII ст. національно-визвольна війна українського народу активізувала польську колонізацію українських земель. На Україні, зокрема на Прикарпатті, з'являється велика кількість польських замків, містечок та шляхетських оборонних дворів. З ними пов'язаний останній період виникнення фортифікацій в Українських Карпатах (обстежено більше 30 об'єктів). У XVIII–XIX ст. в часи Австро-Угорської імперії вони перестають існувати.

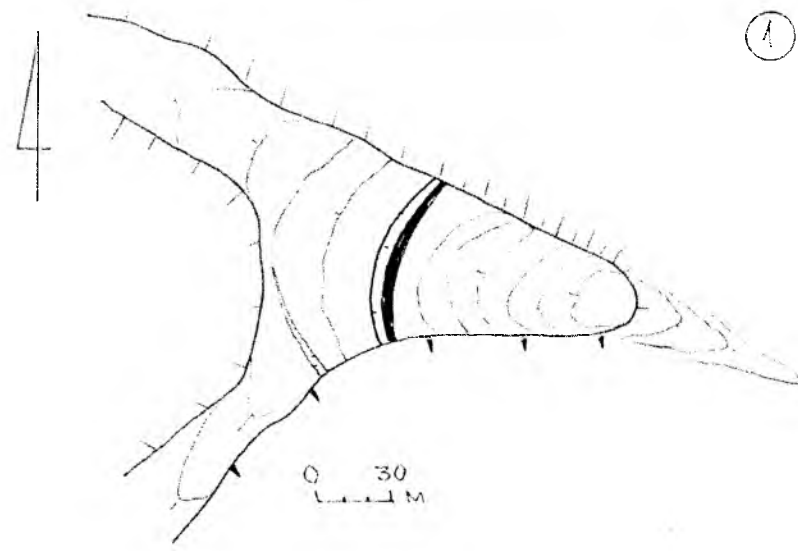
Таким чином, дослідження давніх фортифікацій на території Галицької Гуцульщини, які були як центрами суспільно-політичного, економічного й культурного та релігійного життя місцевого населення або як колонізаційні, військово-політичні центри контролю і впливу сусідніх держав, дозволило по-новому показати місце Гуцульщини як компактною зони багатьох давніх євразійських цивілізацій, культур та держав, яка залишалася здавна заселеною українським етносом і, зокрема, своєрідною його етнографічною групою – гуцулами.

The article contains information about the settlement and castles Galician Hutsulshchyna found Carpathian ethnological and archaeological expedition Instuty history, ethnology and archeology by Prikarpaton National University. In. Stefanik led by Professor M. Kuhutyaka. During the years 2006-2010, there were more than 20 settlements. Their study demonstrating place of Hutsulshchyna as a zone of many ancient civilizations, cultures and countries.

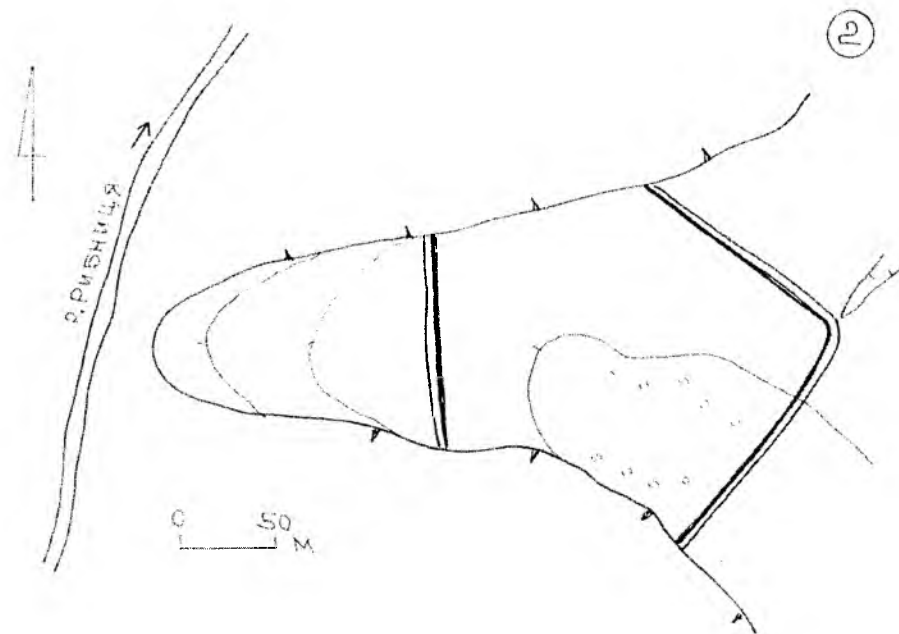
Key words: Galician Hutsulshchyna, settlements, castles, archaeological and ethnological expedition.

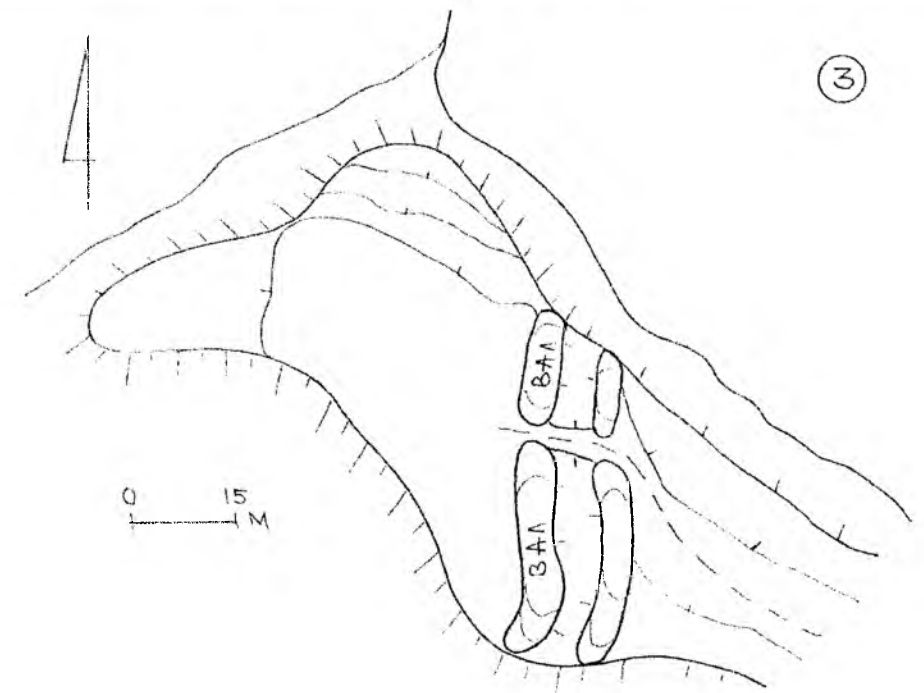
ГОРОДИЩА ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

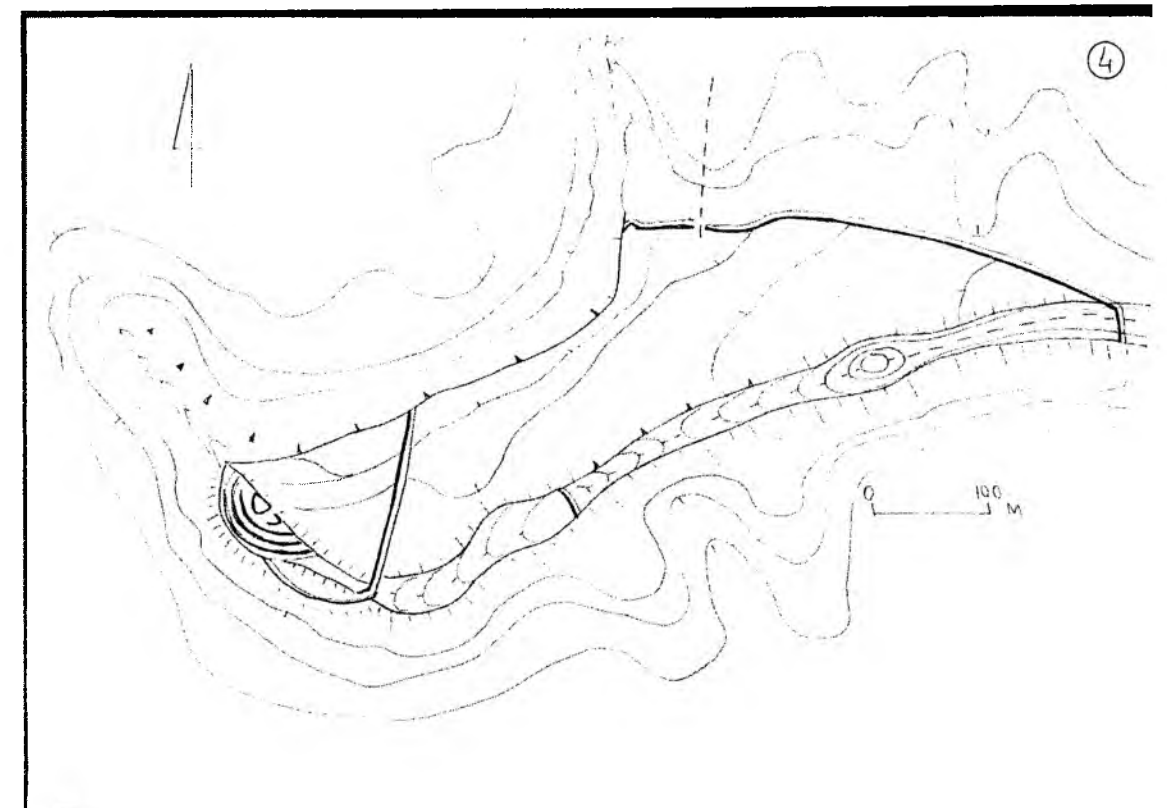
1. Кутське городище

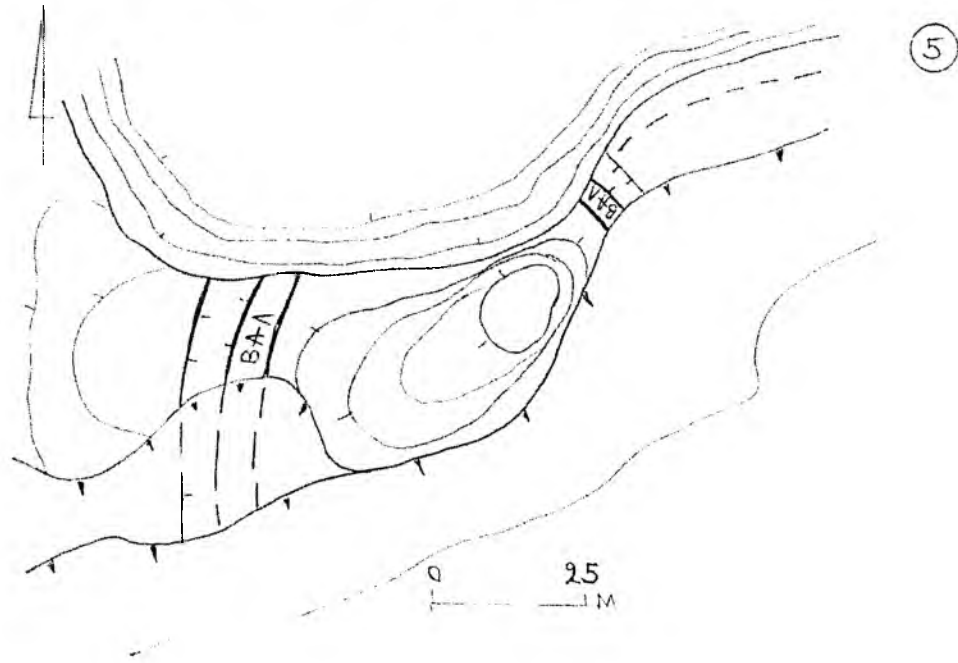
2. Кобакське городище 1

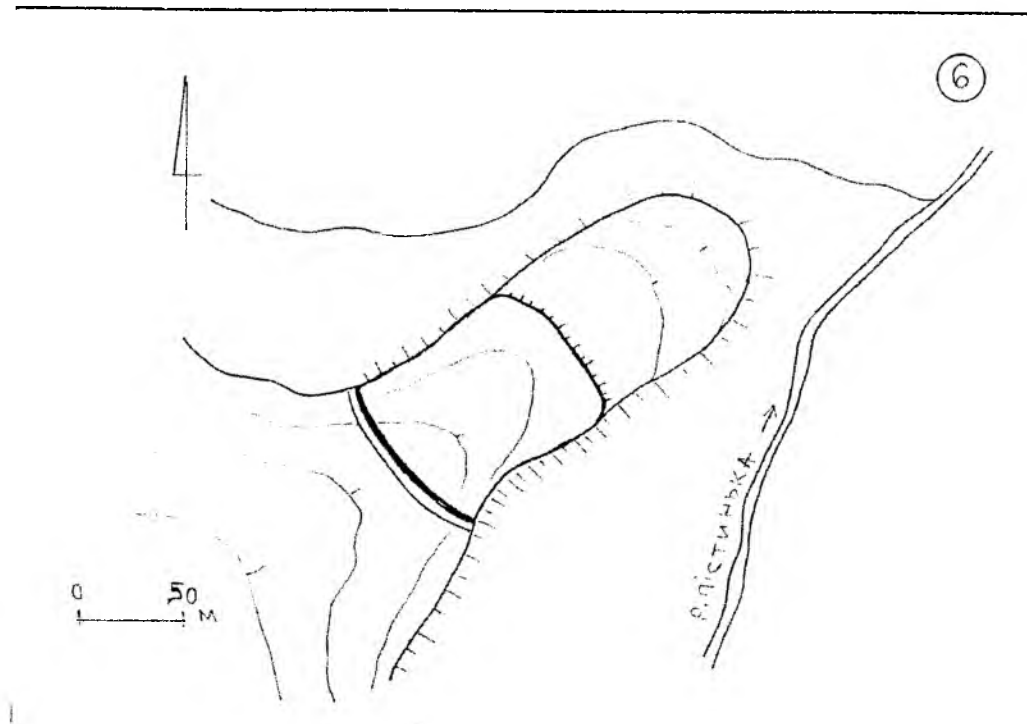
3. Кобакське городище 2

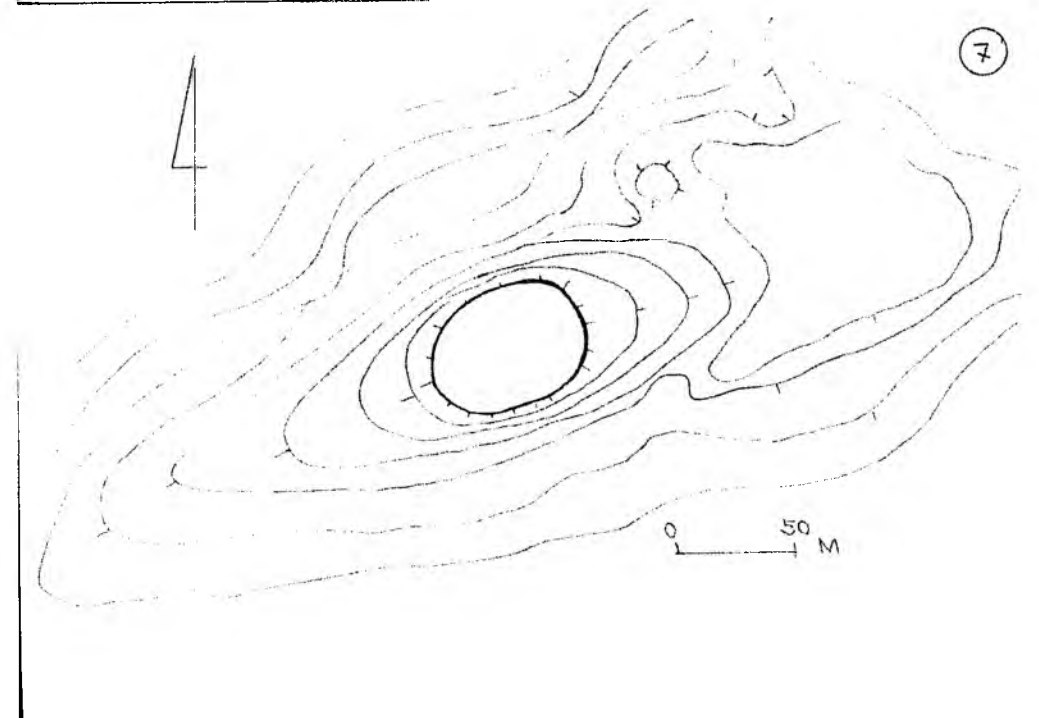
4. Рудницьке городище

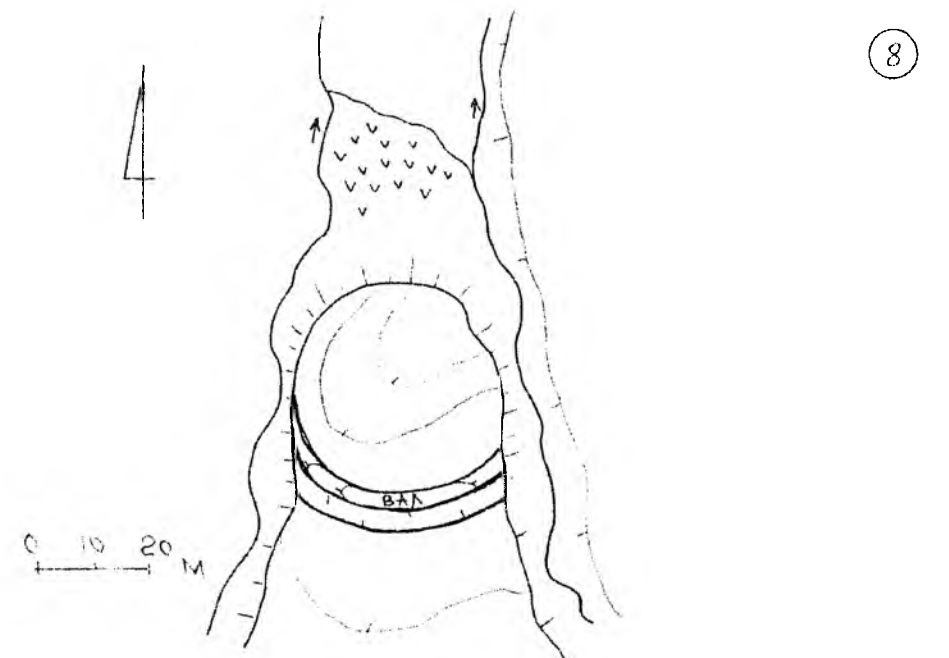
5. Спаське городище

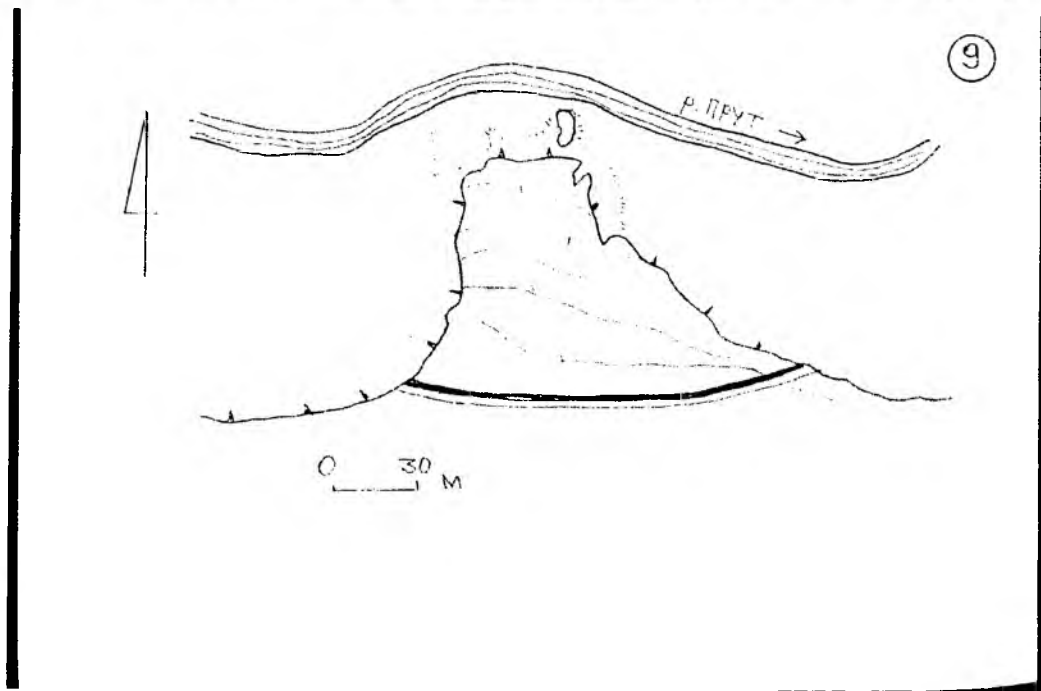
6. Микитинецьке (Пістинське) городище

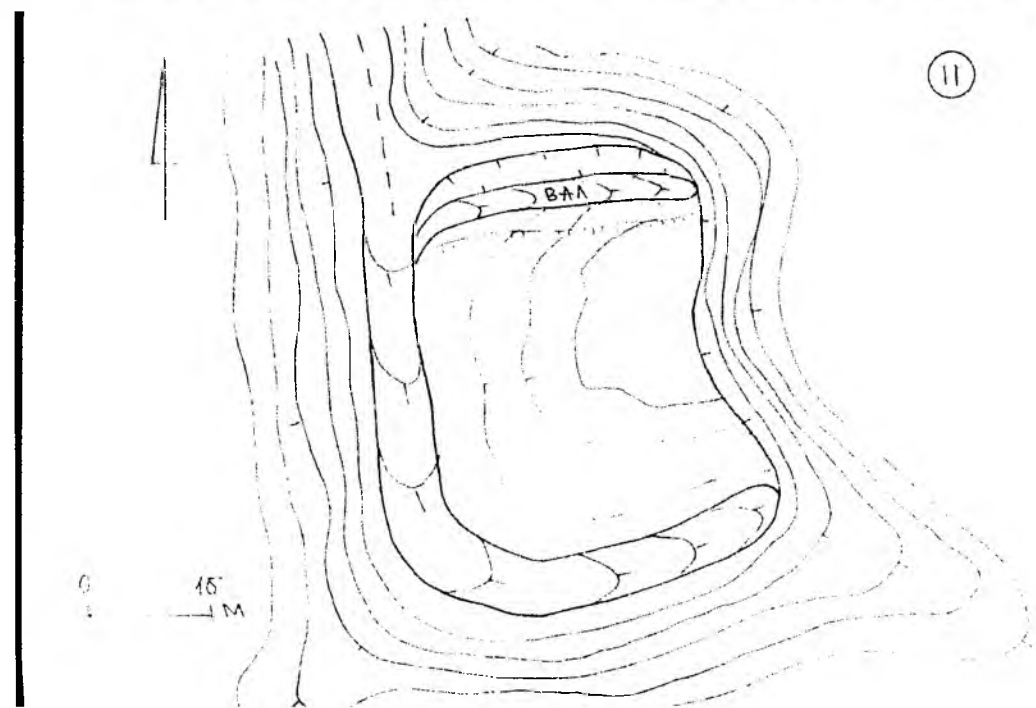
7. Брустурське (Шепітське) городище

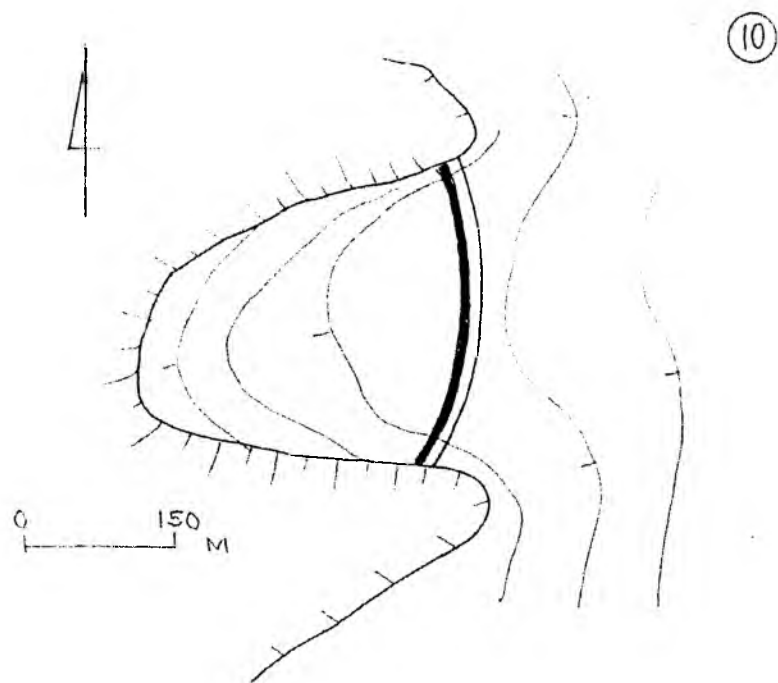
8. Печеніжинське городище

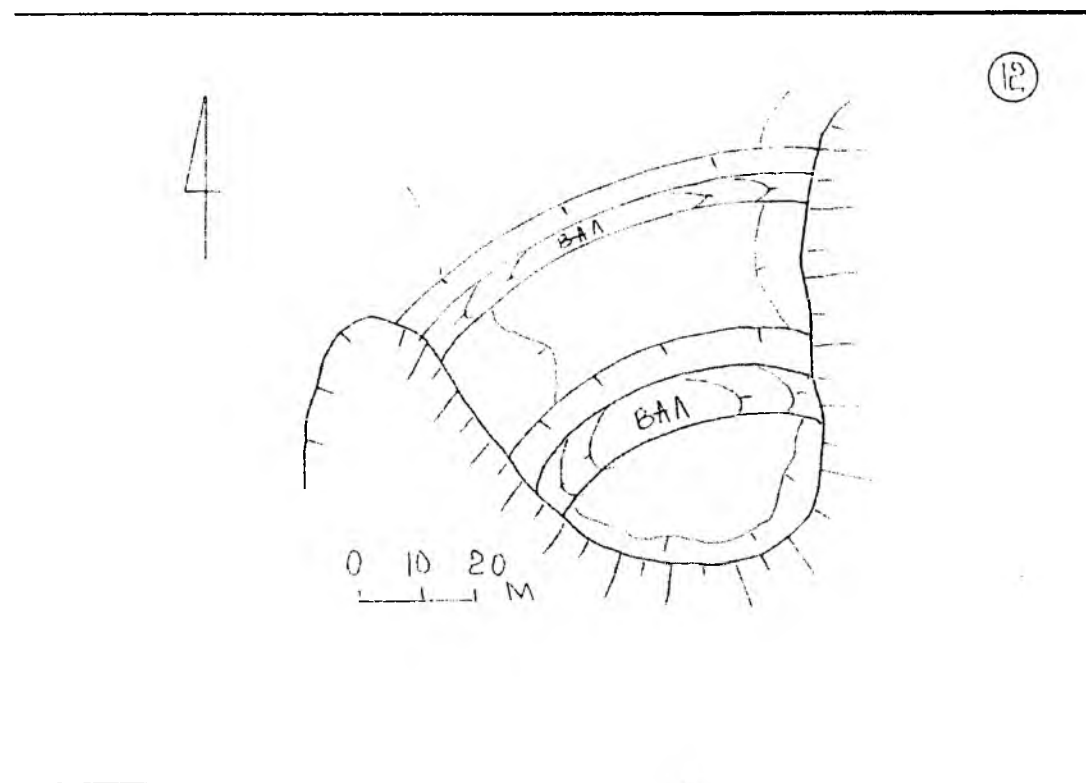
9. Княздвірське городище

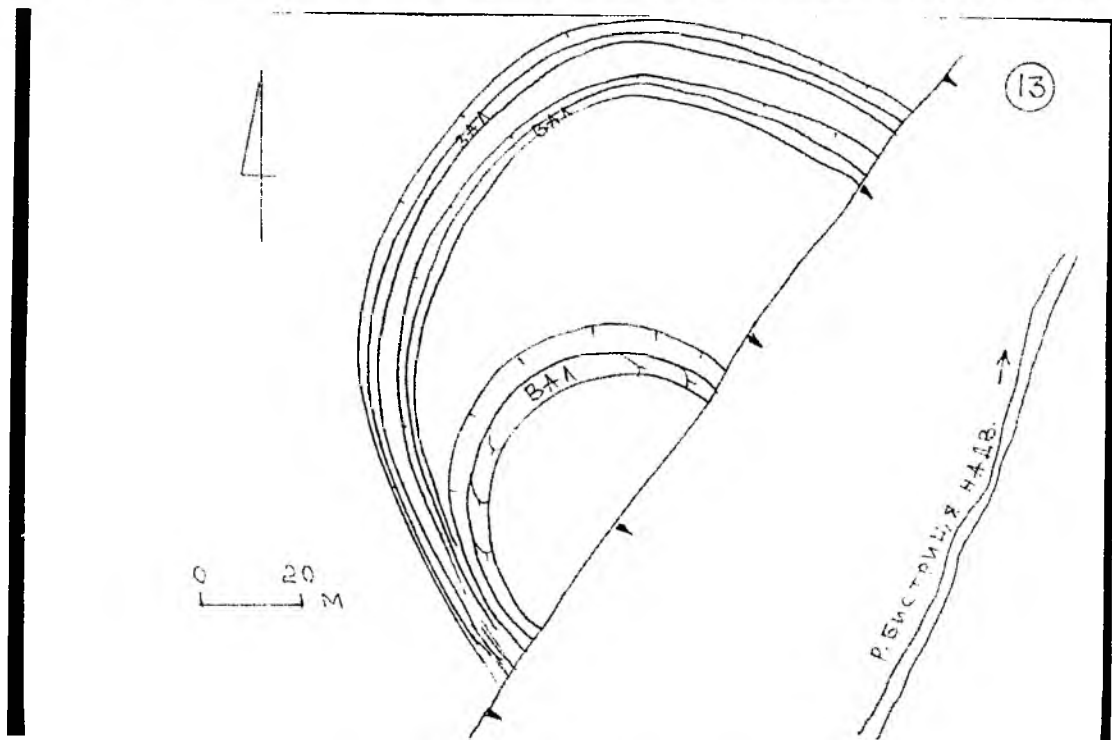
11. Надвірнянське городище

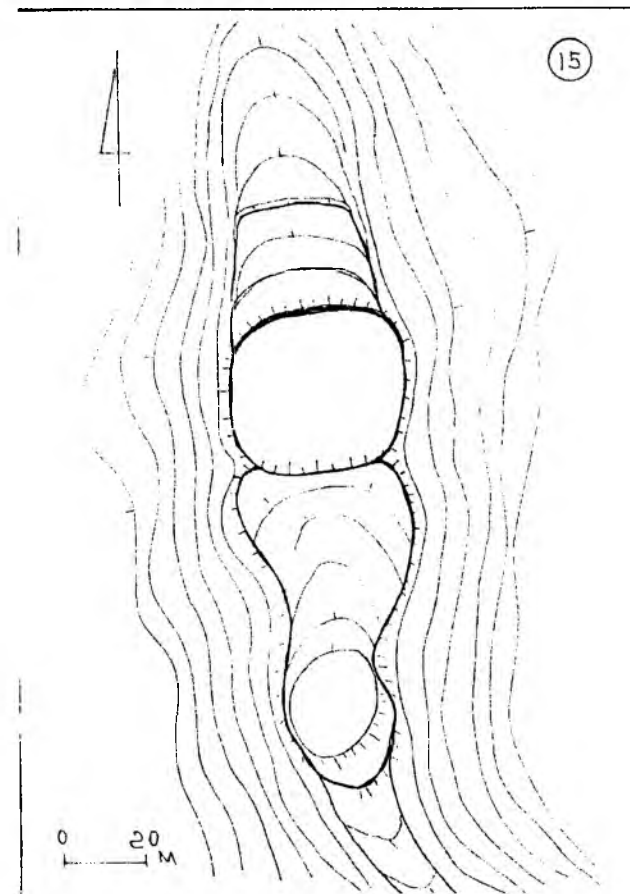
10. Середньомайданське городище

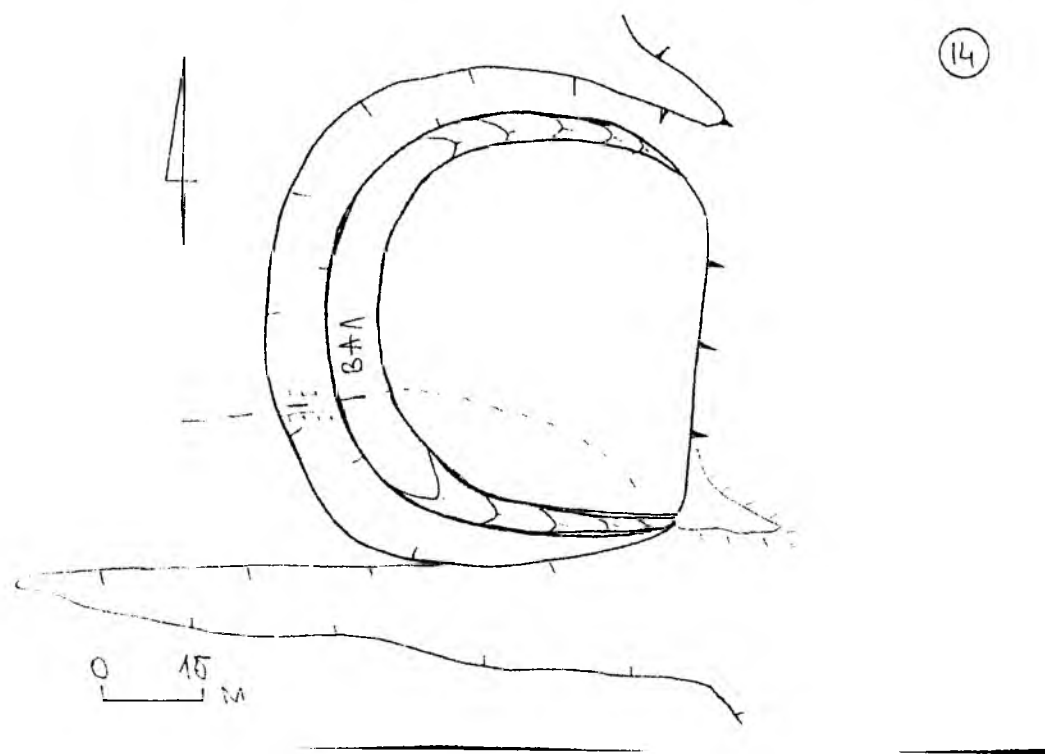
12. Назавизівське городище

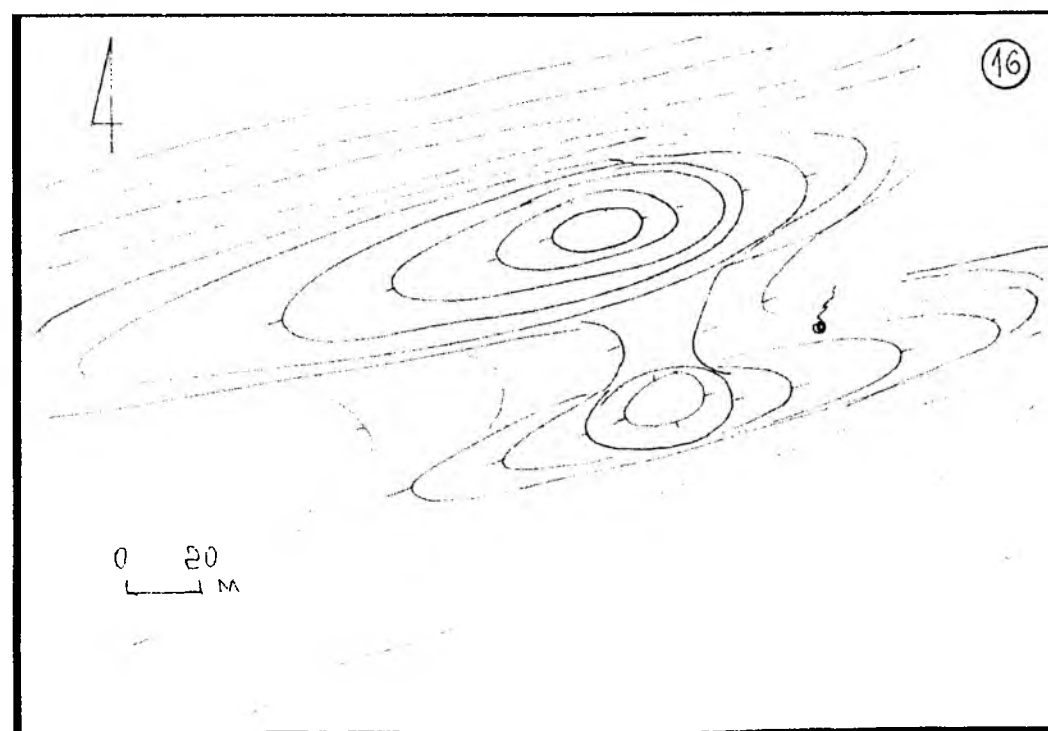
13. Фитьківське городище

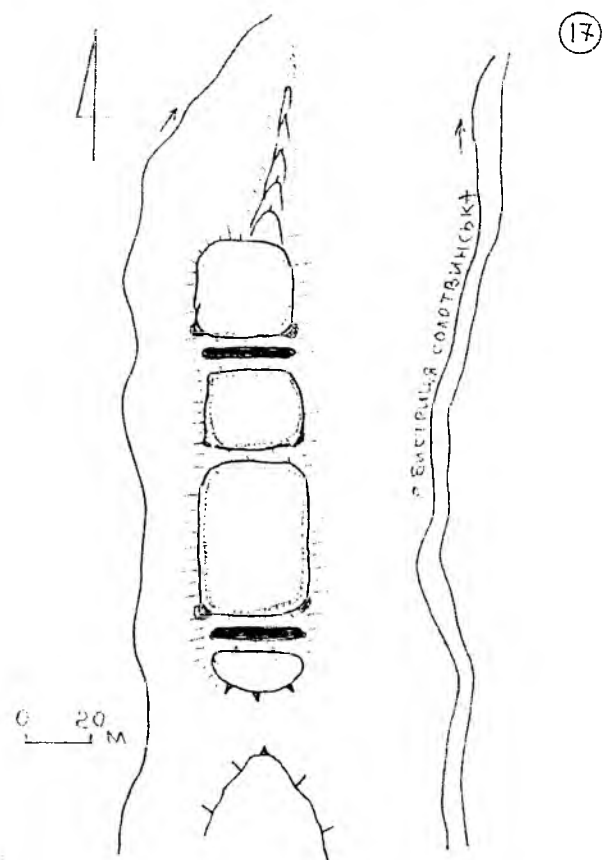
15. Манявське городище

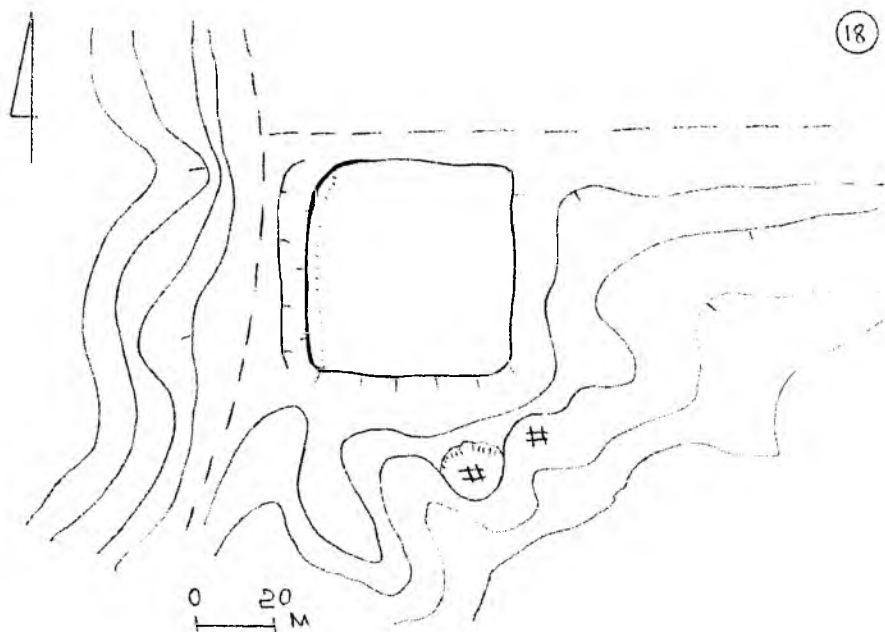
14. Грабовецьке городище

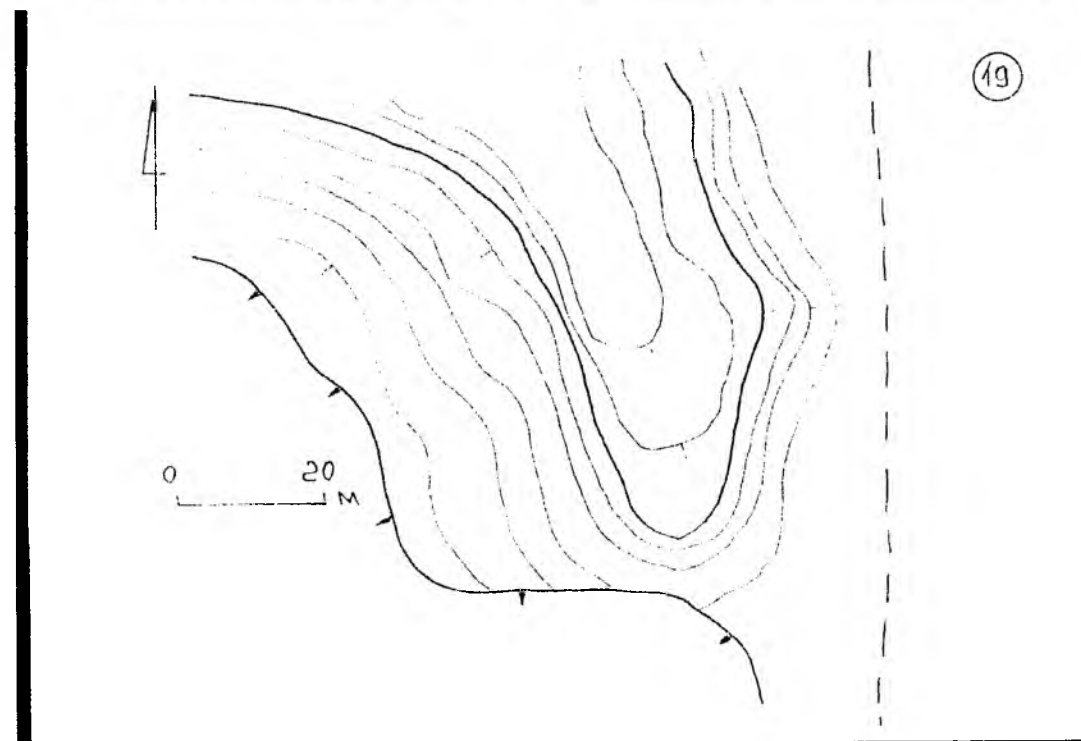
16. Старунське городище

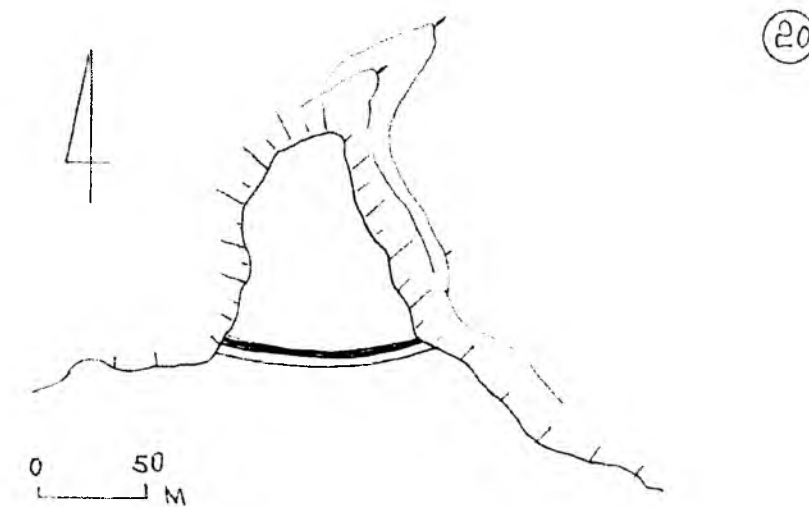
17. Старобогородчанське городище

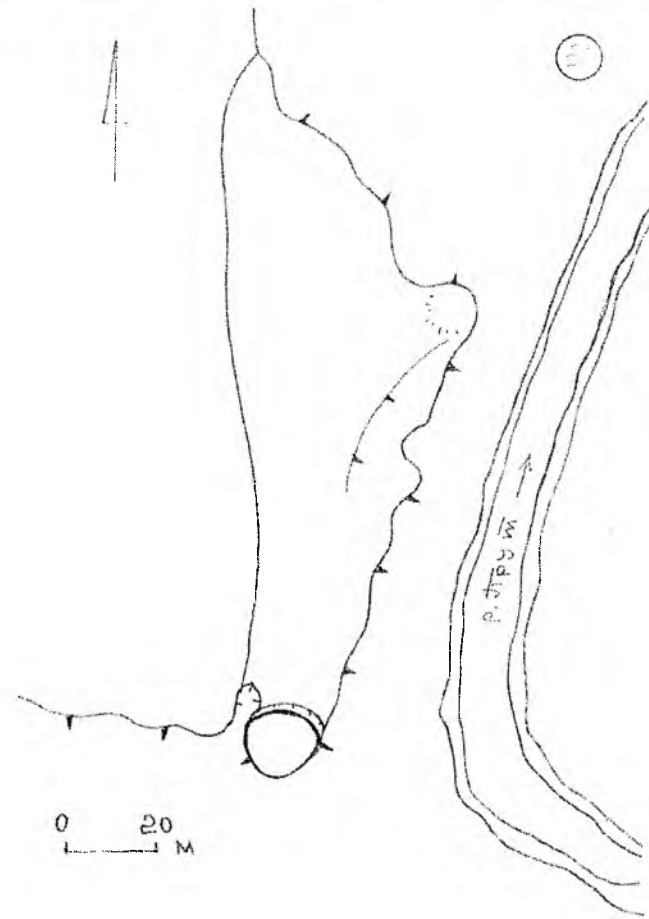
18. Стопчатівське городище

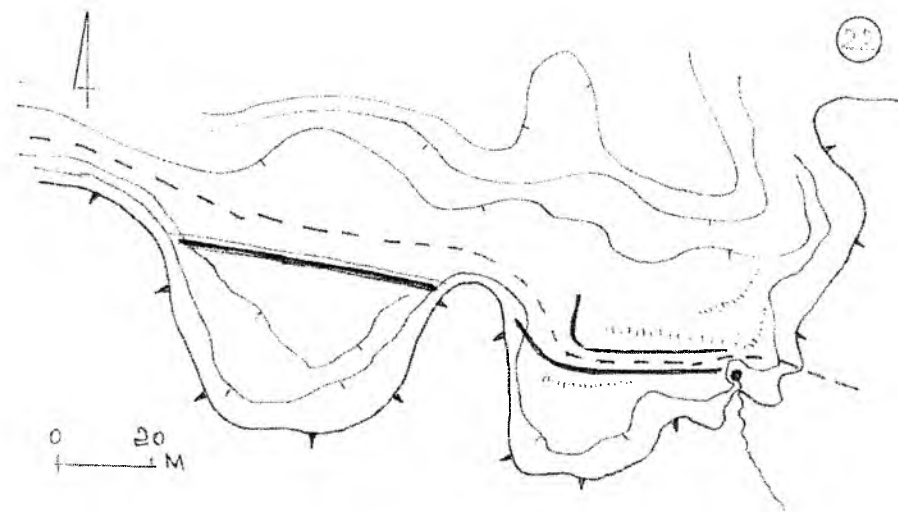
19. Яблуницьке городище (перевал)

20. Старовоскресінецьке городище

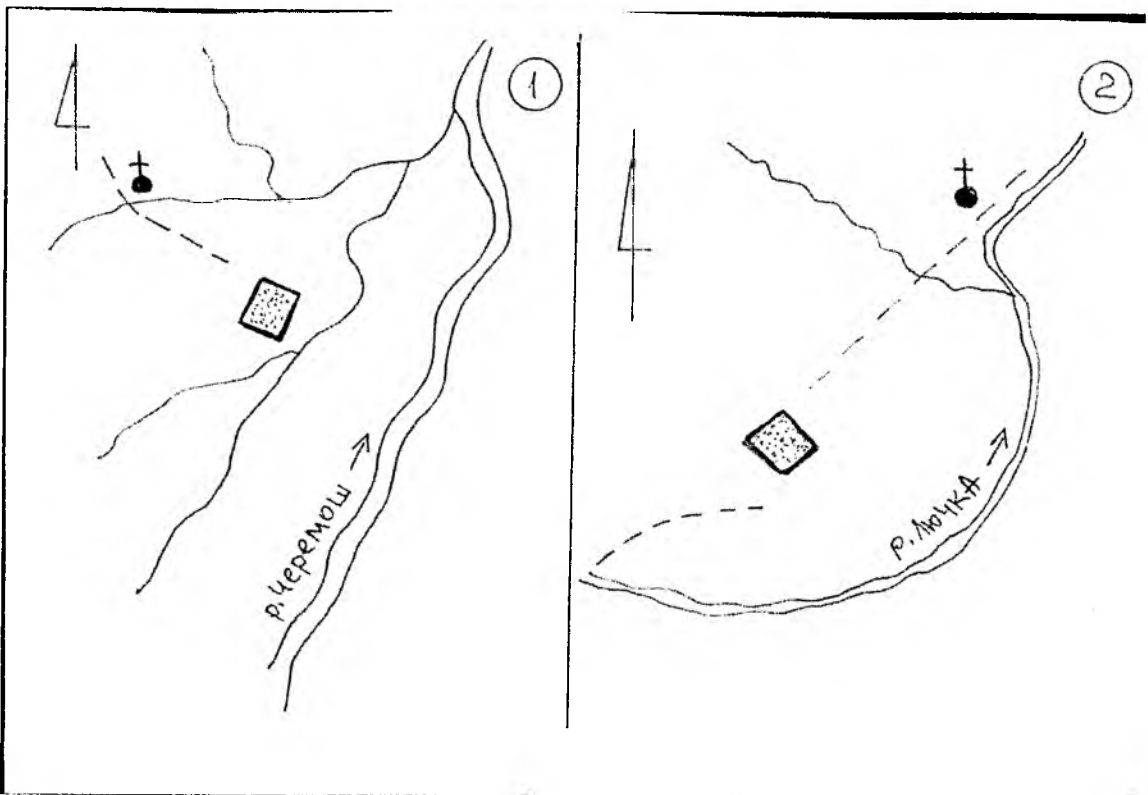
21. Делятинське городище 1 (урочище Цегельба)

22. Делятинське городище 2 (Східне)

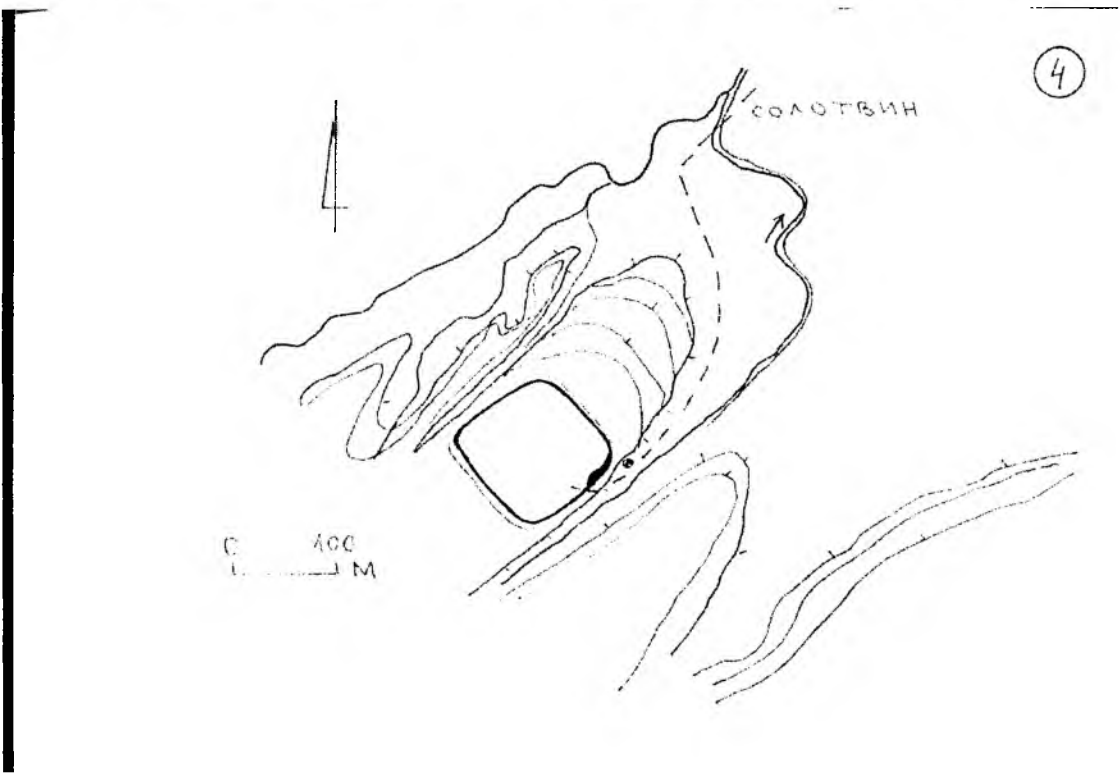

ЗАМКИ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

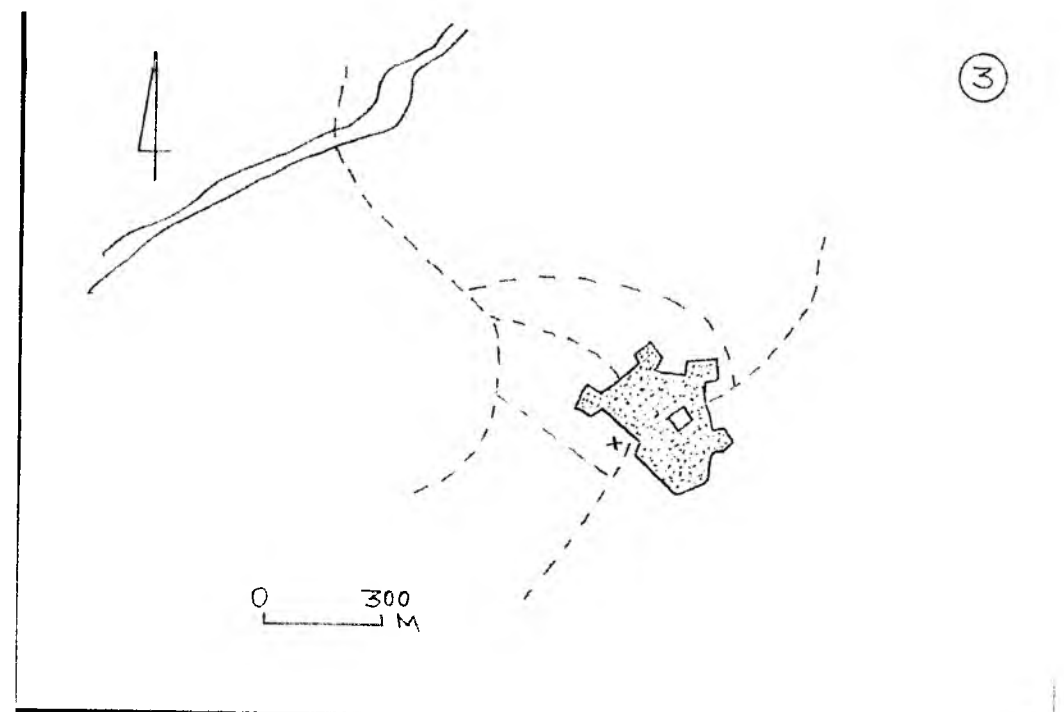

1. Яблунівський замок

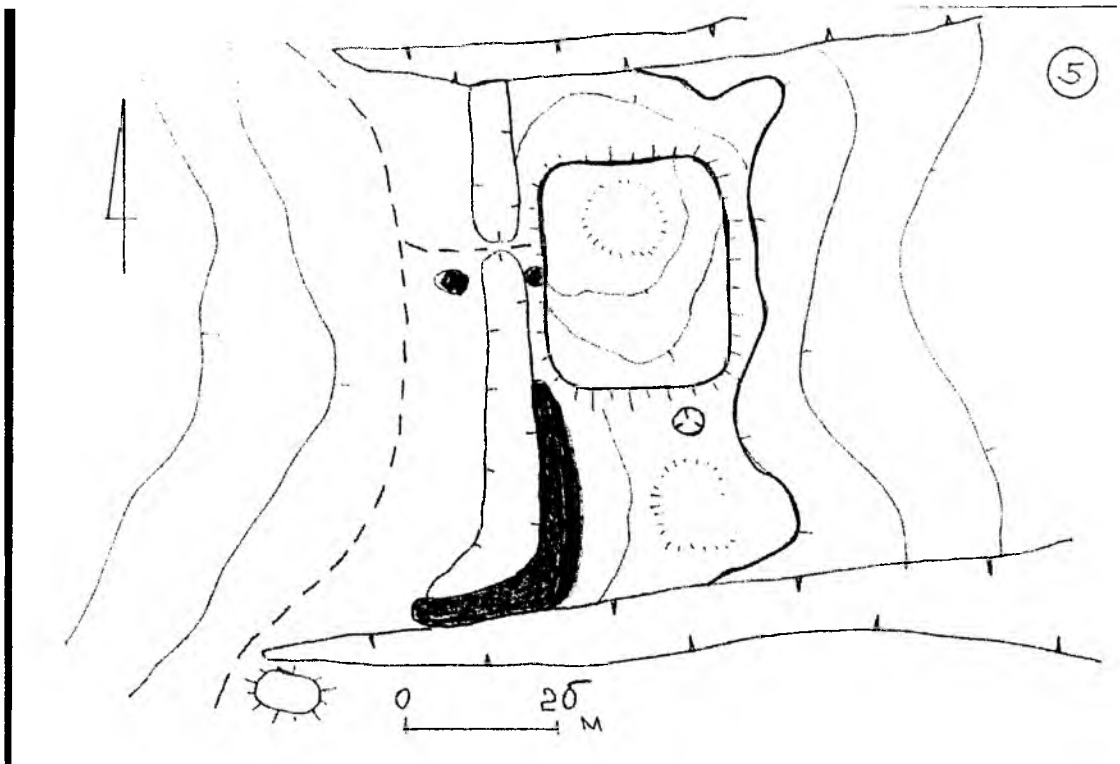
2. Кутський замок

4. Солотвинський замок

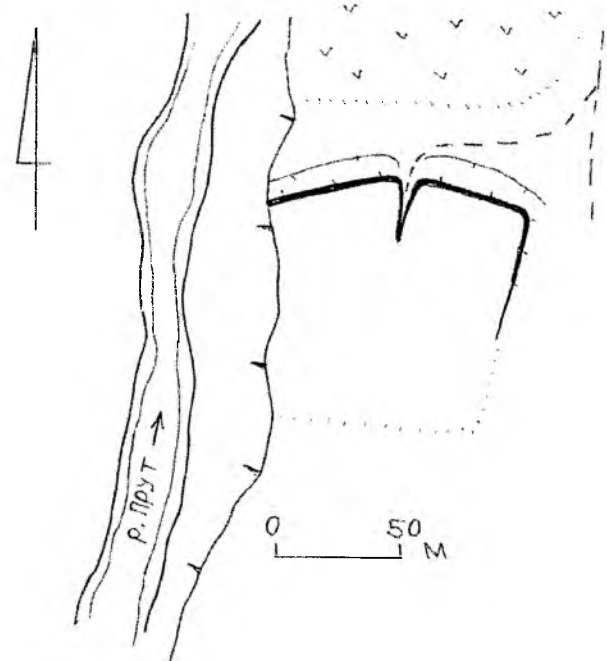

3. Богородчанський замок

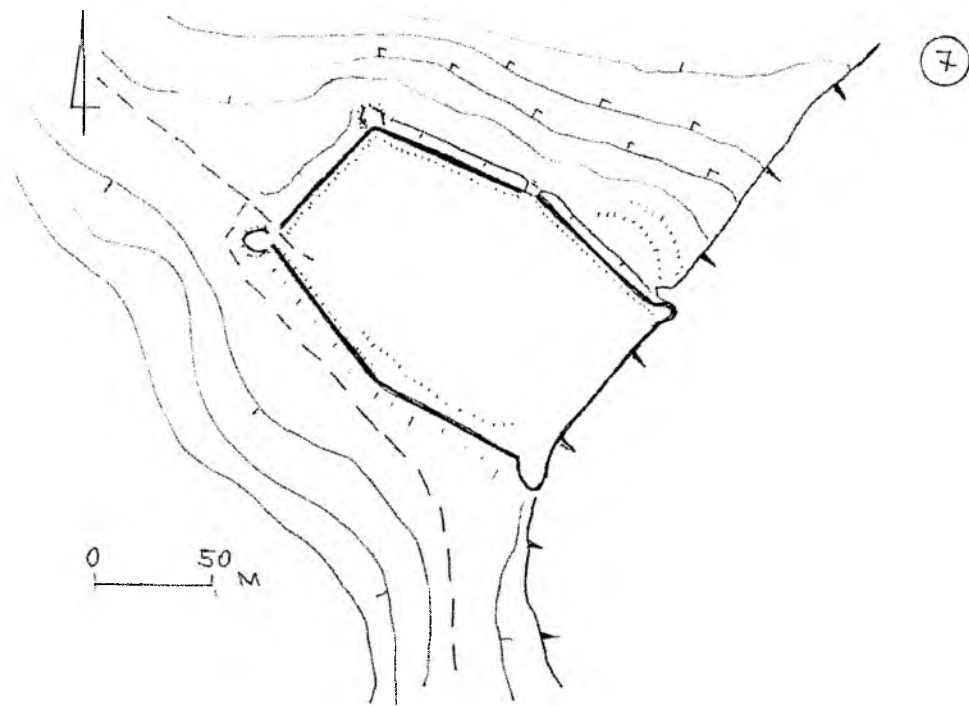
5. Делятинський замок

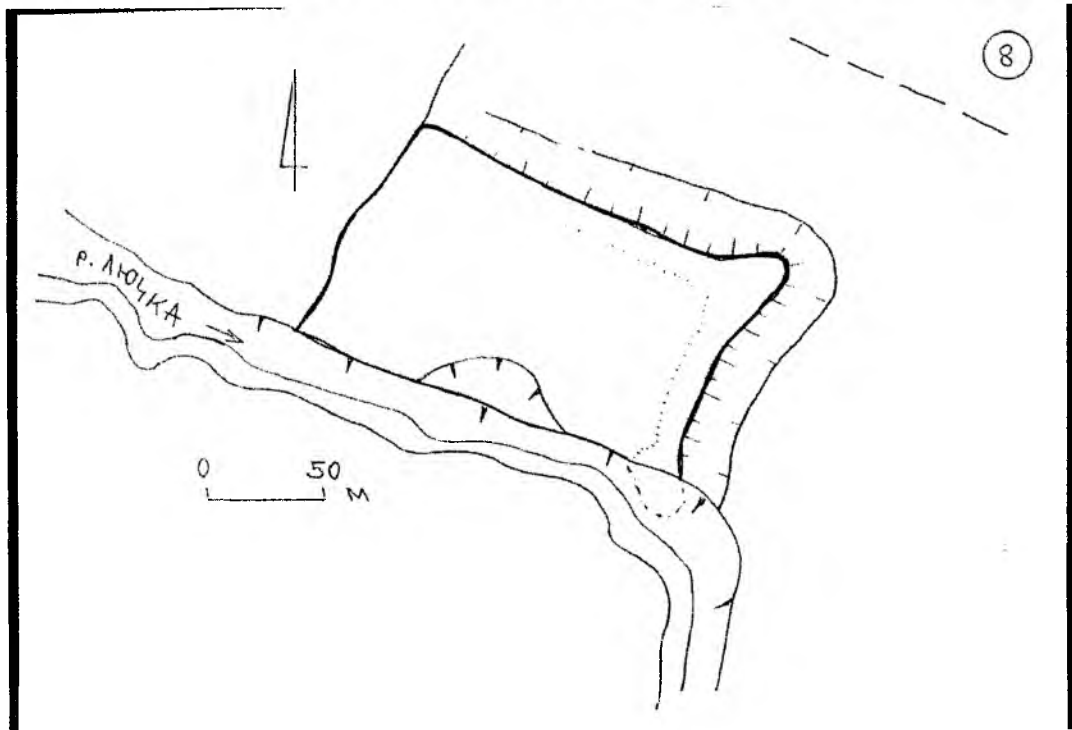
6

6. Зарічанський замок

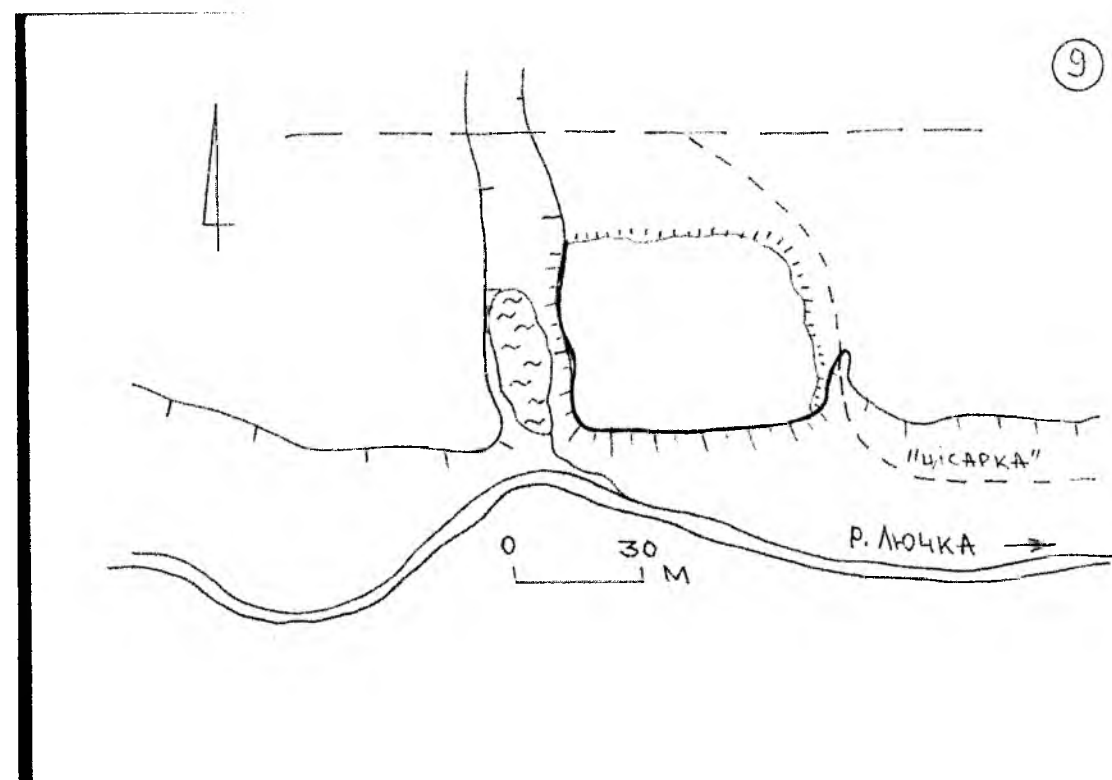
7

7. Косівський замок

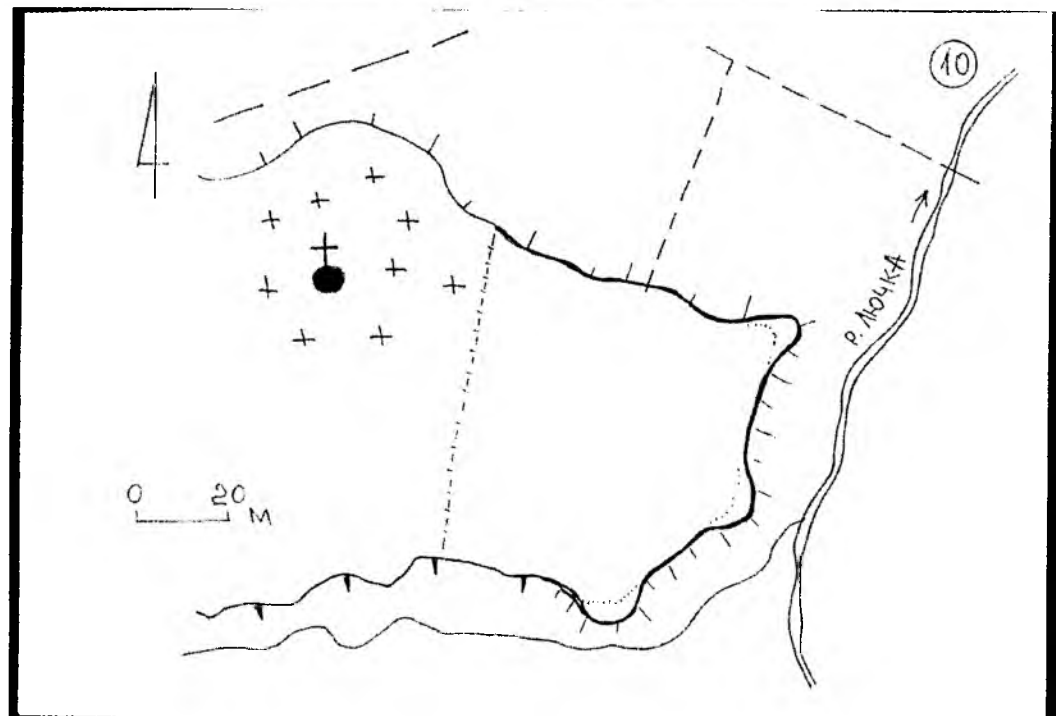
8

8. Лючський замок 1

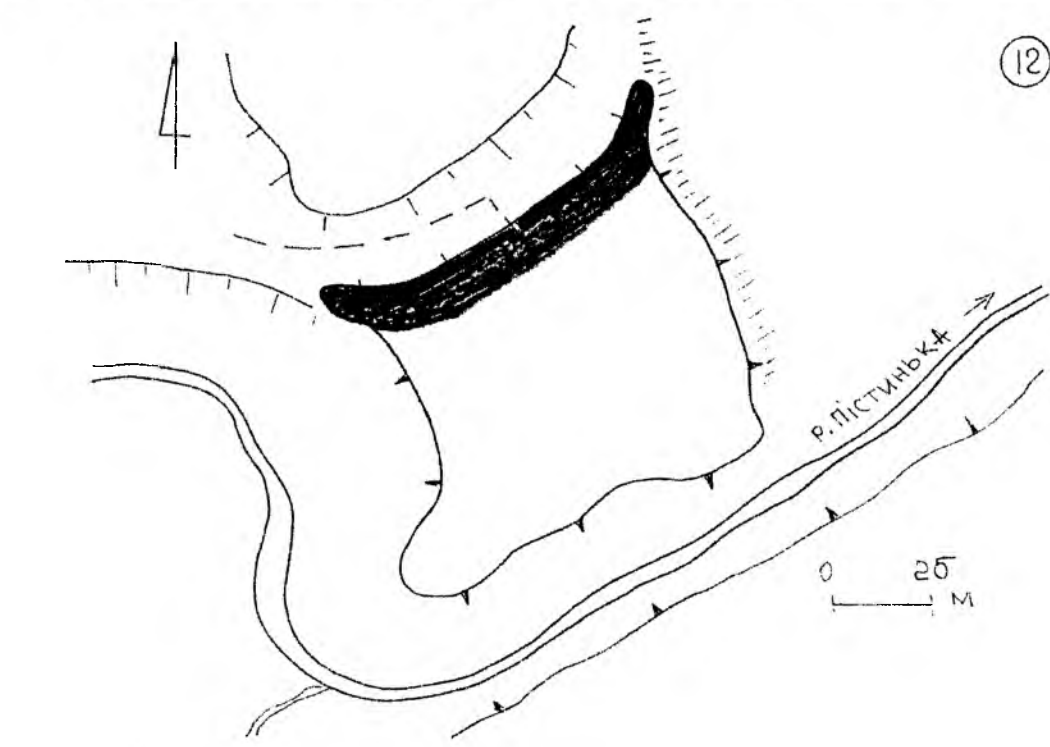

9

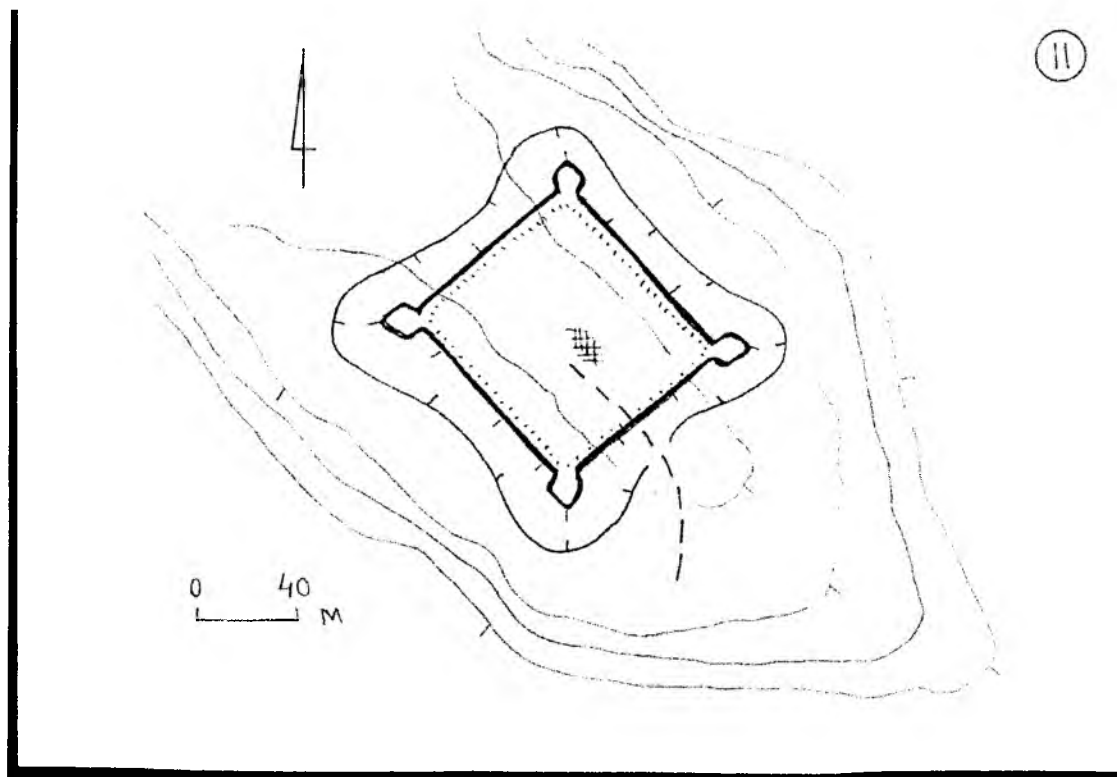
9. Лючський замок 2

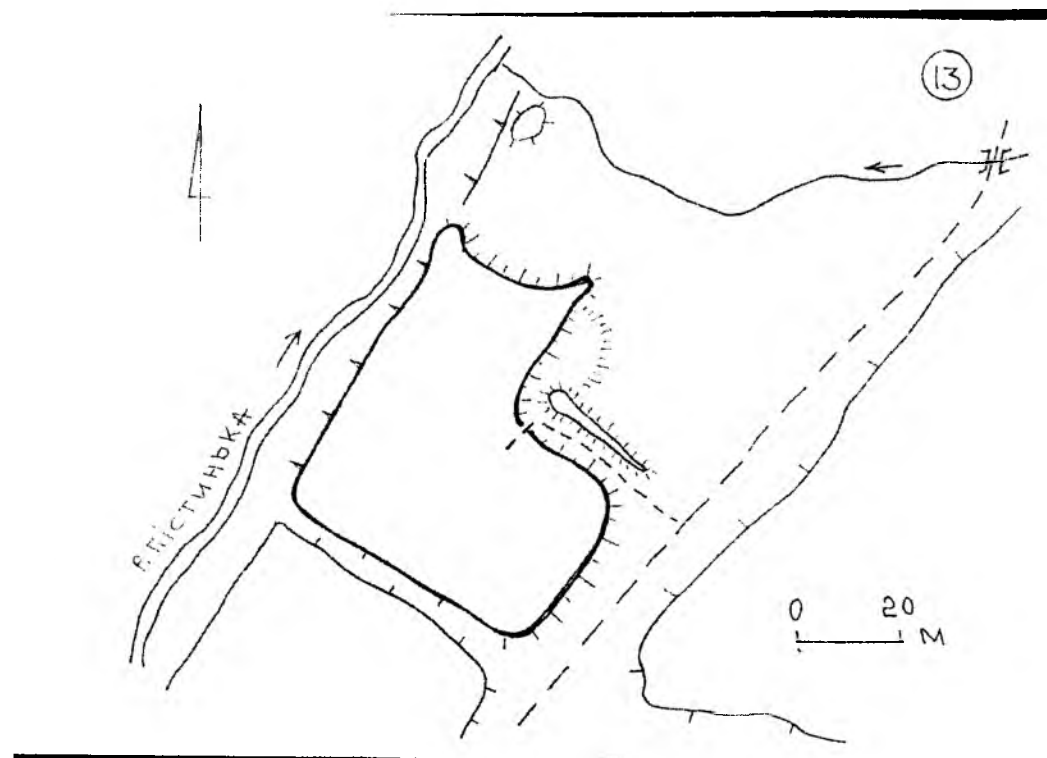
10. Березівський замок

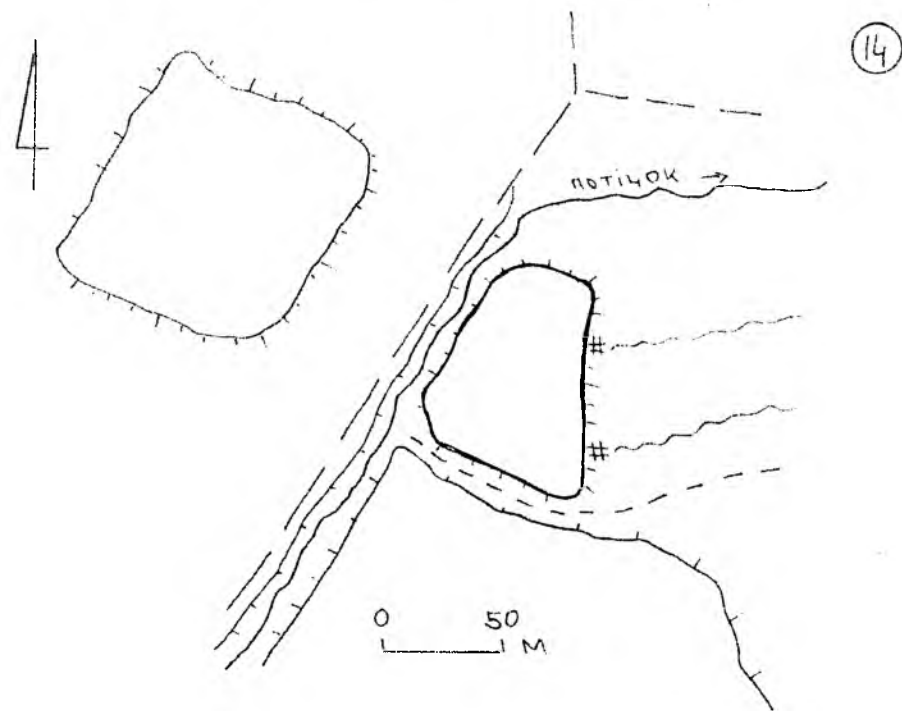
12. Пістинський замок 1

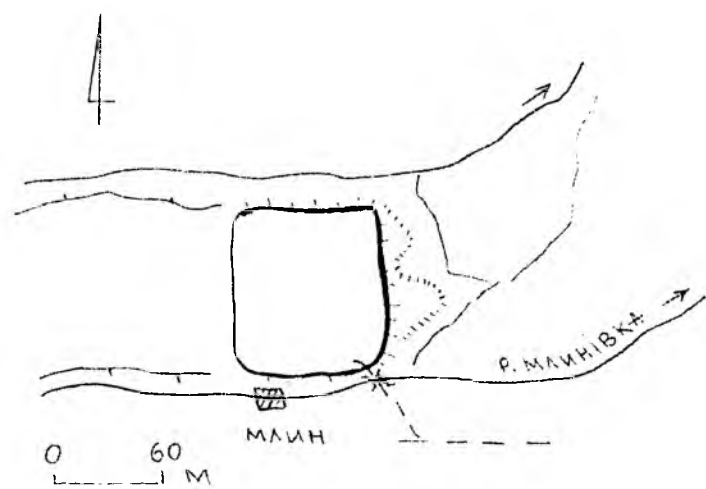
11. Печеніжинський замок

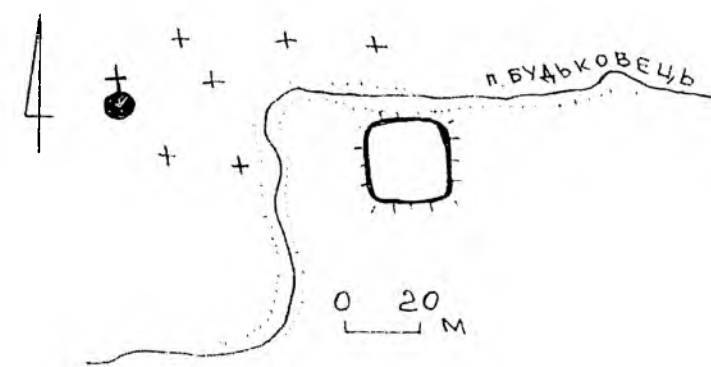
13. Пістинський замок 2

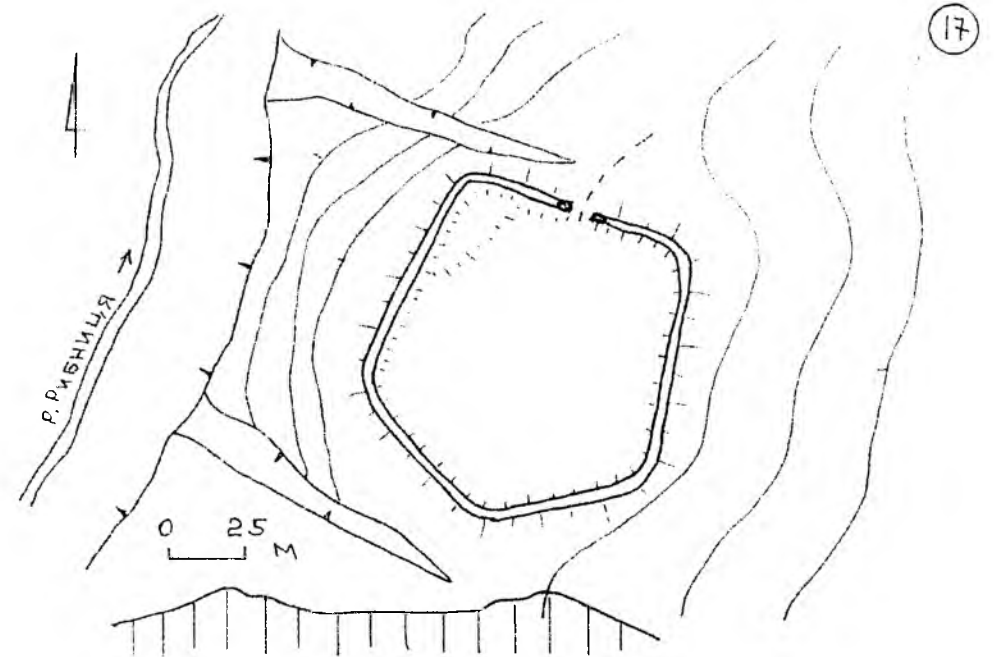
14. Пістинський замок 3

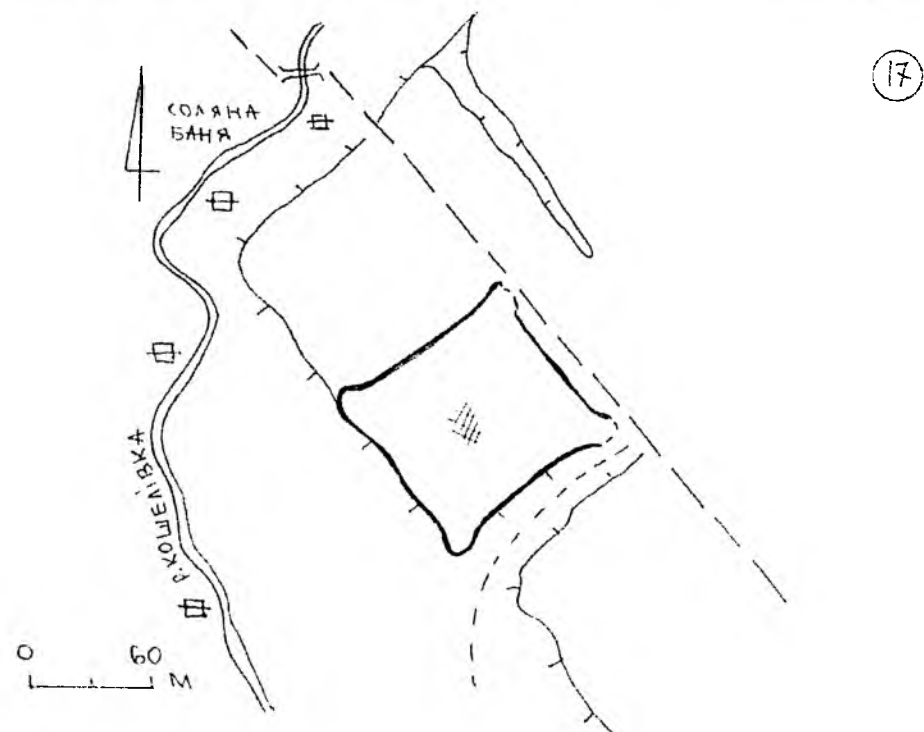
15. Рожнівський замок

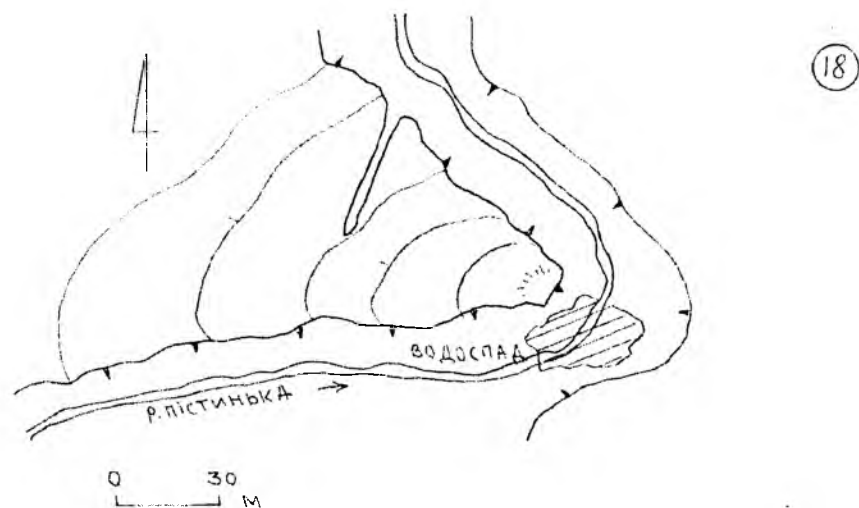
16. Сопівський замок

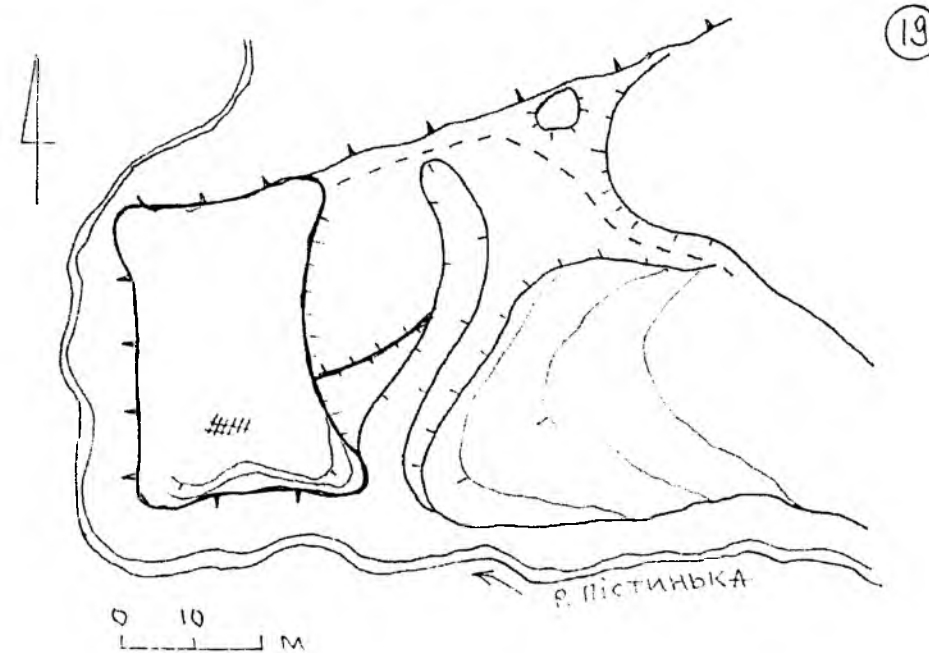
17. Стопчатівський замок

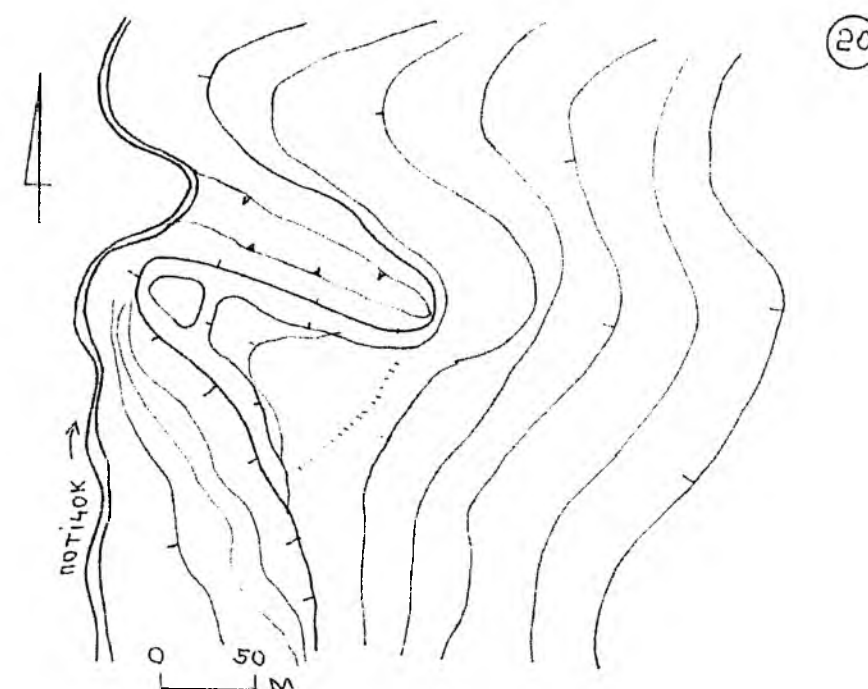
18. Уторопський замок

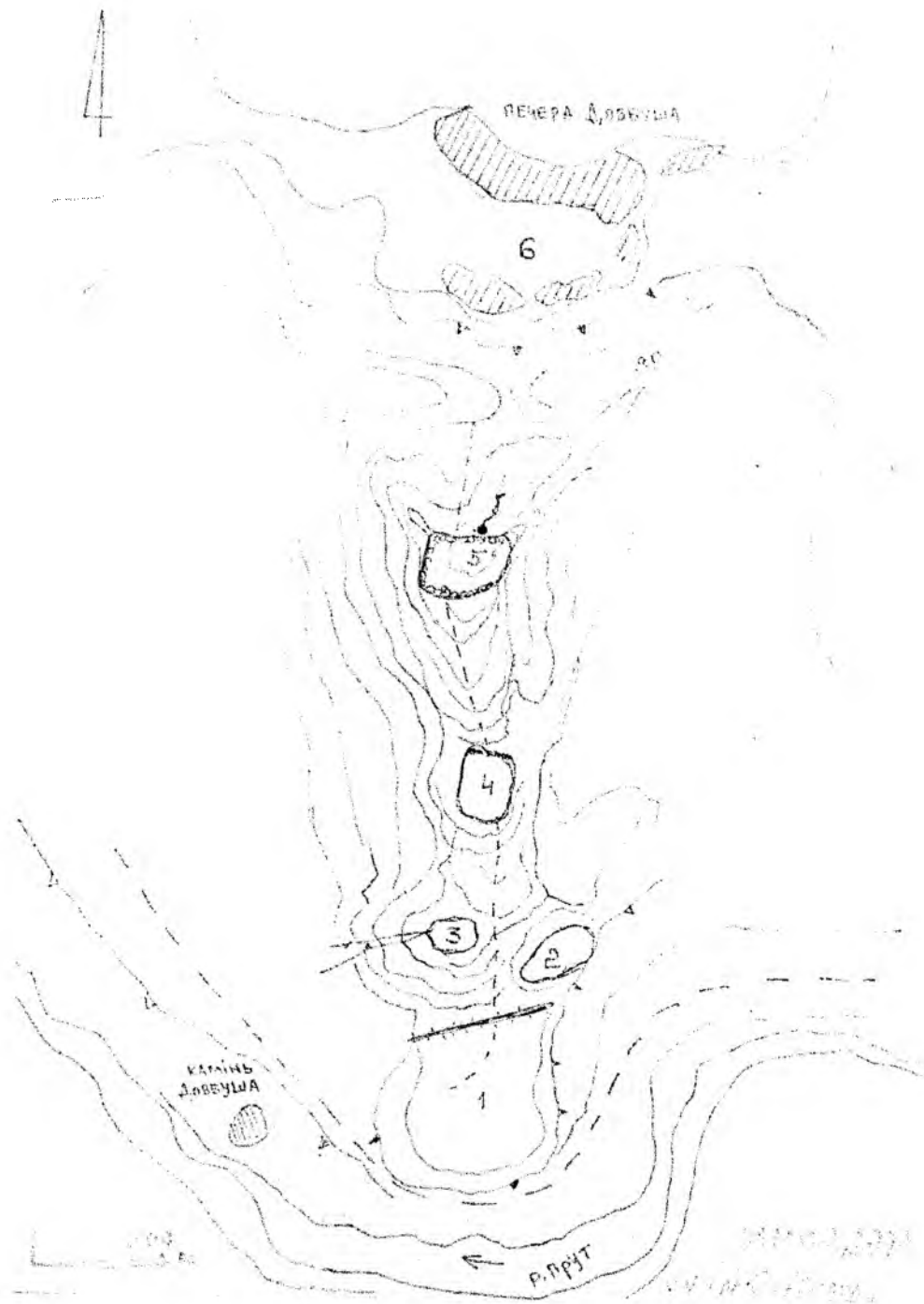
19. Шешорський замок 2

20. Шешорський замок 1

21. Хімчинський замок

22. Ямненський замок

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

Городища Галицької Гуцульщини

1. Кутське городище.
2. Кобакське городище 1.
3. Кобакське городище 2.
4. Рудницьке городище.
5. Спаське городище.
6. Микитинецьке (Пістинське) городище.
7. Брустурське (Шепітське) городище.
8. Печеніжинське городище.
9. Княздвірське городище.
10. Середньомайданське городище.
11. Надвірнянське городище.
12. Назавизівське городище.
13. Фитьківське городище.
14. Грабовецьке городище.
15. Манявське городище.
16. Старунське городище.
17. Старобогородчанське городище.
18. Стопчатівське городище.
19. Яблуницьке городище (перевал).
20. Старовоскресінецьке городище.
21. Делятинське городище 1 (урочище Цегельба).
22. Делятинське городище 2 (Східне).

Замки Галицької Гуцульщини

1. Яблунівський замок.
2. Кутський замок.
3. Богородчанський замок.
4. Солотвинський замок.
5. Делятинський замок.
6. Заріччанський замок.
7. Косівський замок.
8. Лючський замок 1.
9. Лючський замок 2.
10. Березівський замок.
11. Печеніжинський замок.
12. Пістинський замок 1.
13. Пістинський замок 2.
14. Пістинський замок 3.
15. Рожнівський замок.
16. Сопівський замок.
17. Стопчатівський замок.
18. Уторопський замок.
19. Шешорський замок 2.
20. Шешорський замок 1.
21. Хімчинський замок.
22. Ямненський замок.

УДК 39:271
ББК 63.5 (4 Укр)

Роман БЕРЕСТ

СЕРЕДНЬОВІЧНЕ
ЗАЛІЗОРІБНЕ ВИРОБНИЦТВО УНІВСЬКОГО МОНАСТИРЯ

У статті описується залізоробне виробництво Унівського монастиря доби середньовіччя, також приділено увагу археологічним дослідженням в Уневі.

Ключові слова: Унівський монастир, залізоробне виробництво, середньовіччя, археологічні дослідження.

Відомо, що в середньовічні часи чернецтво відіграло важливу роль у культурно-освітньому житті населення українських земель. Саме з діяльністю чернецтва слід пов'язувати появу на Русі нового письма – кирилиці та глаголиці¹, виникнення та поширення давньоруських літописних джерел², зміну суспільного світогляду³, запровадження величного монументального будівництва⁴, ікононопису та багато іншого.

Результати наукових досліджень свідчать, що місійна праця монахів будувалася заради творення високих духовних цінностей, в основі яких лежала глибока віра й жертвність. Особисте чернече духовне життя як зразок для наслідування та висока моральна чистота й самопожертва упродовж багатьох віків слугували прикладом для наступних поколінь.

Однак ще й досі чернече життя залишається недослідженою науковою проблемою в плані самозречення⁵, бо саме таким було рішення кожного інока відійти від світського життя (сім'ї, родини, добробуту) і йти служити Богу. Основною метою чернечого служіння була спокута людського гріхопадіння, яка складалася із щирих молитов, довгих постів, важкої фізичної праці та багато іншого, що й було основою чернечого буття⁶.

Поряд із великою християнською місією, яку виконували ченці в повсякденному житті, поза увагою давньоруських та зарубіжних авторів, а також багатьох дослідників історії чернецтва, і нині залишається чимало важливих питань. Адже основну увагу дослідники намагаються акцентувати на великій та важливій духовній місії чернецтва, а питання створення матеріальної культури й особливо матеріального виробництва залишається другорядним та непоміченим.

Варто зауважити, що багато середньовічних архівних документів України, унаслідок чужинських нашеств, пожеж, грабежів та інших чинників, виявилися назавжди втраченими. Наявні архівні джерела та відомості, і в тому числі про середньовічні українські чернечі виробництва, відносяться до порівняно пізніх часів (XVI–XVII ст.), і тому значний відрізок середньовічної історії України (XIII–XV ст.) залишається маловідомим.

Архівні матеріали свідчать, що в пізньому середньовіччі ченці на галицьких землях налагодили виробничі промисли з добування солі⁷ та випалювання вапна⁸. Монахи багатьох монастирів стали організаторами винокурної справи⁹, виробництва спирту¹⁰, виготовлення скляних виробів¹¹, розмолу зерна¹², лісорозробок¹³ і т. д.

Найдавніші документи, в яких лише фіксуються згадки про існування в монастирях Галичини різних виробничих занять, відносяться лише до другої половини XIV ст. Найчастіше це грамоти правителів Польщі та інших держав, які пов'язані з підтвердженням колишніх привілеїв¹⁴, отриманням певних дозволів, виробничих пільг¹⁵ на ті чи інші заняття тощо. Однак зазначені документи не дають хоча б загальної уяви сучаснику про те чи інше виробництво, його масштаби, специфіку, проблематику, становлення, еволюцію, а лише констатують факт існування.

Археологічне дослідження середньовічних чернечих пам'яток Галичини дало змогу відкрити та вивчити декілька досі невідомих стародавніх монастирських виробництв, які відносяться до XIII–XVI ст. Одним із них є залізоробне виробництво Унівського монастиря.

У західному підніжжі Чернечої гори, недалеко від сучасних житлових приміщень (келій) Унівської Святоуспенської Лаври (с. Унів Перемишлянського р-ну Львівської обл.), на правому березі потічка, що є притокою Гнилої Липи, фактично вже на завершених робіт польо-

вого сезону 2003 р., обстежуючи ймовірні місця проходження насипних оборонних валів Унівського монастиря, на глибині приблизно 0,6–0,8 м від рівня ґрунтової поверхні було виявлено розвал невеликої, стародавньої виробничої споруди, збудованої з глиняного розчину.

Пам'ятка являла собою скупчення різних за формою та розмірами глиняно-керамічних уламків, які між собою також різнилися ступенем поверхневого випалу, кольором та іншими ознаками. Аналіз керамічних знахідок та форма завалу засвідчили, що споруда мала округлу форму конструкції.

На основі проведених вимірів встановлено, що радіус внутрішньої поверхні окремих найбільших конструктивних фрагментів споруди становив 0,9–1 м, а найменших – 0,4–0,5 м. Керамічні фрагменти конструкції мали різну товщину, яка коливалася приблизно від 6 до 32 см. Уламки кераміки були розкидані в радіусі приблизно 1,7–1,9 м від місця найбільшого її скупчення, що визначалося як основа пам'ятки.

Одні фрагменти мали добрий випал, а інші – слабкий. Внутрішні стінки фрагментів споруди характеризувалися кращим випалом від зовнішніх стінок. Нерівномірність керамічного випалу визначалася в діапазоні від яскраво-червоного до блідо-цеглястого кольору. У місцях доброго випалення відзначалася порівняно добра збереженість та стійкість того чи іншого керамічного уламка, а в слабкому – керамічна основа фрагмента була пористою й легко піддавалася руйнуванню.

Серед керамічних фрагментів на материковій долівці було виявлено нерівно “розлиті” пласти металу з невеликою питомою вагою, що визначаються як криця та металеві шлаки, які були перемішані з попелом, невеликими вугликами, кусками деревного вугілля, випаленої обмазки, фрагментами невеликих керамічних горщиків, залишками болотної руди та іншими матеріалами й знахідками. Саме це попередньо дало підстави твердити, що зазначена споруда є стародавнім залізоплавильним горном.

Обстеження знахідок показало, що залізоплавильний горн було споруджено з розчину жовтої залізистої глини, у структурі якого простежено грубозернистий пісок та січену солому довжиною 0,03–0,05 м. На багатьох керамічних фрагментах конструкції горна зауважено відбитки тонкого пруття ($d = 0,12–0,15$ м), схожого на характерні відбитки прутів ліщини. На підставі зауваженого можна припустити, що ліщина слугувала матеріалом для виготовлення опорного дерев'яного каркаса споруди. Вірогідно, що дерев'яний каркас мав важливе значення для належного й надійного будівництва залізоплавильного горна із сирого глиняного розчину.

Крім “розлитого” металу на материковій долівці із західного боку розвалу споруди було знайдено кілька залізних злитків, які різнилися розмірами, формою та іншими ознаками. На окремих злитках зафіксовано сліди від рубання металу. Можливо, що поблизу горна розрубували метал для його подальшого використання або для торгівлі. Такими виявилось кілька металевих знахідок. Так, в одному випадку було знайдено лише половину вилитого в горщику металевого продукту (фото 1, 3), в іншому – невеликий розрубаний фрагмент, який міг становити четвертину від загального об'єму металу, відлитого в посудині (фото 1, 1). Ще інші металеві фрагменти важко означити будь-якою формою. Можливо, їх добули з дна плавильної споруди (фото 1, 2, 4). Відлитий у керамічній посудині метал, в основному, мав рівну та гладеньку поверхню з характерними відбитками конічних стінок посудини, її дефектів та специфіки доволі нерівного дна (фото 1, 3)¹⁶.

Не менш цікавою знахідкою, виявленою в завалі горна, є нижня частина горщика, в якому на денці знаходилися залишки недопавленої болотної руди. Під час процесу плавлення руда “прикипіла” до дна посудини. Імовірно, що через недостатню температуру процес плавлення не відбувся належним чином, і сировина залишилася в перехідному стані. Вона мала характерний іржаво-рудий колір, пористо-туфовидну структуру поверхні, на якій навіть простежено відбитки стародавньої рослинності. На думку спеціалістів, зазначена болотна руда належить до одного з різновидів бурого залізняка, який зустрічається в місцевих природних покладах на болотистих місцевостях, прирічкових долинах, луках тощо.

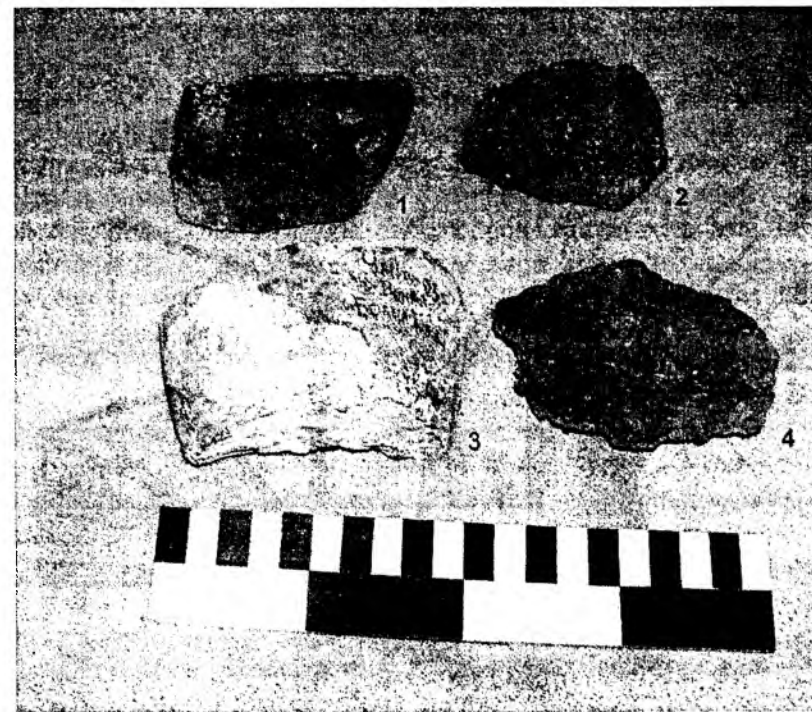

Фото 1. Унів. Фрагменти виплавленого чорного металу

На основі проведених фізико-хімічних аналізів можна твердити, що ченці з метою виробництва заліза використовували місцеву болотну руду. Її добували поблизу монастиря в заболоченій луговій та прирічковій долині. Болотна руда належить до групи природних мінералів. Вона характеризується доволі низьким умістом заліза, що коливається в межах 12–18%. Місця покладів болотної руди на місцевості порівняно легко можна виявити візуально за рахунок пошуку на поверхні болота іржаво-рудих плям. Найчастіше болотна руда залягає тонкими, нерівними шарами або купинами товщиною 5–7 см. Залягання сировини неглибоке й тому легкодоступне в добуванні. Середня глибина залягання болотної руди коливається в межах від 0,2 до 0,6 м від рівня поверхні.

Для плавлення болотної руди використовували сухі дрова та випалене деревне вугілля. Підвищення температури, яка була необхідною для процесу виділення заліза з болотної руди (бл. 700–750° С), досягали шляхом збагачення паливної камери киснем. На нашу думку, кисень могли нагнітати за допомогою шкіряних мішків чи інших механічних виробничо-технічних пристроїв (рис. 1).

Через низький вміст заліза у складі болотної руди процес залізоробного виробництва був низькорентабельним та малоефективним. Тому цілком імовірно, що залізоробне виробництво унівського монастиря працювало лише для забезпечення власних потреб, можливо, недалекої округи.

Горщик, в якому було знайдено болотну руду, не мав верхньої вінцевої частини, що ускладнило більш точне його датування. Але можемо зауважити, що посудину було виготовлено за допомогою гончарного круга. Посудина мала характерний для виробів доби середньовіччя сірий колір, тонкі, добре вигладжені стінки та рівне, плавно звужене дно. Внутрішній діаметр горщика в основі становив 9,5 см. Повний об'єм посудини міг становити приблизно 1300–1500 мл. Тому можна припустити, що для плавлення болотної руди використовували невеличкі горщики об'ємом близько півтора літра. За загальними порівняльно-типологічними ознаками зазначений горщик можна віднести до середини XIV ст., що дає підстави висловити припущення про час припинення функціонування залізоплавильної споруди.

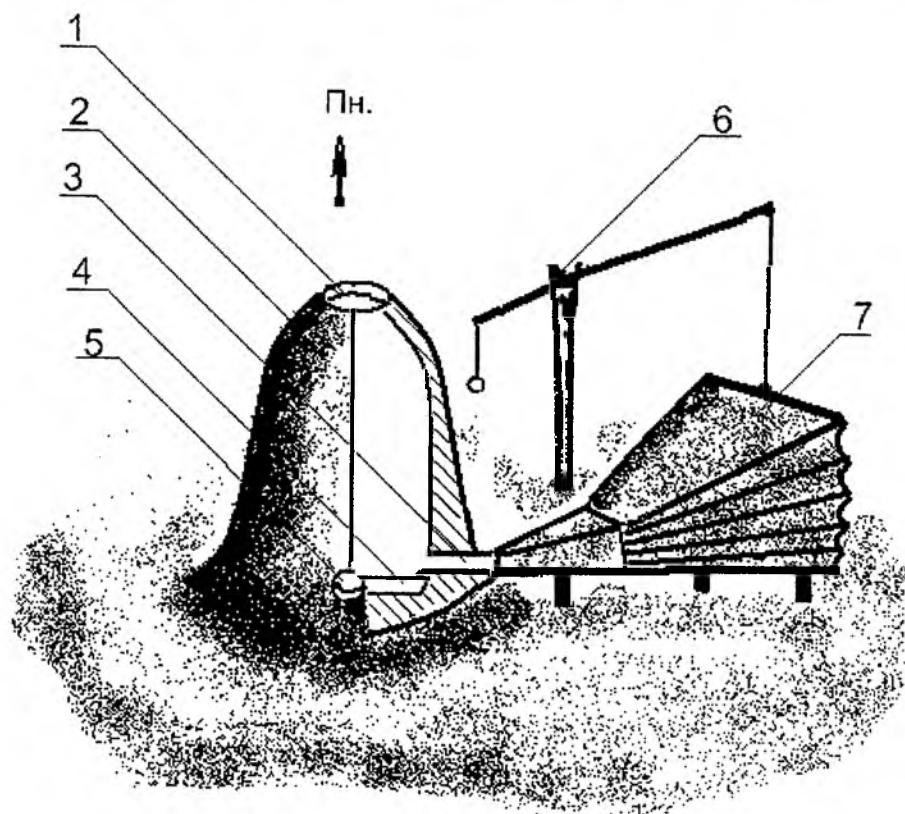

Рис. 1. Унів. Залізоплавильний горн. Реконструкція Р.Береста за результатами археологічних розкопок: 1 – отвір для виходу гарячих газів; 2 – основа горна; 3 – нагнітальний канал; 4 – кам'яна основа; 5 – вентиляційний отвір; 6,7 – пристрої для нагрівання повітря

Від залізоплавильного горна унаслідок руйнування залишилася лише округла основа. Вона мала висоту приблизно 0,20–0,35 м над рівнем материкової долівки. Внутрішній діаметр основи становив приблизно 0,6 м, а зовнішній (на рівні долівки) – майже 1,4 м. Максимальна товщина стінок споруди в основі сягала близько 0,4 м. Основу залізоплавильного горна було закладено на двох твердих вапнякових каменях плитоподібної, майже прямокутної форми. Довжина одного з каменів становила 0,68 м, ширина поверхні – 0,35–0,38 м, товщина – 0,17–0,19 м. Інший камінь був приблизно таких самих розмірів.

У нижній частині основи залізоплавильної споруди було зафіксовано два перпендикулярно направлені округлі отвори. Вони знаходилися на різній висоті від рівня долівки й мали різні діаметри.

Більший за розміром отвір знаходився із південного боку горна. Середній його діаметр коливався в межах 0,29–0,32 м. Ураховуючи те, що отвір проходив майже по нульовому рівню основи, можна припустити, що він був призначений для доступу в паливну камеру до горщиків, контролю за процесом горіння та плавлення, очистки паливної камери від попелу та вугликів і, можливо, слугував вентиляційним каналом чи отвором для додаткового надходження повітря в паливну камеру під час роботи горна.

Інший отвір був розміщений в основі споруди із західного боку. Він був піднятий над рівнем долівки горна на висоту майже 0,2 м (рис. 1). Від нього вдалося лише частково простежити одну бічну та нижню округлу частину. Діаметр отвору становив не більше 0,2 м. Ймовірно, що отвір слугував для нагнітання повітря в паливну камеру споруди.

На нашу думку, залізоплавильну споруду кілька разів перебудовували. Про це свідчать характерні різноколірні глиняні поновлення з різним складом керамічного тіста, які були виявлені в різних місцях та під час виконання перерізу основи споруди. В одному з перерізів у

стратиграфії стінки навіть було зафіксовано домішку до складу глиняного тіста невеликої кількості болотної руди.

Переріз стінок засвідчив, що будували залізоплавильний горн методом поступового накладення валиків, починаючи від основи споруди, аж до її завершення. На нашу думку, висота горна могла сягати близько 2 м. На жаль, наявні фрагменти стінок через значне їхнє пошкодження не дали змоги виконати практичну реконструкцію споруди.

На основі досліджень встановлено, що валики скріплювали між собою шляхом змочування їх поверхні водою та спущування верхніх шарів керамічного тіста. Це сприяло створенню на поверхневій основі валика клеєподібного розчину з ущільненою структурою, яка помітно різнилася та виділялася від загальної структури будівельного матеріалу. Саме завдяки такому методу будівництва вдалося простежити характерні відбитки валиків під час виконання вертикального перерізу основи горна. Глиняні валики було також простежено й на окремих фрагментах, добутих із завалу об'єкта.

В основі конструкції залізоплавильної печі лежали доволі широкі валики, які з метою розширення стінок споруди були значно приплюснуті. Так, ширина валика, який було покладено в основу залізоплавильної печі, складала 0,4 м, а його висота мала всього 0,03–0,04 м. Кожен наступний валик мав висоту приблизно на 0,01 – 0,02 м більшу від попереднього, що, на нашу думку, відбувалося за рахунок зменшення ширини стінок горна.

Поступове потоншення товщини стін горна та розширення внутрішнього об'єму в середній частині свідчать, що під час його будівництва використовувалися валики різної довжини та різного діаметра. Їх готували з тістоподібної суміші жовтої залізистої глини, кварцового піску та соломи. Відомо, що пісок у процесі дії високої температури може плавиться і тим самим надавати масі кращої якості, що загалом сприяло зростанню міцності та стійкості споруди, а солома, вірогідно, призначалася для створення у внутрішній структурі стінок пористих цілин, які відігравали роль стабілізаторів на випадок перепаду температур.

Крім цього, у складі будівельного керамічного тіста зафіксовано домішки дрібного товченого вапнякового каменю, дрібних фрагментів добре випаленої кераміки тощо. Так, у керамічній основі горна було виявлено кілька невеличких фрагментів посуду XIII ст. Один із них являв собою уламок вінчика невеликого горщика світло-цеглястого кольору, який мав характерне плавне розхиллення та заокруглення потовщеного краю вінця (рис. 2, 1). На іншому невеликому фрагменті світло-коричневого кольору у верхній внутрішній вінцевій частині зафіксовано неглибоку зубцеподібну закраїну, яку багато дослідників трактують як гніздо для кріплення керамічної покритки в посуді XIII ст. (рис. 2, 2).

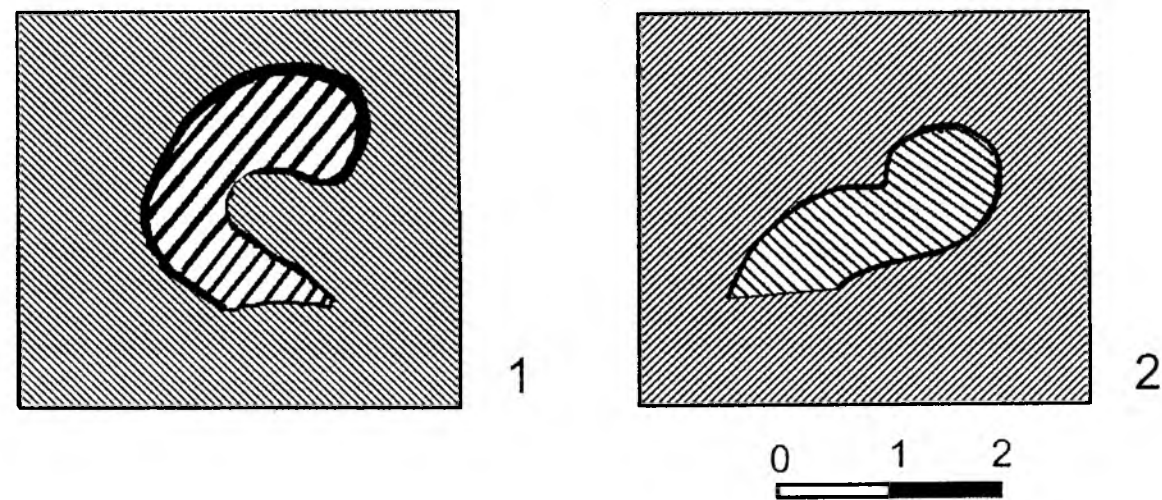

Рис. 2. Унів. 1,2 – фрагменти вінця горщиків XIII ст., які були виявлені у стінках залізоплавильного горна

Під час будівництва горна основною опорою для глиняних валиків слугував дерев'яний каркас. Керамічні фрагменти будівлі свідчать, що "сирі" валики кріпилися не тільки між собою, але й до прутів дерев'яного каркаса. Кріплення з дерев'яним каркасом здійснювали таким чином, що деревина опинялася всередині глиняної кладки споруди. При цьому стінку горна із внутрішнього та зовнішнього боків добре вигладжували. На кількох випалених керамічних фрагментах внутрішньої та зовнішньої стінок навіть було зафіксовано відбитки лощика та пальців рук, ймовірно, майстра-будівельника.

Конструкція залізоплавильного горна була надзвичайно простою. Серед головних конструктивних елементів горна виділяється лише паливно-варильна камера. Вона має нагнітальний, вентиляційний та газовивідний отвори (рис. 1).

Варто зауважити, що місцева болотна руда давала надто низький вихід заліза, адже в її хімічному складі, крім окису заліза (12–18%), виявлено пісок, окис марганцю, фосфорну кислоту та значну кількість силікатів, органічних решток тощо. Більшість із числа перелічених складників чинила негативний вплив на якість та кількість добутого заліза. Наприклад, фосфорна кислота сприяла розвитку руйнівних процесів, а органіка під час плавлення болотної руди перетворювалася у шлаки, засмічуючи метал.

За нашим підрахунком, загальний об'єм паливно-варильної камери унівської залізоплавильної споруди становив приблизно 1,3–1,4 м³. Плавили руду в керамічних горщиках. Про це насамперед свідчать: відлитий у горщику метал, знахідки фрагментів керамічного посуду, які виявлено на дні паливно-варильної камери, а також метал, укралений у стінках фрагментів багатьох керамічних посудин.

У середньому, у горні для плавлення можна було помістити 12–13 горщиків, наповнених болотною рудою. Теоретично розміри горщиків не мали б перевищувати розмір вентиляційного отвору. Тобто висота горщика мала б становити не більше 30 см.

Таким чином, за один виробничий цикл можна було переробити всього 15–17 кг болотної руди, з якої вдавалося добути близько 1 кг металоподібної маси – криці, що складало лише перший етап на шляху виробництва заліза. З крицеподібної суміші неможливо виготовити якісні залізні вироби чи знаряддя. Криця є доволі легким, м'яким, низькоякісним та пористим продуктом, і тому для покращення міцності та якості з неї необхідно виділити шлаки, додатково збагатити вуглецем, що складає наступний важливий процес залізного виробництва.

Для плавлення болотної руди використовували деревне вугілля. Його виготовляли заздалегідь у спеціальних печах із деревини твердих листяних порід. Найкращим вважалося вугілля, виготовлене з бука, дуба або граба. Таке паливо сприяло підвищенню та підтримці високої температури у плавильних печах. Знахідки невипалених вугликів було виявлено на материковій долівці поблизу залізоплавильного горна, а також у шарі попелу на дні паливної камери споруди.

Для підвищення температури, необхідної для розплавлення болотної руди, потрібно було постійно збагачувати паливну камеру киснем. Кисень, на нашу думку, могли нагнітати за допомогою шкіряних мішків чи інших спеціальних механічних пристроїв (рис. 1).

Археологічні дослідження залізоборної споруди в Уневі дали змогу встановити принцип завантаження паливно-варильної камери залізоплавильного горна. На нашу думку, після завершення процесу виділення металу з болотної руди середню частину однієї зі стінок споруди розбирали. З камери забирали виплавлений у горщиках метал, виконували очищення внутрішніх стінок та долівки, нагнітального та вентиляційного отворів.

Після очищення камери її нижню частину, аж до половини загальної висоти, завантажували сухими дровами та добре випаленим деревним вугіллям. Поверх вугільного шару в один горизонтальний ряд щільно (щоб уникнути перевертання посудин) між собою ставили керамічні горщики, наповнені болотною рудою й глиняною сумішшю, закривали отвір паливно-варильної камери.

У процесі горіння в паливній камері піднімалася температура, що сприяло перебігу процесу виділення металу з болотної руди. У той же час відбувалося поступове зменшення загальної маси горючих матеріалів та поступове "осідання" горщиків до нижньої частини споруди.

Процес плавлення завершувався тоді, коли вичерпувалися горючі матеріали в паливній камері. Через нижній отвір при потребі можна було добути посудини з виплавленою масою. Як показали результати обстеження знахідок, нижня частина виплавленої маси в горщиках являла собою крицю, верхня – металеві шлаки. Далі металевий шлак відділяли від криці, яку різними методами доводили до більш якісного стану.

Найчастіше подальше продовження процесу отримання заліза виконували ковалі, які одержану під час плавлення в залізоплавильних печах металоподібну масу нагрівали в ковальських горнах до червоного, аморфного стану й шляхом кування виводили з неї непотрібні домішки та шлаки. Різними виробничими методами майстри проводили збагачення отриманого продукту вуглецем.

Загалом відзначимо, що під час багатолітніх археологічних досліджень в Уневі було знайдено значну кількість різних залізних виробів. Оригінальністю виділяються металеві частібки, пряжки, вудила, підківки, різноманітні землеробські, ремісничі, побутові знаряддя та вироби. Вірогідно, що саме їх виготовили майстри-ремісники унівського монастиря. Речові знахідки не тільки доповнюють історію, але й дають вагомі підстави говорити про багатогранну виробничо-побутову діяльність ченців, яка базувалася на використанні багатих природних запасів.

- ¹ Сфремов С. Історія українського письменства. Видання четверте / С. Сфремов. – Нью Йорк, 1991. – С. 69 та ін.
- ² Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению археографического комитета. III Ипатьевская летопись. – Санктпетербург, 1843. – Т. II. – 375 с.; Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографического комитета. Новгородская и псковская летописи. – Санктпетербург, 1848. – Т. IV–V. – 361 с.; Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографического комитета. Псковская и Софийская летописи. – Санктпетербург, 1851. – Т. V. – 275 с.; Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению археографического комитета. Софийская летопись. – Санктпетербург, 1853. – Т. VI. – 386 с.; Полное собрание русских летописей, изданное по высочайшему повелению Археографического комитета. Летопись по Воскресенскому списку. – Санктпетербург, 1856. – Т. VII. – 345 с. та ін.
- ³ Безсторонний И. Объективный взгляд на отношения обрядов в восточной Галичине / И. Безсторонний. – Львов, 1893. – С. 2–3.; Історія української культури / за заг. ред. І. Крип'якевича. – К., 1994. – С. 38–44.
- ⁴ Толочко П. П. Галич і Галицька земля : зб. наук. праць. – К. ; Галич, 1998. – С. 4–5.
- ⁵ Шкраб'юк П. Монаший чин отців Василіан у національному житті України / П. Шкраб'юк. – Л., 2005. – С. 15–18.
- ⁶ Рожко В. Православні монастирі Полісся / В. Рожко. – Луцьк, 1996. – С. 7.
- ⁷ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Фонд 575 (далі – ф. 575) (Становий комітет), опис 1 (далі – оп. 1), справа (далі – спр. 245) (Привілей Яна III Радзимицького Митрофану на ігуменство у василіанському монастирі в с. Лішня з підтвердженням прав монастиря на добування солі. – Арк. 135–137.
- ⁸ Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 3 (МВ), спр. 122 (Знаходникъ или Инвентарь монастыря Креховского). – Арк. 35–43 зв.
- ⁹ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 684 (Протоігуменат монастирів св. Василя Великого спасителя у Львові), оп. 1, спр. 2231 (Інвентарний опис монастирської броварні і винниці у Львові в зв'язку із здачею їх в оренду Давиду Ароновичу). – Арк. 1–2.
- ¹⁰ ЦДІАУ у Львові. – Ф. 684, оп. 1, спр. 1294 (Привілей короля Яна III про підтвердження дарчих грамот сяноцького і щирецького старости Юрія Вандалина Мнішека на користь монастиря і надання цьому монастирю прав вільного вирубу лісу в с. Деревач, користування пасовищами в Дубравах, виробу спиртових напиків і звільнення монастиря від даних податків). – Арк. 5.
- ¹¹ Берест Р. Середньовічне гутне виробництво з лісових угідь Унівської Святоуспенської лаври / Р. Берест // Записки Наукового Товариства імені Шевченка : праці археологічної комісії. – Л., 2007. – Т. ССLIII. – С. 548–556.
- ¹² ЦДІАУ у Львові. – Ф. 575, оп. 1, спр. 247 (Підтвердна грамота Яна Казимира та Владислава IV привілею Стадницької Єви Крехівському монастиреві на будівництво млина на р. Деревенці при Шабельничому ставі). – Арк. 36–39.

13. ЦДІА у Львові. – Ф. 575, оп. 1, спр. 247 (Привілей Яна Казимира Крехівському монастиреві на вирубу лісу в Крехівському борі для відбудови, зруйнованих козаками будівель). – Арк. 43–44.
14. Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie. – Lwow, 1868. – Т. I. – С. 6.
15. ЦДІА у Львові. – Ф. 684, оп. 1, спр. 1294 (Привілей короля Яна III на підтвердження дарчих саноцького і ширецького старости Юрія Вендамка-Мнішека в користь монастиря /надати цьому монастиреві прав свобідного вирубу лісу в с. Деревач, користування пасовищами в Дубровах, виробу спиртних напиків з звільненням монастиря від дані і податків). – Арк. 1–5.
16. Звіт. Історико-археологічне дослідження середньовічного Унівського монастиря у 2004 році (рукопис) // Архів Науково-дослідної лабораторії (НДЛ-81) історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. – Л., 2005. – С. 12–13.

The scientific article reveals the ferrous production of the Univ monastery of the Medieval Period. The attention is paid to the archaeological research in Univ.

Key words: Univ monastery, ferrous production, the Medieval Period, archaeological research.

УДК 902:94 (477.8)

ББК 63.4 (4 Укр)

Наталія БУЛИК

АРХЕОЛОГІЯ ТА АРХЕОЛОГИ ЗАХОДУ УКРАЇНИ В ЕПОХУ РОМАНТИЗМУ

У науковій статті проаналізовано праці українських істориків, присвячені археологічним дослідженням у Галичині епохи романтизму. Відзначено діяльність З.Доленги-Ходаковського, І.Вагилевича, А.Шнайдера, А.Петрушевича, І.Шараневича та ін.

Ключові слова: археологія, історичні дослідження, романтизм, Галичина.

Упродовж останнього часу досліджено велику кількість пам'яток різних археологічних культур та епох, натомість поза увагою продовжує залишатися дослідник – сама історія науки. Використання сучасних методів польових робіт відкриває більші можливості для наукової інтерпретації минулих подій та явищ, а це зумовлює залучення всього пласта джерельних матеріалів. Розвиток науки спонукає до пошуків передумов, які мали безпосередній вплив на накопичення джерельної бази й виокремлення археології в окрему наукову дисципліну.

XIX століття по праву називають віком археології¹. Саме на цей хронологічний відтинок часу припадає її еволюція від колекціонування викопних предметів “музейної вартості” до формування самостійної науки. Ці процеси мали місце у всій Європі, не була винятком і Східна Галичина*.

З огляду на те, що в XIX ст. Львів був частиною імперії Габсбургів, питання розвитку археології на теренах Східної Галичини неодноразово розглядалися зарубіжними вченими. Однак донедавна була помітна певна диспропорція у вивченні історії науки між польськими та українськими істориками. У польській історіографії існує чимало узагальнюючих праць, що торкаються становлення археології в Галичині у XIX ст.², у той час як з боку української науки ці питання залишалися малодослідженими. Лише в останні роки спостерігається певне зацікавлення історією археології, прикладом чого служать праці М.Бандрівського, Н.Білас, Р.Береста, В.Петегірича, Д.Павліва, О.Ситника та автора³. Незважаючи на те, що проблема становлення археології в Галичині стає дедалі актуальнішою, мусимо визнати, що значна частина проблем формування західноукраїнської археології залишається недослідженою, а величезна кількість архівних документів чекає своїх дослідників в архівах Львова, Кракова, Варшави, Відня та інших міст.

Предметом нашої розвідки є археологія у Східній Галичині в час, який прийнято, вважати епохою романтизму. Становлення його відбувалося паралельно з розвитком таких галузей історичної науки, як етнографія та археологія, виявом чого були збір етнографічних та фольклорних матеріалів, археологічних знахідок, формування приватних колекцій, виникнення музеїв та наукових товариств. Звернення до свого минулого, зокрема до побуту, мови, звичаїв, було одним із характерних явищ цієї епохи. В аристократичних колах гарними манерами вважалося колекціонування старовинного посуду, предметів побуту, картин, зброї тощо. Хронологічно це 1818–1875 роки. Такі рамки доволі умовні. Нижня межа пов'язана з виходом у світ праці Зоряна Доленги-Ходаковського “Про слов'янщину дохристиянську”, а верхня – створенням Археологічного товариства у Львові, з якого починається інституціоналізація археології, що є характерною ознакою наступного етапу – позитивістичної науки.

У добу романтизму в археології Східної Галичини відбулося достатньо подій, щоб говорити про те, що саме в цей час відбувається формування науки. Для польової археології цей проміжок часу доцільно розділити на два етапи. Переломним моментом є 1848 р., коли було знайдено Збруцького ідола.

* Напівофіційна назва східної, переважно заселеної українцями, частини “Королівства Галичини і Льодомерії” в межах Австрії у 1772–1918 роках, на відміну від західної, заселеної поляками. Межу між обома частинами становила границя Львівського і Краківського апеляційних судів [ЕУ, т. 8, с. 3116].

У процесі накопичення джерельної бази доцільно простежити перехід від випадково виявлених археологічних пам'яток до цілеспрямованих пошуків і досліджень. Зауважимо, що в Європі систематичні розкопки розпочинаються на початку XIX ст. У цьому плані львівський осередок дещо відставав. Фактично, до відкриття Збруцького ідола (1848) збір матеріалів відбувався шляхом накопичення випадкових знахідок. Хоча чимало відомих пам'яток виявлено саме на початку XIX ст., їх теоретичне опрацювання, зокрема хронологічна, культурна та функціональна інтерпретація, зроблені значно пізніше – у 70–90-х рр. XIX ст.

На початку XIX ст. відкрито окремі археологічні пам'ятки. Однак здебільшого це відбувалося під час земляних робіт і не залишило по собі інформації про відкривачів пам'яток та їх фіксацію. Частина таких об'єктів збереглася завдяки місцевим поміщикам, які цікавилися старовинними речами. Окремі з них займалися колекціонуванням старовини. Перші задокументовані свідчення відносяться до 1820 р., коли орендар місцевого маєтку в Більчі-Золотому Я.Хмелецький виявив пам'ятку трипільської культури. У печері Вертеба він натрапив на залишки вогнища, людські кістки, уламки глиняного посуду⁴.

На першому етапі польових археологічних досліджень у Галичині основне місце в накопиченні речового матеріалу займають випадкові знахідки.

У 1818 р. побачила світ праця Зоряна Доленги-Ходаковського (1784–1825) (рис. 1) (справжнє ім'я – Адам Чарноцький) “Про слов'янщину дохристиянську”, з якої бере початок романтична археологія (рис. 2). Її автор у 1815–1819 роках здійснював наукові подорожі, з яких залишилося багато нотаток про городища і кургани на території Галичини⁵.

Рис. 1. Зорян Доленга-Ходаковський (1784–1825)

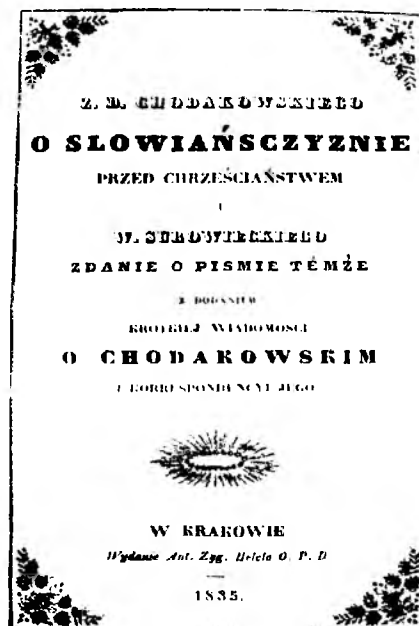

Рис. 2. Титульна сторінка праці Зоряна Доленги-Ходаковського

Інформація про такі мандрівки підтверджується одним із листів до намісника Галичини в якому читаємо: “... прошу дозволити провести дослідження на території Королівства Галицького і продовжити свої пошуки. Із цією метою прошу дати свій дозвіл: щоб мені можна було їхати по всій Галичині і Буковині і збирати подання у співах, обрядах ... у могилах і валах старовинних, де була б потреба, аби було можна було пошукати ознаки ким, в якому столітті і з якою метою були насипані; зняти плани з деяких археологічних об'єктів, зокрема в Галичі над Дністром, поблизу Чорткова і Теробовлі...”⁶. Такий підхід до історичної спадщини був однією із характерних рис романтизму.

У названій праці автор звернув увагу на племінну окремішність слов'ян і неприйняття духу християнського універсалізму. Аналізуючи знайдені речі, дослідник намагався довести

(навіть на артефактах кам'яного віку) слов'янську праісторичність галицьких земель. Такі погляди автора не поділяла більшість його сучасників. Даючи оцінку діяльності З.Ходаковського, сучасний історик археології Я.Лех зазначає, що “злегковажений одними, цінований іншими, цей піонер слов'янської археології і слов'янознавства зафіксував на папері – завдяки чому зберіг для нащадків – чисельні народні пісні українського населення Західної України, записані кирилицею українською мовою”⁷.

Перші дослідники старожитностей роблять акцент на необхідності збереження та вивчення археологічної спадщини, що було актуальним у час, коли значного поширення набуло колекціонерство та скарбошукацтво. У першій половині XIX ст. з'являються свого роду статті-відозви, що застерігають від нищення історичних пам'яток. Так, відомий польський поет і мемуарист Ян Ліппоман просить людей задуматись над тим, чи варто обкрадати могили, гробниці, нищити стародавні культурні цінності, і зрозуміти, що в “такий спосіб ми обкрадаємо себе і назавжди знищуємо свою історію”⁸. З.Доленго-Ходаковський закликав: “... збережемо... відкриття, які робляться в землі – ці різні статуетки, зображення, металеві знаряддя, посуд, горщики з попелом. Полічимо і точно виміряємо всі великі могили. Збережемо від нищення написи на підземних скелях. Знімемо плани з розташування місцевостей, які мають пам'ятки минулого”⁹.

У середині 1820-х років до Львова надходять повідомлення про знахідки старожитностей на території сучасних Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Так, у 1826 р. виявлено тілопальне поховання III ст. н.е. у с. Велика Кам'янка Івано-Франківської області. Наступного року випадково виявлено поховання культури кулястих амфор у с. Берем'яни Тернопільської області¹⁰. Це було не випадково, оскільки уже з 20–30-х років XIX ст. Львів помітно виділявся з-поміж інших міст, як один із двох (поряд з Краковом) найважливіших та найперспективніших наукових археологічних центрів Галичини¹¹.

У 1827 р. відкрито у Львові Народний заклад імені Оссолінських, який зложив десять років раніше у Відні Юзеф Максиміліан Оссолінський (1748–1826), у ньому археологія від початку зайняла гідне місце. Оссолінеум, як наукова установа, являв собою бібліотеку, музей старожитностей і невелику друкарню¹². Його працівники одними з перших на теренах Східної Галичини зайнялись археологічними дослідженнями, а також збирали та опрацьовували археологічні знахідки (монети, ліпні посудини, теракотові керамічні фігурки, кам'яні, кістяні та крем'яні знаряддя)¹³.

У 1823 р. за домовленістю Юзефа Оссолінського і Генрі Любомирського (1777–1850) до Оссолінеуму увійшов музей Любомирських¹⁴. Після перенесення Є.Любомирським усіх колекцій із Пшеворська до Львова вони зайняли відреставроване східне крило Оссолінеуму (рис. 3). Музей Любомирських складався із двох самостійних відділів. Історично-пам'ятковий відділ охоплював передусім експонати з розкопок, колекцію монет та медалей, зброю тощо¹⁵.

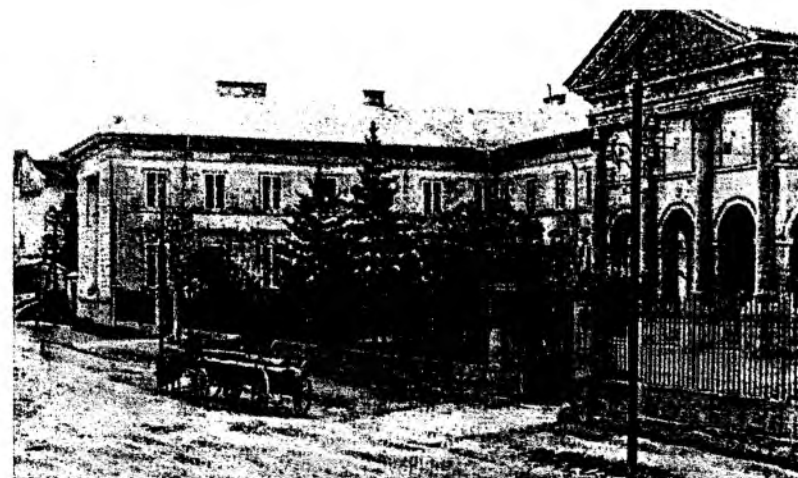

Рис. 3. Будинок Народного закладу імені Оссолінських

У 1826 р. під час прокладання дороги Коломия – Кам'янка Велика виявлено унікальну знахідку – комплект озброєння воїна. Через два роки в кургані біля Галича випадково знайдено великий двосічний бронзовий ритуальний ніж (рис. 4)¹⁶. Ці експонати потрапили до музею Любомирських, що засвідчувало зростання ролі Народного закладу ім. Оссолінських як археологічного осередку у Львові¹⁷.

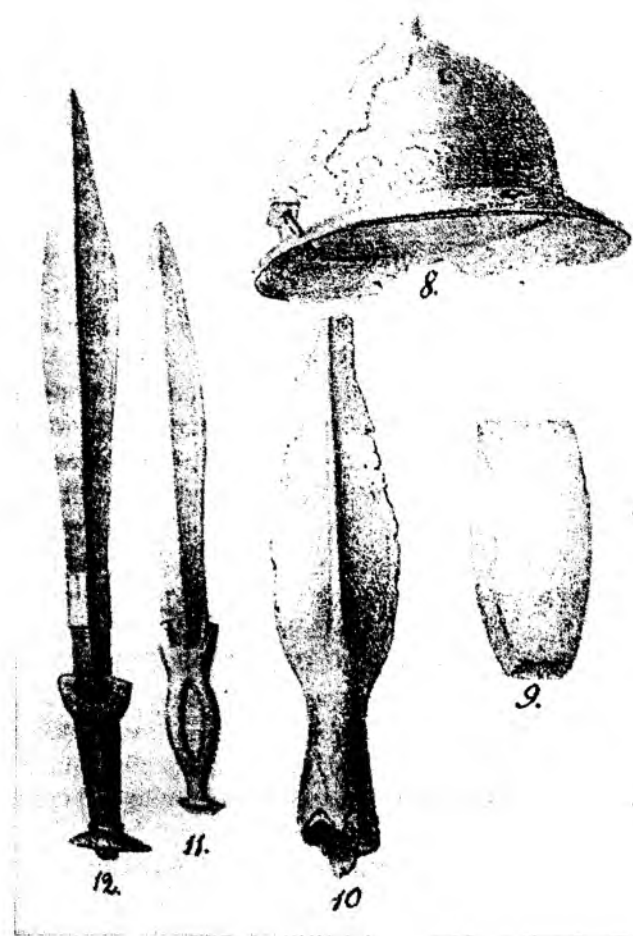

Рис. 4. Бронзовий ніж з кургану біля Галича, 1828 (Pauli, 1840)

Наприкінці 20-х років XIX ст. працівники Оссолінеуму проводили польові обстеження городища у Глинянах поблизу Львова. У 1828 р. директор закладу Адам Клодзінський зробив детальний опис залишків оборонних укріплень цього городища, а також стародавнього поховання, виявленого поблизу Львова. Систематичних археологічних досліджень ця установа не проводила, що було загалом характерним для того часу.

Наукова діяльність у Галичині набирає інтенсивності у 1840-х роках. Результати досліджень публікуються на шпальтах місцевої преси¹⁸. У 1848 р. почала виходити перша україномовна газета “Зоря Галицька”, яка згуртувала навколо себе широке коло любителів свого краю.

Підсумком раннього етапу досліджень стає праця Жеготи Паулі (1814–1895), що підсумовує стан археологічних досліджень. Під назвою “Старожитності галицькі” (рис. 5) вона побачила світ у Львові 1840 року. Цей невеличкий каталог пам'яток умістив чимало інформації з археології, якій присвячено чотири розділи із двадцяти. У другому і третьому розділах подано

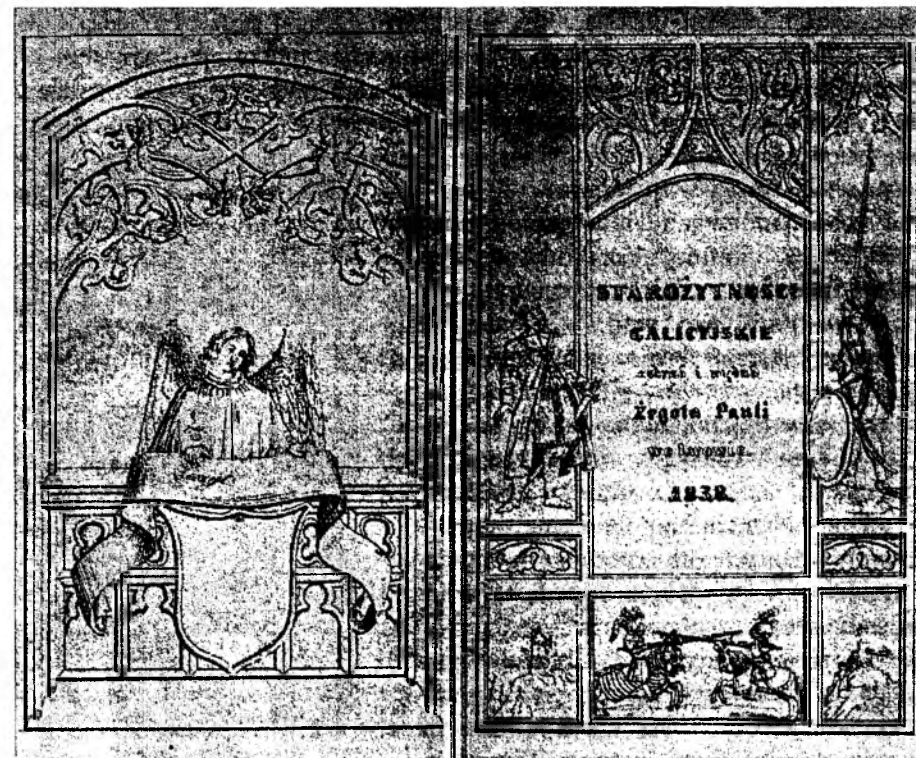

Рис. 5. Титульна сторінка праці Жеготи Паулі

відомості про зброю та знаряддя, у четвертому – про урнові поховання в Галичині (рис. 6). Нещодаючи на те, що молодий дослідник присвятив археології лише кілька сторінок, матеріали про поховальний обряд, а також окремі археологічні знахідки з території Галичини, описані доволі ретельно¹⁹. Варто звернути увагу на те, що Ж.Паулі багато подорожував, більшість матеріалів, представлених у книжечці, яку дослідники називають одним із перших каталогів пам'яток, отримана автором під час таких подорожей.

Рис. 6. Археологічні знахідки з Галичини (Pauli, 1840)

У 30–40 роки XIX ст. відбувається формування української національної культури на західноукраїнських землях. Підштовхнута до дій романтичною традицією львівська молодь, очолена трьома учнями львівської семінарії, яких друзі напівжартома називали “Руською трійцею”, – Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем та Яковом Головацьким – прагнула розповісти слов'янському світу про свій народ, його багату культуру та історичну славу²⁰. Цей шлях лежав через звернення до народної мови, збирання фольклору, дослідження коріння свого народу через археологію та етнологію. Галицькій археології прислужилися Іван Вагилевич (1811–1866) та Яків Головацький (1814–1888).

Іван Вагилевич (рис. 7) займався археологією з 1840-х років. Будучи одним із перших романтиків, І.Вагилевич намагався зрозуміти сучасну йому дійсність через призму минулого, для чого звертався до народної творчості, писемних та археологічних джерел, мови. Його роботам притаманний критичний підхід до джерел і власне бачення проблеми. Свідченням археологічних пошуків І.Вагилевича є інформація ректорату Львівської духовної семінарії від 27 жовтня 1841 р., з якої відомо, що “Вагилевич Іван з часу закінчення навчання (1839. – Н.Б.) подорожував. ... Він направився до

одного поміщика поблизу Олеська Золочівського округу з метою взяти на себе обов'язки вчителя його дітей, щоб таким чином мати можливість проводити розкопки великого кургану, який знаходився там. З такою самою метою він направився пізніше у Монастирська, далі на деякий час до свого батька і до священника Петрушевича в Стрийському окрузі²¹. Зацікавлення Вагилевича одночасно археологією, мовою, звичаями та фольклором не можна вважати простою даниною моди, усестороння обізнаність була однією із характерних ознак епохи романтизму, а І.Вагилевича не випадково називали “живою енциклопедією”²².

У 1843 р. у збірнику Оссолінеуму Іван Вагилевич опублікував статтю, присвячену унікальній археологічній пам'ятці – наскельній фортеці в Уричі²³. Автор багато уваги приділяє романтичному опису печер, він схилився до думки, що первісне призначення споруд на скелях мало ритуальний характер, що підтверджувалося знахідками в печерах кісток, кераміки, монет. На основі дослідження печерних порожнин Прикарпаття Вагилевич відзначав їхнє надзвичайне значення у процесі освоєння прикарпатського регіону в стародавні часи²⁴.

Свої наукові пошуки І.Вагилевич продовжив у 1861 р. поблизу с. Урич в ур. Вішалниці, коли здійснив археологічне обстеження невідомої раніше культової споруди. Залишки ритуального вогнища, спалені людські кістки та незначний супровідний матеріал дали йому підстави висловити припущення, що досліджувана споруда могла служити дохристиянською святиною²⁵.

На думку сучасних дослідників, Вагилевич одним із перших у Галичині захопився дослідженням кам'яних печерних комплексів у Верхньому Подністер'ї²⁶. Результати його обстежень поклали початок регулярному вивченню печерних пам'яток західного регіону України. Завдяки Вагилевичу в науковий обіг було введено науково обґрунтовану класифікацію печерних порожнин відповідно до їхнього призначення. Це дало змогу виділити в окремі групи давні печерні культові споруди, оборонні фортеці, сторожові вежі, господарські, виробничі, житлові та інші приміщення.

Упродовж 40-х років ХІХ ст. перші археологічні розвідки провів Антоні Шнайдер (1825–1880). Своє наукове життя він пов'язав з археологією та краєзнавством. Дослідник дотримувався думки, що “найкраще служити батьківщині – це досліджувати її минуле”. Після закінчення Львівської гімназії 1842 р. він починає працювати над старожитностями Галичини. В одній із публікацій 1845 р. А.Шнайдер (рис. 8) згадує про результати подорожі на Тернопільщину з метою збору археологічного матеріалу²⁷. З опису дослідника стає відомо, що найбільшу кількість археологічних та історико-культурних знахідок він виявив у приватних колекціях у Тернополі та в Заліщиках. Слід відзначити, що наукова цінність їх невелика, адже вони здебільшого навіть не мають датування й прив'язки до місця виявлення. З іншого боку, зростання наукового інтересу не лише до археологічних речей, але й пам'яток, з яких вони походили, сприяло процесу формування археологічної науки. З метою раціонального та ґрунтового дослідження пам'яток паралельно відбувається поступовий перехід до системного пошуку й аналізу артефактів і об'єктів, до збору історичних відомостей. У краєзнавчих публікаціях А.Шнайдера відзначено численні стародавні поховальні пам'ятки (курганні захоронення) на полях, руїни замків та городищ²⁸. З 1868 р. він почав видавати “Енциклопедію до краєзнавства Галичини”.

Рис. 8. Іван Вагилевич (1811–1866)

Anton Schneider

Рис. 8. Антон Шнайдер (1825–1880)

Окрім розвідкових робіт на Тернопільщині, А.Шнайдер слідкував за земляними роботами у Львові. Він залишив інформацію про роботи на Високому замку, починаючи з 1866 р., які проводилися напередодні насипання кургану Люблінської унії. З публікації на сторінках “Археологічного огляду” довідуємося, що археологічні знахідки, виявлені під час земляних робіт на Високому замку, осіли, в основному, у трьох збірках. Першу з них створив д-р Смолька, який здійснював керівництво насипанням кіпця, інша частина знахідок опинилася в урядника будівельного міського управління Боярського, який ніби-то збирав артефакти для заснування музею старожитностей, і остання, найчисельніша, частина, зібрана А.Шнайдером, була передана до музею Любомирських. Вона складалася із залізних виробів, фрагментів кераміки та скла²⁹. На цьому прикладі бачимо, що всередині ХІХ ст. велика частина археологічних знахідок уціліла завдяки ентузіазму любителів минулого Львова, до яких належав А.Шнайдер.

Із середини ХІХ ст. українська археологія Львова формувалася навколо Ставропігійського інституту. Будучи культурно-освітньою організацією, Ставропігійський інститут у період “Весни народів” відіграв вагомий роль у пробудженні національної свідомості українців. У середині ХІХ ст. наукову роботу Ставропігії визначала програма, спрямована на вивчення пам'яток минулого рідного краю, закладена на Соборі руських учених 21 жовтня 1848 р.³⁰ Програма передбачала комплексний підхід до письмових, археологічних та етнографічних джерел у вивченні історії. Приводом для зацікавлення Ставропігії археологією послужила дискусія навколо знайденого в 1848 р. Збруцького ідола.

Українська археологія в Галичині цього часу представлена діяльністю Антіна Петрушевича (1821–1913) (рис. 9), який завдяки наполегливій праці зібрав собі титули історика й філолога, фольклориста й етнографа, археографа й археолога. Археологічні розвідки він розпочинав у князю Галичі. У 1847–1850 рр. А.Петрушевич детально ознайомився із фундаментами церков княжих часів, провів там незначні археологічно-архітектурні обстеження й зарисував залишки руїн цих культових споруд³¹. Дослідник помилково прийняв старостинський замок за замок галицьких князів, а церкву Різдва Христового назвав столичною Богородичною церквою галицьких митрополитів. Із цього приводу Я.Пастернак писав, що “саме таке ставлення справи, що його боронив він завзято до кінця свого життя, було причиною цілого спору між ним і всіма іншими дослідниками топографії Старого Галича”³². Незважаючи на те, що археологія не була єдиним зацікавленням А.Петрушевича, йому, як і багатьом іншим дослідникам епохи, належать вагомий напрацювання у цій сфері.

Рис. 9. Антін Петрушевич (1821–1913)

Переломним моментом галицької археології стала випадкова знахідка в 1848 р. у р. Збруч, поблизу с. Городниця на Тернопільщині, Збруцького ідола (рис. 10), який увійшов у літературу під назвою Святовид. Дослідники вважали ідола втіленням релігійного культу слов'ян IX ст. Знайдена скульптура викликала навколо себе значний резонанс і стала вагомим підставою до подальших цілеспрямованих археологічних пошуків³³.

Рис. 10. Збруцький ідол. Експозиція Археологічного музею в Кракові. Фото автора

Завдяки знахідці Святовида змінюється підхід до археологічних знахідок. Однак важко погодитись із тезою, яку досить активно підтримує багато сучасних дослідників, щодо вирішального впливу знахідки Збруцького ідола на розвиток планових польових досліджень у Східній Галичині. Як свідчать джерела, для археологічної науки Львова період від початку 50-х аж до середини 70-х років XIX ст. відзначається тією ж інертністю, що й попередні десятиліття. Тобто її розвиток і далі стимулюють випадкові знахідки, легенди, перекази, які іноді підсилюють літописні матеріали. Ймовірно, підставою для думки про стрімкий розвиток археологічної науки в цей час дало загальне число нових експонатів, хоча переважна більшість їх має випадковий характер, що пов'язується із масштабними земельними, будівельними та іншими роботами.

Знахідка Збруцького ідола стала поштовхом до того, що Краківська Археологічна комісія видала відозву до населення краю про необхідність збирання пам'яток старовини. Певні кроки, спрямовані на підтримку систематичних і планомірних археологічних досліджень, зробив також австрійський уряд 31 грудня 1850 року. На державному рівні видано постанову про охорону пам'яток історії та культури в межах володінь Австрійської імперії. Важливе значення мало призначення регіональних консерваторів для

Східної та Західної Галичини. 1853 року першим консерватором пам'яток Східної Галичини став М.Потоцький³⁴. Як згодом твердив відомий археолог Б.Януш, «дата відкриття Святовида є початком вивчення та пошуку археологічних знахідок у Галичині»³⁵. Святовид досі є предметом зацікавлення українських та польських дослідників³⁶.

Значний інтерес місцевого населення до старожитностей сприяв організації на теренах Галичини археологічних виставок. Провідну роль у підготовці першої виставки відіграли Оссолінеум та музей Любомирських, які у 1860 р. виступили з ідеєю її організації³⁷. Згодом на сторінках першого тому «Бібліотеки Варшавської» поміщено відозву М.Дідушицького про намір у 1861 р. організувати для населення Галичини виставку старожитностей³⁸. Виставку відкрили у 1861 р. у приміщенні Народного закладу ім. Оссолінських. Археологічна експозиція знаходилася в п'ятому залі. На жаль, артефактів, виявлених під час розкопок львівськими дослідниками, було подано обмаль³⁹. Більшість вітрин організатори виставки заповнили випадковими знахідками, значна частина яких не мала етикетажу⁴⁰. Експонати для огляду були згруповані за територіальним принципом. Окрему групу становили керамічні вироби зі Звенигородки над Дністром, срібні вироби з Олеська, два золоті перстені зі Звенигорода під Львовом, шведські остроги, викопані на Знесінні у Львові⁴¹. Згодом усі експоновані матеріали передано до музею

Оссолінських⁴². Виставка старожитностей 1861 р. гостро поставила перед дослідниками проблему у справі обліку та опрацювання археологічних матеріалів. У цьому контексті письменник В.Поль, виступаючи на засіданні Оссолінеуму 1864 року, зауважив, що «... ми дуже пізно взялися до узагальнення археологічних збірок, і справді образливо, що інші міста нас у цій справі випередили»⁴³. Він закликав до активних, але зважених дій у здійсненні подальших наукових археологічних досліджень.

Загалом наукове значення виставки 1861 р. є незначним. Випадкове походження багатьох експонатів, представлених на виставці, відсутність належної хронологічної, етнокультурної, історичної, територіальної інтерпретації засвідчували втрату джерельних відомостей. Однак виставка мала й багато позитивного. Для громадськості Львова та його околиць вона стала важливим кроком на шляху до глибшого зацікавлення старовиною. Організаторам удалося залучити для експонування матеріали з різних куточків Галичини і Волині. Після проведення виставки спостерігається збільшення надходжень артефактів у фондові збірки музеїв, що було відображенням зростання інтересу населення до історичних речей. Зокрема, наприкінці 1860-х років до музею Любомирських передано випадково виявлені золоті та срібні прикраси зі Звенигорода⁴⁴.

У середині 60-х років XIX ст. певні наукові імпульси в галузі археології проявили діячі львівської Ставропігії. Будучи культурно-освітньою організацією українців, Ставропігійський інститут у період «Весни народів» відіграв вагомий роль у пробудженні національної свідомості українців. У середині XIX ст. наукову роботу Ставропігії визначала програма, спрямована на вивчення пам'яток минулого рідного краю, закладена на Соборі руських учених 21 жовтня 1848 р.⁴⁵. Програма передбачала комплексний підхід до письмових, археологічних та етнографічних джерел у вивченні історії. Приводом для зацікавлення Ставропігії археологією послужила дискусія навколо Збруцького ідола.

У 1860-х роках в історії інституту відбуваються зміни в напрямі історичних досліджень, зокрема, до наукового обігу вводяться, поряд із писемними, археологічні джерела. Особливо відзначається науково-дослідна діяльність українських істориків-романтиків Ісидора Шараневича (1829–1901) та згадуваного вже А.Петрушевича.

У 1866 р. під час будівництва залізничної колії Відень–Львів–Чернівці на Підзамчі у Львові робітники знайшли фрагменти ліпних горщиків, крем'яні відщепи та кілька кам'яних знарядь. Виявлені знахідки найбільше зацікавили представників Ставропігійського інституту, які в той час займалися проблематикою дослідження історії Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Того ж року на місці виявлених речових матеріалів А.Петрушевич розпочав археологічні роботи. Він мав надію отримати матеріал, який би підтвердив побутуючу серед багатьох дослідників історії Львова версію про первісне розташування Львова в районі Знесіння⁴⁶.

Археологічні дослідження на Підзамчі А.Петрушевич проводив кілька років. У 1869 р. знайдено велику кількість цінних знахідок, які належали до мідного й бронзового віку, що дало можливість ствердити прадавність заселення території Львова. Завдяки археологічним дослідженням, які на пам'ятці проводили І.Шараневич та А.Петрушевич, було виявлено фрагменти ліпного грубостінного посуду з відбитками шнура у верхній частині виробу та кілька крем'яних відщепів⁴⁷. Керамічні знахідки культури шнурової кераміки та невеличку кам'яну сокирку в 1873 р. передали в Народний дім⁴⁸. Згодом значну частину археологічних знахідок із Підзамча передано на зберігання у фонди музею Оссолінських⁴⁹. У 60-х роках XIX ст. діячі Ставропігійського інституту видали низку ґрунтовних праць із давньоруської історії, які виконані з використанням археологічних джерел.

Окрім діячі Ставропігії неодноразово наголошували на необхідності проведення розкопок із метою дослідження могильників, городищ, фундаментів церков. Своєрідним свідченням зростання наукового значення археологічних досліджень у процесі пізнання історії є виступ Ісидора Шараневича на з'їзді педагогів у Коломиї (1870). Дослідник намагався пояснити присутнім, які саме предмети та пам'ятки старовини є важливими історичними джерелами для вивчення невідомих сторінок історичного минулого краю⁵⁰. Цей епізод є свідченням поступового переходу від аматорських досліджень до фахових.

Заслуговує на увагу запровадження нових методів досліджень курганних захоронень. Так, ще у 1874 р., досліджуючи курганне поховання культури шнурової кераміки, що знаходилося поблизу с. Хотимир Тлумацького повіту, А.Шнайдер успішно застосував метод суцільного перерізу пам'ятки за допомогою траншеї. Крім речових матеріалів (поховальний інвентар), було простежено стратиграфічні нашарування, які дали можливість відзначити певні особливості у здійсненні курганних захоронень, обрядів, звичаїв та традицій у племен культури шнурової кераміки¹.

Починаючи з весни 1874 р., представник Віденської Центральної комісії пошуків і збереження давніх пам'яток А.Кіркор виконав низку фахових розвідкових робіт та археологічних розкопок на території Борщівського повіту. Дослідник відкрив важливі археологічні пам'ятки біля сіл Більче-Золоте, Сапогів, Глибочок, які відзначаються науковою цінністю археологічних знахідок. Так коротко можна охарактеризувати археологічні дослідження у Східній Галичині в епоху романтизму.

Підводячи підсумки розвитку археології в першій половині XIX ст. у Галичині, варто відзначити, що в цей час в її історії відбулася низка подій, яка мала вирішальний вплив на формування потужного львівського археологічного осередку, вирішальні роботи якого припадуть на наступні десятиліття. Суттєвим також є те, що ідеї романтизму, які були поштовхом звернення до історичного коріння власного народу, вивчення його культурної спадщини зокрема, легенд, переказів, звичаїв, зацікавлення старожитностями, спричинилися до зародження української археології в умовах відсутності державної незалежності України. Свідченням цього є роботи І.Вагилевича, А.Петрушевича та І.Шараневича, які першими з українських дослідників використовували археологічні джерела для вивчення історії та культури свого народу.

Із середини XIX ст. і до виникнення першого археологічного товариства (1875) відбуваються зміни й підході до самих досліджень і формується гроно дослідників, яких можемо вважати першими фаховими археологами на теренах Галичини. Окрім українських учених, старожитності Галичини досліджували краківські дослідники, зокрема, значна лепта в розвитку науки в епоху романтизму належить А.Кіркору.

Таким чином, підсумовуючи, можемо стверджувати, що до 1875 року було закладено міцний фундамент для подальшого розвитку археології на заході України в наступні десятиліття. Вирішальну роль у цих процесах відіграли особистості, які ще не були фаховими археологами, але під впливом романтичних традицій зверталися до старожитностей Галичини. Не останню роль у процесі зародження археології як науки відіграли нові віяння й відкриття, які мали місце в багатьох країнах заходу і які проникали на наші терени.

1. Abramowicz A. Wiek archeologii / A. Abramowicz. – Warszawa, 1967. – 189 s.
2. Abramowicz A. Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek / A. Abramowicz. – Warszawa ; Łódź, 1991. – 206 s.; Kostrzewski J. Dzieje polskich badań prehistorycznych / J. Kostrzewski. – Poznań, 1949. – 221 s.; Lech J. Between Captivity and Freedom. Polish Archaeology in the 20th Century / J. Lech. – Warszawa, 1999. – 222 p.; Nosek S. Zarys historii badań archeologicznych w Małopolsce / S. Nosek. – Wrocław, 1967. – 268 s.
3. Бандрівський М. Пам'яткоохоронна діяльність Церкви в контексті національно-культурного руху в Галичині (кінець XIX–XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. / М. Бандрівський. – Л., 2001. – 20 с.; Берест Р. Карло Гадачек: штрихи біографії та наукової діяльності / Р. Берест // Постаті української археології. – МДАПВ. – Л., 1998. – Вип. 7. – С. 78–79; Білас Н. Археологічна наука у Львівському університеті (XIX – 30-ті роки XX ст.) / Н. Білас // АДЛУ. – Л., 2005. – Вип. 8. – С. 46–114; Петегірич В. Археологія у дослідженнях членів НТШ / В. Петегірич, Д. Павлів // Записки НТШ : праці історико-філософської секції. – Л., 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 412–426; Ситник О. Постаті археології Львівського університету у фокусі столітньої історії / О. Ситник // АДЛУ. – Л., 2005. – Вип. 8. – С. 11–45; Булик Н. З історії археологічних досліджень у Східній Галичині в XIX – на початку XX ст. / Н. Булик // МДАПВ. – Л., 2006. – Вип. 10. – С. 298–317; Булік N. Od "Przeglądu Archeologicznego" do Karola Hadaczka: archeologia lwowska w latach 1876–1914 / N. Bułyk // Przegląd Archeologiczny. – 54 : 2006. – S. 99–124.
4. Nakwaska K. Pamiętnik o Adamie Hr. Potockim / K. Nakwaska. – Kraków, 1862. – S. 21.
5. Gąsowski J. Z dziejów polskiej Archeologii / J. Gąsowski. – Warszawa, 1970. – S. 39.

6. Dołęga Chodakowski Z. O Słowiańszczyźnie przed chrześcijaństwem oraz inne pisma i listy. Oprocował i wstępem opatrzył J. Maślanka / Z. Dołęga Chodakowski. – Warszawa, 1967. – S. 214–215.
7. Лех Я. З історії польсько-українських зв'язків в археології (кінець XVIII ст. – 1939 р.) / Я. Лех // АДЛУ. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 21.
8. Lippoman I. Zastanowienie się nad mogiłami, pustemi siedliskami, zamczyskami, okopami, zmijowemi wałami / I. Lippoman. – Wilno, 1832. – S. 8–12.
9. Цит. за кн. Пыпин А. Н. История русской этнографии. – С. Пб., 1891. – Т. III. – С. 76.
10. Pauli Z. Starożytności Galicyjskie / Z. Pauli. – Lwów, 1840. – S. 42; Katalog muzeum imienia Lubomirskich. – Lwów, 1877. – S. 6.
11. Abramowicz A. Wiek archeologii / A. Abramowicz. – Warszawa, 1967. – S. 96.
12. Czasopism naukowy księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich. – Lwów, 1828. – R. I. – Z. 1. – S. 5; Литвин М. Оссолінеум / М. Литвин, К. Науменко // Довідник з історії України / за заг. ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К., 2001. – С. 541–542.
13. Czasopism naukowy ... – S. 5.
14. Przewodnik po muzeum imienia książąt Lubomirskich we Lwowie. – Lwów, 1909. – S. 6.
15. Badecki K. Lwowski zbiory naukowe i muzealne / K. Badecki. – Lwów, 1932. – С. 14; Кротоус А. Львівські музеї і Олександр Чоловський / А. Кротоус // Наукові записки ЛІМ. – Львів, 1997. – Вип. VI. – С. 3.
16. Pauli Z. Starożytności Galicyjskie / Z. Pauli. – Lwów, 1840. – S. 26–27.
17. Chasopism naukowy... – 1829. – S. 84.
18. Wrońska J. Archeologia w periodykach warszawskich w drugiej połowie XIX wieku / J. Wrońska. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1989. – S. 63.
19. Pauli Z. Starożytności Galicyjskie / Z. Pauli. – Lwów, 1840. – S. 26–27.
20. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – К., 1996. – С. 51.
21. Русалка Дністрова. Документи і матеріали / упоряд. Ф. І. Стеблій. – К., 1989. – С. 191–192.
22. Зашкільняк Л. Іван Вагилевич на тлі свого часу та історіографії / Л. Зашкільняк // Багатокультурне історичне середовище Львова XIX і XX століттях. – Л., ; Жешув, 2006. – Т. IV. – С. 147.
23. Wagilewicz J. Berda w Uruczu / J. Wagilewicz // Biblioteka naukowego zakładu Ossolinskich. – Lwów, 1843. – Т. 6. – S. 138.
24. Wagilewicz J. Berda w Uruczu... – S. 158.
25. Рожко М. Ф. Тустань – давньоруська наскельна фортеця / М. Ф. Рожко. – К., 1996. – С. 35; Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець / Г. Дем'ян. – К., 1993. – С. 42.
26. Рожко М. Ф. Тустань... – С. 34.
27. Шнейдер А. Борщівський повіт у Галичині з його доісторичною та середньовічною старовиною (Археологічне дослідження опрацьоване на місці у 1878 р...) / А. Шнейдер ; пер. І. Думанська // Літопис Борщівщини. – Борщів, 1995. – Вип. 7. – С. 85.
28. Там само. – С. 84–99.
29. S(chneider) A. Badania i poszukiwania archeologiczne w Galicji w ostatnich latach / A. S(chneider) // Przegląd archeologiczny. – Lwów, 1876. – R. I. – Z. I. – S. 19.
30. Киричук О. Археологічні дослідження Ставропільського Інституту в 70–90-х роках XIX ст. / О. Киричук // АДЛУ. – Л., 2000. – Вип. 4. – С. 141.
31. Петрушевич А. С. О городе Галиче за Луквою / А. С. Петрушевич // Вестник Народного Дома. – Л., 1884. – № 18–58. – С. 6; Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича / М. Фіголь. – К., 1997. – С. 10.
32. Пастернак Я. Старий Галич : (Археологічно-історичні досліди у 1850–1943 pp.) / Я. Пастернак. – Краків ; Львів, 1944. – С. 24.
33. Петрушевич А. О каменном истукане Хорса, Дажьбога открытом в русле реки Збруча в 1851 / А. О. Петрушевич // Литературный сборник Галицко-русской Матицы. – Л., 1885. – Вип. 1. – С. 1–3; Вип. II, III. – С. 77, 103–104; Potocki M. Wiadomość początkowa [W:] Wiadomość o bozyszczu słowiańskiem znalezionem w Zbruczu r. 1848. I. / M. Potocki // Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Jagiellońskim złączonego. Oddziału Sztuk i Archeologii. – Kraków, 1851. – Z. I. – S. 3–16.
34. Kostrzewski J. Dzieje polskich badań ... – S. 42.
35. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej / B. Janusz. – Lwów, 1918. – S. 11.
36. Ягодинська М. Городища-святинища на Збручі (з історії досліджень) / М. Ягодинська // Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej. – Ojców, 2001. – S. 247–263; Zaitz M. Światowit – kamienny posąg słowiańskiego bozka / M. Zaitz // Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej. – Ojców, 2001. – S. 229–238.
37. Abramowicz A. Historia archeologii polskiej XIX i XX wiek / A. Abramowicz. – Warszawa ; Łódź, 1991. – S. 16.

38. Biblioteka Warszawska. – Warszawa, 1861. – Т. 1. – S. 171.
 39. Przewodnik wystawy starożytniczej Lwowskiej w r. 1861. – Lwów, 1861. – 32 s.
 40. Abramowicz A. Historia archeologii... – S. 17–19.
 41. Przewodnik wystawy starożytniczej... – S. 30.
 42. Wystawa Starożytności ojczyźtych we Lwowie urządzona przez Zakład narodowy imienia Ossolińskich // Biblioteka Warszawska, 1861. – S. 690–698.
 43. Przemówienie Wicentego Pola na posiedzeniu w zakładzie narod. im. Ossolińskich 12 października 1864 r. // Biblioteka Ossolińskich Poczet Nowy. – Lwów, 1865. – Т. 7. – S. 389.
 44. Sznajder A. Dzwinoigród pod Lwowem / A. Sznajder // Dodatek do “Gazety Lwowskiej”. – 1872. – S. 229–237.
 45. Киричук О. Історичні дослідження діячів Ставропігійського інституту у Львові (1864–1890 роки) / О. Киричук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 141.
 46. Максимчук І. Нарис історії роду Петрушевичів / І. Максимчук. – Чикаго, 1967. – С. 122.
 47. Киричук О. Археологічні дослідження... – С. 215.
 48. Максимчук І. Нарис історії роду... – С. 122.
 49. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 192 (Крайове Археологічне Товариство), оп. 1, спр. 7. – Арк. 25.
 50. Szaraniewicz I. O źródłach służących do głębszego poznania dziejów kraju ojczyźtyego. Rzecz czytana na posiedzeniu oddziału Lwowskiego Towarzystwa Pedagogicznego dnia 15. IV. 1870 / I. Szaraniewicz. – Lwów, 1870. – S. 1–16.
 51. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi... – S. 236.

The scientific article reveals the ferrous production of the Univ monastery of the Medieval Period. The attention is paid to the archaeological research in Univ.

Key words: Univ monastery, ferrous production, the Medieval Period, archaeological research.

УДК 392.5 (477.85)

ББК 63.5 (4 Укр)

Олена КОЖОЛЯНКО

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ У ВЕСІЛЬНІЙ ОБРЯДОВОСТІ В ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті розглядається традиційна весільна обрядовість українців як один із найстійкіших і найскладніших компонентів традиційно-побутової культури та яскравий показник національної ідентичності.

Ключові слова: весільний обряд, національна ідентичність, етнічна культура, весільні чини, коровай, етнічна самобутність.

Весільні обряди – це закріплені традиціями суспільні звичаї, що супроводять і знаменують одруження, народження нової сім'ї. З давніх-давен весілля стверджувало шлюб. Отже, у ньому знайшла своє відображення еволюція родинних відносин упродовж різних суспільних формацій. У весільних звичаях переплелися релігійно-міфологічні, релігійно-християнські, правові, морально-етичні погляди народу. Вони є цінним науковим матеріалом для пізнання побуту народу в минулому, бо ритуали й дієства весілля завжди зумовлювались до певної міри суспільно-економічними відносинами.

Усвідомлення важливості соціально-психологічних, морально-етичних функцій народної весільної обрядовості викликає необхідність посилити увагу до раціонального використання прогресивного досвіду народу, збереження культурно-обрядової спадщини. Ціла низка негативних моментів сучасного процесу святотворення (надуманість і штучність, банальність розважально-ігрових елементів тощо) актуалізує проблему наукового вивчення, раціонального й творчого використання прогресивної культурно-обрядової спадщини.

Весілля, як система, проектує різні напрями його вивчення. Головними серед них є шлюбне право, типи шлюбу, історія формування дієства, обрядова структура тощо. У працях дослідників українського весілля ці теми найчастіше переплітались і взаємодоповнювались. У характері весільної обрядовості відбилися народна мораль, звичаєве право, етичні норми та світоглядні уявлення, що формувалися впродовж століть. Тому дослідники досить часто звертаються до неї, пізнаючи витoki своєї культури та історії. Вивченню української весільної обрядовості присвячені праці багатьох дослідників (В.Борисенко¹, Н.Здоровега², Н.Шубравська³, О.Курочкін⁴, Н.Петров⁵, М.Паньків⁶, П.Романюк⁷ та ін.), які висвітлюють різні аспекти щодо традиційного укладання шлюбу в Україні.

Українське весілля як етнокультурний феномен є складовою народної культури, що зберігає системно пов'язані між собою всі три ціннісні джерела – доетнічні (архетипні), етнічні й національні, яскраво розкриваючи “дух” нації. Під час весільної обрядовості відбувається своєрідний процес передачі етнокультурної інформації між поколіннями, що забезпечує спадкоємність самобутності етносу. У весільному обрядово-мистецькому комплексі міститься значний життєвий досвід українського народу, який передається художніми засобами. Дослідження весільної традиції є необхідним з точки зору розкриття мікросвіту української сім'ї, пізнавального аспекту всього розмаїття обрядової символіки, поетичної творчості, соціальної психології та сімейної педагогіки.

Незнання своєї культури породжує збайдужіння, інфантильність, низький рівень національної свідомості, а це, у свою чергу, призводить до серйозних проблем економічного й духовного рівнів. Для сьогодення характерна руйнація не тільки структури національної культури, а й такого її елемента, як знання про етнічну культуру. Ця втрата особливо характерна для людей середнього й молодшого віку. Нині, в умовах зростання національної свідомості, спостерігається (особливо в частини молоді) значний інтерес до витоків народної культури, звичаїв та обрядів, історії, пісенності. Щоправда, поряд з інтересом до знань, простежується й розгубленість, викликана економічною й політичною кризою в суспільстві.

Отже, необхідність широкої інформованості людей з питань етнічної культури не потребує доказів. Людина повинна знати свою історію, хоч якою б складною вона не була, та свою етнічну культуру в усьому її розмаїтті. Лише ґрунтовні знання сформує певні стереотипи, дадуть можливість національно ідентифікувати себе та збагатити національну культуру.

За структурою та функціональним сенсом традиційна українська культура ще має певний запас життєздатності. Незважаючи на суттєві втрати з різних причин суб'єктивного та об'єктивного характеру, сьогодні маємо ще відносно добре збережену автентичну культуру українського народу.

Культурна цінність національної ідентичності дуже висока, тому що дає можливість самореалізації особистості, більшу, ніж будь-які інші соціальні групи. При цьому національна ідентичність здобувається не шляхом якихось особистих зусиль, а з народженням та вихованням з раннього дитинства в певному національному середовищі.

Національна ідентичність, як і ідентичність у цілому, формується в процесі соціалізації. У сучасній науці є чимало суперечливих трактувань поняття “ідентифікація”, але переважає її тлумачення як процесу перенесення індивідом на самого себе характеристик й особливостей зовнішнього оточення, прагнення актуалізувати у своїй особистості риси, що мають важливе й життєво необхідне значення в цих умовах. Ідентифікація є основою процесу наслідування, тобто не насильницького, а вільного вибору людиною якостей, умінь і цінностей, якими вона хотіла б володіти.

Сучасна весільна обрядовість є важливою формою духовного спілкування народу. Через традиції, звичаї та обряди багатовіковий народний досвід передається молодшим поколінням. Саме сімейно-побутова обрядовість відіграє вагомую роль у процесі спадкоємності духовної культури⁸.

Весільна обрядовість – один із найстійкіших і найскладніших компонентів традиційно-побутової культури, яскравий показник національної ідентичності. У ній простежуються пережитки архаїчних уявлень, соціальних та сімейно-шлюбних відносин, що формувалися в різні історичні епохи. Як один з одноразових обрядів родинного циклу, шлюбний ритуал усвідомленою культурною формою переходу людини з неодруженого стану в одруженій унаслідок настання статевої зрілості. Це цілісний, внутрішньо організований системний організм, що побутує в етнорегіональному аспекті й має незмінне структурне ядро, приховане за численними динамічними елементами.

Складна багатокомпонентна система весільного ритуалу базується на сукупності стійких зв'язків. Наявність останніх дає підстави розглядати її як структуру з ієрархічним порядком складових. Структурними одиницями весільної композиції є етапи, моделювання яких створює варіативність дійства. Водночас вони функціонують як універсальні коди ритуальної традиції та здійснюються через низку обрядодій, формуючи семантичне поле обряду. Це створює можливість об'єднання низки етапів в однорідні групи, тим самим визначаючи основні ритуальні частини. Етап, у свою чергу, може бути структурований на найдрібніші складові, якими є елементарні ритуальні тріади, синтезовані поняттями “дія”, “предмет”, “слово”. Подальший розвиток теорії вивчення обряду вводить низку додаткових параметрів. Зокрема, відзначається й важливість “думки” як структурного елемента. До спектра ритуальних кодів входять також “персональний” (ідеться про учасників дійства), “локативний” (способи просторового розгортання), “темпоральний” (відповідність сезонно-часовим параметрам), “музичний”, “образотворчий” (символічні зображення, контекст кольору) тощо.

Весілля українців як обрядовий комплекс, пов'язаний з утворенням сім'ї, структурно поділяється на три основні цикли: передвесільний, власневесільний і післявесільний. Кожний цикл, у свою чергу, формується з обрядів, а обряди – з компонентів. Вони виявляються в символічних діях (акціях), атрибутах, вербальних явищах, віруваннях, складі дійових осіб, їх призначенні тощо. Власне, компоненти обряду й визначають, наприклад, регіональну специфіку весільної обрядовості, адже за тривалий період розвитку трансформаційні процеси найбільше відбилися саме на традиційній структурі обрядів. До того ж, у деяких регіонах України українці проживають в іноетнічному оточенні, і в них, як і в багатьох інших народів, в умовах певної ізоляваності збереглося чимало архаїчних компонентів обрядовості. Багато з них зберігає пер-

вісний зміст, пов'язаний з ранніми формами релігії, як, наприклад, одягання кожуха навиворіт, колування печі дівчиною під час сватання та інше.

У українській весільній обрядовості трапляються також запозичення, які з'явилися внаслідок міжетнічного спілкування (назва весільних атрибутів, весільних чинів та ін.) чи внаслідок дії релігійних і соціально-економічних чинників (зникнення звичаю оглядин, поява вінчання, громадської реєстрації шлюбу). Але саме вони є свідченням динаміки весільної обрядовості. Синтез традиційного, запозиченого та новаційного й визначає регіональну своєрідність українського весілля.

На сучасному етапі розвитку народної культури виникають нові елементи, щільніше пов'язується традиційна культура з професійними формами мистецтва у весільному обряді, зберігаються й характерна для минулих часів багатоваріативність українського весілля, його локальні особливості й народні традиції.

Упродовж ХХ століття спостерігаються певні напрями розвитку традиційних компонентів весілля, які також позначені періодами затухання й відносного поживлення.

Докорінні зміни в традиційній українській весільній обрядовості відбуваються після Жовтневого перевороту 1917 р. У цей час широко розгорнулася боротьба з пережитками, побутовими нормами та ідеологією, що глибоко зачепило духовний бік життя. Для ідеологів нового часу традиційна обрядовість асоціювалася із церквою. Тому, об'явивши війну релігії, вони почали наступ і на традиційну народну культуру (зокрема і на обряди), на яку були спрямовані напади, висміювання та заборони. Замість старих традицій уже з перших років після перевороту намагалися творити нову обрядовість, яка б відповідала державній ідеології, але досить далеко від старої народної традиції. Більшість цих дослідів (як на початку, так і в подальшому) виявилася нежиттєздатною, у той час як старий обряд у тому чи іншому ступені збереженості продовжує побутувати в різних регіонах України аж до сьогодні.

Упродовж усього радянського періоду немовби співіснували дві основні форми весільного обряду: офіційна (державна) і традиційна. В якісь періоди ці форми різко розмежовувалися та розвивалися ніби ізолювано (20–30-ті роки), в інші – починали взаємодіяти, доповнюючи одна одну (50–80-ті роки).

У перші роки радянської влади весілля майже скрізь відбували за всіма старими звичаями, виняток, як правило, складали члени партії, комсомольці, передова робітничая молодь. У багатьох сільських районах України аж до Великої Вітчизняної війни, незважаючи на побутові труднощі, традиційний весільний обряд зберігався і жив, уміло пристосовуючись до нових умов. Він продовжував природно існувати до тих пір, поки зберігався традиційний селянський побут та пов'язана з ним цілісна народна культура.

На початку ХХ століття законним вважався церковний шлюб, його визнавала і громада, і держава, велися записи в церковних метричних книгах, які узаконювали шлюбні стосунки, проте із приходом радянської влади мислення суспільства, а разом із тим і традиції, пов'язані з одруженням, значно змінилися. Так, 1920 року в СРСР уперше відкрився загс, що замінив колишні функції церкви. Неприйнятним для радянського суспільства був обряд вінчання молодої пари, вважалось, що це пережиток давніх часів, а сучасні люди не можуть робити помилки своїх предків. Однак деякі пари все ж таки приймали обряд церковного вінчання⁹.

Нові звичаї радянського весілля були покликані для того, щоб замінити релігійний шлюб. Проте молоді пари, що вважали церковний шлюб єдино законним, відвідували церкву гиждень перед громадською реєстрацією шлюбу. Брالی вінчання в церкві без попередніх оповідей, у присутності виключно найближчих родичів, які не могли розкрити таємниці церковного одруження перед керівниками установ, де працювали молоді або їх батьки. Якщо представники влади дізнавалися про таку церемонію одруження, то вона могла мати негативні наслідки для учасників цього дійства.

У 30-х роках церковні шлюби стали рідкісним явищем, велике розповсюдження отримали громадянські шлюби, які оформлювалися в загсах та супроводжувалися новими обрядами, а частіше – простою вечіркою. Але навіть у ті роки традиційний обряд та фольклор дивним чином зберігалися в народній пам'яті. Тому, невдовзі після війни, в 50-ті роки, коли країна почала оживати від військових незгод та втрат і трохи покращився матеріальний стан народу, а

офіційна ідеологічна позиція по відношенню до традиційної народної культури змінилася (як після будь-якої війни, в якій переміг народ), розпочався період офіційного відродження народної культури (але без її “пережитків”). Це виразилося, зокрема, і в чергових спробах створення сучасного весільного обряду. Його укладачі більше приділяли уваги народній традиції. Але, на жаль, ці спроби не виявилися успішними. Нові обряди не отримали широкого розповсюдження.

70–80-ті роки характеризуються тенденцією, особливо в містах, до проведення офіційних, більш урочистих і парадних весіль. Святкування відбувалися в будинках та палацах культури¹⁰, для них були потрібні відповідні ритуали. Знову розпочалась активна обрядотворчість, але й вона не дала бажаних результатів.

У 80–90-х роках була здійснена спроба ширше розповсюдити та запровадити в життя “новий обряд”, який створювався й формувався на основі сценаріїв та рекомендацій, які склалися професійними працівниками культури. Цікаво зазначити, що майже всі форми весіль, які розповсюджувались у ті роки, як правило, базувалися на старому традиційному народному обряді. Стосовно самого обряду, то він продовжував існувати (правда, здебільшого в пам’яті людей старшого покоління) у великій кількості варіантів по всій Україні. Зрозуміло, у порівнянні з кінцем XIX та початком XX ст., цей обряд підлягав суттєвій трансформації, утратив безліч структурних елементів і фарб, але набув і нових.

Наприкінці 80-х та на початку 90-х років на всій території колишнього СРСР спостерігається підвищений інтерес до національних коренів, до історії та культури країни, до народних традиційних обрядів, свят та фольклору. У такій обстановці сільські жителі по-новому поглянули на свою традиційну культуру, а для багатьох міських мешканців уперше, нехай далеко не в повному обсязі, відкрилось її багатство. Проведення весілля “за традиційним обрядом” у багатьох сільських районах та невеликих містечках знову стали вважати престижним і навіть обов’язковим для утвердження соціальної повноцінності нової молоді сім’ї в очах старшого покоління. Але тепер уже бажання “грати весілля” за правилами старовинного обряду було недостатньо для того, щоби вийшло цілісне дійство. Більшість учасників, навіть знаючи загальні схеми дій та багатьох обрядових елементів і фольклору, не могла поводити себе належно в тій чи іншій ситуації. За довгі роки забуття та байдужості до народної культури була порушена природна передача народних знань. Була втрачена сама обрядова культура. Чи можливе її відродження, покаже час.

Отже, після багатьох років панування радянської влади на українських землях традиція проведення весілля в містах зазнала значних змін, проте, незважаючи на релігійні утиски та впливи нових обрядів, уже в 90-х роках бачимо їхнє значне відновлення. Переважно відбувається копіювання тих традицій, які й далі існують у весільному обряді сільського населення України.

Варто зауважити, що в сучасних умовах весільний обряд українців міста й села має як відмінні, так і спільні тенденції розвитку. Найбільш стійкими виявилися елементи, пов’язані з рослинним та землеробським культами (квіти, гільце, коровай, зерно). У містах досить помітна тенденція до відновлення народних традицій, спостерігається жваве зацікавлення давніми обрядами й прагнення до використання народної символіки та атрибутики. Проте брак знань з етнокультурних явищ нерідко призводить до появи псевдонародних атрибутів, побутування еkleктичних форм у сучасному весіллі, надуманості обрядів, втрати автентичної пісенності. Майже забуті також ритуальні весільні танці, знівельовано обряд обдаровування молодих.

Весільний ритуал українців багатофункціональний, а функції його різноманітні – санкціонуючі, релігійно-магічні, демонстративно-символічні, ігрові та ін. Переважна більшість елементів обрядів кожної функціональної групи, особливо санкціонуючі, з плином часу поступово втрачає значимість, насамперед правову, переосмислюється, переходить з однієї групи в іншу.

Відмінності у весільній обрядовості населення як міста, так і села спостерігаються переважно в деталях ритуально-функціональної структури (окремих особливостях однотипних ритуальних акцій, їх символічної атрибутики, термінології).

Як система обрядових дій, весілля пов’язане з дійовими особами, відповідними атрибутами й символами, без яких жодний обряд не міг виконуватись. І хоч учасниками обрядодій були практично всі запрошені на весілля, були серед них ті, хто безпосередньо проводив від-

повідні ритуальні дії та наглядав за послідовністю й дотриманням правил їх виконання згідно із традицією. Люди, які здійснювали ці функції, мали спеціальні назви, термінологічні означення (чини), більшість з яких збереглася, незважаючи на трансформацію весільної обрядовості. І хоча значимість чинів у весіллі значно зменшилася разом з утратою релігійно-магічного змісту обрядів, потреба в “кураторстві” того чи іншого обряду ще існує.

Функції весільних чинів в обрядах не обходилися без весільних атрибутів. Залежно від значимості, деякі з них уже зникли або стали маловживаними, а деякі збереглися й досі існують.

З другої половини XX ст. комплекс передвесільних обрядів (розвідини, сватання, оглядини, заручини) спрощується й зберігається більшою мірою як елемент традиції. Угода починає носити чисто символічний характер, значно послабилася її правова функція. У цей період відбувається об’єднання церемоній сватання й заручин в одну дію, спостерігається формальний підхід до обрядодії оглядин, упущення звичаю попереднього розвідування на згоду. Це пов’язано насамперед із соціально-економічними умовами, станом сімейно-шлюбних відносин, що привело до більш вільного вибору подружньої пари. Сучасний обряд заручин символізує перш за все добровільний союз шлюбної пари та схвальне ставлення до нього батьків. На заручинах тепер дуже рідко зустрічається традиційний обмін хлібом між сватами, перев’язування сватів рушниками, залишилося без змін тільки застілля.

У процесі розвитку коровайного обряду зникає його первісне смислове навантаження, функціональне призначення. Водночас спостерігається переосмислення, трансформація обряду та його функцій. Ще в минулому столітті послаблювалися й зникали окремі вірування, утратився первісний зміст магічної функції.

Весілля й на початку XXI ст. не відбувається без ритуального весільного хліба, збереглися і його обрядові функції. Ним освячують майже всі обрядові весільні дії: з ним запрошують на весілля й проводжають наречених до шлюбу, обдаровують гостей короваєм. Важливе функціональне призначення короваю (магічне, правове, естетичне) зумовило його стійке побутування впродовж століть із поступовою зміною функції з магічної на естетичну та виховну. Порівнюючи з періодом кінця XIX – першою половиною XX ст., коли весільний хліб випікали з дотриманням усіх обрядових дій та ритуалів, у кінці XX – на початку XXI ст. коровай усе частіше замовляють у пекарнях і, відповідно, ніяких обрядодій, пов’язаних із його виготовленням, не відбувається. Повніше зберігся коровайний обряд у селах, більш віддалених від міста. Там і досі приділяється велика увага вибору коровайниць та іншим обрядовим діям, спрямованим на забезпечення щасливого сімейного життя подружжя.

Моделі сучасного весілля, безумовно, притаманна культурна спадкоємність, про що свідчить співвідношення традиційного та нового у весільному обряді сьогодення. Пропорції традицій та інновацій в обрядовості приблизно однакові за певної умовності традиційності. До традиційних форм відносимо ряд компонентів сучасного весільного обряду: приготування весільного печива, гільця, весільний одяг нареченої, відзначення гостей весільним “букетом”, обсіпання молодих зерном, грішми, цукерками, горіхами, хмелем, обдарування молодих, викупні жарти, роль весільного старости й перев’язування його рушником, зустріч молодих хлібом-сіллю, обмін подарунками між батьками й родичами наречених, розподіл короваю, наявність на весіллі ряджених і виконання ними ігрових дій тощо¹¹.

Отже, більшість весільних обрядів із другої половини XX ст. поступово втрачають релігійно-магічний зміст, санкціонуючу значимість, перетворюються в розважально-ігрові дії проведення сучасного весілля, хоча весільний ритуал як форма укладення шлюбу не втратив свого значення.

Весільна обрядовість кожного етносу складає певну частку творчого надбання людства. Функціонування цієї обрядовості в сільському середовищі та її видозмін у міському сприяє підвищенню культури спілкування й протистоїть денационалізованій буденності.

Весільна обрядовість українців становить синкретичну єдність, цілісну систему, в якій споконвіку взаємодіяли народне мистецтво, пісні, танці, народні вірування, а також магічні засоби, церемонії з відвернення зла та забезпечення добробуту й щастя, народні звичаї, етикет, гостинність, сміхова й ігрова культура. З часом відбулася зміна мотивації в обрядовості з магічної на ігрову й розважальну, але десакралізація обряду не позбавляла його важливої комуні-

кативної функції. Природна необхідність обміну почуттями, переживаннями покликана самою природою людини, а етнічна культура створила такі виразні форми зовнішнього вираження цих почуттів, що вони існують і сьогодні.

І саме в цій сфері важливо зберегти традиції для подальшої життєдіяльності етносу. Адже люди дуже збіднюють сімейні урочистості, зокрема весільний обряд, уникаючи традиційних віншувальних, пісенного супроводу, атрибутики символічного вираження події, народних звичаїв, обрядів, які мають багатовікову історію. Уніфіковані форми культури стають бідними за змістом і вербальним виразом. А відтак стає малоцікавим і сам етнос для інших народів, бо, утрачаючи свою етнічну самобутність, він утрачає себе як етнічну спільноту.

Крім того, відродження традиційних весільних свят та обрядів у сучасних умовах культурного життя України є перспективним напрямом регулювання міжетнічних і міжнаціональних відносин, що сприяє зближенню народів і формуванню суспільної поваги до людини, незалежно від її релігійних, політичних та інших світоглядних переконань.

Весільна народно-святкова культура, сформована на українській території, є унікальним явищем, що відображає не тільки соціодинаміку процесу культурно-історичного життя корінного населення країни, а й прагнення до збереження та збагачення етнічної самобутності.

1. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди в Україні : історико-етнографічне дослідження / В. К. Борисенко. – К., 1988. – 188 с.; Борисенко В. Традиції та життєдіяльність етносу : на матеріалах святково-обрядової культури українців / В. Борисенко. – К., 2000. – 192 с.; Борисенко В. К. Нова весільна обрядовість у сучасному селі / В. К. Борисенко. – К., 1979. – 134 с.
2. Здорова Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здорова. – К., 1974. – 159 с.; Здорова Н. І. Народні звичаї та обряди / Н. І. Здорова // Бойківщина. – К., 1983. – 304 с.; Нове традицією стало / упоряд. Н. І. Здорова, В. М. Віхоть. – Л., 1978. – 128 с.
3. Весілля : у 2 кн. / за ред. Шубравської М. М. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 1. – 456 с.; Весілля : у 2 кн. / за ред. Шубравської М. М. – К. : Наук. думка, 1970. – Кн. 2. – 479 с.; Весільні пісні : у 2 кн. / упоряд., вступ. ст., приміт. М. М. Шубравської ; упоряд. А. І. Іваницький, Н. А. Бучель. – К., 1982. – Кн. 1 – 871 с.; Кн. 2. – 679 с.
4. Курочкін О. До історії сватання на Україні / О. Курочкін // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 4. – С. 76–81.
5. Петрова Н. О. Деякі аспекти українського передвесільного циклу обрядів за етнографічними дослідженнями на Одещині (спроба реконструкції) / Н. О. Петрова // Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених, Київ, Україна, 14–16 трав. 1996 р. – К., 1996. – С. 62–64; Петрова Н. О. Весільна обрядовість українців південно-західної України: порівняльний аналіз / Н. О. Петрова, В. Г. Кушнір // Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність : наук. зб. – Кам'янець-Подільський : Абетка НОВА, 2002. – С. 118–126.
6. Паньків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблеми їх збереження / М. Паньків // Етнос і культура. – Івано-Франківськ, 2003. – №1. – С. 32–37; Паньків М. Весілля у селі Верхівцях на Городенківщині / М. Паньків. – Івано-Франківськ : Лілея, 2000. – 108 с.
7. Романюк П. Ф. Лексика весільного обряду правобережного Полісся / П. Ф. Романюк // Дослідження з української діалектології. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 225–251.
8. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди в Україні : історико-етнографічне дослідження / В. Борисенко К. – К., 1988. – С. 184.
9. Фіцак І. Сімейні звичаї та обряди українського міського населення Прикарпаття в радянський період / І. Фіцак // Ми – українці, ми – українські : м-ли Буковинської наук.-практ. конф., Чернівці, 2 лист. 2007 р. – Чернівці ; Вижниця, 2007. – С. 132.
10. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди в Україні : історико-етнографічне дослідження / В. К. Борисенко. – К., 1988. – С. 174.
11. Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди в Україні : історико-етнографічне дослідження / В. К. Борисенко. – К., 1988. – С. 172.

The article goes on to discuss traditional wedding rites of Ukrainians as one of the most deeply-rooted and complicated components of traditional-welfare culture and bright indicator of national identity.

Key words: wedding rite, national identity, ethnic culture, wedding ranks, braided bread, ethnical identity.

УДК 394
ББК: 63.59

Світлана БОЯН

ВЕСНЯНО-ЛІТНЯ КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ БОЙКІВ У ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХІХ – ХХ ст.

На базі вивчення етнографічних досліджень з календарної обрядовості бойків австрійського, польського і радянського періодів розглядається й обґрунтовується значення в етнографічній науці науково-етнографічних збірників та науково-культурних осередків, які діяли на Бойківщині. Комплекс літератури, яка склала основу написання, становлять: періодична преса, монографії, брошури, зміст яких торкається вказаної тематики. Огляд значної кількості літератури дозволив зробити висновки про відсутність комплексного дослідження календарної обрядовості бойків.

Ключові слова: календарна обрядовість, історіографія, етнографічні дослідження, етнологія, етнокультурні традиції.

Вивчення етнографічних особливостей бойків є однією з найважливіших і водночас найменш досліджених проблем в українській академічній науці. Весняно-літні календарні обряди бойків на повсякденному рівні не досліджувалися. Загалом в етнографічній науці спеціальних праць такого характеру поки що не створено, але окремі сюжети етнографічних досліджень засвідчують зростання інтересу до вивчення календарної обрядовості. Однак, слід зазначити, що загалом етнографічним дослідженням Бойківщини присвятили свої праці українські етнографи Р.Кирчів¹ та М.Утриско². Актуальною наразі постає розробка вказаної тематики, працюючи над якою автор ставить за мету показати особливості етнографічних досліджень, виділивши при цьому чотири етапи: австрійський, польський, радянський і сучасний.

Календарну обрядовість українців почали вивчати ще з початку ХІХ ст., проте значної активізації дослідження із цієї проблематики досягли в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – у період формування української національної ідеї та значного національного піднесення в Україні.

Наукове вивчення етнографії бойківського села розпочалося із діяльністю “Руської трійці”. У 30-х роках ХІХ ст. набирають розвитку демократичні тенденції українського суспільства, що безпосередньо були пов’язані з культурно-просвітницьким рухом української молоді в Галичині, очоленої М.Шашкевичем, Я.Головацьким, І.Вагилевичем – так званою “Руською трійцею”. Прагнучи глибше пізнати життя народу, побут, пам’ятки старовини, матеріальну й духовну культуру, діячі “Руської трійці” здійснювали спеціальні мандрівки в місцевості Галичини, Буковини і Закарпаття. Праці І.Вагилевича “Бойки, русько-слов’янський люд у Галичині”³, Я. Головацького “Карпатська Русь”⁴ та інших містять не тільки цінне джерело інформації про історію, матеріальну культуру, але й порушують проблеми духовної культури. І.Вагилевич у вищезазначеній праці дійшов висновків, що традиційні вірування мали елементи дохристиянського й християнського обрядів, підкреслюючи, що “бойки належать до обряду східної церкви, з’єднаної із західною”⁵. Я.Головацький стверджував, що річні свята саме фіксують обрядові пісні, які були як “зеркало домашньої і семейної життя”⁶. Дослідження І.Вагилевича і Я.Головацького жваво обговорювалися в наукових колах, але, на жаль, не були відомими широкій громадськості. Про народні звичаї та обряди І.Вагилевич згадує досить скупо й побіжно, зазначаючи, що обрядовості бойків притаманний християнський і язичницький дуалізм. Дослідник звертає увагу на особливо багату обрядову поезію бойків.

Помітний позитивний внесок у справу народознавчого вивчення українського населення Карпат належить польським дослідникам ХІХ – початку ХХ ст. На основі безпосередніх спостережень базуються дослідження звичаїв, родинних і календарних обрядів польського етнографа початку ХІХ ст. І.Червінського. Він у своїй праці “Околиця задністрянська між Стриєм і Лімницею...” уперше описав терени, заселені бойками⁷. У розділах 9 та 11 цієї праці подано автором характеристику звичаїв, забобонів, повір’їв, свят та обрядів, приурочених до

них. Заслугою І.Червінського є те, що він не обмежується емпіричною інформацією, абстрактним описом відповідних фактів і явищ, а намагається показати аспект духовного життя народу в тісному контексті з господарською діяльністю, матеріальним життям тощо. І.Червінський розповідає про часте звернення бойківських селян за допомогою до ворожбитів, знахарів, описує цілий цикл забобонів і повір'їв, пов'язаних з їх господарською діяльністю. Подається докладний опис охорони худоби від “злих” очей – вроків, відьом та ін. У вищевказаній праці автор говорить про гуртові селянські забави в неділі і свята, про традицію відзначення храмових свят, розваги молоді в зимовий період. Монографія І.Червінського примітивна тим, що вона базується на тільки особистих спостереженнях автора у с. Довпотів на Стрийщині. На основі цієї інформації автор, не дослідивши західну і північно-східну частину Бойківщини, пише про всю її територію. Праця також несе про цю територію тенденційну інформацію й зневажливе ставлення до бойків як до етнографічної групи, їх повсякденного життя.

Польський історик та етнограф Л.Голембйовський у монографії “Lud polski”⁸ подає характеристику й перелік забобонів, повір'їв, пов'язаних із тим чи іншим святом. Помітний внесок у справу народознавчого вивчення бойків належить польським дослідникам, діяльність яких у 30–40 роках ХХ ст. розвивалася під впливом демократичних ідей. Це Вінцентій Поль⁹, Оскар Кольберг¹⁰, А.Брукнер¹¹, які подали загальні відомості про духовну культуру поляків та українців кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Особливе значення для вивчення проблематики календарної обрядовості бойків мають праці польського етнографа Яна Фальковського, який на основі порівняльних досліджень показав духовну і матеріальну культуру бойків, лемків та гуцулів у праці “З бойківсько-гуцульського пограниччя”¹². Йому належить ряд ґрунтовних статей, присвячених окремим питанням календарних обрядів, таких як “Село Волосате Ліського повіту”¹³.

Чимале значення в цьому дослідженні відіграла чехословацька історіографія кінця ХІХ – початку ХХ ст. Чеський і словацький просвітитель та слов'янознавець Павел Шафарик у праці “Про землю, звану Бойки” порушує питання про історію, побут й етнографічні особливості бойків¹⁴. Матеріали, зібрані в різних місцевостях Бойківщини, займають помітне місце в працях відомого чеського етнографа Франтішка Ржегоржа, які, починаючи із середини 80-х років ХІХ ст., друкувалися в чеських періодичних виданнях. Проживаючи тривалий час в Галичині, учений у своїх дослідженнях описав повір'я, звичаї, обряди, ворожіння, послідовність виконання різних господарських робіт відповідно до днів і свят народного календаря. Щодо забобонів і вірувань бойків, австрійський фольклорист і етнограф Ф.Кайндля у своїй статті “Із народних традицій бойків” умістив узагальнюючий погляд на явища народної культури бойків.

В етнографічній літературі про побут бойків чільне місце займає праця польського етнографа Ю.Шнайдера, в якій автор описує бойків із с. Перегінське та Ясеня на Рожнятівщині – “З життя гуралі над Лімницею”¹⁵. Тут автор характеризує різні види господарських робіт, одяг, їжу, вівчарське господарство на полонині тощо.

У кінці ХІХ ст. етнографічне дослідження календарної обрядовості населення Українських Карпат набирає дещо більшого масштабу. Завданням етнографів стає цільове дослідження згідно з планом і методикою, а не тільки описовість. З наукового підходу, а не з описового характеру явища народної культури подає український письменник й етнограф кінця ХІХ – початку ХХ ст. І.Франко. Його праця “Етнографічна експедиція на Бойківщину”¹⁶ послужила підсумком організованої 1904 року наукової експедиції в цю частину Карпат. Автор показав себе більш глибоким дослідником матеріальної культури бойків, ніж духовної. Також І.Франко спричинився до появи таких цікавих праць про побут і звичаї бойків, як стаття священика І.Кузіва “Життя-буття, звичаї і обичаї гірського народу”¹⁷ та О.Франко “Карпатські бойки та їх родинне життя”¹⁸.

Помітне місце посідають локальні розвідки українських етнографів другої половини ХІХ ст. Сюди слід зарахувати описи В.Гнатюка¹⁹, Ю.Кміта²⁰, З.Кузелі²¹.

Чи не перше місце щодо вивчення зазначеної тематики займає праця українського історика, етнографа і священика М.Зубрицького “Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят”²², яка вважається першим і водночас єдиним на цей час етнографічним дослідженням народного календаря бойків. Його дослідження ґрунту-

ються на польових матеріалах, зібраних ним же в селах Турківщини (звідки ж походить сам автор): Мшанець, Грозьово, Пласке, Галівка та інші. Праця М.Зубрицького починається детальним описом днів тижня. Особливо автор звертає увагу на найбільш сприятливі дні для господарської діяльності. У розділі “Рокові свята після Юліянського календаря” автор характеризує обряди, звичаї та народні прикмети, що прогнозують погоду під час усіх головних християнських свят (Різдво, Новий рік, Водохреща, Обертіння, Сорок Святих, Страсний тиждень, Великдень, Юрія, Зелені свята, Купала та ін.). М.Зубрицький відстоював на той час ідеї виховання, відобразивши дух українських горян та їх вірування, розваги та безпомічність перед надприродними силами. З огляду на тематику вказаного дослідження, цікавим, у доробку М.Зубрицького є праці, в яких висвітлюються реліктові явища в землеробстві і тваринництві, звичаєво-трудова традиції: “Село Мшанець Старосамбірського повіту”²³, “Село Кіндратів Турківського повіту”²⁴ та ін. Праця М.Зубрицького “Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят”, на жаль є єдиним дослідженням на сьогоднішній стосовно календарних обрядів і свят бойків.

Етнографічні дослідження Бойківщини перейшли на науковий етап після створення у Львові Наукового товариства імені Т.Шевченка (далі – НТШ). Воно видавало численні збірники праць українських етнографів, організовувало наукові експедиції та сприяло науковцям в їх роботі.

Етнографічне вивчення етнічних груп Карпатського регіону поглибилось зі створенням НТШ 1898 року при Етнографічній комісії та виданням “Записок НТШ” (1892), “Етнографічного збірника” (1895), “Матеріалів до українсько-руської етнології” (1899). На сторінках цих видань містилося чимало цінних матеріалів з духовної та матеріальної культури бойків, лемків, гуцулів.

Серед членів товариства було чимало людей, що цікавилися бойківськими звичаями, обрядами, віруваннями тощо. Серед них варто відзначити В.Гнатюка, який був секретарем Етнографічної комісії НТШ. Видатний український учений і громадський діяч, В.Гнатюк присвятив цілий ряд фактографічно важливих для розгляду цієї тематики праць, присвячених культурі українських етногруп Карпат, а особливо бойків. Велика заслуга В.Гнатюка в тому, що він перший зумів зібрати серед народу гаївки, збірник яких опублікував у “Матеріалах до українсько-руської етнології”²⁵. Дружні відносини В.Гнатюка з І.Франком дали можливість прослідкувати в їх письмових переписках деяку інформацію, що стосувалася саме процесу проведення християнських свят у бойківських селах. Значну роль відіграла в дослідженні етнографії Бойківщини перша етнографічна експедиція В.Гнатюка на Закарпатську Бойківщину, спільно проведена з відомим українським фольклористом О.Роздольським. У своїх дослідженнях В.Гнатюк доводить спільні риси в духовному житті галицьких і закарпатських бойків²⁶.

Осередком етнографічного вивчення Карпат на кінець ХІХ – початок ХХ ст. стала кафедра етнології Львівського університету під керівництвом відомого етнографа А.Фіцера, який є автором етнографічного нариса про українців “Rusiny”²⁷.

На початок ХХ ст. велика увага приділялася побуту та звичаям бойків. Деякою мірою цінною для нашої роботи є праця українського етнографа, громадсько-політичного діяча, вихідця з Бойківщини (народився в с. Велдіж (тепер Шевченкове) на Долинщині) В.Охримовича: “Знадоба до пізнання народних звичаїв та поглядів правних”²⁸. Ця праця присвячена темі народного звичаєвого права, а також опису звичаїв Бойківщини. У статті “Жіноча доля у Скільських горах”²⁹ В.Охримович описує побут жінок і дівчат у гірських селах, їх поведінку, традиції, обряди тощо. Залишки давніх форм власності в громадському й родинному житті подає В.Охримович у своїй розвідці “Про останки первісного комунізму у бойків-верховинців в Скільським і Долинським судовім повіті”³⁰. Також тут висвітлив автор загальні відомості про полонинський хід і випасання худоби на гірських полонинах та описав залишки родової общини, громадський побут, звичаєві традиції селян.

Український етнограф кінця ХІХ ст. І.Кузів у своїй публікації “Життя-буття, звичаї і обичаї гірського народу” подає замітки про вірування, забобони, великі християнські свята: Щедрий вечір, Юріїв день, Купала та ін.

Важливі дані про звичаї, обряди, повір'я, забобони з конкретно визначених місцевостей Бойківщини містять публікації етнографічних записів українського етнографа Ю.Кміта "Різдвяні звичаї у бойків"³¹.

Чимало етнографічного матеріалу, що стосується окремих аспектів дослідження бойківських обрядів, звичаїв, традицій, знаходимо на сторінках етнографічних видань кінця XIX – початку XX ст. Це вже згадувані збірники "Матеріали до українсько-руської етнології", "Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка", "Етнографічний збірник", а також видання "Житє і слово", "Літопис Бойківщини", "Подкарпатська Русь" тощо.

У післявоєнний період (1914–1918 рр.) унаслідок розподілу територій, на якій проживали українці Карпат, між кількома державами, антиукраїнської політики цих держав, масштаби етнографічних досліджень зменшилися.

Переломним етапом у справі досліджень і популяризації своєрідності буття бойків було створення локальних етнографічних осередків – у 1928 р. у Самборі товариство "Бойківщина", у 1931 р. у Стрию музей "Верховина" та в Мукачеві "Етнографічне товариство Підкарпатської Русі".

У 1927 р. засноване адвокатом В.Гуркевичем, істориком й етнографом М.Скориком та лікарем й етнографом В.Кобільником ("Бойківська трійця") товариство "Бойківщина" посприяло суспільній діяльності м. Самборі. Завданням цього товариства було створення регіонального музею виключно на громадських засадах. Два десятки членів товариства своїми силами збирали експонати по всіх закутках Західної Бойківщини, організували їх зберігання та експозицію в помешканні голови товариства В.Гуркевича. Першість у збиранні експонатів належала В.Кобільнику. Об'їздивши зі своїми співробітниками майже всі села Західної Бойківщини, він зібрав не лише безцінні експонати, але й проводив інтенсивну просвітнянську діяльність та залучав до своєї справи нових аматорів – етнографів і музеєзнавців³².

Другим великим початковим етапом діяльності товариства "Бойківщина" було видавання, починаючи з 1931 р., "Літопису Бойківщини" – записок, присвячених історії, культурі й побуту бойків. Цей науковий журнал виходив в умовах польської окупації та економічної кризи 30-х рр. XX ст. Латинська назва журналу – "Annales Voicoviae analecta quibus historia, mores, litterae, artes Voicoviensis gentis Ukrainiensis describuntur". З 1931 по 1939 рр. вийшло друком 11 чисел записок, і лише перше число принесло прибуток, усі інші були дефіцитні й появились завдяки ентузіазму й пожертвуванню членів товариства, у першу чергу В.Кобільника. Записки згуртували чималий авторський колектив: В.Гуркевич, М.Скорик, В.Кобільник, І.Филипчак, Ю.Кміт, М.Кордуба, І.Свенціцький, Я.Пастернак, М.Турянська, Ян Фальковський та інші.

Музей "Бойківщина" і "Літопис Бойківщини" здобули визнання в науковому світі також і поза межами краю. Дуже важливою сторінкою діяльності музею "Бойківщина" були заклики створювати музейні осередки в інших частинах Галичини. Так виникли музей "Верховина" у Стрию, "Стриговір" у Перемишлі та ін. Одночасно з працею музеєзнавця В.Кобільника розгортав широку археологічну роботу. Він відкрив кілька доісторичних могил і городищ на бойківській території. Паралельно проводив систематичні антропологічні студії серед бойків Верховини й Підгір'я. Третє поле діяльності В.Кобільника – етнографія, якій він присвятив багато часу впродовж останніх двох років свого життя. Його праця "Матеріальна культура села Жукотин Турчанського повіту" – справжня енциклопедія бойківського побуту. У ній автор характеризує види господарських занять мешканців цього бойківського села.

Загалом, вивчення бойківських обрядів, звичаїв наприкінці XIX – у першій половині XX ст. характеризувалось описовим характером. Дослідники намагалися розкрити переважно всі сфери життя бойків, тому окремі проблеми залишилися маловивченими.

З виданням "Літопису Бойківщини" тісно пов'язана етнографічна діяльність М.Скорика. Він провів чималу роботу щодо дослідження бойківської писанки. На основі зібраних автором відомостей з різних місцевостей Бойківщини шляхом анкетування й польових досліджень вийшла його стаття "Бойківські писанки"³³. У ній наводяться зразки типових бойківських писанок, характеризуються особливості писанкового орнаменту в різних місцевостях, описується техніка виготовлення писанок, а також пов'язані з ними народні повір'я і легенди.

Створений у Стрию етнографічний музей "Верховина", на відміну від Самбірського музею "Бойківщина", не сформував такого наукового гуртка з вивчення етнографії центральної і східної Бойківщини, а тільки обмежився збором музейних експонатів. Створення етнографічного осередку в м. Мукачеве навколо краєзнавчого журналу "Подкарпатська Русь", що з 1923 р. друкувався в Празі, а пізніше в Ужгороді, стало поштовхом у вивченні етнографії закарпатської частини Бойківщини. Активно проводив польові дослідження у Воловецькому районі місцевий письменник Лука Дем'ян (1894–1968).

Важливий вклад у вивчення пісенного фольклору українців Закарпаття, в тому числі і бойків, зробив український композитор й етнограф Філарет Колесса. Здійснюючи наукові експедиції, він збирав народні пісні в лемківських і бойківських селах, які лягли в основу ряду його праць. Значний вклад внесли праці "Огляд українсько-руської народної поезії", "Народні пісні з південного Підкарпаття", "Народні пісенні мелодії українського Закарпаття"³⁴.

У 30-х роках XX ст. у бойківські села вирушили наукові експедиції, які вивчали матеріальну й духовну культуру бойків. З початком XX ст. активізувалося етнографічне вивчення Закарпаття. Важливою в руслі цієї теми є проведена в 20–30 роках XX ст. експедиція відомого російського вченого П.Богатирьова. На основі зібраних у Закарпатській Бойківщині польових досліджень з етнографії, учений у 1929 році опублікував ряд статей, серед них працю "Магічні дії і вірування Закарпаття"³⁵, в якій охарактеризував найрізноманітніші народні обряди, забобонні й магичні обряди, з побутованням яких автор зіткнувся під час наукової експедиції в закарпатські села.

У 20-х роках XX ст. поповнилися фактичні дані з обрядовості бойків місцевими аматорами. Неабиякого значення на той час набула стаття дослідника С.Охримовича "Петриковання у селі Корчині Скільського повіту", де описується цікава традиція вшанування в деяких місцевостях Бойківщини пастушого свята Петра (12 липня) і пов'язаного з ним звичаю "петрикування"³⁶.

Незважаючи на радянські цензурні заборони, дослідження цієї етнографічної групи, започатковане в XIX ст., деякою мірою продовжувалося і в повоєнний період. Комплексні та індивідуальні наукові дослідження, експедиції були спрямовані на вивчення знярядь праці, особливостей народної агрокультури, тваринництва бойків.

Друга світова війна та радянська окупація завдали значного удару роботі дослідників бойківського краю та остаточно ліквідували бойківські гуртки попри їх цілковиту аполітичність. За часів СРСР не діяло товариство "Бойківщина", а 1954 року радянська влада ліквідувала музей "Бойківщина" в Самборі. Його фонди були розподілені по регіональних музеях Львівщини.

Стійкі за змістом обряди довго зберігали і деякою мірою донесли до XX ст. рудименти далекого минулого, які допомогли сформувати особливості наукових інститутів. Особливо багато дали вони для вивчення народного світогляду та вірувань. Цікавими на той час постають праці російських учених етнографів і фольклористів, які в дослідженнях приділяють увагу святам і обрядам, що носили агарний характер. Радянський фольклорист В.Я. Пропп у праці "Русские аграрные праздники" вважав, що свята неможливо досліджувати окремо від обряду. Обрядові комплекси вчений досліджує в цілому, щоб показати свято у всій багатозначності й конкретності. Заслуга В.Я.Проппа полягає в тому, що він виділив ці загальні елементи, пояснивши їх значення. Аналізуючи календарні звичаї й обряди російського народу в східнослов'янському контексті, вчений запропонував трудову теорію походження народного календаря та календарної обрядовості. Однак поза його увагою залишилися естетичні й морально-етичні аспекти народних звичаїв та обрядів, їх ідейний і морально-виховний потенціал³⁷.

У післявоєнний період новим і важливим для української етнографії було те, що дослідження проводились уже в загальноукраїнському контексті. Неабияку вагу у вивченні обрядовості періоду 50–70 років XX ст. становлять дослідження, які торкаються проблем господарської діяльності, сімейних та громадських стосунків слов'янських народів. Винятково важливим є теоретичний і практичний досвід радянських учених у розробці питань з етнографії українців загалом. Радянська дослідниця В.К.Соколова присвятила свою працю "Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев XIX – начала XX вв."³⁸, вивченню календарних обря-

дів весняно-літнього періоду у східнослов'янських народів XIX–XX ст. Показала первісну основу землеробських обрядів, зв'язок народної календарної обрядовості із землеробством, а також яскраво виділила ігрові елементи обрядів, їх святковий колорит.

Радянський учений С.А.Токарев у праці “Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев”³⁹ подає в науковому плані характеристику й специфіку календарних свят і обрядів в європейських народів. Показуючи локальні відмінності в обрядовості кожного народу, дослідник акцентує увагу на їх першооснові.

Безпосередньо торкаються проблеми календарної обрядовості дослідження Б.Рибакера “Народный календарь: Народные приметы, пословицы, поговорки и др.” та “Язычество древних славян”⁴⁰. Дослідник заперечив безпідставне протиставлення язичництва християнству, а також намагався визначити стадії розвитку язичницьких уявлень та обґрунтувати їх зв'язок з діяльністю людини. Крім цього, Б.Рибакер доводив, що період весняно-літніх язичницьких русалій тривав з 19 по 29 червня й завершувався святом Купала.

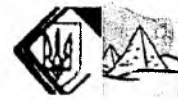
Своєрідними довідниками із загальних питань етнографії були монографії В.Маланчук⁴¹ та З.Болтарович, в яких детально проаналізовано праці вітчизняних і зарубіжних учених-етнографів кінця XIX – початку XX ст. З.Болтарович у своїх працях досліджувала традиції й методи народного лікування населення Карпат. Праця З.Болтарович “Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст.”⁴² послужила цінним джерелом у дослідженні значення рослинності в календарній обрядовості. Завдання автора зазначеної праці полягало в тому, щоб показати місце й роль народного лікування в житті населення українських Карпат, а також відмежувати раціональні методи й засоби народної медицини від способів лікування магії з метою використання цих багатих надбань у науковій медицині. Праця “Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XX ст.” написана на підставі польових матеріалів, зібраних автором під час етнографічних експедицій 1972–1976 рр. у Львівську, Івано-Франківську і Закарпатську області та літературних джерел. Під час вивчення матеріалів дослідниця звернула увагу на особливості лікування магії населення Карпат.

У розвитку окремих аспектів етнографічної науки на Бойківщині в 70–80-х рр. XX ст. великий внесок належить етнографам Ю.Гошку і Р.Кирчіву. Перший у монографії “Населення Українських Карпат XV–XVIII ст.”⁴³ на основі багатого документального матеріалу простежує процеси заселення й міграції населення західної частини Українських Карпат. Праця присвячена історико-етнографічному дослідженню Бойківщини. У своїй монографії “Етнографічне дослідження Бойківщини” Р.Кирчів проаналізував етнографічну діяльність ряду вчених, які займалися дослідженням Бойківщини⁴⁴. Ця праця містить широку бібліографічну інформацію, охоплює багато публікацій з етнографії бойків. Основну увагу звертає автор на розкриття процесу поступового пізнання етнографії бойків, на ті якісно нові елементи, що вносили в розробку цього предмета окремі дослідники й конкретні публікації. У цей час чималий інтерес було приділено дослідженню галузі агротехніки українців Карпат. У своїй праці український етнолог С.Павлюк “Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX – початку XX ст.”⁴⁵ інтерпретував загальний рівень аграрної культури етнографічних груп Карпатського регіону.

Функціонування бойківських обрядів простежували у своїх наукових розвідках українські вчені-етнологи Ю.Гошко, Г.Горинь, Є.Сявак, Т.Гонтар. Їхні дослідження були об'єднані у фундаментальну й комплексну працю за редакцією Ю.Гошка “Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження” (К., 1983). У ній автори подали коротку характеристику обрядів народного календаря бойків наприкінці XIX – на початку XX ст. Чимало уваги було приділено взаємозв'язку календарної та сімейно-побутової обрядовості бойків⁴⁶.

Фундаментальні дослідження в напрямку етнографічної науки розпочалися лише в 80–90-ті рр. XX ст. За цей час опубліковано десятки статей і кілька фундаментальних праць В.Солов'я, Г.Бондаренко, Ю.Климця, що стосуються календарних звичаїв та обрядів українців.

Таким чином, радянська доба в етнології, так само, як і в інших гуманітарних науках, позначена перш за все втручанням офіційної ідеології в науку. Літературу радянського періоду, що стосується духовної культури, можна умовно поділити на дві групи: історія формування нових радянських обрядів та дослідження традиційної (“дожовтневої”) обрядовості. Праці із пролетарської обрядовості, написані переважно в 1970–1980 роках, мають швидше агітаційний,

ніж дослідницький характер. Тобто в них відображена не дійсна картина народних святкувань XX століття, а рекомендована на той час радянською владою. Загальна характеристика традиційної народної обрядовості мала часто негативне забарвлення: свята трактувались як пережитки, витвори нерозумної селянської уяви. Радянські ідеологи побачили в народних обрядових діях “націоналістичний дух”, і обрядовість деякою мірою була визнана антинародною. Дохристиянські обряди все ж засуджувалися менше, ніж релігійні нововведення.

Певний внесок в етнографічне дослідження українців Бойківщини зробили в цей період науковці української діаспори. Українські вчені в еміграції видавали чимало монографій, які стосувалися переважно загальноописового характеру українських традицій, звичаїв та обрядів календарного циклу. Заслугує уваги дослідження “Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис” науковця української діаспори О.Воропая. Це двотомне видання було надруковане в Мюнхені 1958 р. (т. 1) та 1966 р. (т. 2)⁴⁷ і складається із чотирьох частин, присвячених порам року: “Зима”, “Весна”, “Літо”, “Осінь”. Дослідник, використавши наявну літературу та матеріали власних спостережень того часу, коли він прожив в Україні, проаналізував різні календарні обряди. Не заглиблюючись у питання часу появи та коренів святкувань, О.Воропай у досить стислій формі подає матеріали щодо календарних свят.

Серед дослідників календарної обрядовості українців виділяється С.Килимник, який поза Україною, в еміграції (Канада) у 1955–1963 рр. опублікував п'ятитомну працю про календарні звичаї та обряди різних регіонів України. Дослідники народознавчої творчості С.Килимника в кінці XX ст. відзначали, що він використовував фактологічний матеріал із різних регіонів України. У своїй праці “Український рік в народних звичаях...” (том 1)⁴⁸, описуючи звичаї, С.Килимник інформує про джерела вивчення стародавньої дохристиянської культури, подає точки зору різних дослідників (О.Потебня, М.Драгоманов, М.Грушевський) на проблему коріння обрядовості та походження назв календарних свят. Автор стоїть на позиції як азійського (іранського, індоарійського), так і південноєвропейського (Греція) впливів і походження частини свят календарного циклу в українців. У той самий час констатується вплив української дохристиянської культури на культуру східних і західних слов'ян.

Велике значення для вивчення культури бойків мають дослідження діаспорних бойківських учених: М.Утриско⁴⁹, В.Кубійович⁵⁰, В.Кобільник⁵¹. М.Утриско найбільше подав інформації про звичаї й обряди бойків під час свят річного циклу, а також розкрив етнографічне дослідження Бойківщини в другій половині XIX – середині XX ст.

Зі встановленням незалежності України посилюється інтерес до культурної спадщини свого народу. Етнологія як наукова дисципліна відроджується, зміцнює свої позиції. Починаються поглиблені дослідження тих аспектів духовної культури, вивчення яких раніше вважалося б за прояв націоналізму.

За останні десятиріччя XX ст. в Україні опубліковано велику кількість статей та книг наукового та науково-популярного характеру: В.Борисенко⁵², В.Скуратівського⁵³, К.Кутельмаха⁵⁴, С.Павлюка⁵⁵, Р.Кирчіва⁵⁶ та ін., де зібрано багато матеріалу з календарних обрядів і звичаїв на терені України, в тому числі й на Бойківщині.

Заслужують великої уваги з означеної проблеми праці українських етнологів – В.Борисенко “Традиції і життєдіяльність етносу” і М.Гримич “Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців”⁵⁷. Такі дослідження за тематичною спрямованістю епізодично пов'язані з дослідженням календарної і сімейної обрядовості українців, з'ясуванням світоглядних констант. Вони подають новий підхід до вже, здавалося б, чітко встановлених визначень і трактувань, інтерпретують їх, спираючись на найновіші досягнення світової етнографічної науки. Автори внесли в аналіз традиційної обрядовості елементи семіотики, нові віяння гендерних студій, оригінальні трактування. В.Борисенко у вищезгаданій праці розглядає календарні свята українців за напрямками “Народний календар зимових свят”, “Зустріч весни”, “Літній цикл народного календаря”, “За жнивими осінні на порозі”. У цій праці дослідниця окремо виділила матеріал з духовної культури – “Народна музика й танці в святковій культурі українців”, що є новим у дослідженні календарної обрядовості⁵⁸.

Значний матеріал про календарну обрядовість українців знаходиться в народознавчих працях Г.Лозко “Українське народознавство”⁵⁹, “Етнологія України” (2001)⁶⁰. Зокрема, у праці

“Українське народознавство” дослідниця на основі різноманітних джерел засвідчує багатотисячолітні витoki дохристиянських вірувань та календарної обрядовості українців.

Оповідання, новели, які пов’язані з календарною обрядовістю українців, розміщено в працях українського народознавця В.Скуратівського “Місяцелік”, “Український народний календар” та “Русалії”. У цих працях наведено багатий фактологічний матеріал про весняно-літню обрядовість, різні прикмети, пов’язані з весняними й літніми святами регіонів України. Опис найдавніших міфологічних вірувань, обрядів, народну символіку духовного світу українців здійснив етнограф у праці “Русалії”⁶¹. Ця вагома за обсягом праця містить цілісну картину дохристиянської міфології українців.

Дослідженням календарної обрядовості поліщуків і гуцулів займався львівський етнограф К.Кутельмах, який у колективній праці “Гуцульщина” (1987) підготував розділ “Календарна обрядовість”. Характеризуючи календарну обрядовість, він указує на дуалістичний характер вірувань, що найповніше відобразився в ритуалах календарної обрядовості. Це і вшанування предків (культ предків), і прагнення через обрядодії забезпечити успіх у господарській діяльності⁶². Учений у своїх дослідженнях намагався показати зв’язок календарних обрядів з аграрними мотивами та культом померлих на прикладі поліщуків.

Помітне місце належить українському етнографу І.Волицькій, яка приділила увагу дослідженню обрядовості українців Карпат. Вона є автором монографії “Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX – початку XX ст.”⁶³, в якій досліджує календарну та родинно-побутову обрядовість українців Карпатського регіону. У праці дослідниця розкриває основні види родинно-драматичної творчості, аналізує їх естетичні, образно-художні особливості, а також вивчає весняну й різдвяно-новорічну, весільну й похоронну обрядовість українців Карпат.

Чимале значення у вивченні скотарських мотивів в обрядовості українців Карпат займають праці українського етнографа М.Тиводара. Окрім вивчення матеріальної культури пастирів, дослідник проаналізував вірування й обряди, пов’язані зі скотарством. Про це йдеться в його статті “Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення українських Карпат (друга половина XIX – середина 40-х років XX ст.)”⁶⁴.

Частково розглядається календарна обрядовість бойків у комплексних колективних працях та узагальнюючих виданнях сучасних українських дослідників Карпат й досвідчених знавців традиційної культури: С.П.Павлюка, Ю.Г.Гошко, Р.Т.Кирчіва, К.М.Кутельмаха та інших. Колективні праці цих учених насамперед містять відомості про формування й розвиток української нації на прикладі таких етнографічних груп, як бойки, лемки й гуцули. Крім цього, чимало інформації пов’язано з проблемами їх етнічної території, етнографічного районування, традицій духовної та матеріальної культури.

Зазначеної тематики неодноразово торкалися такі краєзнавці, як Ю.Гайда у своїй статті “Повір’я, звичаї та обряди Турківщини”⁶⁵; М.Подорожнюк “Успадкування традиційних бойківських звичаїв на Рожнятівщині”⁶⁶; П.Зборовський “Різдвяний цикл свят за традицією села Верхнє Висоцьке на Турківщині”⁶⁷; Б.Ярошевич “Великодні звичаї на Самбірщині”⁶⁸ та ін. В основу публікацій такого характеру покладено завдання показати на основі польових досліджень і систематизованого джерельного матеріалу звичаї, обряди й традиції, притаманні певній частині Бойківщини. Значний інтерес щодо дослідження духовної культури бойків становить стаття Г.Гром “Звичаї, традиції, обряди в Нагуєвичях”⁶⁹. Автор статті на прикладі дослідженого матеріалу на батьківщині Івана Франка намагався показати весь комплекс родинних і календарних обрядів, звичаїв і традицій у Нагуєвичях. Такий процес дослідження Бойківщини, як частини Карпатського регіону, сьогодні вказує на розвиток українознавства в цілому.

Значний науковий інтерес становить подальше дослідження населення Українських Карпат на базі дослідників традиційної культури Карпатського регіону Інституту народознавства НАН України у м. Львів під керівництвом доктора історичних наук С.П.Павлюка. Уже проведена й продовжується також значна робота щодо вивчення своєрідних локальних рис побуту, матеріальної та духовної культури етнографічних груп Карпат. Такі дослідження знайшли своє місце в науковому збірнику Інституту народознавства НАН України – “Древляни”,

який виходить за редакцією також і також і кож в етнографічних збірниках – “Народознавчі зошити”, “Народна творчість” та інша” та інша інших.

Друкований орган “щини”, “щини”, “ни”, осередок якого знаходиться сьогодні в Самборі, займається дослідженням й духовної й духовної культури. Статті сучасних дослідників “Літопису Бойківщини” печені опиячені опиі описові, характеристики певних аспектів, явищ народного побуту й культури сучасного сучасного. Дослідники зафіксували ряд архаїчних явищ у землеробстві, скіному й іншому й іу й громадському побуті, звичаях і обрядах українських горян-бойків. цевостей цевостей цстей краю в “Літописі Бойківщини” міститься певною мірою систематизі про нарі про нарі народні промисли, одяг, їжу, звичаєве право, народний календар, світогл. В основ. В основ»основному, предметом дослідження є висвітлення відомостей на основі історікерельної керельної льної баз про побут і культуру українців Карпат.

Неабияке значення краєвого крає краю становлять регіональні краєзнавчі музеї: Долинський краєзнавчий “дина” Тетина” Телі” Тетяни й Омеляна Антоновичів, Самбірський краєзнавчий музей “Бойківщини” муз музей “Бойківщина” у м. Турка, Стрийський краєзнавчий музей “Верхньокраєський крає краєзнавчий музей імені Н.Кобрицької та ін. У цих музеях, окрім останньедставленедставленавлена традиційна народна архітектура, предмети хатнього й господарського Карення Карк Карпат, знаряддя праці, зразки одягу з певної місцевості Бойківщини, наслідів та іслів та ік та інших галузей матеріальної культури. Крім музейних експонатів краєзеру, переєру, пере переважно у всіх цих музеях знаходиться ціла краєзнавча бібліотека, яка внюєтьсявнюєтьсяється літературою на тематику звичаїв, обрядів бойків, їх культури й побми провсми провспроводиться значна робота щодо вивчення тих своєрідних локальних рис льної та льної та ді та духовної культури краю, що склалися впродовж віків. Зібрані в музеяхть відчутть відчутідчутну допомогу дослідникам у вивченні духовної та матеріальної культурйківщинийківщинийщини.

Заслугують на урки етноєрки етноєтнографічних матеріалів у місцевих народних музеях і музейних кімнатахромадськромадськядських засадах при деяких районних і сільських будинках культури та шкерідко (нерідко (нко (наприклад, у народних музеях міст Сколе, Болехів та селі Цінева Рожюну) зусйону) зузі) зустрічаємо цікаві локальні явища традиційної народної культури бойків.

Підводячи підсумою літератої літератітератури та джерельних матеріалів, слід визначити основні етапи накопичослідженосліджендження вищевказаної проблеми:

1. Австрійський пе XIX ст. XIX ст. і ст. – початок XX ст.): первинне накопичення етнографічних відомостей, зання етнзання етнзя етнографії Бойківщини як науки; уперше була опублікована перша праця ендарної ендарної ерної обрядовості бойків (М.Зубрицький).

2. Польський період ст. – 193(ст. – 193(- 1939 р.): здійснено спеціальні студії з духовної культури Бойківщини (праіФранка таФранка тачка та діяльність НТШ).

3. Радянський періодки XX сики XX сXX ст.) представлений експедицією російських етнографів (П.Богатирьов татську чтатську чьку частину Бойківщини; характеризується зростанням інтересу до науковлендарноїлендарноїарної обрядовості українців як Бойківщини, так і України в цілому. Найбільшюзробку юзробку юбку наукової проблематики календарної обрядовості українців цього періодуручкін, сурочкін, чкін, С.Павлюк, К.Кутельмах, Р.Кирчів, Ю.Гошко, В.Борисенко, В.Скураті

4. Період незалежн90-ті роки90-ті роки роки XX ст. – початок XXI ст.) відзначається зростанням інтересу до заг календар календарендарної обрядовості бойків (Л.Горошко, Н.Громова, С.Павлюк, Р.Кирчів т

Отже, на завершених пубвних пубк публікацій із приводу весняно-літньої календарної обрядовості бойків сувати, щувати, щци, що, незважаючи на те, що спробу її розв’язання намагалися здійсниті ст. етноі ст. етноєтнографи-аматори й чимало українських, польських учених, проте узагальнення неження неля немає. Серед етнологів у даний час відсутня тенденція вивчення вказансі комплеи комплексним методом за окремими історико-етнографічними регіонами, в тсківщини. ківщини. цини. В основному, етнологи віддають перевагу поглибленому дослідженнкитання. итання. иня.

1. Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини / Роман Федорович Кирчів. – К., 1978. – 173 с.
2. Утриско М. Етнографічне дослідження Бойківщини в другій половині XIX ст. / Мирон Утриско // Літопис Бойківщини. – 1982. – Ч. 2/34 (4) – С. 3–8; Утриско М. Етнографічні досліди Бойківщини в XX ст. / Мирон Утриско // Літопис Бойківщини. – 1984. – Ч. 1/39 (50) – С. 4–12.
3. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / Іван Вагилевич // Жовтень. – 1878. – № 12. – С. 117–129.
4. Головацкий Я. Карпатская Русь : географическо-статистический и историко-этнографический очерк Галичины, северо-восточной Угрии и Буковины / Я. Головацкий // Славянский сборник. – 1875. – С. 1–30.
5. Вагилевич І. Бойки русько-слов'янський люд у Галичині / Іван Вагилевич // Жовтень. – 1878. – № 12. – С. 119.
6. Головацкий Я. Народные игры, песни Галицкой и Угорской Руси / Яков Головацкий. – М., 1878. – Ч. II : (Обрядовые песни). – 841 с.
7. Czerwinski L. I. Okolica za-Dniestrzka między Stryiem i Łomnicą / Czerwinski L. I. – Lwów, 1811. – 282 s.
8. Gołębiowski L. Lud Polski: Jego zszycze i zabobony / Gołębiowski L. – Warszawa : Ign. Klukowski, ks., 1830. – 325 s.
9. Pol W. Obrazy z zycia i natury / Pol W. – Krakow, 1869. – Т. 1 – 623 s.
10. Kołberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / Kołberg O. – Krakow, 1882. – Т. 1. – 358 s.
11. Bruckner A. Mitologia slowianska i polska / Bruckner A. – Warszawa. – 1980. – 543 s.
12. Фальковський Я. 3 бойківсько-гуцульського пограниччя : (начерк етнічного розміщення) / Я. Фальковський // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1937. – Ч. 9. – 170 с.
13. Фальковський Я. Село Волосате Ліського повіту / Я. Фальковський // Літопис Бойківщини. – Самбір, 1935. – Ч. 5. – С. 14–28.
14. O zemi gmenowane Wojky. Od P. J. Safarika. – Casopis ceskeho Museum. – Praha, 1837. – Sv. 1. – S. 23–36.
15. Schnaider J. Z zycia gorali nadłomnickich / J. Schnaider // Lud. – Warszawa, 1912. – Т. 18. – S. 141–227.
16. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / Іван Франко // Жовтень. – 1972. – № 9. – С. 137–143.
17. Кузів І. Жите-буте, звичаї і обичаї українського народу / І. Кузів // Зоря. – 1889. – Т. 15/21. – 408 с.
18. Франко О. Карпатські бойки та їх родинне життя / О. Франко // Перший вінок (жіночий альманах). – Львів, 1887. – С. 217–230.
19. Гнатюк В. Гаївки / В. Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1909. – Т. 12. – 267 с.; Гнатюк В. Купане і палене відьм у Галичині / Володимир Гнатюк. – Л., 1902. – 24 с.
20. Кміт Ю. Різдвяні свята у бойків / Ю. Кміт // Неділя. – 1911. – № 2. – С. 3–4.
21. Кузеля З. Народна духовна культура : (народні звичаї, народна мистецька творчість) / Zenon Кузеля // Енциклопедія українознавства : загальна частина / перевид. в Україні. – К., 1994. – С. 228–239.
22. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів у тижні і до рокових свят. Записки у Мшанці Староміського повіту і по сусідніх селах : [у 8 т.] / М. Зубрицький // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1900. – Т. 3. – С. 34–60.
23. Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта. Матеріали до історії галицького села : [у 94 т.] / М. Зубрицький // Записки Наукового товариства Шевченка. – Львів, 1906. – Т. 70. – С. 114–167; Село Мшанець Старосамбірського повіта : матеріали до історії галицького села : [у 94 т.] / М. Зубрицький // Записки Наукового товариства Шевченка. – Львів, 1906. – Т. 71. – С. 96 – 133; Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта : матеріали до історії галицького села : [у 94 т.] / М. Зубрицький // Записки Наукового товариства Шевченка. – Львів, 1906. – Т. 74. – С. 93–128; Зубрицький М. Село Мшанець Старосамбірського повіта : матеріали до історії галицького села : [у 94 т.] / М. Зубрицький // Записки Наукового товариства Шевченка. – Львів, 1907. – Т. 77. – С. 114–170.
24. Зубрицький М. Село Кіндратів (Турчанського повіту) / М. Зубрицький // Жите і слово. – Львів, 1895. – Т. 4. – С. 104–122.
25. Гнатюк В. Гаївки / В. Гнатюк // Матеріали до українсько-руської етнології. – Львів, 1909. Т. 12–267 с.
26. Гнатюк В. Купане і палене відьм у Галичині / Володимир Гнатюк. – Львів, 1902. – 24 с.
27. Fischer A. Rusini / Fischer A. – Lwow ; Warszawa ; Krakow, 1928. – 190 s.
28. Охримович В. Знадоби до пізнання народних звичаїв та поглядів правних / В. Охримович // Жите і слово. – Львів, 1895. – Т. 3. – С. 296–307.
29. Охримович В. Жіноча доля в Скільських горах / В. Охримович // Народ. – 1890. – № 7. – С. 277–278.
30. Охримович В. Про останки первісного комунізму у бойків-верховинців у Скільськ і Долинськ судів повіті / В. Охримович // Записки Наукового товариства Шевченка. – Львів, 1899. – Т. 31/32. – С. 1–16.

31. Кміт Ю. Різдвяні свята у бойків / Ю. Кміт // Неділя. – 1911. – № 2. – С. 3–4.
32. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту / В. Кобільник // Літопис Бойківщини. – 1937. – С. 47–150.
33. Скорик М. Бойківські писанки / М. Скорик // Літопис Бойківський. – 1933. – С. 1–6.
34. Колесса Ф. Галицько-руські народні пісні з мелодіями / Ф. Колесса // Етнографічний збірник НТШ. – 1901 – Т. 11. – С. 57–68; Колесса Ф. Людові вірування в с. Ходовичах Стрийського повіту / Ф. Колесса // Етнографічний збірник. – Львів, 1898. – № 5. – С. 43–48; Колесса Ф. Народні пісні з південного Підкарпаття / Філарет Колесса. – Львів, 1923. – 48 с.; Колесса Ф. Народні пісенні мелодії українського Закарпаття / Філарет Колесса. – Львів, 1946. – 67 с.; Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії / Філарет Колесса. – Львів, 1905. – 87 с.; Колесса Ф. Обжинки / Філарет Колесса. – Львів, 1899. – 56 с.; Колесса Ф. Шкільний співаник / Філарет Колесса. – Львів, 1925. – 223 с.
35. Богатырев П. Г. Фольклор как особая форма искусства / П. Г. Богатырев // Вопросы теории народного искусства. – М. : Искусство, 1971. – С. 7–54.
36. Охримович С. Петриковання в селі Корчин Сколівського повіту : [у 38 т.] / С. Охримович // Матеріали до етнології й антропології. – Львів, 1929. – Т. 21 – 22. – С. 299–300.
37. Пропп В. Русские аграрные праздники (Опыт историко-этнографического исследования) / В. Пропп. – Л., 1963. – С. 65–67.
38. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов / В. К. Соколова. – М., 1979. – 276 с.
39. Токарев С. А. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Исторические корни и развитие обычаев / С. А. Токарев. – М., 1983. – 345 с.; Токарев С. А. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Летне-осенние праздники / С. А. Токарев. – М., 1978. – 236 с.
40. Рыбаков Б. Народный календарь : народные приметы, пословицы, поговорки и др. / Борис Рыбаков. – Свердловск, 1990. – 268 с.
41. Маланчук В. А. Розвиток етнографічної думки в Галичині кінця XIX – початку XX ст. / Вікторія Антонівна Маланчук. – К. : Наукова думка, 1977. – 204 с.
42. Болтарович З. Народне лікування українців Карпат кінця XIX – початку XXст. / Зінаїда Болтарович. – К., 1980. – 118 с.
43. Гошко Ю. Населення Українських Карпат XV – XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Юрій Гошко. – К. : Наукова думка, 1976. – 204 с.
44. Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини / Роман Федорович Кирчів. – К., 1978. – 173 с.
45. Павлюк С. П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX – початку XX ст. / Степан Петрович Павлюк. – К. : Наукова думка, 1986. – 170 с.
46. Бойківщина : історико-етнографічне дослідження / [упоряд. Ю. Г. Гошко та ін.]. – К. : Наукова думка, 1983. – 303 с.
47. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис : у 2 т. / О. Воропай. – Мюнхен : Українське видавництво, 1966. – Т. 1 – 449 с.; Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис : у 2 т. / О. Воропай. – Мюнхен : Українське видавництво 1966. – Т. 2 – 442 с.
48. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : [в 2 книгах] / С. Килимник. – К. : Обереги, 1994. – Кн. 1. – 392 с. ; Кн. 2 – 534 с.
49. Утриско М. Етнографічні досліди Бойківщини в XX ст. / Мирон Утриско // Літопис Бойківщини. – 1984. – Ч. 1/39 (50) – С. 4–12; Утриско М. Етнографічне дослідження Бойківщини в другій половині XIX ст. / Мирон Утриско // Літопис Бойківщини. – 1982. – Ч. 2/34 (45). – С. 3–8.
50. Кубійович В. Етнічні групи південно-західної України. Галичина. Національна статистика Галичини / Володимир Кубійович. – Весбаден, 1883. – 175 с.
51. Кобільник В. Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту / В. Кобільник // Літопис Бойківщини. – 1937. – С. 47–150.
52. Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу : на матеріалах святково-обрядової культури українців / Валентина Кирилівна Борисенко. – К. : Унісерв, 2000. – С. 101–167.
53. Скуратівський В. Український народний календар / Василь Скуратівський. – К. : Техніка, 2003. – 384 с.
54. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / К. Кутельмах // Полісся України. – Овруччина 1995. – Львів, 1999. – Вип. 2. – С. 207–211.
55. Павлюк С. П. Етнографічна наука України : стан і перспективи / Степан Петрович Павлюк // Народознавчі зошити. – 1995. – № 2. – С. 65–67; Павлюк С. П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX – початку XX ст. / Степан Петрович Павлюк. – К. : Наукова думка, 1986. – 170 с.
56. Кирчів Р. Ф. Из фольклорных регионов Украины / Роман Федорович Кирчів. – Львів, 2002. – 167 с.; Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини / Роман Федорович Кирчів. – К., 1978. – 173 с.;

- Кирчів Р. Ф. Народні вірування і знання / Роман Федорович Кирчів // Бойківщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1983. – С. 86–92.
57. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців / М. Гримич. – К., 2000. – С. 276–296.
58. Борисенко В. К. Традиції і життєдіяльність етносу : на матеріалах святково-обрядової культури українців / Валентина Кирилівна Борисенко. – К. : Унісерв, 2000. – С. 101–167.
59. Лозко Г. С. Українське народознавство / Галина Лозко. – Х., 2005. – 472 с.
60. Лозко Г. Етнологія України / Галина Лозко. – К., 2001. – 304 с.
61. Скуратівський В. Русалії / Василь Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 733 с.
62. Кутельмах К. Календарна обрядовість / К. Кутельмах // Гуцульщина : історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 286–302.
63. Волицька В. І. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця ХІХ – початку ХХ століття / В. І. Волицька. – К. : Наукова думка, 1992. – 140 с.
64. Тиводар М. Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення українських Карпат (друга половина ХІХ – середина 40-х рр. ХХ ст.) / Михайло Тиводар // Народна творчість та етнографія. – 1990. – № 5. – С. 32–39.
65. Гайда Ю. Повір'я, звичаї та обряди Турківщини / Юрій Гайда // Бойки : часопис : до 75-річчя товариства “Бойківщина”. – Дрогобич. – № 1–2/96, 1–12/97, 1–6/98. – С. 205–210.
66. Подорожнюк М. Успадкування традиційних бойківських звичаїв на Рожнятівщині / М. Подорожнюк // Бойки. – 2002. – № 10. – С. 212–214.
67. Зборовський П. Різдвяний цикл свят за традицією села Верхнє Висоцьке на Турківщині / П. Зборовський // Бойки. – 2002. – № 10. – С. 215–219.
68. Ярошевич Б. Великодні звичаї на Самбірщині / Б. Ярошевич // Бойки : часопис : до 75-річчя товариства “Бойківщина”. – Дрогобич. – № 1–12/96, 1–6/98. – С. 198–204.
69. Гром Г. Звичаї, традиції, обряди в Нагуєвичах / Г. Гром // Бойки : часопис : до 75-річчя товариства “Бойківщина” / ред. Л. Сікора. – Дрогобич. – № 1–2/96, 1–12/97, 1–6/98. – С. 198–204.

On the base of study of ethnographic researches from the calendar ritepl of firing-pins of the Austrian, Polish and soviet periods a value is examined and grounded in ethnographic science of scientifically-ethnographic collections and scientifically-cultural cells which operated on Boyks. Among the complex of literature which laid down basis of writing present : the periodic press, monographs, brochures maintenance of which touches this subjects. The review of far of literature allowed to draw conclusion about absence of complex research of calendar ritepl of firing-pins.

Key words: calendar ritepl, historiography, ethnographic researches, ethnology, ethnic-cultural traditions.

УДК 94 (477) “1860/1870”

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Назар КІСЬ

РУХ ЗА ВІЗАНТИЗАЦІЮ ТА “ОЧИЩЕННЯ ОБРЯДУ” В ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ В ГАЛИЧИНІ ПОЧАТКУ ХХ ст.

Досліджено специфіку стосунків греко-католицького і римо-католицького духовенства Галичини, ставлення руської політичної еліти до унії з Ватиканом. Показано зв'язок цих чинників із рухом за візантизацію церкви та “очищення обряду”.

Ключові слова: духовенство, клерикалізм, обряд, радикалізм, русофіли, націонал-демократи.

На початку ХХ ст. у руських (і українофільських, і русофільських) середовищах Галичини було поширеним трактуванням стосунків греко- і римо-католицького духовенства як нерівноправних. “Руські попи” вважалися упослідженими в порівнянні із “ксьондзами”¹, головним виразом чого було зверхне ставлення польського духовенства до греко-католицького кліру². Крім того, через зростання популярності націоналістичних ідей навіть спроби співпраці греко-католицьких священників із римо-католиками чи випадки дружніх стосунків трактувались як національна зрада.

Нерівноправність у стосунках між кліром зазвичай переносилась у сферу стосунків між парафіянами, частими були випадки конверсії греко-католиків у римо-католицизм. Їх причинами були в основному згадана нерівноправність та організаційна слабкість греко-католицької церкви.

Відповідно до такого стану речей формувалася громадська думка стосовно унії з Римом і статусу самої греко-католицької церкви. Русофільська позиція полягала в тому, що вона була знаряддям у руках польських політичних кіл. Унія, йшлося в “Галичанине”, “истребила руську народність и привела руську церковь и духовенство кь совершенному падению”. За час перебування Галичини в межах Австрійської імперії уніатська церква змогла частково звільнитися від польських впливів, проте після реформи державного устрою 1867 р. знову перейшла у фактичне підпорядкування римо-католицькому духовенству³.

Перехід із греко-католицької до римо-католицької конфесії вважався русофілами ополяченням у силу специфічних галицьких умов, коли кожен вірянин костелу вважав себе одночасно поляком, тоді як кожен греко-католик – “руським”. Тому поширення римо-католицизму вважалось не стільки церковним, скільки національним питанням. У латинізаторській (колонізаційній) діяльності римо-католицьке духовенство користувалося підтримкою польської крайової та місцевої влади. Державні посади, на думку русофілів, займали люди, які або були римо-католиками, або змушені були ними стати. Роль греко-католицького українофільського духовенства в цій ситуації русофіли оцінювали вкрай негативно. Клір, ішлося в “Галичанине”, не займався проблемами латинізації, натомість боровся з москвофільством⁴. Русофіли звинувачували вищу греко-католицьку ієрархію в тому, що перехід у латинство не засуджувався як зло, оскільки віряни залишалися католиками⁵.

У трактуванні радикалів зміна селянами обряду трактувалася не як вибір чи дія самих селян. Останні виступали радше як пасивний матеріал для асиміляційної роботи польського кліру⁶. У свою чергу, львівські клерикали вважали, що причинами конверсії в римо-католицизм були як зовнішні, так і внутрішні фактори. До зовнішніх традиційно відносилися пропаганда вищості латинського обряду, шкільна політика та можливість швидкої кар'єри для тих, хто визнавав себе римо-католиком (автоматично – поляком)⁷. Крім того, така політика польського духовенства вважалася причиною зростання популярності православ'я серед галицьких греко-католиків⁸. Внутрішнім фактором була неефективність прицерковних братств, зокрема товариств тверезості. Також численні нарікання серед парафіян греко-католицьких храмів викли-

кали бруд і пилюка в церквах, непунктуальність стосовно відправ, невихованість священників і т. п.⁹.

Однією з основних причин конверсії було неусвідомлення народом унійної церкви як католицької, зміну обряду часто трактували (помилково) як перехід на католицизм. Щоб змінити ситуацію, на думку клерикалів із “Ниви”, слід було пояснювати парафіянам розуміння суті католицького вчення і переконувати в тому, що греко-католицька церква є католицькою¹⁰.

Ставлення суспільства до Ватикану можна вважати одним із найбільш туманних і невизначених для досліджуваного періоду. З одного боку, практично всі політичні та громадські групи вважали греко-католицьку церкву народною, та визнавали її зв'язок із Римом. Разом із тим лише клерикали не говорили про образи, урізання прав й зневажливе ставлення до русинів. Унія трактувалася значною частиною націонал-демократичного табору, радикалами й москвофілами як насильницька і шляхетсько-польська, а її результат – греко-католицька церква – як народна. Лояльність до влади й приналежність до західної церкви були зручними аргументами для відокремлення від російського етнічного масиву, проте розривали зв'язок із православними українцями Буковини й Наддніпрянщини. Східний обряд використовувався для протистояння з поляками, але створював проблеми самій церкві, підживлюючи праправославні симпатії¹¹.

Якщо націонал-демократи критикували Рим доволі обережно і, як правило, стосовно якихось подій (як, наприклад, призначення єпископа для русинів у Північній Америці), то для русофілів “боротьба” з папством була постійним заняттям, що при нагоді лише підсилювалася¹². Рим, на думку москвофілів, завжди підтримував “поляків проти Русі”, для папського престолу навіть після прийняття унії обряд і традиції греко-католиків залишилися чужими й незрозумілими. Тому для русинів було б краще “не повинуватися” Риму¹³.

У такій ситуації на початку ХХ ст. у церковних і навколоцерковних дискусіях усе більше уваги почали приділяти питанню приналежності греко-католицької церкви до східної традиції християнства та перспективам повернення до спадщини Київської Русі – т. зв. візантинізації. “Візантинізм” і “візантинізація” є ключовими поняттями для історії греко-католицької церкви першої пол. ХХ ст. Попри важливість цих термінів, фактично не існує загальноприйнятого їх визначення, як й однозначного трактування суті самого явища.

Візантинізм можна охарактеризувати як дискусію всередині галицької еліти стосовно майбутнього греко-католицької церкви. Протистояння візантинізму та латинізації в цьому випадку – це протистояння між Сходом і Заходом. Під Сходом розуміється візантійська та поствізантійська культурна спадщина, яка, як уважали прихильники візантинізації, стала основою християнської культури Київської Русі¹⁴.

Візантинізація трактується також і як упровадження в обряд православних елементів. У такому випадку “візантинізація” та “латинізація” є поняттями вужчого порядку¹⁵. Таким чином для означення цивілізаційних питань слід використовувати терміни “орієнталізація” та “окциденталізація”. У сучасній вітчизняній літературі найбільш поширене трактування візантинізації як збереження традиції та очищення обряду¹⁶.

У цій статті під візантинізацією розуміється політика частини духовенства, спрямована на зближення греко-католицької церкви із православними церквами східно-слов'янського простору. Ця політика знайшла своє відображення в дискусіях між т. зв. “західниками” та “восточниками” стосовно обряду, мистецтва, богословських традицій, традицій чернецтва та історії церкви (зокрема Унії 1596 року).

Різниця між “західниками” та “восточниками” полягала насамперед у трактуванні явища візантинізму. Західники розуміли візантинізм як суто негативне явище, успадковане від Візантії й характерне для Російської синодальної церкви. Візантинізм уважався руйнівним для церкви й народу чинником¹⁷. Для восточників візантинізм – це окрема давня культура, яка визначає окремішність греко-католицької церкви та українського народу¹⁸.

* У цьому випадку слід зауважити, що С.Степень не трактує конфлікт „західників” та „восточників” як суперечність, зумовлену цивілізаційним вибором, оскільки і митрополит Шептицький, і єпископ Хомишин були, на його думку, прихильниками окциденталізації.

З другої половини ХІХ ст., коли галицьке суспільство перебувало на роздоріжжі процесів національного самовизначення, актуальними були суперечки про “чистоту обряду”. Вони були тісно пов'язані з дискусіями про культурно-національну орієнтацію. Обрядові форми ставали символами національної ідентичності, а їх дотримання – ознакою патріотизму¹⁹. Різниця між обрядовим рухом ХІХ ст. і візантинізацією церкви за часів митрополита Шептицького полягала головним чином у мотивації послідовників східного обряду. У ХІХ ст. цей напрям представляли прихильники москвофільського табору, які пропагували національну єдність галицьких русинів та росіян, у крайніх випадках доходило до конверсії в православ'я. Пізніше прихильники візантинізації дотримувались українофільських поглядів²⁰.

Крім статей, в яких обряд трактувався як національна ознака, почали публікуватися тексти, автори яких намагалися теоретично осмислити природу унійної церкви та її місце між Сходом і Заходом. Такі матеріали з'являлися, як правило, у львівському клерикальному часописі “Нива”. Наприклад, у 1907 р. було опубліковано статтю парафіяльного священника Йосифа Мельницького про обряд та назву руської унійної церкви. Термін “греко-католицький”, на думку автора статті, дефініював руську католицьку церкву як щось середнє між православним і католицьким. Так само й визначення “унійний” свідчило про механічне приєднання до католицизму. Така практика спричиняла зневажливе ставлення до греко-католиків як до “не зовсім католиків”. Автор статті пропонував називати церкву римо-католицькою (що мало свідчити про приналежність до Римського престолу) обряду руського. Таким чином, греко-католики повинні б були називатися римо-католиками обряду руського, на протигагу латинникам – римо-католикам обряду латинського²¹. Стаття не викликала широкої дискусії на сторінках преси, у подальшому проблема самоназви не піднімалася.

У 1911 р. у часописі “Нива” було опубліковано матеріал о. Боцяна, присвячений 10-й річниці митрополичої діяльності Андрея Шептицького. Підбиваючи підсумки праці митрополита за 10 років, одним із головних здобутків автор уважав “повернення до питомої історичної” традиції. Виразенням цього було заснування Студійських монастирів, Національного музею, впровадження в мистецтві та архітектурі “русского стилю”. “Ідея чистоти східного, правильно грецького обряду переходить без реформаторства 80-тих років природно еволюцію освідомлення, набирає щораз кращого розуміння, і знаходить своє здійснене у студійських монастирях. Любов до своєї рідної старини, своєї минувшини, підносить свідомість своєї питомої руської культури”²².

Ідеї візантинізації, “повернення до давньоукраїнських обрядових зразків” вважалися передумовою для приєднання православних Російської імперії (у першу чергу українців) до унії з Римом. На сторінках “Ниви” висвітлювався процес проведення Велиградських з'їздів, метою яких було “промостити дорогу до навязання відносин між католицькими Славянами, а великим православним Сходом”. Одним із можливих наслідків цих з'їздів могло бути об'єднання із “закордонними братами” не лише через спільну “народність”, але й віру. Серед учасників з'їзду, йшлося в “Ниві”, було більше 100 представників майже всіх слов'янських народностей. Не були представлені лише галицькі поляки²³. Уважалось, що польське духовенство й громадськість, уважаючи східний обряд чимсь менш вартісним, утруднюють католицьку пропаганду на Сході²⁴. Інформація прозахідницького часопису “Руслан” про з'їзд 1907 р. у Велиграді була теж позитивною, проте незрівнянно стриманішою за статті “Ниви”²⁵.

Оптимізму клерикалів стосовно поширення унії на Схід не поділяли ліві та русофіли. Русофільська преса наголошувала на тому, що більшість “русских” є православними, тому пропаганда унії є шкідливою й невинуватою²⁶. Соціал-демократи вважали православних українців Буковини й Наддніпрянщини ближчими галичанам, ніж католики Габсбурзької імперії, і не схвалювали ідеї навернення їх на католицизм²⁷.

У 1913 р. клерикальні кола почали серйозно обговорювати ідею створення патріархату. На відміну від попередніх ініціатив світських осіб, спричинених невдоволенням політики Рима, клерикали вважали за необхідне отримати патріархат із санкції Ватикану. У статті “Гроза заглади нашого обряду в Галичині” йшлося про ініціативу частини духовенства (групи, чий погляд репрезентував часопис “Нива”) скликати собор для вирішення всіх непорозумінь та просити папу іменувати львівського митрополита патріархом. Редакція “Руслана” підтримувала

таку ініціативу, проте висловлювала сумніви щодо реалістичності таких домагань через апатичність та безініціативність греко-католицького духовенства й громадськості²⁸. Щоб не допустити дискримінацію греко-католицької церкви, пропонувалось іменувати львівського греко-католицького митрополита патріархом, утворити при Римській курії посаду кардинала для греко-католиків русинів, визначити правило для змішаних шлюбів, за яким віросповідання сім'ї повинно відповідати конфесійній приналежності чоловіка та визначити, якій – світській чи церковній – інституції належатиме право вирішального голосу в обрядових питаннях²⁹.

У час, коли церква трактувалась як національна твердиня, від духовенства вимагали відповідної поведінки. Тож полонофільські священники та ієрархи вважались національними зрадниками. Нерівноправність польського і руського духовенства, яка відображала нерівноправне становище народів Галичини, була предметом постійних виступів громадськості.

Конверсії греко-католиків у римо-католицизм були однією з головних національних проблем. Хоча на сторінках часописів уже почала пропагуватись ідея, що конфесія стосовно національності не є визначальною, наголошувалося на існуванні численної групи русинів римо-католиків, перехід окремих осіб чи цілих парафій на римо-католицизм уважався саме полонізацією. При цьому римо-католицька ієрархія трактувалась як знаряддя асиміляції польської краюї влади, яка поширювала польськість у т. ч. шляхом маркування простору католицькими костелами й каплицями.

Трактування унії та влади Ватикану було одним із найбільш неоднозначних. Для русофілів до розколу на старо- й новокурників важливим було одночасно зберегти консерватизм (що передбачало лояльність до католицької церкви) і зв'язок із "Руссю". Конфлікт вирішився після переходу на позиції остаточного москвофільства: підтримки царської Росії і православ'я, трактування унії як насильницької латинізації. Для лівих і частини націонал-демократів Рим асоціювався з національним і класовим гнобленням. Клерикали та інша частина націонал-демократів трактували унію позитивно.

У середовищі греко-католицького духовенства впливовою була "станіславівська група", яка через свій друкований орган "Руслан" часто вступала в полеміку з львівським промітрополічним часописом "Нива". Станіславівський єпископ Григорій Хомишин уособлював частину греко-католицького кліру, яка виступала за зближення з римо-католицькою церквою, проти політики "повернення до історичних обрядових зразків". Її проводила група духовенства, орієнтована на митрополита Шептицького. До Першої світової війни існування двох альтернативних течій (згодом означених як "восточників" і "західників") ще не переросло у відверте протистояння, обмежуючись розходженнями в поглядах на обрядові практики.

¹ Схизма американських Русинів // Діло. – 1902. – Ч. 40. – С. 1.

² Рим а Русини // Діло. – 1904. – Ч. 155. – С. 1–2.

³ Фамозный протестъ "русько-католицькихъ" богослововъ // Галичанинъ. – 1900. – Ч. 153. – С. 1.

⁴ Ополячіваніє русскаго населенія во Львовъ // Галичанинъ. – 1913. – Ч. 9. – С. 1.

⁵ Почему процвѣтаєть латинизація? // Галичанинъ. – 1913. – Ч. 44. – С. 1.

⁶ Перетяганє на латинський обряд і польщеня нашого народу // Громадський Голос. – 1910. – Ч. 26. – С. 2, 3.

⁷ О переходах з обряду гр.-к. на обряд лат. // Нива. – 1906. – С. 151–154.

⁸ З подвигів польського клиру // Нива. – 1913. – С. 383–389.

⁹ Причини переходів з обряду гр.-кат. на обряд лат. // Нива. – 1906. – С. 290–294.

¹⁰ Освідомлюймо нарід під зглядом релігійним і обрядовим // Нива. – 1913. – С. 273–282. – 275 с.

¹¹ Руска колегія в Римі // Руслан. – 1900. – Ч. 162. – С. 1–2; Римское воспитаніє // Галичанинъ. – 1900. – Ч. 135. – С. 1–2.

¹² Церковня и административня неурядици // Галичанинъ. – 1907. – Ч. 262. – С. 1.

¹³ Українофільство а католицизмъ // Галичанинъ. – 1907. – Ч. 284. – С. 1.

¹⁴ Папежинська-Турек М. Візантинізм чи латинство? Дискусія в українській пресі Галичини міжвоєнного періоду про культурні цінності / М. Папежинська-Турек // Ковчег : науковий збірник із церковної історії. Ч. 3. – Л., 2001. – С. 405.

¹⁵ Стемпень С. Між окциденталізацією та візантинізацією: проблема обрядової ідентичності Греко-католицької Церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду / С. Стемпень // Ковчег : науковий збірник із церковної історії. Ч. 4. – Л., 2003. – С. 86.

- ¹⁶ Єгрешій О. Взаємовідносини митрополита Андрея Шептицького та єпископа Григорія Шептицького / О. Єгрешій // Галичина. – Івано-Франківськ, 2001. – Вип. 5–6. – С. 317.
- ¹⁷ Папежинська-Турек М. Візантинізм чи латинство... – С. 409.
- ¹⁸ Там само – С. 412.
- ¹⁹ Стемпень С. Між окциденталізацією та візантинізацією... – С. 86.
- ²⁰ Там само. – С. 87.
- ²¹ Якої віри і якого обряду галицькі Русини? // Нива. – 1907. – С. 242–245.
- ²² Десять літ апостольства // Нива. – 1911. – С. 3–9.
- ²³ Велиградський з'їзд // Нива. – 1907. – С. 498–500.
- ²⁴ Поляки а східний обряд // Нива. – 1913. – С. 271.
- ²⁵ З'їзд в Велиграді // Руслан. – 1907. – Ч. 160. – С. 1–2.
- ²⁶ Українофільство а католицизмъ // Галичанинъ. – 1907. – Ч. 284. – С. 1.
- ²⁷ Граф Шептицький про соціалізм // Вперед. – 1912. – Ч. 6. – С. 2.
- ²⁸ Гроза заглади нашого обряду в Галичині // Руслан. – 1913. – Ч. 220. – С. 1.
- ²⁹ З обрядових непорозумінь в Галичині // Нива. – 1913. – С. 496–498.

The article is about relations between Greek-catholic and Roman-catholic clergy of Galicia, Ruthenian politician's attitude toward Church union with Rome. It also deals with the "devotions purification movement".

Key words: parish clergy, clericalism, devotion, radicalism, Russophiles, Ukrainophiles.

УДК 904: 711.424 / 477.22/947.1/477.82/

ББК 63.3 (4 Укр)

Ігор КОВАЛЬ

ПОШИРЕННЯ КУЛЬТУ БОРИСА І ГЛІБА В
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКІЙ РУСІ XI–XIII ст.

У статті розглядається процес поширення культу Бориса і Гліба та особливості його вираження, зокрема на хрестах-енколпіонах, церквах, зведених на честь Бориса і Гліба.

Ключові слова: культ, енколпіон, церква, розкопки.

У 1015 р. у політичному житті Давньокіївської держави сталася трагічна подія, коли внаслідок міжособистіх чвар були вбиті сини київського князя Володимира Святославовича Великого, володарі дрібніших князівств Борис і Гліб. Смерть братів сколихнула суспільну свідомість усіх верств населення Русі, адже стратотерпіння вони прийняли від рідного брата Святополка, прозваного в народі Окаянним, який у боротьбі за владу не гребував ніякими засобами.

Цю драму в родинному житті по-життєвськи мудро осмислив київський князь Ярослав Володимирович (1019–1054), релігійна політика якого була націлена на укріплення незалежності Руської церковної організації. Тому він надав великого значення питанню започаткування канонізації давньоруських святих. Ідеологічним обґрунтуванням для впровадження культу своїх, місцевих святих стала поява оригінальної агіографічної літератури, зокрема “Сказання про Бориса і Гліба” невідомого нам автора¹ і “Читання про життя Бориса і Гліба”², написане Нестором-літописцем. Обидва давньоруські Життя, а також літописна розповідь у “Повісті минулих літ”, написані десь на рубежі XI–XII століть, складають основну частину джерел до вивчення зародження культу святих Бориса і Гліба.

Коло святощів довкола питання щодо канонізації перших українських святих було поширене за рахунок побудови храмів на їх честь. Давньоруські святині з патрональними іменами мучеників постали у Вишгороді, Чернігові, Рязані, Смоленську та в багатьох інших містах. Фундаменти Борисоглібського храму розкопав у місті Новогрудка, яке певний час належало до регіону політичного впливу Галицько-Волинської держави, відомий російський археолог М.Каргер³. Значне поширення на Русі отримала іконографія святих мучеників Бориса і Гліба, впровадження зображення їх образів у мініатюрах рукописів давньоруських книг. Релігійна доктрина Ярослава Мудрого знайшла порозуміння в середовищі вищого київського духовенства, і в 40-х роках XI ст. візантійська церква канонізувала вбитих братів⁴.

Історії канонізації Бориса і Гліба, як і вивченню іконографічних творів, в яких відображено культ святих, присвячено дуже багато наукової літератури, але в сучасній історіографії практично відсутні дослідження, де б простежувались історичні шляхи їхнього поширення на території Галицько-Волинської Русі. Мистецтвознавець М.Фіголь неодноразово вказував, що борисоглібські релікварії вкрай рідко трапляються на території Галицько-Волинського князівства⁵. І все ж, саме археологічні джерела дають можливість найбільшою мірою здійснити реставрацію поширення канону святих Бориса і Гліба на давніх галицьких землях. Особливо насичені джерелознавчим матеріалом наукові праці М.Алешковського⁶, В.Лесючевського⁷, О.Тищенко⁸. За останнє десятиліття вагомі узагальнення з борисоглібської проблематики зробили Г.Корзухіна⁹ та В.Нечитайло¹⁰ на основі систематизації й класифікації археологічних джерел. У нашому дослідженні до наукового обігу введено цілий ряд невідомих джерел, виявлених в археологічних колекціях музеїв і приватних збірках.

На наш погляд, широкому поширенню культу Бориса і Гліба сприяла конкретна історична подія. З “Повісті минулих літ” довідуємося, що наступною жертвою в кривавих помислах Святополка став його молодший брат Святослав, “Святополк же окаянний, лихий, убив так брата Святослава, – пише літописець, – пославши убивць до гори Угорської, коли він утік в Угри”¹¹. Пошуками літописної могили зайнявся у другій половині XX ст. львівський археолог

О.Ратич. Його увагу привернув курган “Могила Святослава”, що був насипаний у Карпатах на березі річки Опір, притоки Стрия, неподалік міста Сколе на Львівщині. За розповідями старожилів, крім центрального кургану в урочищі “Долина Святослава”, в кінці XIX ст., були помітні ще й інші кургани, яких зруйнували під час спорудження залізничної колії через Карпати. Відомо також, що місцеві шукачі скарбів знаходили в курганах давньоруську зброю, зокрема мечі, але вони кудись зникли¹².

Розкопки, які провів у 1971 р. археолог О.Ратич, виявили в “Могилі Святослава” кільканадцять шматків кружального давньоруського посуду. З металевих виробів тоді було знайдено уламок бронзового кільця й частину дужки від залізної остроги та клинка меча¹³. Отже, у самому центрі Українських Карпат жива пам’ять століть нагадувала мешканцям Галицько-Волинської Русі про трагічні події 1015 року. Вона не стиралася впродовж наступних віків, бо мікротопоніми “Могила Святослава”, “Долина Святослава”, потічок “Святославчик” збереглися донині.

В історичній науці побутує думка, що канонізація Бориса і Гліба йшла паралельно, хоча в зазначений період існував особний культ кожного з князів, про що свідчить кам’яна іконка із зображенням одного Давида-Гліба. Її було знайдено на землі давнього Тмутараканського князівства. Князь Гліб зображений пішим-мучеником у кожуху і в корзні, у напівкруглій княжій шапці. Воїн-охоронець Руської землі міцно стоїть на поземі. За епіграфічними особливостями твір сакрального мистецтва датується XI ст.¹⁴. Ще одним підтвердженням існування окремого одноособного культу святого Гліба є храм, побудований на його честь у Турові. Цікаво, що в той же час було зведено патрональну церкву святого Бориса на Альті.

Ретельне вивчення такого досить рідкісного виду археологічних знахідок, якими є хрести-енколпіони, дало вченим ключ до розуміння, чому культ Гліба значно передував культу Бориса й парному культу обох братів.

Хрести-енколпіони з’явилися на Русі в X столітті – у період поширення християнства. Як правило, в середину складаного нагрудного хреста вкладали мощі святих. Він складався із двох частин – спідньої і верхньої, що виготовлялися з дрібних металевих пластин. Енколпіони є надійним джерелом для дослідження історії релігійного життя та християнського мистецтва.

Княжий культ Бориса і Гліба переконливо відображений на хрестах-енколпіонах. На думку дослідниці І.Тоцької, енколпіони із зображенням Гліба на лицьовому боці почали виготовляти від 1071 року, тобто від початку відліку правління князя Святослава Ярославовича й під егідою автокефального духовенства, яке підтримував Святослав¹⁵.

Такого типу хрест-складень знайшов у княжому Галичі професор М.Фіголь¹⁶. Дослідник давньоруської металопластики М.Алешковський вивчив у музеях Москви, Санкт-Петербурга, Києва 44 глібоборисівські хрестики. Він переконливо довів, що первісно на лицьовому боці енколпіонів був зображений Гліб із написом імені святого. Постаць Бориса зображена на зворотному боці енколпіона а замість імені була лише перша літера “Б”¹⁷. Мистецтвознавець В.Лесючевський уважав, що до 1072 року Борис і Гліб вшановувалися в давньоруському суспільстві як мученики-цілителі і їхнім єдиним атрибутом на творах дрібної пластики було зображення із хрестом у руці¹⁸. З “Повісті про убивство новоявлених мучеників Бориса і Гліба”, відредагованій і поміщеній Нестором у ранньому Київському літописанні, довідуємося, що і Бориса¹⁹, і Гліба²⁰ було поховано у Вишгороді в церкві Василя Великого. 1078 року мощі святих перенесли до храму, спорудженого у Вишгороді на їх честь князем Ізяславом Ярославовичем. Тіло Бориса з дерев’яної труни перемістили в кам’яну раку, а Гліба перенесли в кам’яному саркофазі, як і належить канонізованим святым²¹. Від 1072 року, коли побудували Вишгородську муровану церкву Бориса і Гліба, їх стали зображувати з другим атрибутом – з моделлю церкви. На цій стадії еволюції борисоглібського культу головного значення набуває Борис. Поширення борисоглібських енколпіонів було пов’язане ще й з новими реаліями в церковно-релігійному житті в княжій Русі. Династія Володимира Мономаха, яка мала своїм патроном святого Бориса, орієнтувалася на посилення провізантійської митрополії в Києві.

З теренів Галицько-Волинської Русі походить найбільша кількість борисоглібських енколпіонів, на яких святі зображені з моделями храмів і трьома святими в медальйонах. Їх виготовлення дослідники датують 1072–1150 роками.

Професор Чернівецького університету С.Пивоваров указує, що на всіх давньоруських землях релікварії із зображенням святих Бориса і Гліба виявлені в понад 60 пунктах²². Той факт, що майже 20 процентів знахідок припадає на давні міста й селища Галицької землі й частково Волині, дає підстави зробити декілька важливих висновків:

1. Про великий вплив на церковно-релігійне життя Галицького князівства наприкінці XI – початку XII ст. ідеології провізантійської Київської митрополії.

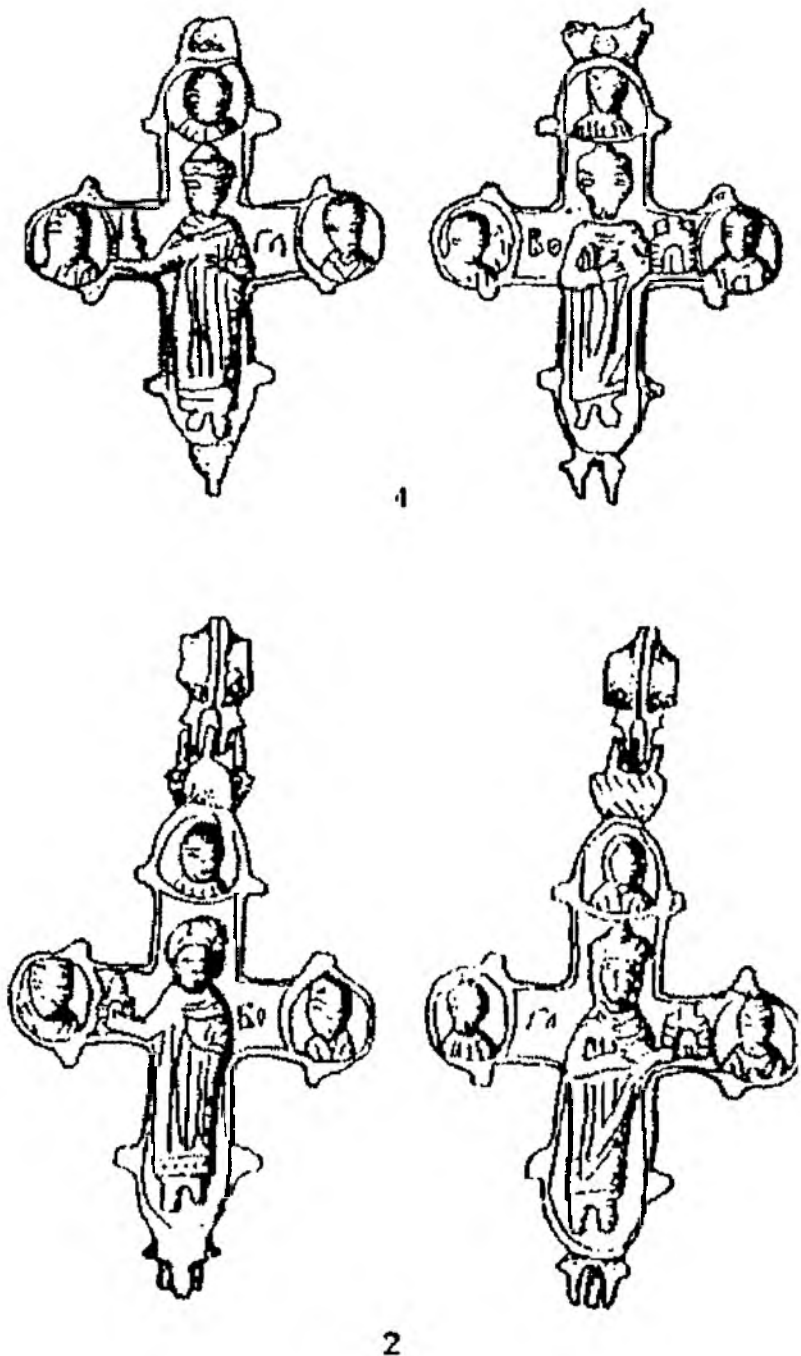

Рис. 1. Борисоглібівські енколпіони XII ст.

2. Про тотальну підтримку поширення культу Бориса і Гліба з боку галицьких князів, для яких досить важливими були політичні ідеї родового старшини в системі княжого правонаступництва, прославлення феодальної вірності, укріплення державного порядку. Крім того, святі мученики були для верховної знаті особистими патронами та покровителями всієї Руської землі.

3. Про глибоке вкорінення культу в релігійній свідомості народних мас, адже святий Борис і Гліб повсякчас виступали для воїнів як помічники в ратній справі, а для недужих – як зцілителі.

Знахідки борисоглібських енколпіонів зафіксовані археологами в давньому Галичі²³ та його околицях²⁴, на давньоруському городищі в с. Гринчук Кам'янець-Подільського району Хмельницької області²⁵, в околицях Недобоївського городища на Буковині²⁶, а також у селах Озерни й Устя Борщівського району Тернопільської області²⁷. Відомі вони також і з території Волині²⁸. Датуються хрести XII–XIII ст. Ще два енколпіони такого типу ми виявили в приватних збірках (м. Коломия та селище Заболотів Снятинського району). Обидві знахідки походять із давньоруських поселень на Борщівщині.

Святі Борис і Гліб зображувалися не лише з моделями церков чи з хрестами в руці, але й з мечами на поясі. Можна припустити, що в другій половині XII ст. вони вшановувались як святі воїни. Прикладом такого їх возвеличення є кам'яна ікона, знайдена в с. Самушин на Буковині, створення якої археолог С.Пивоваров відносить до першої половини XIII ст.²⁹.

Рис. 2. Ікона із зображенням святих Бориса і Гліба. XIII ст., Буковина

Приблизно в цей час, вважають науковці, у стародавньому Галичі було побудовано Борисоглібський храм. Його фундаменти відкрив у 1935 р. Я.Пастернак³⁰, а детально обстежив і вивчив М.Каргер у 1959 р. Споруда мала форму чотирилисника-квадрифолю зовнішній діаметр будівлі становив 22 м, а внутрішній – 15,5 м³¹. При церкві функціонував в епоху Данила Галицького монастир.

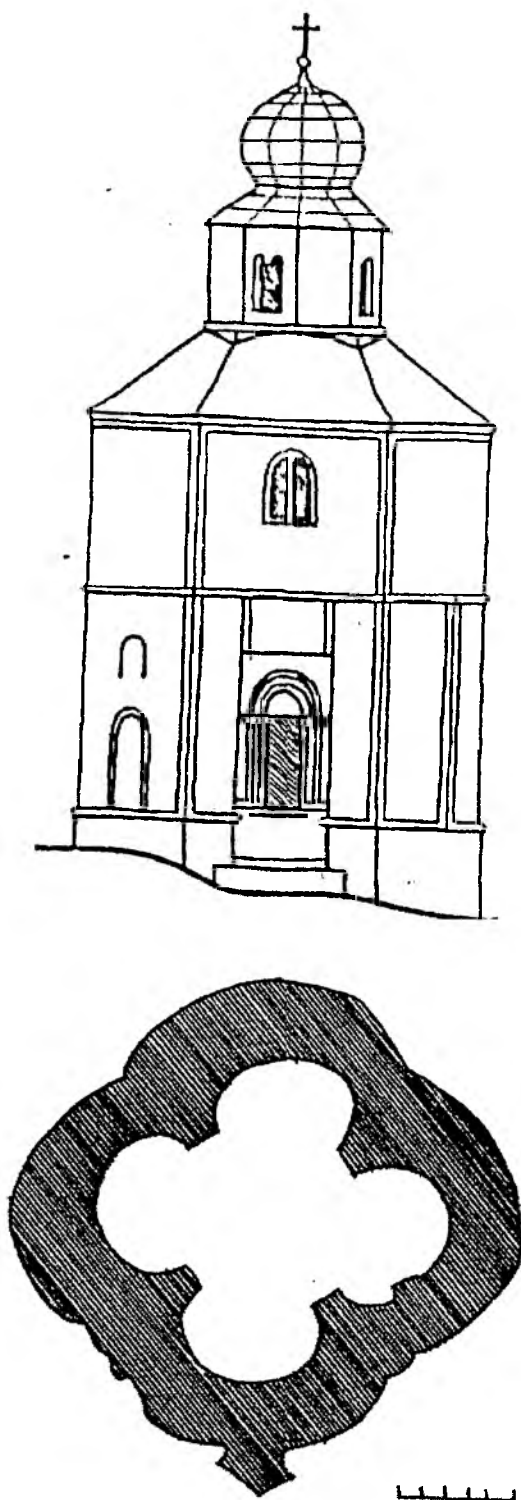

Рис. 3. План і реконструкція храму святих Бориса і Гліба (XIII ст.)

Тема заступництва і військового подвигу, носіями якої були Борис і Гліб, не зникла в українському живописі та церковній архітектурі після монгольського періоду. На рубежі XII–XIV ст. серед мікропластичних творів з'являється особливий композиційний тип з іконографією образів кінних святих-воїнів, вилитих на іконках із наскрізним дном. Одна з них була знайдена поблизу літописного міста Калюса, добре відомого зі сторінок Галицько-Волинського літопису³². Дослідник О.Тищенко пов'язує борисоглібські ікони з кінними зображеннями із пластичним трактуванням на срібній обкладинці Галицького Євангелія³³.

Українські мистецтвознавці відзначають, що у творах галицької іконографії, зокрема в іконах із села Станілі біля Дрогобича, які датуються XIV–XV століттями, відчутна художня манера мініатюр так званого Сильвестрівського ілюстрованого списку життя святих Бориса і Гліба.

Рис. 4. Святі Борис і Гліб. Ікона із церкви в с. Потелич на Львівщині XVI ст.

Галицькі князі особисто глибоко шанували культ київських святих. Коли 1150 року засновник Галицького князівства князь Володимир Володаревич разом із союзницькими військами ввійшов до столиці Давньокіївської держави, то, – як повідомляє літопис: “Поїхав до Вишгорода обом святым мученикам Борису і Глібу поклонитися”³⁴. Відомий із Галицько-Волинського літо-

пису “книжник і філософ”, володар Волинської землі, спорудивши в Любомлі храм Георгія Побідоносця, серед інших дорогих дарунків церковного призначення подарував храму Євангеліє-апракос, що було “обтягнуто золототканим єдвабом і обов’язком він положив на нього з емаллю, а на ньому – два святі мученики Гліб і Борис”³⁵.

У наступні століття в Галичині не припинялося будівництво Борисоглібських храмів. Як удалося з’ясувати дослідникам, славетна Святодухівська церква в містечку Потелич на Жовківщині була побудована в XVI ст. на місці колишньої церкви Бориса і Гліба³⁶. А ще нагадуванням віруючим про давніх патронів Галицького краю служила ікона, написана в останній третині XVI ст. Вона блискуче завершує середньовічну сторінку українського живопису.

Святі Борис і Гліб зображені в повний зріст, у княжих шатах, із білими хрестами в руках. На них – шапки з білими обідками, чобітки на гіматії червоно-вохристі, теплого відтінку, а хітони – кольорів холодної тональності. На лоратних хітонах прозоро-зелений і блакитний кольори з розбіленими смугами висвітлювань. У Бориса – темна борідка, Гліб – круглоокий, юний³⁷.

У період середньовіччя на Прикарпатті було побудовано ще одну церкву Бориса і Гліба. Вона органічно злилася з монастирським комплексом Скиту Манявського³⁸.

З усього вищесказаного можна зробити висновок, що культ святих в Україні-Русі мав велике державно-політичне значення й сприяв зміцненню князівської влади. Як переконало якнайширше залучення археологічних джерел, він мав велике поширення серед віруючих-християн на території Галицько-Волинської Русі в XI–XIII ст. Канонізація Бориса і Гліба сприяла припиненню міжусобної боротьби в Галицькій землі, консолідації в 40-х роках XII ст. Теревовлянського, Звенигородського і Перемишльського князівств в єдине могутнє державне об’єднання із центром у древньому Галичі.

Разом із тим осмислення митцями мученицької смерті святих київських братів незмірно збагатило галицьку й усю давню українську іконографію, дрібну кам’яну й металопластикову. Образи Бориса і Гліба назавжди вкарбовані у творах літератури й церковної архітектури.

1. Творогов О. В. Литература Древней Руси / О. В. Творогов. – М. : Просвещение, 1981. – С. 42–46.
2. Водовозов Н. В. История древней русской литературы / Н. В. Водовозов. – М. : Просвещение, 1972. – С. 51–53.
3. Каргер М. К. Раскопки церкви Бориса и Глеба в Новогрудке / М. К. Каргер // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – М., 1977. – Вып. 130. – С. 79–85.
4. Кусков В. В. История древнерусской литературы / В. В. Кусков. – М. : Высшая школа, 1982. – С. 76.
5. Фіголь М. Мистецтво стародавнього Галича / М. Фіголь. – К. : Мистецтво, 1997. – С. 138.
6. Алешковський М. Х. Русские глеборисовские энколпионы 1072–1150 г. / М. Х. Алешковский // Древнерусское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. – М., 1972. – С. 104–124.
7. Лесючевский В. И. Вышгородский культ Бориса и Глеба в памятниках искусства / В. И. Лесючевский // Советская археология. – М., 1946. – Вып. 8. – С. 231–245.
8. Тищенко О. Р. Дрібна пластика з зображеннями Бориса і Гліба / О. Р. Тищенко // Археологія. – К., 1984. – Вип. 46. – С. 44–56.
9. Корзухина Г. Ф. Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликвии X–XIII вв. / Г. Ф. Корзухина, А. А. Пескова. – С. Пб., 2003. – С. 3–432.
10. Нечитайло В. В. Каталог християнських нагрудних виробів мистецтва періоду Київської Русі (X – перша половина XIII ст.) / В. В. Нечитайло. – К., 2001. – С. 3–284.
11. Літопис Руський / за Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К. : Дніпро, 1990. – С. 80.
12. Ратич О. Курган “Могила Святослава” на Опорі / О. Ратич // Літопис Червоної Калини. – Л., 1991. – Ч. 5. – С. 51.
13. Там само. – С. 51.
14. Николаева Т. В. Древнерусская мелкая пластика из камня XI–XV вв. / Т. В. Николаева. – М. : Наука, 1983. – С. 18.
15. Тоцька І. Ф. До питання канонізації Бориса і Гліба / І. Ф. Тоцька // Могилянські читання : зб. наук. праць. – К., 2008. – С. 173.
16. Фіголь М. Указ. праця. – С. 202.
17. Алешковський М. Х. Указ. труд. – С. 112.
18. Лесючевский В. И. Указ. труд. – С. 233.
19. Літопис Руський. – С. 78.

20. Літопис Руський. – С. 80.
21. Там само. – С. 111.
22. Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра / С. Пивоваров. – Чернівці, 2006. – С. 191.
23. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження 1850–1943 рр. / Я. Пастернак. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – С. 233.
24. Станчак Я. Збірка енкалпіїнів з фондів Львівського історичного музею / Я. Станчак // Наукові записи Львівського історичного музею. – Л., 1993. – Вип. 1. – С. 87–95.
25. Пачкова С. П. Давньоруське городище на Дністрі / С. П. Пачкова // Археологія. – К., 1979. – Вип. 32. – С. 91.
26. Пивоваров С. Указ. праця... – С. 190.
27. Ягодінська М. Нові культові речі з давньоруських пам’яток Західного Поділля / М. Ягодінська // Старожитності Верхнього Придністров’я. – К. : Стило, 2008. – С. 177.
28. Кучінко М. Археологія Волині / М. Кучінко. – Луцьк, 2005. – С. 133–147.
29. Пивоваров С. Указ. праця. – С. 204.
30. Пастернак Я. Указ. праця. – С. 111.
31. Лукомський Ю. Архітектурна спадщина Давнього Галича / Ю. Лукомський. – Галич, 1991. – С. 22.
32. Літопис Руський. – С. 400.
33. Тищенко О. Р. Указ. праця. – С. 50.
34. Літопис Руський. – С. 233.
35. Там само. – С. 477.
36. Миляева Л. С. Росписи Потельча / Л. С. Миляева. – М. : Искусство, 1971. – С. 30.
37. Свенціцька В. І. Спадщина віків. Українське малярство XIV–XVIII століть у музейних колекціях Львова / В. І. Свенціцька, О. Ф. Сидор. – Л. : Каменяр, 1990. – С. 72.
38. Фіглевський М. Скит Манявський / М. Фіглевський, І. Миронюк. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 10–15.

The article deals with the spread of the cult of Boris and Gleb, and especially his expression, in particular encolpyon, churches, dedicated to Boris and Gleb.

Key words: *cult, encolpyon, churches excavations.*

УДК 94 (477) “1860/1870”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ГАЛИЧИНА В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ НАДДНІПРЯНСЬКИХ ГРОМАДІВЦІВ-УКРАЇНОФІЛІВ

У статті розповідається про місце і роль Галичини в ідеології та діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів. Особливу увагу звернуто на аналіз публікацій у журналах “Основа” і “Киевский телеграф”, діяльність П.Куліша і М.Драгоманова, що були рушіями українофільського руху в Галичині 1860–1880-х рр.

Ключові слова: українофіл, національний рух, діяльність, Галичина.

У сучасній вітчизняній історіографії посилюється інтерес до вивчення національного руху з метою усвідомлення механізму і факторів формування української нації в європейському контексті. В українському варіанті особливістю модерного націотворення (національного відродження) було перебування етнічних українських (“руських”, “малоруських”) земель під владою двох імперій – Російської, що охоплювала близько 85% етнічної території, та Австрійської (Австро-Угорської). Характер відносин між двома українськими суспільствами (точніше, їхніми національними елітами) – одне з ключових питань історії України ХІХ ст.¹ Цікавою й малодослідженою сторінкою в українській історії є питання Галичини в ідеології й діяльності наддніпрянських громадівців-українофілів. Ця тема викликала в деяких аспектах зацікавленість дослідників², але й сьогодні має наукову й суспільно-політичну актуальність.

Виникнення і діяльність українських гуртків-громад. Після невеликої перерви, спричиненої розгромом Кирило-Мефодіївського товариства та урядовою реакцією, національний рух у Наддніпрянській Україні активізувався в умовах лібералізації російського царизму наприкінці 1850-х рр. Ліквідація кріпосного права в 1861 р. і здійснення деяких інших соціально-політичних реформ відкрили перед інтелігенцією ширші можливості для розгортання роботи в селянських масах. Колишні кирило-мефодіївці з приходом до влади Олександра ІІ навесні 1856 р. отримали амністію і більшість із них з’їхалася до столиці Російської імперії Санкт-Петербурга, що став центром політичного життя. Тут було створено українофільську громаду, згуртовану навколо редакції літературно-наукового місячника “Основа”, що виходив протягом 1861–1862 рр. тиражем близько 1 тис. примірників³. Напівлегальні культурно-освітні організації, так звані громади, виникли в кінці 50-х – на початку 60-х рр. ХІХ ст. також у Києві, Полтаві, Чернігові, Одесі, Харкові, Катеринославі. Загальна чисельність членів громад у 1860–1880-х роках водночас не перевищувала кількох сотень осіб, хоча й помітно зросла в порівнянні з добою кирило-мефодіївців. Найвпливовіша з них київська громада, створена 1861 року (за іншими даними, вона існувала раніше – з 1859 або навіть 1858 р.), налічувала не більше 250–300 осіб⁴.

Громадівці поставили за мету поширення української національної ідеї просвітницькими заходами: видавали для поширення серед простолюду книжки українською мовою, проводили вечори, заснували понад сто недільних шкіл для навчання неписьменних дорослих по обидва боки Дніпра тощо. “Об’єднувала їх (громадівців. – І.Р.), – писав відомий дослідник громадівського руху Г.Житецький, – одна національна українська ідея на демократичному ґрунті... загальна течія відродженої і натхненної віри в українську народню самостійність, любов до рідного краю і люду”⁵. Ідеологія громадівців поєднувала любов до народних мас, селянства, що проявлялася в прагненні до всебічного народовивчення, до зближення із простолюдом, зі щирим патріотизмом-українолюбством. Крім назви “громадівці”, в історичних джерелах і літературі вживаються й інші, що відбивають одне й те ж історичне явище: “малорусофіли”, “українолюбці”, “українофіли”, “українські народовці”, “хохломи” та ін. Український національний рух на Наддніпрянщині другої половини ХІХ ст. сучасний вітчизняний дослідник С.Світленко ідентифікує з терміном “українське народолюбство”⁶. Навколо громадівства пореформеної доби об’єдналися провідні діячі української науки, літератури та мистецтва, напри-

клад, у київській громаді – історики В.Антонович і М.Драгоманов, філологи П.Житецький і К.Михальчук, етнографи й фольклористи Ф.Вовк, О.Русов і П.Чубинський, економіст Т.Рильський, письменники І.Нечуй-Левицький, М.Старицький, композитор М.Лисенко та ін., у полтавській – педагоги О.Кониський, Д.Пильчиков, О.Стронін та ін., у чернігівській – письменник Л.Глібов, фольклорист О.Маркович, лікар й етнограф С.Ніс та ін.⁷

“Українське народолюбство” найсильніше проявлялося на Лівобережжі, але водночас знайшло прихильників серед правобережної інтелігенції у вигляді так званого “хлопоманства”. Одну з течій у громадівському русі представляли “хлопомани” – група студентів Київського університету, що вийшли з польської та спольщеної шляхти Правобережжя й вирішили зближуватися із селянством, щоб відстоювати його соціальні інтереси, утверджувати національну самосвідомість. Напередодні польського повстання 1863 р. ідеолог “хлопоманства” В.Антонович у памфлеті “Моя сповідь”, опублікованому в петербурзькому часописі “Основа” за 1862 р. (№1), відкрито порвав з польським суспільством і став на бік українського народу, серед якого виріс, дізнався про його гірку долю і який “полюбив більше своїх шляхетських звичок і своїх мрій”⁸. Під словом “українофіли” В.Антонович розумів уродженців Південно-Руського краю, які настільки добре знайомі зі своєю батьківщиною, що констатують відмінні риси її народонаселення, про тотожність якого, писав він, “съ народонаселением великорусским, белорусским, поволожским, новгородским, сибирским и т. п. можно утверждать только на основании или грубой этнографической ошибки при совершенном незнании края, или в силу... идеализированной космополитической утопии”. Було сказано про головні характерні риси етнографічних особливостей “южнорусского народа”: 1) антропологічні; 2) філологічні; 3) психологічні; 4) культурно-історичні⁹. На рубежі 50–60-х рр. ХІХ ст. громадівці започаткували “ходіння в народ” в “осілій” і “летючій” формах, що мало на меті краще пізнати народ, поширювати в масах просвіту¹⁰.

Громадівський рух у 1870-х рр. активізувався й був зосереджений в основному навколо наукової та видавничої діяльності. Громадівці активно проводили українознавчі дослідження через утворений в 1873 р. у Києві Південно-Західний відділ Всеросійського географічного товариства. Зокрема, було опубліковано наукові роботи з різних галузей народознавства (особливо з української етнографії: два томи “Исторических песен малорусского народа” з примітками й коментарями В.Антоновича та М.Драгоманова, сім томів “Трудов этнографическо-статистической экспедиции” П.Чубинського та ін.), організовано археологічний з’їзд у Києві, під час якого наддніпрянські вчені продемонстрували високий науковий потенціал, проведено перепис населення Києва й околиць, редаговано власну газету “Киевский телеграф” (далі – “Киевский телеграф”) тощо. Засноване в 1873 р. громадівцями Історичне товариство Нестора-літописця згуртувало вчених, які вивчали історію рідного краю. Вийшла друком серія українських популярних книжок, що масово (у десятках тисяч примірників) поширювалися серед селянства. Це були дешеві (3–5 коп.) книжки, так звані “метелики”, лише на Полтавщині весною 1861 р. їх було продано понад 12 тис.¹¹. Усього на початку 60-х рр. (до 1863 р.) вийшло чотири десятки книжечок-“метеликів” у рамках заснованої П.Кулішем серії “Сільська бібліотека”, що друкувала кращі твори нової української літератури¹².

Поряд із поміркованим крилом, так званими “старими громадами”, що обстоювали ліберально-демократичну тенденцію, в національному русі 1870-х рр. сформувалася соціально-політична течія з досить виразним радикально-демократичним спрямуванням. Представники молодшого покоління громадівців працювали не лише з метою утвердження національної свідомості простого народу, а й цікавилися популярними тоді соціалістичними теоріями західно-європейських мислителів. Російська преса писала, що київські громадівці-“сепаратисти” носять в одній кишені “писання батька Тараса” (Шевченка), а в другій – “Капітал” К.Маркса¹³. Микола Зібер, один із “молодих” громадівців, став першим у Росії популяризатором економічної теорії марксизму, професійність зробленого ним наукового аналізу визнав сам німецький революціонер-соціаліст К.Маркс у післямові до другого видання “Капіталу” (1873 р.)¹⁴. Ще один член Київської громади Сергій Подолінський листувався з К.Марксом і його соратником Ф.Енгельсом, став автором першої української нелегальної брошури соціально-революційного змісту, своєрідної казки-утопії “Парова машина”, виданої 1875 р. у Відні, що давала уявлення про майбутній соціалістичний лад¹⁵. Отже, частина громадівців пішла шляхом пошуку соціаль-

ного ідеалу на принципах західноєвропейської соціалістичної думки, яку намагалася пристосувати до місцевих умов; з'явилися навіть відповідні терміни: “українофіли-соціалісти”, “українофільський соціалізм” тощо¹⁶.

Ідеологом цієї течії, що виявляла прихильність до соціалізму як до ідеології соціального перевлаштування суспільства, був М. Драгоманов. В українській суспільній думці Наддніпряни XIX століття це була чи не найзначніша постать після Т. Шевченка. Уперше він ознайомився з соціалістичними доктринами на початку 1870-х років під час наукового стажування за кордоном. Щоправда, учений не віддавав переваги жодній із них, стверджуючи, що всі вони мають схильність до схематизму й доктринерства. Для М. Драгоманова соціалізм означав загальнолюдський поступ до встановлення гуманістичних взаємин у суспільстві, заснованих на демократичних засадах і високій культурі громадян. Він не сприйняв політизовані положення марксизму щодо диктатури пролетаріату й класової боротьби як нібито рушійної сили історії, а також ігнорування ним національного питання, був прихильником еволюційної перебудови суспільства. “Будучи социалистом по своим идеалам... социалистом западноевропейской школы, – писав М. Драгоманов, – я убеждён, что осуществление этого идеала возможно только в известной постепенности и при высоком развитии масс, а потому и достижимо более при посредстве умственной пропаганды, чем кровавых восстаний”¹⁷. Сам М. Драгоманов називав течію, до якої себе зараховував, “громадівським соціалізмом”¹⁸.

М. Драгоманов обстоював право на власний національний розвиток українців у рамках європейської цивілізації, зробив особливий внесок у пробудження новочасної української національно-політичної свідомості. Суспільний ідеал учений убачав у повній ліквідації авторитарних, ієрархічних режимів, виступав за заміну їх добровільними асоціаціями вільних і рівних людей без будь-яких елементів примусу в громадському житті. Отже, М. Драгоманов тяжів до ідеалів розвитку громадянського суспільства¹⁹. Водночас він залишався прихильником політизації українського руху, продовжував демократично-федералістську традицію, представлену декабристським “Товариством об'єднаних слов'ян” у 1820-х рр. (серед членів цього товариства був його дядько Яків Драгоманов) і Кирило-Мефодіївським братством у 1846–1847 рр. Однак національну державність він не розглядав навіть як далекосяжну мету українського руху, сформулював програму демократизації й федералізації існуючих держав – Росії та Австро-Угорщини, що мало б “забезпечити достатні рамки для вільного розвитку української нації”²⁰.

П. Куліш – рушій української філії в Галичині 1860-х – початку 1870-х рр. Наддніпрянські громадівці в контексті своєї діяльності звернули увагу на підавстрійську Галичину, що вважалася невід'ємною частиною етнічних українських земель, де необхідно було всіляко сприяти розвитку української орієнтації, в дусі ідей “Руської трійці” 1830-х рр. Особливу роль в утвердженні української національної самосвідомості галицьких русинів та їх єдності з російськими “малоросами” як частинами “соборної” нації в пореформений період відіграли три видатні громадські діячі – П. Куліш, М. Драгоманов і М. Грушевський. І. Франко влучно із цього приводу писав про “представників трьох різних поколінь” у розвитку українофільства в Галичині, вплив яких “поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-х роках XIX ст. домінував вплив Куліша, у 70-х і 80-х – Драгоманова, а в 90-х – Грушевського”. На думку І. Франка, перший напрям був “формально національним (його можна б назвати національно-культурницьким. – І.П.), другий – радикально-соціальним і третій – національно-радикальним”²¹.

П. Куліш став “на чолі всеукраїнського національно-культурного піднесення”, за висловом багатолітнього дослідника його життя і творчості Євгена Нахліка, ще з кінця 50-х рр. і залишався “рушієм української філії в Галичині” до 1872 р.²² Як відомо, з лібералізацією суспільного життя в Російській імперії він розгорнув багатогранну діяльність як письменник, публіцист, науковець, одна з чільних фігур серед петербурзької української громади. У Кулішовому збірнику “Записки о Южной Руси” (у двох томах, 1856–1857 рр.) уперше вжито для українського письма фонетичний правопис, так звану “кулішівку”, що стала кроком до української національної самоідентифікації. Характерно, що П. Куліш послідовно став писати своє прізвище так, як вимовляла в народі, через російську букву *и* (українську *і*), тоді як раніше писалося Кульш, (Кулеш)²³. “Кулішівка” більш виразно відмежовувала українську й

російську мову, стала синонімом українофільства й була прийнята в народовських часописах у Галичині 1860-х рр. Найбільшу славу як письменнику П. Кулішу приніс історичний роман “Чорна рада. Хроніка 1663 року”, що вийшов у світ 1857 р. українською й російською мовами. Водночас П. Куліш зайнявся виданням шкільних і релігійних книжок народнорозмовною мовою для навчання простолюду. Так, у 1857 р. з'явилася п'ятитисячним тиражем Кулішева “Граматка” – перший на Наддніпрянщині український буквар і читанка (друге її видання вийшло вже на початку 1861 р.), проповіді протоієрея Василя Гречулевича. П. Куліш видавав літературу в заснованій з його ініціативи “Друкарні П.А. Куліша”, де друкувався журнал “Основа”, в якому сам брав різнобічну участь²⁴.

Захопившись українофільською ідеєю, як писалося в одному з Кулішевих листів, “до величайшого ентузіазма”, письменник зав'язав тісні стосунки з галичанами²⁵. Уперше П. Куліш побував у Львові на початку червня 1858 р., де особисто познайомився з Я. Головацьким, з яким у нього зав'язалися ділові й суто людські контакти: вони листувалися, обмінювалися літературою (до розриву в 1867 р., коли галичанин переїхав до Росії)²⁶. П. Куліш публікувався у львівській періодиці першої половини 1860-х рр. – русофільській газеті “Слово”, народовських журналах “Вечерниці” й “Мета”, залучав наддніпрянських авторів до друку в Галичині. Незадоволений цензурними умовами в Російській імперії та редагуванням петербурзької “Основи”, він висунув думку про можливість використання галицької періодики як трибуни для українських письменників Наддніпряни. Ця ідея знайшла відгук у Полтавській громаді, про що, зокрема, відкрито писав місцевий громадівець Андрій Шиманов у листі до харків'янина Олександра Потєбні у травні 1862 р.²⁷ П. Куліш піклувався про постачання українських видань львівському купцю й меценату Михайлові Димету, який співпрацював із завідувачем Кулішевої друкарні Данилом Каменецьким. Зусилля П. Куліша практично були спрямовані на перетворення Галичини в плацдарм загальноукраїнського культурного розвитку²⁸.

Цьому не перешкодив навіть перехід Куліша на державну службу до Варшави в кінці 1864 р., що стало наслідком компромісу із царською владою в силу кількох причин: його бажання знайти вигідне місце служби через фінансові проблеми, намір попрацювати у варшавських архівах для дослідження історії українсько-польських відносин, сподівання дістати дозвіл на видання власного журналу під імовірною назвою, яку запропонував М. Костомаров, “Русь” (журнал так і не побачив світ). Варшавською службою П. Куліш думав також уберегти себе, відомого українофіла й колишнього засланиця, від царських репресій²⁹. Його було призначено урядником при Установчому комітеті у Варшаві, що здійснював русифікаційні заходи після польського повстання 1863 р. По суті, П. Куліш намагався поєднати у своїй душі український патріотизм із відданістю загальноєвропейським, східнослов'янським ідеалам у великодержавній політиці російського царизму, але таке роздвоєння було для нього обтяжливим, викликало критику серед наддніпрянських громадівців і завершилося його відставкою восени 1867 р.³⁰

Водночас П. Куліш не переривав зв'язки з галичанами, що протягом червня – початку жовтня 1867 р. вступили в напружену стадію, коли у львівській пресі навколо його постаті розгорілася гаряча полеміка, в яку втрутилися навіть російські видання. Це пробудило в письменника притлумлений адміністративною роботою полемічний запал, смак до публіцистичної та літературної діяльності. Звільнившись із посади урядника, П. Куліш був, за його словами, “поневолі туристом” до середини 1871 р., коли повернувся з-за кордону на Наддніпрянщину³¹. 1867–1871 рр. стали періодом зближення та плідної співпраці П. Куліша з галицькими народолюбцями (О. Партицьким, Н. Вахнянином, братами Барвінськими та ін.), яким він матеріально й своїми працями допомагав видавати єдиний на той час загальноукраїнський журнал “Правда”, що виходив у Львові з квітня 1867 р. П. Куліш уже тоді зрозумів, що Галичина потенційно здатна відіграти вирішальну роль у розв'язанні українського питання, убачав у ній плацдарм для розвитку українофільства, нової української літератури і літературної мови, активно сприяв формуванню Шевченкового культу в краї³². Щоправда, аж до кінця 1870-х рр. у П. Куліша були надії на послаблення репресій, що український національно-культурний рух на Наддніпрянщині таки отримає змогу вільно розвиватися³³.

М. Драгоманов і Галичина. На початку 1870-х рр. своєрідну естафету в модерному українському самоусвідомленні галичан перейняв у П. Куліша М. Драгоманов – викладач Київського

університету. Вони добре знали один одного, Кулішева переписка з М. Драгомановим тривала з 1875 р. аж до смерті останнього в 1895 р. (з десятилітньою перервою з березня 1883 р. до січня 1893 р.)³⁴. Під час наукового стажування в Європі, що тривало після захисту магістерської дисертації три роки (1870–1873), М. Драгоманов встановив контакти з передовими галицькими діячами, мав вплив на зацікавлення місцевої молоді українофільством і соціально-політичною проблематикою³⁵. Інтерес до підавстрійської Галичини в нього проявився ще швидше, “перша стаття про Галичину, що я напечатав у Росії, – згадував сам М. Драгоманов, – була «Галицько-руський театр» в «С[анкт]-Петербурзьких ведомостях» 1867 р.”³⁶. Він передавав літературу галичанам (уперше це зробив через львів’янина М. Димета, який приїжджав до Києва в кінці 60-х рр.), надсилав рукописи для публікації в народовському часописі “Правда”³⁷. Перебуваючи у Відні 1871 р., М. Драгоманов уперше побачив, як про це писав у своїх “Австро-руських споминах”, “в очі галичан” (не враховуючи вже згаданого М. Димета), познайомився з членами віденської “Січі” – “руського” студентського товариства, заснованого в 1868 р. Однак у розмовах “з січовиками виявилось, що для них наша Україна сама в собі і у відносинах до Росії terra incognita (земля незнана. – *І.Р.*)...”³⁸.

Під впливом Драгоманова, через надсилання спеціальної літератури, листування “січовики” ознайомилися з ідеями “громадівського соціалізму”. Як писав М. Драгоманов, віденська “Січ” зробила на початку 70-х рр. “з часу нашого першого пробутку в 1871 р. (у Відні. – *І.Р.*) прогрес... дивний: О.Т[ерлецький] був цілком європеєць по своїй науці і ідеям”³⁹. Про суть власної програми він висловився коротко: “... Радикал, котрий на Україні не признає українства, єсть недодумавшийся радикал, так само як і українофіл, котрий не додумавсь до радикалізму, тільки плохий українофіл”⁴⁰. Перший раз М. Драгоманов особисто відвідав Галичину в серпні 1873 р. по дорозі з Відня “додому, до Києва”. Він побував у редакції “Правди”, мав зустрічі з відомими галицькими діячами К. Сушкевичем, В. Ганкевичем та ін. Перебування у Львові використав для поширення своїх ідей серед місцевої інтелігенції⁴¹. Удруге М. Драгоманов приїхав до Галичини, за його словами, зробив “об’їзд Австрійської Русі” влітку 1875 р. Крім Львова, він побував також у Станіславові й Галичі, де познайомився з М. Павликом, з яким пізніше був у найбільш тісних стосунках, звідси поїхав на Буковину й Закарпаття. Ставши першим серед наддніпрянських діячів, хто особисто відвідав Закарпаття, назвав його “пораним братом”, невід’ємною частиною етнічних українських земель⁴².

“Взагалі Галичина відділена від Угорщини гірше, як “китайським муром”, – ділився враженнями від поїздки М. Драгоманов, – і в інтелігенціях, звісно, більше, ніж у мужиків...”. Так у нього виник задум зближення “Карпатської Русі” з Галичиною й Буковиною шляхом “ширення демократизму”, але “краєва рущина там дуже слаба культурно й не шанується самими руськими патріотами. Наше українофільство... опирається на козацькі традиції... в угорській Русі зовсім не відомі”⁴³. М. Драгоманов першим вніс до української політичної програми положення про етнічні кордони України, запропонував об’єктивні критерії визначення сучасної нації (територія, мова, фольклор, традиції, спільний історичний розвиток тощо). Необхідною передумовою для національного самоствердження він вважав суб’єктивний чинник – національну свідомість, у формуванні якої провідну роль відіграла інтелігенція⁴⁴. Особливу увагу в контексті утвердження ідеї національної єдності України (соборності) М. Драгоманов приділяв Галичині, яку вважав “єдиною країною”, де “українофільство... може стати серйозним громадським рухом, поки в Росії нема політичної волі”. Однак він стверджував, що “без підмоги з російської України навряд щоб навіть формально-національний рух міг у Галичині втриматись...”⁴⁵. За значну увагу до Галичини й громадського життя краян сучасники жартома називали його Михайлом Галицьким⁴⁶.

Отже, в уяві М. Драгоманова Галичина, де в умовах конституційної Габсбурзької монархії існували можливості для вільного національного розвитку, на протигагу антиукраїнській репресивній політиці російського царизму, мала стати притулком для збереження й розвитку українофільства. Після звільнення з Київського університету в 1875 р. він ще до заборонного Емського указу виїхав за кордон, спочатку до австрійської столиці – Відня, а восени 1876 р. разом із родиною переїхав до Женеви, у Швейцарію. М. Драгоманов розгорнув широку видавничу діяльність, став неофіційним послом української справи, “вільної української думки” в

Європі⁴⁷. “Служив службу”, – коротко характеризував він своє політичне кредо, – знайомити Європу з Україною”⁴⁸. Серед основних заслуг М. Драгоманова, писала національно-демократична газета “Діло” в 1925 р., було “зв’язання України з Європою”, поширення відомостей про українофільство та його переслідування російським царизмом, “об’єднуюча” націотворча діяльність, альтернативою якої могло бути утворення на етнічних українських землях, окреслених ним, “двох або й трьох націй – аналогічно до Сербів і Хорватів”⁴⁹.

Крім П. Куліша і М. Драгоманова, в 1860–1870-х рр., коли вплив Наддніпрянщини на Галичину значно активізувався, тісні зв’язки з краями встановили відомі українські діячі О. Кониський, В. Білозерський, М. Лисенко та ін. У листуванні наддніпрянців із галицькими народовцями писалося про необхідність консолідації сил, щоб не втратити свою культурно-етнічну індивідуальність. Наддніпрянські громадівці пов’язували з Галичиною надії на розвиток національного руху в умовах російських цензурних обмежень, тоді як галичани сподівалися на підтримку в боротьбі проти тотального польського наступу, подолання русофільства на місцевому ґрунті. “Ці два полюси, – стверджує М. Мудрий, – створювали своєрідне силове поле української соборності”⁵⁰. В. Білозерський писав у листі до галичанина О. Партицького 2 вересня 1867 р. про потребу стояти “твердо на своїй власній землі між своїм власним народом”, в іншому випадку “ми не чули бь у собі ніякої живої сили – духь польський, або німецький здув би, змів би насъ зь нашого галицького-руського становища...”⁵¹. У наддніпрянсько-галицьких взаєминах нерідко траплялися непорозуміння не лише з об’єктивних (різні умови виховання й діяльності, труднощі в комунікації тощо), а й суб’єктивних причин.

Галичина на сторінках журналу “Основа”. Інтерес до національного руху в Галичині виразно проявився на сторінках періодичної преси громадівців-українофілів – журналу “Основа” (1861–1862 рр.) і газети “Киевский телеграф” (1875–1876 рр.). У виданні “Основи”, що виходила з січня 1861 р. як “южно-руській літературно-учений вѣстникъ”, брали активну участь П. Куліш, М. Костомаров, О. Кістяківський та ін., головним редактором був В. Білозерський. Журнал виходив упереміш українською і російською мовами, публікував наукові праці й джерела з історії України, етнографічні матеріали, художні твори, статті й замітки з питань освіти, сільського господарства, про становище селян, розвиток промисловості й торгівлі тощо. Центральною в “Основі” була постать Т. Шевченка, твори якого (або про нього) друкувалися майже в кожному номері. Редакція журналу задекларувала мету – “просвѣщеніє въ народномъ духѣ”, “всестороннее и безпристрастное изслѣдование Южнорусскаго края и Южнорусскаго народа”, з позицій єдності русько-українського простору обабіч Збруча регулярно подавала відомості “изъ Русинской Галиціи и съ Юга вообще”⁵². Видавці “Основи” ставили своїм головним завданням працювати на ниві української культури, сприяти піднесенню освіти народних мас, національної самосвідомості, мирним шляхом домагатися вільного національного розвитку українського народу⁵³.

Уже в першому номері містилася стаття, в якій було зроблено спробу систематизувати дані для створення “народописной карты Русинскаго народа”. “Въ настоящее время Южноруссы, Малоруссы, или, правильнѣе, Русины, – писав автор статті М. Левченко, – живуть въ Россіи сплошною массою въ губерніяхъ: Полтавской, Харьковской, Киевской, Волынской и Подольской, а также въ землѣ Черноморскихъ Казаковъ”. Крім того, вони масово проживали в Чернігівській, Катеринославській, Херсонській, Курській, Воронежській, Таврійській, Люблінській губерніях, в одному з повітів Гродненської, а також під австрійською владою “въ Галиціи Русины составляютъ сплошную массу населенія къ востоку отъ рѣки Сана (Сян. – *І.Р.*)”⁵⁴. Автор прямо стверджував, що “Русины, по происхожденію, быту и языку, представляютъ одно племя, но по мѣсту жительства носятъ различныя наименованія”. Серед півтора десятка назв поряд з жителями Наддніпрянщини у складі Росії (“гетманьці” у Чернігівській губернії, “степовики” – в Полтавській і Катеринославській, “україньці” – в Київській, яка власне “называется Украиною”, “польщаки” – в Подільській та ін.) виділялися етнічні групи на західноукраїнських землях під Австрією. Зокрема, це власне “русини” або “русняки” – жителі рівнинної частини Галичини, “гуцули” – “Русины, живущіє по Карпатамъ”, “бойки” – населення південно-східної частини

Галицької землі, “патлачи” – жителі Буковини і Бессарабії, а також “сотаки”, що межують зі словаками. Нарешті, “въ Венгрии живущіе въ горахъ Русины называются Лишаками, а въ долинахъ – Лимаками...”⁵⁵. Автор зробив одну з перших спроб обґрунтувати межі проживання українського народу, усвідомлював етнічну єдність українських земель по обидва боки російсько-австрійського кордону, хоч і не вживав сучасний етнонім “Україна”, “український”.

Журнал окреслював територію України із соборницьких позицій: на заході – “отъ г. Сандеча, въ Галиции, въ 10-ти миляхъ отъ Кракова”, далі українські землі охоплювали “большую часть Австрійської Галиции, половину Люблинской губернии Царства Польскаго, малую часть Гродненской и Минской губерній, всю Волынскую, Каменецъ-Подольскую, Херсонскую, Кіевскую, Полтавскую, Харьковскую, Черниговскую губернію, части Курской и Воронежской, Екатеринославскую, третью часть Таврической губернии и Землю Кубанскаго (Черноморскаго) войска”. Підкреслюючи багатоетнічний склад населення краю, де проживали не лише “украинцы”, в журналі говорилося: “Въ Галиции и Люблинской губернии высшій классъ и городскіе обыватели большею частію Поляки... во всей западной Украинѣ весьма много Евреевъ”. Однак більшість жителів краю – це прості селяни, що розмовляють “Южно-русскимъ или Украинскимъ языкомъ”⁵⁶. “Страна, населенная Южноруссами (Украинцами, Малороссами), – відзначалося на сторінках “Основи”, – занимаетъ часть Восточной Европы... Край этот... входитъ въ составъ двухъ государствъ: Россіи и Австріи; меньшая часть (одна четырнадцатая) принадлежитъ послѣдней”⁵⁷. Отже, читачі журналу мали змогу отримати територіальне “уявлення” України, що охоплювала етнічні землі під владою Російської та Австрійської імперій.

Серед здобутків громадівського руху було наукове обґрунтування окремішності українського й російського народів у дусі шевченківської національної парадигми. Найбільш детально це зробив М.Костомаров у статті “Две русские народности”, опублікованій у березневному 1861 р. номері журналу “Основа”. Назва “Русь”, уважав історик, закріпилася здавна “за южнорусскимъ народомъ”. Історично склалося так, що в нього “какъ будто было похищено его прозвище” сусіднім північним народом на землях “Московского государства”. Підкреслювалося, що “въ старину Сѣверовосточная Русь называлась Русью только въ общемъ значеніи”, так само “теперь южнорусскій народъ могъ называться русскимъ въ общемъ смыслѣ, но въ частномъ, своенародномъ, долженъ былъ найти себѣ другое названіе”. У XVII ст. з’явилися назви “Украина, Малороссія, Гетманщина”, хоч, правда, не як етноніми, а лише як “мѣстныя и временныя явленія его (народу. – І.Р.) історіи”. Видуманий останнім часом термін “южноруссы”, на думку М.Костомарова, – чисто книжний, зі всіх назв “для нашего народа”, що відрізняють його від “великорусскаго”, найбільше прижилося слово “хохоль”. “Сказавши Хохоль, Великоруссы разумѣть подъ этимъ словомъ дѣйствительно народный тип”⁵⁸.

У цьому контексті М.Костомаров згадав про Галичину як органічну частину єдиного етнічного масиву, що межував на заході “съ чуждыми народностями”. Тут удалось утримати “древнее названіе въ частномъ значеніи, и такъ Галицкій Червоноруссы остался Русскимъ, Русиномъ, ибо имѣлъ столкновение съ Поляками, Нѣмцами, Уграми”⁵⁹. Поляки в Галичині насильно запроваджували свою мову, католицьке віросповідання, мали на меті “лишить насъ... нашей народности, заключивъ ее въ польскую...”⁶⁰. Автор описав розбіжності між “двома русскими народностями” в різних сферах життя, намагався вперше дати “модель” українського народного характеру⁶¹. Прочитавши із захопленням книжку про народні звичаї та обряди русинів з-під Збруча, видану у Львові 1861 р. (“Народныи звичаи и обряды знадъ Збруча, описаны Игнатомъ Галькомъ. Часть І”)⁶², П.Куліш надрукував в “Основи” частину фольклорного матеріалу⁶³. У редакційній примітці було сказано, що народно-пісенна творчість однакова “у Галицькихъ Русняківъ и въ насъ Украинцівъ... Кто жъ теперь скаже, що сі народи не рідні між себе? Нехай Поляки й Німці скільки хочуть пишуть, що Галичане – їх одріддя, їх перевертні, їх давній нащадокъ. Одна мова, одні пісні, одні звичаї въ обохъ народівъ...”⁶⁴. Ідейні погляди громадівців-українофілів суперечили зусиллям офіційних правлячих кіл, які сподівалися насадити культурно-мовну однорідність в імперії Романових, пропагували думку, що “малоросси”,

тобто українці, становлять інтегральну частину всеросійської нації, а їхня мова – це наріччя російської мови.

Проблеми самобутньої української ідентичності були розглянуті в статтях М.Костомарова “Правда москвичам о Руси” і “Правда полякам о Руси”, де говорилося про відмінність українців-“малоросів” як від великоросів, так і від поляків. Зокрема, було сказано про те, що в політичному відношенні Південна Русь тісно пов’язана з Москвою, але за складом народного характеру є ближчою до Польщі⁶⁵. “Пора, братья Поляки, – писав М.Костомаров, – ... сознать полное, совершенное отсутствие... всякихъ правъ польской народности на нашъ южно-русскій край; пора обращаться съ нами, какъ съ народомъ равнымъ себѣ, уважать наше стремленіе къ самостоятельному и независимому развитію нашихъ народныхъ силъ...”⁶⁶. Водночас історик переконував читачів, що існує самобутня “народность Малорусская”, на відміну від “Великорусской – Московской народности”. Слово “Русь”, вважав він, наприкінці XI – на початку XII ст. уживалося у двох значеннях: “въ смыслѣ Кіевской Земли и въ смыслѣ вообще федерации земель, состоявшихъ съ Кіевомъ подъ управленіемъ одного рода”⁶⁷.

“Основа” прихильно відгукнулася про вихід у світ львівської газети “Слово” в 1861 р. “Всѣмъ сердцемъ привѣтствуемъ начало народной журналистики въ близкой намъ южнорусской Галиции, – відзначала редакція журналу. – Политическая газета “Слово” будетъ преимущественно посвящена отечественной, Русинской жизни и намѣрена быть вполне *Словомъ Русскимъ*” (виділено в оригіналі. – І.Р.). Водночас висловлювалося переконання, що “Слово” “пребудетъ вѣрнымъ и непоколебимымъ слугою Русинской народности...”⁶⁸. У кінці статті містився заклик редактора газети Б.Дідицького до наддніпрянських читачів передплатувати “Слово”, “дописувати къ намъ преимущественно въ справахъ Руси домашнихъ”⁶⁹. Наддніпрянські громадівці критично ставилися до літературної продукції русофілів (москвофілів) у Галичині, що була надрукована макаронічним “язичієм” – сумішшю церковнослов’янської, польської мов і місцевої говірки. Мовно-правописні експерименти творців “язичія” суперечили українському варіанту національної ідентичності галичан, ідеям “Руської трійці”, Головної руської ради в 1848 р. “Если приведенные нами образцы стихотвореній, – підкреслювалося у статті, вміщеній в “Основи”, про мову русофільських видань у Галичині, – по языку своему ближе къ литературному русскому, чѣмъ произведенія украинскихъ авторовъ, то это свидѣтельствуєтъ только объ удаленіи галицкихъ писателей отъ своей народности и, конечно, ни въ какомъ случаѣ не можетъ быть отнесено ни къ чести русской литературы, ни къ заслугѣ галицкихъ писателей”. Ураховуючи, за словами журналу, “неестественность и натянутость” літературної мови галицьких русофілів, місцеві видання більше нагадували редакції “языкъ великорусскихъ авторовъ псевдо-классической школы прошлаго столѣтія”⁷⁰.

Свідченням інтересу серед наддніпрянських читачів до національного життя галицьких русинів стали невідомі публікації в журналі “Основа”, спеціально присвячені краю. Автором статей, на запрошення видавців “Основи”, найімовірніше, був Я.Головацький⁷¹. Так, у статті “Русины”⁷² містилися відомості “о Южноруссахъ, или Русинахъ, вошедшихъ въ составъ Австрійской имперіи”, зроблено короткий аналіз складу місцевого населення, етнічних кордонів, що частково стикалися “съ Южноруссами Русской имперіи”. “Въ Австріи Южноруссы, – писав автор, – носятъ официальное названіе Рутеновъ (Ruthenen – Русины), названіе Малороссіянъ, Малоруссовъ и Южноруссовъ употребляется тамъ весьма рѣдко; Поляки, живущіе въ Галиции, называютъ южноруссовъ – Русняками (Rusniacy)”⁷³. Стаття “Русины в 1848 году”⁷⁴ аналізувала розвиток національного руху в Галичині під час революції в імперії Габсбургів. На думку автора, з усіх слов’янських народів під австрійською владою “едва ли не самая тяжелая доля досталась Русинамъ, т. е. Малоруссамъ, живущимъ въ Галиции”. В умовах революційних подій весною 1848 р. відбулося національне пробудження, русини заснували Головну руську раду, що мала на меті “войти въ непосредственныя сношенія съ народомъ, заботиться о его нуждахъ и охранять его свободу”⁷⁵. Відзначивши органічний зв’язок Галичини з Наддніпрящиною, у статті було сказано, що “чувство народности влекло ихъ (галицьких русинів. – І.Р.) къ кровнымъ братьямъ, но слиться съ ними въ одно политическое цѣлое не было никакой возмож-

ности, при тогдашніх відносинах двох держав, в состав которых вошли восточные и западные Малоруссы”⁷⁶. У травні 1862 р. “Основа” помістила нову невіддану статтю Я.Головацького⁷⁷, в якій розповідалося про ставлення русинів до сусідніх народів⁷⁸.

На сторінках журналу “Основа” можна було ознайомитися з розвитком “галицько-руської літератури”⁷⁹, що була “еще очень молода”. З різних каталогів, оголошень за підтримки Я.Головацького співробітник “Основи”, відомий бібліограф Володимир Межов уклав бібліографічний покажчик видань у Галичині за 1837–1862 рр. До списку увійшло 253 публікації – “этотъ дорогой для насъ, по своей полнотѣ и новости, указатель Русинской словесности”. Характерно, що далеко не всі з них автор бачив особисто, не зміг подати повні бібліографічні відомості. У передмові до бібліографії було сказано, що галицькі “русини – кровные братья наши... ближе всѣхъ Славянскихъ племенъ, живущихъ подъ чужеземными правительствами”. Історична доля відірвала русинів “отъ Русскаго міра”, поставила на межу винародовлення, коли “не были пощажены у нихъ ни вѣра, ни языкъ, ни обычаи”. “Самымъ тяжкимъ ударомъ для Галицкой Руси, – говорилось у статті, – было отступничество дворянства и ... разрывъ между образованнымъ, богатымъ сословіемъ и простымъ народомъ”. Однак дух народний не вмер, тільки-но з’явилися можливості після переходу краю під австрійську владу, русини навіть у “неволи вспомнили родные звуки и запѣли пѣснь жизни”. Висловлювалося сподівання невдовзі ближче пізнати “нашихъ братьевъ, уразумѣть вповнѣ ихъ положеніе и борьбу съ враждебными стихіями и оцѣнить великую пользу взаимнаго сближенія”, було прямо сказано, що “ближайшіе родичи Русиновъ – Украинцы”⁸⁰.

Українська громадськість Наддніпрянщини на сторінках журналу з перших вуст отримувала інформацію про особливості національного руху в Галичині. Цікаві відомості про народне життя у Львові подав Я.Головацький у листі до редакції “Основи”⁸¹. “Був це останній поклін Я.Головацького в сторону українства”⁸², – вважав дослідник наддніпрянсько-галицьких зв’язків К.Студинський. Колишній діяч “Руської трійці” з радістю розповів про відкриття товариства “Руська бесіда”. П.Куліш, що під час свого перебування у Львові 1858 р. брав участь в урочистому закладенні фундаменту будинку, де знаходиться товариство, був би радий побачити “зібрану руську братію зъ 50 до 100 чоловікъ, якъ вечерами... бесідають, а все поруськи, ажъ ся душа радує! <...> Якъ то гарно по-козацьки поубиралися наші молодці-студенти та гуляли... козака и коломыйку”. Автор листа переконував, що русини живуть “своєріднимъ життемъ въ древній столиці руського князя Льва”⁸³. Водночас Я.Головацький надіслав вірш (“стихъ”), за його словами, “молодого, даровитого півця нашого” Володимира Шашкевича (в оригіналі – “Шаськевичъ”), виголошений на урочистостях з нагоди відкриття “Руської бесіди” 9 (21) січня 1862 р. Вірш активного учасника народовського руху В.Шашкевича, сина Маркіяна, лідера “Руської трійці”, було надруковано в «Основі». “Нехай и ваші люде знають, які гарні вірші у насъ виголошуються”⁸⁴, – писав Я.Головацький.

Чимало з публікацій “Основи” були передруковані в першій половині 1860-х рр. у народовських часописах Галичини “Вечерницѣ” і “Мета”, що сприяло посиленню інтересу серед галицько-руських діячів до українського національного руху на Наддніпрянщині. Так, на сторінках “Вечерницѣ” 1862–1863 рр. з’явилися твори Т.Шевченка, П.Куліша, М.Костомарова, Л.Глібова, О.Стороженка та ін. Інформуючи читачів про прихильне ставлення “Основи” до галицьких літераторів, що писали простою народною мовою, редакція львівського часопису стверджувала: “Животность (життєздатність. – *І.Р.*) української літератури найліпше доказується простотою и природностью свого розбудження...”⁸⁵. М.Драгоманов писав у “Вестнику Европы” 1872 р. (№31): “... Украинская литература и петербургская «Основа» были первою живою нитью, которая притянула наших оторванных от России соплеменников в сферу русских интересов”⁸⁶.

Газета “Киевский телеграф” про Галичину. Інтерес до Галичини, національного життя місцевих русинів виявляла газета “Киевский телеграф”, що виходила під редакцією громадівців у 1875–1876 рр. (до заборони цензурою за Емським указом). Редагований “дуже гарно і цікаво”, за словами І.Франка, часопис ширив українофільські погляди “серед інтелігенції, яка в Росії

здебільшого геть помосковлена... “Кіевській Телеграфъ” звертав пильну увагу також на жите Русинів у Галичині і знайомив російську громаду з тим, що діється у нас. Сей відділ провадив головню М.Драгоманов”⁸⁷. Він “зробив з “Киевского телеграфа”, за словами самого М.Драгоманова, “газету критики громадського і письменського життя в Галичині... ніколи ні перед тим, ні після того на Україні не писалось так часто й багато про Галичину, як в початку 1875 р. в “К[иевском] телеграфѣ”⁸⁸. Домінуючу роль у виданні відігравали М.Драгоманов, С.Подолінський, М.Зібер, Ф.Вовк (“вся праця лягла на 4–5 чоловік”)⁸⁹. Редакція газети поставила за мету “служить Южной Россіи”, що, як було сказано, “по своимъ физико-географическимъ условіямъ, по складу своей промышленной и земледѣльческой продукции составляетъ рѣзко отдѣленное отъ другихъ частей Имперіи цѣлое”⁹⁰. У передовій статті 1 січня 1876 р. говорилось про особливості історичного минулого України-“Малоросії” – постійну боротьбу з ворогами, яка врешті-решт “убила Малоросію, и когда она, полумертвая, бросилась подъ защиту брата и единовѣрца – Московскаго Царства, ея судьба была уже рѣшена... До сихъ поръ она (Малоросія. – *І.Р.*) – мертвая красавица, истерзанная татарами, обезчещенная магнатствомъ польскимъ”. Водночас висловлювалося переконання, що “Малоросія не умерла на всегда, она воскреснетъ”, але тільки у взаємодії із сусідніми народами – “великоруссами и поляками”⁹¹.

На сторінках газети говорилось про національну єдність галичан із наддніпрянськими “малоросами”. Зокрема, можна було ознайомитися з структурою населення Галичини, що, за словами редакції, викликала інтерес у читачів, особливо інформація “о нашихъ одноплеменникахъ русскихъ галичаныхъ”. У газеті писалось, що “Галиція єсть пріимущественно страна сельскаго населенія” (майже 80% усіх жителів), причому абсолютну більшість складають “руськіє” (так в оригіналі було названо місцеве населення. – *І.Р.*) і поляки. Серед “руських” виділялися етнічні групи, що проживали в горах: гуцули (у Станіславському і Коломийському округах), бойки (в Самбірському і Стрийському), куртаки або чухонці (у Сяноцькому)⁹². “Русини Галиції, – відзначалося у статті, – почти исключительно – простой народъ, мелкіе земледѣльцы или чернорабочіе”, що зазнають утисків з боку поляків, які з давніх часів дотримуються тенденції експлуаторських відносин “панства и хлопства”⁹³. Про усвідомлення національної єдності русинів-українців по обидва боки Збруча свідчить аналіз структури населення в Галичині. Східна Галичина, писав автор, “представляетъ условія середня между Право- и Лѣвобережной Украиной”, більш схожа все-таки до Правобережжя, в обох регіонах були сильні впливи поляків у суспільному житті. Підкреслювалося, що “почти всѣ предприниматели въ восточной Галиції поляки и евреи, а рабочіе въ значительномъ большинствѣ рускіє”⁹⁴.

Наддніпрянські читачі мали змогу довідатись про характер політичного життя в Галичині в циклі газетних статей “Письма изъ Львова” і “Письма изъ Австріи”. Зокрема, із симпатією писалось про народовську течію і львівський журнал “Правда”, що виходив як орган “демократической партіи”. Водночас було сказано про політичну слабкість народовців на середину 1870-х рр., серед яких бракувало яскравих лідерів, за винятком о. С.Качали: “Очевидно, народная русская партія въ Галиції не доросла еще до пониманія своего политическаго назначенія... не успѣла еще выйти за предѣлы теоріи и... подготовитъ самостоятельныхъ дѣятелей на поприщѣ политическомъ”⁹⁵. Іншим разом говорилось про невеликий тираж “Правди” (300–400 примірників) і критичне ставлення більшості галичан до фонетичного правопису та мови журналу. Крім видання “Правди”, згадувалося про діяльність “Просвіти”, що поширювала серед простоліуду книжки живою народнорозмовною мовою. Однак редакція із сумом відзначала, що “Просвіта” як народовське товариство “русскихъ галичанъ” не виявляла ознак “жизни, ибо нѣтъ въ немъ дѣйствительной истины, какъ нѣтъ и пониманія своихъ конечныхъ цѣлей”. Мабуть, це твердження грішило суб’єктивізмом, бо створене у Львові 1868 р. товариство “Просвіта” стало першою освітньою організацією для народу, попри організаційні й фінансові проблеми в перші роки існування, відіграло важливу роль у поширенні нової української літератури, інтересу селян до освіти. Критичні висловлювання на адресу галицьких народовців з’явилися в газеті під ідейним впливом М.Драгоманова – лідера “молодих” громадівців, які акцентували увагу на

соціально-політичній проблематиці. “Киевскій телеграф” зауважив, що галицьке “українофільство игнорируетъ экономическій бытъ и боится говорить о лучшей его организаціи”⁹⁶.

Різно відрізнялася від народовців-українофілів друга течія національного руху в Галичині – “русофилів”, в якій домінуючі позиції займало духовенство, за словами газети, “сила их очень велика”. Русофільський часопис “Слово”, як було сказано, вважав зрадницькою мову і шрифт “Правди”, однак мова (“языкъ”) самого “Слова” була незрозумілою – то “русскій, то какой-то смѣшанный, неопредѣленный, что объясняется отчасти недостаточнымъ знаніемъ русскаго литературнаго языка редакціей, а отчасти желаніемъ послѣдней бытъ вполне понятной для мѣстныхъ читателей”. Відзначаючи гостроту мовно-літературних суперечок між русофілами й народовцями, автор статті підкреслював безпідставність закидів, нібито “поляки, боясь сближенія по языку и шрифту печати русиновъ съ русскими, нарочно протезируютъ коноводамъ (так презирливо називали народовських лідерів опоненти. – *І.Р.*) українофільства и даже даютъ имъ деньги и субсидіи на пропаганду українофільства”. На думку газети, самі поляки не вірили в національне самоствердження, “обособленіе Украины”, але боялися можливості зближення русинів Галичини з Росією⁹⁷. Щодо русофільського “Академического кружка” у Львові, що видавав у середині 1870-х рр. літературний журнал “Другъ”, було сказано: “... Ожидаемъ, что неиспорченная практической расчетливостью молодежь отдастся всѣмъ сердцемъ и душой на служеніе народу...”⁹⁸. Вірогідно, стаття була написана прихильником радикальних поглядів серед молодшої генерації галицько-руської інтелігенції, що опинилася під ідейним впливом М. Драгоманова. Редакція “Друга”, як відомо, еволюціонувала на українофільські позиції, до її складу входили відомі галицькі діячі І. Франко, М. Павлик, І. Белей та ін.

Газета критично відгукнулася про діяльність галицьких русофілів (“русофильское направление”). Зокрема, було сказано, що засноване у Львові 1874 р. русофільське культурно-освітнє товариство імені М. Качковського – “наиболѣе распространенное и известное въ Галиціи общество”. Серед членів товариства переважали греко-католицькі священники, вузька соціальна база обмежувала сфери впливу “всѣхъ здѣшнихъ руссофильскихъ обществъ”. На думку автора, категоричне несприйняття в середовищі духовенства всього польського не давало змоги побачити “ничего болѣе этого религиозно-политическаго раздора”. Інтерес редакції, в дусі драгоманівської програми, до соціально-політичної проблематики, захисту економічних інтересів селян і робітників проявився в тезі, що по-справжньому “народное дѣло – его (народу. – *І.Р.*) экономическое и социальное положеніе”. Водночас із сумом говорилося про ігнорування “русофилами истинно народныхъ потребностей”⁹⁹. На сторінках газети звернуто увагу на важке соціально-економічне становище українського селянства в Галичині, що перебувало під гнітом єврейського капіталу: “... Еврейство забрало въ свои руки не только всю торговлю здѣшняго края, но и весь экономическій бытъ”¹⁰⁰.

Редакція інформувала наддніпрянських читачів про діяльність Галицького крайового сейму. Так, було піддано критиці сеймову фракцію галицьких русинів – “Русскій клуб”, що мав захищати інтереси трудового люду, який у пошуках кращої долі був змушений емігрувати в чужі краї. Однак замість обіцяних благ на переселенців чекало “самое горькое разочарование”¹⁰¹. Унаслідок конституційних реформ в Австрійській імперії 1860–1870-х рр. владу в краї, за словами газети, “узурпувала” польська більшість, до якої русини були в опозиції. Автор критично відгукнувся про “узконаціональную оппозицію русиновъ”, що для захисту інтересів простого народу повинна була об’єднатись “съ однородной оппозиціей части самого польскаго населенія”, “осмыслиться постановкой на первый планъ вопроса общественнаго”¹⁰². Отже, було підтримано радикальні, соціалістичні погляди, заклик до справедливого, без визиску й неволі, суспільного ладу, до взаємодії українського й польського демократичного рухів.

Газета приділила свою увагу політиці австрійського уряду в Галичині. Зокрема, підкреслювалося, що під час багатолітнього правління (з 1849 р.) польського намісника краю А. Голуховського роздавався “громъ противъ «русинства», «московщины» и всего непольскаго”. А. Голуховський спрямував зусилля на утвердження переваги поляків у політичному житті провінції, національний рух галицьких русинів трактував як проросійський, небезпечний для

Австрії. Водночас критично оцінювалася діяльність наступного намісника Галичини поляка А. Потоцького, за висловом автора, людини “безъ опредѣленнаго образа мыслей, безъ солиднаго образования и безъ характера”¹⁰³. Становище галицько-руського населення під австрійською владою вважалось безправним: “Русинамъ долгое время фактически былъ воспрещенъ выходъ изъ состоянія невѣжества...” Однак після ліквідації кріпацтва в 1848 р., коли було скинуто пута безправ’я, кількість осіб руського походження серед галицької інтелігенції збільшилася, але навіть тепер посіяні А. Голуховським “традиції полонизма... все еще живутъ и практикуются”. У цій же статті виразно декларувалася мовно-культурна єдність населення Галичини й Наддніпрянської України, що говорило однаковою мовою по обидва боки російсько-австрійського кордону (“восточная Галичина населена почти исключительно русинами, говорящими на томъ нарѣчьи, на которомъ объясняется вся Украина Россіи”)¹⁰⁴.

На сторінках “Киевского телеграфа” з песимізмом писалося про перспективи внутрішньополітичної стабільності Габсбурзької монархії, зусилля щодо утримання в порядку “внутренняго государственнаго строя”, лавірування у внутрішній політиці. Газета переконувала читачів, що “внутренній разладъ все больше и больше увеличивается”, сусідню імперію охопила економічна криза¹⁰⁵. Отже, на перший план у Галичині, як і по всій Австрії, вийшли питання соціально-економічного характеру¹⁰⁶. Водночас містилася інформація про відкриття в 1875 р. університету в Чернівцях, що, попри свій німецький характер, мав дати поштовх для розвитку освіти й культури в краї, зростання рівня національної свідомості “мѣстныхъ буковинскихъ народностей – малорусской и румынской”. Було прямо сказано, що діяльність талановитих галицьких і буковинських письменників породжувалася впливами “преимущественно малорусскими”¹⁰⁷.

Газета публікувала особисті враження від краснавчій мандрівки Галичиною, що давали уявлення про єдність русько-українського простору. Наддніпрянський автор (прихований під ініціалами С.П.) писав, що від Львова до Карпатських гір проживають русини, а “въ горахъ этой мѣстности... Бойки и Списаки, племена всего ближе стоящія къ чисто русскимъ гуцуламъ; за карпатскимъ хребтомъ начинается угорская Русь”. Проїжджаючи через галицьке село, в автора статті виникла думка, що він знаходиться не далеко в Карпатах, а де-небудь у гористій частині Подільської губернії на Правобережжі. “Украинская хата сохранилась почти въ своей типичной приднѣпровской формѣ”¹⁰⁸, – писав він. Цікавими були спогади про розмову з гуцулом-заробітчанином, який не знайшов доброї роботи в Західній Галичині, цікавився зарплатою та умовами працевлаштування в Росії. “Этотъ работникъ гуцулъ произвелъ на меня самое пріятное впечатлѣніе, – згадував автор статті. – Говорилъ онъ чистымъ украинскимъ языкомъ, но гораздо оживленнѣе, чѣмъ говорятъ наши крестьяне...” Газета писала про славу, яку здобули гуцули як старанні працівники, що, однак, мають репутацію “людей буйныхъ”: не проходить і року “въ Гуцуліи”, щоб селяни не підняли повстання¹⁰⁹.

Отже, газета “Киевскій телеграф” регулярно висвітлювала різні аспекти національного руху в Галичині, що свідчило про інтерес наддніпрянських українофілів до краю. Редакція газети обстоювала українську національну ідентичність галичан, була популяризатором ідеї всеукраїнської єдності по обидва боки Збруча. Зрозуміло, що вміщені в газеті матеріали про галицьких русинів не були надто інформативними, нерідко траплялися неточності, а то й помилки (приміром, у висвітленні суспільно-політичного життя в краї, етнічних груп населення тощо). Автори публікацій, здебільшого так і не названі, мали досить обмежену інформацію про крайн через бюрократичні й цензурні перешкоди. Аналіз видавничої діяльності газети дає підстави стверджувати, що редакція інформувала про становище русинів Галичини через призму радикальних ідей М. Драгоманова.

(Закінчення – в наступному номері)

1. Мудрий М. Національно-політичні орієнтації в українському суспільстві Галичини австрійського періоду у висвітленні сучасної історіографії / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Л., 2002. – Вип. 37. – Ч. 1. – С. 497, 498.
2. Іванова Л. Г. Суспільно-політичний рух в 60-х рр. XIX ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології / Л. Іванова, Р. Іванченко. – К., 2000. – 352 с.; їх же. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в

- Україні: проблеми, ідеологія / Л. Іванова, Р. Іванченко. – К., 1999. – 128 с.; Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С. Світленко. – Дніпропетровськ, 1999. – 240 с.; Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Є. Нахлік. – К., 2007. – Т. 1 : Життя П. Куліша: Наукова біографія. – 463 с. *та ін.* Див. також: Райківський І. Галичина на сторінках журналу “Киевская старина” (1882–1906 рр.) / І. Райківський // Україна соборна : зб. наук. статей. – Вип. 2. Ч. III : Історична регіоналістика в контексті соборності України. – К., 2005. – С. 167–177; його ж. Ідея соборності України на сторінках журналу “Основа” (1861–1862 рр.) / І. Райківський // Україна соборна : зб. наук. статей. – Т. 1. – К., 2006. – Вип. 4. – С. 188–194.
3. Бернштейн М. Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. / М. Бернштейн. – К., 1959. – С. 21.
  4. Іванова Л. Г. Суспільно-політичний рух 60-х рр. XIX ст. в Україні : до проблеми становлення ідеології / Л. Іванова, Р. Іванченко. – К., 2000. – С. 164, 178, 181; їх же. Громадівський рух 60-х рр. XIX ст. в Україні: проблеми, ідеологія / Л. Іванова, Р. Іванченко. – К., 1999. – С. 19; Побірченко Н. Короткий біографічний словник членів Київської старої громади (друга половина XIX – початок XX століття) / Н. Побірченко. – К., 1999. – С. 3.
  5. Житецький Г. Київська громада за 60-тих років / Г. Житецький. – К., 1928. – С. 33.
  6. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття. Аналіз публікацій документальних джерел / С. Світленко. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 7, 8; його ж. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С. Світленко. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 178, 179.
  7. Світленко С. І. Народництво в Україні 60–80-х років XIX століття. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії... – С. 158.
  8. Моя исповедь // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Антонович. – К., 1995. – С. 88, 89.
  9. Погляди українофілів // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори... – С. 144.
  10. Світленко С. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності) / С. Світленко // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С. 12.
  11. Гніп М. Громадський рух 1860 р.р. на Україні. Книга перша. Полтавська громада / М. Гніп. – Харків, 1930. – С. 12.
  12. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш / Д. Дорошенко. – Київ ; Лейпціг, (б.р.). – С. 200.
  13. З історії київської української громади. Промова Павла Житецького на Шевченкових роковинах (з його посмертних паперів) // Записки НТШ. – Л., 1913. – Т. СХVI. – С. 183.
  14. Сарбей В. Г. Національне відродження України / В. Сарбей // Україна крізь віки. – К., 1999. – Т. 9. – С. 197, 198.
  15. Подолинський С. Листи та документи / С. Подолинський ; упоряд. Р. Сербина, Т. Слюдикової. – К., 2002. – С. 66, 67, 70.
  16. Світленко С. І. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. : (особливості ідеології та діяльності) / С. Світленко // Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 2007. – С. 92, 94.
  17. Драгоманов М. П. Автобиографическая заметка / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2-х т. – К, 1970. – Т. I. – С. 65.
  18. Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух / Л. Зашкільняк // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9 : Ювілейний збірник на пошану Ф. Стебля. – Л., 2001. – С. 421, 422.
  19. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова / А. Круглашов. – Чернівці, 2000. – С. 457, 458.
  20. Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : у 2 т. – К., 1994. – Т. 1. – С. 283.
  21. Франко І. Українці / І. Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 189.
  22. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш : особистість, письменник, мислитель : у 2 т. / Є. Нахлік. – К., 2007. – Т. 1 : Життя Пантелеймона Куліша : наукова біографія. – С. 103, 245.
  23. Там само. – С. 115, 116.
  24. Там само. – С. 119, 126, 133.
  25. Там само. – С. 156.
  26. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і “Руська трійця”. До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції XIX століття / Є. Нахлік. – Л., 1994. – С. 5, 24.
  27. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш... – С. 201, 203, 204.

28. Дорошенко Д. Пантелеймон Куліш... – С. 36, 37.
29. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш... – С. 211, 212, 214, 217.
30. Нахлік Є. К. Пантелеймон Куліш... – С. 221, 233, 234, 241.
31. Там само. – С. 240, 244, 251.
32. Там само. – С. 256, 257, 300.
33. Там само. – С. 302.
34. Лотоцький О. П. О. Куліш та М. П. Драгоманов у листуванні / О. Лотоцький. – Прага, 1937. – С. 3.
35. Федченко П. М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість / П. Федченко. – К., 1991. – С. 53, 67, 69.
36. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867–1877) / М. Драгоманов // Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. – К., 1970. – Т. 2. – С. 165.
37. Там само. – С. 167.
38. Там само. – С. 170, 171.
39. Там само. – С. 190.
40. Там само. – С. 214.
41. Там само. – С. 191, 195, 201.
42. Лисяк-Рудницький І. Карпатська Україна... – Т. 1. – С. 460.
43. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини... – С. 263, 281.
44. Микитчук Н. М. Ідея української соборності у творчій спадщині й діяльності М. Драгоманова та І. Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Н. Микитчук. – Дніпропетровськ, 2006. – С. 10; її ж. Впливи європейської інтелектуальної традиції на становлення ідеї української соборності у світогляді М. Драгоманова / Н. Микитчук // Наддніпрянська Україна : історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / відп. ред. С. І. Світленко. – Дніпропетровськ, 2006. – Вип. 4. – С. 94.
45. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини... – С. 196.
46. Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1881–1886 / видав І. Франко. – Л., 1906. – С. 142.
47. Лисяк-Рудницький І. Перша українська політична програма: “Передне слово” до “Громади” Михайла Драгоманова / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе... – Т. 1. – С. 350, 351.
48. Архів Михайла Драгоманова. Т. 1 : Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.) / за ред. Р. Смаль-Стоцького. – Варшава, 1937. – С. 276.
49. Михайло Драгоманов. Документи і матеріали. 1841–1994. – Л., 2001. – С. 481, 482.
50. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей) / М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Л., 2003. – Вип. 38. – С. 141, 142.
51. Студинський К. Галичина й Україна в листуванні 1862–1884 рр. Матеріали до історії української культури в Галичині та її зв'язків з Україною / К. Студинський. – Харків – Київ, 1931. – С. 56.
52. Бьлззерській В. Основа, южнорусській літературно-учений вѣстникъ / В. Бьлззерській // Основа. – 1861. – сентябрь. – С. 2.
53. Світленко С. І. Особливості світоглядних цінностей української інтелігенції XIX – початку XX ст. / С. Світленко // Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття. – С. 113.
54. Левченко М. Мѣста жительства и мѣстныя названія русиновъ въ настоящее время / М. Левченко // Основа. – 1861. – январь. – С. 263, 264.
55. Там само. – С. 264, 265.
56. И. М. Краткое географическое обозрѣніе края, населеннаго южнорусскимъ (украинскимъ или малороссійскимъ) народомъ / И. М. // Там само. – Май. – С. 40.
57. Там само. – С. 39.
58. Костомаровъ Н. Двѣ русскія народности / Н. Костомаровъ // Там само. – мартъ. – С. 40, 41.
59. Там само. – С. 40.
60. Там само. – С. 79.
61. Костомаров Н. И. Две русские народности / Н. Костомаров. – К. ; Харьков, 1991. – С. 68, 69.
62. ЦДІАУЛ. – Ф. 362 (Студинський К. – академік), оп. 1, спр. 101 (Праця “Зв'язки Василя Білззерського з Галичиною”). – Арк. 15.
63. Русинське весілля надъ Збручемъ // Основа. – 1862. – квітень (апрѣль). – С. 1–40.
64. Там само. – С. 1.
65. Міллер О. Засвоюючи логіку націоналізму: ставлення владних кіл Імперії та громадської думки її столиць до українського національного руху в перші роки царювання Олександра II / О. Міллер // Україна модерна. – Л., 1997–1998. – Ч. 2–3. – С. 83, 84.
66. Костомаровъ Н. Правда полякамъ о Руси (По поводу новой статьи въ Revue Contemporaine) / Н. Костомаровъ // Основа. – 1861. – октябрь. – С. 112.

67. Костомаровъ Н. Правда москвичамъ о Руси // Там само. – С. 3, 6, 14.
 68. Богдан А. Дѣдицкій Галицко-русская газета “Слово” / А. Богдан // Там само. – Мартъ. – С. 81.
 69. Богдан А. Дѣдицкій Галицко-русская газета “Слово” / А. Богдан // Там само. – С. 83.
 70. П.....кій А. Замѣтка о народномъ языкѣ / А. П.....кій // Там само. – Апрель. – С. 25.
 71. ЦДІАУЛ. – Ф. 362, оп. 1, спр. 101. – Арк. 11.
 72. Русины // Основа. – 1862. – Січень (январь). – С. 78–80.
 73. Там само. – С. 79.
 74. Русины въ 1848 году. (Памяти Т.Г. Шевченка) // Там само. – Квітень (апрѣль). – С. 1–27.
 75. Там само. – С. 1, 3.
 76. Там само. – С. 8.
 77. ЦДІАУЛ. – Ф. 362, оп. 1, спр. 101. – Арк. 11, 12.
 78. Обь отношеніяхъ Русиновъ къ суздямъ // Основа. – 1862. – Май. – С. 62–74.
 79. Библиографическій указатель галицко-русской литературы, составленный М. И. Межовымъ. Посвящается Я. Э. Головацкому // Там само. – Червець (іюнь). – С. 104–139.
 80. Там само. – С. 104, 105.
 81. Частина листу високоповажного профессора ві Львовскімъ університеті Якова Федоровича Головацького до редактора (30 січня 1862 р.) // Там само. – Липець (іюль). – С. 68–72.
 82. ЦДІАУЛ. – Ф. 362, оп. 1, спр. 101. – Арк. 12.
 83. Частина листу високоповажного профессора... – С. 68, 69.
 84. Там само. – С. 68.
 85. Як гадає Основа про галицьку письменность // Вечерницѣ. – 1862. – Ч. 29. – 16 серпня. – С. 256.
 86. *Цит. за:* Бернштейн М. Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. / М. Бернштейн. – С. 215.
 87. Франко І. Про жите і діяльність Олександра Кониського / І. Франко. – Л., 1901. – С. 19.
 88. Драгоманов М. П. Австро-руські спомини / М. Драгоманов. – С. 245.
 89. Там само. – С. 246.
 90. Задачи провинціальной публицистики и литературы вообще // Київській телеграфъ. – 1876. – № 1. – 1 января. – С. 1, 2.
 91. Там само. – С. 1.
 92. Русское и польское население Галиции // Там само. – 1875. – № 34. – 19 марта. – С. 1.
 93. Там само. – 1876. – № 15. – 4 февраля. – С. 2.
 94. С. П. Русское и польское население Галиции // Там само. – 1875. – № 35. – 21 марта. – С. 1.
 95. Письмо изъ Галиции // Там само. – № 43. – 9 апрѣля. – С. 1.
 96. Письмо изъ Львова // Там само. – 1876. – № 21. – 18 февраля. – С. 2.
 97. Там само.
 98. Там само.
 99. Письмо изъ Львова // Там само. – № 24. – 25 февраля. – С. 1.
 100. Там само.
 101. М.Р. Письмо изъ Львова // Там само. – № 56. – 12 мая. – С. 1.
 102. Щекотливое объяснение съ анонимомъ // Там само. – № 21. – 18 февраля. – С. 1.
 103. Там само. – № 24. – 25 февраля. – С. 1.
 104. Там само.
 105. Письма изъ Австріи // Там само. – № 34. – 19 марта. – С. 1.
 106. Изъ Галиции // Там само. – 1875. – № 15. – 3 февраля. – С. 3.
 107. Новый университетъ у нашей границы // Там само. – № 36. – 23 марта. – С. 1, 2.
 108. С. П. Путевыя замѣтки. Отъ Львова до Песта / С. П. // Там само. – № 63. – 28 мая. – С. 2.
 109. Там само.

The article is about the place and role of Galicia in the ideology and activity of the Dnieper Ukrainophile communities. The particular attention is paid to the analysis of the publications in journals “Osnova” and “Kievskiy telegraph”, the activities of P. Kulish and M. Dragomanov, who were the driving forces of the Ukrainophile movement in Galicia in 1860–1880.

Key words: *ukrainophile, national movement, activity, Galicia.*

УДК 94 (477.83.86)
ББК 63.3 (4 Укр.) 52

Лілія ШОЛОГОН

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ РУХ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ (1848–1914 рр.): СПОГАДИ ОЧЕВИДЦІВ ТА УЧАСНИКІВ ПОДІЙ

У статті аналізуються мемуарні праці відомих громадсько-політичних діячів, письменників, учених та педагогів краю кінця XIX – початку XX ст. Вони дозволяють прослідкувати за найважливішими подіями національно-культурного руху українців Галичини зазначеного часового проміжку.

Ключові слова: *Галичина, національно-культурний рух, мемуари, спогади.*

Одними з найцікавіших джерел до вивчення національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. є спогади очевидців і безпосередніх учасників подій. У мемуарних працях уміщено чимало такої інформації, яку важко знайти в інших джерелах. Їхні автори намагались ознайомити своїх сучасників часто навіть із найдрібнішими деталями подій, свідками або учасниками яких вони були. Саме тому спогади чи не найкраще передають особливості й колорит того часу, що став об'єктом уваги дослідника. Тому їхнє дослідження є важливим для сучасної історичної науки.

Обрана тема не залишилася поза увагою науковців. Вона зацікавила дослідників кінця XIX – першої третини XX ст., зокрема І.Франка¹, К.Студинського², які опублікували мемуарні праці відомих громадських діячів, літераторів, учених тощо. Неабиякий внесок у дослідження спогадів, що розкривають події з історії краю впродовж зазначеного часового проміжку, зробили радянські вчені Ф.Погребник³, М.Головащенко⁴, сучасні українські дослідники І.Чорновіл⁵, М.Гнатюк⁶, О.Антонович⁷ та інші. Однак комплексного розв'язання вона ще не отримала в українській історіографії.

Метою статті є виявлення й аналіз опублікованих мемуарних праць, в яких розкрито найважливіші аспекти національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Вони дозволяють з'ясувати погляди їхніх авторів щодо діяльності громадських товариств, видання україномовних часописів, розвитку національної освіти, літературного процесу тощо.

Варто зазначити, що найґрунтовніші спогади з історії національного руху українців краю зазначеного часового проміжку написані відомими політиками, громадськими діячами та педагогами. Серед них насамперед заслуговують уваги мемуари депутата галицького крайового сейму та віденського парламенту, учасника багатьох національно-культурних товариств, члена Крайової шкільної ради, гімназійного професора Олександра Барвінського. Ще за життя політика вийшли у світ перші два томи його спогадів⁸. Мабуть, слід погодитися з Дмитром Дорошенком, що їх автор дотримувався “занадто скороченого, конспективного викладу і дає більше власну автобіографію, ніж картину громадського життя давніх часів”⁹. Хоча цей закид доволі відносний. Спогади написані європейцями, традиційно враховують “автобіографічні аспекти”, натомість спогади вихованців російського культурного середовища максимально їх легковажать й акцентують увагу лише на громадській активності¹⁰. О.Барвінський урахував цю критику. Це стало очевидним зі змісту наступних частин його мемуарів, які впродовж тривалого часу залишаються неопублікованими й зберігаються у Відділі рукописів Інституту української літератури ім. Т.Шевченка НАН України в Києві. Вони становлять близько 6 тис. аркушів (52 зошити), до яких слід додати ще зміст праці у вигляді окремого зошита й різноманітні додатки, що є важливим інформаційним джерелом не лише з історії України, а й зарубіжних країн. Відомості про австрійський парламент, польсько-українські стосунки, Галицький сейм, український рух по обидва боки Збруча – усе це описано, можливо, навіть занадто детально. Утім, історична вартість мемуарів О.Барвінського від цього лише виграла. Спогади він писав з 1915 р. і аж до смерті – 1926 р. Розповідь доведена до подій 1908 р.

Сам О.Барвінський намагався продовжити видавництво своїх спогадів, однак безуспішно. Після його смерті справою друку мемуарів батька займався Богдан Барвінський. Він навіть підготував до перевидання перший том, але на цьому все закінчилося. На сьогоднішній день перші дві частини спогадів побачили світ з доповненням автора та його сина Б.Барвінського, з відповідними коментарями й археографічним вступом. Вони охоплюють період з 1854 до 1888 рр.¹¹

Від початку написання спогадів автор ставив за мету не стільки розповісти про події і людей, з якими довелося зустрічатися в житті, скільки подати історію національного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. у викладенні традиціоналіста-консерватора. Його спогади – це соборницька національна візія розвою українського руху¹².

У мемуарній праці є згадка про відомих діячів революційних подій у Галичині 1848 р., делегатів з'їзду “руських учених” – Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького, Дениса Зубрицького, Богдана Дідицького, Антіна Петрушевича, чимало з яких змінили свої політичні та наукові переконання, діяльність товариства “Галицько-руська Матиця”, ідейні суперечки між представниками москвофільської та народовської течій в українському національному русі¹³. Проте особливо багато інформації про національно-культурну працю інтелігенції впродовж 60-х рр. ХІХ ст., зокрема діяльність осередків українських громад у різних містах, видання часописів “Вечорниці”, “Мета”, “Правда”, розповсюдження творів Т.Шевченка в Галичині, гастролі театрального колективу “Руської бесіди” в Тернополі, що справили на тодішнього гімназиста О.Барвінського неабияке враження¹⁴.

Зі спогадів автора отримуємо інформацію про подорожі Олександра Кониського і Пантелеймона Куліша до Галичини, знайомство галичан із Сидором Воробкевичем, про плідну співпрацю між галицькими й наддніпрянськими українцями у справі видання “Руської історичної бібліотеки”. Варто зазначити, що видатні постаті того часу (Воробкевич, Куліш) описані дуже виразно й дотепно¹⁵. Цікавими були розвідки про покоління львівських шестидесятників, як правило, молодих юнаків, які зробили неабиякий внесок у справу національного відродження українців. Серед них були згадки про Федора Заревича, Володимира Шашкевича, Ксенофонта Климковича тощо. Досить образно й детально показано процес навчання студентів у львівському університеті та його професорсько-викладацький склад. Окрім цього, він подав відомості про своє особисте й подружнє життя, про що тоді люди не завжди писали у своїх мемуарах.

Варто зазначити, що “Спомини з мого життя” становлять величезну складову архіву О.Барвінського. Сам автор так оцінював цю збірку: “Жадібний науки дослідник найде в нашій родинній архіві і бібліотеці багаті і підставові засоби для слов'яно- й українознавства, історії, етнографії, філології, правознавства, а багата збірка переписки й рукописей подасть не одному чимало цінного і незнаного матеріалу для нашої національно-політичної й культурної історії”¹⁶.

Не менш цікавим і важливим джерелом для дослідження національного руху українців Галичини зазначеного часового проміжку були “Спомини з життя” громадського діяча та композитора Анатолія Вахнянина. У передмові до них упорядник цього видання, зять автора Кирило Студинський зазначив, що мемуари А.Вахнянин почав писати незадовго до смерті, тому не встиг закінчити. Для того щоб надати їм логічного завершення, К.Студинський вирішив зробити так: “При кінці подам деякі замітки з сучасних видань, на які покійний покликувався, і які доповнять в дечім спомини”¹⁷.

“Спомини з життя” А.Вахнянина розпочинаються згадкою про події 1848 р. в Перемишлі, про які автор писав: “Нам сказано, що вечером будуть «читати конституцію» в ринку. Ми з братом пішли вечером на ринок. Ринок був ілюмінований, а на освітлених камінних сходах, що ведуть з ринку вгору читано справді сю конституцію”¹⁸. Також пригадав і про гастролі української професійної театральної трупи до Перемишля 1848 р. Проте чи не найбільше місця в мемуарній праці відведено рокам навчання в школі та гімназії в Перемишлі (тут української граматики його навчав Йосиф Левицький), руській духовній семінарії у Львові, де почав говорити українською, оскільки в їхній священицькій родині розмовляли польською. А також приділено увагу громадській роботі в Перемишлі, де А.Вахнянин працював помічником викладача в гімназії, навчання у Віденському університеті, куди поїхав вивчати історію та

географію й одночасно брав активну участь у роботі товариства “Січ”, де гуртувалися українці, що працювали й навчалися в столиці держави. Щодо так званого покоління українських шестидесятників, яке активно включилося в громадсько-політичне та національно-культурне життя краю після відновлення конституційного ладу в державі 1861 р., то він з особливою повагою писав про Данила Тянячкевича, який був: “Душею всею для народного движенья... Він горів весь для народного діла”¹⁹. Саме завдяки йому, як зазначив А.Вахнянин у своїх спогадах, він познайомився із творами Т.Шевченка, М.Максимовича, Г.Квітки-Основ'яненка, які справили величезне враження не лише на нього, але й на всіх його товаришів, що навчалися разом із ним у духовній семінарії. Із цього приводу він писав: “Твори їх ходили з рук до рук, переписувалися, твердилися на пам'ять. Не було майже питомця (з виїмкою хіба духово зовсім німечини), який би не мав переписаних поем Шевченкових”²⁰. Цікавими були спогади автора про заснування та діяльність товариства “Просвіта” в 60–70 рр. ХІХ ст., до організації якого мав безпосереднє відношення й був його першим головою. Також заслуговують уваги його згадки про роботу музичного об'єднання “Торбан”, яке створив і розмістив спочатку в себе вдома, про мистецьке життя Галичини зазначеного періоду та власну композиторську працю. Автор пригадав, серед іншого, й про боротьбу між народовцями і москвофілами в товаристві “Руська бесіда”, гастролі української театральної трупи в Галичині, видання окремих періодичних видань тощо.

Таким чином, варто зазначити, що “Спомини з життя” А.Вахнянина відзначаються неабиякою змістовністю, оскільки автор мав безпосереднє відношення до дуже багатьох вагомих подій національного руху українців краю. Виклад фактів та роздуми про національно-культурне життя Галичини тісно переплітаються із поясненням політичних перипетій того часу. Окрім цього, спогади написані досить цікаво, в них багато художніх відступів, що надає їм особливого колориту.

Не меншої уваги з боку дослідників заслуговує праця іншого відомого в краї політика і громадського діяча Євгена Олесницького “Сторінки з мого життя”. Вона побачила світ 1935 р., незважаючи на те, що автор написав мемуари 1916 р. У передмові зазначається: “У моїх споминах кермуюсь лиш самою правдою. Пишу лиш те, що тямлю і що, згідно з найліпшим моїм посвідченням, є дійсне і правдиве. Пишучи про поодинокі особи, далекий я від будь-яких упереджень, а йду за самою об'єктивністю”²¹. Автор також зазначив, що впродовж багатьох років занотовував найважливіші події з життя українців Галичини.

Є.Олесницький, як й інші його сучасники, в мемуарній праці відвів дуже багато місця розповідям про свою родину, дитячі та шкільні роки, навчання в Тернопільській гімназії та Львівському університеті. Він також не оминув подій “весни народів” 1848 р. у Галичині, вмістивши розвідку про життєвий шлях та політичні переконання одного з ініціаторів створення Головної руської ради та скликання “Собору Руських вчених”, депутата Державної ради у Відні в цьому ж році, депутата галицького крайового сейму від сільських громад Гусятинського повіту, що на Поділлі, в 1861 р. – Івана Борисікевича. Ця цікава інформація серед його спогадів з'явилася завдяки тому, що згаданий політик жив неподалік від рідного села Є.Олесницького. Особливу повагу в автора мемуарної розвідки викликали його стійкі політичні переконання, про які зазначено так: “Борисікевич був з одного боку рішучий противник поляків, однак з другого боку не менш запевнятий противник москвофільства. Він був уже 1848 р. свідомим українцем, видавав своїм накладом «Марусю» Основ'яненка з передмовою в українським дусі...”²². Далі в спогадах зазначено, що свої ідейні погляди він не змінив під впливом обставин, і в 1866 р., через суперечки з москвофілами, відійшов від політичної боротьби, відмовився також і від кар'єри державного службовця, незважаючи на те, що отримав юридичну освіту.

На сторінках спогадів Є.Олесницького найбільше різнопланової інформації про національно-культурне та громадсько-політичне життя Галичини впродовж 60–90 рр. ХІХ ст., оскільки в цей час він був свідком і учасником дуже багатьох важливих подій. Зокрема, чимало відомостей про студентські організації “Академічний кружок” і “Дружній лихвар”, особливо про боротьбу між москвофілами і народовцями в їхніх рядах, неабиякий вплив І.Франка і М.Павлика на погляди студентської молоді, працю театральної трупи під керівництвом М.Кро-

півницького в Галичині 1872 р., роботу товариства “Руська бесіда”, де впродовж 1886–1890 рр. Є.Олесницький відповідав за належну працю професійного театрального колективу, діяльність “Просвіти”, НТШ, професора М.Грушевського та його історичну школу тощо²³.

На нашу думку, мемуарна праця Є.Олесницького “Сторінки з мого життя” цінна тим, що автор виклав чимало подій національно-культурного руху українців краю крізь призму політичних реалій тодішнього суспільства. Тут не лише спогади, але й ґрунтовний аналіз окремих сторінок громадсько-політичного та національного життя, до яких він був причетний. Зіставлення з іншими джерелами дозволяє стверджувати про досить високий рівень об’єктивності його праці.

Зовсім інший погляд на національний рух українців Галичини бачимо в розвідці М.Драгоманова “Австро-руські спомини (1867–1877)” у п’ятнадцяти книгах, що побачила світ у Львові впродовж 1889–1899 рр. Вона була опублікована після смерті її автора, завдяки зусиллям І.Франка, який відредагував спогади та видав частину з них за власні кошти. Видатний громадський діяч і вчений чимало уваги приділив своїм враженням від подорожей до Галичини протягом зазначеного часу, співпраці між ним та українцями краю над розповсюдженням творів істориків і літераторів із Наддніпрянщини тощо. Також він гостро критикував редакцію часопису “Правда”, яка надавала перевагу “псевдокласичним і мертвим творам їх самих (редакторів часопису. – Л.Ш.) та львівських приятелів” і досить рідко публікувала праці прогресивних письменників; примітивні книжечки для народу, які видавала “Просвіта”, бездіяльність львівської інтелігенції, яка збиралася при товаристві “Руська бесіда”; галицькі бібліотеки з надзвичайно бідним книжковим фондом. З приводу останнього М.Драгоманов зазначив: “Ніде я не чув себе так одрізаним од інтелігентного світа як у Львові, не кажучи вже про другі міста Австрійської Русі, нігде не бачив меншої ваги, котра давалась читанню для загального образования... Публічних бібліотек замало, кабінетів до читання майже не було, нічого подібного до музеїв у малих німецьких університетських містах; товариські бібліотеки мізерні...”²⁴.

Таким чином, в “Австро-руських споминах (1867–1877)” М.Драгоманов насамперед акцентував увагу на проблемах, над якими необхідно було працювати. Варто зазначити, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., завдяки зусиллям українців Галичини та Наддніпрянщини, чимало з них було вирішено.

Як уже зазначалося вище, у мемуарах багатьох громадсько-політичних діячів чимало місця відведено спогадам про навчання в початкових, середніх та вищих навчальних закладах. З них дізнаємося про організацію системи освіти в Австро-Угорщині, рівень викладання тих чи інших предметів, проблеми, з якими нерідко зустрічалася учнівська та студентська молодь. Окремі з авторів мемуарних праць (О.Барвінський, А.Вахнянин) працювали в гімназійних закладах держави, і на сторінках спогадів уміщено окрему інформацію про їхню викладацьку роботу, умови праці й заробітну плату, які загалом дозволяли належним чином виконувати свої обов’язки.

Зовсім в інших умовах працювало багато вчителів початкових шкіл. Про це засвідчують “Спогади учительки” Уляни Кравченко, що складаються із двох частин – “Перший рік практики” та “Із записок учительки”, які авторка підготувала до друку в жіночому альманасі “Перший вінок” 1887 р. Проте через брак місця вони тоді опублікованими не були, а побачили світ лише 1936 р.²⁵.

У праці “Перший рік практики” вчителька початкових класів і талановита письменниця написала про працю в школі в містечку Бібрка, що на Львівщині, впродовж 1881–1883 рр. Вона пригадала про неабиякий запал, з яким приступила до роботи, застарілі форми й методи навчання, які застосовували її колеги, про недоброзичливе ставлення до неї дирекції, шкільного інспектора, окремих педагогів, які не поділяли її поглядів на навчання та виховання дітей. У результаті, як зазначила Уляна Кравченко, внаслідок несправедливого й безправного становища вчителя в тодішньому суспільстві її було переведено на інше місце роботи, в село Стоки, де не було належних умов для праці. Вона написала також про те, що прохання батьків дітей, з яким вони звернулися до Крайової шкільної ради й просили залишити вчительку в містечку Бібрка, та її особиста зустріч зі шкільним інспектором не принесли позитивних результатів, тому Уляна Кравченко разом із хворою матір’ю змушена була переїхати до глухого села²⁶.

Інша згадка “Із записок учительки” була логічним продовженням попередньої. У ній досить майстерно показано життя сільської вчительки у 80-х рр. ХІХ ст. та умови навчання її учнів. Вона пригадує, як місцеві жителі школу-дяківку пристосували до навчання: у ній не було шкільної дошки, приладдя, учням не вистачало навіть стільців; батьки інколи приводили до школи тих дітей, яким ще не виповнилося шість років, а старших залишали вдома для допомоги по господарству. Про своє помешкання вчителька писала: “В хаті тісно, темно, вогко й зимно. Коли розпалюю в печі, вітер завертає дим до хати. Глина з стелі паде кусниками...”²⁷.

Спогади Уляни Кравченко, талановитої письменниці, вражають своєю експресивністю. Її історія, типовий приклад із життя української сільської вчительки початку 80-х рр. ХІХ ст., справляє, з одного боку, неабияке враження на читача, а з другого – демонструє байдужість як владних структур, так і місцевих громад до потреб шкільництва.

Педагоги на межі ХІХ–ХХ ст. становили чи не найчисельніший загін української світської інтелігенції, випереджаючи правників, службовців державних і кооперативних установ, не говорячи вже про лікарів і рідкісних тоді інженерів. Посада гімназійного вчителя була дуже часто верхньою межею, на якій закінчувалася професійна кар’єра багатьох, навіть найталановитіших, українських учених та літераторів²⁸. Окремі з них, через політичні переконання, не могли навіть отримати місце викладача в середньому навчальному закладі.

Про це засвідчував один зі спогадів І.Франка під назвою “Як це сталося”, де автор пригадав про арешт 1877 р., підозри в скоєнні злочину 1880 р., перебування в тюремній камері, під враженням від якого написав оповідання “На дні”, та звинувачення політичного характеру, які негативно вплинули на подальше його професійне зростання. Із цього приводу І.Франко писав: “Пропала для мене надія дістати посаду гімназійного вчителя, пропала марно ціль університетських студій. До того я не мав жодних засобів розпочати які-небудь інші студії, бо перестрашена процесом українська суспільність відвернулася від усіх засуджених...”²⁹.

У розвідці “Історія моєї габілітації”, уперше надрукованій в газеті “Діло” 1912 р., І.Франко звернув увагу на те, що політичні арешти перешкодили йому також отримати посаду доцента Львівського університету³⁰. Автор детально пригадав свої розмови із цього приводу з віце-президентом Галицької крайової шкільної ради, міністром освіти Австро-Угорщини, намісником Галичини графом Казимиром Бадені, який звернув увагу не лише на арешти І.Франка, але і його співпрацю з демократичною польською газетою, що виступала проти корупції в Галичині, та інше.

Варто зазначити, що неабиякий внесок у справу шкільництва зробили педагогічні товариства краю впродовж 80-х рр. ХІХ – початку ХХ ст., які намагались вирішити чимало освітніх проблем українців. Інформацію про їхню діяльність можна отримати зі спогадів окремих діячів товариств. Зокрема, М.Галушинський у брошурі “Як виборили собі люди право основувати товариства”³¹ написав про причини заснування Українського педагогічного товариства (далі – УПТ). Цікавими є спогади К.Малицької³² про зусилля УПТ, спрямовані на створення розгалуженої ланки української приватної освіти. На сторінках таких періодичних видань, як “Народний ілюстрований календар товариства “Просвіта”, “Рідна школа”³³ публікувалися також статті, де автори, серед іншого, згадували про діяльність УПТ у 80-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст.

З нагоди 30-ліття заснування товариства викладачів середніх шкіл “Учительська громада”, 1938 р. О.Терлецький у часописі “Українська школа”³⁴ вмістив спогади про передумови створення цієї вчительської організації, її роль у розвитку української освіти та культури загалом. Хоча в них і міститься ряд неточностей, вони не зменшують важливості насиченої різноманітною інформацією праці.

Чимало мемуарних видань, де вміщено цікаві згадки про діяльність громадських товариств Галичини, створені ними освітні заклади, читальні, навчання й дозвілля українців у польських та українських початкових школах і гімназіях, Львівському університеті тощо, вийшли у світ завдяки зусиллям української діаспори. Зокрема, вони вміщені в таких виданнях: “Альманах станіславської землі: збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини”, “Рогатинська земля: збірник мемуарних, етнографічних і побутових матеріалів”, “Коломия й Коломийщина: збірник споминів і статей про недавнє минуле”, “Городенщина: історично-мемуарний збірник”, “Шляхами золотого Поділля”, “Історико-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти:

Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики³⁵ та інші. Спогади, опубліковані в них, написані через тривалий час після того, як відбулися згадані події, у 60–80-х рр. ХХ ст., тому мають фрагментарний характер і містять чимало неточностей. Здебільшого це стосується і мемуарів М.Соневіцького під назвою “Спогади старого педагога”³⁶, виданих у середині ХХ ст., де їх автор, серед іншого, написав і про роки навчання в Тернопільській та Коломийській гімназіях.

Мемуарні праці відомих діячів українського національного руху Галичини є також важливими джерелами для дослідження літературного життя другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Безперечно, найвидатнішим письменником у краї тоді був Іван Франко. Кожен свідомий українець уважав за велику честь знайомство й спілкування з Великим Каменярем, а після його смерті в 1916 р. – поділитися своїми спогадами про письменника.

Зважаючи на неабияку зацікавленість постаттю І.Франка, ряд галицьких часописів опублікував досить цікаві згадки про нього. Чимало їх з’явилося 1926 року, коли вшанували десятю річницю з дня смерті Великого Каменяра. Відомий український літератор Марко Черемшина в мемуарній розвідці “Фрагменти моїх споминів про Івана Франка”, що була опублікована в “Літературно-науковому віснику” (далі – ЛНВ), пригадав про знайомство з видатним письменником та громадсько-політичним діячем 1897 р. у Відні. Автор звернув увагу на те, що промова І.Франка, виголошена на мітингу в столиці держави і на засіданні однієї з громадських організацій, неабияк зацікавила слухачів, де було чимало депутатів парламенту, редакторів поважних газет, університетських професорів і літераторів. Також у спогадах написано про те, як Іван Якович та Марко Черемшина одним потягом поверталися додому, багато спілкувалися; студент-першокурсник був захоплений його високою ерудицією й широким кругозором. Марко Черемшина, відповідаючи на запитання, яке враження справив на нього І.Франко, писав: “Великого астрального тіла, що гріє всю Україну, а світить далеко ще далше”³⁷.

1926 р. побачили світ також збірники спогадів про І.Франка. На особливу увагу заслуговує шостий номер журналу “Україна”, де мемуарні праці про Великого Каменяра опублікували фундатор цього видання М.Грушевський та інші відомі діячі з Наддніпрянщини, які його знали. Характерно, що більша частина з них у пізніших радянських виданнях не пердруковувалась³⁸.

Збірники спогадів про І.Франка також були видані в 1956, 1972, 1982 рр. Упорядником їх та автором приміток був франкознавець Олексій Дей. У 1966 р. у Москві в “Серии литературных мемуаров” інший учений Михайло Пархоменко видав книгу “Иван Франко в воспоминаниях современников”. Віддаючи належне зробленому, сучасні дослідники не можуть не бачити того, що зашкодило правдивому висвітленню постаті І.Франка та подій суспільно-політичного й національно-культурного руху, сучасником яких він був. Зрозуміло, що в ті роки упорядники спогадів про Великого Каменяра не могли вмістити згадки про нього М.Грушевського, С.Єфремова, Б.Лепкого тощо. Проте мемуарні праці тих авторів, спогади яких потрапили в згадані книги, часто містять неточності. Там є значні пропуски, переставлені місцями абзаци й т. ін., не кажучи вже про те, що примітки рясніють висловами на кшталт “український буржуазний націоналіст”, “лютий ворог українського народу”. Наприклад, НТШ і товариство “Просвіта” – це “осередки націоналістичної пропаганди”, а український історик В.Антонович “почав розвивати буржуазно-націоналістичну концепцію в питаннях історії України, яку потім розгорнув ідеолог українського буржуазного націоналізму М.Грушевський”³⁹.

Саме тому сучасні українські вчені допрацювали й перевидали чимало мемуарних праць про І.Франка. Проте одне з найгрунтовніших видань “Спогади про Івана Франка”, упорядником та автором вступної статті яких був Михайло Гнатюк, побачило світ 1997 р. з нагоди 140-річчя від дня народження Великого Каменяра. Тут зібрані найбільш змістовні згадки про видатного письменника, вченого та громадського діяча, що надруковані на сторінках окремих збірників і періодичних видань Галичини впродовж першої третини ХХ ст., спогади про І.Франка, що з’явилися в радянській Україні, та мемуарні праці дослідників українського зарубіжжя. Варто зазначити, що в окремих випадках подано уривки зі спогадів, які були надруковані окремими книгами. Зрозуміло, що різні дрібничкові згадки, які стосувались якогось незначного факту в житті І.Франка, не включені до цього збірника. Цікавим є також те, що

книга спогадів задумана таким чином, щоб висвітлити його життєвий шлях та події, в яких брав безпосередню участь, у хронологічному порядку⁴⁰.

До згаданого збірника увійшло чимало розвідок університетських товаришів І.Франка – В.Лукича⁴¹, Є.Олесницького⁴², А.Дольницького⁴³ та ін., з яких можна отримати чимало відомостей про діяльність студентських організацій “Дружній лихвар” й “Академічна громада”, їх подальше об’єднання, початок літературної та журналістської діяльності письменника на шпальтах часопису “Друг”, дискусії в Галичині навколо правописних проблем, малоактивну діяльність товариств “Руська бесіда” та “Просвіта” у 70-х рр. ХІХ ст., життя української інтелігенції не тільки у Львові, але і в інших містах краю; про арешт І.Франка, і, як наслідок, неабиякий переляк у середовищі академічної молоді, певний занепад національно-культурного руху внаслідок соціалістичних процесів.

Серед опублікованих спогадів чимало таких, що дають можливість прослідкувати вплив Великого Каменяра на літераторів-початківців у Галичині, зокрема, Михайлину Рошкевич⁴⁴, Климентину Попович⁴⁵, Уляну Кравченко⁴⁶, Кирила Студинського⁴⁷, яким він давав чимало цінних порад, неабияк заохочував до праці.

Не менш змістовними є мемуарні праці про І.Франка його товаришів і колег, з якими працював у НТШ, ЛНВ, обговорював найважливіші проблеми громадсько-політичного та національно-культурного руху: М.Грушевського⁴⁸, В.Гнатюка⁴⁹, С.Єфремова⁵⁰, В.Щурата⁵¹, М.Мочулинського⁵², С.Барана⁵³, С.Людкевича⁵⁴. З них отримуємо чимало інформації про святкування двадцятип’ятилітнього та сорокалітнього ювілею його письменницької праці, відповідно, у 1898 і 1913 рр., про причини публікації скандальної газетної статті “Поет зради” про А.Міцкевича, яка зробила неможливою його співпрацю з польськими періодичними виданнями, зате вивільнила чимало часу для плідної роботи в найбільш поважних українських літературно-публіцистичних та наукових часописах тощо. З вищевказаних спогадів найзмістовнішими були мемуарна розвідка М.Грушевського “Апостолові праці”, де зроблено детальний аналіз громадської й публіцистичної діяльності Великого Каменяра та згадка С.Єфремова про спілкування впродовж року (1902) з І.Франком у Львові, який приїхав туди для того, щоб написати розвідку про Каменяра й познайомитися з особливостями національно-культурного життя галичан.

Цікавими, однак насиченими переважно подробицями родинного побутового життя, були спогади дітей І.Франка. Серед них книга Тараса Франка “Про батька”, мемуари Петра Франка “Іван Франко зблизька” та праця про Каменяра його дочки Анни Франко-Клочко⁵⁵. Іноді у спогадах дітей письменника деякі деталі неточні. Також незрозуміло, скажімо, чому його донька в праці, написаній в еміграції, різко протиставляла І.Франка та М.Грушевського. Із цього проводу В.Дорошенко писав: “Можна лише шкодувати, що в спогадах п. Анни Клочко знайшлися дуже негідні випадки проти М.Грушевського, що їх підхопила радянська преса, для дискредитації великого українського історика”⁵⁶.

Таким чином, спогади про І.Франка його сучасників є важливим джерелом для вивчення національно-культурного руху українців упродовж 70-х рр. ХІХ – початку ХХ ст., оскільки не лише розкривають діяльність Каменяра, який неабияк спричинився до його активізації, але й частково висвітлюють розвиток українського літературного процесу, діяльність окремих товариств, процес виходу у світ періодичних видань тощо. Незважаючи на те, що мемуарні праці про І.Франка різні за своїм змістом та ідейною спрямованістю, у них зустрічаються окремі неточності або не вказується, коли відбулася та чи інша подія, вони, безперечно, заслуговують на неабияку увагу з боку дослідників.

Таким чином, підсумовуючи огляд мемуарних джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст., варто зазначити, що залишилося чимало неоднакових за своєю інформаційною насиченістю спогадів. З них дізнаємося про найважливіші, на думку їхніх авторів, події з історії культурного життя українців краю, чимало фактів, яких немає в офіційних джерелах. На нашу думку, найзмістовнішими й найбільш достовірними є ті спогади, де автори, які були причетними до національного руху українців Галичини впродовж зазначеного часового проміжку, занотували перебіг подій.

Безперечно, неабиякою вадою багатьох мемуарних праць є суб’єктивізм їхніх авторів, які інколи упереджено показували відомих українських діячів, однобоко висвітлювали деякі

сторінки з історії Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Також зустрічається перекручування фактів, недобросовісна робота упорядників окремих видань, які готували їх до друку. Тому інформацію, викладену в спогадах, необхідно порівнювати з документами офіційного характеру, матеріалами періодичних видань тощо.

1. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Частина третя й четверта. Накладом І.Франка / М. Драгоманов. – Львів : 3 друк. Тов. імени Шевченка, 1890. – Кн. 7, 8, 9. – С. 151–199.
2. Вахнянин А. Спомини з життя / А. Вахнянин ; [зладив К. Студинський]. – Львів : 3 печатні В. Шийковського, 1908. – 137 с.
3. Марко Черемшина. Фрагменти моїх споминів про Івана Франка / Марко Черемшина // Твори : в 2 т. Т. 2. / Марко Черемшина [за ред. Ф. П. Погребника]. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 165–168.
4. Соломія Крушельницька. Спогади, матеріали, листування / [упоряд. М. Головащенко]. – К. : Музична Україна, 1978. – Ч. 1. – 398 с.; 1979. – Ч. 2. – 386 с.
5. Чорновіл І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності / І. Чорновіл // Барвінський О. Спомини з мого життя. Частина перша та друга / [упор. Альбіна Шацька, Олесь Федорук]. – Нью-Йорк ; К. : Смолоскип, 2004. – С. 17–35.
6. Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. стаття і приміт. М. Гнатюка]. – Л. : Каменяр, 1997. – 635 с.
7. Антонович О. Уривки щоденника цитриста та композитора Євгена Купчинського з 1888–1889 років / О. Антонович // Записки НТШ. Праці музикознавчої комісії / [редактори тому Олег Купчинський, Юрій Ясиновський]. – Львів, 1996. – С. 267–279.
8. Барвінський О. Спомини з мого життя. Ч. 1 : Образки з громадянського і письменського розвитку русинів в 60-х рр. XIX ст. з додатком переписки Ст. Новаковича, М. Лисенка і П. Куліша / О. Барвінський. – Л., 1912. – 52 с.; Ч. 2 : Образки з громадянського і письменського розвитку русинів від 1871–1888 рр. з додатком споминів про М. Лисенка. – Л., 1913. – 40 с.
9. Рада. – 1913. – Ч. 73. – С. 2.
10. Чорновіл І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності / І. Чорновіл // Барвінський О. Спомини з мого життя : частина перша та друга / [упор. Альбіна Шацька, Олесь Федорук]. – Нью-Йорк ; К. : Смолоскип, 2004. – С. 3.
11. Там само.
12. Винар Л. Вступне слово / Л. Винар, І. Гирич // Барвінський О. Спомини з мого життя : частина перша та друга / [упоряд. Альбіна Шацька, Олесь Федорук]. – Нью-Йорк ; К. : Смолоскип, 2004. – С. 12.
13. Барвінський О. Спомини з мого життя (Уривки) / О. Барвінський // Самі про себе : автобіографії видатних українців XIX-го століття / [за ред. Ю. Луцького]. – Нью-Йорк : Українська Вільна академія наук у США, 1989. – С. 188.
14. Там само. – С. 168.
15. Барвінський О. Спомини з мого життя: частина перша та друга / О. Барвінський / [упор. Альбіна Шацька, Олесь Федорук]. – Нью-Йорк ; Київ: Смолоскип, 2004. – С. 230.
16. Чорновіл І. Тягар прагматизму, або Олександр Барвінський у світлі сучасності / І. Чорновіл // Барвінський О. Спомини з мого життя : частина перша та друга / [упоряд. Альбіна Шацька, Олесь Федорук]. – Нью-Йорк ; К. : Смолоскип, 2004. – С. 34.
17. Вахнянин А. Спомини з життя / А. Вахнянин / [зладив К. Студинський]. – Львів : 3 печатні В.Шийковського, 1908. – С. 7.
18. Там само. – С. 9.
19. Там само. – С. 46.
20. Там само. – С. 43.
21. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Ч. I. (1860–1890) / Є. Олесницький. – Львів : Накладом видавничої спілки “Діло”, 1935. – С. 3.
22. Там само. – С. 32.
23. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Ч. II. (1890–1897) / Є. Олесницький. – Львів : Накладом видавничої спілки “Діло”, 1935. – С. 53.
24. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877). Частина третя й четверта. Накладом І. Франка / М. Драгоманов. – Львів : 3 друк. Тов. імени Шевченка, 1890. – Кн. 7, 8, 9. – С. 159.
25. Кравченко У. Спогади учительки / Уляна Кравченко. – Коломия : 3 друкарні Вільгема Бравнера. Накладом “Загальної книгозбірні”, 1936. – 314 с.
26. Там само. – С. 260.
27. Там само. – С. 308.
28. Соневицький М. Спогади старого педагога / М. Соневицький / [упоряд., ред., післям. та комент. С. Яреми]. – Л. : Рідна школа, 2001. – С. 93.

29. Франко І. Як це сталося / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 34 : Літературно-критичні праці (1902–1905). – С. 374.
30. Франко І. Історія моєї габілітації / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 39 : Літературно-критичні праці (1911–1914). – С. 50.
31. Галушинський М. Як вибороли собі люди право основувати товариства? / М. Галушинський. – Львів : Просвіта, 1920. – 21 с.
32. Малицька К. В боротьбі за рідну школу / К. Малицька // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1924. – Т. 82–84. – С. 261–265.
33. Сучасне наше шкільництво та “Рідна школа” У.П.Т. // Народний ілюстрований календар товариства “Просвіта” на переступний рік 1924. – Львів : Просвіта, 1923. – С. 117–120.
34. Терлецький О. 30-ліття “Учительської Громади” (1908–1938) / О. Терлецький // Українська школа. – 1938. – Ч. 1–6. – С. 2–5.
35. Бойчук Д. Слідами минулого. Спогади про працю жіноцтва в Станиславові / Д. Бойчук // Альманах Станиславівської землі : зб. м-лів до історії Станиславова і Станиславщини ; [ред.-упоряд. Богдан Кравців]. – Нью-Йорк ; Торонто ; Мюнхен : Друкарня Петра Белея в Мюнхені, 1975. – С. 425–431; Лотоцький А. Пішки на гору Маркіяна! Записки з прогульки учеників Рогатинської української гімназії / А. Лотоцький // Рогатинська земля : зб. мемуарних, етнографічних і побутових м-лів. – Т. 2. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Центральний комітет “Рогатинщина”, 1996. – С. 442–450; З дільності “Рідної школи” в Коломийщині // Коломия й Коломийщина : зб. споминів про недавнє минуле. [Український архів. Наукове товариство імені Шевченка]. – Філадельфія : Видання “Комітету колоніан”, 1988. – Т. 46. – С. 93–96; Марунчак М. До початків української гімназії в Городенці / М. Марунчак // Городенщина. Історико-мемуарний збірник. [НТШ. Український архів]. – Нью-Йорк ; Торонто ; Вінніпег, 1978. – Т. XXXIII. – С. 134–135; Гайда П. Незатерті сліди суспільно-громадської і політичної праці Івана Франка в Тернополі та його околиці / П. Гайда // Шляхами Золотого Поділля : регіональний історико-мемуарний збірник / [за ред. Р. Миколаєвича]. – Філадельфія : друкарня оо. Василян. – С. 73–79; Соневицький М. Передісторія гімназії УПТ в Копичинцях / М. Соневицький // Історико-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіті: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики. [Український архів. Наукове товариство ім. Шевченка]. – 1974. – Т. 26. – С. 287–288.
36. Соневицький М. Спогади старого педагога / М. Соневицький ; [упоряд., ред., післям. та комент. С. Яреми]. – Л. : Рідна школа, 2001. – 112 с.
37. Марко Черемшина Фрагменти моїх споминів про Івана Франка / Марко Черемшина // Твори : в 2 т. Т. 2. / Марко Черемшина ; [за ред. Ф. П. Погребника]. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 168.
38. Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і приміт. М. Гнатюка]. – Л. : Каменяр, 1997. – С. 3.
39. Там само. – С. 4.
40. Там само.
41. Лукіч В. Спомини про Івана Франка / В. Лукіч // Там само. – С. 61–64.
42. Олесницький Є. З понад четвертини століття. Картка з історії української університетської молоді / Є. Олесницький // Там само. – С. 65–69.
43. Дольницький А. Спомини про Івана Франка / А. Дольницький // Там само. – С. 75–64.
44. Рошкевич М. Спогади про Івана Франка / М.Рошкевич // Там само. – С. 108–118.
45. Попович К. Спомини про Івана Франка / К. Попович // Там само. – С. 123–131.
46. Кравченко У. Щирий друг і вчитель / Уляна Кравченко // Там само. – С. 131–136.
47. Студинський К. Як я став учеником І. Франка / К. Студинський // Там само. – С. 100–104.
48. Грушевський М. Апостолові праці / М. Грушевський // Там само. – С. 199–207.
49. Гнатюк В. І. Франко і Наукове товариство імені Шевченка / В. Гнатюк // Там само. – С. 221–223.
50. Єфремов С. Зі спогадів про Ів. Франка / С. Єфремов // Там само. – С. 223–229.
51. Щурат В. Іван Франко в 1895 – 1897 рр. / В. Щурат // Там само. – С. 278–280.
52. Мочулінський М. З останніх десятиліть життя Івана Франка (1896–1916) / М. Мочулінський // Там само. – С. 364–440.
53. Баран С. З моїх спогадів про Івана Франка / С. Баран // Там само. – С. 440–452.
54. Людкевич С. Перший Франківський концерт / С. Людкевич // Там само. – С. 324–325.
55. Франко-Клочко А. Іван Франко і його родина. Спомини / А. Франко-Клочко. – Торонто : Ліга визволення України, 1956. – 130 с.
56. Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і приміт. М. Гнатюка]. – Л. : Каменяр, 1997. – С. 31.

The article analyses the memoirs of famous public and political figures, writers, scientists and teachers of region at the end of 19th – the beginning of 20th centuries. They allow to find out the major aspects of national cultural life of Ukrainians of the region of the noted stretch of time.

Key words: Galicia, national and cultural movement, memoirs.

УДК 83.3 (4 Укр) 94 (477. 83/86)
ББК 63.3 (4 Укр) 6

Василь БУРДУЛАНЮК, Галина БУРДУЛАНЮК

ГНАТ ХОТКЕВИЧ І ГАЛИЧИНА

У статті розглянуто творчі зв'язки відомого українського письменника, театрального діяча, музиканта та мистецтвознавця Гната Хоткевича з Галичиною. Зокрема, з'ясовано його внесок у розвиток літератури, музики, театру та мистецтвознавства Галичини.

Ключові слова: Галичина, Наддніпрянська Україна, література, театр, музика, мистецтвознавство.

Серед діячів української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст., які зробили вагомий внесок у культурне єднання Галичини й Наддніпрянської України, вирізняється постать Гната Хоткевича. Прозаїк і драматург, критик і перекладач, композитор і художник, театральний діяч і дослідник історії мистецтва, він самовіддано працював на ниві рідної культури. Як митець широких творчих інтересів, збагатив самотньою творчістю духовну скарбницю нашого народу, залишив помітний слід у розвитку літератури, де його талант проявився найповніше.

Ґрунтовне дослідження, присвячене літературній творчості Г.Хоткевича підготував Ф.Погребенник¹. Чимало дослідників присвятили свої праці його театральній діяльності². Однак проблема творчих зв'язків Г.Хоткевича з Галичиною ще не знайшла належного комплексного висвітлення у вітчизняній історіографії. Це визначає завдання, які намагаємось розв'язати в цій статті.

Початок літературної діяльності Г.Хоткевича припадає на кінець 90-х років ХІХ століття. 1897 року він опублікував у львівському часописі “Зоря” своє перше оповідання “Грузинка”³. З початком виходу в 1898 році “Літературно-наукового вісника” Г.Хоткевич стає одним з активних його співробітників: друкує оповідання, нариси, критичні статті.

Під час революції 1905–1907 рр. Г.Хоткевич стає активним борцем проти царизму, виступає на боці повсталого народу. Коли ж царським військам удалося придушити збройний виступ харківських робітників, він переходить на нелегальне становище, деякий час переховується у своїх товаришів, а взимку 1906 року емігрує в Галичину, де проживає до 1912 року⁴. Тут встановлює дружні зв'язки з І.Франком, М.Павликом, В.Стефаніком, О.Маковеем, В.Гнатюком, Д.Січинським, С.Людкевичем, І.Трушем та багатьма іншими діячами науки й культури.

Революційні події 1905–1907 рр. у Росії та Україні мали важливе значення для творчості Г.Хоткевича. У його драмах, оповіданнях і нарисах цього періоду з'являються нові теми й образи. Основою творчості письменника стає тема боротьби народу проти соціального й національного поневолення, самодержавства. Нові ідейні й художні тенденції найповніше виявили себе в драматичній трилогії “Лихоліття”, п'єсах “Вони”, “На залізниці”, а також циклах оповідань і нарисів “Голодовка”, “У свободній країні”, “Так мусило бути”, які автор друкував на сторінках галицької періодики або ж окремими виданнями⁵.

Драма “Лихоліття” – це хроніка революційних днів 1905 року, живі сцени наростання, вибуху й придушення збройного виступу робітничого класу, демократичних сил України в перші місяці боротьби проти царського самодержавства. Спочатку драма була надрукована в Галичині 1906 року. У рецензії на неї М.Мочульський відзначав, що “твір Хоткевича небуденний і вартий того, щоб прочитати його. Автор брав живу участь у визвольному русі в Росії, власними очима глядів на сцени, які змалював у своїй «Хроніці», оґрів ту «Хроніку» огнем свого свободолюбного серця та вплив у неї свою власну душу”⁶.

Перебування Г.Хоткевича в Галичині, вивчення життя й побуту народу зумовили появу багатьох нових творів. Письменник бачив, в яких важких соціально-політичних умовах живуть галичани під гнітом Австро-Угорської монархії і у своїх творах переконливо показав, що тут панує така ж “демократія”, як і в царській Росії.

У картинах “Троє”, “Перед дверима”, “Так мусило бути”, що становлять ідейно-тематичний цикл і є у своїй основі документальними, він зобразив образ месника за кривди народу, людини, яка свідомо йде на найвищу жертву в ім'я свободи. В усіх названих творах відтворено реальні події – убивство студентом Львівського університету, сином священика із села Стопчатів на Косівщині Мирославом Січинським намісника Галичини графа Потоцького у квітні 1908 року. Г.Хоткевич був особисто знайомий з месником, згадував про нього з великою пошаною. Політична злободенність згаданих нарисів, їхня антишляхетська спрямованість були причиною того, що вони не побачили світ в умовах австро-угорської цензури.

У ці роки письменник написав також драми з часів Київської Русі “О полку Ігоревім” і “Рогнідь”, а також тетралогію “Богдан Хмельницький”⁷.

Приїхавши в Галичину, Г.Хоткевич спочатку якийсь час жив у Львові, а влітку 1906 року на пропозицію фольклориста й етнографа Володимира Гнатюка поїхав на Гуцульщину й поселився в гірському селі Криворівня. Тоді там майже щороку відпочивали І.Франко, М.Грушевський та В.Гнатюк. Їх часто відвідували діячі культури з усієї України, зокрема М.Коцюбинський, Леся Українка, Ф.Вовк, Ф.Красицький, О.Олесь, О.Кобилянська, В.Стефанік, В.Щербаківський та ін.

Зачарований краєм, закоханий у його людей і природу, письменник вивчав життя народу, його побут і звичаї, мову, багатий і самотній світ фольклору. З гумором він писав пізніше в спогадах, що “як роззявив я рота від здивування, прибувши до Гуцульщини, то так із роззявленим ротом і ходив шість літ. Я думаю, що кожний так на моєму місці”⁸.

Особливо подобалася письменникові гуцульська говірка. Пізніше він признавався, що “чути ядерну гуцульську мову, що, як свіжий струмінь гірської води, б'є з-під самого праслов'янського кореня – то було великою насолодою”⁹. Тут, на Гуцульщині, в нього народилася ідея створити цикл художніх творів із життя українців Карпат.

Г.Хоткевич швидко й досконало оволодів новим для нього життєвим матеріалом і прагнув збагатити українську літературу гуцульськими мотивами, які до нього розвивали Юрій Федькович, Марко Черемшина та Ольга Кобилянська. Так були створені лірико-романтична повість “Камінна душа”, п'єси “Довбуш”, “Гуцульський рік”, “Непросте”, “Практикований жовнір”, високопоетичні “Гірські акварелі”, народився задум циклу оповідань “Гуцульські образки”. Ці твори, особливо ж “Камінна душа” і “Гірські акварелі”, стали вершиною творчості письменника, значним здобутком української літератури загалом.

Повість “Камінна душа”, що вийшла у світ у Чернівцях 1911 року, проілюстрована авторськими малюнками пейзажного характеру¹⁰. 1922 року вона з'явилася друком у Харкові, а 1930 – у перекладі російською мовою в Москві. За глибиною проникнення в життя і психологію гуцулів, зокрема правдивістю відображення багатьох аспектів їхнього побуту й звичаїв, майстерністю відтворення картин неповторної карпатської природи, вона є, безперечно, видатним твором письменника.

1914 року в Харкові побачила світ нова збірка Г.Хоткевича “Гірські акварелі”¹¹. Це найліричніший цикл письменника, де головною дійовою особою є природа Гуцульщини.

У 1914–1915 роках Г.Хоткевич написав “Гуцульські образки”. На відміну від “Гірських акварелей”, у цьому циклі головну увагу зосереджено на людині. Картини трудових буднів гуцулів тут чергуються із фрагментами історичного минулого.

У творчій спадщині письменника є також кілька творів про опришків, що залишилися в рукописах: “Миرون Штола”, “Про славного отамана Довбуша”¹², “Кінець Юріштана”¹³, “Пані-полек і Туманюк”, два варіанти п'єси “Довбуш”¹⁴ тощо.

Г.Хоткевич плідно працював у роки еміграції і як перекладач. Так, 1906 року у Львові в його перекладі було видано повість Л.Толстого “Козаки”. Він інтерпретував також російською мовою кращі твори В.Стефаніка, О.Кобилянської, Т.Бордуляка, С.Коваліва¹⁵.

Як бачимо, Г.Хоткевич був одним із тих наддніпрянських письменників, які на початку ХХ століття особливо прислужились до літературного єднання Галичини і Наддніпрянської України.

Водночас, він зробив вагомий внесок і в зміцнення музичних зв'язків Галичини з Наддніпрянщиною. Перебуваючи в Галичині, Г.Хоткевич проявив себе як співак і музикант. Він

очолив музичне товариство “Митуса”, об’їхав із концертами та лекціями про народну музику чи не всю Галичину й Буковину, чаруючи слухачів співом і грою на бандурі. Лише влітку й восени 1906 року впродовж трьох місяців він дав 83 концерти, під час яких виконував українські думи, чумацькі та козацькі пісні¹⁶. Такі концерти відбувалися на високому мистецькому рівні й користувалися популярністю в слухачів, особливою втіхою для яких була високомистецька гра Г.Хоткевича на бандурі. Композитор С.Людкевич слушно відзначав, що він “підніс гру на бандурі до своєрідного артизму... та добув з неї чимало зовсім нових, незвісних ефектів і нюансів, про які ніхто би й не думав... Вже тепер бандура в руках Хоткевича є незрівнянна до акомпаніменту народних пісень”¹⁷. 1909 року Г.Хоткевич видав у Львові спеціальний підручник гри на бандурі. Популяризація в Галичині кобзарського мистецтва, народних пісень і музичних інструментів Наддніпрянщини є безперечною заслугою митця.

У творчому доробку композитора є також декілька музичних творів на слова Лесі Українки, Ю.Федьковича, обробки дванадцяти галицьких пісень, цикл новорічних пісень “Маланка”, в’язанка лемківських пісень, пастуші пісні, “Гуцульська сюїта”¹⁸ тощо.

Гнат Хоткевич широко відомий і як театральний діяч. Ще в молоді роки він організував кілька драматичних гуртків на Наддніпрянщині. Тому й не дивно, що під час перебування в Галичині театр займає важливе місце в його діяльності. Після приїзду сюди Г.Хоткевич силами драматичного гуртка українських робітників у Львові з великим успіхом поставив свою п’єсу “Лихоліття”, яка перед цим була відзначена першою премією в конкурсі на кращий твір для галицького театру. Потім деякий час керував у Львові виставами Драматичного товариства імені І.Котляревського, зокрема поставив на сцені “Наталку Полтавку”¹⁹.

Живучи пізніше серед гуцулів, Г.Хоткевич швидко підмітив їхні природні артистичні здібності. У нього виник задум створити Гуцульський театр, який пропагував би культуру й побут століттями поневолених горян. Він звертається за підтримкою до діячів культури, громадських організацій. В одному з листів до товариства “Руська бесіда” писав, що хоче організувати Гуцульський театр, щоб відправити його потім в Україну, де зовсім не знають про гуцулів. Подорож такого народного театру мала б велике освідмлююче значення²⁰.

Однак належної підтримки Г.Хоткевич тоді так і не отримав. Та всупереч усьому театр було створено. Характерно, що його учасниками були звичайні, переважно неписьменні селяни-гуцули, які ніколи не бачили сцени, а ролі вчили з начитування інших. Проте вони виявили такі сценічні здібності, що перевершили найсміливіші сподівання свого організатора²¹.

Дбаючи про репертуар Гуцульського театру й беручи до уваги згадані обставини, Г.Хоткевич вирішив робити акцент не на театральну культуру, а на безпосереднє чуття аматорів. “Значить треба грати щось таке, – вирішив він, – де би гуцул міг розвернутися, показати свої здібності”²². Письменник зупинився на драмі Ю.Коженьовського “Верховинці”. Він переклав її гуцульським діалектом і композиційно пристосував до можливостей сцени початкуючих аматорів. Свою переробку назвав “Антін Ревізорчук”, від назви головного героя драми, який походив із села Голови, що межує із Краснолівом, де аматори готували виставу й де про нього збереглося багато спогадів і переказів. У театральному гуртку, як згадував Г.Хоткевич, був навіть один із родичів головного героя і грав у чересі (поясі. – В.Б., Г.Б.), що належав самому Антонові²³. Це помножувало ентузіазм початкуючих артистів, полегшувало роботу з ними.

У серпні 1910 року в читальні села Краснолів сучасного Верховинського району виставою “Антін Ревізорчук” Гуцульський театр розпочав свою діяльність, яка, як виявилось, супроводжувалась великим успіхом. Старі гуцули говорили: “Єк гори горами, єк світ світом, і не чував ніхто і не видів такого чудного”²⁴.

28 серпня 1910 року після виступу в Жаб’єму (нині Верховина. – В.Б., Г.Б.) артисти-аматори назвали драматичний гурток Гуцульським театром. Пізніше відбулися виступи в багатьох навколишніх селах. Окрилені успіхом, аматори вирішили здійснити подорож театру по Галичині. На зібрані з вистав кошти було придбано необхідний гардероб, реквізит, декорації виготовив сам Г.Хоткевич.

На початку березня 1911 року Гуцульський театр вирушив у тріумфальну подорож містами Галичини. Г.Хоткевич доручив керувати ним під час гастролей колишньому артистові Петербурзького імператорського театру, політемігранту Олексі Ремезу²⁵. Аматори сцени побу-

вали загалом у 61 місті Галичини й зіграли близько 70 вистав²⁶. Вершиною стали їхні виступи в Кракові та Львові. Газета “Діло” відзначала, що “гра гуцулів так свіжа і оригінальна, природність всього, що робиться на сцені, так підкуплює, що часом здається, що ніби глядач сидить десь в Жаб’ю, або що і дивиться на гуцулів в життю”²⁷. Слава про здобутки гуцульських артистів докотилась і до Наддніпрянської України. Київська газета “Рада” відзначала, що в багатьох селах і містах, де ті виступали, “гра їх викликала гарне враження і зацікавила всіх”²⁸.

Критики й глядачі давали високу оцінку артистам Гуцульського театру – Івану Ілійчуку, Михайлу Сінітовичу, Доні Ясельській, Йосипу Гулейчуку, Дмитру Мінайлюку, Михайлу Танасійчуку, Юрію Соломійчуку та іншим.

Окрилений успіхом театру, Г.Хоткевич улітку того ж року вирішує розширити склад Гуцульського театру, збагатити його репертуар. Він готує для театру чотири п’єси. Перша з-поміж них – “Довбуш”, присвячена історії Гуцульщини, а інші дві, “Гуцульський рік” і “Непросте”, написані на основі фольклорно-етнографічних скарбів Гуцульщини. “Гуцульський рік” складається із чотирьох частин, у кожній з яких відтворено народні обряди, характерні для різних пір року. П’єса “Непросте” торкається гуцульських фантастичних вірувань. “Там було зведено до купи все, – відзначав Г.Хоткевич, – чим гуцул наповняє ліс, воду, повітря, гори, землю”²⁹. В основу четвертої п’єси покладено казку про безстрашного солдата й названо її “Практикований жовнір”³⁰. Протягом літа 1911 року було організовано трупу театру із 40 чоловік з добірною гуцульською музикою³¹.

1912 року Г.Хоткевич повертається на Наддніпрянщину. Керівництво Гуцульським театром повністю бере на себе Олекса Ремез. Він із розширеним театральним колективом вирушає в другу поїздку по Галичині та Буковині. Цього разу їх тепло приймали в Косові, Кутах, Вижниці, Коломиї, Снятині, Чернівцях та Львові.

Після від’їзду з Галичини Г.Хоткевич не перестає цікавитись долею Гуцульського театру. Він прагне познайомити із цим самобутнім колективом жителів Наддніпрянської України та Росії. Завдячуючи допомозі відомої артистки Марії Заньковецької, він роздобув певні кошти й запросив до Харкова кількох гуцульських артистів, зокрема Анну Гулейчук та Дмитра Мінайлюка, і народних майстрів. Удень вони виготовляли різні вироби з дерева і шкіри у відкритій ним майстерні гуцульських виробів, а ввечері готували концертну програму. За їх участю Г.Хоткевич організує в Харкові, а згодом в Одесі, Москві та інших містах гуцульські вечори, у програмах яких були його розповіді про життя і побут українських горців, гуцульські пісні і танці. При касах продавалися різні гуцульські вироби, зразки народного одягу, а в приміщеннях, де відбувались концерти, працювали гуцульські буфети, в яких відвідувачі мали змогу покуштувати страви гуцульської кухні³². Публіка та преса тепло вітали виступи гуцулів. Зібрані з концертів кошти призначались для перевезення на Наддніпрянщину всього складу Гуцульського театру.

Влаштуваючи такі вечори, Г.Хоткевич постійно підтримував зв’язок із Гуцульським театром у Галичині, інформував його про хід підготовки до поїздки в Росію. Улітку 1914 року було вирішено взяти всю трупу на гастролі до Росії. Зроблено останні приготування, вислано на Гуцульщину необхідні кошти. Та здійсненню всіх цих планів перешкодила Перша світова війна, яка припинила існування Гуцульського театру.

У міжвоєнний період Г.Хоткевич багато уваги приділяв вивченню історії театру в Галичині. Зокрема, відомі його дослідження “Народний середньовічний театр в Галичині”, “Театр 1848 року” та матеріали до неопублікованої монографії “1864 рік в історії Галицького театру”³³. Вони й досі становлять наукову цінність.

З інших наукових праць Г.Хоткевича варто ще згадати рукописи “Галичина”, “Гуцульська фразеологія”, “Матеріали до словника Ю.Федьковича”, “Гуцульський термінологічний словник”³⁴.

У книзі “Музичні інструменти українського народу” він детально описав цимбали, сопілку, трембіту, флюяру, які були в ужитку на Гуцульщині на початку ХХ століття. Тут розміщено також тексти гуцульських пісень, коломийок, ілюстрації згаданих інструментів тощо.

Г.Хоткевич, як бачимо, зробив дуже багато для взаємного зближення віками розділених штучним кордоном обох частин України, був одним із тих діячів, які прокладали мости єднання

між єдинокровними братами, наближаючи світлий день злуки всіх українських земель в єдиній соборній державі. Він спричинився до того, щоб показати світові красу Гуцульщини, злиденне становище її жителів. Тому нині в Галичині, зокрема на Гуцульщині, добрим словом згадують великого українця – Гната Хоткевича. 1987 року в селі Красноїлів на будинку, де свого часу він працював з Гуцульським театром, встановлено меморіальну дошку з барельєфом письменника, а також відкрито там літературно-меморіальний музей.

1. Погребенник Ф. Гнат Хоткевич / Ф. Погребенник // Хоткевич Г. Твори : у 2 т. – К. : Дніпро, 1966. – Т. I. – С. 5–34.
2. Арсенич П. Гуцульський театр Гната Хоткевича / П. Арсенич. – Коломия : Світ, 1993. – 30 с.; Кирчів Р. Гуцульський театр / Р. Кирчів // Вітчизна. – 1959. – № 3. – С. 142–148; Полек В. Фундатор Гуцульського театру / В. Полек // Вітчизна. – 1968. – № 7. – С. 218–219; Стеф'юк В. Керманіч Гуцульського театру / В. Стеф'юк. – Косів : Писаний камінь, 2000. – 174 с.; Шекерик-Доників П. Перший Гуцульський театр / П. Шекерик-Доників // Рік у віруваннях гуцулів : вибрані твори / П. Шекерик-Доників. – Верховина: Гуцульщина, 2009. – С. 193–212; Шлемко О. Гуцульський театр Гната Хоткевича як самобутнє мистецьке явище / О. Шлемко // Вісник Прикарпатського університету: Мистецтвознавство. – 1999. – № 1. – С. 106–112; Шлемко О. Гуцульський театр під “опікою” шовіністичних режимів трьох імперій / О. Шлемко // Історія Гуцульщини. – Львів: Логос. – 2001. – Т. IV. – С. 144–157; Шлемко О. Гастрольна діяльність Гуцульського театру Гната Хоткевича / О. Шлемко // ЗНТШ : праці театрознавчої комісії. – Л., 2003. – Т. ССXLV. – С. 174–218.
3. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІА України у Львові). – Ф. 309, оп. 1, спр. 2232. – Арк. 6.
4. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2232. – Арк. 1.
5. Там само. – Арк. 10.
6. Діло. – 1907. – 10 січня.
7. Хоткевич Г. Камінна душа / Г. Хоткевич. – К. : Дніпро, 1981. – С. 5.
8. ЦДІА України у Львові. – Ф. 688, оп. 1, спр. 62. – Арк. 25.
9. Там само.
10. Хоткевич Г. Твори : у 2 т. / Г. Хоткевич. – К. : Дніпро, 1966. – Т. 2. – С. 583.
11. Там само. – С. 584.
12. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2232. – Арк. 14.
13. Там само. – Арк. 16.
14. Там само. – Арк. 24.
15. Там само. – Арк. 23.
16. Там само. – Арк. 3–4.
17. Світ. – 1906. – № 7. – С. 109.
18. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2232. – Арк. 27.
19. Там само. – Ф. 688, оп. 1, спр. 336. – Арк. 3.
20. Там само. – Ф. 514, оп. 1, спр. 38. – Арк. 34.
21. Полек В. Назв. праця. – С. 218.
22. ЦДІА України у Львові. – Ф. 688, оп. 1, спр. 62. – Арк. 27.
23. Там само. – Арк. 28.
24. Арсенич П. Назв. праця. – С. 5.
25. ЦДІА України у Львові. – Ф. 688, оп. 1, спр. 62. – Арк. 28.
26. Полек В. Назв. праця. – С. 218.
27. Діло. – 1911. – 16 березня.
28. Рада. – 1911. – 19 березня.
29. ЦДІА України у Львові. – Ф. 688, оп. 1, спр. 62. – Арк. 29.
30. Там само.
31. Там само. – Арк. 29 зв.
32. Там само. – Спр. 336. – Арк. 28–35.
33. Там само. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2232. – Арк. 20, 25 зв.
34. Там само.

This article deals with the creative links of the famous Ukrainian writer, theatrical figure, musician and art critic Gnat Hotkevych with Galychyna. It shows his contribution into the development of literature, music, theatre and art criticism of Galychyna.

Key words: *Galychyna, Overdnieper Ukraine, literature, theatre, music, art criticism.*

УДК 94(498.7) “1812/1868”
ББК 63.1 (4 Укр)

Тамара БОГАЧИК

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ ДОРЕФОРМЕННОГО ПЕРІОДУ (1812–1868 рр.)

У статті зроблено огляд архівних джерел, які стосуються соціально-економічного, суспільного та освітнього розвитку Північної Бессарабії дореформеного періоду.

Ключові слова: *архівні джерела, фонди, документальні матеріали, Національний архів, Державний архів, Північна Бессарабія.*

Дослідження соціально-економічного розвитку та суспільних процесів Північної Бессарабії в 1812–1868 рр. неможливе без аналітичного використання архівних та інших джерел зазначеного періоду. Вивчення документів і матеріалів дозволяє комплексно та об'єктивно відтворити в основних рисах історію північнобессарабського краю, що є невід'ємною частиною суверенної держави України.

Документальні матеріали з досліджуваної проблеми, що містяться в архівах Києва, Кишинєва, Одеси, Чернівців, досить різноманітні. Здебільшого, вони вимагають критичного підходу, оскільки за своїм характером є офіційними й переважно – тенденційними.

Вивчення джерельної бази фондів архівів України і Молдови дає змогу систематизувати матеріали за такими проблемами: формування органів управління та адміністративного устрою Північної Бессарабії в першій половині ХІХ ст.; соціальна й етнічна структура населення та міжетнічні відносини; економічний розвиток краю, суспільні процеси в регіоні, розвиток освіти.

Реалізація політики російського царизму на бессарабських землях у 1812–1828 рр. покладалася на новостворене управління: Бессарабський тимчасовий комітет, Бессарабське обласне управління, повітові справництва, волосні управи. У 1828–1850-х роках органи управління зазнали реорганізаційних змін, але постійно їхня політика була спрямована на поширення тут загальноросійських законів. Важливим джерелом вивчення означеної проблеми є матеріали Центрального Державного історичного архіву України в Києві, Національного архіву Республіки Молдова, фонди яких подають схему системи управління на бессарабських землях, адміністративне розмежування області на цинуги, повіти, а також звіти про утворення та функціонування місцевих органів управління. У фонді Київської палати цивільного суду знаходиться наказ Сенату 1836 р. про утворення в Бессарабській області нових повітів, у тому числі і Сороцького¹.

Цінну джерельну базу становлять матеріали Канцелярії Бессарабського губернатора², де сконцентровано листування бессарабського губернатора з царським урядом, повітовими предводителями дворянства з питань управління областю та функціонування місцевих повітових органів влади. Доповнюють це питання окремі справи фонду Бессарабського тимчасового комітету³, Бессарабської Верховної Ради⁴, які містять інструктивні вказівки цинутним управителям стосовно облаштування роботи виконавських органів управління та ревізійної служби в повітових центрах.

Особливу вагу в розкритті теми мають картографічні матеріали, що подають загальну топономіку Бессарабії та кожного північнобессарабського повіту⁵.

Чимало цінного матеріалу зберігається у фонді Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора Державного архіву Одеської області⁶. Зокрема, тут зібрано листування цивільного губернатора обласного управління з Новоросійським генерал-губернатором, в якому є свідчення про розмежування повітів і відкриття земських справництв у 1818 р., формування органів місцевої судової влади, проекти поділу Північної Бессарабії на повіти в 1832–1835 рр. та вміщено опис кордонів Хотинського, Бельцького (Ясського), Сороцького повітів за новим адміністративним поділом 1836 р.

Фонд Хотинського міського магістрату Державного архіву Чернівецької області містить копії указів російського царя стосовно діяльності Бессарабського обласного управління, а повноваження волосних управ за “Положенням” 1834 р. відображають матеріали фонду Канцелярії Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора⁸.

Окремий комплекс архівних матеріалів охоплює діяльність судово-поліцейських структур. Зокрема, фонд Канцелярії Бессарабського губернатора⁹ включає листування з Міністерством поліції щодо питань проведення перших реорганізаційних кроків у формуванні поліцейської влади на північнобессарабських землях за загальноросійським зразком, різноманітні статистичні відомості про функціонування повітових земських справництв, що мали повноваження поліції. Структуру органів судочинства частково представлено сенатськими указами, вміщеними у фонді Київської палати цивільного суду¹⁰.

Дослідження окремих документів фонду Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора дозволяє робити висновки про стан правочинства в різних судово-поліцейських інстанціях Північної Бессарабії впродовж першої половини XIX ст. Дієздатність північнобессарабських судів яскраво представлено наказами обласного управління, які вміщено у фонді Хотинського міського магістрату¹¹. Крім того, тут подано документи, що велися місцевою поліцією, та різноманітні витяги магістрату зі справ, надісланих земським судам.

Важливим джерелом для розкриття проблеми соціально-етнічного розвитку краю є матеріали фондів зазначених вище архівів. Зокрема, у фонді Канцелярії Бессарабського губернатора¹² зберігаються щорічні звіти губернатора про чисельність населення по кожному повіту, статистичні відомості повітових поліцеймейстерів про кількість дворян у містах і сільських населених пунктах у 1840-х роках. Однак варто зазначити, що окремі статистичні відомості є суперечливими, тому вимагають перевірки й зіставлення. Часткові порівняльні відомості про чисельність сімей у регіоні в 1820-х роках представлено в податкових табелях фонду Бессарабської верхньої Ради¹³.

Щодо певних категорій північнобессарабського селянства, зокрема державних селян та міщан, збереглися статистичні дані за 1850-ті роки у фонді Бессарабської палати державного майна¹⁴.

Результати переписів усіх станів населення м. Хотин, а також Хотинського і Яського повітів згідно з 8-ю та 10-ю народними ревізіями (1833–1858 рр.) зберігаються у фонді Бессарабської державної палати¹⁵, який досі недостатньо використовувався дослідниками.

Доповнюють соціально-етнічну характеристику Північної Бессарабії в 1812–1868 рр. матеріали фондів Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора¹⁶ та Головного статистичного комітету Новоросійського краю¹⁷. Серед звітної документації, що надходила з регіону, – відомості про народонаселення згідно з ревізіями і кількісний етнічний склад населення, описова статистика державних населених пунктів у 1840–1850-х роках. Особливу вагу мають статистичні відомості про народжуваність і смертність у північнобессарабських повітах у 1847–1853 рр., які допомогли визначити основні чинники динаміки населення краю, виявити довгожителів у повітах.

Цінним джерелом для всебічного аналізу народонаселення Хотинського повіту впродовж усього досліджуваного періоду є фонд Кишинівської духовної консисторії¹⁸, де представлено клірові відомості церковних приходів повіту. Метричні книги містять реєстраційні дані про демографічний потенціал у повіті впродовж 1811–1860-х років, що дає змогу порівняти статеву, вікову, сімейну та етнічну структуру регіону з часу входження краю до Російської імперії й до проведення реформи 1868 р.

Фонди Національного архіву Республіки Молдова вміщують чимало джерельних матеріалів, які характеризують економічний розвиток північнобессарабських земель. До найбільш вагомих архівних фондів з означеної проблеми належать губернські звіти, які вміщені у фонді Канцелярії Бессарабського губернатора¹⁹. Вони подають статистичні відомості про посіви й збори врожаїв озимих та ярових зернових у повітах, звіти й детальні інформаційні записки про стан розвитку галузей сільського господарства.

Фонди Бессарабського обласного управління²⁰ містять документальні джерела про стан розвитку тваринництва у трьох північнобессарабських повітах упродовж 1814–1819 рр. Серед

різноманітного джерельного матеріалу фонду Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора²¹ виявлено дані про аграрний розвиток регіону у 1830–1850-х роках. Фактичний матеріал про розміри земельних угідь, відомості про становище таких галузей господарств, як городництво та садівництво у 1840–1850-х роках на території північних повітів у контексті загальної характеристики бессарабських земель міститься у фонді Головного статистичного комітету Новоросійського краю²².

Цифрові та описові відомості про промислові підприємства й торгівлю в Північній Бессарабії представлено у фондах Канцелярії Бессарабського губернатора²³ та Головного статистичного комітету Новоросійського краю²⁴ й особистого фонду А.Скальковського²⁵.

Заслужують на увагу рукописи особистого фонду А.А.Скальковського, що зберігаються в Державному архіві Одеської області та друковані матеріали у вигляді демографічних, економічних оглядів і статей²⁶. Аналітичне їх використання допомагає відтворити цифрові картини економіки краю дореформеного періоду.

Протоколи засідань Хотинського міського магістрату²⁷ подають відомості про діяльність місцевих цехових управ, статусне становище ремісників. Окремі матеріали присвячені описам промислів, що мали певне значення в господарському житті Північної Бессарабії.

Прикордонне розміщення північнобессарабських повітів сприяло розвитку товарообміну із суміжними територіями й відповідно високою концентрацією підприємств у цьому регіоні. Свідченням цього є статистичні відомості до річних звітів земських справників, повітових поліцеймейстерів і губернатора, журнальні записи про засідання Бессарабського обласного управління²⁸. За цими матеріалами можна прослідкувати товарообіг ярмаркової торгівлі у великих населених пунктах краю.

Документальні матеріали фондів Буковинської окружної управи, Крайового управління Буковини²⁹ містять донесення, рапорти начальників митних застав та округів про значні обсяги неформальної контрабандної торгівлі.

Відомості про торгівлю продукцією лісопильної і деревообробної промисловості подають звіти митниць і застав Канцелярії уповноваженого намісника Бессарабської області³⁰ та Головного статистичного комітету Новоросійського краю³¹.

Важливим джерелом у вивченні правового становища північнобессарабського селянства є Укази Сенату щодо положення царан і вільних землеробів та їх взаємовідносини з поміщиками. Зазначені матеріали знаходяться у фонді Канцелярії Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора³².

Описову характеристику протидії селян Північної Бессарабії існуючій феодальній системі дають архівні джерела фондів Бессарабського обласного управління³³, Хотинського повітового³⁴ та земського³⁵ судів. Переважну більшість справ було заведено внаслідок поданих прохань і скарг селян до місцевих і центральних органів управління. Ці архівні джерела мають численні недоліки. По-перше, за своїм змістом вони одноманітні; по-друге, в багатьох архівних справах відсутні скарги, які втрачено під час пересилки або знищено. Необхідно вказати й на низький технічний рівень оформлення документів, що створює певні труднощі в роботі з ними.

Відтворити суспільні процеси в дореформеній Північній Бессарабії допомогли певною мірою матеріали фондів Канцелярії Новоросійського й Бессарабського генерал-губернатора³⁶, Буковинської окружної управи³⁷. Тут містяться відомості про те, який відгомін у краї мало гетеристське повстання 1821 року, а також про його учасників, які прибули сюди після поразки. Крім того, знаходимо дані про спроби організувати загони підтримки повстанців на Хотинщині.

Окремі аспекти стану розвитку освіти Північної Бессарабії в 1812–1868 рр. відображають архівні джерела Національного архіву Республіки Молдова³⁸ та Державного архіву Чернівецької області³⁹. Документи дозволяють змалювати в загальних рисах систему освіти регіону, що була представлена переважно початковими навчальними закладами, повітовими училищами, єврейськими школами. Проте брак детальної інформації щодо їх еволюції зумовлює потребу нових наукових досліджень.

У ході дослідження народонаселення краю важливу інформацію подають церковні літописи архіву Свято-Успенської церкви за 1813, 1824, 1861 рр. с. Клішківці Хотинського повіту⁴⁰,

які допомагають на прикладі одного з найбільших сільських населених пунктів краю прослідкувати динаміку зростання жителів та визначити їх основні соціальні групи.

Серед джерел, використаних для характеристики становища північнобессарабських територій у дореформений період, важливе місце займає група законодавчих актів. Збірки законів царського самодержавства містять укази та закони щодо становлення особливостей формування російської адміністративно-територіальної системи управління на землях Північної Бессарабії.

Розподілені за хронологічним принципом документи I і II зібрань “Полного собрания законов Российской империи”⁴¹ дають можливість скласти чітку картину законодавчого забезпечення тих процесів, які тривали на теренах регіону в 1812–1868 рр. Іменні укази імператора та укази урядового Сенату переважно носять нормативно-розпорядчий характер стосовно облаштування органів управління на землях краю, розмежування земель Бессарабської області. Закони визначають також статусне положення царан та інших категорій сільського населення, регламентують організаційні засади місцевого управління та соціально-економічних відносин. Законодавчі документи щодо правового статусу чисельного єврейського населення регіону вміщують “Своды законов Российской империи”⁴².

Не менш важливу групу джерел із досліджувальної проблематики складають статистичні довідники та збірники. Зокрема, окремі аспекти стану господарства й потенційних можливостей економіки Хотинського повіту в передреформені роки розкрито в статистичному довіднику К.Єрмолинського⁴³. Хоча огляд складено наприкінці 80-х років XIX ст., однак тут уміщено цікаві факти, які вдало доповнюють доробки дореволюційної історіографії з питань аграрного розвитку одного з північних повітів краю. Крім того, подані матеріали базуються на основі сільськогосподарських кореспонденцій із 180 населених пунктів Хотинського повіту, що наближує їх до об’єктивної інформації тогочасного становища.

Значний інтерес представляють фундаментальні видання Одеського товариства історії і старожитностей, зокрема за 1848–1867 рр.⁴⁴ Серед різноманітних відомостей про життя Бессарабії, що ввійшли до “Записок”, подається статистика народонаселення основних станів і верств Північної Бессарабії, демографічні дані за перші роки перебування краю у складі Російської імперії, детальний опис повинностей жителів за турецького та російського панування, характеристика господарського життя кожного повіту.

Цінний матеріал щодо адміністративно-територіального устрою Північної Бессарабії в дореформений період, соціального становища жителів краю та основних складових економіки зібрано в 1–3 томах “Записок Бессарабського обласного статистичного комітету” за загальною редакцією А.Єгунова⁴⁵. Статистичні дані щодо кожної галузі сільського господарства та промисловості супроводжуються аналітичними висновками, де, окрім озвучування цифрових показників і факторів, присутня власна думка автора.

З дореволюційних видань варто назвати і “Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии” за редакцією І.Халиппи⁴⁶, в яких уміщено солідні статистичні матеріали стосовно Північної Бессарабії згідно з першими переписами.

Детальна чисельна характеристика народонаселення північних повітів Бессарабії кінця 50-х років XIX ст. представлена Центральним статистичним комітетом Міністерства внутрішніх справ у Т. 3 “Бессарабская область”⁴⁷ за загальною редакцією А.Артемева. У главах 26–36 подається цифровий звіт про чисельність жителів Хотинського, Яського, Сороцького повітів, відзначаються найбільші населені пункти й указуються їхні власники. Значний масив інформації щодо адміністративного устрою представлено на сторінках Т. 1 “Городских поселений в Российской империи”⁴⁸.

Різноманітний матеріал про становище Північної Бессарабії в дореформений період подає періодична преса. Зокрема, в цьому плані варто відзначити газети “Бессарабский вестник”⁴⁹, “Бессарабские областные ведомости”⁵⁰, “Кишиневские епархиальные ведомости”⁵¹, “Земледельческая газета”⁵². Вагомість цих джерел полягає в тому, що вони дають можливість простежити окремі аспекти економічного розвитку господарства краю, соціальні відносини, розвиток освіти.

Чимало інформації про соціально-економічний, суспільний та освітній розвиток Північної Бессарабії можна почерпнути з мемуарної літератури. Оцінку становища північнобессарабських земель після входження до імперії Романових знаходимо в нарисах письменника А.Афанасьєва-Чужбинського⁵³, який подорожував Бессарабією й фіксував особливості побуту населення та господарського устрою регіону. Він висвітлював різноманітні сфери життя населених пунктів Північної Бессарабії і, зокрема, Хотинського повіту, де проживала значна частина українців. Публікація представлена в літературно-художній інтерпретації, розрахованій на широкий загал. Описуючи поліетнічність краю, автор відзначав, що саме ця риса сприяла взаємному обміну господарським і культурним досвідом між представниками різних етнічних груп, особливо українцями та євреями – з одного боку, та північнобессарабськими українцями й задністрянськими подільськими жителями – з другого.

Таким чином, аналіз джерельної бази дозволяє стверджувати, що її інформативне наповнення складає основу для з’ясування основних змін у становищі північнобессарабських повітів із часу входження їх до імперії Романових і до проведення тут реформи 1868 р. Загалом комплекс архівних документів дає можливість проаналізувати основні заходи у формуванні адміністративно-виконавчої влади та чиновницького апарату, розглянути етнодемографічні зміни, суспільні процеси та основні аспекти економічного розвитку регіону в дореформений період, а також окреслити особливості інтегрування краю до складу Росії.

1. Центральний Державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДІАУК). – Ф. 486. Київська палата цивільного суду.
2. Національний архів Республіки Молдова (далі – НАРМ). – Ф. 2. Канцелярія Бессарабського губернатора.
3. НАРМ. – Ф. 4. Бессарабський тимчасовий комітет. Бессарабська верховна Рада.
4. НАРМ. – Ф. 2. Канцелярія Бессарабського губернатора.
5. НАРМ. – Ф. 11. Картографія Бессарабії.
6. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). – Ф. 1. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора.
7. Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф. 40. Хотинський міський магістрат.
8. ЦДІАУК. – Ф. 442. Канцелярія Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора.
9. НАРМ. – Ф. 2. Канцелярія Бессарабського губернатора.
10. ЦДІАУК. – Ф. 486. Київська палата цивільного суду.
11. ДАЧО. – Ф. 40. Хотинський міський магістрат.
12. ЦДІАУК. – Ф. 486. Київська палата цивільного суду.
13. НАРМ. – Ф. 3. Бессарабська верховна рада.
14. НАРМ. – Ф. 122. Бессарабська палата державного майна.
15. НАРМ. – Ф. 134. Бессарабська державна палата.
16. ДАОО. – Ф. 1. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора.
17. ДАОО. – Ф. 3. Головний статистичний комітет Новоросійського краю.
18. ДАЧО. – Ф. 605. Кишинівська духовна консисторія по справах Хотинського повіту.
19. НАРМ. – Ф. 2. Канцелярія Бессарабського губернатора.
20. НАРМ. – Ф. 5. Бессарабське обласне управління; Ф. 6. Бессарабське обласне управління.
21. ДАОО. – Ф. 1. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора.
22. ДАОО. – Ф. 3. Головний статистичний комітет Новоросійського краю.
23. НАРМ. – Ф. 2. Канцелярія Бессарабського губернатора.
24. ДАОО. – Ф. 3. Головний статистичний комітет Новоросійського краю.
25. ДАОО. – Ф. 147. Особистий фонд А. А. Скальковського.
26. Там само.
27. ДАЧО. – Ф. 40. Хотинський міський магістрат.
28. НАРМ. – Ф. 5. Бессарабське обласне управління; Ф. 6. Бессарабське обласне управління.
29. ДАЧО. – Ф. 3. Крайове управління Буковини.
30. ДАЧО. – Ф. 40. Хотинський міський магістрат.
31. ДАОО. – Ф. 3. Головний статистичний комітет Новоросійського краю.
32. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Канцелярія Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора.
33. НАРМ. – Ф. 5. Бессарабське обласне управління; Ф. 6. Бессарабське обласне управління.
34. ДАЧО. – Ф. 117. Хотинський повітовий суд.

- ³⁵ ДАЧО. – Ф. 388. Хотинський земський суд.
- ³⁶ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора.
- ³⁷ ДАЧО. – Ф. 1. Буковинська окружна управа.
- ³⁸ ЦДІАУК. – Ф. 486. – Київська палата цивільного суду ; НАРМ. – Ф. 5. Бессарабське обласне управління; Ф. 6. Бессарабське обласне управління.
- ³⁹ ДАЧО. – Ф. 137. Хотинське повітове училище.
- ⁴⁰ Архів Свято-Успенської церкви с. Клішківці Хотинського повіту. – Церковний літопис с. Клішківці Хотинського повіту. – 1813. – 54 с.; Церковний літопис с. Клішківці Хотинського повіту. – 1824. – 68 с.; Церковний літопис с. Клішківці Хотинського повіту. – 1861. – 71 с.
- ⁴¹ ПСЗ. – Т. XXXV. 1818. – С. Пб., 1830. – № 27357. Устав образования Бессарабской области. – С. 222–281; ПСЗ. – Собрание 2-ое. Т. XXI. Отделение 3-е. 1846. – С. Пб., 1847. – № 19881. Правила, определяющие взаимные обязанности бессарабских владельцев земель и живущих на оных царан, когда между ними не заключено добровольных условий. – С. 83–85.
- ⁴² Свод законов Российской империи, издания 1857 года. – Т. XIV. – С. Пб., 1857. – 458 с.
- ⁴³ Сборник статистических сведений по Хотинскому уезду Бессарабской губернии / [под ред. Ермолинского К.]. – М. : Тип. И. Н. Кушнерова, 1886. – 406 с.
- ⁴⁴ Бессарабский вестник. – Кишинев : Тип. Шлиомовича, 1889.
- ⁴⁵ Записки Бессарабского областного статистического комитета / [под ред. А. Егунова]. – Кишинев, 1864. – Т. 1. – 302 с.; Записки Бессарабского областного статистического комитета / [под ред. А. Егунова]. – Кишинев, 1867. – Т. 2. – 184 с.
- ⁴⁶ Бессарабский вестник. – Кишинев : Тип. Шлиомовича, 1889.
- ⁴⁷ Артемьев А. Списки населенных мест Российской империи, составленные и издаваемые Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел / Артемьев А. – С. Пб., 1861. – Т. III : Бессарабская область. – 87 с.
- ⁴⁸ Городские поселения в Российской империи. Т 1. – С. Пб. : Общественная польза, 1860. – 467 с.
- ⁴⁹ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / [под ред. Халиппы И. Н.]. – Кишинев : Тип. Кашевского, 1902. – Т. II. – 495 с.; Бессарабская старина // Бессарабский вестник. – Кишинев : Тип. Шлиомовича – 1890.
- ⁵⁰ Бессарабские областные ведомости. – Кишинев : Тип. Шлиомовича, 1854, 1866, 1867.
- ⁵¹ Кишиневские епархиальные ведомости. – Кишинев : Тип. Шлиомовича, 1867, 1868, 1874, 1880, 1881, 1882.
- ⁵² Земледельческая газета. – С. Пб. : Тип. Министерства государственных имуществ, 1834, 1844, 1847.
- ⁵³ Афанасьев-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию / А Афанасьев-Чужбинский – С. Пб., 1863. – Ч. II : Очерки Днестра. – 162 с.

The archival sources regarding socio-economic, social and educational development of Northern Bessarabia are surveyed in the article.

Key words: *archival sources, resources, documentary materials, National archival depository, State archival depository, Northern Bessarabia.*

УДК 94 (470 + 477) “1905/1918”
ББК 63. 3 (4 Рос)

Лілія ЩЕРБІН

ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, ЧИСЕЛЬНІСТЬ, СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ РОСІЇ (1905–1917 рр.)

У статті проаналізовано організаційну структуру, чисельність, соціальний склад та охарактеризовано основних членів Конституційно-демократичної партії Росії впродовж 1905–1917 рр. Визначено основні фактори, що впливали на чисельність місцевих комітетів російських кадетів на Наддніпрянській Україні.

Ключові слова: *Конституційно-демократична партія, Російська імперія, місцеві комітети, Павло Мілюков, партійний статут.*

Незважаючи на методологічні дискусії, політична історія не втрачає своєї актуальності. Існує чимало недосліджених аспектів політичного життя, які надають змогу відобразити не тільки суспільно-політичне становище держави, але й соціальну історію, біографістику та ін.

Однією з найвпливовіших політичних партій Росії на початку ХХ ст. була Конституційно-демократична партія. Чимало досліджень про діяльність російських кадетів було здійснено радянськими істориками (В.Дякін¹, Л.Спірін² та ін.). З нових позицій розглядається історія партії в сучасній російській та українській історіографіях. Незаперечним авторитетом вивчення лібералізму серед сучасних російських істориків залишається В. Шелохаєв³. Процес виникнення Партії народної свободи на Україні вивчають українські історики О.Старинець⁴, А.Білоус⁵, М.Якупов⁶.

Мета статті – висвітлення організаційної структури, чисельності, соціального складу Конституційно-демократичної партії Росії (1905–1917 рр.).

Конституційно-демократична партія виникла на основі двох ліберальних організацій – “Союзу визволення” і “Союзу земців-конституціоналістів”. Діяльність цих організацій і скликання з’їздів земських і міських діячів стали важливим періодом становлення, ембріональною фазою для майбутніх російських ліберальних партій, апогей якої припадає на літо–осінь 1905 р. Конституювання Конституційно-демократичної партії відбулося на I установчому з’їзді 12–18 жовтня 1905 р. у Москві в умовах Першої російської революції. Це спричинило малочисельність ліберального зібрання (81 чоловік), оскільки через страйк на залізниці багато делегатів не змогло приїхати. Важливим чинником конституювання партії став Маніфест 17 жовтня 1905 р., який дарував населенню Російської імперії основи громадянської свободи, недоторканість особистості, свободи совісті, слова, зібрань, союзів, виборче право, запровадив законодавчий орган – Державну Думу. На I з’їзді була прийнята програма, статут, обраний тимчасовий Центральний комітет (ЦК) у складі 30 осіб. До нього від України ввійшов І.Луцицький – відомий історик, професор Київського університету. Остаточне оформлення партії відбулося 4–11 січня 1906 р., на якому вона отримала другу назву – Партія народної свободи, і були внесені зміни до програми.

Згідно з партійним статутом, вищим органом партії був з’їзд, який скликався один раз на рік. З’їзд обирав ЦК, який складався із двох відділів: Петербурзького і Московського. За визначенням члена партії А.Тиркової-Вільямс, “ЦК був головним охоронцем кадетських політичних скрижалів”⁷. Петербурзький відділ займався подальшою розробкою партійної програми, законопроектів для внесення в Державну Думу, Московський – організаційними, агітаційно-пропагандистськими, видавничими питаннями. Губернські й обласні комітети мали право організувати міські, повітові та сільські комітети. ЦК здійснював керівництво партією через ряд комітетів, утворених у губернських містах. Через них керівний орган перебував у постійному зв’язку з місцевими настроями. “Це були резервуари, звідки можна було вилловлювати нових людей, шупальці, якими відповідальні главарі й члени Думи перевіряли себе, щоб не розійтись із суспільною думкою. Бувало, що в тому чи іншому районі через якусь питання

піднімався бунт. Тоді влаштовували нараду з бунтарями й виправляли партійну лінію”, – згадувала А.Тиркова-Вільямс⁸.

Незмінним і відданим лідером партії був історик, громадський діяч П.Мілюков, якого називали “кам’яним котом”⁹. Однопартійці відзначали його освіченість, силу характеру, цілеспрямованість, відданість партійній роботі¹⁰.

Після I з’їзду 1905 р. розпочався процес організації Конституційно-демократичної партії по всій території Російської імперії, темпи якого визначалися умовами виборчої кампанії в І Державну Думу. Зростання чисельності рядів кадетів зумовлювалося привабливістю міркувань радикальної програми партії, полегшеними умовами вступу (досить часто вимагалася лише усна заява громадянина, який бажав вступити до партії)¹¹.

В історичній літературі немає єдиної думки щодо чисельності партії. Кадет О.Корнілов на IV з’їзді партії (23–28 вересня 1906 р.) навів дані, за якими партія мала організації в 65 губерніях й областях Європейської та Азійської Росії, 250 комітетів (губернських, обласних, міських, повітових, районних), а чисельність членів складала приблизно 70–100 тис. осіб¹². Лідер кадетів П.Мілюков теж писав, що перед виборами в січні 1906 р. партія нараховувала 100 тис. зареєстрованих членів, претендуючи називатись найбільш широко організованою¹³. За підрахунками Департаменту поліції, в період розквіту під час російської революції 1905–1907 рр. партія налічувала 100 тис. членів¹⁴.

Сучасні російські історики вважають, що весною 1906 р. у Росії функціонувало 360 місцевих організацій, які об’єднували понад 70 тис. осіб¹⁵. Дослідник В.Кувшинов погоджується з офіційними кадетськими даними¹⁶. Історик В.Шелохаєв називає цифру 50–60 тис. чоловік¹⁷. Після придушення революції й розпуску I і II Дум чисельність кадетів різко скоротилася. За даними поліції, у січні 1908 р. у порівнянні з весною 1906 р. кількість членів партії зменшилась у 4 рази (з 100 тис. до 25–30 тис.)¹⁸.

Розбіжності в оцінках дослідниками чисельності партії пояснюються тим, що потрібно виявляти й вивчати дані про місцеві організації. Отож чисельність кадетів вимагає подальших підрахунків. Навіть самі кадати визнавали, що важко встановити точну кількість членів, які записалися в партію, оскільки “статистичні дані доставляються дуже неакуратно і чисельність ця постійно коливається”¹⁹. Підтвердженням цьому є відомості про місцеві губернські й повітові групи та комітети станом на січень 1906 р., які містять такі характеристики деяких організацій: “невелика група”, “комітету немає”, “даних немає”, “точних даних немає”²⁰.

Після революції 1905–1907 рр. відбувається скорочення кількості місцевих організацій. У 1908–1909 рр. діяло 33 губернські і 42 повітових комітети, а чисельність їх не перевищувала 25–30 тис. осіб. У 1912–1914 рр. кадетські комітети були в 29 губернських і 32 повітових містах із чисельністю не більше 10 тис. осіб. У роки Першої світової війни діяло 26 губернських, 13 міських і 11 повітових організацій. Після перемоги Лютневої революції 1917 р. швидкими темпами почався процес відродження місцевих комітетів. У березні – квітні 1917 р. у Росії вже діяло більше 380 організацій, а загальна чисельність партії зросла до 70 тис.²¹

В Україні організації кадетів виникли в Київській, Харківській, Полтавській, Херсонській, Таврійській губерніях. У своїх спогадах відомі громадські діячі Д.Дорошенко і Є.Чикаленко стверджували, що українці, які “задовольнялися пунктами кадетської програми про введення української мови в навчальних закладах, охоче вступали у Конституційно-демократичну партію. Не маючи собі конкурентів через відсутність сильної української партії, кадати придбали широку популярність і вплив”²². Це підтверджують дані про кількість кадетів на Україні впродовж 1905–1907 рр. Українська дослідниця історії кадетської партії А.Білоус вважає, що чисельність партії на Україні становила 8 тис. осіб²³. Історик О.Старинець доводить, що на початку 1906 р. у лавах цієї партії на території України перебувало близько 10 тис. чоловік²⁴.

Заснована 21 листопада 1905 р. Київська обласна група кадетів стала однією з найбільших на Україні. Серед 29 членів постійного комітету, обраного 5 січня 1906 р., зустрічаємо прізвища відомих людей: професор, історик І.Лучицький, директор гімназії В.Науменко, публіцисти М.Могиланський і М.Славинський, барон Ф.Штейнгель²⁵. Очолював комітет І.Лучицький. Діяльність цього обласного комітету поширювалася на три губернії: Київську, Волин-

ську, Подільську. Станом на 14 лютого 1906 р. членами Конституційно-демократичної партії в Києві було 1 400 чоловік²⁶.

У Києві діяльність партії відзначалася своєрідною організацією. Місто було поділено на п’ять районів, кожен з яких мав свій дільничний комітет і бюро. Робота всіх дільничних комітетів координувалася міським комітетом²⁷. 2 лютого 1906 р. обласний комітет обрав Центральне бюро у складі 10 осіб. Бюро, приміщення якого знаходилося на вулиці Хрещатик, 42, двічі на тиждень проводило свої засідання. Встановлювався й розподіл сфер діяльності: бюро займалося поточними партійними справами, а обласний комітет – загальнопартійними і місцевих груп²⁸.

Поряд із київською групою значними були організації в Херсоні (на чолі стояв голова земської губернської управи О.Парамонов)²⁹, Одесі (очолювана Є.Щепкіним³⁰). Харківський обласний комітет, керований М.Чубинським, налічував наприкінці 1905 р. 800 осіб, у 1906 р. – 800–892 особи, у 1907 р. – 748 осіб, а в 1910 р. – 621 особу³¹. У Таврійській губернії існували комітети партії в таких містах, як Сімферополь, Севастополь, Ялта, Керч, Феодосія, Євпаторія, Мелітополь³². Сімферопольський міський комітет відігравав функції губернського комітету³³. У Севастополі 14 грудня 1905 р. створили тимчасовий комітет, а 27 грудня обрано постійний комітет на чолі з П.Бларамбергом³⁴. У Чернігові кадетську групу заснували 11 грудня 1905 р. на чолі з предводителем губернського дворянства О.Мухановим³⁵.

Соціальний склад партії змінювався залежно від політичних подій. Якщо в період революції 1905–1907 рр. серед кадетів були представники робітників, селян, то після поразки революції вони розчарувались у лібералах. Соціальну базу кадетів складали ліберальна інтелігенція, ліберальні поміщики, середня й дрібна буржуазія. На думку П.Мілюкова, до партії ввійшли найбільш свідомі політичні елементи російської інтелігенції³⁶, саме тому вона отримала назву “професорської”. “Партія народної свободи мала у своєму складі багатьох видатних людей. Ні одна російська політична партія не могла конкурувати з нашою в цьому відношенні, а в її центральний комітет потрапляли найбільш яскраві й талановиті особистості із професорів, земських і міських діячів”, – констатував кадет В.Оболенський³⁷. Навіть їх опонент П.Столипін засвідчував потенціал партії, називаючи їх “мозком країни”³⁸. Партію називали “партією інтелектуалів, яка акумулювала у своїх рядах цвіт російської інтелігенції”³⁹.

Провідними діячами Конституційно-демократичної партії були князі Петро і Павло Долгоруков, Д.Шаховський, академік В.Вернадський, історики О.Корнілов, О.Кизеветтер, І.Лучицький, П.Мілюков, правознавці, юристи та адвокати С.Муромцев, В.Гессен, Л.Петражицький, Ф.Кокошкін, М.Винавер, О.Ледницький, В.Маклаков, публіцисти А.Тиркова-Вільямс, П.Струве, земські діячі О.Шингарьов, М.Комісаров, М.Кішкін, Д.Протопопов, Ф.Родічев, О.Коллюбакін та багато інших.

Кадети у своїх споминах наполягають на єдності партії, відсутності інтриг, розколів. Зокрема, В.Оболенський пише, що в ЦК не існувало певних політичних груп, однак умовно виділяє три:

- невелику праву групу – В.Вернадський, С.Ольденбург, В.Маклаков, М.Челноков, В.Гессен, П.Новгородцев, О.Ізгоєв, М.Гредескул, Д.Протопопов, К. Соколов;
- обширний центр – П.Мілюков, А.Шингарьов, І.Петрункевич, Ф.Кокошкін, В.Набоков, Ф.Родічев, І.Гессен, В.Степанов, П.Долгоруков, О.Корнілов, І.Демидов;
- багаточисельну ліву групу – М.Винавер, М.Некрасов, О.Коллюбакін, Д.Шаховський, М.Астров, М.Тесленко, П.Юренев, М.Щепкін, Д.Григорович-Барський. У лівій групі було найбільш радикальне крило (М.Некрасов, О.Коллюбакін, Д.Григорович-Барський)⁴⁰.

Історик В.Кувшинов визначає певні критерії поділу кадетів. Члени правого крила партії виступали проти будь-яких форм підтримки руху народних мас, навіть проти використання їх для тиску на самодержавство, механізм реалізації поставлених завдань убачали в домовленостях із царизмом, були прихильниками прямої влади буржуазії, проти поділу її з поміркованими соціалістами. Ліві кадати не тільки допускали можливість використання революційного руху для тиску на уряд, а й припускали можливість блоку з помірковано-соціалістичними партіями, були прихильниками більш радикальних політичних і соціальних реформ, відображали

погляди провінційних кадетів. Центр, надаючи перевагу пошуку компромісів із царизмом, не відмовлявся у своїй тактиці використовувати проти нього й тиск з боку народних мас⁴¹.

Отже, Конституційно-демократична партія мала чітку організаційну структуру, яка почала формуватись із моменту її виникнення. Чисельність кадетів не була сталою. Соціальною базою партії була так звана цензова інтелігенція. На початку ХХ ст. Конституційно-демократична партія стала однією з провідних російських ліберальних партій. Подальшого вивчення потребує виникнення й діяльність українських місцевих комітетів Конституційно-демократичної партії, яке вимагає виявлення й дослідження документів регіональних архівів України.

1. Дякин В. С. Самодержавие, буржуазия и дворянство в 1907–1911 гг. / В. Дякин. – Л., 1978. – 248 с.
2. Спирин Л. М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России (начало ХХ в.–1920 г.) / Л. Спирин. – М. : Мысль, 1977. – 366 с.
3. Шелохаев В. В. Идеология и политическая организация российской либеральной буржуазии 1907–1914 гг. / В. Шелохаев. – М., 1991. – 232 с.
4. Старинець О. Г. Виникнення організацій конституційно-демократичної партії (партії народної свободи) в Україні (жовтень 1905–лютий 1906 рр.) / О. Старинець // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 37–47.
5. Білоус А. С. Кадети в Києві в 1905–1907 рр. / А. Білоус // Наукові праці з питань політичної історії. – К., 1992. – Вип. 172. – С. 34–42.
6. Якупов М. Н. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні (1917–1918 рр.): автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 "Історія громад. рухів і політ. партій". – К., 1994. – 21 с.
7. Тыркова-Вильямс А. На путях к свободе / А. Тыркова-Вильямс. – Лондон, 1990. – С. 390.
8. Там само. – С. 392.
9. Брейар С. Портрет Миллюкова / С. Брейар // Отечественная история. – 1993. – № 3. – С. 155.
10. Кизеветтер А. А. П. И. Миллюков / А. А. Кизеветтер. – М., 1917. – 32 с.
11. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века : Энциклопедия. – М., 1996. – С. 267.
12. Съезды и конференции конституционно-демократической партии : в 3 т. – Т. 1 : 1905–1907 гг. – М., 1997. – С. 462.
13. Миллюков П. Н. Воспоминания / П. Н. Миллюков. – М., 2001. – С. 291.
14. Киселев И. Н. Политические партии России в 1905–1907 гг.: численность, состав, размещение (количественный анализ) / И. Н. Киселев, А. П. Корелин, В. В. Шелохаев // История СССР. – 1990. – № 4. – С. 73.
15. Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. – Энциклопедия. – М., 1996. – С. 267.
16. Кувшинов В. А. Кадеты в России и за рубежом (1905–1943 гг.) / В. А. Кувшинов. – М., 1997. – С. 14.
17. Политические партии России : история и современность. – М., 2000. – С. 152.
18. Кувшинов В. А. Кадеты в России и за рубежом (1905–1943 гг.) / В. А. Кувшинов. – М., 1997. – С. 14.
19. Съезды и конференции конституционно-демократической партии : в 3 т. – Т. 1 : 1905–1907 гг. – М., 1997. – С. 462.
20. ГАРФ. – Ф. 523, оп. 2, д. 22. – Л. 1, 2 об.
21. Политические партии России: история и современность. – М., 2000. – С. 152–153.
22. Дорошенко Д. І. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки) / Д. І. Дорошенко. – Виннипег ; Манігоба, 1949. – С. 80; Чикаленко Є. Спогади (1861–1907) / Є. Чикаленко. – Нью-Йорк, 1955. – С. 387.
23. Білоус А. О. Діяльність конституційно-демократичної партії в Україні під час першої російської революції (1905–1907 рр.) : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 "Історія громад. рухів і політ. партій" / А. О. Білоус. – К., 1993. – С. 23.
24. Старинець О. Г. Виникнення організацій конституційно-демократичної партії (партії народної свободи) в Україні (жовтень 1905–лютий 1906 рр.) / О. Г. Старинець // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 44.
25. ЦДІАК України. – Ф. 274, оп. 1., спр. 1173. – Арк. 5; ЦДІАК України. – Ф. 274, оп. 1, спр. 1424. – Арк. 43 – 43 об.; ГАРФ. – Ф. 523, оп. 1, д. 216. – Л. 1.
26. ГАРФ. – Ф. 523, оп. 1, д. 216. – Л. 7.
27. Там само. – Л. 1 об.

28. Там само.
29. Старинець О. Г. Виникнення організацій конституційно-демократичної партії (партії народної свободи) в Україні (жовтень 1905–лютий 1906 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 41.
30. ЦДІАК України. – Ф. 385, оп. 1, спр. 1696. – Арк. 22.
31. ГАРФ. – Ф. 579, оп. 1, д. 994. – Л. 4–4 об.; ГАРФ. – Ф. 523, оп. 1, д. 413. – Л. 1.
32. ГАРФ. – Ф. 523, оп. 1, д. 374. – Л. 3.; ГАРФ. – Ф. 579, оп. 1, д. 984. – Л. 5.
33. ГАРФ. – Ф. 523, оп. 1, д. 374. – Л. 3.
34. ГАРФ. – Ф. 523, оп. 1, д. 377. – Л. 1.
35. ГАРФ. – Ф. 523, оп. 1, д. 414. – Л. 5.
36. Миллюков П. Н. Воспоминания / П. Н. Миллюков. – М., 2001. – С. 290.
37. Оболенский В. А. Моя жизнь. Мои современники / В. А. Оболенский. – Paris, 1988. – С. 439.
38. Тыркова-Вильямс А. На путях к свободе / А. Тыркова-Вильямс. – Лондон, 1990. – С. 245.
39. Политические партии России в период революции 1905–1907 гг. Количественный анализ : сб. статей. – М., 1987. – С. 151.
40. Оболенский В. А. Моя жизнь. Мои современники / В. А. Оболенский. – Paris, 1988. – С. 443.
41. Кувшинов В. А. Кадеты в России и за рубежом (1905–1943 гг.) / В. А. Кувшинов. – М., 1997. – С. 18–19.

The article analyzes the organizational structure, size, social structure and characterizes the main members of the Constitutional Democratic Party of Russia during 1905–1917. It determines the main factors influencing the number of local committees of Russian cadets in Dnieper Ukraine.

Key words: *Constitutional Democratic Party, Russian Empire, local committees, Pavlo Miliukov, the party statute.*

УДК 94 (477) 092
ББК 86.375 (4 Укр)

Лілія БУРАЧОК

ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСИПА НАЗРУКА (1918–1919 рр.)

У статті розглядається громадсько-політична та державотворча діяльність Осипа Назарука в 1918–1919 рр., його участь в антигетьманському повстанні та діяльність в урядах ЗУНР та УНР. Простежено початок ідейної еволюції О.Назарука від радикалізму до монархізму і клерикалізму.

Ключові слова: Осип Назарук, громадсько-політична діяльність, ЗУНР, УНР.

Осип Назарук, без сумніву, належить до когорти визначних діячів українського національно-політичного відродження та Української революції 1917–1920 рр. У досліджуваній період 1918–1919 рр. виразно визначився початок його ідейної еволюції від соціалізму до консерватизму і монархізму.

На той час О.Назарук був уже авторитетним громадсько-політичним діячем, популярним журналістом-публіцистом, відомим завдяки своїй активній роботі в радикальній партії, її друкованих органах. Саме як представник від радикальної партії він був включений до складу Української Національної Ради (УНРади), створеної 18 жовтня 1918 р. у Львові¹. В УНРаді він входив до окремої політичної комісії².

З перших днів листопада почалися важкі бої між українськими і польськими військовими підрозділами за м. Львів. 13 листопада 1918 р. було проголошено ЗУНР на чолі з головою Української Національної Ради Є.Петрушевичем. Головою уряду нової держави – Тимчасового державного Секретаріату – став К.Левицький. За таких умов О.Назарук брав участь у делегації Української Національної Ради під керівництвом Л.Цегельського до польського уряду. На переговорах обговорювалося питання перемир'я між ворогуючими сторонами³. Проте ці переговори не дали бажаного результату. Боротьба за Львів продовжувалася. Маючи недостатньо військових сил для боротьби з поляками, уряд ЗУНР вирішив направити делегацію до Києва й просити Гетьмана Скоропадського надати допомогу. До складу цієї делегації ввійшли О.Назарук та М.Шухевич, які 6 листопада прибули до Києва⁴. “Дня 5 листопада поїхав я до Києва з дорученням УНР до Гетьмана П.Скоропадського разом із інженером М.Шухевичем,” – писав О.Назарук⁵. Національна Рада просила делегацію домогтися в гетьмана допомоги в основному воєнно-технічними засобами. О.Назарук уважав за краще добитись прибуття до Львова українських військових частин. На Наддніпрянщині в той час діяв корпус Січових стрільців, що був сформований з полонених галичан австро-угорської армії. Він міг суттєво вплинути на перебіг українсько-польської війни. Осип Назарук попросив гетьмана, щоб саме їх той відпустив у Галичину. Гетьман заявив, що нічого проти не матиме, щоб Січові стрільці нібито “самовільно” перейшли Збруч й опинилися у Львові. І хоч Український Національний Союз в особі В.Винниченка назвав О.Назарука у справі Січових стрільців зрадником, однак останній усе ж поїхав до Білої Церкви, де в той час перебував корпус Січових стрільців⁶.

12 листопада 1918 р. О.Назарук приїхав зі столиці до Білої Церкви. Саме в цей час готувалось антигетьманське повстання на чолі із С.Петлюрою і В.Винниченком. Перед стрільцями постало питання: за ким піти? Йти за Назаруком означало визволяти Львів, за Петлюрою – брати Київ. Для цього було скликано Раду, яка відбулася 12–18 листопада 1918 р. у м. Біла Церква⁷. О.Назарук запропонував піти на Львів. Він розповів про тяжкі бої, які точилися там, заявивши стрільцям: “Батьки і матері вас прокленуть, якщо не підете на Львів”⁸.

На стрілецькій Раді підтримав О.Назарука тільки Р.Сушко, усі інші старшини виступили проти, оскільки вже був підготовлений виступ проти гетьманату. Скоропадський настроїв проти себе Січове стрілецьтво та інші прогресивні верстви тогочасного суспільства, заключивши договір про “союз” із Росією, що вів до втрати української державності. 13 листопада 1918 р.

Стрілецька Рада відхилила прохання О.Назарука й вирішила всіма стрілецькими силами вирушити на Київ⁹.

Перебуваючи в Білій Церкві, О.Назарук пройнявся антигетьманськими настроями. Дізнавшись про так звану “Федеративну грамоту” П.Скоропадського та про те, що Січові Стрільці ухвалили повалити гетьманат, О.Назарук вирішив узяти участь у протигетьманському повстанні. На його рішення вплинули також С.Петлюра і В.Винниченко, з якими Назарук був знайомий. Він сам описує, як формувалися його антигетьманські настрої та визрівало рішення взяти участь у повстанні: “Я брав у тім участь в довір’ї до великоукраїнської інтелігенції та до тих же стрільців, котрих застав уже замотаних у повстанчу змову – із обуренням, що гетьман підписав відомий “союз” чи підданство Москві. Але мені здається, що гетьман спирався на росіян ще заки Січові Стрільці виступили проти нього. Напевно не скажу, таке було враження. Не знаючи справи і ситуації та довіряючи особисто знайомим мені С.Петлюрі та В.Винниченку, вмшався я в повстання проти Гетьмана”¹⁰.

Таким чином, О.Назарук узяв активну участь у протигетьманському повстанні як член Стрілецької Ради та політичний дорадник окремого загону Січових стрільців, який виніс основний тягар боротьби за Київ. О.Назарук був одним з авторів першого, віддрукованого в Білій Церкві, маніфесту Директорії про повстання, в якому гетьмана було оголошено поза законом. Точніше, він власноручно зредагував його перший варіант, написаний С.Петлюрою. Назарук згадував, що “повикидав найгрубішу лайку та заложив ідейно-політичне оправдання бунту: мовляв, виступаємо проти гетьмана тому, що він згодився на Федерацію України з Московщиною, а ми хочемо зовсім окремої, тобто самостійної держави”¹¹.

Після вступу військ Директорії до Києва й повалення гетьманської влади було створено кабінет міністрів В.Чехівського, куди ввійшов О.Назарук як міністр, керівник Українського Телеграфного агентства. У спогадах він підтверджує своє перебування на цій посаді: “Сам одержав я номінацію на шефа Української Телеграфної агенції. Бюро знаходилося на вул. Хрещатик 25”¹². Будучи міністром, О.Назарук виконував обов’язки зв’язкового, з доручення УНРади при уряді С.Петлюри сприяв налагодженню стосунків ЗУНР та УНР.

Маючи досвід дипломатичної роботи та знання іноземних мов, О.Назарук неодноразово брав участь у переговорах як перекладач уряду УНР із представниками німецької армії, яка перебувала тоді на Україні.

11 листопада 1918 р. Німеччина підписала акт про перемир’я, що фактично означало повну її капітуляцію. 13 листопада 1918 р. ЦВК РРФСР офіційно заявив про відмову від Брестського миру. Посилаючись на анулювання мирного договору з Німеччиною, заступник секретаря закордонних справ Л.Карахан опублікував циркуляр, з якого випливало, що Раднарком більше не визнає Україну як самостійну державу.

У грудні 1918 р. радянські війська почали наступ на Київ. Уряд Директорії УНР спробував порозумітися з Росією щодо питання державності України, але зазнав невдачі. Більшість в уряді Директорії схилилася до пошуку згоди з Антантою.

Своєю позицією щодо французького десанту, який висадився на Кримському півострові, й вимог його командування українська влада прагнула відразу ж виявити намір не загострювати стосунків і шукати можливостей порозуміння. На кінець січня було вислано до Одеси місію на чолі з О.Грековим для переговорів про конкретні кроки у зв’язку з фактичними військовими діями між Росією та Україною¹³.

Становище УНР дедалі більше погіршувалося, що знайшло своє відображення і в розходженнях усередині її уряду. 16 січня 1919 р. відбулася нарада уряду, були присутні три делегати від Стрілецької Ради: О.Назарук, А.Мельник, Ю.Чайківський. О.Назарук у своєму виступі зазначив: “Рада С.С. (Січових Стрільців. – Л.Б.) постановила оголосити диктатуру. Чи панове міністри погоджуються співпрацювати з нами?”¹⁴. Він запропонував замість Директорії встановити військову диктатуру С.Петлюри, С.Коновальця та А.Мельника. Інші – О.Янко та М.Шаповал – наполягали на встановленні радянської влади. Рада міністрів відмовила як першим, так і другим, ухваливши, що справу має вирішувати Трудовий Конгрес¹⁵.

У другій половині січня 1919 р. визріли передумови для політичних переговорів з Антантою. 20 січня було утворено урядову делегацію, до якої входили, крім О.Грекова, міні-

стри О.Назарук і С.Остапенко¹⁶. О.Назарук виконував у цій делегації одночасно функції дипломного діяча і перекладача. Однак переговори якогось реального результату для УНР не принесли.

Тим часом наступ польських військ спричинився до того, що урядові структури ЗУНР були змушені переїхати до Тернополя, а згодом до Станіслава. Зовнішня небезпека, яка нависла над двома українськими державами УНР і ЗУНР, призвела до того, що 22 січня 1919 р. було проголошено їх злуку в одне державне об'єднання – Українську Народну Республіку. Але спроба об'єднання двох українських держав залишилася фактично декларацією. Польські війська методично витісняли адміністрацію ЗУНР із західноукраїнських земель. Радянські війська з протилежного боку посилювали наступ і 5 лютого 1919 р. захопили столицю УНР – м. Київ.

Уряд УНР змушений був переїхати до Вінниці, після чого почалися переговори з Антантою, спрямовані на досягнення негайної угоди про спільну боротьбу проти більшовицької Росії. Французьке командування висунуло ультимативні вимоги реорганізувати уряд УНР і саму Директорію, вилучити з її складу представників соціалістичних партій, реорганізувати армію й підпорядкувати її союзному командуванню. У цих умовах С.Петлюра заявив, що припиняє своє членство в соціал-демократичній партії. В.Винниченко передав повноваження голови Директорії С.Петлюрі й виїхав за кордон. Голова уряду В.Чехівський подав у відставку. Було створено новий, несоціалістичний кабінет міністрів. Його головою став С.Остапенко, прихильник Антанти. До кабінету було запрошено правих та поміркованих діячів: І.Огієнка, Є.Архипенка, О.Шаповала та інших, від галицьких діячів – О.Назарука.

В уряді Остапенка О.Назарук зайняв посаду керуючого управління преси і пропаганди¹⁷. У зв'язку із цим Назарук згадував: “Тоді доручено мені місце шефа Нової інституції”¹⁸. Перебуваючи на цій посаді, О.Назарук інформує про події на фронтах редакцію органу Армії УНР – “Ставка”¹⁹.

У березні–квітні 1919 р. О.Назарук відвідав Галичину, де вперше зустрівся з В.Липинським, одним з ідеологів гетьманського уряду. Їх знайомство перетворилося згодом на сердечну особисту дружбу й політичне побратимство. Проте в політичних стосунках між О.Назаруком і В.Липинським із самого початку були посіяні приховані зерна майбутніх розходжень, які в кінцевому результаті призвели до відкритого конфлікту²⁰.

Під тиском радянських військ навесні 1919 р. С.Петлюра та уряд УНР змушені були відступати з Вінниці до Жмеринки, а потім до Проскурова і Рівного. На початку травня вони евакуювалися в Радзивилів.

Тим часом добре вишколена й споряджена Францією армія польського генерала Ю.Галлера з'явилася в Галичині. За короткий час було придушено організований опір військ ЗУНР на Холмщині. У середині травня 1919 р. поляки здобули міста Станіслав і Луцьк.

Літо та осінь 1919 р. належать до найбухливішого періоду в житті О.Назарука. Демісіонувавши в червні 1919 р. з уряду УНР, він очолив керівництво Пресової Квартири Української Галицької Армії (УГА). Про цю подію Назарук пише у своїх спогадах: “Дня 6 червня 1919 року одержав я від генерала Павленка усне доручення (потім письмове) обняти Пресову Квартиру Галицької Армії”²¹. Під тиском збройних сил Польщі на 15–16 липня УГА переходить за р. Збруч. Виділ УНРади і Державний Секретаріат передали Є.Петрушевичу всю повноту влади й наділили його диктаторськими повноваженнями. Є.Петрушевич створив новий західноукраїнський уряд, куди О.Назарук увійшов як Уповноважений (керівник) преси і пропаганди²².

Упродовж кількох місяців, від липня до листопада 1919 р., обидва українських уряди – Наддніпрянський і Галицький – перебували в Кам'янці-Подільському. У цей час О.Назарук належав до найближчих співробітників і радників Є.Петрушевича. Він редагував орган уряду та армії – газету “Стрілець”. Офіційна позиція О.Назарука та його темперамент зробили його головним речником галицької сторони в тодішніх гострих суперечках між галицькими й наддніпрянськими державними проводами²³.

У Кам'янці-Подільському О.Назарук брав участь у численних засіданнях Уряду Уповноважених Диктатора, куди, крім нього, входили С.Витвицький, С.Голубович, І.Мирон²⁴. Водночас О.Назарук у цей період своєї діяльності бере активну участь у засіданнях радикальної

партії. На одному з таких засідань (початок листопада 1919 р.) він висунув план об'єднання радикальної партії з партією есерів²⁵. Проте його не вдалося здійснити.

Саме в цей період мали місце спроби створити певну ідеологічну базу можливого порозуміння з так званим “білим” російським рухом. Вони знайшли відгомін у деяких колах галицького громадянства й виходили із припущення можливості погодження України з Росією на базі спільності їх національних і державних інтересів, тобто побудови стосунків обох країн на політичній і правовій базі Переяславського договору 1654 р. К.Левицький запропонував замислитись над питанням можливої конфедерації України з майбутньою нерадянською Росією. Подібні ж думки висловлював і О.Назарук у газеті “Стрілець”.

У листопаді 1919 р. О.Назарук разом з оточенням Є.Петрушевича поїхав до Відня, що став осередком західноукраїнського уряду²⁶. Під час їхнього переходу через Дністер О.Назарук вів переговори від уряду ЗУНР з королем Румунії²⁷. Із цього приводу він згадує: “16 листопада 1919 року згодилися Румуни перевести нас через Дністер у Басарабію, яка вже була під охороною їх Військ”²⁸.

1919 р. виявився плідним і у творчій діяльності О.Назарука. Він написав ряд статей та фейлетонів для газети “Стрілець”, яку він у той час редагував. Уже після переходу УГА за р. Збруч, Пресовою Квартирою було видано в Кам'янці-Подільському за редакцією О.Назарука кільканадцять випусків “Бібліотеки Стрільця”. Того ж року в Кам'янці-Подільському виходять дві книги О.Назарука “Про політичні партії”, “Рік на Великій Україні”. Останній твір – автобіографічний нарис, в якому автор описав свою політичну діяльність, починаючи з поїздки з делегацією ЗУНР до П.Скоропадського, і закінчуючи переправою через р. Дністер на шляху еміграції з України у Відень. Багато уваги автор приділив висвітленню ідейно-політичної ситуації на Україні в 1915–1919 рр.

У досліджуваній нами період діяльності (1918–1919 рр.) О.Назарук загалом ще стояв на позиціях радикальної партії, брав активну участь в її діяльності. Членом цієї партії О.Назарук залишився й надалі (він був членом закордонної групи УРП, яка підтримувала диктатуру Є.Петрушевича (1920–1921 рр.)²⁹. Проте вже тоді розпочалась еволюція його політичних поглядів, пов'язана з розчаруванням Директорією, що дуже яскраво відобразилось у його спогадах “Рік на Великій Україні”.

Неспроможність Директорії утримати в країні порядок викликала в О.Назарука розчарування демократично-республіканською і соціалістичною системою УНР та зневіру в державотворчу здатність її вождів. Досвід революційного часу переконав його в необхідності сильної влади, зосередженої в руках однієї людини. Це був початок ідейної еволюції О.Назарука, який через декілька років став на гетьманські, монархічні та клерикальні позиції.

Отже, О.Назарук виступав на суспільно-політичній арені України першої половини ХХ ст. як активний, непересічний діяч, який прагнув здобуття української державності. Незважаючи на те, що часто змінював свої світоглядні позиції навколо проблем суспільно-політичного життя, шляхів розв'язання українського питання, увійшов в історію України як знаний політик, фаховий журналіст і публіцист. Досі вагомим залишається внесок О.Назарука в історію української суспільно-політичної думки як чільного ідеолога монархізму, католицизму, консерватизму.

¹ Енциклопедія українознавства / під ред. В. Кубійовича. – Мюнхен, 1949. – С. 678.

² Гуцуляк М. Перший листопад 1918 р. на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Зриву / М. Гуцуляк. – К. : Либідь, 1993. – С. 18.

³ Назарук О. В українській дипломатичній службі в роках 1915–1923 / Осип Назарук // Літопис Червоної Калини. – 1938. – № 10. – С. 5.

⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк : Червона Калина / К., 1954. – С. 536.

⁵ Назарук О. За велич нації // Назарук О. Спогади / Осип Назарук. – Нью-Йорк, 1955. – С. 53.

⁶ Історія Січових Стрільців : воєнно-історичний нарис. – К. : Либідь, 1992. – С. 119.

⁷ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для галицької землі (1918–1938 рр.) / С. Шевчук. – Торонто, 1965. – С. 41.

⁸ Історія Січових Стрільців : воєнно-історичний нарис. – К. : Либідь, 1992. – С. 119.

9. Там само. – С. 120–121.
10. Лисяк-Рудницький І. В. Липинський : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – Філадельфія, 1976. – Т. 2. – С. 40.
11. Назарук О. За велич нації / О. Назарук // Спогади. Осип Назарук. – Нью-Йорк, 1955. – С. 54.
12. Назарук О. Рік на великій Україні : конспект спогадів з Української революції / Осип Назарук. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1978. – С. 83.
13. Юрченко Ю. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті / Ю. Юрченко. – Мюнхен, 1971. – С. 250.
14. Нескорений вогонь віри (збірка на пошану А. Мельника). – Париж, 1971. – С. 65.
15. Там само. – С. 250.
16. Юрченко Ю. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правовому аспекті / Ю. Юрченко. – Мюнхен, 1971. – С. 250.
17. Винниченко В. Відродження нації : у 3 т. / В. Винниченко. – Київ ; Відень, 1920. – Т. 3. – С. 277.
18. Назарук О. Рік на великій Україні : конспект спогадів з Української революції / Осип Назарук. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1978. – С. 86.
19. Кедрин І. Життя, події, люди : спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1976. – С. 75.
20. Лисяк-Рудницький І. В. Липинський : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – Філадельфія, 1976. – Т. 2. – С. 40.
21. Там само. – С. 109.
22. Назарук О. Рік на великій Україні : конспект спогадів з Української революції / Осип Назарук. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1978. – С. 86.
23. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях / С. Ярославин. – Філадельфія, 1956. – С. 40.
24. Лисяк-Рудницький І. В. Липинський : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – Філадельфія, 1976. – Т. 2. – С. 134.
25. Ярославин С. Визвольна боротьба на Західно-Українських землях / С. Ярославин. – Філадельфія, 1956. – С. 40.
26. Назарук О. Рік на великій Україні : конспект спогадів з Української революції / Осип Назарук. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1978. – С. 87.
27. Лисяк-Рудницький І. В. Липинський : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – Філадельфія, 1976. – Т. 2. – С. 134.
28. Назарук О. Рік на великій Україні : конспект спогадів з Української революції / Осип Назарук. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1978. – С. 160.
29. Кедрин І. Життя, події, люди : спомини і коментарі / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1976. – С. 38.

In the article public-political and state-creative activity of O. Nazaruk is examined in 1918–1919, his participating in an antihetman revolt and activity in the governments of ZUNR and UNR. Beginning of ideological evolution of O. Nazaruk is traced from radicalism to monarchism and clericalism.

Key words: O. Nazaruk, public-political activity, ZUNR, UNR.

УДК 94 (477.8) 092

ББК 63.3 (4 Укр) 6

Олег ЄГРЕШІЙ, Олексій РОВЕНКО

ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ АНТІНА КНІГІНИЦЬКОГО

У науковій статті змальовано історичний портрет галицькоукраїнського поміщика Антіна Книгиницького, який постраждав від репресій російської окупаційної влади 1915 р. Автори статті акцентують на потребі збереження традицій минулого, зокрема релігійності українців.

Ключові слова: Антін Книгиницький, традиції, релігійність, методологія, "мала людина".

Перед сучасною людиною як ніколи гостро постає питання пошуку своєї ідентичності, а відтак обрання відповідного маневру в житті. Видається, що в глобалізованому постіндустріальному інформаційному світі людині напрочуд легко втратити себе, втратити основоположні істини, котрі залишалися незмінними впродовж віків, а відтак зійти на манівці. На наш погляд, ця проблема ускладнюється деструктивними впливами на свідомість людини з боку засобів масової інформації, які в сучасних умовах претендують на роль своєрідних дороговказів, "вчителів життя". Зазвичай саме ЗМІ формують світогляд людини початку ХХІ століття, слугують своєрідними продуцаторами масової культури, яка стає непримирним антагоністом культурній спадщині минулих поколінь. Масова культура, що наповнює повсякдення людини нашого часу, призводить до своєрідного уподібнення людей, формує "нового героя нового часу", що заради гедоністичного способу життя, легкого заробітку нерідко відмовляється від багаторічних традицій, цінностей, що формувалися століттями. До слова, нівеляцію традицій у сучасних умовах констатували автори історико-культурологічного видання "Прикарпаття: спадщина віків: пам'ятки природи, історії, культури, етнографії" на чолі з головним редактором професором Миколою Кугутяком. Авторський колектив цією книгою намагався якраз привернути увагу суспільства до тисячолітніх культурних надбань наших країн¹.

Ця проблема неминуче накладається на іншу – збереження пам'яті про історичну людину з метою вивчення досвіду життєдіяльності предків. Технологічний бум, який переживає наша цивілізація, попри свої безумовні позитиви, містить у собі й виразні негативи. На думку широкого суспільства, звертатися до спадщини предків не конче й не потрібно, бо в силу своєї консервативності історична людина "начебто не здатна нічого нового й модерного запропонувати". Тож нерідко молоде покоління вивчає історію доволі спрощено – мовляв, можна вивчити окремі дати, прізвища, події, історичні процеси і це означатиме широке володіння предметом. Разом із тим те, що за кожною "сухою" датою, подією чи процесом стоїть конкретна людина з конкретним видом діяльності, нібито нікого й не обходить, ніхто цим і не переймається. Тож утрачається, мабуть, найголовніша гуманітарна сентенція – "Historia est magistra vitae", тобто – "Історія – учителька життя". Дуже багато людей у своєму неухваленому ставленні до історії обрали своєрідну тактику "спалення мостів за собою".

У цьому контексті варто торкнутись однієї із засадничих ознак галицькоукраїнського суспільства, яка складалася впродовж століть, – релігійності. Адже ніхто не заперечуватиме, що

віра в Бога, дотримання норм християнської моралі в повсякденні для багатьох поколінь українців були загальноприйнятими й такими, що в жодному випадку не повинні піддаватись ревізії і сумнівам. Симптоматично, що на Синоді Української Греко-католицької Церкви, що проходив упродовж 2–9 вересня 2008 р. у Брюховичах, що біля Львова, питанню секуляризації та релігійного індиферентизму сучасного українського суспільства відводилась особлива роль. Наводились уривки з енцикліки папи Римського Івана Павла II – “Redemptoris Missio”, де йшлося про евангелізацію в сучасних умовах, залучення до неї не лише священнослужителів, а й широке коло суспільства, особливо тих людей, що можуть більшою чи меншою мірою впливати на народні маси. Пріоритетними евангелізаційними принципами проголошувалися: свідчення, проповідництво, інкультурація, “наповнення християнською вірою повсякденного життя” та діалог². Вважається, що науковці-історики через екскурси в історичне минуле, акцентуючи увагу передусім на повчальних сюжетах релігійно-церковного життя, спроможні принаймні якоюсь мірою реалізовувати окреслене.

Разом із тим останнім часом на сторінках вітчизняних наукових видань з’являється інформація про вивчення доль не лише видатних осіб, а й пересічних людей. Так, наприклад, у Києві 5 червня 2008 р. відбулася наукова конференція, що мала назву “Великі і «малі» українці: особа в історії і сучасності”. У своїй науковій доповіді директор Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.Вернадського Володимир Попик наголосив на потребі ширшого вивчення життєдіяльності саме “малих” українців. Тобто йдеться про наукові історичні регенерації нікому не відомих людей, які десь “загубилися в історії”. А провідний науковий співробітник цього ж інституту Світлана Ляшко на прикладі вивчення життєдіяльності українського вченого і громадського діяча І.Забеліна переконливо аргументувала, що “життя людини глибше, ніж його життєпис”. Інша українська дослідниця – Ольга Коляструк, яка є автором низки статей методологічного характеру, зауважує, що історикам варто скеровувати свої дослідження на способи життя й екстремального виживання людей в умовах війн, революцій, терору, голоду тощо³.

Звичайно, щоб регенерувати життя “малих” людей минулого, варто з особливою увагою ставитись до джерел особистого походження: приватних листів, щоденників, польових записів тощо. Ці першоджерела, на думку вже згаданої Ольги Коляструк, здатні “вихопити з життя такі факти, які з офіційних позицій уже не помічаються” і тому не беруться до уваги під час аналізу⁴.

Предметом нашого наукового зацікавлення стала громадська й просвітницька діяльність українського землевласника, поміщика (дідича) Антіна Кнігиницького, який проживав у селі Грабовець, що на Богородчанщині. Донедавна тільки окремі старожили села знали, що на старому, уже десятиліттями недіючому цвинтарі спочиває саме Антін Кнігиницький, оскільки пам’ятник, споруджений на могилі, був суттєво знищений. Утім, завдяки сприянням місцевих жителів, пам’ятник було відновлено й він набув свого первісного вигляду. А отже, далі справа за істориками, яким належить максимально об’єктивно відтворити портрет людини, адже до сих пір пам’ять про А.Кнігиницького зберігали тільки окремі старожили села. Більше того, про цього громадського діяча, по суті, не існувало жодної більш-менш значимої науково-публіцистичної статті. Окремі згадки про нього мають радше спорадичний та епізодичний характер. Утім, доводиться констатувати, що першоджерел, які б дозволили випукло охарактеризувати наукову біографію цієї людини, все ж обмаль.

Актуальність цієї розвідки також у тому, що через з’ясування біографії однієї конкретної людини, що жила в конкретну добу, реально повніше з’ясувати окремі аспекти загальних історичних процесів (ітиметься передусім про події Першої світової війни, а також міжвоєнний період). Тобто прагнутимемо застосувати принципи холізму й есенціалізму. З’явиться, зокрема, можливість з’ясувати нові подробиці політики російської адміністрації в Галичині і на Прикарпатті зокрема, окремі грані культурно-просвітницької діяльності українських товариств та організацій у міжвоєнний, а також торкнутися питання українсько-польських стосунків у регіоні. Можна поглянути на ці питання, так би мовити, під іншим ракурсом – через долю окремої нікому не відомої особи. Тобто з’явиться можливість через одиничне глибше пізнати загальне.

Можемо вважати, що Антін Кнігиницький народився 1867 року в селі Грабовець Богородчанського повіту. Навчався в українській гімназії в Станиславові, згодом Стрию. Юридичну

освіту здобув у Львівському університеті. Після закінчення навчання він повертається до своєї малої батьківщини, стає доволі великим (як для місцевого масштабу) землевласником. Так, майно А.Кнігиницького становило приблизно 100 моргів землі і 20 моргів лісу, а також поміщику належали господарські будівлі. Повний обсяг майна А.Кнігиницького становив 140 моргів (поле, хутір і ліс). Австрійська адміністрація оцінювала майно поміщика на 150 тис. корон.

Український землевласник провадить активну громадсько-просвітницьку роботу. Зокрема, він став першим головою читальні “Просвіти” у с. Грабовець (виникла 2 січня 1894 р.). Як писав український часопис “Ілюстративний народний календар товариства “Просвіта” у 1916 р., А.Кнігиницький “був взірцевим громадянином-господарем, хлопоманом з великою популярністю у селянства”. Зазначається також, що, завдяки організаційним навикам А.Кнігиницького, “батьківська маєтність” стала в околиці взірцем господарності⁵.

Утім, у господарчі справи А.Кнігиницького та в його громадську діяльність втрутилася Перша світова війна. У вересні 1914 р. російські війська зайняли Львів. В окупованих західно-українських землях було створено Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, а генерал-губернатором став, як відомо, давній покровитель москвофілів граф Олексій Бобринський. 18 вересня 1914 р. генерал-губернатором було видано циркуляр, в якому наказувалося закрити в Галичині всі українські й польські навчальні заклади та громадські інституції. У державних установах і навіть церквах заборонялася українська мова. Окупаційний режим посилювався зі створенням на початку 1914 р. жандармського відділу при генерал-губернаторстві, який розпочав переслідування українських громадських діячів. Так, протягом кількох місяців у Галичині було проведено 1200 арештів і 1000 обшуків, 578 осіб було вислано вглиб Росії. 20 червня 1915 р. було видано ще жорстокіше розпорядження: військам, що залишали Галичину, наказувалося всіма можливими способами спонукати населення до відходу з російським військом, тобто забирати худобу, коней, вироби з бронзи, міді тощо. Відбирали також продовольство, а те що не можна було забрати – підлягало знищенню⁶.

Узимку 1915 року російська кавалерія вдерлася в село Грабовець, прагнучи наживитися грішми, пограбувати маєтки місцевих українських землевласників. Одним із них виявився якраз Антін Кнігиницький. Як фіксує часопис “Ілюстрований народний календар” товариства “Просвіта”, російські солдати, увійшовши до маєтку А.Кнігиницького, вимагали в нього гроші. Більше того, морозного вечора російські солдати вивели його на двір, роздягнули до сорочки і “прикладали кинжала до грудей”. У результаті такої наруги до себе А.Кнігиницький простудився і захворів на запалення легенів. Усі намагання лікарів урятувати життя українському землевласникові виявилися марними і 12 лютого 1915 року його не стало.

За тиждень до смерті А.Кнігиницький запросив до себе чотирьох селян і в усній формі означив контури свого заповіту. Згодом він висловив побажання цей заповіт оформити в чотирьох примірниках, кожен з яких він підписав власноручно й роздав усім чотирьом селянам. Заповіт, зокрема, містив таке: “Не маючи ні жінки ні дітей, постановляю щоби мій маєток, який складається з ґрунтів, положених в Грабівці... і в Горохолині... перейшли на власність Т-ва “Просвіта” у Львові – то єсть установляю товариство Просвіта дідичем мого маєтку. Воно має розparcelювати поле між селянами, а з узисканих грошей має утворити стипендії мого імені. До стипендії мають першенство мої іменинники, коли їх не було, то селянські діти з села Грабовець, а коли би тих не було, то кожний ученик або студент університету української народності може о тій стипендії убігатися...”. А.Кнігиницький також заповів, аби всіма фінансовими питаннями після його смерті займався його родич – рідний брат батька – Жигмунт Кнігиницький, котрий управляв маєтком у с. Лядське Шляхетське (сучасне с. Липівка). Саме він готівку (7 490 австрійських корон), що знаходилася в Ощадній касі в Богородчанах, мав передати в розпорядження товариству “Просвіта”. Крім Ж.Кнігиницького до Тимчасової управи майна було призначено селян – Прокопа Квасняка і Петра Майковського, а також свого приятеля – юриста за фахом Дем’яна Охрімовича. Крім того, український поміщик заповів, щоб його похорон відбувся якомога скромніше, “місцевим селянським звичаєм в домовині, збитій з чотирьох згильбованих дощок”.

Таким чином, майно А.Кнігиницького мало бути продане, гроші закладені в банку, а з відсотків повинні виплачуватись стипендії. Виконавцем цього заповіту мав бути Головний Виділ товариства “Просвіта”, багатолітнім членом якого й був А.Кнігиницький.

Після смерті українського землевласника Головний Виділ товариства “Просвіта” приступив до реалізації задумів покійного. Невдовзі за кошти, які залишив А.Кнігиницький “Просвіті” (7 490 Корон), було відреставровано ряд будинків у селі Грабовець. Щоправда, лихоліття Першої світової війни позначилися й на становищі майна, яке належало культурно-просвітницькому товариству “Просвіта”. Так, у 1916 р. згорів магазин і стодола в с. Грабовець, які допомагав зводити саме А.Кнігиницький, а в період Другої Речі Посполитої староство в Богородчанах, попри спротив товариства “Просвіта”, експропріювало навіть ряд матеріалів, які призначалися для ремонту будівель у селі. Так, зі стайні в селі за розпорядженням польських урядових структур було знято бляшаний дах і покрито ним приміщення повітового виділу в Богородчанах⁷.

Після смерті А.Кнігиницького майнові питання вирішував спочатку юрист зі Станиславова Іван Мандичевський, а від 1918 р. – Головний Виділ культурно-просвітницького товариства “Просвіта”. Зокрема, чимало для впорядкування маєтності товариства зробив довголітній член цього товариства Володимир Рев’юк.

Упродовж років гостра боротьба тривала й щодо упровадження в життя названого вище Стипендіального фонду імені Антіна Кнігиницького. По-перше, польські власті упродовж 1920-х рр. у селі проводили парцеляцію іншого маєтку й начебто не хотіли здійснювати дві парцеляції водночас. По-друге, місцеві селяни, на думку польських властей, через “економічний застій, брак кредиту й упадок цін селянських продуктів” виявилися неготовими до такої операції. Очевидно, що польська влада просто затягувала з парцеляцією ґрунтів. Утім, існує й третя версія. Зокрема, парцеляція затримувалася нібито через те, що заповіт А.Кнігиницького не набув юридичної сили, а відтак далека родина намагалась оспорювати цей заповіт. Володіємо інформацією, що між ріднею та Головним Виділом товариства “Просвіта” упродовж 1921–1922 рр. тривала судова тяганина. Зрештою, суд визнав таки спадщину А.Кнігиницького за товариством “Просвіта”.

Разом із тим історичні першоджерела свідчать, що, починаючи з 1922 р., Головний Виділ товариства “Просвіта” віддав в оренду поля зі спадщини А.Кнігиницького місцевим селянам. Приміщення, які за волею А.Кнігиницького перейшли товариству “Просвіта”, спочатку винаймала філія Товариства “Охорони Дітей і Опіки над молодіжжю”, а від 1925 р. приміщення на шість років було передано в оренду Товариству “Непорочного Зачаття” для утворення сиротинцю, яким опікувались би Сестри Служебниці. До слова, Товариство “Непорочного Зачаття” перебувало під покровительством станиславівського єпископа Григорія Хомишина. Це товариство здійснило в будинку ремонт і впродовж міжвоєнних років в приміщенні працював сиротинець для місцевих селянських дітей. Крім того, товариство “Просвіта” в міжвоєнний час виділило площу під будівництво власної читальні, а також будівельний матеріал для спорудження будинку культурних заходів.

Зазначимо також, що протягом 1920–1930-х рр. при читальні товариства “Просвіта” у с. Грабовець діяли театральний гурток, хор, гурток сільського господарства, гурток “Рідної Школи”. Театральний гурток ставив п’єси І.Котляревського “Наталка-Полтавка”, М.Старицького “Ой не ходи Грицю...”, “Циганка Аза”, Т.Шевченка “Назар Стодоля”, п’єси І.Тобілевича й М.Кропивницького. Керував театральним гуртком секретар читальні “Просвіти” Микола Матківський, а хором читальні – Костянтин Патер, уродженець Вінниччини, сотник армії УНР, а пізніше воєк УПА. За ініціативою членів товариства “Просвіта” в с. Грабовець у 1926 р. було створено спортивне товариство “Луг”, до складу якого входили місцеві діячі: М.Матківський, Г.Рожук, І.Гуцуляк, І.Ясінський, С.Кузан та інші. У селі функціонував також кооператив, який налічував 700 членів⁸. Селяни купували товари першої необхідності лише у своєму кооперативі, хоч недалеко була польська крамничка. Як відомо, девізом українського кооперативного руху був вираз “Свій до свого по своє”.

Культурно-просвітницьке товариство “Просвіта” в селі в міжвоєнні роки розгорнуло широку діяльність. Так, у с. Грабовець щороку відзначали Шевченківські дні, проводилися концерти на честь пам’ятних дат. Польська адміністрація намагалась пригальмувати культурно-

просвітницьку роботу в селі. Так, на активних українських громадських діячів накладалися польською адміністрацією штрафи. Наприклад, провід кооперативу та читальні “Просвіти” могли покарати за те, що 3 травня і 11 листопада (польські державні свята) на своїх будівлях ті не вивішували польського прапора. Або керівництво аматорського театального гуртка й місцевого хору було покарано за “порушення” “нічного спокою”, тобто за вечірні репетиції. Штрафи могли накладатись також через те, що місцеві театральні-аматори нерідко у вечірню пору вирушали до сусідніх сіл із театральними виставами чи концертом. Таким чином, культурно-просвітницьке товариство “Просвіта”, біля основ якого стояв А.Кнігиницький, виховувало покоління свідомих українців, зокрема учителів, інженерів, юристів.

Варто також додати, що за кошти товариства “Просвіта” 15 серпня 1926 р. на цвинтарі в с. Грабовець було урочисто відкрито пам’ятник на могилі А.Кнігиницького. На відкритті, зокрема, були присутні місцеві мешканці, жителі сусідніх сіл, представники товариства “Луг”, делегати філії товариства “Просвіта” з Богородчан. На відкриття пам’ятника приїхав також представник Головного Виділу товариства “Просвіта”, майбутній голова цього товариства – Іван Брик. Надмогильний пам’ятник освятили священники Греко-католицької церкви Іван Лісовський та Володимир Винявський⁹.

Час показав, що заповіту А.Кнігиницького врешті-решт так і не виконали. А отже, задум українського землевласника й громадсько-культурного діяча щодо призначення стипендіальної допомоги українським дітям так і не був утілений у життя. Виною цього став, мабуть, передусім несприятливий збіг різних, на перший погляд, не пов’язаних між собою обставин. Тут, зокрема, і юридичні колізії, пов’язані з укладенням самого заповіту, і затягування з невідомих причини філією товариства парцеляції ґрунтів, що належали А.Кнігиницькому. Однак головною причиною, на наш погляд, виявилася дискримінаційна політика польських урядових структур, які не бажали сприяти розгортанню українського національного руху в с. Грабовець. Утім цілком очевидно, що “благородний передсмертний маневр” А.Кнігиницького, його активна громадсько-культурна діяльність, яку він провадив наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття як голова культурно-просвітницького товариства “Просвіта”, посприяла таки підняттю національно-патріотичного духу як у селі Грабовець зокрема, так і на Богородчанщині в цілому. Приклад тому – активна громадсько-просвітницька праця, яку провадили в селі різні українські установи в міжвоєнний період. Причому, як уже зазначалося, більшість будівель, в яких розташовувалися різні українські організації, або зводилися, або ремонтувалися за рахунок коштів, залишених А.Кнігиницьким.

Звісно, що портрет А.Кнігиницького аж ніяк не відтворено. Бракує передусім історичних першоджерел, практично не збереглося автентичних речей, які належали А.Кнігиницькому. Разом із тим іноді вистачає й регенерації одного вчинку людини, аби уявити її портрет. Переконані, що таким учинком виступає якраз заповіт українського землевласника. А.Кнігиницький розумів, що в разі смерті з матеріальних речей не забере із собою нічого, окрім “чотирьох згіблених дощок”. Відтак прагнув зробити добро для своєї малої батьківщини, підняти рівень національної свідомості своїх односельців. Уважаємо, що в нашу меркантильну, споживацьку пору, де на перше місце зазвичай виступає матеріальне, а не ідеальне, вивчення історії життя А.Кнігиницького має виразну дидактичну природу. Це саме той випадок, коли на гадку спадає запропонована нами вище відома теза – “Historia est magistra vitae”, тобто “Історія – учителька життя”.

1. Прикарпаття : спадщина віків : пам’ятки природи, історії, культури, етнографії. Історико-культурологічне видання / авт. ідеї та голов. ред. Микола Кугутяк. – Л. : Манускрипт-Львів, 2006. – 567 с.
2. Підсумки Синоду УГКЦ // Нова зоря. – 2008. – № 37. – 19 вересня. Ілюстрований народний календар Товариства “Просвіта”. – 1916. – С.158.
3. Коляструк О. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О. Коляструк // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 174–184.
4. Коляструк О. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. Коляструк // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 145–153.
5. Ілюстрований народний календар Товариства “Просвіта”. – 1916. – С. 158.

6. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 рр. / І. Місюра // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній часопис. – 2002. – № 7. – С. 149–153.
7. Життя і знання. – 1934. – Рік VII. – Ч. 3.
8. Ровенко О. На лівому березі річки Бистриці / О. Ровенко // Слово Просвіти. – 2008. – Ч. 52. – 25–31 грудня. – С. 10.
9. Галицька Просвіта. – 2005. – 1 грудня.

The historical picture of the Galician Ukrainian landowner Antin Knihynytskyi is depicted in the scientific article. He suffered from the repressions of the Russian occupation power of 1915. The author of the article focuses on the necessity of keeping traditions of the past in particular the religiousness of Ukrainians.

Key words: Antin Knihynytskyi, traditions, religiousness, metodologie.

УДК 94 (477.8) 19
ББК 63.3 (4 Укр) 6

Людмила ДРОГОМИРЕЦЬКА

ЕКОНОМІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1920–1939 рр.)

У статті досліджуються форми і методи економічно-просвітницької та виховної діяльності українських кооперативних організацій у Західній Україні в 1920–1939 рр., взаємодія кооперації з національними громадськими товариствами.

Ключові слова: українська кооперація, кооперативний рух, економічно-просвітницька діяльність кооперативів.

Система українських кооперативних організацій, яка була створена й успішно функціонувала в Західній Україні в 1920–1939 рр., в умовах польських політичних режимів зуміла стати впливовою силою, що піднімала рівень добробуту населення й забезпечувала економічні підвалини суспільно-політичного життя краю, сприяла внутрішньому згуртуванню українства і в такий спосіб готувала народ до боротьби за національні ідеали й державну незалежність. Тому всебічне й об'єктивне вивчення всіх основних аспектів українського кооперативного руху має важливе науково-теоретичне значення. Проте як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії під час вивчення кооперативної проблематики основна увага дослідників прикута до вивчення організаційних засад українського кооперативного руху та господарської діяльності кооперативів, а окреслена нами проблема залишається однією з недостатньо досліджених.

Метою публікації є висвітлення форм і методів економічно-просвітницької діяльності українських кооперативних організацій, спрямованої на піднесення загальноосвітнього рівня учасників кооперативного руху та ширших верств суспільства, підготовку фахівців для кооперативної й господарської роботи, виховання національно-свідомих громадян.

Аналіз опрацьованих джерел засвідчує, що основи просвітницької діяльності українських кооперативних організацій закладались одночасно з відродженням системи української кооперації, тобто принцип поєднання економічної й просвітницької діяльності починав утілюватися в життя практично з перших днів існування кооперативних установ. Наприклад, зразковий статут для господарсько-споживчих кооперативів, розроблений у 1922 р. Крайовим ревізійним союзом, передбачав, що кооперативи повинні “підносити заробок і господарство членів спільним веденням підприємства”, а також “підносити культурний рівень своїх членів”¹. Поєднання господарської та просвітницької діяльності кооперативів, на переконання відомого кооперативного діяча Д.Коренця, повністю відповідало завданням українського кооперативного руху. “Метою кооперації, – наголошував він, – має бути співпраця громадян, спрямована не лише на покращення їх матеріального добробуту, але й на захист соціальних, культурно-освітніх потреб, і врешті-решт, на збереження й духовний розквіт українського соціуму, бо тільки цією дорогою піднімемо наш народ”².

Потреба економічно-просвітницької роботи кооперативних організацій обґрунтовувалась у працях відомих українських кооператорів – А.Кущинського, Ю.Павликовського та ін. Зокрема, А.Кущинський чітко визначив напрями діяльності кооперативів у культурно-просвітницькій сфері. На його думку, кооперативи повинні були: 1) “сприяти піднесенню загально-освітнього і культурного рівня учасників кооперативного руху та ширших верств суспільства”; 2) “вести активну діяльність, спрямовану на виховання кооперативних мас і поширення відомостей про кооперативне життя та про роботу кооперативних організацій”; 3) “дбати про підготовку “фахових робітників в кооперації”³.

Таким чином, діяльність кооперативних організацій у сфері економічного просвітництва розцінювалась організаторами кооперативного руху не тільки як засіб піднесення куль-

турно-освітнього рівня українського населення, але і як необхідна умова успішного розвитку самої кооперації. Така думка цілком обґрунтована, бо культурна невідповідність широких мас українського населення до сприйняття нових соціально-економічних ідей та їх реалізації, безперечно, гальмувала розвиток кооперативного руху. З другого боку, у населення, об'єднаного в кооперативних організаціях, з поліпшенням матеріального добробуту зростали властиві для людини духовні потреби. А.Кущинський уважав, що “задовольнити ці потреби при допомозі своїх кооперативних організацій” є “логічним стремлінням скооперованих мас”⁴. Цю думку поділяв і Ю.Павликовський, який визнавав “конечність просвітньо-виховуючої діяльності кооператив... безсумнівною”⁵.

Усвідомлення завдань кооперації, обумовлених рівнем і потребами національного розвитку української спільноти в умовах чужоземного поневолення, допомогло західноукраїнським кооператорам знайти адекватні форми діяльності в економічно-просвітницькій сфері. Найголовнішими серед них були: видавництво українських книг і кооперативної періодики; бібліотечна справа; організація культурно-освітніх заходів; проведення освітньо-кооперативних курсів; заснування фахових шкіл; матеріальна підтримка національних товариств й об'єднань та ін.

Важливою запорукою успішної діяльності українських кооперативних організацій у культурно-освітній сфері стало налагодження співпраці з іншими національними громадськими товариствами, передусім “Просвітою”, “Сільським господарем”, “Рідною школою”, “Союзом українок” та ін. Їхні завдання в розв'язанні національно-культурних проблем у багатьох аспектах збігалися з тими, що стояли перед кооперацією. Ця співпраця була як активною (спільне проведення різних заходів), так і пасивною (надання грошової допомоги).

Одним із напрямів просвітницької діяльності кооперативних організацій стало піднесення загальноосвітнього рівня українського населення. На кінець 20-х років ХХ ст. 29,2% населення у Львівському воєводстві, 46 – у Станіславському, 39,3 – у Тернопільському, 68,8 – у Волинському, 71 – у Поліському залишалося неписьменним, і ця обставина стала суттєвим гальмом національно-культурного й економічного розвитку краю⁶. Для підняття загального рівня грамотності українців при кооперативах створювалися спеціальні гуртки з ліквідації неписьменності. На початку 1927 р. у Галичині такі гуртки працювали при 26 кооперативах⁷. Окрім того, кооперативні організації фінансово підтримували роботу спеціальних секцій, курсів, створених при первинних осередках “Просвіти”, “Рідної школи”, “Союзу українок”. Зокрема, у 1937 р. РСУК виділив 300 зл. на курси, організовані “Союзом українок”⁸. А за підрахунками Б.Савчука, у 1933–1938 рр. “Просвітою” і “Рідною школою” в селах і містечках Галичини було організовано 700 таких курсів для понад 7,6 тис. осіб⁹. У багатьох населених пунктах місцеві кооперативні активісти організовували “науку читання і писання вдома” за принципом “письменний, навчи неписьменного”¹⁰. У такий спосіб українські кооператори втілювали в життя клич “Через грамотність – до національної свідомості, гідності та честі, до сили та слави рідної країни!”, під яким у 1937 р. підписалися діячі всіх національних установ на чолі з митрополитом А.Шептицьким, у тому числі й керівники української кооперації¹¹.

Проте слід зауважити, що просвітницька діяльність української кооперації здійснювалася насамперед з метою підготовки висококваліфікованих кооперативних кадрів. Уже у квітні 1921 р. ця проблема стала предметом обговорення одного із засідань Крайового комітету організації кооперативів, на якому прийняли рішення організувати постійно діючі місячні кооперативні курси у Львові для підвищення кваліфікації кооператорів¹². Перший курс навчання (5 травня – 5 червня 1921 р.) прослухало 90 осіб, які, за висловлюванням авторитетного дослідника історії українського кооперативного руху І.Витановича, “повернулись у свої повіти і поживали практичну працю на місцях”, а деякі з них “скоро стали провідниками відновленого кооперативного руху”¹³. Курси продовжували працювати впродовж наступних років, проте, як зауважив А.Качор, “велитенська праця української кооперації вимагала сотень, а то й тисячів, свідомих своєї громадсько-кооперативної місії, наскрізь ідейних і фахово добре вишколених людей”¹⁴. Тому І Крайовий з'їзд українських кооператорів, що відбувся у Львові 9–10 червня 1921 р., прийняв рішення про необхідність налагодження чіткої системи кооперативної освіти. Першочерговим завданням у цьому напрямі було визначено проведення повітовими та окружними союзами українських кооперативів “вишколу кооператорів-організаторів”¹⁵.

Восени 1922 р. Крайовий ревізійний союз підготував зразковий статут, за яким уже в жовтні – листопаді 1922 р. було проведено перші кооперативні курси у с. Заболотів Станіславського воєводства. З осені 1922 р. кооперативні курси почали систематично проводити повітові й окружні союзи українських кооперативів (ПСК, ОСК). Це добре простежується на прикладі Коломийського ОСК. Зокрема, двотижневі курси (12 осіб) відбулися в Коломиї в листопаді 1924 р., у лютому – квітні 1925 р. тут улаштували шеститижневі кооперативні курси (24 особи), у лютому – березні 1926 р. такі ж курси працівниками даного ОСК були організовані в Косові (10 осіб), у липні – серпні 1929 р. – у Коршеві Коломийського повіту (18 осіб)¹⁶.

На теренах північно-західних українських воєводств організація освітньо-кооперативних курсів здійснювалася за підтримки й під контролем інспекторату Ревізійного союзу кооперативів (РСУК). Уже у 1928–1929 рр. тільки у Волинському воєводстві відбулося шість двотижневих, т. зв. “агітаційних” курсів, які прослухало 179 осіб, та вісім місячних курсів для 248 осіб. Результативність роботи курсів високо оцінювали самі курсанти. Так, у грудні 1928 р. дирекція РСУК отримала лист-подяку такого змісту: “Ми, нижче підписані слухачі кооперативних курсів в Ковелі на Волині, шлемо щирю подяку за улаштування курсів і бажаємо РСУК мати великі засоби для улаштування таких курсів, як наші, щоб ширші кола українського населення, а особливо селяни, могли добути собі освіту в кооперативнім напрямку! Ми всі будемо старатись освідомлювати своїх близьких людей і завше з вдячністю будемо пам'ятати про РСУК, який нам дав можливість добути певне знання і захопив нас всіх ідеєю кооперації. Бажаємо РСУК надалі інтенсивної праці! Ковель, 14 грудня 1928 р.” (далі слідує 31 підпис. – Л.Д.)¹⁷.

Велику увагу налагодженню кооперативної освіти серед українського населення приділяв РСУК. Проблема організації кооперативних курсів була в центрі уваги з'їзду кооперативних інструкторів, скликаного з ініціативи дирекції РСУК у жовтні 1929 р. у Львові. Учасники з'їзду ухвалили програму вдосконалення системи кооперативного просвітництва. Вона передбачала подальше розгортання масової кооперативно-просвітницької роботи за такою схемою: 1) “для дошколу практикуючих робітників” і їх “кооперативного усвідомлення” по селах влаштовувати тижневі агітаційні курси – т. зв. “школи кооперативної грамоти” (їх програма включала навчання основ кооперації, сільського господарювання, ветеринарії, українознавства); 2) для книговодів, крамарів, справників, скарбників і членів спостережних рад улаштовувати спеціалізовані двотижневі курси; 3) для підготовки кваліфікованих фахівців – організувати три- або шестимісячні курси¹⁸.

Кооперативна преса 30-х років рясніла повідомленнями, які свідчать, що практично всі повітові й окружні осередки українських кооперативів брали активну участь у кооперативно-просвітницькій діяльності шляхом організації курсів, на яких селяни-кооператори піднімали свій загальноосвітній рівень, а також здобували знання з теоретичних основ кооперації, різних фахових дисциплін. Зокрема, 5–26 грудня 1935 р. було проведено курс дошколу книговодів у Сокалі; 2–20 грудня – курс книговодів у Бродях Львівського воєводства; 18 листопада – 28 грудня 1935 р. – курс книговодів і крамарів у Рогатині Станіславського воєводства; 16 грудня 1935 р. – 1 лютого 1936 р. – курс книговодів і крамарів у Станіславі; 6–19 грудня 1938 р. – курс крамарів у с. Товсте Борщівського повіту Тернопільського воєводства¹⁹.

Загалом, у 1931–1938 рр. ПСК (ОСК) у селах і містечках краю провели 250 курсів, які прослухало 7 457 осіб (див. табл. 1)²⁰. Тільки в 1938 р. фахову підготовку на кооперативних курсах, організованих ПСК і ОСК, здобуло 3695 осіб²¹.

Таблиця 1

Кооперативно-освітні курси при ПСК і ОСК у 1931–1938 рр.

Роки	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Курси	10	22	27	27	28	35	55	46

В організації кооперативних курсів активну участь брали місцеві осередки українських громадських організацій. Зокрема, у 1935 р. освітньо-господарський курс у Раві-Руській органі-

зували спільними зусиллями філія “Просвіти” і ПСК²². У с. Жаб’є Станіславського воєводства в організації курсів узяли участь кооператив “Український народний дім”, районна молочарня, осередок товариства “Луг” і кружок “Рідної школи”. Тримісячні курси в с. Добряни Стрийського повіту в 1937 р. організували філія “Сільського господаря” і ОСК²³.

Кооперативні курси проходили під постійним контролем з боку місцевих органів адміністрації та держбезпеки. Зокрема, їхні організатори зобов’язувалися представити поліції навчальні плани й програми курсів, за дотриманням яких пильно стежили присутні на заняттях представники влади. Якщо ж траплялися відхилення від цих програм, то відразу слідували зауваження і курси могли заборонити. Так, косівський староста у 1925 р. в донесенні до станіславського воєводи повідомляв, що кооперативні курси, які розпочали свою роботу в Косові 6 лютого 1925 р., носили “політичний характер”, тому староство заборонило їхнє проведення²⁴. Нерідко місцеві власті взагалі не допускали влаштування кооперативних курсів. Наприклад, у с. Турка Львівського воєводства у 1927 р. місцевий староста мотивував відмову їхнього проведення “епідемією тифу”²⁵. А волинський воєвода в 1929–1930 рр. не дозволяв проводити курсів взагалі без будь-яких пояснень²⁶. У грудні–січні 1939 р. ПСК у Стрию планував організувати 24 курси, але адміністративна влада дозволила провести лише 13 із них²⁷.

Представники владних структур часто вдавалися до відвертих провокацій у цій сфері. Так, на початку 1925 р. у Луцьку поліція заарештувала всіх слухачів кооперативних курсів, влаштованих “Просвітою”, звинувативши їх в “антидержавній” пропаганді. Щоб виправдати цей акт, польська преса оголосила їхніх учасників “небезпечними агітаторами”, які пройшли спеціальну підготовку в Харкові та приїхали до Польщі для “проведення підривної роботи”, хоч усі вони були мешканцями навколишніх сіл²⁸. Подібні випадки трапилися 1928 року в Ковелі Волинського воєводства, а 1929 року – у Сарнах і Кобрині Поліського воєводства, де слухачі кооперативних курсів були заарештовані за звинуваченням в антидержавній діяльності, хоча курси проводилися з метою підготовки кваліфікованих кооперативних фахівців²⁹.

У 1930 р. РСУК розпочав проведення заочних курсів, які набули масового характеру³⁰. Станом на 1935 р. заочно навчалася 550 осіб, з них: на курсах продавців і службовців господарсько-споживчих кооперативів – 248 осіб, бухгалтерів господарсько-споживчих кооперативів – 185, касирів і членів спостережних рад – 96, бухгалтерів кредитних кооперативів – 15 і стільки ж – на молочарських³¹.

Для поглиблення кооперативної ідеї серед місцевих провідників кооперативного руху РСУК вирішив проводити влітку так звані “вакаційні курси”. У 1935 р. вони відбулися в Косові, 1936 року – в Ямному, 1937 року – в Гребеневі³². Найвдалішим видався ІV вакаційно-відпочинковий курс, що відбувся 11–30 липня 1938 р. у Ворохті. Слухачам було прочитано ряд лекцій із теорії і практики кооперативної роботи, а саме: “Значення кооперації і актуальність кооперативної проблеми (Ю.Павликовський); “Ідеологія кооперативного руху” (О.Луцький); “Головні засади організації підприємства”, “Про методику праці на кооперативних курсах і методику усної кооперативної пропаганди” (К.Коберський); “Про кооперацію в Галичині” (І.Витанович); “З початків кооперативного руху в Галичині” (А.Жук); “Стан закупівельно-збутової кооперації” (І.Грабар); “Стан кредитової кооперації” (І.Ольховий); “Що робить молочарська кооперація для піднесення рільного господарства” (М. Хронов’ят); “Наша споживча кооперація в 1937 р.” (М.Квасниця); “Роль жінки в пропаганді кооперативної ідеї” (І.Гладка). Отже, організатори курсу мали на меті ознайомити учасників з основами кооперативної ідеології та здобутками української кооперації в краї, проте Міністерство внутрішніх справ звернулося до станіславського воєводства із проханням суворо проконтролювати й надіслати інформацію про його проходження³³. Це свідчило про пильну увагу польських адміністративних властей до питання фахової підготовки кооперативних працівників.

Однією з передумов успішного розвитку української кооперації мав стати перехід керівництва кооперативною роботою в руки кваліфікованих фахівців. Спеціалістів середньої ланки для роботи в кооперативних установах краю готували чотирирічна кооперативна гімназія в Кременці; однорічні школи в Яворові та Стрию, які знаходилися під опікою “Рідної школи”; рільнична школа товариства “Просвіта” в Милованню; сільськогосподарський ліцей у Черниці; державний і приватний кооперативні ліцеї у Львові та ін.³⁴. Фаховими кадрами вищої категорії

українські кооперативні установи поповнювалися за рахунок випускників економічно-кооперативного факультету Українського технічно-господарського інституту при Українській господарській академії в Подєбрадах (Чехословаччина)³⁵.

Про зростання фахового потенціалу українських кооперативних організацій свідчать кадрові зміни в “Центросоюзі”. Якщо 1925 року лише 40% його службовців мали спеціальну кооперативну освіту, то 1938 р. 16,3% його працівників мали вищу, 52,1% – середню та однорічну торговельну освіту, а 31,5% службовців пройшли підготовку на кооперативних курсах³⁶.

Важливим напрямком культурно-овітньої діяльності українських кооперативних організацій стало видавництво кооперативної преси, яка, пропагуючи й поширюючи кооперативну ідею, сприяла залученню широкої громадськості до кооперативного руху.

Розвиток періодичної преси постійно перебував у центрі уваги центральних кооперативних осередків. Офіційний орган РСУК – тижневик “Господарсько-кооперативний часопис” виходив у 1922–1939 рр. тиражем понад 4 тис. примірників. Його редакторами в різний час були З.Пеленський, Є.Храпливий, В.Сафронів-Левицький. На сторінках часопису читачі могли знайти різноманітні поради, інструкції, правові та фахові консультації щодо ведення кооперативних установ, звіти загальних зборів центральних органів кооперації, відомості про передовий досвід кращих кооперативів, а також статті з теорії, історії кооперативного руху в Україні та за її межами. Маючи на меті піднесення національної свідомості українського населення, редколегія провадила цікаве анкетування, наприклад, на такі теми: “Кооперація як чинник поступу в нашій національній житті”, “Вплив кооперації на наше село”, “Домашній промисел у моїй економіці” та ін. З 1933 р. з метою заохочення жінок до участі в кооперативному русі в тижневику з’явилися окрема сторінка “Жінка в кооперації” та рубрика “Добра господиня”.

У 1928–1939 рр. РСУК також видавав місячник “Кооперативна республіка”, редактором якого був відомий економіст К.Коберський. Тираж часопису становив 850 примірників. “Кооперативна республіка” теж намагалась охопити широке коло проблем з кооперативного життя. У ній уміщувалися матеріали з питань економічної діяльності кооперативів, з історії, теорії та практики кооперативного руху. Основну увагу журнал приділяв внутрішнім організаційним й економічним проблемам української кооперації. Поряд із цим збільшувалася кількість статей на просвітницьку тематику. У квітні 1928 р. у журналі було відкрито рубрику “Кооперативне будівництво в нарисах”, в якій читачі мали змогу ознайомитися з досвідом розвитку кооперативного руху в різних країнах світу³⁷. Нерідко на шпальтах часопису публікувалися переклади відомих у світі теоретиків кооперації, а також статті професорів Української господарської академії та Українського вільного університету В.Доманицького, О.Мишюка, Ф.Щербини, В.Садовського та ін.³⁸. “Кооперативна республіка” пропагувала теорію та ідеологію українського кооперативного руху. Постійними дописувачами журналу були Ю.Павликовський, О.Луцький, К.Коберський, А.Жук, К.Левицький, І.Ольховий та багато інших кооперативних діячів, статті яких допомагали зрозуміти мету української кооперації й знаходити ефективні шляхи її досягнення.

Крім цих двох часописів, у 1934–1939 рр. РСУК видавав ілюстрований місячник “Кооперативна родина” (з 1937 р. із додатком “Для хати і родини”), редактором якого був Р.Купчинський. Тираж часопису лише за останні три місяці 1938 р. досяг 53 тис. примірників³⁹. Щорічно виходив з друку “Календарець українського кооператора”, який відзначався розмаїтим змістом: поряд з інформативно-методичними матеріалами (організаційно-інструкторські вказівки на кожний місяць, статистичні відомості й т. ін.) на сторінках часопису публікувалися статті видатних кооператорів, вірші на кооперативні теми тощо.

Велику увагу виданню й розповсюдженню кооперативної періодики також приділяли фахові кооперативні осередки. Свої друковані органи мали “Маслосоюз” (журнал “Кооперативне молочарство”), “Центробанк” (часопис “Кредитова кооперація”⁴⁰. Особливу увагу періодичній пресі приділяло товариство “Сільський господар”, яке видавало однойменний часопис “Сільський господар” із постійним додатком – двотижневиком “Сільськогосподарська кооперація”; а також місячники “Український пасічник”, “Сад і город”; щорічний календар-альманах “Сільського господаря”. Проблеми теоретичної підготовки молоді до праці в сільському господарстві піднімалися на сторінках журналу “Хліборобська молодь”.

Зацікавлюючи широке коло громадськості, періодична преса стала важливим фактором розвитку кооперативно-культурного просвітництва. У 1931 р. кооперативи – члени РСУК передплачували 3 368 примірників різних часописів⁴¹. Як тиражі, так і кількість поширюваних кооперативних видань невідомо зростали. Зокрема, лише впродовж 1938 року кількість розповсюджених примірників “Кооперативної родини” збільшилася майже вдвічі – з 27,5 до 53,5 тис.)⁴². Динаміку зростання обсягів передплати й продажу “Господарсько-кооперативного часопису” в 1936–1938 рр. можна прослідкувати за статистичними даними, наведеними в табл. 2⁴³.

Таблиця 2

Передплата й розповсюдження “Господарсько-кооперативного часопису” в 1936–1938 рр.

Роки	Місячний тираж	Передплатники		Розповсюджено по воєводствах				
		кооперативи РСУК	інші	Львівське	Станіславське	Тернопільське	Волинське	Поліське
1936	3 750	3 060	516	1 270	824	1 131	74	71
1938	4 350	3 357	656	1 696	972	1 311	80	86

Через адміністративні перешкоди обсяги розповсюджуваних кооперативних часописів у північно-західних українських воєводствах були надзвичайно малими. Належне пояснення цьому факту знаходимо в розпорядженні волинського воєводи від 30 серпня 1935 р., згідно з яким продаж часописів на Волині міг здійснюватися лише за дозволом повітових адміністративних властей⁴⁴. Відповідно до цього, у 1935–1939 рр. деякі староства стали обмежувати або й узагалі забороняти продаж у книгарнях і кіосках українських часописів, які видавалися у Львові.

Головною проблемою кооперативної, як і всієї української преси, був брак фінансування. Більшість кооперативних видань не самоокупувалися, тож потребували дотацій і тому взяли курс на збільшення кількості передплатників. Утім, головною метою кооперативної преси було поширення ідеї кооперації серед широкого загалу, так що, незважаючи на фінансові труднощі, редакції часописів установлювали на свої видання мінімальні ціни, доступні навіть для найбідніших селян. Так, річна передплата “Кредитової кооперації” коштувала всього 5 зл.⁴⁵, а для “гуртових” передплатників вводилися знижки. Матеріальну допомогу видавництвам надавали практично всі українські кооперативні організації. Для забезпечення “печатної пропаганди ідеї кооперації” в 1922 р. було створено спеціальний, т. зв. “залізний”, культурно-освітній фонд, кошти до якого кооперативи вносили залежно від своїх прибутків. Постійні дотації із цього фонду отримували “Господарсько-Кооперативний Часопис”⁴⁶.

Таким чином, займаючись пропагандою й агітацією, популяризуючи кооперативну ідею в масах, кооперативні видання виступали в ролі важливих речників організаційного та ідеологічного розвитку українського кооперативного руху, що було необхідним для його успішного поступу. Разом із тим кооперативна періодика стала каталізатором масового просвітництва українського населення, підвищення його загального культурно-освітнього рівня.

Не менш важливим засобом піднесення національної свідомості українців керівники кооперативного руху вважали книгу, тому одним з основних напрямів культурно-просвітницької діяльності кооперативних організацій було видання літератури економічного та культурно-освітнього змісту. Видавництво РСУК щорічно випускало, в середньому, 10 книжок тиражем від трьох до п’яти тисяч примірників⁴⁷.

Аналіз характеру літератури, виданої РСУКом, показує, що, поряд з випуском посібників практично-методичного спрямування, значна увага приділялася випуску підручників для потреб “вищої освіти”, методичної літератури для кооперативних організаторів і торговельних референтів, інструктивних матеріалів для ведення кооперативних курсів, а також книг теоретично-ідеологічного змісту. Така тенденція, насамперед, зумовлювалася потребами культурного й економічного просвітництва. Зокрема, особливу увагу РСУК приділяв виданню праць знаних теоретиків кооперативного руху, з-поміж них – творів Ш.Жіда, Дж.Ресселя, М.Туган-Барановського та ін.⁴⁸. Важливою подією в цій царині став вихід із друку 1934 р. книги “Ідеологія кооперації”, яка являла собою збірку перекладів праць відомих кооперативних діячів світової слави, що розкривали теоретичні аспекти розвитку кооперації⁴⁹.

Ознайомлення із творами відомих теоретиків кооперації розширювало світогляд українського населення, допомагало йому засвоювати основи кооперативної роботи. “РСУК не випадком, а свідомо видавав для українських кооперативних працівників не тільки методичні чи правні підручники, але й твори кооперативних теоретиків, – писав із цього приводу О.Луцький. – Може саме в цьому наш суттєвий поступ, що РСУК раз у раз звертає увагу всіх своїх членів до кооперативної теорії та на основі нашої дійсності раз у раз розглядає всі справи нашої кооперативної проблематики і усталює наш український кооперативний світогляд”⁵⁰.

Заслугує на увагу й той факт, що книги друкували кооперативні організації різних рівнів. Зокрема, у 1929 р. своє видавництво заснував Станіславський ОСК. Уже до кінця того ж року видавництво видало “Українську загальну енциклопедію”, у 1931 р. випустило з друку книгу відомого російського теоретика кооперації, професора Кооперативного інституту в Празі В.Тотоміанца “Вступні відомості про кооперацію”, а також книгу-порадник “Кооперативний крамар”⁵¹. 1930 року у Львові було створено перший селянський видавничий кооператив “Нове село”, який випускав однойменний тижневик і взяв на себе обов’язок видання “дешевої господарської книги українською мовою для селян”⁵². У 1939 р. “видавниче товариство” учнів рільничого ліцею в Чернелиці видало книгу його викладача В.Іваниса під назвою “Сільсько-господарська технологія”⁵³.

У 1938 р. членами РСУК були 12 спеціалізованих видавничих кооперативів⁵⁴. Серед них одним із найпотужніших стала книгарсько-видавнича спілка “Червона калина”, заснована 1921 р. Обов’язки директора видавництва виконував О.Навроцький, головного редактора – спершу Р.Купчинський, а після його переходу на посаду редактора “Кооперативної родини” – Л.Лепкий. “Червона калина” розгорнула широку видавничу діяльність. Зокрема, кооператив видавав журнал “Літопис Червоної калини”, випустив спогади та історичні й літературні твори відомих українських діячів, а саме: “Мої спомини про недавнє минуле” Д.Дорошенка; “Спомини” С.Шухевича; “Шляхами на Соловки” В.Юрченка; “Мазепу” І.Борщака; “Великий зрив” К.Левницького; “Історію Легіону Українських Січових Стрільців” А.Крезуба (О.Думіна); “Історію Львова від найдавніших часів” М.Голубця (з додатком Л.Лепкого “Львів в часах великої і визвольної війни”); “Чужинці про Україну В.Січинського; другий том “Історії визвольної боротьби України в монографіях” за редакцією І.Кедрина-Рудницького під назвою “Золоті Ворота”; художні літературні твори Р.Купчинського, Б.Лепкого, Ю.Шкрумеляка, С.Левинського та ін. Видання “Червоної калини”, як свідчить А.Качор, “висвітлювали прагнення українського народу до самостійного державного життя”, тому видавництво зазнавало репресій з боку польських властей. Зокрема, польська поліція повністю конфіскувала видання “Золоті Ворота”, що вже вийшло з друку, бо в другому розділі книги вміщувалася стаття Є.Коновальця⁵⁵.

Активну діяльність проводив видавничий кооператив “Хортиця”, заснований 1928 р. у Львові групою емігрантів із Наддніпрянщини. Серед його видань слід згадати повісті Ф.Дудка “Чорний крук” і “Прірва”, С.Русової “Мої спомини”, Ю.Липи “Призначення України” та ін. Усього за дев’ять років своєї діяльності кооператив видав 11 книжок і 2 числа журналу “За Україну”⁵⁶. Видавничий кооператив “Самоосвіта” до 1937 р. надрукував 100 книг загальним тиражем 500 тисяч примірників⁵⁷.

Керівники української кооперації хотіли, щоб книжки доходили до масового читача. Із цією метою у 1924 р. РСУК виступив з ініціативою створення “кооперативних бібліотечок” у кожному своєму осередку, наголошуючи, що бібліотеки повинні стати самостійними, “доступ-

ними для всіх” установами⁵⁸. Для створення цих бібліотек керівникам кооперативних установ рекомендувалося закупити книги “як загальноосвітнього плану, так і про кооперацію”⁵⁹. До кінця 1929 р. бібліотеки були засновані майже в 43% кооперативів, а їхні фонди склалися з понад 200 найменувань книжкової продукції⁶⁰. Населення охоче користувалося ними, збагачуючись духовно, поповнюючи знання для підвищення продуктивності праці у своїх господарствах та в кооперативних підприємствах. Упродовж 1931 р. з 640 кооперативних бібліотек було видано на абонемент 22 374 книжки⁶¹.

Центральна бібліотека при РСУК у 1936 р. налічувала 2 927 книг, а 1938 р. її бібліотечний фонд склався із 3 098 книг. Окрім надання населенню традиційних послуг, бібліотека РСУК здійснювала передплату 119 часописів, вела обмін книгами та періодикою з 107-ма кооперативними й економічними організаціями⁶².

У прилученні населення краю до української книги велику роль відіграли так звані “мандрівні бібліотеки”. Центральна бібліотека РСУК у своєму розпорядженні мала 24 комплекти “мандрівних бібліотек”, кожен з яких нараховував 60–63 книги. У 1938 р. вони були вислані до 15 кооперативних організацій терміном на 3–6 місяців, щоб кожен бажаючий міг ознайомитись із представленою літературою⁶³. Дванадцять “мандрівних бібліотек” були укомплектовані виданнями навчально-методичного характеру, які висилалися до осередків на час проведення кооперативно-просвітницьких курсів. У 1938 р. бібліотека РСУК вислала шість таких комплектів. Зокрема, “мандрівною бібліотекою” РСУК мали змогу користуватися слухачі курсів крамарів і книговодів, які проводив ПСК у Самборі Львівського воєводства в грудні 1938 р.⁶⁴. Тісно співпрацювали з кооперативними організаціями просвітянські “мандрівні бібліотеки”. Наприкінці 20-х років у структурі “Просвіти” постійно “мандрувало” 34–43 бібліотеки з фондом 2,5 тис. книг. Щороку вони охоплювали 93–107 громад, маючи по 12–17 тис. Читачів⁶⁵.

Збагачувати фонди кооперативним бібліотекам допомагали українські видавничі кооперативи, а також книгарні, які працювали на кооперативних засадах. Усього в Галичині у 1929 р. працювало 20 кооперативних книгарень⁶⁶. На Волині найкращою була книгарня в Кременці, яка тільки в 1926 р. продала 26 комплектів дешевих бібліотек і понад 1 050 примірників книжок. Проте в листопаді 1927 р. поліція закрила її, закидаючи “зв’язки із Товариством імені Т.Шевченка у Львові”. Тісні стосунки зі Львовом також підтримувала книгарня “Наша культура” у Рівному. Уміло налагодила роботу заснована 1923 р. кооперативна книгарня в Дубно, яка в 1925 та 1926 роках продавала по тисячі книжок, а також щомісяця по 150–170 часописів⁶⁷.

Розвитку бібліотечної справи сприяла пільгова політика щодо реалізації літератури. “Розвиток кооперативного руху, – писав у 1939 р. “Господарсько-кооперативний часопис”, – залежить передовсім від того, кілька добрих кооперативних книжок стане доконечною потребою наших кооператорів”⁶⁸. “Щоби наша кооперативна книжка могла зробити добру прислугу якнайбільшій кількості наших кооперативів і кооператорів”, з 1924 р. РСУК організував проведення місячників “дешевої української книжки”, коли видавничі кооперативи й кооперативні книгарні передавали літературу у фонди бібліотек безкоштовно або за зниженими цінами. Наприклад, ціну “Кооперативної бібліотеки для всіх”, укомплектованої 15 книгами, у 1933 р. РСУК знизив із 13,5 до 6 злотих⁶⁹.

Місячники “дешевої книжки” проводили також “Просвіта” і “Рідна школа”. Так, у квітні 1935 р. для кооперативних бібліотек і читалень ціни на книжки знижувалися на 30–80 відсотків. Зокрема, бібліотека для дітей з 50 книг коштувала 15 злотих, комплект із 30 книг для молоді – 25 злотих, 70 книг для дорослих – 45 злотих⁷⁰.

Важливим засобом культурно-освітньої діяльності й кооперативної пропаганди стали щорічні кооперативні свята, які, за висловлюванням Ю.Павликовського, мали на меті “сповістити світ про гармонію і суцільність змагань провідників кооперативного руху” та “з’ясувати осяги кооперативного руху, як засобу господарського визволення”⁷¹. Керманічі української кооперації усвідомлювали важливу роль проведення масових кооперативних святкувань. “У них ми кладемо собі за мету в першій мірі звеличити серед нас самих ту ідею, якою хочемо здобути свій добробут, а далі понести ним якнайширшу пропаганду кооперативної ідеї серед тих, яким ця ідея ще чужа”, – писав у 1935 р. “Господарсько-кооперативний часопис. – День кооперації... мусить зацікавити і найбільше чужо для ідеї кооперації людину, а загальний

запал і переконаливі слова, які западуть їй в душу під час свята, приєднають її до кооперативної організації”⁷².

Як правило, кооперативні свята розпочиналися Богослужінням, церковними відправами, потім відбувалися маніфестаційні походи, проводились урочисті академії, під час яких виголошувалися патріотичні промови, читалися реферати, декламувалися національно-патріотичні вірші, а на завершення відбувалися концерти, вистави тощо.

Свята організували не тільки повітові чи окружні осередки, але й низові кооперативи. Так, у відповідь на заклик РСУК: “В кожному селі кооперативне свято” восени 1935 р. улаштували святкування Дня кооперації 28 із 34 закупівельно-збутових кооперативів Яворівського повіту Львівського воєводства⁷³. А всього у 1935 р. у різних місцевостях краю було проведено 128 кооперативних свят, у 1936 р. – 221. Здебільшого вони проводилися під певними гаслами. Наприклад, у 1938 р. 75 кооперативних свят пройшли під гаслом “Один за всіх, всі за одного!”. З 1926 р. щороку почали організувати свята ощадності, лише 1936 року відбулося 20 таких урочистостей⁷⁴.

РСУК надавав дієву допомогу організації кооперативних свят. Так, у 1937 р. у його видавництві надрукували афіші “Святкуймо день єдності!”, “Всі до нас!”, “Святкуймо день кооперації!”, листівки “Лист до члена кооперативної кооперативи”, “До жінок-господинь”, “До української молоді”, а в 1938 р. – видали книгу І.Гладкої “Як улаштувати свято кооперації”⁷⁵.

Кооперативні свята формували в українців почуття гордості за власний народ, сприяли піднесенню національної свідомості. “Для нас, українців, позбавлених впливу на ведення публичної господарки, – йшлося в резолюціях, прийнятих на кооперативному святі в с. Кагуєв Львівського повіту 2 червня 1935 р., – кооперація є тою школою, де наші люди мають привчитися господарити. Кооперація, організуючи нас економічно, зробить нас незалежними в господарстві, а відома річ, що незалежне, самовистарчальне господарство є основою буття кожного народу”⁷⁶. У 1936 р. у Галичині в проведенні кооперативних свят взяло участь більш як 140 тисяч осіб, причому кожен із присутніх на урочистостях відчував себе часткою великого національного організму⁷⁷.

За характером проведення кооперативних свят пильно стежили поліція та місцеві чиновники. Так, 27 вересня 1927 р. на святі в Городенці були присутні сам повітовий староста і комендант повітової поліції, а при вході до Народного дому, де відбувалась урочиста академія, розставили поліцейських із найжаченими багнетами⁷⁸. Повітовий староста в Бібрці для контролю над проведенням кооперативного свята мобілізував аж 80 поліцейських, викликавши на допомогу навіть львівську поліцію⁷⁹. У с. Колінки Городенківського повіту Станіславського воєводства адміністративна влада заборонила виступ на святі представника ПСК, не дозволила провести театралізовану виставу⁸⁰. У 1935 р. не відбулося свято у с. Грушів Яворівського повіту Львівського воєводства “з погляду на безпеку, спокій і громадський порядок”, у 1938 р. повітове староство не видало дозволу на проведення свята у с. Гвіздець Коломийського повіту Станіславського воєводства⁸¹. А на Волині у 1929 – 1930 рр. воєводський уряд зовсім заборонив проведення українцями кооперативних свят⁸².

Важливим напрямом кооперативно-просвітницької діяльності стала агітаційно-пропагандистська робота, яка мала на меті поширення кооперативної ідеї серед широкої громадськості. У другій половині 30-х років кооперативні установи організували постійно діючі самоосвітні гуртки, що були покликані “поширювати кооперативне знання, засвоювати відомості з ділянки кооперативної ідеології та вивчати методи кооперативної праці”⁸³. Зокрема, самоосвітній гурток службовців ПСК був створений у січні 1939 р. у Яворові Львівського воєводства. На його засіданнях кооператори виступали з рефератами, вели дискусії на кооперативну тематику, обговорювали публікації в пресі.

Важливим засобом піднесення кооперативної свідомості українського населення була лекційна робота. До складу працівників повітових й окружних осередків кооперативів обов’язково включалися т. зв. “мандрівні пропагатори”, завдання яких полягало в тому, щоб сприяти “закріпленню кооперативної свідомості серед членської маси”⁸⁴. У 1938 р. у системі РСУК працювали 24 таких пропагандисти, які здійснили 2 885 поїздок на села, провели 2 397 загаль-

них зборів кооперативів, 1 384 організаційні наради, під час яких “словом й порадою розпалювали слабо жевріюче полум'я кооперативної свідомості”⁸⁵.

З метою активізації агітаційної роботи серед населення Загальні збори РСУК у січні 1939 р. прийняли ухвалу про створення при кооперативах спеціальних “пропагандивних комітетів”. Так, успішно розпочав діяльність комітет пропаганди при кооперативі “Український робітничий союз” у Львові, який упродовж першого місяця свого існування організував два вечори з присутніми на них понад 200 осіб. У програму вечорів входили лекції на кооперативну тематику, театралізовані вистави, декламації віршів тощо⁸⁶. Таку ж активність у січні – лютому 1939 р. виявив “пропагандивний комітет” при кооперативі “Власна поміч” у с. Мости Великі Львівського воєводства⁸⁷.

Широку пропагандистську кампанію під гаслом “Скріпимо кооперацію масовим членством” із 1932 р. розпочали кооперативні секції при філіях і кружках “Союзу українок”. Їхнє завдання полягало в тому, щоб “плекати кооперативний рух та розвивати кооперативні підприємства” серед членів товариства. У 1933–1937 рр., спільно з місцевими союзами кооперативів, “Сільським господарем” та “Просвітою”, вони проводили просвітницько-кооперативні віча, анкети, наради, в яких брали участь тисячі селянок⁸⁸. З квітня 1934 р. “Союз українок” і РСУК почали влаштовувати курси вишколу “пропагандисток кооперативної праці”⁸⁹. На кінець 1938 р. працювали 21 штатна та сотні громадських “кооперативних пропагандисток”. Вони налагодили співпрацю з місцевими громадськими та кооперативними установами, залучивши до кооперативного руху понад 55 тис. жінок⁹⁰.

Активну пропаганду кооперативної ідеї з 1936 р. розгорнуло Товариство українських кооператорів, завдання якого полягало в “нав'язуванні товариського контакту між прихильниками великої спілчанської ідеї, плеканні кооперативного духа і освідомлюванні нашої програми праці”⁹¹. Головою товариства було обрано Ю.Павликовського, секретарем – А.Жука. Його члени – відомі теоретики й практики української кооперації – організували наукові конференції, кооперативні свята, вели активну лекційну пропаганду. Зокрема, у січні – березні 1939 р. у залі РСУК вони прочитали лекції на такі теми: “Про стан української кооперації в Польщі в 1937–1938 рр.” (О.Луцький); “Про вишкіл і дошкіл кооперативних працівників” (К.Коберський); “Про роль жінки в кооперативному русі” (І.Гладка); “Про споживчу кооперацію” (Ю.Павликовський і Д.Квасниця); “Про ремісничу кооперацію” (З.Петрів)⁹².

Використовувалися й новітні методи пропаганди кооперативної ідеї. Зокрема, в кінці 20-х років із цією метою почали широко використовувати радіо⁹³, а в кінці 30-х років започаткували “фільмову пропаганду”. У 1936–1938 рр. за сценарієм Р.Купчинського та В.Софроніва-Левицького створили фільм “До добра і краси”, який розповідав про кооперативне життя українського села. “Висока ідея фільму, – писав Господарсько-кооперативний часопис у 1939 р., – наповняє глядача вірою у світле майбутнє нашої нації”⁹⁴. Фільм користувався популярністю в населення краю, тільки в грудні 1938 р. його переглянуло 5320 осіб⁹⁵. 18 березня 1939 р. у Львові було засновано перший “фільмовий кооператив”, названий за пропозицією Ю.Павликовського “Добро і краса”. Статутна мета кооперативу полягала в тому, щоб “причинитися до творення і поширення українського фільмового мистецтва та разом з цим підносити господарство своїх членів”⁹⁶.

У пропаганді ідей кооперації серед молоді кооперативні установи тісно співпрацювали з товариством “Рідна школа”⁹⁷. У 1928 р. дирекція дівочої гімназії “Рідної школи” у Станіславі ввела обов'язкове навчання кооперації. Цей факт “Кооперативна республіка” розцінила як “незвичайну подію”⁹⁸. У 1931 р. з'їзд “Рідної школи” прийняв ухвалу “про введення курсу кооперації в навчальні плани всіх типів приватних шкіл, учительських семінарій та гімназій “Рідної школи”⁹⁹, а з 1932 р. у навчальних закладах “Рідної школи” запровадили навчальні курси, пов'язані з організацією та веденням шкільних кооперативів. У 1931 р. у навчальних закладах “Рідної школи” працювало 248 дитячих кооперативів, в яких зі шкільної лавки діти вчилися господарювати (див. табл. 3)!¹⁰⁰.

Таблиця 3

Дитячі кооперативи в навчальних закладах “Рідної школи” у 1931 р.

Воєводство	К-ть кооперативів	У т. ч. кредитних	Торговельних
Львівське	91	43	55
Станіславське	70	41	29
Тернопільське	63	33	30
Волинське	20	8	12
Поліське	1	1	2
Люблінське	1	1	2
Всього	248	126	122

Для підвищення рівня кваліфікації викладачів у 1932 р. РСУК організував заочні курси кооперативних знань для вчителів “Рідної школи” (80 слухачів), а також підготував для них спеціальний методичний посібник. Крім того, була випущена збірка байок і розповідей для учнів народних шкіл під назвою “Війна горобців зі шпаками”, яка знайомила дітей з основами кооперації¹⁰¹.

Українська кооперація дбала про підвищення загального рівня культури українського населення. Українські кооперативні установи проводили різноманітні культурно-освітні заходи. Лише 1931 р. 218 кооперативів організували для населення 480 лекцій та 223 вистави і концерти¹⁰².

Кооперація сприяла активізації громадського життя в Західній Україні, надаючи фінансову підтримку українським громадським організаціям. Так, упродовж 1926–1927 рр. були укладені домовленості, згідно з якими близько 270 установ РСУК обкладалися “податком” від 5 до 99 зл. на користь “Просвіти”¹⁰³. Утім, через зволікання з їхнім виконанням не вдалося налагодити сталої системи допомоги. Становище мали змінити рішення дирекції РСУК від 1 березня 1937 р. та 4 травня 1938 р. про обов'язковий вступ кооперативів у колективні члени товариства “Просвіта”, а також про складання пожертв у фонд “Дар “Просвіти”¹⁰⁴. Унаслідок цього членські внески у розмірі 36 зл. почала постійно сплачувати третина із 3 тис. кооперативів – членів РСУК¹⁰⁵. “Просвіта” періодично отримувала субсидії в розмірі 500–800 злотих від “Дністра”, “Центробанку”, “Маслосоюзу” та інших економічних об'єднань.

З 1924 р. кожний великодний тиждень стали вважати “кооперативним тижнем “Рідної школи”, під час проведення якого українські кооперативи складали “добровільний податок” у розмірі одного відсотка від загального прибутку на “Рідну школу”¹⁰⁶. Таким чином, лише 1931 року “Рідна школа” отримала від кооперації 30 тис. 173 зл., у 1937 р. – 76 тис. 531 зл., з чого 9106 зл. було перераховано на будівництво школи в Чорткові¹⁰⁷. Найбільшу допомогу кооперація надавала товариству “Сільський господар”, її річна сума доходила до 10 тис. зл. У другій половині 30-х років склалася система, коли “Маслосоюз” призначав щороку по 3–5 тис. зл., “Центросоюз” – щомісячно по 100 зл. на філії “Сільського господаря”, а осередки РСУК мали перераховувати на їхню користь по 3% від свого прибутку¹⁰⁸. Про загальні обсяги фінансової допомоги свідчить хоча б той факт, що лише 1933 р. кооперація виділила на культурно-освітні цілі 90 тис. зл.¹⁰⁹.

Кооперативні організації виступали меценатами у сфері української культури, науки і освіти. Зокрема, кооператив “Будучність”, при якому працювала фабрика паперу “Калина”, 1937 року фінансував археологічну експедицію відомого українського археолога Я.Пастернака, яка біля Теревовлі розкопала фундамент церкви св. П'ятниць, збудованої в XVI ст., досліджувала трипільське поселення¹¹⁰. З фонду національної допомоги, створеного при Центробанку в 1937 р., у цьому ж році було призначено дотації на Наукове товариство ім. Т.Шевченка, український театр ім. Котляревського, музичне товариство ім. Лисенка¹¹¹. У кооперативному банку “Дністер” 6 березня 1938 р. було відкрито “Фонд хліборобської освіти ім. о. Т.Войнаровського”, кошти з якого виділялися на матеріальну допомогу та стипендії обдарованим молодим людям, які не мали змоги самостійно оплачувати навчання. 26 березня “Господарсько-кооперативний часопис” повідомив, що на цей фонд кооперативи перерахували 281 650 зл.¹¹².

Спонсорування різних культурно-освітніх проектів дедалі бідше поєднувалося з добродійно-благодійницькою діяльністю. Приміром, кооператив “Достава” у Львові в 1929–1930 рр. виділив вдовам і сиротам – 1 тис. зл., на будівництво лікарні ім. Шептицького – 500 зл., на будівництво дому для пластунів – 200 зл., “Рідній школі” – 200 зл.¹¹³. У 30-х роках ХХ ст. українська кооперативна організація почала послідовно реалізовувати програму допомоги ветеранам та жертвам військових дій. Так, на потреби інвалідів українських армій кооператив в 1934 р. виділила 7 757 зл., у 1935 р. – 11 565 зл., у 1936 р. – 11 140 зл.¹¹⁴. У 1938 р. РСУК став членом товариства “Український фонд вояцьких вдовиць і сиріт”, зобов’язавши своїх членів переводити кошти на цей рахунок¹¹⁵.

Таким чином, культурно-просвітницька робота в 1920–1939 рр. стала одним із пріоритетних напрямів діяльності українських кооперативних організацій. Спектр її форм упродовж досліджуваного періоду постійно розширювався, удосконалювались засоби її проведення. Завдяки неухильному зростанню видавничих обсягів кооперативна преса та різнопланова література відіграли вагомий роль у кристалізації національної свідомості та підвищенні рівня господарської культури і знань західних українців. Налагодження тісної співпраці української кооперативної організації з національними громадськими організаціями сприяло збереженню етнонаціональної ідентичності українців в умовах їхнього перебування у складі Польської держави. Надання фінансової допомоги національним культурно-освітнім інституціям – яскравий вияв гуманістичного характеру українського кооперативного руху, що піднісся до рівня важливого чинника суспільного життя західних українців у міжвоєнний період. Постійні репресії з боку польської влади перешкоджали реалізації величезного культурно-просвітницького потенціалу української кооперативної організації. Утім, реальні здобутки та нагромаджений досвід праці в цій царині підносять значення культурно-громадської діяльності кооперативів як унікального самобутнього явища в історії національної культури та суспільного розвитку українського народу.

1. Статут Кооперативи. – Львів : Краєвий Союз Ревізійний, 1922. – С. 1.
2. Коренець Д. Торговельно-кооперативне шкільництво в Польщі / Д. Коренець // Кооперативна республіка. – 1931. – Ч. 7–8. – С. 262.
3. Кушинський А. Культурно-освітня діяльність кооперативів / А. Кушинський // Кооперативна республіка. – 1929. – Ч. 5. – С. 188–189.
4. Там само. – С. 187.
5. Павликовський Ю. Під прапором самопомочи / Ю. Павликовський. – Львів, 1925. – С. 37.
6. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ, 1994. – С. 126.
7. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАЛ). – Ф. 348, оп. 1, спр. 466, арк. 49.
8. Мілена Рудницька. Статті, листи, документи : зб. документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / упоряд. М. Дядюк. – Л., 1998. – С. 674.
9. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (ост. третина ХІХ ст. – кінець 30-х років ХХ ст.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – С. 57.
10. Качор А. Завдання кооперативів в боротьбі з неписьменністю / А. Качор // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 1–2. – С. 28.
11. Відозва в справі боротьби з неписьменністю // Господарсько-кооперативний часопис. – 1937. – Ч. 51. – С. 1.
12. Українські кооператори. Історичні нариси. Кн. 1. – Л. : Вид-во “Укоопосвіта” Львівської комерційної академії, 1999. – С. 241.
13. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк, 1964. – С. 327.
14. Качор А. Денис Коренець Начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і сільськогосподарської кооперативної організації в Західній Україні / А. Качор. – Вінніпег : Вид-во “Кооперативної громади”, 1955. – С. 53.
15. Витанович І. Історія українського кооперативного руху... – С. 325.
16. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф.2, оп. 1, спр. 234, арк. 2, 12, 18; спр. 670, арк. 7.
17. Кіцера О. Кооперативна освіта (Підсумки двомісячної кооперативно-освітньої праці на північно-західних землях) / О. Кіцера // Кооперативна республіка. – 1929. – Ч. 2. – С. 79.
18. Коберський К. Плани і програми кооперативних курсів / К. Коберський. – Львів : Накл. РСУК, 1930. – С. 3.

19. З кооперативного життя Товстеччини // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 5. – С. 9; Освітньо-кооперативно-господарські курси в Щирці і Миколаєві // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 6. – С. 14; Сезон кооперативного навчання почався // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч. 50. – С. 2.
20. Навчальна діяльність Окружних кооперативних осередків впродовж рр. 1931–1938 // Кооперативна республіка. – 1939. – Ч. 4. – С. 119.
21. Загальні збори Ревізійного Союзу українських кооперативів // ГКЧ. – 1939. – Ч. 28–29. – С. 3–6.
22. Сезон кооперативного навчання почався // ГКЧ. – 1935. – Ч. 50. – С. 2.
23. Стрийщина. Історично-мемуарний збірник. Т. І. – Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Сідней, 1990. – С. 494.
24. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 234, арк. 12.
25. Українська кооперативна організація і польська адміністрація // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч. 2. – С. 58.
26. Островський В. Кооперативна організація на північно-західних землях (Волинь, Полісся й Холмщина) / В. Островський // Ювілейний альманах Центросоюзу в 30-ліття. – Львів, 1931. – С. 104.
27. Кооперативні курси в Стрийщині // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 6. – С. 5.
28. По західних українських землях // Наше життя. – 1926. – Ч. 38. – С. 5.
29. Кіцера О. Кооперативна освіта / О. Кіцера // Кооперативна республіка. – 1929. – Ч. 2. – С. 80.
30. Як пройшов другий річник Заочних кооперативних курсів РСУК? // Кооперативна республіка. – 1931. – Ч. 9. – С. 344.
31. Звітомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів за час від 1 липня 1928 р. до 30 червня 1929 р. – Львів, 1929. – С. 8.
32. Витанович І. Історія українського кооперативного руху... – С. 464.
33. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 1549, арк. 9–10.
34. Наша перша кооперативна школа // Кооперативна республіка. – 1938. – Ч. 9. – С. 259.
35. Економічна освіта й українська кооперативна організація // ГКЧ. – 1935. – Ч. 42. – С. 3–5; Український технічно-господарський інститут позаочного навчання // Кооперативна республіка. – 1932. – Ч. 9. – С. 343.
36. Капушта М. Українська кооперативна організація / М. Капушта // Діло. – 1926. – Ч. 171. – С. 3; Книш З. Працівники “Центросоюзу” / З. Книш // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 8. – С. 5.
37. Мартос Б. Союзне будівництво кооперативів в Чехословаччині // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч. 4. – С. 177–181; Тимошенко В. Кооперативний збут в Сполучених Державах Америки / В. Тимошенко // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч. 6. – С. 281–287.
38. Ворбас Й. Культурні цінності в кооперативі / Й. Ворбас // Кооперативна республіка. – 1936. – Ч. 3. – С. 71–74; Джемс В. Мета і методи кооперативного руху / В. Джемс // Кооперативна республіка. – 1931. – Ч. 4. – С. 145–149; Жід Ш. Кооператив чи революція / Ш. Жід // Кооперативна республіка. – 1931. – Ч. 2. – С. 70–72; Рессель Дж. Виховання громадян / Рессель Дж. // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч. 3. – С. 113–115; Шульце-Делі Ч. Суспільство і кооператив / Ч. Шульце-Делі // Кооперативна республіка. – 1932. – Ч. 10. – С. 346–348;
39. Звітомлення Дирекції РСУК за 1938 р. // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 22–23. – С. 23–26.
40. Витанович І. Історія українського кооперативного руху... – С. 463.
41. Жук А. Українська кооперативна організація в Польщі / А. Жук. – Львів, 1934. – С. 34.
42. Вас. Л. “Думайте, читайте” / Л. Вас // ГКЧ. – 1935. – Ч. 41. – С. 1; Звітомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів за час від 1.І. до 31.ХІІ.1938 р. – С. 37.
43. Звітомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооперативів за час від 1.І. до 31.ХІІ.1936. – С. 13; Звітомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів за час від 1.І. до 31.ХІІ.1938 р. – С. 24.
44. ЦДАЛ. – Ф. 344, оп. 1, спр. 78, арк. 13.
45. Поява 1-го числа “Кредитової кооперативної” // ГКЧ. – 1938. – Ч. 7. – С. 8.
46. Павликовський Ю. Слідами розвою ідеї кооперативної організації і союзного устрою в “Народній Торговлі” з нагоди 40-ліття її праці (8.ХІІ.1883–8.ХІІ.1923). Нарис з поля нашої споживчої кооперативної організації / Ю. Павликовський. – Львів : Накл. Кр. союзу споживчого “Народна Торговля” у Львові, 1923. – С. 34.
47. Звітомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооперативів за час від 1 липня 1928 р. до 30 червня 1929 р. – Львів, 1929. – С. 14.
48. Жід Ш. Солідарність / Ш. Жід ; пер. Ю. Студинського. – Львів, 1938. – 70 с.; Рессель Дж. Кооперативна національна завдання / Дж. Рессель ; пер. П. Павлюка. – Львів : Накл. РСУК, 1936. – 71 с.; Туган-Барановський М. І. Кооператив, її природа та мета / М. І. Туган-Барановський. – Львів : Накл. РСУК, 1936. – 143 с.
49. Ідеологія кооперативної організації. Вибір з кооперативного письменства / упорядн. Коберський К., Левицький В. – Львів : Накл. РСУК, 1934. – 105 с.
50. Луцький О. Кооперативні проблеми / О. Луцький. – Львів, 1937. – С. 6.

51. Ювілейний альманах "Центросоюзу" в 30-ліття... – С. 57.
52. Перша селянська видавничка кооперативна спілка // Нове село. – 1930. – № 3. – С. 3.
53. "Сільськогосподарська технологія" // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 12. – С. 7.
54. Пришляк. Шляхами кооперації – до економічного відродження України / О. Луцький. – Монреаль ; Стрий, 1994. – С. 26.
55. Качор А. "Червона Калина" : доповідь, виголошена 26 вересня 1982 року у Вінніпегу на сесії УВАН з приводу 60-річчя видавничої діяльності кооперативу "Червона Калина" у Львові в рр.1922–1939 / А. Качор. – Вінніпег : Накладом УВАН, 1983. – С. 6–13.
56. А. В. 10-ліття видавничої кооперативи "Хортиця" / А. В. // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 20. – С. 5.
57. Діяльність видавничої кооперативи "Самоосвіта" // Господарсько-кооперативний часопис. – 1937. – Ч. 24. – С. 13.
58. Лашівський В. Одна бібліотека в громаді / В. Лашівський // Господарсько-кооперативний часопис. – 1930. – Ч. 3. – С. 2.
59. Потреба хліборобської освіти // Господарсько-кооперативний часопис. – 1926. – Ч. 3. – С. 9.
60. Поширюймо книжку на селі // Господарсько-кооперативний часопис. – 1929. – Ч. 40. – С. 1.
61. Жук А. Українська кооперація в Польщі... – С. 33.
62. Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооператив за час від 1.1. до 31.XII.1936. – С. 17; Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів за час від 1.1. до 31.XII.1938 р. – С. 19.
63. Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооператив за час від 1.1. до 31.XII.1936. – С. 18; Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів за час від 1.1. до 31.XII.1938 р. – С. 20.
64. Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів за час від 1.1. до 31.XII.1938 р. – С. 20; Курс крамарів і книговодів в Самборі // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 5. – С. 10.
65. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / Б. Савчук. – С. 48.
66. Качор А. "Червона Калина" : доповідь, виголошена 26 вересня 1982 року у Вінніпегу на сесії УВАН з приводу 60-річчя видавничої діяльності кооперативу "Червона Калина" у Львові в рр. 1922–1939 / А. Качор. – Вінніпег : Накладом УВАН, 1983. – С. 13; Кооперація і книжкова справа // Кооперативна республіка. – 1929. – Ч. 6. – С. 7; Чепига І. Кооперативні книгарні / І. Чепига // Кооперативна республіка. – 1929. – Ч. 6. – С. 238.
67. Савчук Б. Волинська "Просвіта" / Б. Савчук. – Рівне: Ліста, 1996. – С. 65.
68. Дешева кооперативна книжка // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 10. – С. 1.
69. Блажкевич І. Плян праці кооперативних секцій при "Союзі українок" / І. Блажкевич // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 15. – С. 9.
70. Небувала нагода – єдина цього року // ГКЧ. – 1935. – Ч. 14. – С. 14.
71. Павликовський Ю. День кооперації. Його генеза, ідея і спосіб святкування / Ю. Павликовський. – Львів : Накл. Тов-ва Укр. Кооператорів, 1938. – С. 6.
72. Вас Л. В кожному селі кооперативне свято / Л. Вас // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч. 37. – С. 1.
73. Вас Л. В кожному селі кооперативне свято / Л. Вас // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч. 37. – С. 1.
74. Відозва до українського громадянства з приводу "Свята ощадности" // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч. 42. – С. 9; Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооператив за час від 1.1. до 31.XII.1936 – С. 11; Звідомлення з діяльності... за 1938 р. – С. 21.
75. Афіші і леточки на кооперативні свята // Господарсько-кооперативний часопис. – 1937. – Ч. 32–33. – С. 7; Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів за час від 1.1. до 31.XII.1938 р. – С. 21; Наше свято кооперації // Господарсько-кооперативний часопис. – 1937. – Ч. 9. – С. 249.
76. Резолюції прийняті на Кооперативнім святі у Кагуєві дня 2 червня ц. р. // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч. 25–27. – С. 9.
77. Звідомлення з діяльності Ревізійного Союзу Українських Кооператив за час від 1.1. до 31.XII.1936. – С. 11.
78. ДАІФО. – Ф. 2, оп. 1, спр. 289, арк.38.
79. Свято кооперації в Бібрці // Кооперативна республіка. – 1928. – Ч. 2. – С. 57.
80. Кооперативні свята в Городенщині // Господарсько-кооперативний часопис. – 1937. – Ч. 50. – С. 11.
81. Заборона кооперативного свята у Гвіздці // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 46. – С. 13; Свято кооператив на Яворівщині // Господарсько-кооперативний часопис. – 1935. – Ч. 35. – С. 12.

82. Островський В. Кооперація на північно-західних землях (Волинь, Полісся й Холмщина) / В. Островський. – С. 103.
83. Самоосвітній гурток службовиків при ПСК в Яворові // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 11. – С. 15.
84. Мандрівні пропагатори кооперації // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 17. – С. 7.
85. Гладка І. Пропаганда кооперації у нас / І. Гладка // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 3. – С. 7; Звідомлення з діяльності Ревізійного союзу українських кооперативів за час від 1.1. до 31.XII.1938 р. – С. 33.
86. Як працює комітет пропаганди при кооперативі "Український Робітничий Союз" // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 8. – С. 14.
87. Як працює пропагандивний комітет при кооперативі "Власна поміч" у Мостах Великих // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 6. – С. 20.
88. Савчук Б. Жіночтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея, 1998. – С. 159–160.
89. І. Г. Цьогорічний вишкіл пропагаторок кооперації / І. Г. // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 18. – С. 14.
90. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.) / Б. Савчук. – С. 114.
91. Товариство Українських Кооператорів // Кооперативна республіка. – 1936. – Ч. 9. – С. 242.
92. Виклади на кооперативні теми // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 6. – С. 2.
93. Господарські вісти з краю // Господарсько-кооперативний часопис. – 1928. – Ч. 8. – С. 8.
94. Голоси преси про фільму "До добра і краси" // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 3. – С. 8.
95. Циферні висліди першого місяця праці нашої кооперативної фільми // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 3. – С. 13.
96. Українська фільмова кооператива основана // Господарсько-кооперативний часопис. – 1939. – Ч. 14. – С. 9.
97. Росткович М. Вага кооперативного виховання молоді // Діло. – 1928. – Ч. 37. – С. 1–2.
98. Незвичайна подія // Кооперативна республіка. – 1929. – Ч. 11. – С. 449.
99. Лучишин І. "Рідна школа" на поміч кооперації / І. Лучишин // Кооперативна республіка. – 1931. – Ч. 7–8. – С. 295–296.
100. Жук А. Діточі кооперативи при школах на українських землях в Польщі / А. Жук // Господарсько-кооперативний часопис. – 1933. – Ч. 23. – С. 4.
101. Другий рік навчання кооперації в "Рідній школі" // Кооперативна республіка. – 1932. – Ч. 9. – С. 305.
102. Жук А. Українська кооперація в Польщі / А. Жук. – Львів, 1934 – С. 34.
103. ЦДІАЛ. – Ф. 348, оп. 1., спр. 466, арк. 1, 221.
104. Там само. – Арк. 96–98, 146–147, 204.
105. Там само. – Арк. 262.
106. Кооперативний тиждень "Рідної школи" // Господарсько-кооперативний часопис. – 1924. – Ч. 8. – С. 57–58.
107. Особисті видатки наших селян // Господарсько-кооперативний часопис. – 1928. – Ч. 10. – С. 7.
108. ЦДІАЛ. – Ф. 302, оп. 1, спр. 428, арк. 8–10.
109. Що в нас є, а про що не всі знають // ГКЧ. – 1935. – Ч. 45. – С. 5–6.
110. Кооператива "Будучність" в Тернополі фінансує археологічні розкопки в Тербовлі // Господарсько-кооперативний часопис. – 1937. – Ч. 39. – С. 7.
111. ЦДІАЛ. – Ф. 762 оп. 1, спр. 4, арк. 32.
112. Фонд хліборобської освіти // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 10. – С. 4; Дальші жертви на "Фонд хліборобської освіти" // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 13. – С. 8.
113. Державний архів Львівської області. – Ф. 110, оп. 1, спр. 871, арк. 2.
114. Українська кооперація інвалідам Української Армії // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 8. – С. 7.
115. Українська кооперація вдовам і сиротам по полеглих членах УГА // Господарсько-кооперативний часопис. – 1938. – Ч. 7. – С. 6.

This article investigates the forms and methods of cost-awareness and educational activities of the Ukrainian cooperative organizations in Western Ukraine in the 1920-1939, the interaction of non-cooperation with national societies.

Key words: *Ukrainian cooperation, cooperative movement, economically-educational activity of cooperative societies.*

УДК 94 (438)“1918– 1939”
ББК 63.3 (4 Пол)

Володимир КОМАР

УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ У ВАРШАВІ (1930–1939 рр.)

У статті проаналізовано ідеологію, структуру й діяльність Українського наукового інституту, який був створений у Варшаві в 1930 р. Він став ідеологічною складовою міжнародного прометеївського руху, який під егідою Польщі об'єднував емігрантів з колишньої царської Росії. Сподіваючись на неминучий розпад СРСР, керівники УНР у Польщі готували ідеологічне підґрунтя й молоді кадри для відновлення незалежної наддніпрянської України.

Ключові слова: прометеїзм, концепція прометеїзму, Український науковий інститут, УНР в еміграції, О.Лотоцький, Р.Смаль-Стоцький.

Прометеїзм став продовженням ягеллонської лінії в польській зовнішній політиці, яка пріоритетним уважала східний напрямок. Він увібрав у себе патріотичні традиції польських повстанців ХІХ ст., які виступали під гаслами “За нашу і вашу свободу!”. Самопожертва польського народу заради визволення людства, або польський прометеїзм, після відродження незалежності 11 листопада 1918 р. трансформувався в прометеїзм Польської держави. На честь героя давньогрецького міфу – Прометей – було названо політичну концепцію. Польща, як Прометей, добровільно брала на себе місію нести світло європейської цивілізації на схід.

Концепція прометеїзму Польщі зародилася на ґрунті поразки політики федералізму, що стало доконаним фактом після підписання Ризького договору 1921 р. між Польською і радянськими республіками. Однак прихильники ідеї свободи народів на чолі з Ю.Пілсудським не відмовилися від реалізації своїх намірів. Прометеївська концепція стала особливо актуальною після травневого перевороту 1926 р. і приходу до влади режиму санації. Будучи переконаними в недовговічності існування багатонаціональної радянської імперії нового типу, прихильники прометеїзму з табору Ю.Пілсудського прагнули залучити в орбіту своїх політичних впливів неросійські народи шляхом створення окремих національних держав на просторі від Балтійського до Чорного моря (України, Грузії, Азербайджану, Криму, Кубані та інших) і підпорядкувати їх Польщі на основі федераційних зв'язків. У наступні роки почали створюватися інституції, що розробляли ідеологічну складову прометеїзму й пропагували його в Польщі та за кордоном. Важливе місце у структурі прометеївського руху займав Український науковий інститут (УНІ).

Проблема створення й діяльності Українського наукового інституту у Варшаві продовжує привертати увагу польських і українських дослідників¹. Спільним для цих праць вважаємо ґрунтовне дослідження наукової діяльності інституту. Однак поряд із цим УНІ займав важливе місце в реалізації концепції прометеїзму Польщі. У цій короткій розвідці автор поставив собі за мету прослідкувати політичну складову діяльності інституту.

Ідея створення української наукової установи в міжвоєнній Польщі виникла ще раніше. Спроби українців Галичини створити національний університет у Львові або Станіславові викликали побоювання в польських властей, які виступили з контрпропозицією відкриття освітнього закладу для українців у Кракові². У 1924 р. керівництво Ягеллонського університету проводило на цю тему консультації із Р.Смаль-Стоцьким, який був неофіційним послом еміграційного уряду Української Народної Республіки (УНР) в Англії³. Запрошення від імені польського уряду йому передав польський посол у Лондоні К.Скірмунт. З вересня 1924 р. Р.Смаль-Стоцький від імені УНР підписав у Варшаві договір про наміри, який передбачав створення українського університету в Кракові⁴. Однак цей проект не було реалізовано внаслідок загострення польсько-українських відносин на початку 30-х рр. ХХ ст. У цих умовах Т.Голувко запропонував використати приклад державної асиміляції емігрантів із Наддніпрянщини для пропагандистської роботи з українцями Галичини й Волині. Він також висловився про пере-

несення на територію Польщі із сусідньої Чехословаччини українських наукових осередків. Польська влада обмежилася лише переїздами поодиноких помітних постатей української еміграції. Ще 1925 р. до Варшави із Праги переїхав Р.Смаль-Стоцький, а з Берліна до Кракова – Б.Лепкий; 1928 р. до Варшави прибув О.Лотоцький⁵, а 1929 р. – В.Біднов і Д.Дорошенко⁶.

Попередником українського інституту стали “Вищі українознавчі курси” – серія лекцій, організованих культурно-освітньою секцією Українського центрального комітету у Варшаві під егідою комісії у складі О.Лотоцького, В.Біднова і В.Краснопільського. Лекції з історії, етнографії, географії, української мови, військової справи, що їх проводили О.Лотоцький, В.Біднов, Л.Чикаленко, І.Шовгенів, М.Ковалевський, М.Кордуба, Р.Смаль-Стоцький, П.Шандрук, відбувалися щонеділі в приміщенні Східного інституту у Варшаві⁷.

Українську ініціативу щодо створення інституту підтримала група видатних державних діячів Польщі: Т.Голувко, Я.Єнджеєвич, С.Папроцький, М.Свеховський, Г.Сухенек-Сухецький, К.Світальський, А.Залеський, Т.Шетцель, А.Тарновський, а також відомі польські вчені: професор Варшавського університету М.Гандельсман⁸ і професор Ягеллонського університету А.Кжижановський⁹. О.Шульгин, як представник УНР у Парижі, згадував, що саме в уряді УНР виникла думка організації УНІ у Варшаві. А професор О.Лотоцький стверджував, що “... ця установа зрештою стала головним чином завдяки великому приятелю України покійному Тадеушу Голувкові та другим нашим прихильникам з посеред поляків державною установою сусідньої нам держави”¹⁰. Унаслідок цього було видано розпорядження Ради Міністрів Польщі від 7 лютого 1930 р. про створення Українського наукового інституту (УНІ) у Варшаві¹¹. Він підпорядковувався міністерству віровизнань і освіти (МВР і ОП), звідки й одержував фінансування. УНІ також не мав статусу вищого навчального закладу, а був науково-дослідним інститутом¹¹. Усе це відбувалося в період, коли прем'єр-міністром Польщі був К.Бартель.

Відповідно до згаданого розпорядження, МВР і ОП 13 березня 1930 р. затвердило Статут УНІ, на підставі якого тут були створені відділення: а) українського економічного й суспільного життя; б) політичної історії України, історії української культури та її сучасного стану (мова, література, духовні течії); в) історії церкви. Керівництво університету за призначенням міністра віровизнань і освіти очолили наддніпрянські українці-петлюрівці, а також інші українські вчені – Б.Лепкий, В.Садовський, М.Кордуба, І.Шовгенів і Й.Зілінський¹³. Директором УНІ від самого початку його існування був професор О.Лотоцький – завідувач кафедри історії права та духовних течій. Обов'язки вченого секретаря виконував професор Р.Смаль-Стоцький – завідувач кафедри філології, який одночасно був професором Варшавського університету. До складу Наукової колегії інституту, яку творили професори й доценти, входили професор Б.Лепкий – завідувач кафедри історії літератури і професор В. Садовський – завідувач кафедри економічних наук¹⁴.

Метою УНІ було формування випускників вищих навчальних закладів із числа наддніпрянських українців для служби в державній польській адміністрації. Офіційні державні чинники Польщі покладали на керівництво й колектив УНІ завдання, що полягали в проведенні досліджень економічного життя, культури та історії українського народу, а також у підготовці в середовищі української еміграції відповідних кадрів для вивчення різноманітних аспектів життя українців у СРСР¹⁵. Науковці інституту готували лекційні курси польською й українською мовами, які за згодою відповідних органів могли бути прочитані перед студентами вищих освітніх закладів або інших наукових організацій Польщі. УНІ організував постійно діючі курси українською мовою у Варшаві та інших польських містах.

Інститут розгорнув широку видавничу діяльність¹⁶. Зокрема, були надруковані такі монографії: Д.Дорошенко “Історія України”; О.Доценко “Зимовий похід 1920 р.”; І.Васюк “Кредитна кооперація в Україні”; О.Лотоцький “Автокефалія” і його ж “Сторінки минулого”, а також “Матеріали до історії війни 1920 р.”. У царині української літератури й літературознавства до найцінніших публікацій УНІ належать повне зібрання творів Тараса Шевченка в шістнадцяти томах (вийшло тринадцять). Редактором повного зібрання творів став П.Зайцев, головою редакційної комісії – О.Лотоцький, секретарем – Р.Смаль-Стоцький¹⁷. Серед публікацій УНІ, поруч із чисто теоретичними академічними працями, бачимо серйозні розвідки зі статистики, економіки й адміністративного управління Радянської України. Учені УНІ не ли-

ше вивчали стан справ у СРСР, а й пропагували ідеї визволення неросійських народів з-під “більшовицького ярма”¹⁸. У СРСР ця діяльність розцінювалася не інакше як ворожа антирадянська пропаганда.

З метою організації українсько-польської наукової співпраці в галузі історії, літератури і мови у грудні 1933 р. було створено при УНІ у Варшаві спеціальну Комісію з досліджень польсько-українських проблем. Вона об'єднувала польських і українських дослідників – професорів Варшавського університету й поділялася на дві секції: історичну та філологічну¹⁹. До складу Комісії входили: голова – Марселі Гандельсман; заступники – О.Лотоцький і С.Шобер, секретар – Р.Смаль-Стоцький. Історичною секцією керував професор Варшавського університету О.Галецький, заступник – М.Кордуба. Мовно-філологічною секцією керував С.Слонський, заступник – Р.Смаль-Стоцький. 22 лютого 1934 р. під керівництвом професора О.Галецького відбулося перше засідання історичної секції, на якій з доповіддю виступив професор М.Кордуба.

Активним членом Комісії з досліджень польсько-українських проблем був відомий підсудчиківський теоретик Л.Василевський. У рамках співпраці польських учених з УНІ були видані дві монографії: Л.Василевський “Українське питання як міжнародна проблема”²⁰ і М.Гандельсман “Українська політика князя Адама Чарторийського напередодні Кримської війни”, рукопис якої зберігається в Польській бібліотеці в Парижі²¹.

Узгоджено з польським радіо наукові працівники УНІ О.Лотоцький, Н.Гловінський, Г.Лазаревський, Р.Смаль-Стоцький щомісяця проводили популярні лекції. 20 січня 1934 р. відбулася перша лекція із циклу українських радіопередач, яку прочитав О.Лотоцький, на тему “Українське друковане слово”. На 14 квітня було заплановано лекцію Р.Смаль-Стоцького на тему “Діяльність Українського наукового інституту у Варшаві”²².

Співробітники УНІ підтримували зв'язки з науково-культурними установами українців у Чехословаччині й Галичині. У списку жертводавців Музею визвольної боротьби України у Празі був Український науковий інститут у Варшаві. Загальна сума пожертви була незначною – 110 зл., що на той час становило 3 500 чеських крон, проте важливою була національна солідарність українців²³. З Варшави надходили книги для галицьких читалень “Просвіта” в селах Сопів, Тисменичани і Балинци Станіславівського воєводства²⁴, а також Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові, секретарем якого 24 березня 1935 р. був обраний відомий історик І.Крип'якевич²⁵.

Поряд із суто науковою метою створення, УНІ мало й політичну складову. Утворення УНІ мало не лише нейтралізувати німецьку й чеську антипольську пропаганду в українському еміграційному середовищі, а й створити враження, що Польща дбає про розвиток української культури. У 20-х рр. ХХ ст. значним інтересом до емігрантів з Росії відзначалися лідери націонал-соціалістичної партії Німеччини. Вони організували Український науковий інститут у Берліні, даючи можливість об'єднатись навколо нього емігрантам, які перебували в опозиції до тих національних центрів, що співпрацювали з Польщею²⁶. Директором цього закладу був генерал Гренер, який за часів Української держави гетьмана П.Скоропадського перебував у складі німецьких окупаційних військ у Києві. Німці традиційно підтримували монархічний табір П.Скоропадського. Однак МЗС Німеччини прагнуло, щоб Український науковий інститут у Берліні об'єднував якомога ширші політичні напрямки еміграції. Тут працювали також петлюрівці, зокрема капітан Дмитренко. При інституті функціонував інтернат для потреб української молоді. Українцям надавалися стипендії для здобуття вищої освіти в Празі й Парижі. Дослідження українських учених одержували фінансування від державних структур Німеччини²⁷.

Починаючи з 1920 р., чеський уряд виділяв чималі кошти для підтримки військових кадрів галичан з метою їх використання в антипольських акціях²⁸. З 1924 р. до Чехії почала прибувати петлюрівська еміграція й зростати антипольська пропаганда в її середовищі з боку чеських властей. Прояви або певна активність польських урядовців стосовно виселення з Польщі українців-петлюрівців особливо обурювала Ю.Піلسудського, який уважав це проявом недалекоглядної політики²⁹. Уряд Чехословацької республіки, у свою чергу, виділяв кошти для функціонування на своїй території освітніх і національно-культурних закладів для українців.

Український вільний університет із двома факультетами (1921–1945 рр.); Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова (1923–1933 рр.); Українська академія пластичного мистецтва (1923–1952 рр.); Музей визвольної боротьби України (1925–1948 рр.) у Празі; Українська господарська академія з трьома факультетами (1922–1932 рр.); Український технічно-господарський інститут з трьома відділами (1932–1945 рр.) у Подєбрадах; Українська гімназія (1925–1945 рр.) у Модржанах³⁰. На противагу їм існування УНІ у Варшаві давало можливість зацікавленим польським чиновникам бути компетентними в українських справах і реалізувати власні політичні завдання. Завдяки успішному функціонуванню УНІ, Польща перетворювалася в єдиний вирішальний чинник в українському питанні³¹.

У політичній діяльності УНІ найвпливовішою особою був Р.Смаль-Стоцький. Він був не лише науковцем й автором багатьох праць зі славістики та історії, а й видатним політичним діячем. Поряд з активною діяльністю в Державному Центрі УНР, Р.Смаль-Стоцький був учасником міжнародного прометеївського руху, який під патронатом Польщі об'єднав політичних емігрантів з республік СРСР. В орбіті політичних впливів ідеології і практики прометеїзму перебували політичні вигнанці з Азербайджану, Грузії, України, Північного Кавказу, Криму, а також казанські татари, донські й кубанські козаки та інші. За влучним висловом І.Кедрина, саме Р.Смаль-Стоцький був серед українських діячів найметкішим зв'язковим з польською верхівкою³². Він став фактичним організатором і керував роботою УНІ впродовж усього періоду існування (1930–1939 рр.), незважаючи на те, що офіційно перебував “у тіні” директора О.Лотоцького.

У листопаді 1932 р. було укладено польсько-радянський договір про ненапад. У зв'язку із цим прометеївська діяльність набрала більш законспірованих форм, а її керівництво перейняла так звана Експозитура №2 Відділу II Головного штабу Польщі. Р.Смаль-Стоцький користувався довір'ям цієї інституції й був причетний до організації прометеївського часопису “Бюлетень польсько-український”³³. Він, залишаючись заступником міністра закордонних справ УНР, виконував таємні доручення Експозитури №2, за що отримував 150 злотих на місяць³⁴. У часи світової економічної кризи 1929–1933 рр., коли відбулося зменшення видатків на прометеївські акції, розмір грошової допомоги для українського професора залишався незмінним³⁵.

Виконуючи завдання Відділу II Головного штабу, Р.Смаль-Стоцький здійснював подорожі європейськими містами, зустрічався з провідними політиками різних країн, збирав необхідну інформацію, популяризує при цьому ідею визволення народів. Серед відвіданих міст були Брюссель, Женева, Данціг, Перуджа, Чернівці³⁶.

У середині 1936 р. Р.Смаль-Стоцький здійснив низку зустрічей у Берліні та Лондоні на прохання МЗС Польщі. Він виступав з лекціями на тему національних відносин у СРСР, проводив бесіди з впливовими особами³⁷. Найбільше цікавила українського професора можливість налагодження співпраці в руслі міжнародного прометеївського руху.

Ставлення до прометеївського руху та його інституцій як у світі, так і в самій Польщі не було однозначним. Більшість відомих польських учених, не бажаючи бути заангажованими в політиці, свідомо уникали співпраці³⁸. Неприйняття науковими колами діяльності УНІ вилилося на сторінки преси. Із цього приводу відбулася публічна полеміка на сторінках газети “Дзеннік популярни”. У надрукованому огляді української преси від 2 лютого 1937 р. ішлося про те, що “... уряд УНР пана Лівницького користується підтримкою тих польських кіл, старанням яких створений УНІ, будучи нічим іншим, як його міністерством пропаганди...”³⁹. Професор М.Гандельсман заявив протест, в якому підкреслював виключно науковий характер інституту⁴⁰. У наступному номері газети анонімний дописувач гостро критикував аргументи професора, звертаючи увагу не лише на політичну заангажованість керівництва УНІ, а й усієї інституції.

Політика прометеїзму й діяльність окремих прометеївських організацій викликала нищівну критику в СРСР. Керівник самостійного реферату “Росія” МЗС Польщі від 22 червня 1934 р. одержав рапорт польського Генерального консульства в Харкові з інформацією про те, що в радянській українській пресі прозвучали брутальні висловлювання про діяльність Українського наукового інституту у Варшаві⁴¹. В одній із центральних радянських газет, зокрема,

повідомлялося, що "... під гучною назвою "українського наукового інституту" у Варшаві ховається одна з філій польської охранки". Наукового співробітника інституту професора Б. Лепкого в статті названо "ундо-фашистським спецом у справах святкування Шевченка", а інших його колег – "ундо-петлюрівцями"⁴². Як бачимо, у Радянському Союзі були добре обізнані з ідеологічною складовою діяльності УНІ, а гострі нападки в пресі свідчили про перебіг радянсько-польської інформаційної війни, яка в латентній формі продовжувалася весь міжвоєнний період, затухаючи й спалахуючи залежно від зміни міжнародної політичної ситуації.

Таким чином, Український науковий інститут у Варшаві був органічною ланкою у структурі прометеївських організацій міжвоєнної Польщі. Поряд із плідною науковою діяльністю, яка принесла багато користі для розвитку української науки й культури, співробітники УНІ вивчали політичну та соціально-економічну ситуацію в СРСР і займалися пропагандою ідей прометеїзму. До початку Другої світової війни політична діяльність інституту стала продовженням традицій польсько-української співпраці, започаткованих Варшавською угодою 1920 р. і спільним походом проти більшовиків на Київ.

- Potocki R. *Український Інститут Науkowy w Warszawie (1930–1939) – jego wkład do nauki i kultury ukraińskiej i polskiej* / R. Potocki // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / pod red. S.Kozaka. – Warszawa, 1998. – № 6–7. – S. 257–266; Козак С. Олександр Лотоцький – учений, дипломат і політик / С. Козак // *На службі Кліо* : зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара з нагоди 50-ліття його наук. діяльності. – К. ; Нью-Йорк ; Торонто ; Париж ; Львів, 2000. – С. 356–364; Брицький П. П. Роман Смаль-Стоцький – вчений, політик, педагог, дипломат / П. П. Брицький, О. В. Добржанський // *Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922)* / П. Брицький, О. Добржанський, Є. Юрійчук. – Чернівці : Золоті литаври, 2007. – С. 315–344; Портнов А. В. *Наука у вигнанні : наукова і освітня діяльність української еміграції у міжвоєнній Польщі (1919–1939)* / А. В. Портнов. – Харків : ХІФТ, 2008. – 256 с.
- Potocki R. *Український Інститут Науkowy w Warszawie (1930–1939) – jego wkład do nauki i kultury ukraińskiej i polskiej* / R. Potocki // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze* / pod red. S.Kozaka. – Warszawa, 1998. – № 6–7. – S. 257.
- Брицький П. П. Роман Смаль-Стоцький – вчений, політик, педагог, дипломат ... – С. 326.
- Zięba A. Andrzej. *Smal-Stocki Roman* / A. Zięba // *Polski Słownik Biograficzny*. – Warszawa ; Kraków, 1999. – Т. XXXIX/1. – Zeszyt 160. – S. 180–184.
- Козак С. Олександр Лотоцький – учений, дипломат і політик / С. Козак // *На службі Кліо...* – С. 361.
- Портнов А. *Наука у вигнанні...* – С. 159–162.
- Там само. – С. 162.
- Biblioteka Polska w Paryżu (BPP), Archiwum Zygmunta Lubicz Zaleskiego, sygn. 3842, k. 3 (Dr. Tytus Komarnicki "Wspomnienia o Śp. Prof. M. Handelsmanie"). М. Гандельсман (1882–1945) був піонером у Польщі в царині дослідження міжнародної політики. У сферу його наукових зацікавлень входили дипломатичні зусилля поляків на еміграції після поразки "листопадового" повстання 1830–1831 рр. і польський національно-визвольний рух міжвоєнного періоду. Він був професором Варшавського університету з 1915–1939 рр., найвидатнішим біографом князя Адама Єжи Чарторийського (1760–1861). Професор М.Гандельсман, як стверджував др. Титус Комарницький, уважав місію історика – суспільною місією.
- Łotocki A. *Pięć lat istnienia Ukraińskiego Instytutu Naukowego. 13.III.1930 –13.III.1935* / A. Łotocki, R. Smal-Stocki. – Warszawa : Ukraiński Insytut Naukowy, 1935. – S. 2.
- Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду У.Н.Р. на чужині / О. Шульгин / з передм. Вячеслава Прокоповича. – Париж, 1934. – С. 61.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 lutego 1930 r. w sprawie Ukraińskiego Instytutu Naukowego // *Dziennik Urzędowy*. – 1930. – № 3. – Poz. 28.
- Z działalności Ukraińskiego Instytutu Naukowego // *Wschód-Orient*. – Styczeń 1932. – R. III. – № 1–2 (5–6). – S. 89.
- Wisza E. *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939* / E. Wisza. – Toruń : Wydawnictwo MADO, 2005. – S. 217; Козак С. Олександр Лотоцький – учений, дипломат і політик / С. Козак // *На службі Кліо...* – С. 362.
- Портнов А. *Наука у вигнанні...* – С. 159–162.

- Ukraiński Insytut Naukowy w Warszawie // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1932. – Nr 2 (2). –S. 44–46; Lewandowski J. "Prometeizm" – koncepcja polityki wschodniej państwa. Cz. 1. / J. Lewandowski // *Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej*. – Warszawa, 1958. – № 2. – S. 134. – (seria historyczna).
- Z Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie // *Wschód-Orient*. – Październik 1932 – maj 1933. – R. IV. – № 1–2 (9–10). – S. 98–99.
- Zbiorowe wydanie dzieł Szewczenki // *Biuletyn Polsko-Ukraiński (BPU)*. – 1934. – R. III. – 4 listopada. – № 44 (79). – S. 2–4.
- Шульгин О. Без території... – С. 61.
- Z życia Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie // BPU. – 1934. – R. III. – 18 lutego. – № 7 (42). – S. 9; *Ukraińsko-Polska współpraca naukowa* // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1934. – R. III. – 4 marca. – № 9 (44). – S. 9.
- Wasilewski L. *Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe* / L. Wasilewski. – Warszawa : Druk. P. Pyz, 1934. – 146 s.
- BPP, Akta Marceli Handelsmana, sygn. 4190 ("Polityka ukraińska ks. Adama Czartoryskiego przed wojną Krzymską". Rps.). Cz. 1,2,3.
- Z życia Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie // *Biuletyn Polsko-Ukraiński*. – 1934. – R. III. – 11 lutego. – № 6 (41). – S. 7.
- Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 3532, оп. 1, спр. 6, арк. 23.
- Там само. – Арк. 251, 55, 60.
- Там само. – Спр. 4, арк. 106.
- Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Oddział II Sztabu Głównego, I.303.4.5782, k. 607 (Ustne sprawozdanie mjr. Dąbrowskiego z dn. 9 marca 1934 r.).
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), sygn. 5315, k. 110 (Kwestia ukraińska a Polska. 17 stycznia 1928 r.).
- CAW, Oddział II Sztabu Głównego, sygn. I.303.4.5561, k. 30 (Stosunki Polsko-Prometeuszowskie. Referat polityczny, obrazujący genezę sprawy, założenia ideologiczne i formy organizacyjne współdziałania Polsko-Prometeuszowskiego. 1939 r.).
- Ibid., k. 31.
- Мушинка М. Архіви української еміграції з Чехо-Словаччини (1917–1945) : сучасний стан і місія зберігання / М. Мушинка // *На службі Кліо...* – С. 535.
- AAN, MSZ, sygn. 5315, k.112 (Kwestia ukraińska a Polska. 17 stycznia 1928 r.).
- Цит за: Портнов А. *Наука у вигнанні...* – С. 164; Кедрин І. *Життя – події – люди : спомини й коментарі* / І. Кедрин. – Нью-Йорк : Червона калина, 1976. – С. 209.
- Dagilis W. *Z problemów kultury ukraińskiej w II Rzeczypospolitej* / W. Dagilis // *Akcent*. – 1990. – № 1 – 2. – S. 166.
- CAW, Oddział II Sztabu Głównego, I.303.4.5692, k. 14.
- Руккас А. *Польська фінансова підтримка еміграційного уряду Української Народної Республіки* / А. Руккас // *Історія та історіографія в Європі*. – К., 2006. – Вип. 4 : Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті. – С. 94.
- Шульгин О. Без території... – С. 71.
- AAN, MSZ, sygn. 5218 (Wicedyrektor Departamentu Politycznego do Pana Ambasadora RP w Berlinie), k. 278.
- Lewandowski J. "Prometeizm" – koncepcja polityki wschodniej państwa. Cz. 1 / J. Lewandowski // *Biuletyn Wojskowej Akademii Politycznej*. – Warszawa, 1958. – № 2. – S. 134. – (Seria historyczna).
- Przegląd prasy ukraińskiej // *Dziennik Popularny*. – 1937. – 2 lutego.
- Dziennik Popularny*. – 1937. – 13 lutego.
- CAW, Oddział II Sztabu Głównego, sygn. I.303.4.5622, k. 21 (Sprawy polskie w prasie ukraińskiej. 12.VII.1934 r.).
- К. Л. *Варшавський балаган* / К. Л. // *Вісті*. – 1934. – 1 квітня. – № 75. – С. 3.

The article analyzes the ideology, structure, and activities of the Ukrainian Research Institute, which was established in Warsaw in 1930. It became the ideological component of the international Promethean movement, which under the aegis of Poland united emigrants from the former tsarist Russia. Hoping for the inevitable collapse of the Soviet Union, the leaders of the UNR were preparing the ideological ground and young people in Poland for renewal of independent Ukraine of the Upper Dnieper.

Key words: *prometheism, concept of prometheism, Ukrainian Research Institute, UNR in emigration, O.Lototsky, R.Smal-Stotsky.*

УДК 94(477.85)“19”:364-3

ББК 63. 3 (4 Укр) 625

Лілія ДРОБІНА

ЖИТЛОВИЙ ФОНД ЯК РЕГУЛЯТОР ВПЛИВУ НА НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ В ПОВОЄННІ РОКИ

У статті йдеться про відновлення житлового фонду, знищеного в роки війни, і новий його перерозподіл під час здійснення “радянзації” в західних областях України в 40-х роках ХХ ст.

Ключові слова: житловий фонд, будівельні матеріали, довгострокові кредити, індивідуальне житлове будівництво.

У західних областях України в середині та другій половині 40-х рр. ХХ ст. відбувалися перетворення, метою яких було уніфікувати життя регіону з іншими територіями держави. Складовою загальноекономічної політики держави ставала і соціальна, яка була спрямована на задоволення потреб та інтересів малозабезпечених громадян радянського суспільства, серед яких особи, пов’язані прямо чи опосередковано з війною, – інваліди війни, військовослужбовці та їх сім’ї. Проблема їх матеріального забезпечення та побутового облаштування навіть в історико-партійній літературі висвітлювалася недостатньо, оскільки побутувала думка, що всі радянські громадяни задоволені своїм матеріальним становищем. Тому чимало соціальних проблем через недостатню або поверхову вивченість у попередні роки потребують глибокого опрацювання й аналізу, деталізації особливостей. Однією зі складових соціальної політики було матеріально-побутове облаштування певних категорій громадян у післявоєнні роки.

Досить удачу спробу сучасної вітчизняної історичної науки підійти до вивчення проблем західних областей України повоєнної доби з принципово нових позицій здійснили Ю.Шаповал¹, О.Рубльов, Ю.Черченко², Б.Ярош³. У їхніх працях подаються як оцінки загального характеру щодо перетворень у повоєнному західному регіоні України, так і досліджуються окремі сторони цього складного й суперечливого процесу. Але поряд із започаткуванням нової й відносно широкої історіографії, стосовно періоду другої половини 1940-х – початку 1950-х років поки що немає спеціальних робіт, в яких би комплексно розглядалися соціальні процеси.

Оскільки загальні потреби кожної людини взаємозалежні з її матеріальним достатком, проблема матеріально-побутового облаштування в повоєнні роки мала не тільки фізіологічний аспект, а й суспільно-політичний, останній, можливо, навіть більшою мірою. Мета пропонованої статті: показати, як відбувався процес забезпечення житлом у цей період, адже те, що було допустимим у передвоєнні роки та в умовах війни, вимагало кардинальної зміни в мирний час. За таких умов значно загострилися соціальні проблеми, бо сотні тисяч людей жили в бараках і підвальних приміщеннях.

Важливим показником піднесення добробуту населення є ступінь забезпеченості його житлом. Він залежить не тільки від розмірів національного доходу, але й від обсягу нагромадженого багатства, бо житловий фонд створюється протягом тривалого часу. Житлова проблема в містах ускладнювалася не тільки незначними розмірами житлового фонду, а й тим, що швидкий розвиток промисловості значно змінював співвідношення міського і сільського населення в довоєнний період. Великої шкоди за роки війни заподіяли фашисти житловому фонду міст західних областей України, знищивши його на 21%⁴. Тому забезпечення житлом було надзвичайно складним завданням. У селах Прикарпаття фашисти спалили й зруйнували понад 13 тис. хат, комор та інших господарських споруд⁵.

Житловий фонд Тернополя був знищений на 92,7%. Якщо в 1941 р. у місті було 326,2 тис. м², то після звільнення в ньому налічувалося всього 25,6 тис. м²⁶. У м. Рівне перед війною налічувалося близько 5 тис. житлових будинків. За період окупації і воєнних дій зруйновано 900 будинків загальною площею 33,5 тис. м²⁷, а у Станіславі – 518 будинків площею 39 тис. м²⁸.

З міст Волинської області найбільших руйнувань зазнав житловий фонд Луцька та Ковеля. Так, якщо перед війною в Луцьку було 6310 житлових будинків загальною площею 406 тис. м², то за роки війни повністю було зруйновано 2218 будинків і частково – 3018. У Ковелі, де перед війною було 4 тис. житлових будинків, за час окупації та воєнних дій було повністю зруйновано 2944 будинки житловою площею 294,5 тис. м² і частково – 633. Після визволення Ковеля радянськими військами в землянках змушені були проживати 855 жителів міста⁹.

У Львові до окупації міста було 14244 житлових будинки загальною площею 2613 тис. м². За роки окупації та воєнних дій було повністю й частково знищено 2960 житлових будинків площею 1014 тис. м²¹⁰. Розподіл житла був досить болючою проблемою. Так, у м. Львові для 6 тис. демобілізованих змогли виділити в 1945 р. лише 323 квартири та збудувати 17 нових хат¹¹. У наступні роки, коли питання житла не стояло так гостро, квартир виділяли значно більше. Наприклад, виконком райради Залізничного району м. Львів надав за 2 місяці 1948 р. інвалідам війни та сім’ям загиблих воїнів 54 квартири¹².

У м. Чернівці на перших порах із розподілом житлового фонду було досить важко, що пов’язано з розташуванням тут командування Прикарпатського військового округу, центр якого лише згодом перенесли до Львова. Очевидно, не останню роль у першопочатковому виборі центру штабу округу відіграла та обставина, що Чернівці зі всіх західних обласних міст постраждали найменше від руйнівних наслідків війни і тут швидко відновилися майже вся інфраструктура міста. Та головне полягало в достатній кількості житлової площі, якої в Чернівцях залишилося багато після втечі румунських чиновників, бізнесменів і політиків різних національностей, а також унаслідок виїзду німців. Левову частку житлового фонду для своїх потреб забрав саме Прикарпатський округ. Офіцери округу займали кращі квартири в центрі міста та на його околицях, які були покинуті попередніми власниками з усією обстановкою в результаті бойових дій і зміни режимів у Чернівцях, боязні репресій з боку тоталітарного сталінського режиму.

Терплячи певну скруту з опалюванням квартир у зимовий період, військові вдалися до розбирання окремих будинків і використання їх дерев’яних частин для опалювання, чим викликали глибоке обурення з боку громадськості та керівництва міста, яке неодноразово вимушене було звертатися як до командування округу, так і до партійних та радянських органів Києва й Москви¹³. Випадки були настільки кричущі, що про них писали і в пресі. Так, будинок на вул. Шевченка, 24 м. Чернівці складався із 24 квартир, під час румунського правління мав 2 пральні, паркан, засклені всі вікна, вода подавалася на всі поверхи, а впродовж 1945 р. усе розікрали – скло з вікон, навіть паркан розібрали, вода до 2 поверху не подавалася¹⁴. Навіть після перенесення штабу округу до Львова й звільнення певної площі, військові з великим небажанням віддавали контрольовані ними будівлі в загальноміський фонд, розтягнувши цю процедуру на декілька років¹⁵.

Разом із тим, незважаючи на наявність значної кількості покинутих квартир на кінець березня 1944 р., уже до початку наступного 1945 р. вільного житла не існувало. Крім військових, тисячі партійних, радянських і господарських керівників і працівників та членів їх сімей, які прибували зі сходу для проведення процесу радянзації, потребували хороших квартир.

У ситуації гострої потреби житла процвітало й хабарництво. Так, працівник Сталінського райжитлоуправління Чернівців Анісімов, маючи бланки-ордерів на житло, хлібні картки, фальшиві довідки з госпіталів та інші з печатками і штампами, вимагав від 500 до 2000 крб за ордер на житло, не цурався й одягу, меблів замість грошей¹⁶. Мало місце й бюрократичне ставлення до вирішення даних питань. Упродовж трьох місяців після відставки, якій передувало 26 років служби в Червоній армії, підполковник Фомін не міг отримати квартиру. Видача дозволу й оформлення ордеру затягувались, а відведену квартиру займали інші¹⁷. Зазнав митарства й майор Пилипенко з приводу повернення довоєнного житла, в результаті чого опинився між двох вогнів: з одного боку, прокурор вимагав виселення Озерської, яка працювала в КП(б)У консультантом з питань виконання радянських законів і незаконно зайняла дане житло, а з другого – секретар міського КП(б)У, який забороняв виселяти Озерську¹⁸. Хоча всі знали про існування закону щодо повернення житла попереднім власникам, але партійно-радянське керівництво його ігнорувало. Щоправда, після оприлюднення цього факту й відсутності можливості

прикрити його, Озерську все-таки було звільнено з роботи¹⁹. Відзначалися й інші випадки хабарництва і бюрократії, коли без житла перебували десятки демобілізованих, а квартири отримували ті, хто не завжди мав на це першочергове право.

Розширення промислового виробництва в кінці 40-х років, а також початок будівництва нових фабрик, заводів, вимагало й будівництва нових квартир. Планувалося за кілька років досягти не тільки довоєнного рівня житлового фонду, а й збільшити його. По Україні ця цифра становила 15,8 млн м² житла за роки IV п'ятирічки²⁰, а по західних областях – 2,6 млн м²¹, проте для такого будівництва не вистачало ні коштів, ні будівельних матеріалів. Тому першопочатковим завданням, яке ставили керівники міст перед міськими службами, було ефективне використання наявного житлового фонду. Тобто мова йшла про ущільнення жильців, що через певні обставини мали за радянськими мірками надлишкову площу, яку слід було вилучити й передати новим жильцям. Це був надзвичайно складний і болісний, але разом із тим незворотний процес, який відповідав радянському принципіві всезагальної зрівнялівки. Тим не менш, у такий спосіб щорічно міста стали отримувати сотні додаткових квартир. Ця робота продовжувалася і в 50-ті роки, коли почався активний процес будівництва житла, причому не тільки за рахунок жильців, але й за рахунок приміщень, зайнятих свого часу закладами та організаціями. Тільки за 1948–1949 рр. у Чернівцях звільнено 4400 м² цієї площі й повернено безпосередньо в житловий фонд²². Ця проблема була актуальною і в наступні роки.

Питання відбудови житлового фонду міст західних областей України перебувало в центрі уваги КПУ і уряду республіки, і відразу після визволення радянськими військами розпочалася така робота. У 1944 р. VI сесія ВР УРСР першого скликання виділила на відбудову житлового фонду республіки 500 млн крб²³. У лютому 1945 р. вийшла постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про заходи по відбудові житлово-комунального господарства в 1945 р. в містах західних областей УРСР”, якою передбачалося забезпечення житлово-комунальних господарств місцевими будівельними матеріалами²⁴. Упродовж 1945 р. на ремонт і побудову жител радянських фронтовиків Чернівецької обл. було відпущено 146 м³ будівельного лісу²⁵, а в 1946 р. збільшено до 290 м³ лісу, кілька тисяч штук черепиці²⁶. У Львівській обл. демобілізовані на будівництво нових жилих будинків отримали більше 2 тис. м³ лісу²⁷. Зокрема, у Щирецькому р-ні для інвалідів і сімей військовослужбовців збудовано 115 будинків, на які було відпущено 900 м³ лісу, 36 т вапна, скла та інші будівельні матеріали²⁸. У Мостиському р-ні сім'ям демобілізованих відпущено 1,1 тис. м³ пиломатеріалів і 1,4 тис. м³ дров²⁹. Для будівництва й ремонту будинків, шкіл і клубів селянам та новозаснованим колгоспам Дрогобиччини виділено 100 тис. м³ дров. У селах Турківського, Комарівського та інших районів створені артілі з виготовлення вапна, стандартних вікон та дверей³⁰.

Уже в 1944 р. почали створюватися ремонтно-відновлювальні контори, які в 1950 р. перетворювалися в трести Міськкомунжитлобуду. До проведення капітальних ремонтних робіт були залучені також й інші будівельні організації. Відбудова житлового фонду в 1944 р. проходила в складних умовах: бракувало мулярів, штукатурів, транспорту для підвезення будівельних матеріалів. У будівельних трестах Ровенської обл. тільки 25–30% робітників мали необхідну кваліфікацію, ступінь механізації будівельних робіт був недостатнім³¹. Таке ж становище спостерігалось і в інших західних областях.

Попри все, на Волині 1945 р. працювало понад 150 будівельних бригад у селах області, відбудовувалися селянські хати й громадські будівлі, спалені німцями. У селах Сербського р-ну збудовано за рік 650 хат, у Любомльському – 200, 116 господарських будівель, 4 школи, 6 клубів і лікарня. Успішно відбудовувалися села Маневичького, Рожищенського, Мацеївського й інших районів. У нові хати в першу чергу вселяли сім'ї воїнів Червоної армії та інвалідів війни³².

Крім того, Президія ВЦРПС запропонувала всім організаціям перевірити до 01.08.1945 р. усі заяви забудовників і спільно з директорами підприємств їх затвердити, допомагати відведенню земельних ділянок у впорядкованих районах, при завкомах організувати комісії сприяння житловому будівництву³³. У містах, селищах Ровенської обл., незважаючи на труднощі, вже на 01.01.1945 р. було відбудовано 125 житлових будинків із загальною площею 24 тис. м², вже на 01.01.1945 р. було відбудовано 125 житлових будинків із загальною площею 24 тис. м², у тому числі – 10 будинків площею 520 м². У відбудовані житла було вселено 5027 чол.³⁴ У

містах Львівської обл. на початок 1945 р. у порядку індивідуального будівництва було здано 12,5 тис. м² житлової площі³⁵. Усього на цей час у містах західних областей експлуатувалося 2,5 млн. м² житлової площі, але це було набагато менше, ніж у довоєнний період³⁶.

Повільніше йшла відбудова житлового фонду безпосередньо для інвалідів. Так, хоча у звіті за 1945 р. по Чернівецькій обл. відзначено, що інваліди війни повністю забезпечені житлом, їм надано 1009 квартир, побудовано 15 будинків, відремонтовано 36 квартир³⁷, проте встановлено, що чимало інвалідів не знали всіх законів, відповідно, і тих пільг, які вони мали. Якщо за 1945 р. по Хотинському р-ні було подано заяв із проханням надання допомоги в будівництві житла всього лише 15 чол., то, під час перевірки обслідування на місцях виявилось, що в районі ще 56 чол. не мали своїх будинків, жили в поганих квартирних умовах³⁸. У 1946 р. і в місті, і в області виявлено нові дані про тих, хто потребував поліпшення житлових умов, адже житловий фонд у середині 1946 р. становив 446,8 тис. м², або 87,4% у порівнянні з 1941 р.³⁹.

Важливим напрямом діяльності в розв'язанні житлової проблеми було вирішення проблеми індивідуального житлового будівництва, адже в сільській місцевості масового будівництва не проводилось, тому РНК УРСР і ЦК КП(б)У 27 квітня 1945 р. прийняли постанову “Про будівництво житлових будинків колгоспників, виробничих будівель у колгоспах і культурно-побутових споруд на селі”. У ній наголошувалося, що будівництво житла “повинно проводитися в першу чергу для передовиків сільського господарства, воїнів Вітчизняної війни, вдів і сиріт, фронтовиків” і здійснювати його можна за рішеннями загальних зборів колгоспників, цілком або частково за рахунок колгоспу⁴⁰. Але одними постановами справу вирішити було неможливо. Неодноразово відзначалося на обласних засіданнях владних структур, що будівництво в сільських населених пунктах проводилось неорганізовано, стихійно, без достатнього керівництва, за відсутності належної системи управління сільським будівництвом⁴¹.

Майже 10 млн чол. по Україні залишилося без житла⁴², і з часу визволення території республіки від окупантів до першої половини 1945 р. саме руками недавніх фронтовиків по всій Україні було зведено й відбудовано 99 559 будинків⁴³. За цими сухими фактами і цифрами – важка праця десятків тисяч робітниць і робітників, службовців і технічних керівників, часом напівголодних і не вельми добре вдягнених, бо війна поглинула найкращі сили народу, а відтак давалися взнаки післявоєнна розруха і голод 1946–1947 рр. У той же час народний комісар соціального забезпечення В.А.Муратов у своєму виступі на республіканському засіданні працівників соцзабезу в 1945 р. наголошував, що в сільській місцевості погано поставлено питання надання житла інвалідам, досить часто голови колгоспів не виконували навіть розпорядження виконкому, а ремонтом квартир інвалідів як у містах, так і в селах ніхто не займався⁴⁴.

Радянсько-партійне керівництво неодноразово використовувало запал і духовну сутність народу, яка виражалась у любові до захисників Вітчизни, бажанні полегшити долю сімей військовослужбовців та інвалідів війни. На це сподівалося чимало західноукраїнців, які повірили радянському режиму. Підтвердженням сказаному було постійне намагання допомогти іншому. У післявоєнний період (з вересня 1945 р.) індивідуальне житлове будівництво проводилося за трудовою участю забудовників і членів їх сімей, а колгоспи надавали допомогу лише місцевим будівельним матеріалом і тягловою силою. У результаті будівництво житлового будинку продовжувалося два, а іноді й три роки, і для частини колгоспників було просто непосильним. Тому для виходу із цього становища спорудження житла почали проводити методом народної будови, створювалися бригади з найкращих спеціалістів-будівельників, їм допомагали квартальні, вуличні комітеги, добровільні бригади ремонтників при будинкоуправліннях, які на громадських засадах працювали на відбудові житла. Колгоспники багатьох сіл західних областей у 1945 р. збудували сотні будинків для сімей демобілізованих військовослужбовців.

Для будівництва жител держава виділяла певні кошти. У 1945 р. завідувача житлово-побутовим відділом ВЦРПС т. Куркіна відзначила, що державні кредити на індивідуальне житлове будівництво по Україні склали в 1944 р. 295 млн крб, а в 1945 р. – 331 млн крб⁴⁵. Вартість будівництва покривалася позикою банку і внесенням особистих збережень. Розмір позики встановлювався в сумі 20 тис. крб, зі строком погашення протягом 10 років⁴⁶. Крім того, за перше півріччя 1945 р. по Україні інвалідам війни було надано кредит через Державний банк у сумі 5,1 млн крб⁴⁷.

Починаючи вже з 1944 р., і на західні області виділялися кошти на індивідуальне житлове будівництво. Так, Тернопільській області, включаючи Тернопіль, було виділено кредит загальною сумою 380 тис. крб⁴⁸, Львівській обл. – 54 тис. крб довготермінового кредиту⁴⁹, а в наступні роки загальний кредит збільшено до 625 тис. крб⁵⁰. По Чернівецькій обл. ця сума в 1945 р. становила 538 тис. крб⁵¹. Досить часто всі кошти не використовувалися через відсутність кваліфікованих майстрів, відповідних будівельних матеріалів. Так, з 1,5 млн крб кредитів, відпущених на відбудову житла в Ровенській обл. і м. Ровно, тільки 818 тис. крб було використано⁵².

У пресі неодноразово з'являлися звіти про роботу в цьому напрямі. У 12 районах Дрогобицької обл. у 1945 р. селяни вже збудували й відремонтували понад 1000 будівель, з них 86 шкіл, клубів та лікарень⁵³. Але ця цифра не є показником, адже лише в Лопатинському р-ні Львівської обл. за період німецької окупації було зруйновано більше 1000 житлових будівель, а також майже всі клуби і школи, а за 1946–1947 рр. побудували будинки лише для 200 демобілізованих воїнів та інвалідів війни⁵⁴.

Крім демобілізованих, житла вимагали й прибулі зі східних областей, а також і переселенці із Польщі. Зрозуміло, що значну частку покривали існуючі будівлі попередніх власників, але, попри все, необхідно було більше житла. Так, сім'ї переселенців одразу ж одержували у свою власність хати, садиби, городи та орну землю. Крім цього надавалася необхідна грошова допомога. Тільки в Бродівському р-ні Львівської обл. в 1945 р. 97 господарств, які переселились із Польщі, одержали державної допомоги 315 тис. крб⁵⁵. Для переселенців і демобілізованих у Буському р-ні утворено 13 будівельних бригад, з допомогою яких збудовано 47 хат, 41 сарай, 35 конюшень⁵⁶.

Саме в цей період було започатковано систему гуртожитків при підприємствах для тимчасового проживання працюючих із числа демобілізованих⁵⁷. Проте в більшості з них тривалий час не були налагоджені нормальні побутові умови: відсутні вбиральні, освітлення, умивальники, тази, білизна, на ліжках замість матраців – солома, крім того, в коридорах і на кухні брудно, не прибиралось. У гуртожитку заводу будівельної кераміки м. Львів, Львівського електролампового заводу⁵⁸, трикотажної фабрики №3 м. Чернівці тижнями не підміталася підлога, було брудно не лише на підлозі, а й на ліжках, більше трьох місяців постільна білизна не пропускала через санобробіток⁵⁹. Не кращими були умови в чоловічому гуртожитку медінституту Львова, де жили переважно інваліди й військовослужбовці⁶⁰. Зустрічались і кращі випадки. Так, Львівський лікєро-горілчаний завод №2 підготував гуртожиток для демобілізованих із 5 кімнат, відремонтувавши й умеблювавши приміщення⁶¹.

Соціальні й економічні перетворення, здійснювані новим режимом у регіоні, викликали неоднозначну реакцію його жителів. Звичайно, найбільшій верстві населення, отримавши землю, з вдячністю поставились до нової влади. Тому навіть питання низької заробітної плати, незадовільних житлових умов більшості населення, злиденному пенсійному забезпеченні, поширеному до того ж лише на меншість трударів, не могли порушити офіційну високу оцінку “добробуту” населення. Знищивши згодом і загнавши в табори ГУТАБу мільйони людей, Й.Сталін змусив більшість трудівників примиритися з мінімумом стабільності й благополуччя. І тільки на кінець 1950-х років загальна ситуація суттєво покращилася, але не завдяки повному вирішенню житлової проблеми, а у зв'язку зі зростанням добробуту пересічного українця загалом.

1. Шаповал Ю. І. Людина і система (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні) / Ю. Шаповал. – К. : Інститут національних відносин і політології НАН України, Міжнародний фонд “Відродження”, 1994; Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії / Ю. Шаповал. – К. : Наук. думка, 1993.
2. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція та сталінщина. Препринт №7 /19/ Інституту історії АН Української РСР / О. Рубльов, Ю. Черченко. – К. : Вид-во Інституту історії АН УРСР, 1990; Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки) / О. Рубльов, Ю. Черченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 350 с.
3. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30–50-ті роки ХХ століття : (Історико-політологічний аспект) : монографія / Б. О. Ярош. – Луцьк : Надстир'я, 1995. – 176 с.

4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВО України). – Ф. 337, оп. 26, од. зб. 75. – Арк. 168.
5. Селяни Прикарпаття будують нові будинки // Вільна Україна. – 1945. – 19 серп.
6. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 2577, оп. 1, од. зб. 467. – Арк. 1.
7. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 188, оп. 2, од. зб. 16. – Арк. 35.
8. ЦДАВО України. – Ф. 337, оп. 26, од. зб. 75. – Арк. 168.
9. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 295, оп. 2, од. зб. 523. – Арк. 18.
10. ЦДАВО України. – Ф. 337, оп. 26, од. зб. 75. – Арк. 168.
11. Більше уваги захисникам Вітчизни // Вільна Україна. – 1945. – 12 жовт.
12. Львівська правда. – 1948. – 20 лист.
13. Холодницький В. Ф. Місто в радянський період (1944–1990 рр.) / В. Ф. Холодницький // Чернівці : історія і сучасність : (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки пор міста) : [кол. монографія] / за заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці : Зелена Буковина, 2008. – С. 240.
14. Радянська Буковина. – 1945. – 19 груд.
15. Холодницький В. Ф. Вказ. праця. – С. 245.
16. Хабарника відкрито // Радянська Буковина. – 1945. – 28 лист.
17. Про демобілізованих воїнів не дбають // Радянська Буковина. – 1946. – 17 серп.
18. Виселять чи не виселять? // Радянська Буковина. – 1946. – 22 вер.
19. Слідами виступу в газеті // Радянська Буковина. – 1946. – 18 жовт.
20. ЦДАВО України. – Ф. 337, оп. 26, од. зб. 153. – Арк. 161.
21. Радянська Буковина. – 1945. – 31 жовт.
22. Холодницький В. Ф. Вказ. праця. – С. 248.
23. ДАРО. – Ф. 454, оп. 5а, од. зб. 5. – Арк. 61.
24. ЦДАВО України. – Ф. 337, оп. 26, од. зб. 75. – Арк. 168.
25. Радянська Буковина. – 1945. – 31 жовт.
26. Охріменко І. Допомога інвалідам Вітчизняної війни / І. Охріменко // Радянська Буковина. – 1946. – 14 вер.
27. Більше уваги захисникам Вітчизни // Вільна Україна. – 1945. – 12 жовт.
28. Львівська правда. – 1947. – 29 лист.
29. Львівська правда. – 1946. – 1 бер.
30. Селяни Прикарпаття будують нові будинки // Вільна Україна. – 1945. – 19 серп.
31. ДАРО. – Ф. 477, оп. 1, од. зб. 30. – Арк. 65.
32. ДАВО. – Ф. 295, оп. 2, од. зб. 523. – Арк. 18.
33. Індивідуальне жиле будівництво в 1945 р. // Вільна Україна. – 1945. – 22 лип.
34. ДАРО. – Ф. 454, оп. 5а, од. зб. 5. – Арк. 381.
35. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 283, оп. 12, од. зб. 3. – Арк. 13.
36. Федорко М. В. Відбудова міського житлового фонду західних областей УРСР у 1944–1946 рр. / М. Федорко // Вісник Львівського університету. 40-років дорогою соціалізму. Серія історична. – Л. : Вид-во при ЛДУ видавничого об'єднання “Вища школа”, 1979. – Вип. 15. – С. 45.
37. ДАЧО. – Ф. Р-15, оп. 4, спр. 1-в. – Арк. 2.
38. ДАЧО. – Ф. Р-15, оп. 4, спр. 1-в. – Арк. 30.
39. Холодницький В. Ф. Вказ. праця. – С. 246.
40. Гриценко Т. Т. Піклування партії та уряду про інвалідів Вітчизняної війни та сім'ї фронтників у 1943–1945 рр. / Т. Т. Гриценко // УІЖ. – 1973. – № 3. – С. 79.
41. ДАЧО. – Ф. Р-3, оп. 2, спр. 725. – Арк. 41.
42. Новітня історія України (1900–2000) : підручник / Слюсаренко А. Г. – К. : Вища школа, 2000. – С. 326.
43. Вербило О. М. Всенародна допомога сім'ям фронтників та інвалідам Вітчизняної війни (на матеріалах України 1944–1945 рр.) / О. М. Вербило // УІЖ. – 1968. – № 6. – С. 115.
44. ЦДАВО України. – Ф. Р-348, оп. 3, спр. 31. – Арк. 17.
45. Індивідуальне жиле будівництво в 1945 р. // Вільна Україна. – 1945. – 22 лип.
46. ЦДАВО України. – Ф. 2, оп. 7, од. зб. 3537. – Арк. 20.
47. Гриценко Т. Т. Вказ. праця. – С. 73 (72–79).
48. ДАТО. – Ф. 2099, оп. 1, од. зб. 1. – Арк. 13.
49. Більше уваги захисникам Вітчизни // Вільна Україна. – 1945. – 12 жовт.
50. ДАЛО. – Ф. 283, оп. 12, од. зб. 3. – Арк. 13.
51. ДАЧО. – Ф. Р-3, оп. 2 – Спр. 784 – Арк. 122
52. ДАРО. – Ф. 454, оп. 5а, од. зб. 5. – Арк. 61.

53. Селяни Прикарпаття будують нові будинки // Вільна Україна. – 1945. – 19 серп.
 54. Львівська правда. – 1948. – 31 січ.
 55. Допомога переселенцям // Вільна Україна. – 1945. – 29 трав.
 56. Львівська правда. – 1947. – 11 жовт.
 57. Львівська правда. – 1946. – 23 квіт.
 58. Львівська правда. – 1948. – 31 січ.
 59. Радянська Буковина. – 1946. – 1 жовт.
 60. Львівська правда. – 1946. – 4 жовт.
 61. Вільна Україна. – 1945. – 18 лип.

This article is about Residential Fund restoration, which have been destroyed during World War II and its new redistribution at the time of "sovietization" at Western Ukraine in the 1940'.

Key words: Residential Fund, building stuff, long-term credits, individual housing.

УДК 94: 329. 15] (477. 82) "1988"
 БББ 63.3 (4 Укр) 52

Василь ЧУРА

XIX ВСЕСОЮЗНА ПАРТІЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ КПРС ЯК ЧИННИК ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ КОМПАРТІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НАПРИКІНЦІ 80-х рр. ХХ ст.

Спроби компартійної верхівки розширити роль Рад народних депутатів за рахунок звуження амплітуди діяльності компартапарату, спричинилися до зародження деструктивних елементів у компартійному середовищі Львівської області, а відтак до дезінтеграції монолітної Комуністичної партії України.

Ключові слова: соціально-економічні реформи, політична система, КПУ, КПРС, національно-демократичний рух, компартдержапарат.

Компартійна командно-адміністративна система в другій половині 80-х рр. ХХ ст. поставила народногосподарський комплекс СРСР у рамки системної кризи. Екстенсивна економіка розвивалася за допомогою залучення все нових джерел сировини та штучно здешевленої робочої сили. Приріст промислової продукції постійно скорочувався, виробничі фонди використовувалися неефективно. Інтенсивно розвивалися лише важка та оборонна промисловості, та й ті за рахунок скорочення асигнувань в інші економічні галузі. Необґрунтовані плани, які щорік збільшувалися, обмежували виробничий госпрозрахунок. Інтенсивні шляхи розвитку вважалися другорядними. Досягнення науково-технічного прогресу впроваджувалися повільно. Життєвий рівень громадян був одним із найнижчих в Європі.

З огляду на те, що соціально-економічний розвиток країни потрапив у безвихідь, новий компартійний лідер Радянського Союзу М.Горбачов у 1985 р. приходить до розуміння, що якісне реформування народногосподарського комплексу СРСР неможливе без реформування політичного осередку країни – Комуністичної партії Радянського Союзу.

Наукових праць, присвячених вивченню шляхів демократизації КПРС, як необхідного елемента політичного виживання комуністичного режиму, немає. Тому автор ставить перед собою завдання висвітлити роль XIX Всесоюзної партійної конференції як чинника реформування КПРС і КПУ та її вплив на дезінтеграцію компартійного середовища Львівської області в 1988 р.

Прагнучи зберегти владу в СРСР, компартійний керівник країни намагається дистанціюватись від чисельних комуністичних злочинів минулих років. У своїх розгорнутих промовах він постійно наголошував на потребі оновлення компартії, очищення її від десятиліть репресій та беззаконня¹. Проте за період "застою" в суспільстві виробилося пасивне ставлення до партійної доктрини. Громадяни країни розцінювали КПРС здебільшого як спосіб кар'єрного просування, а відтак покращення власного матеріального становища. Тому генеральний секретар у 1985–1987 рр. готував жителів Радянського Союзу до переформатування КПРС у цивілізовану партію нового типу з "людським лицем". Під виглядом повернення до ленінських принципів побудови державно-партійного апарату, "оновлення" було націлене на збереження за КПРС політичної влади в СРСР. Роль трибуни, з висоти якої було проголошено початок реформування політичної системи держави, відводилася XIX Всесоюзній партійній конференції.

Слід зауважити: подібний форум не проводився з 1941 р., що ілюструє поступове згортання демократичних принципів у партійній розбудові. Ключове призначення загальнопартійних конференцій було задеклароване в 1905 р. на III з'їзді РСДРП. У резолюції "Про періодичні конференції представників різних партійних організацій" наголошувалося на необхідності скликання конференцій якомога частіше, для спільного обговорення питань соціал-демократичної теорії та практики, куди слід запрошувати представників різних течій у партії.

Перша конференція відбулася 1905 року в Таммерсфорсі (Фінляндія). Вона підтвердила своє демократичне призначення, закликавши соціал-демократичний рух Росії до об'єднання. Однак на XVII з'їзді РКП(б) у 1934 р. положення про конференції було вилучене з партійного статуту.

Остання партконференція відбулася в 1941 р., остаточно поховавши під собою демократичні внутрішньопартійні принципи².

Через півстоліття, 26 червня 1987 р., пленум ЦК КПРС оголосив постанову “Про скликання XIX Всесоюзної партійної конференції”. Таємним голосуванням було обрано одного делегата від 3 780 членів КПРС. Таким чином, на конференцію потрапило близько 5 тис. комуністів.

На липневому пленумі 1987 р. до порядку денного конференції було внесено два питання: “Про хід реалізації рішень XXVII з’їзду КПРС, головні підсумки XII п’ятирічки і завдання партійних організацій щодо поглиблення процесу перебудови” та “Про заходи щодо подальшої демократизації життя партії і суспільства”³. Таким чином, головне призначення форуму – реформування політичного устрою СРСР – чітко задеклароване не було. Усе ж це не завадило компартійній владі широко розрекламувати відродження партконференцій як зразок демократизації партійної розбудови.

У Львівській компарторганізації, як і у всій країні, відбувається обговорення тез, в яких було викладено стислий зміст майбутніх новацій. Таємна довідка обкому свідчить, що в області відбулося 1 872 партзборів, в яких узяло участь 87 163 особи, з яких 53 035 комуністів. В обговореннях взяло участь 10 606 осіб, у тому числі 6 223 члени партії. Внесено 3 206 пропозицій, які торкалися причин гальмування “перебудови”, підвищення ролі Рад народних депутатів, покращення життєвого рівня громадян країни тощо⁴. У Львівській міській парторганізації відбулося 1846 партзборів, в яких узяло участь 121 133 осіб, у тому числі 56 895 комуністів. На зборах виступило 18 570 осіб, з яких 13 514 – члени КПРС⁵.

Таблиця 1

Участь комуністів Львова в обговореннях тез⁶.

Район	Залізничний	Ленінський	Радянський	Червоноармійський	Шевченківський	Всього
Проведено зборів	533	451	345	195	322	1846
Узяло участь	28222	20893	14508	18196	40294	121113
З них – комуністів	13556	13687	11170	9188	9294	56895
Виступило	5341	4726	3581	1724	3162	18570
З них – комуністів	4432	2821	2799	1201	2261	13514
Зауважень	1476	3832	1316	300	2396	9320

9 320 пропозицій і зауважень свідчать, що комуністи позиціонували конференцію як засіб підвищення керівної ролі КПРС у радянському суспільстві. Це підтверджує постанова Львівського обкому партії від 14 червня 1988 р. У ній сказано: “Найбільшу зацікавленість комуністів викликала 5-а теза щодо підвищення керівної ролі КПРС та якісного укріплення партії”⁷. Розширення ролі рад сприймалося лише як часткова зміна статусу народного депутата з точки зору збільшення матеріально-фінансових можливостей рад⁸.

У секретній інформації щодо обговорення тез від 2 червня 1988 р. секретар обкому В.Борисюк повідомляв у ЦК КПРС про найбільш уживане запитання, що лунало в трудових колективах: “Якщо тези ЦК КПРС визначають роль партії як керівної і організуючої сили в радянському суспільстві, чи зрозуміти партконференцію як відмову партії від такої ролі?”⁹.

Ці запити вказують, що концептуальна стратегія конференції не була доведена до відомих низових партійних структур. У низових парторганізаціях і трудових колективах роздавалися запитання, які ілюстрували нерозуміння доцільності та механізму впровадження новацій, особливо в площині розподілу повноважень між партійними органами та Радами народних депутатів усіх рівнів¹⁰.

28 червня 1988 р. у Москві конференція розпочала роботу¹¹. Лише з другого розділу промови М.Горбачова “Реформа політичної системи – найважливіша гарантія незворотності перебудови” стало зрозуміло, наскільки глибоким буде реформування політичного устрою СРСР. Йшлося про наділення Рад народних депутатів великою кількістю законодавчих повноважень, а відтак внесення відповідних змін до Конституції СРСР, децентралізацію союзної влади, розмежування повноважень між партійними та радянськими органами, правову реформу тощо. У делегатів складалося враження, що мова йде про передачу політичної влади від КПРС до Рад

народних депутатів. Тим більше, що питання про скликання з’їзду Рад було одним із ключових рішень форуму.

Однак, з огляду на те, що зазначені нововведення були ініційовані самою компартією, вони залишалися повністю їй підконтрольні. “Партія не збирається і ніколи не віддасть роль політичного авангарду – це аксіома”, – сказав М.Горбачов під час виголошення заключного слова¹². Уже 1 жовтня 1988 р. він об’єднав партійну та державну владу в країні, ставши Головою Президії Верховної ради СРСР¹³.

Серед лавини схвального офіціозу, участь в якому від УРСР узяли секретар ЦК КПУ Б.Качур, секретар правління союзу письменників УРСР і СРСР Б.Олійник, перший секретар Львівського обкому Я.Погребняк та інші, лише у словах опозиційного першого заступника голови Держбуду СРСР Б.Єльцина пролунала конструктивна критика реформування КПРС. “Очевидно, – говорив він, – перебудову слід було розпочинати саме з партії. А партія, з точки зору перебудови, якраз і відстає. Підготовка йшла спонтанно. У тезах не було сказано в чому полягає суть політичної реформи СРСР. Це тільки з’явилося в доповіді. Як ви могли обговорювати те, чого не знали? Вибори делегатів демократичними не були”¹⁴.

Після закінчення роботи конференції у львівській компартійній організації спостерігалася розгубленість і занепокоєння. Їх причиною стало нерозуміння доцільності стратегії союзної влади. Це підтверджує виступ секретаря обкому В.Гончарука на обласній нараді партійного та ідеологічного активу 28 вересня 1988 р. Промовець зазначав: “Всіх нас сьогодні надзвичайно хвилює питання як реалізувати рішення конференції в наших практичних справах, в політичній роботі серед населення?”¹⁵. Далі виступаючий окреслив коло запитань, на які компартійний форум відповіді не дав: чим викликані здійснені реформи КПРС; що нового у функціях партійних і державних органів; яким буде порядок обрання й роботи рад; що змінюється в законодавстві; у чому полягають зміни до Конституції СРСР та у виборчій системі країни¹⁶.

Перший секретар міськкому В.Волков на XXV міській партконференції, яка відбулася 25–26 листопада 1988 р., підтвердив відсутність механізму реалізації рішень XIX Всесоюзної партійної конференції¹⁷. Більше того, міський партійний лідер наголосив, що місцеві ради ще не стали повновласними господарями міста, не змогли активізувати трудові колективи щодо вирішення 15-ти соціальних програм, затверджених обкомом партії. Депутати-комуністи не мають практичного досвіду у вирішенні нагальних проблем міста. Тому потрібно підвищити роль партійних груп міської та районних рад¹⁸.

Приведені приклади ілюструють несприйняття компартійним середовищем реформування політичної системи, яке починало виникати на місцях. Задеклароване розширення ролі рад одночасно згорало поле діяльності компартійних органів, а тому викликало спротив компартапарату. “Чи готові ради взяти владу?” – під таким заголовком вийшла стаття в союзній “Правде”. Її автор В.Любецький закликав не відразу передавати владу радам, а упродовж багатьох років навчити останніх керувати державою, передавши досвід КПРС¹⁹.

Полярність думок центру та периферії спричинилася до зародження деструкції в компартійних рядах. Початки дезінтеграції ілюструє аналіз таємних повідомлень міськкомів та райкомів КПУ щодо підсумків звітів та виборів у місцеві партійні органи, які вперше відбулися за участі безпартійного активу.

З огляду на вимоги союзного компартапарату якомога критичніше оцінювати роботу низових партійних структур, у Львівській обласній партійній організації розпочинається кампанія самодискредитації, яка стала першим кроком на шляху до втрати одностайності в лавах КПУ.

Під час звітно-виборних зборів Бориславського міськкому пролунало більш як 600 критичних зауважень щодо стилю й методів керівництва в нових умовах²⁰. Комуністи Бродівщини висловили 40 пропозицій на адресу вищестоящих партійних, радянських та господарських органів із приводу того, що в районі змінилося 20,5 % парткерівників низових компартійних ланок. На цеховому рівні розформовано 4 парторганізації, є приклади, де комуністи не рекомендували окремих членів райкому на новий період з причини пасивності останніх. У п’яти організаціях відбулася зміна секретарів парткомів, не передбачена райкомом партії, а комуністи АТП №14610 забалотували секретаря парткому З.Горбаня, навіть не висловивши критичних зауважень²¹. У первинних парторганізаціях Перемишлянського району вимогливо проаналізовано хід реалізації рішень XIX Всесоюзної партійної конференції. Серед 183 зауважень переважна більшість

стосувалася роботи райкому КПУ. Гострій критиці піддавалися парторгани колгоспів “Комунар”, “Ленінський шлях”, “Нове життя”, які загальмували прийом у партію молодих спеціалістів. Під час виборів у районі змінилося 46 парткерівників²². Компартійці Сокальщини вістря критики скерували в бік секретарів парторганізацій, які не мають високих політичних, ділових та моральних якостей, а відтак переобрали 30 з них²³. Інформація, надіслана з Турківського райкому, свідчить про те, що в районі змінилося 62 парткерівники після того, як в їх бік пролунало 258 критичних зауважень²⁴. Подібні приклади характерні всім районним парторганізаціям. Вони демонструють зародження деформації в монолітному компартійному середовищі області. Реформування партії, скероване на її демократизацію, спричинилося до зворотного ефекту. За десятиліття авторитаризму та беззаперечного виконання союзних ініціатив, компартійне середовище на місцях утратило здатність до самовдосконалення. Деструктивні чинники охоплюють увесь обласний компартійний механізм і призводять до втрати взаєморозуміння між центром та регіонами.

Таким чином, ХІХ Всесоюзна партійна конференція, – це не що інше, як спроба цивілізувати КПРС, створити законне підґрунтя для надання демократичного забарвлення “керівній і спрямовуючій” ролі партії. Це реформування було необхідною умовою збереження за КПРС політичної влади в Союзі РСР.

Проте до відома переважної більшості компартійців політична стратегія компартконференції доведена не була. Спроба реформування політичної системи СРСР викликала в них спочатку нерозуміння, а згодом гальмування генеральних ініціатив союзного центру. Компартійне середовище Львівщини сприйняло її як засіб позбавлення КПРС монополії на політичну владу. Таке розгортання подій призвело до зародження перших деструктивних елементів у компартії, які згодом стали причиною дезінтеграції компартійного середовища, а відтак спричинилися до розпаду компартійних структур області.

1. Горбачов М. С. Перебудова і нове мислення для нашої країни і всього світу / М. С. Горбачов. – К., 1987. – С. 11.

2. Державний архів Львівської області у Львові (далі – ДАЛО). – Ф. П-3 (Львівський обком Компартії України), оп. 62, спр. 229. – Арк. 4–6.

3. Коммунист Украины. – 1988. – № 3. – С. 65.

4. ДАЛО. – Ф. П-3, оп. 62, спр. 297. – Арк. 1.

5. ДАЛО. – Ф. П-3, оп. 62, с пр. 325. – Арк. 21.

6. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 325. – Арк. 27.

7. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 325. – Арк. 25.

8. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 325. – Арк. 26.

9. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 296. – Арк. 13.

10. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 297. – Арк. 10.

11. Правда. – 1988. – 30 юня.

12. Правда. – 1988. – 1 юля.

13. Коммунист Украины. – 1988. – № 11. – С. 27.

14. Правда. – 1988. – 2 юля.

15. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 277. – Арк. 1.

16. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 277. – Арк. 2.

17. ДАЛО. Ф. П – 4 (Львовский горком Компартии Украины), оп., 47, спр. 1. – Арк. 17.

18. ДАЛО. Ф. П – 4. оп., 47, спр. 1. – Арк. 21 – 23.

19. Любицкий В. Готовы ли советы взять власть? / В. Любицкий // Правда. – 1988. – 5 октября.

20. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 314. – Арк. 1.

21. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 314. – Арк. 6.

22. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 314. – Арк. 9.

23. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 314. – Арк. 12.

24. ДАЛО. – Ф. П-3, оп., 62, спр. 314. – Арк. 21–22.

The attempts of Communist Party leaders to enlarge the role of the Soviets of the People's Deputies by restricting the activity of the communist apparat resulted in appearance of destructive elements in the communist party environment in Lviv region and in disintegration of the monolithic Ukrainian Communist Party.

Key words: *the socio-economic reforms, the political system, the Ukrainian Communist Party, the Communist Party of the Soviet Union, the national democratic movement, the communist party state apparat.*

УДК 94(477)+321.02

ББК 63.3(4 Укр)627

Валерій ОСТРОВСЬКИЙ

РОЛЬ ЗІНОВІЯ КРАСІВСЬКОГО В ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ

Стаття розглядає один з етапів життєпису представника українського опозиційного руху: дисидента, правозахисника, борця за легалізацію Української греко-католицької церкви, політв'язня, літератора Зіновія Красівського (1929–1991). Уперше залучені різновекторні історичні джерела: архівні матеріали, свідчення очевидців, напрацювання дослідників відповідної проблематики реконструюють факти участі й ролі З.Красівського в історії становлення й розгортання діяльності Українського Національного Фронту (1964–1967).

Ключові слова: *опозиційний рух, З.Красівський, Український Національний Фронт, “Воля і Батьківщина”.*

Українське суспільно-політичне буття впродовж 50–60-х рр. ХХ століття характеризувалося низкою протиріч. З одного боку, придушення збройного повстанського опору на західноукраїнських теренах призвело до остаточного утвердження тоталітарної радянської системи в УРСР, з другого – після приходу до влади М.Хрущова в СРСР розпочався період “відлиги” тієї системи, який створив передумови для реанімації національно-визвольних традицій. Аналізуючи ті події, В.К.Баран у своїй книзі “Україна після Сталіна: нарис історії 1953–1985 рр.” писав: “Критика культу особи відкрила можливість оновлення і лібералізації суспільства. Цей процес проходив важко, болісно, суперечливо, але загалом сприяв громадському пробудженню і національному відродженню на Україні”¹. У політиці зароджувалося дисидентство, у мистецтві – шестидесятництво. В епіцентрі тогочасних подій опинилася ціла когорта молодих постатей, які знову, вже вкотре, піднесли знамено боротьби за незалежність України. Серед їх переліку – непересічна особистість, представник третього покоління українського націоналістичного руху Зіновій Красівський.

На початок 1960-х років припав один із ключових етапів біографії З.Красівського. У той час налагодилося його особисте життя, а в суспільному вимірі – довершувалося формування його українського націоналістичного світогляду². Контроверзи між особистими й суспільними пріоритетами вивели Зіновія Красівського на шлях активного опору тодішній радянській дійсності. Утіленням того опору стала його участь в Українському Національному Фронті (УНФ).

Сьогодні доволі важко об’єктивно оцінити роль і місце З.Красівського в історії УНФ. Адже, незважаючи на достатню кількість даних про цю організацію та її учасників, більшість із них, певною мірою, є односторонніми. На перший погляд, найповнішу інформацію містять п’ятнадцять томів матеріалів кримінальної справи 7536П щодо УНФ, які зберігаються в архіві управління Служби Безпеки України в Івано-Франківській області³. Проте показання допитаних свідків та учасників УНФ, і в їх числі Зіновія Красівського, не можна вважати абсолютно достовірними. Хоча, як зазначав найавторитетніший дослідник діяльності УНФ, історик Юрій Зайцев: “Більшість заарештованих та тих, що проходили свідками розповідали на слідстві все, що знали (якщо знали мало), або те, що вважали меншим злом (якщо знали багато)”⁴. Тож ніхто з них не хотів погіршувати свого становища, а також приносити неминучі неприємності для рідних і близьких. Тобто очевидним є те, що заарештовані та свідки не говорили правди про свою участь чи дотичність до діяльності УНФ або в силу інстинкту збереження, або через попередні домовленості про поведінку на слідстві після провалу організації. Усім подальшим спогадам дійових постатей УНФ (Д.Кведко, І.Губка, М.Мелень⁵ та ін.) також не варто довіряти стовідсотково. Оскільки ці спогади з’явилися здебільшого за роки української незалежності, то їх автори, навпаки, без всіляких обережень намагалися уповажнити свою роль у створенні та функціонуванні УНФ і применшити вагомість інших осіб, зокрема тих, які вже померли. Сучасні дослідники сторінок літопису УНФ (А.Русначенко, М.Панчук, Ю.Зайцев,

Я.Дашкевич⁶ та ін.), виходячи із постулату, що “істина десь посередині”, використовували чи використовують рівнозначно як архівні матеріали, так і спогади. Отже, правдоподібна реконструкція участі і ролі Зіновія Красівського в УНФ є можливою лише за умови залучення якнайбільшого масиву різновекторних історичних джерел.

До Українського Національного Фронту Зіновій Красівський долучився на початковому – підготовчому (виділено тут і далі автором) – етапі його історії. За декілька літ до тих подій, у 1959 р., він повернувся із виселення на Україну. У 1960 р. – одружився з молодшою сестрою дружини свого студентського товариша Мирослава Меленя, Стефанією Юрович. У тому ж часі в молодого подружжя народився син Мирослав (другий син, Ярослав, народився 1964 р., коли постав УНФ). Через два роки З.Красівський закінчив Львівський університет й отримав кваліфікацію “філолога, вчителя української мови та літератури”⁷. У наступному 1963 р. він викупив половину незакінченого житлового будинку в селищі Моршині Львівської області, де й оселився для постійного проживання⁸. В іншій частині дому ще раніше мешкав його швагер М.Мелень. Саме в половині будинку З.Красівського, на вулиці Миру, 9, невдовзі розпочалася історія УНФ⁹.

Проживаючи в Моршині, З.Красівський в основному займався сімейними справами, але водночас не полишав помислів щодо можливості майбутнього антирадянського опору. Насамперед, він проводив ремонт новопроданої частини будинку. При цьому “робив у стінах різні сховки, щоб можна було дещо переховувати в разі потреби на користь підпілля”¹⁰. На державній роботі З.Красівський не працював, оскільки був пенсіонером за інвалідністю й отримував пенсію¹¹. Натомість, реалізуючи отримані в університеті знання, збирав матеріали до анотованого покажчика мемуарної літератури з українознавства¹², пробував свої сили на письменницькій ниві¹³. У 1961 р., за свіденнями дружини Стефанії, розпочав роботу над історичним романом “Байда”¹⁴. Водночас зав’язував чи поновлював коло націоналістично налаштованих знайомих. В їх списку: учитель історії школи села Витвиці Долинського району Івано-Франківської області Богдан Равлюк, учитель історії школи сусіднього села Кальна Дмитро Квецко, колишній однокурсник і літератор Григорій Храпач, згаданий вище швагер М.Мелень¹⁵ та інші співучасники УНФ. У тих турботах минав серпень 1963 року.

Задум утворення й розгортання підпільної структури виник у Д.Квецка. Він уже мав начерки мети й програмових завдань бажаної організації, обміркував її назву – “Український Національний Фронт” – та необхідність випуску відповідного часопису “Воля і Батьківщина”. Ідеями поділився з колегою Б.Равлюком¹⁶. 25 серпня 1963 р. у місті Стрий Д.Квецко і Б.Равлюк зустрілися із Зіновієм Красівським, запропонували йому оцінити написані матеріали й узяти участь у підготовці та діяльності УНФ¹⁷. За спогадами Д.Квецка, він “просив Красівського звернути увагу на те, чи можна щось з того надрукувати на його машинці. При іншій, пізнішій, зустрічі останній... сказав, що те все треба переробляти, скорочувати, а на своїй машинці нічого подібного друкувати не зможе, бо відбиток шрифту його машинки має міліція й легко зможе відшукати, де то друкувалось. І взагалі, доки не викінчить хату в Моршині – нічим займатись не буде”¹⁸. Тому Д.Квецко намагався самостійно вирішити проблеми з виготовленням друкарського пристрою й створенням кліше для тиражування символіки УНФ у назві “Воля і Батьківщини”. Готові витвори він відвіз до Моршина й передав З.Красівському¹⁹. Мабуть, якість пристрою, вигляд кліше З.Красівського не влаштовували, бо він їх проігнорував. Проте ініціатива, “націоналістичні ідеї”²⁰ Д.Квецка викликали в Зіновія Красівського зацікавлення й “запалювали його до праці, до боротьби”²¹.

Зіновій Красівський, незважаючи на сімейний стан і двох малолітніх дітей, прагнув до практичного втілення своїх світоглядних переконань. Він усвідомлював потребу створення добре законспірованої підпільної націоналістичної організації, а також “розумів необхідність випуску підпільного, ідейно-теоретичного часопису”²² як її основи. Упродовж літа 1964 р. З.Красівський написав антирадянську збірку віршів “Месник”²³ та уклав один з головних програмових документів УНФ – “Тактику Українського Національного Фронту”²⁴ (на основі “Тактики” Д.Квецко розробив статут організації під назвою “Статутіві принципи Українського Національного Фронту”)²⁵. У кінці жовтня або на початку листопада 1964 р. З.Красівський, скориставшись безкоштовними квитками брата своєї дружини, міліціонера Юровича Володи-

мира²⁶, поїхав у Караганду до рідного брата Ярослава²⁷. На зворотному шляху він завітав у Москву до іншого рідного брата, Мирослава, і там, на гроші Д.Квецка, придбав друкарську машинку “Optima”²⁸. Машинку таємно привіз у Моршин, а потім у Львів, де переробив з російської мови на українську декі літери її шрифту²⁹. Загалом, здійснені З.Красівським заходи уможливили заснування УНФ і появи його друкованого органу. Пізніше, на допиті у справі УНФ, Зіновій Красівський повідомив: “... Перед тим, як видавати журнал «Воля і Батьківщина» я особисто зробив для оформлення журналу кліше з надписом назви журналу та оунівським «тризубом»”³⁰. Таким чином, завершився початковий етап історії Українського Національного Фронту. Варто підсумувати, що ініціатором його заснування однозначно був Д.Квецко. Зіновій Красівський, поділяючи погляди побратима, виступав безпосереднім виконавцем усіх практичних учинків щодо становлення й розгортання Фронту.

Сучасні дослідники літопису УНФ розпочинають відлік його початкового етапу діяльності з жовтня 1964 р.³¹, що збігається з початком участі в організації Зіновія Красівського. Адже тим місяцем датується перше число журналу “Воля і Батьківщина”³², видрукуване З.Красівським у його помешканні³³. На підтвердження цієї дати існує доволі логічне пояснення Д.Квецка: “Дальше зволікати не було вже куди. Якраз на той час відбувся переворот на вершині московської владної піраміди. У результаті його, Хрущов був усунутий своїми оточенцями від усіх вищих постів в партії та державі. <...> Перші числа “Воля і Батьківщини” були віддруковані у хаті Красівського З.”³⁴. В інших своїх спогадах Д.Квецко називає днем появи “Воля і Батьківщини”: 17 жовтня 1964 р.³⁵ Однак, зіставляючи дані з архівних джерел, визначені дати заснування УНФ і появи його перших видань убачаються не зовсім точними.

Протоколи допитів, постанови про притягнення до відповідальності, обвинувальні висновки не дають чіткої відповіді на запитання про час відліку історії УНФ. Неможливо також з’ясувати дня й місяця надрукування З.Красівським перших видань організації, що демонструють початок її активності.

По-перше, у протоколі допиту Мирослава Красівського зазначено, що Зіновій гостював у Москві в кінці жовтня – на початку листопада 1964 р.³⁶ Як указувалося вище, придбану там друкарську машинку він привіз спочатку в Моршин, а потім у Львів для перероблення шрифту, на що був потрібний певний термін. Тому на підставі цього протоколу не можна з упевненістю стверджувати, що випуск матеріалів УНФ, зокрема “Воля і Батьківщини”, розпочався із середини жовтня 1964 р.

По-друге, в постанові про притягнення в якості обвинуваченого З.Красівського від 11 серпня 1967 р. містяться іншого роду факти: “В кінці 1964 року (вірогідно, грудень. – В. О.) Красівський З.М. надрукував і розповсюдив 6 екземплярів брошури своїх віршів антирадянського змісту під назвою “Месник”. <...> На початку 1965 року (тобто січень–березень. – В. О.) в себе на квартирі написав і віддрукував на придбаній для цього машинці 6 екземплярів документу організаційно настановчого характеру під назвою “Тактика УНФ”, в якому висвітлив цілі і завдання “УНФ” та основні положення боротьби проти Радянської влади в умовах підпілля” (тут і далі збережена мова оригіналу. – В. О.)³⁷. Ці дані уточнюються в протоколі ознайомлення З.Красівського з постановою: “Хоч Квецко і стверджує, що перший номер журналу “Воля і Батьківщина” був надрукований в мене на квартирі в листопаді–грудні 1964 року (одночасно з “Месником”? – В. О.), я переконаний, що він помилився, в дійсності ми розпочали друкувати журнал в лютому–березні 1965 року (одночасно з “Тактикою”? – В. О.) в бункері...”³⁸. Але в обвинувальному висновку у справі УНФ від 21 серпня 1967 р. записані ще інші факти. На одній зі сторінок висновку вказано: “Восени 1964 року (тобто жовтень–листопад. – В. О.) обвинувачені Квецко і Красівський на горищі будинку останнього ... розмножили в 6 примірниках та поділили між собою організаційний документ “УНФ”, так званий “Тактика Українського національного фронту”³⁹. На іншій – зафіксовано: “Створивши антирадянську організацію “Український національний фронт”, обвинувачені Квецко і Красівський ... на початку 1965 року організували систематичний випуск і розповсюдження щомісячного журналу “Воля і Батьківщина”⁴⁰. Зрозуміло, що заарештовані умисно пропонували слідчим дезінформацію, тому установити послідовність появи “Месника”, “Тактики”, “Воля і Батьківщини” на сьогодні неможливо.

Беззаперечним залишається те, що діяльність УНФ започаткувалася або в кінці 1964 р., або на початку 1965 р. Ідейним натхненником Фронту, засновником “Волі і Батьківщини” був Д.Квецко, а З.Красівський – співзасновником, автором збірки віршів “Месник”, засадничої “Тактики”, деяких публікацій, а також технічним виконавцем видавничої продукції.

Спочатку вся видавнича робота УНФ здійснювалася Зіновієм Красівським у власному будинку. Там були надруковані: окремими брошурами його збірка віршів “Месник” і “Тактика Українського Національного Фронту”⁴¹, перші числа журналу “Воля і Батьківщина”⁴². Усі публікації тиражувалися в 6 екземплярах, оскільки, за словами З.Красівського, “шість екземплярів я друкував тому, що більше машинка не могла друкувати, але якби була технічна можливість, то я друкував би примірників значно більше”⁴³. Що ж до кількості номерів “Волі і Батьківщини”, випущених на квартирі в З.Красівського, знову ж таки існують доволі значні розбіжності в цифрах. Ю.Зайцев називає 8 або 3 числа⁴⁴, Д.Квецко – 5 або 1 число⁴⁵, М.Мелень – 3⁴⁶, вирок Верховного Суду УРСР – 1⁴⁷. Тим не менше, свій шлях часопис УНФ розпочав із квартири З.Красівського. Найдетальніші спогади про перебіг процесу друкування подає Д.Квецко: “Друкувався часопис на другому поверсі помешкання, майже на стриху, в бібліотеці, де була його (З.Красівського. – В.О.) зареєстрована машинка, а для не зареєстрованої була виготовлена спеціальна ніша в стіні. Під час друкування, внизу перебувала на варті жінка Стефа. Якщо до помешкання був би зайшов хтось незнайомий чи підозрілий – досить було їй підняти слухавку на телефоні – і ми на верху отримували сигнал тривоги. Тоді негайно ховали одну машинку в сховок у стіні, а другу клали на стіл – і як ні в чому не було – щось невинне на ній друкували”⁴⁸. Зрозуміло, що вся праця здійснювалася з дотриманням найсуворіших заходів конспірації й тому вимагала постійного психологічного напруження. З.Красівський зізнавався: “Я ... остерігався ... відпочиваючих, що жили в мене на квартирі”⁴⁹. Неприємні несподіванки могли принести й односельці, які часто помічали в Моршині заїжджого Д.Квецка. Страх за сім’ю змусив Зіновія Красівського згорнути “домашнє видавництво”.

Навесні 1965 р. УНФ відновив випуск самвидавної продукції. До того часу Д.Квецко обладнав у лісі бункер. Туди й перемістилася підпільна друкарня. Більш детальні дані про ті події значаться в уже згаданій постанові про притягнення в якості обвинуваченого З.Красівського. Там мовиться, що обвинувачений “придбав папір, поштові конверти, копірку, нитки, скло, фарбу, валик для розкатування фарби на склі і все це разом з друкарською машинкою “Optima” навесні 1965 року відвіз в с. Слободу Болехівську Долинського району до Д.М.Квецка, а звідти разом з ним віднесли всі ці знаряддя в бункер”⁵⁰. У тому сховку впродовж майже півторарічного терміну Д.Квецко і З.Красівський утілювали видавничий вияв УНФ.

За період функціонування бункера (весна 1965 – осінь 1966 рр.)⁵¹ кількісні показники самвидаву УНФ є доволі вражаючими. Усього Д.Квецко та З.Красівський виготовили 16 чисел журналу “Воля і Батьківщина” по 6 примірників кожне, тобто 96 примірників; 50 примірників (хоча або 48, або 54. – В.О.) “Заяви Українського Національного Фронту”; декілька примірників (як мінімум 6) звернень – “Меморандум Українського Національного Фронту XXIII з’їзду КПРС” і “Вищим урядовим чинникам на Україні”⁵². До цього варто додати по 6 примірників надрукованих раніше “Тактики Українського Національного Фронту” та збірки віршів “Месник”. Крім того, як зазначав історик Я.Дашкевич: “Треба думати, що, зважаючи на “звичай” 60-х рр. наклад “Волі і Батьківщини” був насправді більший. Підпільну літературу часто переписували рукою, деколи ще раз передруковували на машинці, репродукували зменшеним форматом, фотоспособом. З конспіративних міркувань, та в час посилення репресій такі додаткові примірники знищували”⁵³. Нескладні математичні підрахунки дозволяють зробити висновки про те, що за 2,5 роки діяльності УНФ було надруковано понад 1600 сторінок його видавничих матеріалів. Про їх характер свідчить уривок із вироку Верховного Суду УРСР: “У виготовлених журналах систематично поміщалися вимоги “Українського національного фронту”, організаційні і тактичні питання цієї антирадянської організації, її мета і завдання, злісні наклепи на діяльність Комуністичної Партії і Радянського Уряду, на радянську дійсність, заклики до боротьби проти радянської влади”⁵⁴.

Безпосереднім виготовленням часописів та інших публікацій УНФ займався Зіновій Красівський. Окрім того, на нього, як на філолога, випав обов’язок редагування підготовлених

до публікації статей⁵⁵. На слідстві З.Красівський пояснював: “Що торкається редагування журналів, то я під час друкування в деяких з них вносив тільки поправки стилістичного і орфографічного характеру”⁵⁶. І далі: “Я зробив йому (Д.Квецкові. – В.О.) ряд своїх зауважень композиційного і стилістичного характеру, погоджуючись із їх змістом”⁵⁷. Як писалося вище, усі матеріали друкувалися на машинці по 6 примірників кожної сторінки. З.Красівський працював у гумових рукавицях, щоб не залишати на папері відбитків пальців. Зшивав надруковане спеціальним скорозшивачем. Розподілялися примірники в такому порядку: 1-й, 3-й, 5-й брав З.Красівський, а 2-й, 4-й, 6-й – Д.Квецко⁵⁸. Автором усіх дописів та звернень був Д.Квецко. Усього дві статті: “Хто вони?” та “Колонізатори і їх політика” написав Зіновій Красівський і надрукував їх у журналах “Воля і Батьківщина”⁵⁹.

Умови для праці в бункері були нелегкими, при тому, що перебувати в ньому доводилося “деколи по дві доби”⁶⁰. Холод і вологість змусили шукати виходу із ситуації. Улітку 1966 р. З.Красівський зробив удома металеву піч, яку відвіз до Д.Квецка, а звідти – разом із ним – у бункер⁶¹. Але вже тоді З.Красівський почав відчувати наближення дати розкриття організації. Ставало зрозуміло, що адресовані владним структурам послання “Меморандум Українського Національного Фронту XXIII з’їзду КПРС” і “Вищим урядовим чинникам на Україні” не залишать байдужими відповідні внутрішні органи. Він погодився надрукувати останнє, 16-те число “Волі і Батьківщини”, а потім відмовився “випускати часопис в криївці, в горах”⁶². Отож, восени 1966 р. відвідування бункера припинилося.

Випуск друкованої продукції – лише один із напрямів діяльності УНФ. Одночасно з тим провідники Фронту формували мережу його прихильників, гілок і груп. Повсюдно розповсюджувалися числа “Волі і Батьківщини”, офіційні звернення УНФ, а крім того – оунівська література, знайдена Д.Квецком у занедбаному повстанському схроні⁶³. Поширення антирадянських матеріалів Д.Квецко і З.Красівський у першу чергу розпочали зі своїх знайомих.

Зіновій Красівський зайнявся агітаційно-пропагандистською працею з кінця 1964 р. Саме тоді він заходився “підігрівати” у свого швагера М.Меленя націоналістичні переконання та інформувати його про існування УНФ. На допиті З.Красівський зазначав: “Спочатку я йому ... прочитав брошуру своїх віршів “Месник”, пізніше в 1965 році я поступово ознайомив його з “Тактикою УНФ”, розповів йому про існування Українського Національного Фронту, а потім почав систематично давати читати журнали “Воля і Батьківщина”⁶⁴. Переконавшись, що швагер дотримується антирадянських поглядів, З.Красівський запропонував йому підібрати однодумців серед свого оточення. У вересні 1965 р. М.Мелень познайомив З.Красівського із С.Вардинцем, який неодноразово отримував від останнього журнали “Воля і Батьківщина”⁶⁵. Тоді ж від З.Красівського через М.Меленя він одержав 10 примірників часопису, “Тактику”, збірку “Месник” та оунівські брошури І.Губка. Уже з допомогою С.Вардинця восени 1965 р. у м. Львові З.Красівський зустрівся й познайомився з І.Губкою, від якого намагався роздобути шрифт для виготовлення журналу “Воля і Батьківщина” типографським способом⁶⁶. Подібним чином, через коло знайомих, у грудні 1966 р. до УНФ залучений Б.Криса, а в березні 1967 р. – Г.Прокопович⁶⁷. Загалом, на слідстві у справі УНФ про свій зв’язок із З.Красівським, М.Меленем, І.Губкою, та Г.Прокоповичем підтвердили В.Віхоть, І.Могитич, С.Корольчук, Д.Барандій, С.Вардинець, Є.Бобко, В.Гурський та інші⁶⁸. Це дає підстави довести думку багатьох дослідників про існування чітко структурованих чотирьох груп, що об’єднувалися в Івано-Франківську та Львівську гілки УНФ. Власне З.Красівський, на думку Ю.Зайцева, координував діяльність Львівської гілки УНФ⁶⁹. Він також здійснював зв’язок між Львівською та Івано-Франківською гілками⁷⁰. Тому, окрім агітаційно-пропагандистської, зобов’язаний був перейнятися адміністративною роботою.

Першочерговою проблемою, яка вимагала невідкладного вирішення, виявилася проблема фінансування УНФ. Для її розв’язання Зіновій Красівський звернувся до випробуваного в роки Другої світової війни досвіду УПА. Він задумав виготовлення “бофонів”, які б могли обмінюватися на радянські рублі, а ті забезпечувати фінансові запити УНФ. На початку 1965 р. З.Красівський особисто виготовив кліше і штамп “бофонів”. А влітку 1966 р. у бункері розтиражував понад 20 їх примірників, які намагався розповсюдити поміж учасниками УНФ⁷¹. Оскільки

ки відчувалося наближення провалу Фронту, розповсюдження “бофонів” не набуло широкого розмаху.

Зіновій Красівський старався зліквідувати ще одну “господарську” проблему УНФ. Передбачаючи припинення використання сховку біля с. Слобода Болехівська, належало підібрати йому рівноцінну заміну. Таке місце планувалося облаштувати біля с. Коростів Сколівського району Львівської області. За домовленістю із З.Красівським до здійснення цього задуму долучилися М.Босяк і Є.Горошко⁷². Цей факт залишився прихованим від слідства у справі УНФ.

Нарощування обсягів видавничої продукції, проведення агітаційно-пропагандистської кампанії, формування розгалуженої мережі, намагання налагодження самостійного фінансування наводять на думку про наявність керівної структури УНФ. На слідчій процедурі і Д.Квечко, і З.Красівський усіяло заперечували її існування. Проте деякі офіційні документи, як-от “Заява”⁷³ чи “Меморандум”⁷⁴, містили підписи: “Центральний Провід УНФ” або “Центральний Провід Українського Національного Фронту”⁷⁵. Більшість дослідників історії УНФ підтверджує існування такого органу. Наприклад, Ю.Зайцев проводить паралелі між ОУН і УНФ, тому визнає подібність їх керівних структур і зауважує, що керівники окремих гілок УНФ підпорядковувалися Центральному Проводу⁷⁶. Історик Я.Дашкевич відзначав існування “двоособового Центрального Проводу УНФ” у складі Д.Квечко та З.Красівського⁷⁷. Його підтримує відомий дослідник українського опозиційного руху А.Русначенко: “Керував організацією центральний провід УНФ, за яким реально стояли ті ж таки Д.Квечко та З.Красівський. Перший відповідав за розвиток ідейно-теоретичних і організаційних засад фронту, а другий – за технічне забезпечення організації”⁷⁸. Таким чином, варто погодитися із вітчизняними науковцями й сприйняти існування Центрального Проводу УНФ. Саме він розробляв стратегічні напрями (Д.Квечко) і втілював тактичні кроки (З.Красівський) діяльності організації.

Керований Центральним Проводом Український Національний Фронт розгорнувся в найчисленнішу на той період націоналістичну структуру. За даними Ю.Зайцева, у ньому налічувалося близько 150 більш або менш активних учасників⁷⁹. На думку історика М.Панчука: “Український Національний Фронт був найбільш чисельною, дійовою і довготривалою структурою серед самостійницьких підпільних організацій, новостворених в Україні у 60-х роках”⁸⁰. Головною метою УНФ було здобуття державної незалежності України з іншим, аніж радянський, “державним і суспільним устрійом”⁸¹. Як зазначає М.Панчук: “Український Національний Фронт, у цілому, базував свою ідеологію на засадах українського націоналізму, політику, стратегію і тактику та побудову підпільної організації – на принципах, висунутих і введених у життя Організацією Українських Націоналістів. Уважаючи себе, і з повними на це підставами, спадкоємцем ідей і чину ОУН, Український Національний Фронт не присвоїв собі її назви, освяченої довголітньою боротьбою й численними жертвами. Але він не за назвою, не на словах, а на ділі був фактично відгалуженням ОУН, організованою когортою українських націоналістів, що змагали до здобуття волі та державності України”⁸². А Д.Квечко підсумовує: “... Ідея та чин УНФ виявилися тою вирішальною силою 60-х років в Україні, що забезпечили успіх у проголошенні Незалежності Української Держави в 90-х роках”⁸³.

Перші стеження за учасниками УНФ розпочалися в липні 1966 р. і започаткували **завершальний етап його історії**. Масові затримання відбулися навесні наступного року. Зіновія Красівського в числі основних діячів УНФ заарештували 24 березня 1967 р. о 19 год.⁸⁴. Водночас проведено обшук його помешкання, а через три дні видана постанова про взяття його під варту⁸⁵. 3 квітня 1967 р. З.Красівському висунули попереднє обвинувачення згідно зі ст. 62, ч. 1 КК УРСР⁸⁶. Спочатку, відповідно до місця його проживання й розслідування діяльності Львівської гілки УНФ, слідство вело управління КДБ при Раді Міністрів УРСР по Львівській області, а з початку серпня – управління по Івано-Франківській області. Допити розпочалися в день арешту. Упродовж слідства, що тривало п’ять місяців, З.Красівський витримав 45 допитів, кожен з яких тривав від 1,5 до 6 год., що в загальній середній кількості склало майже 160 годин. До цього ще потрібно додати численні очні ставки, різного роду слідчі експерименти, покази місця розташування бункера тощо⁸⁷.

В архівних матеріалах кримінальної справи щодо УНФ не міститься жодного факту негідної поведінки Зіновія Красівського під час проведення слідства. Необхідно зауважити, що

на перших десяти допитах він узагалі заперечував існування УНФ, антирадянське самвидавство, знайомства з учасниками організації та їх показання⁸⁸. Хоча Д.Квечко й звинувачує З.Красівського в розкритті бункера⁸⁹, у цьому епізоді не все так просто. Треба гадати, що З.Красівський зробив це тоді, коли усвідомив: з якихось джерел слідчі вже знали про бункер і його місцезнаходження. Такими ж, як і в усіх, були його “широсердні покаяння”. Зважаючи на те, що вдома залишалися дружина і двоє малолітніх дітей, можна тільки здогадуватись про адекватність помислів і поведінки заарештованого. Варто зазначити, що З.Красівському вдалося відмежувати дружину від участі в УНФ. Як Зіновій, так і Стефанія всіляко заперечували будь-яку її дотичність до справ чоловіка⁹⁰. (Пізніше Д.Квечко згадує, що С.Красівська особисто доправила до Москви “Меморандум Українського Національного Фронту ХХІІІ з’їзду КПРС”⁹¹). Окрім вищезазначеного треба згадати ще один факт стосовно поведінки З.Красівського в час досудового слідства. 6–7 липня 1967 р. Львівський обласний суд розглядав справу про обвинувачення Г.Прокоповича. Скориставшись трибуною суду, Зіновій Красівський заявив: “Я був твердо переконаний, що треба вести боротьбу з радянською владою... Методом активізації антирадянських елементів в Україні, розповсюдженням антирадянської літератури ми думали повалити радянську владу і таким чином організувати Самостійну Україну з своєю етнографічною територією, незалежною від Росії”⁹². Мужність і незламність поведінки З.Красівського потверджує те, що постановою від 2 серпня 1967 р. матеріали “в відношенні З.М.Красівського” виділені в окреме “переведення”⁹³. 11 серпня 1967 р. йому висунули остаточне обвинувачення⁹⁴. Зіновій Красівський притягувався до відповідальності за ст. 56, ч. 1 і ст. 64 КК УРСР⁹⁵. Таким чином, висунуте обвинувачення стало жорсткішим, аніж попереднє, що спростовує будь-яку імовірність співпраці З.Красівського із КДБ.

21 серпня 1967 р. у кримінальній справі стосовно УНФ було оголошено загальний обвинувальний висновок, який 12 вересня 1967 р. затвердили й направили до Верховного Суду УРСР⁹⁶. Виїзний Верховний Суд УРСР відбувся 27 листопада в м. Івано-Франківськ. З.Красівський тримався мужньо. Суд констатував: Д.Квечко і З.Красівський “вчинили особливо небезпечний державний злочин”; “підсудні були організаторами ... створення ворожої антирадянської організації”⁹⁷. Сторона обвинувачення вважала за доцільне призначити організаторам УНФ смертну кару. Однак, урахувавши “визнання вини і розкаяння”, суд засудив і визначив міру покарання: “... Красівському Зіновію Михайловичу 12 (дванадцять) років позбавлення волі, з відбуттям перших 5 (п’ять) років у тюрмі, а решти 7 (сім) років у виправно-трудова колонії суворого режиму, з конфіскацією всього особистого йому майна, з засланням на 5 (п’ять) років. ... Зарахувати в строк відбуття ... міри покарання ... попереднє утримання під вартою ... з 24 березня 1967 року”⁹⁸. Це було друге за суворістю покарання у справі УНФ.

Отож, 27 листопада 1967 р. завершився літопис УНФ. Крім запропонованих вище, існують факти, що по-іншому висвітлюють участь і роль головних дійових осіб в його історії. Насамперед, простежується тенденція залучення до кола ініціаторів, організаторів та найактивніших учасників УНФ М.Меленя. Той же Ю.Зайцев пише про те, що в серпні 1963 р. Д.Квечко і Б.Равлюк запропонували взяти участь у створенні й діяльності УНФ колишнім політ’язням М.Меленю і З.Красівському⁹⁹. Його думку продовжує Є.Святківська: “Ініціаторами створення УНФ були З.Красівський та М.Мелень”¹⁰⁰. Вона зазначає: “Назву й кліше видання запропонував М.Мелень, а назву Український Національний Фронт (УНФ) – Д.Квечко <...>. Журнал редагував М.Мелень”¹⁰¹. Унаслідок таких публікацій дуумвірат засновників й основних діячів УНФ перетворюється в тріумвірат. Проте архівні матеріали кримінальної справи стосовно УНФ не пропонують підтвердження подібних версій, деякі з них не підкріплює сам М.Мелень¹⁰². Очевидно, таких фактів або не було, або їх надзвичайно ретельно приховували. Таким чином, ініціатива, створення, організація й керівна діяльність УНФ усе-таки виявлялися двоособно.

Узагальнюючи дані різнобічних історичних джерел про участь і роль Зіновія Красівського в Українському Національному Фронті, варто розмежувати їх у контексті різних етапів історії УНФ. На початковому етапі З.Красівський підтримав ініціативу, стратегічні плани Д.Квечко щодо створення націоналістичної підпільної організації. Він розробив її основний засадничий документ – “Тактику Українського Національного Фронту”, написав збірку віршів

“Месник”, а також реалізував на практиці задуми щодо започаткування самвидавної справи УНФ. На діяльній етапі історії УНФ З.Красівський виступав співочільником двоособового Центрального Проводу УНФ, був автором окремих публікацій його друкованого органу – “Волі і Батьківщини”, координував дії Львівських груп загальної підпільної структури, здійснював зв’язок між її Львівською й Івано-Франківською гілками, проводив технічно-видавничу роботу та її забезпечення, а також виконував агітаційно-пропагандистські обов’язки й намагався вирішувати фінансові справи УНФ. На завершальному етапі З.Красівський кваліфікувався як один з основних звинувачених, достойно представляв інтереси УНФ під час слідства та судових процесів, отримав другу за суворістю міру покарання, що ще раз підтвердило його значущість в організації. З приводу контроверз між особистим і суспільним у житті Зіновія Красівського Д.Квецко записав: “Усе мав, усього достарався, доробився і знав: усе полетить прахом, вітром, а залишиться лише один героїчний чин та довголітні муки по місцях неволі й сліз. Коли вже у Володимирській тюрмі писав свої знамениті “Невольницькі плачі” – писав їх не зігнутий чи зламаний ворогом невільник, а гордий і відважний борець, готовий і життя покласти на жертвний вівтар Нації”¹⁰³.

1. Баран В. К. Україна після Сталіна : нарис історії 1953–1985 рр. [Текст] / В. К. Баран. – Львів : “Свобода”, 1992. – С. 43.
2. Островський В. Формування українського націоналістичного світогляду Зіновія Красівського / Валерій Островський // Мандрівець. – 2010. – № 2. – С. 38–45.
3. Архів управління Служби Безпеки України в Івано-Франківській області (Далі – АУСБУ ІФО). – Спр. 7536П, т.1–15.
4. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 1997. – № 2. – С. 32.
5. Губка І. Мої зауваження / Іван Губка // Воля і Батьківщина. – 1995. – № 1. – С. 95; 3 виступів на урочистостях до 30-річчя УНФ // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 616–620; Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ) / Дмитро Квецко // Воля і Батьківщина. – 2004. – № 1. – С. 26–36; Квецко Д. УНФ у спогадах учасників підпілля / Дмитро Квецко // Воля і Батьківщина. – 2007. – № 1–2. – С. 13–18.
6. Дашкевич Я. Новий етап розвитку української політичної думки (Сторінками “Волі і Батьківщини” (1964–1966)) / Ярослав Дашкевич // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 48–54; Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту... – С. 26–34; Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського Національного Фронту / Юрій Зайцев // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 14–47; Зайцев Ю. Український Національний Фронт у боротьбі за волю України / Юрій Зайцев // Воля і Батьківщина. – 2007. – № 1–2. – С. 19–57; Панчук М. Від УВО–ОУН до УНФ: єдність і спадкоємність українського націоналістичного підпілля / Мирослав Панчук // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 5–13; Русначенко А. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. / А. Русначенко // Український історичний журнал. – 1997. – № 4. – С. 81–94.
7. Островський В. Названа праця.
8. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 26.
9. Там само.
10. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту... – С. 30.
11. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 26.
12. Там само. – Арк. 116.
13. Там само. – Арк. 323.
14. АУСБУ ІФО. – Т. 5, арк. 109–114.
15. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 77–79, 88–90, 148–149.
16. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 28–29.
17. Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського Національного Фронту... – С. 35.
18. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 29.
19. Там само. – С. 30.

20. Там само. – С. 31.
21. Там само.
22. Там само.
23. АУСБУ ІФО. – Т. 10, арк. 345–347.
24. Там само. – Арк. 299–305.
25. Русначенко А. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. ... – С. 90.
26. АУСБУ ІФО. – Т. 5, арк. 144–146.
27. Там само. – Арк. 139–140.
28. Там само. – Арк. 209–210.
29. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 418.
30. Там само. – Арк. 427.
31. Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського Національного Фронту... – С. 35; Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 31.
32. Воля і Батьківщина. – 1964. – Жовтень. – Ч. 1 // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 72–90.
33. Вирок Верховного Суду УРСР у справі Д. Квецка, З. Красівського, Я. Лесіва, В. Кулинина і М. Дяка // Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. Д. Зайцев. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2000. – С. 390.
34. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 32.
35. Квецко Д. УНФ у спогадах учасників підпілля... – С. 14.
36. АУСБУ ІФО. – Т. 5, арк. 209–210.
37. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 418.
38. Там само. – Арк. 426–427.
39. АУСБУ ІФО. – Т. 14, арк. 113.
40. Там само. – Арк. 115.
41. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 418; Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 31.
42. Там само.
43. АУСБУ ІФО. – Т. 5, арк. 221.
44. Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського Національного Фронту... – С. 35; Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту... – С. 27.
45. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 426–427; Квецко Д. УНФ у спогадах учасників підпілля... – С. 14.
46. 3 виступів на урочистостях до 30-річчя УНФ... – С. 619–620.
47. Вирок Верховного Суду УРСР у справі Д. Квецка, З. Красівського, Я. Лесіва, В. Кулинина і М. Дяка... – С. 390.
48. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 32.
49. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 196.
50. Там само. – Арк. 419.
51. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 205; Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 35.
52. АУСБУ ІФО. – Т. 14, арк. 108–179; Вирок Верховного Суду УРСР у справі Д. Квецка, З. Красівського, Я. Лесіва, В. Кулинина і М. Дяка... – С. 390.
53. Дашкевич Я. Новий етап розвитку української політичної думки (Сторінками “Волі і Батьківщини” (1964–1966))... – С. 49.
54. Вирок Верховного Суду УРСР у справі Д. Квецка, З. Красівського, Я. Лесіва, В. Кулинина і М. Дяка... – С. 390.
55. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту... – С. 27.
56. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 429.
57. Там само. – Арк. 424.
58. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 207–208, 428; Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 32.
59. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 429.
60. Там само. – Арк. 212.
61. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 200; Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 30.
62. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 34–35.
63. Там само. – С. 30.

64. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 430.
 65. Там само. – Арк. 420.
 66. Там само. – Арк. 421.
 67. Там само. – Арк. 421–422.
 68. АУСБУ ІФО. – Т. 5, арк. 251.
 69. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту... – С. 27.
 70. Святківська Є. “Та ми всі тортури знесем...” Слово про “Український Національний Фронт” / Єлисавета Святківська // Воля і Батьківщина”. – 1995. – № 1. – С. 23–24.
 71. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 418–422.
 72. Губка І. Мої зауваження... – С. 95.
 73. Заява Українського Національного Фронту // АУСБУ ІФО. – Т. 8, арк. 77.
 74. Воля і Батьківщина. – 1966. – Березень. – Ч.13 // АУСБУ ІФО. – Т. 10, арк. 320–321.
 75. Заява Українського Національного Фронту // АУСБУ ІФО. – Т. 8, арк. 77; Воля і Батьківщина. – 1966. – Березень. – Ч.13 // АУСБУ ІФО. – Т. 10, арк. 321.
 76. Зайцев Ю. Стратегія і тактика Українського Національного Фронту... – С. 16.
 77. Дашкевич Я. Новий етап розвитку української політичної думки (Сторінками “Волі і Батьківщини” (1964–1966))... – С. 49.
 78. Русначенко А. Український національний фронт – підпільна група 1960-х рр. ... – С. 83.
 79. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту... – С. 29.
 80. Панчук М. Від УВО–ОУН до УНФ: єдність і спадкоємність українського націоналістичного підпілля... – С. 11.
 81. АУСБУ ІФО. – Т. 14, арк. 111.
 82. Панчук М. Від УВО–ОУН до УНФ: єдність і спадкоємність українського націоналістичного підпілля... – С. 12.
 83. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 36.
 84. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 17.
 85. Там само. – Арк. 19.
 86. Там само. – Арк. 104.
 87. Там само. – Арк. 1–437.
 88. Там само. – Арк. 69–107.
 89. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 36.
 90. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 196; Т.5, арк. 109–125.
 91. Квецко Д. Причинки до історії Українського Національного Фронту (УНФ)... – С. 34.
 92. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту... – С. 32.
 93. АУСБУ ІФО. – Т. 3, арк. 4.
 94. Там само. – Арк. 417–422.
 95. Там само. – Арк. 422.
 96. АУСБУ ІФО. – Т. 14, арк. 108–180.
 97. Вирок Верховного Суду УРСР у справі Д.Квецка, З.Красівського, Я.Лесіва, В.Кулинина і М.Дяка... – С. 398.
 98. Там само. – С. 399.
 99. Зайцев Ю. Ідея і чин Українського національного фронту... – С. 27.
 100. Святківська Є. “Та ми всі тортури знесем...” Слово про “Український Національний Фронт”... – С. 23.
 101. Там само. – С. 24.
 102. З виступів на урочистостях до 30-річчя УНФ... – С. 619.
 103. Квецко Д. УНФ у спогадах учасників підпілля... – С. 16.

This article takes up a live history stage of a famous representative of the Ukrainian opposition movement, dissident, human rights activist, fighter for Ukrainian Greek Catholic church legalization, political prisoner, man of letters Zinovyi Krasivskiy (1929–1991). For the first time the multiaspect historical sources were used such as archive documents, attestations of eyewitnesses, research groundworks of corresponding problematic that reconstruct the facts of Krasivskiy participation and role in the history of the development of The Ukrainian National Front (1964–1967).

Key words: *opposition movement, Z.Krasivskiy, Ukrainian National Front, “Freedom and Motherland”.*

УДК 94 (477):(031)
 ББК 63.3 (4 Укр)

Степан БОРЧУК

ВІТЧИЗНЯНА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНА ТРАДИЦІЯ ХХ ст.

Енциклопедія – це наукове або науково-довідкове видання, що об’єднує в певній системі найістотніші відомості з усіх галузей знань практичної діяльності (універсальна) або будь-якої однієї (галузева енциклопедія). Енциклопедія відображає рівень розвитку науки і культури, світобачення епохи, певної держави.

Ключові слова: *енциклопедія, людське знання, практична діяльність.*

Першими виданнями енциклопедичного типу в Україні були рукописні словники незрозумілих слів – так звані азбуковники. 1627 р. у Києві письменник і друкар Памво Беринда випустив перший в Україні й загалом у Східній Європі друкований азбуковник “Лексіконь славно-роскій и ймень тлькованіє”, який містив приблизно 7 000 слів – загальних і власних назв переважно тогочасної церковнослов’янської мови з перекладом і тлумаченням їх українською літературною мовою початку XVII ст.

Справжньою українознавчою енциклопедією була видана 1798 р. у Петербурзі праця Я.М.Марковича “Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях”¹. У 1839–1840 рр. у Києві побачила світ двотомна “Энциклопедия законоведия” К.Неволіна², а в 1910–1912 рр. Харківське товариство поширення в народі грамотності видало “Народную энциклопедию научных и прикладных знаний” (т. 1–14).

Проте найпопулярнішою російськомовною енциклопедією дореволюційного періоду був “Энциклопедический словарь” видання Брокгауза й Єфрона (1890–1907) (вийшло 82 книги і 4 додаткових томи). Його друге видання під назвою “Новый энциклопедический словарь” припинилося 1916 р. на 29 томі. Найважливіші статті на українські теми для цього видання підготували відомі українські громадсько-політичні діячі, науковці й літератори І.Франко (великий огляд українського письменства), М.Сумцов (стаття про Т.Шевченка), М.Василенко, І.Луцицький, В.Науменко, П.Житецький та ін. Значний обсяг різноманітного матеріалу містив “Энциклопедический словарь Гранат” (його сьоме видання в 58 томах виходило впродовж 1910–1948 рр.), в якому співробітничали М.Василенко, Б.Грінченко та ін.

Робота над першою модерною українознавчою енциклопедією розпочалася за ініціативою петербурзьких українців і прихильних до української справи російських учених у 1909–1911 рр. Видання, яке цілком стояло на висоті тодішнього рівня науки й досі не втратило свого значення³, з’явилося в 1914–1916 рр. у Петрограді за редакцією Ф.К.Вовка (антропологія, етнографія, мистецтво), М.С.Грушевського (історія, географія, статистика), М.М.Ковалевського (господарство), Ф.Є.Корша (мова, література, мистецтво), А.Ю.Кримського (мова й література), М.І.Туган-Барановського (господарство), О.О.Шахматова (мова й література) і мало назву “Украинский народ в его прошлом и настоящем”. Задля популяризації знань про Україну серед широких верств освіченого російського суспільства видавалася енциклопедія російською мовою. Через воєнні дії із запланованих чотирьох томів пощастило видати лише два. У наступних томах планувалося вмістити, зокрема, великий відділ з історії української літератури, більшу частину якого мав підготувати відомий вітчизняний публіцист і літературознавець С.О.Єфремов.

Як продовження перерваної війною української енциклопедичної справи можна розглядати заходи Української академії наук (УАН) щодо підготовки енциклопедичних видань.

23 січня 1919 р. на надзвичайному Спільному зібранні УАН було засновано Постійну комісію для складання й видання біографічного словника діячів України. Головою комісії було затверджено відомого історика, академіка Д.І.Багалія, керівничим над працями комісії – В.Л.Модзалевського. Після переїзду Д.І.Багалія до Харкова його на цій посаді замінив

М.П.Василенко, а після смерті 1920 р. В.Л.Модзалевського керівним став П.Я.Стебницький. У комісії діяли відділи великокнязівської та польсько-литовської доби, історично-літературний та мистецтв. На всій території України працювали кореспонденти, які надсилали необхідні матеріали.

1920 р. комісія збрала 13 тис. карток з іменами, підготувала 195 життєписів. 1921 р. було скорочено 9 штатних співробітників комісії, тому на 1 січня 1922 р. було підготовлено лише до 37,5 тис. карток з іменами та 450 біографічних текстів. 1922 р. за браком коштів для оплати статей надходження їх до комісії припинилося. Упродовж 1923 р. картотека комісії зроста майже на 11 тис. карток, розпочалося складання основного списку імен, зведення до алфавіту всього зібраного матеріалу, складання біографій. Того ж 1923 р. помер П.Я.Стебницький, і академік М.П.Василенко склав із себе обов'язки голови, залишивши за собою тільки редакторську працю у відділі діячів гетьманської доби. Вихід із кризи був знайдений шляхом обрання головою комісії академіка С.О.Єфремова. Брак коштів не дозволив залучити до роботи необхідну кількість фахівців, проте до друку був підготовлений рукопис першого тому "Біографічного словника діячів України" (з прізвищами на літеру "А"), який так і не був виданий⁴. 1921 р. при Всеукраїнській Академії наук (ВУАН) було створено ще одну інституцію енциклопедичного спрямування – Комісію для складання енциклопедичного словника, головою якої був також П.Я.Стебницький, а секретарем – С.П.Постернак, що перебрав керівництво після смерті П.Стебницького.

Уже 1921 р. Комісія для складання енциклопедичного словника при ВУАН ухвалила одночасно з роботою над томами словника на літеру "А" розпочати підготовку позачергового тому (або й двох томів), присвяченого виключно Україні, в якому на 40–60 аркушах містився б у стислому вигляді "нарис всього життя України, з усіх його сторін, в усіх процесах і явищах"⁵. Головним редактором тому "Україна" був затверджений академік С.О.Єфремов.

Проте за браком належного державного фінансування академічної науки багатообіцяюча діяльність і цієї енциклопедичної інституції ВУАН вимушено припинилася. У "Звідомленні ВУАН за 1923 р." подано характеристику "безвихідно лихого становища" Комісії для складання енциклопедичного словника: "Хоча біля комісії гуртувалися першорядні наукові сили, але цілковитий брак коштів для оплати статей урешті-решт спинив усе. Треба було б великих кредитів од держави, а вони не відпускалися, – і отой брак коштів привів нарешті до того, що замовлені статті перестали до словника надсилатися. Ще 1922 р. праця в Комісії... полягала вже тільки в тому, щоб підготовлювати реєстр потрібних статей. Такий реєстр на весну 1924 р. буде закінчений, а тому вже постановлено, що з весни 1924 р. можна буде всяку працю над енциклопедичним словником остаточно припинити, а величезного готового реєстра й готові статті треба буде переховувати до іншого часу, сприятливішого для енциклопедій"⁶.

Прагненням залишити свій слід в історії енциклопедичної справи позначені вже перші кроки більшовицького владарювання на теренах колишньої імперії Романових. Нова адміністрація приділяла пильну увагу питанням підготовки "справді наукових, що відображають передовий революційний світогляд робітничого класу і пройнятих духом войовничої більшовицької партійності" енциклопедичних видань. Після кількох невдалих спроб кремлівське керівництво знайшло перспективний шлях, і 1925 р. за постановою ЦВК СРСР було створено акціонерне товариство "Советская Энциклопедия"⁷. Кількість його штатних співробітників на 1 січня 1929 р. становила 218, на 1 січня 1930 р. – 245 осіб⁸. Унаслідок докладених зусиль уже в 1928–1931 рр. побачила світ десяти томна "Малая Советская Энциклопедия" (2-ге вид. – 1933–1947 рр.). Перша 65-томна "Большая Советская Энциклопедия" ("БСЭ") видавалась упродовж 1925–1947 рр. За прикладом росіян сказати власне слово в енциклопедичній галузі прагнуло й керівництво УСРР.

19 жовтня 1927 р. секретаріат ЦК КП(б)У визнав за доцільне обговорити справу "видання української радянської енциклопедії на політбюро ЦК..."⁹. Після попереднього вивчення й обговорення проблеми, політбюро ЦК КП(б)У на засіданні 26 жовтня 1927 р. ухвалило: "а) Визнати за необхідне приступити до видання Української Радянської Енциклопедії; б) для детальної розробки всіх питань, що зв'язані з виданням енциклопедії, утворити комісію в складі тт. Скрипника (голова), Затонського, М.Попова, Хвилі, Шліхтера, Гопнер з тим, аби поста-

нову уряду про видання Української Радянської Енциклопедії було опубліковано до X роковин існування УСРР"¹⁰.

Це рішення політбюро підтримав X з'їзд КП(б)У 20–29 листопада 1927 р., у резолюції якого "Про завдання культурного будівництва на Україні", зокрема, наголошувалося: "Зріст української культури за роки існування радянської влади висовує вже потребу поставити велике наукове завдання про видання великої радянської української енциклопедії. З'їзд доручає Центральному Комітетові розробити це питання"¹¹.

Утім, актуальне восени 1927 р. питання про видання власної республіканської енциклопедії невдовзі відходить у тінь: на часі у керівників УСРР "нагальніші" справи – внутріпартійна боротьба, розлам у КПЗУ, форсована колективізація, стрибок у "надіндустріалізацію", приборкання "старої" інтелігенції. Тільки подолавши згадані "перешкоди", можна було повернутися до питання про видання "УРЕ".

Справа з підготовкою "УРЕ" зрушила з місця лише на початку 1929 р. 18 лютого 1929 р. на засіданні секретаріату ЦК КП(б)У, виходячи з доповіді "Про поповнення комісії по виданню Української Радянської Енциклопедії", ухвалили: "Ввести додатково в склад комісії тт. Любченко і Річицького <...>. Питання внести на ПБ (політбюро. – С.Б.)"¹². Комісія для розробки питання про видання "УРЕ" під головуванням секретаря ЦК КП(б)У П.П.Любченка 15 липня 1929 р. запропонувала низку першочергових заходів для негайного розгортання роботи над проектом: "1. Прийняти постанову про видання УРЕ, що проект її додається <...>. 4. Визнати за необхідне випускати УРЕ тиражем у 20.000 прим. <...>"¹³.

Постанови політбюро ЦК КП(б)У тоді ухвалено не було. Проте запропонований Комісією для розробки питання про видання "УРЕ" проект такої ухвали становить значний інтерес. У згаданому документі йшлося: "Величезний розвій та зріст української радянської культури за час існування УСРР дає можливість вже зараз поставити питання про підсумки цього розвитку й оформлення його в фундаментальній енциклопедичній роботі <...>. Визнаючи, що ці завдання могутньої підойми для будівництва української пролетарської культури може виконати Велика Українська Радянська Енциклопедія, Політбюро визнає за необхідне з слідуючого бюджетового року приступити до видання УРЕ"¹⁴.

Далі проект ухвали політбюро ЦК КП(б)У від теоретико-ідеологічного обґрунтування видання та його загального кадрового забезпечення переходив до конкретніших питань підготовки енциклопедії: "Загальну редакційну колегію УРЕ затвердити в такому складі: Любченко, Скрипник, Чубар, Затонський, Хвиля, Гопнер, Річицький, Яворський, Юринець <...>. Головним редактором УРЕ призначити т. Скрипника М. О."¹⁵.

За досвідом організації роботи над енциклопедією Комітет у справах друку УСРР звернувся до московських колег, які 25 грудня 1929 р. надіслали на ім'я голови Комітету М.А.Агуфа відомості про структуру апарату Акціонерного товариства "Советская Энциклопедия", баланс на 1 січня 1930 р. та інші матеріали¹⁶. Справа організаційної підготовки тридцяти томного видання починала набирати виразнішого вигляду. Тим більше, що "підганяла" відділена від УСРР державним кордоном Західна Україна, де переважно колом учених Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові вирішувалася енциклопедична справа, з якою зволікали в Харкові.

Упродовж 1930–1935 рр. з ініціативи й за головною редакцією професора І.Раковського, а також за допомогою членів НТШ було видано тритомну "Українську Загальну Енциклопедію – Книгу Знання" (за місцем друкування – Коломия – названа також "коломицькою"). Перший зшиток видання з'явився у квітні 1930 р., останній, 30-й – 1935 р. У зверненні до читачів редакційна колегія "УЗЕ" наголошувала: "Невпинний розвиток людської культури постійно збільшує людське знання..., що його не в силі охопити ніяка людина <...>. Та чим людина культурніша, тим більше цікавиться різноманітними проявами життя, тим сильніше відчуває потребу їх розуміти. Заспокоїти цю потребу було віддавна завданням підручних книг знання, де кожний міг знайти необхідні факти та пояснення різних явищ <...>. Такі книги знання – енциклопедії – поширені від віків серед великих культурних народів – тільки ми досі не могли спромогтися на такий твір. Отся перша Українська Загальна Енциклопедія має на меті в 3-х томах дати якомога більшу кількість назв (гасел), що містили б найкращі відомості про

видатних діячів..., про важливіші дати, події й місцевості... та пояснювали би досягнення в усіх ділянках людського знання”.

Полемізуючи з тогочасними радянськими публікаціями з їхньою комуністичною заангажованістю, редколегія підкреслювала позапартійність власної позиції та універсальність свого видання. Як закид на власну адресу міг розглядати урядовий Харків і таке місце зі вступу до першого тому “УЗЕ”: “Видання Енциклопедії зв’язане з великими коштами; в інших культурних народів таке діло беруть на себе державні установи або великі засібні накладні. У нас таке видання взяв на себе невеличкий гурток людей, що жертвували все своє майно для здійснення культурної ідеї”¹⁷.

Ця тритомна енциклопедія за головною редакцією І.Раковського й за редакційною участю професора В.Сімовича, В.Дорошенка й М.Рудницького стала першою українською енциклопедією в справжньому розумінні цього слова, оскільки об’єднала сотні українських учених із західноукраїнських земель й еміграції та вперше дала українському громадянству загальні відомості і, передусім, упорядкований матеріал про Україну за гаслами (т. I–II), а також суцільно зібраний у третьому томі, відредагованому В.Сімовичем. Українознавча частина “УЗЕ” була великим кроком уперед у порівнянні з попередніми спробами¹⁸.

Отже, підготовка “УЗЕ” й поява її першого зшитка стали тим каталізатором, який суттєво активізував заходи партійно-державного керівництва УСРР щодо видання “Української Радянської Енциклопедії”. 18 березня 1930 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: “а) Затвердити редакційну колегію в складі тт. Косіора, Любченка, Скрипника, Затонського, Чубаря, Шліхтера, Хвилі, Річицького, Якіра, Порайка; б) Головним редактором затвердити тов. Скрипника <...>”¹⁹. Поволі зрушив з місця й процес “оформлення в радянському порядку” видання енциклопедії. 18 травня 1930 р. відбулося засідання підготовчої комісії РНК УСРР, яка визнала “за потрібне організувати видання Української Радянської Енциклопедії на пропонуваннях від НКОсвіти УСРР засадах, для чого утворити у віданні НКОсвіти УСРР Акційне товариство, до складу якого мають увійти державні установи та підприємства, а також громадські та кооперативні організації <...>”²⁰.

1930–1932 рр. відбувалося подальше структурування головної та відділівських редколегій видання, комплектувався й часто змінювався штат редакторів і співробітників енциклопедії, визначалося коло авторів, замовлялися статті, тривала інша науково-організаційна та видавнича робота.

Ідея підготовки “Української Радянської Енциклопедії” була відповіддю на виклики часу: потреба зміцнення свого становища, насамперед у сфері духовно-культурного життя, жорстко диктувала комуністичній адміністрації необхідність оперативної підготовки енциклопедичних видань, які б доносили до масового читача й укорінювали серед населення опанованих більшовиками територій колишньої імперії Романових специфічно комуністичне світобачення. Українське більшовицьке керівництво, яке звикло оглядатися на приклад Москви, не поспішало з власною ініціативою в цьому напрямку. Характерно, що столичний Харків відверто нехтував й наявними українськими енциклопедичними традиціями минулого й зусиллями ВУАН, яка ініціювала на початку 20-х років підготовку кількох енциклопедичних видань.

Осінь 1927 р., від жовтня до листопада 1930 р., коли реально розгорнулася робота над підготовкою “УРЕ”, відділяють три роки. В історії республіканського енциклопедичного проекту ці роки можна назвати втраченим часом, що фатальним чином вплинув на долю підготовки “Української Радянської Енциклопедії”, прирікши, зрештою, на невдачу й довгі роки забуття цієї так званої скрипниківської “УРЕ”. У листопаді 1934 р. проект “УРЕ” було згорнуто, підготовлені томи відправлені на цензурний перегляд. Відтак до відновлення видання вже не поверталися²¹, а ініціатива перейшла до закордонних українознавців.

1941 р. з’явився підручник українознавства німецькою мовою за редакцією директора Українського наукового інституту в Берліні професора І.Мірчука – “Handbuch der Ukraine” – своєрідна енциклопедія українознавчих відомостей з вітчизняної минувшини й сучасності²². Ця енциклопедія, друге видання якої не отримало дозволу німецької цензури, охопила різні ділянки українознавства, окрему увагу присвятивши господарству України. Натомість невдачею скінчилася справа “Енциклопедії Українознавства”, що її 1941 р. почало друкувати в Кракові

видавництво “Бистриця” за редакцією І.Раковського і Є.Ю.Пеленського. Енциклопедія була розрахована на 5 випусків, але вийшов лише перший випуск, присвячений природі й демографії України²³.

1945 р., на хвилі оптимістичних очікувань, пов’язаних із перемогою у Другій світовій війні, і так званого “розширення прав союзних республік” постала друга спроба підготовки “Української Радянської Енциклопедії”. На початку 1948 р. газета “Радянська Україна” повідомила про заснування видавництва “УРЕ” та його завдання підготувати однойменну 20-томну енциклопедію (по 60 арк. у кожному томі). Однак того ж 1948 р. і цей проект був згорнутий. У зв’язку з черговою кампанією “боротьби з українським буржуазним націоналізмом” проект видання республіканської “УРЕ” був визнаний несвоєчасним й недоцільним.

Натомість в еміграції Науковим товариством імені Шевченка в Мюнхені впродовж 1949–1952 рр. було надруковано у трьох томах загальну частину “Енциклопедії українознавства” – своєрідний підручник, що складається з низки великих статей із різних галузей українознавства. Матеріал поділено на 20 розділів: I. Загальні відомості; II. Фізична географія і природа; III. Людність; IV. Етнографія; V. Мова; VI. Історія; VII. Церква; VIII. Право; IX. Культура; X. Художня література; XI. Просторове мистецтво; XII. Театр, музика, танок; XIII. Кіно, фото, радіо; XIV. Наука, освіта, виховання; XV. Видавництва і преса; XVI. Бібліотеки; архіви, музеї; XVII. Народне господарство; XVIII. Суспільство; XIX. Охорона здоров’я і фізична культура; XX. Військо. Спершу був передбачений й 21-й розділ, але його перенесено до другої, словникової частини. Головну редакцію очолили В.Кубійович і З.Кузеля. Ініціатором, укладачем й організатором колективу авторів (120 осіб) видання був В.Кубійович²⁴.

Після завершення виходу тритомника загальної частини “Енциклопедії українознавства” головна редакція, очолювана В.Кубійовичем, почала укладати в абетковому порядку гасла, що стосуються України й українознавства. Упродовж 1955–1985 рр. надруковано 10 томів словникової частини “Енциклопедії українознавства”, що містить понад 20 тис. заміток і статей різного формату. Характерною рисою видання став акцент на гуманітарних матеріалах (найбільше спотворюваних радянською цензурою) при релятивно меншій увазі до матеріалів на природничу, медичну, технічну тематику. 1995 р. надруковано 11-й додатковий том видання з уточненнями й доповненнями²⁵. У незалежній Україні в 1993–2003 рр. здійснено репринтне відтворення “Енциклопедії українознавства”²⁶.

Третя спроба підготовки “Української Радянської Енциклопедії” була оголошена владою 1957 р. як відповідь на тритомну загальну та перші томи словникової частини закордонної й “антирадянської” “Енциклопедії українознавства”, які з’явилися друком у 1949–1957 рр.

18 грудня 1957 р. працю над “УРЕ” було доручено АН УРСР. Головну редакцію видання (понад 40 осіб) очолив М.П.Бажан. На 1958–1962 рр. було заплановано підготувати й видати 15–16 томів енциклопедії. Усього ж надруковано впродовж 1959–1965 рр. 17 томів “УРЕ” (17-й том цілком присвячений УРСР). Згодом, у 1967 й 1969 рр., видано його російську й англійську версії. Характеризуючи постать головного редактора проекту та його позицію в постсталінській вітчизняній літературі, І.Кошелівець зауважував: “Дуже тактовно й зрівноважено повівся Бажан. Приймавши банкрутство свого покоління за доконаний факт, він почав повільно усуватися від літературної діяльності, здавши головування в СПУ (1959) О.Гончареві і прийнявши експонований пост головного редактора “Української Радянської Енциклопедії” <...>. Правдоподібно, його поетична біографія наближається до кінця, але можна сподіватися, що при такті й культурі цього колись великого поета..., він зможе ще багато зробити для української культури, як це робить і тепер, редагуючи першу українську радянську енциклопедію, хай і з усіма її хибами”²⁷.

Загалом “УРЕ” 1959–1965 рр. умістила понад 50 тис. гасел, які належали понад 5 000 авторів. Зміст українознавчих статей “УРЕ” відповідав заяві “Передмови” до видання, що енциклопедія має “показати братерську єдність українського народу з великим російським і всіма іншими народами Радянської Вітчизни” й що вона спрямована проти “насамперед українського буржуазного націоналізму”. Наприклад, оцінки конкурентної львівсько-коломиїської “УЗЕ”

1930–1935 рр. у відповідній статті “УРЕ” були засадничо несправедливими й відверто негативними: “Видана 1930–1935 рр... так звана «Українська загальна енциклопедія» в 3-х т., написана з позицій українського буржуазного націоналізму і ні за своїм науковим рівнем, ні за своїм обсягом не є енциклопедичним виданням. Та й поданий у цьому виданні матеріал стоується здебільшого відторгнутих тоді західних областей України”²⁸.

1977 р. почало виходити друге видання “УРЕ” (1977–1985 рр., 12 т.), з 1978 р. – її російськомовний переклад (1978–1985 рр., 12 т.)²⁹.

Головна редакція “УРЕ” видала також короткий “Український радянський енциклопедичний словник” у 3-х т. (1966–1968 рр.; 2-ге вид. – 1986–1987 рр.), низку спеціальних енциклопедій (“Радянська енциклопедія історії України”, відп. ред. акад. А. Скаба, 1969–1972 рр., у 4-х т.; “Енциклопедія народного господарства УРСР”, відп. ред. С. Ямпольський, 1969–1972 рр., у 4-х т.; “Українська сільськогосподарська енциклопедія”, відп. ред. Р. Пересипкін, 1970–1972 рр., у 3-х т.; “Енциклопедія кібернетики”, відп. ред. В. Глушков, 1973 р., у 2-х т.); багатотомних історичних довідників (“Історія українського радянського мистецтва”, голов. ред. акад. М. Бажан, 1966–1973 рр., у 6-ти т.; “Історія АН УРСР”, голов. ред. акад. Б. Патон, у 20-х т.; “Історія міст і сіл УРСР”, голов. ред. акад. П. Тронько, 1967–1974, 26 т.³⁰); словників і довідників³¹.

Потужний імпульс вітчизняній енциклопедичній справі надало відновлення державної незалежності України.

Зникли колишні ідеологічні обмеження, які накладала на друк компартійна цензура, й обов’язкове погодження із “центром” формату енциклопедичного видання, кількості томів у ньому, постатей, яких слід було вміщувати у виданні і тих, згадки про яких слід було обов’язково уникати. Відповідаючи на виклики часу, у структурі Національної Академії наук України було створено Інститут енциклопедичних досліджень. Натомість на перший план вийшла проблема фаховості підготовки енциклопедичного видання й фінансового забезпечення проекту. Останнє, принаймні впродовж 1990-х років, було серйозним каменем спотикання для багатьох вітчизняних енциклопедичних видань.

Серед енциклопедичних проектів, започаткованих на рубежі 1980–1990-х років, які так і не були завершені чи перейшли в стадію “довгобуду” (попри те, що українські літератори були першими в “перебудовних” процесах у республіці й чимало прислужилися для відновлення Україною державної незалежності), слід назвати насамперед п’ятитомну “Українську Літературну Енциклопедію”, перший том якої з’явився ще 1988 р.³² Видання мало містити понад 10 тис. статей й подати чимало нового матеріалу з історії вітчизняного й світового червоного письменства, але так і зупинилося після публікації третього тому³³.

Натомість доволі оперативно Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України було підготовлено й надруковано “Юридичну енциклопедію” в шести томах, перший том якої з’явився друком 1998 р.³⁴, а заключний, шостий, – 2004³⁵. 1997 р. Інститут історії України НАН України під керівництвом академіка НАН України В. А. Смолія започаткував видання “Енциклопедії історії України” (“ЕІУ”) у 5-ти (нині – десяти) томах. Перший том “ЕІУ” вийшов друком 2003 р.³⁶, останній наразі – 5-й том видання датований 2007 р.³⁷. Упродовж 1990-х – початку 2000-х рр. надруковано також низку інших галузевих енциклопедій. Популярністю користуються й однотомні енциклопедії. Як приклад можна навести однотомник “Українська мова”, підготовлений Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні та Інститутом української мови НАН України. 2007 р. до рук читача потрапило вже його третє видання³⁸.

Найповажнішим енциклопедичним проектом загальнодержавного значення нині є видання багатотомної “Енциклопедії сучасної України”, що наразі вже має вісім надрукованих томів (перший опубліковано 2003 р.). Масштабний проект розрахований на довгі роки й містить докладну інформацію про минуле й сучасне нашої Батьківщини.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що вітчизняна енциклопедична традиція ХХ ст. має власну передісторію у вигляді протоенциклопедичних спроб XVII–XIX ст. Під російською імперською займанщиною 1914–1916 рр. була частково реалізована спроба видання першої дійсної української енциклопедії – з’явилися перші два томи чотиритомного проекту “Украинский народ в его прошлом и настоящем”. За умов сталінської “автономізаційної” моделі побудови

СРСР так і не були надруковані енциклопедичні видання ВУАН – АН УРСР, зазнав краху двадцяти томний проект видання “Української Радянської Енциклопедії”, який очолював М. Скрипник. Ті вітчизняні енциклопедичні видання, що були здійснені впродовж 1930–1980-х років, зобов’язані власною появою зарубіжним українським ученим, ліберальнішим (ніж тоталітарний СРСР) режимам II Речі Посполитої й повоєнних західних демократій. Ідеться про тритомну “Українську загальну енциклопедію” й “Енциклопедію українознавства”. Лише після смерті Й. Сталіна й певної лібералізації політичного режиму в СРСР удалося реалізувати (з третьою спроби) багатотомне видання “УРЕ”, надрукувати низку галузевих українських енциклопедій. Однак і над цими виданнями тяжіли численні ідеологічні заборони.

Відновлення державної незалежності України 1991 р. зняло численні ідеолого-пропагандистські обмеження й уможливило вітчизняній енциклопедичній традиції розвиватися на власній автентичній базі.

1. Див., напр.: Сарбей В. Г. Праця Я. Марковича “Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях” / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1999. – № 1. – С. 56–68; № 2. – С. 15–27.
2. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії / З. Кузеля // Енциклопедія українознавства : в 2 т. / за голов. ред. проф., д-ра В. Кубійовича і проф., д-ра З. Кузеля. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 10.
3. Історія Академії наук України, 1918–1923 : документи і матеріали / упоряд. В. Г. Шмельов (ст. упоряд.) [та ін.] ; редкол. : П. С. Сохань (відп. ред.) [та ін.]. – К., 1993. – С. 398, 418 (прим. 20).
4. Історія Академії наук України, 1918–1923. – С. 285.
5. Там само. – С. 362.
6. Див.: Мещеряков Н. Энциклопедии советские / Н. Мещеряков // БСЭ. – М., 1933. – Т. 64. – Стб. 499.
7. ЦДАВО України. – Ф. 555, оп. 1, спр. 64, арк. 256.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 7, спр. 84, арк. 142.
9. Там само. – Оп. 6, спр. 122, арк. 60^б.
10. Десятий з’їзд Комуністичної партії (більшовиків) України, 20–29 листопада 1927 р. : Стеногр. звіт. – [Харків], 1928. – С. 599–600.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 7, спр. 117, арк. 79.
12. Там само. – Оп. 7, спр. 126, арк. 257.
13. Там само. – Оп. 6, спр. 170, арк. 235.
14. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 6, спр. 170, арк. 235.
15. ЦДАВО України. – Ф. 555, оп. 1, спр. 64, арк. 27.
16. Див.: Вступне слово // Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання : в 3 т. / за голов. ред. І. Раковського. – Л. ; Станіславів ; Коломия, [1930]. – Т. I: А–Ж. – С. 1–11.
17. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії / З. Кузеля // Енциклопедія українознавства : в 2 т. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 10.
18. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 6, спр. 184, арк. 49.
19. ЦДАВО України. – Ф. 177, оп. 1, спр. 1562, арк. 140–140 зв.
20. Докладніше див.: Фельбаба М. Нездійснений проект : з історії підготовки скрипниківської “Української Радянської Енциклопедії” / М. М. Фельбаба // Історія України : маловідомі імена, події, факти : зб. статей. – К. : Рідний край, 1999. – Вип. 8. – С. 362–370.
21. Handbuch der Ukraine / Im Auftrage des Ukrainischen Wissenschaftlichen Instituts in Berlin ; Herausgegeben von Prof. Dr. J. Mirtschuk. – Leipzig : Verlag Otto Harrassowitz, 1941. – 416 s.
22. Кузеля З. Дотеперішні українські енциклопедії / З. Кузеля // Енциклопедія українознавства : в 2 т. / за голов. ред. проф., д-ра В. Кубійовича і проф., д-ра З. Кузеля. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 11.
23. Старков В. А. “Енциклопедія українознавства” / В. А. Старков // Енциклопедія історії України : в 5 т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е–Й. – С. 40.
24. Там само.
25. Див.: Сохань П. Попередні завваги до перевидання тритомника Енциклопедії Українознавства / П. С. Сохань // Енциклопедія українознавства : загальна частина. Перевидання в Україні / Ін-т укр. археографії АН України ; НТШ у Сарселі (Франція) ; Фундація Енциклопедії України в Торонто (Канада). – К. : Ін-т укр. археографії АН України, 1994. – Т. 1. – С. V–VI.
26. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР / І. Кошелівець. – Нью-Йорк : Пролог, 1964. – С. 124–125.

27. Див.: Енциклопедія // УРЕ. – К., 1961. – Т. 4. – С. 506.
28. Шмушкіс Ю. Е. Советские энциклопедии : очерки истории. Вопросы методики / Ю. Е. Шмушкіс. – М. : “Советская Энциклопедия”, 1975. – С. 123–124; Р. М. “Українська Радянська Енциклопедія” / Р. М. // Енциклопедія українознавства : словникова частина / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1980. – Т. 9. – С. 3386–3387.
29. Див. докладніше: Тронько П. Т. Летопись дружбы и братства: из опыта создания “Истории городов и сел Украинской ССР” : в 26 т. / П. Т. Тронько / АН УССР. Ин-т истории ; отв. ред. И. Л. Бутич. – К. : Наук. думка, 1981. – 128 с.; Верменич Я. В. “Історія міст і сіл Української РСР” / Я. В. Верменич // Енциклопедія історії України : в 5 т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3 : Е–Й. – С. 602.
30. Р. М. “Українська Радянська Енциклопедія” / Р. М. // Енциклопедія українознавства : словникова частина / голов. ред. В. Кубійович. – Париж ; Нью-Йорк : Молоде Життя, 1980. – Т. 9. – С. 3386–3387.
31. Див.: Українська Літературна Енциклопедія : в 5 т. / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР ; голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана ; редкол.: І. О. Дзверін (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – Т. 1 : А–Г. – 536 с.: іл.
32. Див.: Українська Літературна Енциклопедія : в 5 т. / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України ; Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: І. О. Дзверін (відп. ред.) [та ін.]. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1995. – Т. 3 : К–Н. – 496 с. : іл.
33. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 1 : А–Г. – 672 с. : іл.
34. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) [та ін.]. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – Т. 6 : Т–Я. – 768 с. : іл.
35. Енциклопедія історії України : в 5 т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – Т. 1 : А–В. – 688 с. : іл.
36. Енциклопедія історії України : у 10 т. / Ін-т історії України НАН України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 5 : Кон–Кю. – 568 с. : іл.
37. Див.: Українська мова : енциклопедія / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України ; Ін-т укр. мови НАН України ; Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана ; редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова) [та ін.]. – 3-те вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с. : іл.

As it is known, encyclopedia is a scientific or popular science publication, which contains the most important information in all (universal) or individual (sectoral encyclopedia) areas of human knowledge and practice. Encyclopedia reflects the level of science and culture, worldview of the epoch, of some state.

Key words: encyclopedia, human knowledge, practice.

УДК 94 (477) : 323 (477)

ББК 63.3 (4 Укр)

Степан КОБУТА

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2010 р.: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИ

Стаття присвячена підсумкам президентських виборів 2010 року в Україні. Узагальнено основні тенденції розвитку виборчої кампанії, особливості технологічних прийомів основних кандидатів, результати голосувань та їхні наслідки.

Ключові слова: вибори-2010, голосування, електорат, політична боротьба, рейтинг, президент.

Стаття не являє собою строгий зразок історичного, і ще меншою мірою, політологічного, дослідження означеної проблеми. Це, швидше за все, певна асоціація на події, які у своєму логічному ланцюзі розвитку не так відображають існуючу дійсність, як є проекцією сприйняття політичної картини тих персон чи політичних сил, від імені яких здійснюється влада в Україні. З огляду на це, основна увага акцентована не стільки на самому процесі виборчих перегонів 2010 року, скільки на результаті отриманих основними їхніми фігурантами вотуму довіри/недовіри з боку пересічного українського виборця (за В.Ющенком, “маленького українця”), який, хай хоч раз у п’ять років, отримує шанс самостійно, шляхом голосування, висловити власну оцінку діючим владним персонам і зробити вибір власного перспективного майбутнього. Джерельною основою цієї статті є агітаційно-виборча продукція кандидатів у президенти, матеріали вітчизняних друкованих й електронних засобів масової інформації (ЗМІ) та Інтернет-видань. Основна мета – осягнути логіку електоральних симпатій/антипатій у рамках чергових президентських виборів в Україні, що в кінцевому підсумку відобразилась у конкретному політичному результаті.

П’ять за рахунком президентські вибори в Україні стали не тільки історією, але й певним моментом істини, що дає змогу, глянувши в минуле, зробити відповідні висновки, означити потенційні орієнтири та перспективи майбутнього. Насамперед, це підведення підсумків діяльності попередньої влади, сформованої внаслідок “помаранчевих” подій* кінця 2004 року та персонального її уособлення – президента В.Ющенка. Звичайно, аналіз діяльності самого Ющенка, як і в цілому його владної команди, ми виводимо поза межі цієї статті. Але усвідомлення результатів і наслідків такої діяльності дає певний ключ до розуміння стану сучасного розвитку країни та результатів останньої виборчої кампанії.

Перш за все, стосовно назви п’ятирічного терміну президентства В.Ющенка. У сучасній історико-політологічній літературі доволі коротке президентство Л.Кравчука (1991–1994) асоціюються з усталеною образністю етапу розбудови державності, коли Україна зробила суттєвий і достатньо рішучий крок у напрямі справжньої суверенізації за формою та стосовно пошуку моделі національно-державного становлення за змістом. Відповідно, образ першого президента в історії України не обмежується суто хронологічним відліком (перший по порядку), але й характеризується такими епітетами, як перший “будівничий” держави і навіть достатньо релятивним в українських умовах, з огляду на традиційну вузькість уживання в рамках прихильників націоналістичного табору, терміном “державник”.

Часи президента Л.Кучми (1994–2005) характеризуються так званим “перехідним” (трансформаційним) періодом, коли остаточно було зруйновано радянську державну систему, сформовано основи українського капіталізму, розпочато спорадичні й непослідовні зрушення в рамках так званого демократичного транзиту. У 2004 році, у запалі гострої політичної й вибор-

* Мається на увазі суспільне явище, яке ввійшло в політичну лексику під назвою “Помаранчева революція” й уособлює політичні сили, переконання та філософію ідей Майдану 2004 року як відображення волевиявлення тогочасних прихильників В.Ющенка, готових захищати свій вибір та демократичні цінності в найрішучіший спосіб.

чої боротьби, тогочасна опозиція означила вибудовані в країні політичний курс та систему владних, політичних й економічних відносин, що базувались на тотальній корупції, клановості та антидемократизмі, як “кучмізм” і протиставила їм ідею “європейського вибору, демократії і відкритого суспільства”. Та все ж десятиліття правління другого президента один із колишніх його радників, а згодом опозиційних критиків, політолог Д.Видрін назвав “епохою Кучми”^{*}. При цьому він зробив цікавий аналіз досягнень і втрат, віддавши належне глибині внутрішніх перетворень, що були проведені або ж розпочаті в Україні. Тож зроблене в означений часовий проміжок за своєю суттю мало певний образ цілісного надбання (потенціалу) країни, який, незалежно від політичних оцінок, міг лягти в основу подальшого поступу, якісного продовження чи суттєвої корекції курсу розвитку держави і суспільства в майбутньому¹.

Постає питання – як назвати період президентства В.Ющенка? Час утрачених можливостей, розчарувань, тотальної політичної нестабільності й перманентних політичних криз – це тільки мала частка відносно толерантних оцінок, висловлених, здебільшого, з боку його колишніх соратників чи статичних прихильників. Епітети політичних опонентів не наводитимемо, оскільки вони носять суб’єктивний, заангажований, часом далекий від політичної толерантності характер. Заявлена висока планка цілей і завдань В.Ющенка – переможця президентських перегонів 2004 року – упродовж всього часу його правління була знівельована й приземлена політичною нестабільністю, суттєвим регресом макроекономічного розвитку, нівеляцією в публічній свідомості населення євроінтеграційних та національно-демократичних ідей як станового хребта консолідації української нації. Обіцяні українському суспільству реформи та якісний прорив до європейських стандартів життя були своєрідним фетишем виступів та міркувань діючого президента (який, видається, дійсно перебував у полоні ілюзій власної значимості), але йшли в жорсткий відрив від реалій політичного та соціально-економічного життя країни. Тож не викликає подиву фраза “все обнулилося” экс-президента Л.Кучми, якою він відгукнувся на остаточну перемогу В.Януковича в лютому 2010 року, ніби підкреслюючи, що п’ятирічний рух країни повернувся до вихідної точки кінця 2004 року. Парадоксально, але значення слова “період”^{**}, яке ми зазвичай вживаємо для означення певного хронологічного проміжку, близьким за змістом до звучання оцінок наслідків президентства Ющенка. Тож перший підсумок діяльності героя помаранчевого майдану – це період, тобто час, коли власне щось відбувалося².

Об’єктивно, передумови проведення виборів з точки зору політичного, фінансового й електорального ресурсу склалися на користь лідера Партії регіонів. Стійкий політичний рейтинг популярності в міжвиборчий період не опускався нижче позначки 28%, міцна найкрупніша парламентська фракція, статус лідера опозиції і, найголовніше, – постійна політична війна в “помаранчевому” таборі між В.Ющенком і Ю.Тимошенко. Політична реінкарнація переможеного в 2004 році В.Януковича проявилася в переможних для Партії регіонів результатах двох парламентських кампаній 2006 й 2007 рр.; у значній кількості отриманих депутатських мандатів і відповідному домінуванню в місцевих радах у базових для нього регіонах; у збереженні за основними партійними бізнес-групами економічного й політичного впливу в країні. До цього слід додати наслідки діяльності уряду Ю.Тимошенко 2008–2010 рр., особливо в умовах економічної кризи, що, по суті, унеможливлювали спроби основного конкурента лідера регіоналів хоча б якимись соціально-економічними досягненнями перекрити гігантських масштабів популізм “Українського прориву”, який набрав загрозливих для держави обрисів можливого фінансово-економічного дефолту³. Та все ж у виборчій стратегії (достатньо млявій і малоцікавій, за визнанням багатьох експертів) В.Янукович обрав тактику відстороненого спостерігача, за принципом китайської приказки: “Якщо довго сидіти на березі річки, то можна побачити, як мимо пропливає мертве тіло твого суперника”.

Такий нігілізм політичної поведінки зберігся практично до завершення виборчих перегонів. Парадоксально для українського політичного середовища, але сила В.Януковича вияви-

* Саме слово епоха із грецької перекладається як вихідний момент, визначений час.

** Період – з грецької мови – кружний шлях, обертання. У тлумачному довіднику воно трактується як проміжок часу, упродовж якого що-небудь відбувається.

лася в його слабкості, перш за все, невмінні публічно говорити. Він обрав роль кандидата, що багатозначно мовчить (на це вказували й передвиборчі плакати – “Почую кожного”, де сам слухач залишався пасивною стороною “діалогу”). Звідси й відмова від участі в телевізійних дебатах з іншими кандидатами, у тому числі з Ю.Тимошенко напередодні другого туру⁴. З усіх головних кандидатів на президентство В.Янукович якнайменше виступав у ролі ньюсмейкера, практично уникав участі в телевізійних ток-шоу, під час поїздок регіонами зустрічався тільки з прихильною до нього аудиторією. Така поведінка контрастувала з суперактивністю публічних виступів та перебування в центрі інформаційних потоків Ю.Тимошенко, яка, безумовно, залишалася найбільш переконливим публічним промовцем. Однак тактика уникнення В.Януковичем публічних дискусій практично звела нанівець відновлений його опонентами компромат про колишні судимості та зв’язки з кримінальним світом, а також основну пропагандистську “фішку” про привласнення державної резиденції “Межигір’я”. В.Янукович просто відмовчався, віддаючи на розсуд виборців питання віри/невіри в ці звинувачення та їх значимість при здійсненні громадянами власного волевиявлення.

Реальним конкурентом лідера біло-блакитних була прем’єр-міністр Ю.Тимошенко – яскравий політик харизматичного типу, з достатньо сильною особистою волею та вмінням досягати потрібного результату в будь-який політично дозволений спосіб. Лідер однойменного блоку, вона, фактично, на собі “втягнула” дві попередні виборчі парламентські кампанії, зуміла за мінімально дозволеною кількістю депутатів створити у Верховній Раді коаліцію й “продавити” власну кандидатуру на посаду глави уряду в 2007 році. Після першої відставки із цієї посади вона вже не приховувала своїх президентських амбіцій, а отримана вдруге повнота повноважень глави виконавчої влади, навіть за умов перманентної боротьби із президентським Секретаріатом і самим В.Ющенком, тільки зміцнила її позиції в політичному середовищі представників Майдану⁵.

Однак президентська виборча кампанія, незважаючи на колосальні особисті зусилля самої Леді Ю, виявилася менш креативною в порівнянні з попередніми. Ще за кілька місяців до офіційного старту президентських перегонів (коли публічна агітація заборонена), країну вкрили біл-борди зі словом ВОНА⁶. Ідентифікація образу Ю.Тимошенко – потенційної жінки-президента, яка, незважаючи на протидію опонентів, “працює”, “терпить”, “страждає”, “захищає”, “протистоїть” і т. д., трансформувалася в безособову ВОНУ, пізніше відкоректовану у “ВОНА – це Україна”, що викликало в багатьох виборців абсолютно зворотню від очікуваної реакцію. Не додали суттєвого електорального зростання й організовані виборчим штабом БЮТ масштабне 200-тисячне шоу на Майдані Незалежності з офіційним висуненням Ю.Тимошенко в президентські кандидати, ні дорогá (в \$50 млн) виборча пропагандистська акція українських співаків “З Україною в серці”, ні “самозречена” боротьба з пандемією “свинячого грипу”. Парадоксально, але під час виборчої агітації діючий прем’єр, як кандидат від влади, постійно позиціонувала себе як опозиціонер (незважаючи на контроль над урядовими структурами й значною частиною місцевих рад, наявність формальної коаліції в парламенті). Типаж політика перекрив образ державного діяча, популізм узяв гору над прагматизмом і раціоналізмом. У підсумку Ю.Тимошенко змушена була боротися на два “фронти” – і з малопопулярним, але діючим президентом В.Ющенком (поганою “владою”), і з інертним, але достатньо рейтинговим В.Януковичем (несправжньою “опозицією”).

Щодо інших претендентів на президентство, то, незважаючи на певну “втому” від головних політичних гравців, суспільний запит на так звану “третью силу” – нові обличчя, залишався набагато нижчим від уявної критичної точки очікування. Щоб убезпечити себе від потенційно ймовірної конкуренції, виборчий закон укотре був відредагований під інтереси лідерів гонки – регіоналів та бютівців. Скорочення термінів кампанії до 90 днів можна розцінити як спосіб звузити можливості для потенційно третього кандидата (як передбачалося, А.Яценюка), але виборчий спурт і результат С.Тигипка показали, що додатковий місяць для нього міг створити суттєву проблему для головних претендентів. Запровадження в законі норми, за якою було б неможливим визнати вибори недійсними, било по позиціях В.Ющенка. Якщо при главі Секретаріату В.Балозі в нього залишався мінімальний шанс за допомогою адміністративних та політико-юридичних заходів “протиснути” себе в другий тур, то відставка з посади ющенківсь-

кого “кризового менеджера” ставила хрест на пропрезидентському адмінресурсі глав місцевих адміністрацій. Їх просто “підім’яли” під себе дві основні політичні сили, не давши шансів президенту забезпечити пристойний результат хоча б у першому турі.

Оцінюючи якісний склад 18 офіційних претендентів на президентство, впадає у вічі, що всіх їх, за винятком хіба що О.Пабата та О.Рябоконея, об’єднує одне – приналежність меншою чи більшою мірою до часів діяльності Л.Кучми. І якщо Ю.Тимошенко, В.Ющенко, В.Янукович, як прямий продукт політики Леоніда Даниловича, все ж зберегли статус політиків першого ешелону, то решта зайняла місце політичного антуражу (на технологічному сленгу – “підтанцовки”), переслідуючи ряд власних локальних цілей. Перша, і чи не найголовніша, – заявити, точніше, нагадати про себе в руслі потенційних чергових дострокових парламентських виборів. Однак із цим поки що в них не склалося. Друга ціль – увійти у фарватер головних претендентів, підігравши їм або ж, навпаки, взявши на себе роль виборчо-пропагандистського “козачка”. Мова йде про достатньо популярний в Україні статус технічного кандидата, що здебільшого дозволяє його володарям отримати непогані фінансові вливання, публічну можливість світитися за чужий рахунок у медіа-просторі й задовольнити своє самолюбство (був, мовляв, у кампанії офіційних претендентів на булаву). Третя – технологічна – забезпечення лідерами перегонів відносного паритету в складі виборчих комісій у першому турі, щоб унеможливити широке застосування технологій фальсифікації.

З огляду на те, що більшість таких кандидатів практично не вела своїх кампаній і “дармовий” ефірний час електронних ЗМІ використовували в потрібному для Ю.Тимошенко чи В.Януковича руслі, можна зробити висновок, що їхні штаби продовжили практику використання технічних кандидатів для боротьби й дискредитації найімовірніших суперників. Паралельно із цим обоє лідерів отримали своєрідну фору з боку національно-патріотичного табору, оскільки шанси В.Ющенка опертися на традиційний для нього націонал-демократичний електорат, особливо на Заході країни, дробили ще й А.Гриценко, Ю.Костенко, О.Тягнибок, А.Яценюк.

У ролі “темних конячок” (імовірних конкурентів головним претендентам, які могли суттєво відібрати базовий електорат) виявилися колишні керівники Національного банку зразка 2004 року А.Яценюк та С.Тигипко. Перший, після відставки з посади голови Верховної Ради, ще 2008 року зробив фальстарт президентської кампанії, намагаючись технологічно “розкрутити” свій рейтинг альтернативного кандидата в образі лідера громадсько-політичного руху “Фронт змін”. Отримавши ще до старту виборчої кампанії певну публічну популярність (окремі соціологічні служби давали йому 13–14%), А.Яценюк потрапив під достатньо щільний потік критики конкурентів, у цілому, провів нерівну, ідеологічно еkleктичну кампанію, втратив високий кредит довіри й шанс поборотися за вихід у другий тур.

Натомість С.Тигипко увійшов у президентські перегони з двовідсотковим рейтингом, як нібито прихильний до Ю.Тимошенко кандидат, але за три місяці зміг перетворитися на самостійну політичну фігуру, посівши почесне третє місце. Певною мірою це можна назвати феноменом політичного життя України, коли колишній персонаж другого ешелону української політики через достатній проміжок часу зумів удало повернутися. І заслуга тут не тільки самого Тигипка як політика-прагматика, але й частини суспільства, яка чітко дала зрозуміти, що існуючі фаворити не є достатньо переконливими в ролі провідників руху країни вперед.

Для багатьох небайдужих до долі України людей перспектива перемоги будь-кого із цього тандема вважалася тупиковою. Тож під час самої кампанії увага і політиків, і експертів, і соціологів була приділена ще двом позиціям перегонів: рівню підтримки третього кандидата та кількості голосів “проти всіх” (мова не йде про Василя Гуменюка-Противсіха, а про громадян, які не бачили в цьому великому пакеті достойного представника). Тринадцять відсотків Тигипка – це серйозний виклик фіналістам другого туру, оскільки кожний сьомий українець виказав своє ставлення й влади Ющенка – Тимошенко, й лідера опозиції. Якщо до цього додати ще 5% голосів “проти всіх”⁷ у першому турі, то це складе практично п’яту частину активних виборців.

Окремо варто зупинитися на постаті та результаті экс-президента В.Ющенка. З формальної точки зору, він входив у виборчі перегони теж із двовідсотковим рейтингом, зумівши наростити його майже втричі. Для VIP-політиків це найкраща динаміка зростання. За місяць до першого голосування директор Національного інституту стратегічних досліджень Ю.Рубан

запевняв президента, себе і країну, що В.Ющенко впевнено вийшов на третє місце, має 13 відсотковий рейтинг і невдовзі зрівняється з Ю.Тимошенко. У ніч виборів ющенківський штаб не хотів вірити й коментувати результати екзитполів, посилаючись на потребу дочекатись офіційних даних ЦВК. Це чи не типовий приклад непрофесійності й неадекватності президентської команди, яка залишила у світі ілюзій насамперед свого патрона, а в нагороду за це отримала цілий зорепад звань, державних нагород та нагородної (“дармової”) зброї. Сам же результат – 5,45% – став своєрідним антирекордом для діючих президентів – претендентів на повторний термін. У цьому антирейтингу В.Ющенко випередив словацького колегу В.Клауса, що назбирав 6,1% голосів. Таким чином, країна, підвела підсумки розвитку за умов “Україна без Кучми”⁸. Сам В.Ющенко теж оригінально відгукнувся на результати оцінки українським виборцем своєї діяльності, заявивши, що значення його роботи як президента зможуть належно оцінити тільки нащадки.

Ще раз повторюю, тут не аналізуються причини політичного фіаско В.Ющенка. Ураховуючи ті надії й сподівання, які поклали на нього п’ять років назад 50% виборців, а також переконання багатьох його прихильників у тому, що хоча б у гуманітарній сфері він вів проукраїнську (національну) лінію, хочеться привести як приклад оцінки результатів діяльності “помаранчевого” президента слова відомого російського політолога А.Окари на сторінках “Української правди”: “Для мене Ющенко-президент почався з тихої й майже непомітної смерті взимку 2005 року «Громадського радіо». Закінчується – смертю магазину «Сяйво»... Але в президента Ющенка, значною мірою зобов’язаного своїм президентством саме цьому кривенківському радіо, нічого не повернулося в душі, хоча саме він міг його врятувати. Потім таке ж придушення подушками під ковдрою сталося і з проектом «Суспільного телебачення» на УТ-1. А цей проект, на відміну від інших, був обіцяний майбутнім президентом у його клятвах на сцені Майдану і околиць⁹”. Це достатньо симптоматичний штрих, що характеризує ставлення тієї частини політичних експертів і журналістів – його колишніх симпатиків, які прагнули об’єктивно оцінити діяльність третього президента.

У контексті цього хочеться згадати думку відомого українського журналіста С.Рахманіна, який восени 2009 року, відгукуючись на кволі спроби Секретаріату президента використати епідемію грипу як підставу для ймовірного введення в країні надзвичайного стану та відтермінування виборів, із сарказмом писав, що Ющенко справді увірував у тезу про те, що саме завдяки йому в Україні утвердилася свобода слова¹⁰.

Самозакоханість та сибаритство В.Ющенка на найвищій у державі посаді стали настільки очевидними навіть для його давніх прихильників, що більшість із них так і не змогла пересилити крайність власного й суспільного розчарування цим політиком.

Тож, випереджаючи можливі докори прихильників Ющенка щодо такої оцінки його постаті в частині бажань і можливостей щось зробити, повернемося до слів його колишнього прихильника Окари із приводу того, чи мав пряме відношення президент В.Ющенко до багатьох негативних речей в Україні: “Зрозуміло, «ніякого» [відношення]... Як здається, Ющенко взагалі ні до чого в Україні не мав відношення – окрім Батурина, Арсеналу, Конотопської битви, циклопічного пам’ятника Голодомору й пасіки... «Уся Україна – наша пасіка!» – міг би сказати экс-президент Ющенко. Ні, Україна не для людей! Україна – для бджіл!”¹¹.

Змагання головних претендентів проходило в рамках спортивного принципу “Тонка за лідером”. Десятивідсотковий розрив між двома першими кандидатами був достатньо прогнозованим як політичними суперниками, так і провідними соціологічними кампаніями. Слід сказати, що основні соціологічні служби достатньо професійно поставилися до своєї роботи. Їхні результати, як і коментарі, мали достатньо рівний і незаангажований характер. (Про цифри НІСД мова не йде). Чи не вперше в українській практиці дані різних соціологічних служб, результати екзитполів практично були тотожними. На цьому дещо випадав так званий Національний екзитпол, чий дані намагалася використати команда Ю.Тимошенко у своїх політичних цілях після першого етапу голосування, але в другому турі саме його результати виявилися чи не найточнішими.

Наприкінці грудня 2009 року останні відкриті дані вказували, що Янукович випереджає Тимошенко на 6–8 відсотків, самі ж регіонали давали цифру в 10–12%. Заяви про імовірність

перемоги в першому турі з їхнього боку були певним лукавством, але, як можна зрозуміти з логіки штабістів регіоналів, спрямовувалися на постійне подразнення спокою в стані БЮТ.

Виборча кампанія Ю.Тимошенко не мала яскравого креативного характеру. Образ “ТигрЮлі”, розмах концертного туру “З Україною в серці”, особисті робочо-виборчі поїздки прем’єра країною не могли перекрити головного питання виборців до неї щодо реального стану економічного й соціального життя країни. Зрештою, ні Тимошенко, ні її оточення такого пресингу не витримали. Останні виборчі тижні, особливо між першим і другим туром, мали явне відображення паніки, істерії й безсилля. Лідер БЮТ, як діючий прем’єр-міністр, заявила про підготовку з боку суперників масштабних фальсифікацій і відкрито звернулася до урядів європейських країн “допомогти захистити демократію в Україні”. Міністр внутрішніх справ Ю.Луценко провів у прямому телебаченні брифінг, під час якого вдався до відвертих погроз “потенційним фальсифікаторам”. Несподівано виник конфлікт із так званими грузинськими спостерігачами. По суті, це був повтор технологічного пропагандистського штамп про загрозу масштабних фальсифікацій зразка 2004 року, але в умовах 2010 року він більше скидався на психоз у стані біло-сердечних, ніж на продуману виборчу піар-технологію, розраховану на досягнення кращого результату.

Для людей, які мають практичний досвід в організації та проведенні виборчих кампаній в Україні, імовірність масової фальсифікації, що може суттєво вплинути на результати першого туру, виключається в принципі (достатньо широке представництво різних кандидатів, хай і технічних, не дає свободи маневру). Та й за означенням, фальсифікувати, тобто викривляти результат, більше можливостей і ресурсів у чинної влади, а не в представників, хай економічно потужної, але в адміністративному плані обмеженої, опозиції¹². Тож результати першого туру відображали, по суті об’єктивні дані симпатій – антипатій провідних політиків. Для Януковича це було збереження статус-кво і в порівнянні з виборами 2004 і 2007 років. Для Тимошенко – реальний огляд її стабільного електорату, який вірив їй, незважаючи ні на що.

Другий тур показав ступінь страху виборців, бо це було голосування не стільки “за”, скільки “проти” кандидатів¹³. Підсумок: 48,95% В.Януковича проти 45,47% Ю.Тимошенко¹⁴. Більший рівень недовіри виявився в Ю.Тимошенко і, судячи з її реакції, це була повна несподіванка для неї. Можна припустити, що вона, всупереч усім законам логіки розвитку суспільного організму, намагалася своєю енергією й вірою в перемогу довести зворотне так, як удавалося їй це з українською економікою, зі стосунками з МВФ, зі взаєминами з лідерами інших держав. Навіть її спроби оскаржити в судовому порядку результати другого туру, на фоні визнання законності обрання президентом й привітання з перемогою В.Януковича Євросоюзом, США, лідерами багатьох країн світу ще до офіційного рішення ЦВК, свідчили про чергову готовність Ю.Тимошенко йти “проти хвилі”, незважаючи на очевидність програшної позиції. На цю властивість першої жінки-прем’єра України боротись проти будь-якої системи будь-якими засобами вказував її колишній політичний радник Д.Видрін, застерігаючи, що в певний момент ця боротьба завершиться поразкою. Психологічний удар від неї виявився настільки сильним, що за умовно виборчим нокдауном пішов нокаут з припинення існування тимошенківської коаліції в парламенті та повної відставки її уряду.

Вважаємо, що найцікавішу оцінку президентської кампанії 2010 року дав В.Ющенко на своїй прощальній прес-конференції 21 лютого 2010 року, зазначивши, що головним підсумком його президентства стало утвердження в Україні демократії, свідченням чого була сама кампанія, її результат і визнання світовою спільнотою.

Наскільки поняття демократії узгоджується з його тлумаченням колишнім президентом, питання залишається відкритим. Але у своєму прагненні застовпити за собою імідж “демократизатора” та своєрідного “батька української демократії” уже экс-президент у черговий раз злукавив. За сутністю, демократизація передбачає дві основні складові: процедуру і традицію. З процедурою в Україні достатньо сутужно, але вона поступово стає доконаною реальністю політичного життя. Наявна політико-правова база дозволяє з певною натяжкою говорити, що Україна – демократична держава за процедурою формування своїх органів влади. Але залишається питання – а як процедура, тобто набір певних юридичних та політичних дій, ув’язується із традицією демократичної поведінки?

У цивілізованому світі зміна влади – це природне змагання конкуруючих підходів чи філософій до розвитку країни, яке сповідують різні чи протилежні політичні сили. В Україні – це війна, при цьому для політиків – часто війна на знищення, де компроміс майже відсутній. Спроби Ю.Тимошенко оскаржити законність перемоги В.Януковича, відмова її фракції, як і першого і третього президентів брати участь у процедурі передачі влади (інавгурації) – це продовження логіки війни. Тобто, за формальними ознаками наявності в нас демократії як процедури, в країні залишається величезна проблема утвердження демократії як традиції. Звідси – регіональний поділ країни за політичними симпатіями й уподобаннями, який не зникає зі зміною політичних акторів, а, навпаки, підживлюється ними. Звідси – неповага до закону з боку переможців (хто б це не був), яким нібито “дозволено все”. Звідси – надмірна персоніфікація окремими політиками права на репрезентативність себе як мірила чи стовпа демократичного поступу держави, і неважливо, в якій іпостасі – лідера країни чи лідера опозиції. Тож у спогляданні на наш політикум (не повертається язик назвати це середовище політичною елітою), пересічний “маленький” українець виявляє своєю громадянською позицією набагато більше поваги до демократії, ніж ті, хто від його імені й під його прикриттям живуть та жириють за його рахунок.

І на завершення – про перспективи країни. Вони, насамперед, відзначаються ступенем імовірності подолання існуючих загроз, що впродовж значного часу стали своєрідною “анти-візиткою” України.

Перша загроза, яка має універсальний характер, – рівень падіння української економіки, яка стала жертвою тотальної корупції й масового непрофесіоналізму її топ- та дрібних менеджерів. Питання виживання України як держави – це питання рівня її поступального соціально-економічного розвитку, як основи й стержня життєвого забезпечення мільйонів громадян. Або розвинена працююча країна, або “бананова” республіка в центрі Європи.

Друга загроза – це продовження перманентної політичної війни, що залишається способом самовираження й самоідентифікації незначної групи політиків, чий власні (шкурні) інтереси ставляться вище загальносуспільних, загальнодержавних інтересів. Постійно спекулюючи на темах, що в умовах сучасного стану роз’єднання українства (не тільки за національною, але й політичною ознакою) викликають суперечливий суспільний резонанс, ця категорія політичних діячів самочинно присвоює собі право бути провідником народу, нації, виражати для нього істину в останній інстанції.

Третя загроза – це інфантилізм та маргіналізація тієї частини суспільства, що кваліфікується як інтелігенція. Вона у своїй масі, замість генерації нових перспективних ідей та пошуків шляхів реалізації цих ідей в справі модернізації і трансформації суспільства і країни, залишається заручницею, а часто й маріонеткою діяльності тієї групи політиків, від яких виходить загроза номер два.

1. Про сутність режиму правління часів Кучми див.: Дергачов О. Епоха Кучми завершується 11.08.2004 р. / О. Дергачов. – Режим доступу : <http://4vlada.net/vlast/epokha-kuchmi-zavershu%D1%94tsya-merezha-analitichnikh-tsentriv-110804>.
2. Порівняльні характеристики діяльності другого і третього українських президентів та тенденції розвитку країни за час їхнього перебування на посаді див.: Видрін Д. Епоха президента Ющенка? / Дмитро Видрін // Дзеркало тижня. – 2005. – №21. – 4–10 чер.; Панченко Н. Епоха Кучми и период Ющенко / Н. Панченко. – Режим доступа : <http://www.vovremya.info/?art=1230214614>.
3. Економічні підсумки діяльності уряду Ю.Тимошенко, як і в цілому розвитку країни за часів президента В.Ющенка, див.: Економічний розвиток України // Україна в 2005–2009 рр. : стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку : монографія / за заг. ред. Ю. Г. Рубана. – К. : НІСД, 2009. – С. 216–354.
4. Слід нагадати, що перед першим туром заплановані за жеребкуванням дебати проігнорували також В.Литвин, Ю.Тимошенко і В.Ющенко. Тож вимоги бютівців про обов’язковість проведення публічної зустрічі опонентів перед повторним голосуванням слід розцінювати як звичне політичне лукавство, спробу “втягнути” суперника на інформаційне поле, де він заздалегідь опиниться в програші. Команда В.Януковича на це не пішла, тож традиція публічного виборчого диспуту (необов’язкового

- за існуючим законодавством) основних претендентів на президентство, яка була апробована в 2004 році, продовження не отримала.
5. Про підтримку Ю.Тимошенко – кандидата в президенти заявила навіть частина політичних партій, що входили до ющенківського блоку : Народний Рух України Б.Тарасюка, Партія захисників Вітчизни Ю.Кармазіна, Християнсько-демократичний союз В.Стретовича, Народна Самооборона В.Луценка, частина парламентської фракції “Наша Україна – Народна самооборона” М.Мартиненка.
  6. По суті, це був римейк власного рекламно-пропагандистського піар-ходу із зображенням червоного серця на білому фоні під час парламентської кампанії 2006 року, але він виявився невдалим. Загалом, вулична передвиборча реклама президентських кандидатів підтвердила кризу жанру цієї частини українських політичних технологій. Ще гіршими від візуального та змістового сприйняття виборцями рекламної продукції головних конкурентів виявилися результати зовнішньої агітації інших претендентів: явно скопійоване з бютівського арсеналу знеособлення В.Литвина під іменням “Він”; “брудні”, і від цього достатньо агресивні, кольори біл-бордів А.Яценюка; “лубочного” вигляду з маловірними для читача гаслами на зразок “Ми зробили...”, “Ми досягли...” “соціальна реклама” президента В.Ющенка. Якщо врахувати, що більшість щитів такої реклами з’явилася задовго до офіційного старту президентських перегонів, ставало зрозумілим, що дотримання принципів демократичної процедури в українському варіанті має чергове відхилення від виборчого закону.
  7. Однак така висока планка громадянської позиції виборців, які не погоджувалися на будь-яку із запропонованих кандидатур у першому турі, була певною мірою девальвована показником у графі “не підтримую жодного кандидата” у другому – 1,8%. Видається, що більшість із тих, хто голосував так 17 січня, просто не прийшла на виборчі дільниці на повторне голосування, а інші голосували за принципом вибору “меншого зла”. Якщо б у другому турі кількість тих, хто не підтримав жодного з пари Янукович – Тимошенко, була б на рівні прогнозованих соціологами 8–10 відсотків, то переможцю – хто б це не був – довелося б ураховувати думку такої критичної маси людей.
  8. Якщо порівняти результат В.Ющенка з політичним рейтингом Л.Кучми в останній рік президентства, то останній, який усе ж публічно відмовився від третього походу у владу, мав перевагу. У соціопитуваннях 2004 року йому, як імовірному кандидату, стабільно давали від 8 до 10 відсотків. Після завершення президентських перегонів 2010 року Центр ім. О.Разумкова провів соціологічне опитування з метою з’ясувати в респондентів, наскільки справлялися зі своєю роботою українські экс-президенти. За даними цього опитування, що розміщеними на сайті “Українські новини”, найвище – 32,6% опитаних – оцінили роботу Л.Кучми, 12,6% – Л.Кравчука, 10,6% – В.Ющенка. При цьому понад 61% респондентів уважали діяльність останнього поганою (Опубл.: Данилюч вне конкуренции // “2000”. – 2010. – 12.ІІІ. – С.4.).
  9. Окара А. Ющенко, прощай. Экс-президент начал тихим убийством “Громадського радіо”, окончил – придушенім “Сяйво” / А. Окара. – Режим доступа : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/4b80596869d37/>.
  10. Рахманін С. Україна, яку ми можемо втратити / Сергій Рахманін // Дзеркало тижня. – 2009. – № 44. – 14 лист. – С. 1, 3.
  11. Окара А. Ющенко, прощай. Экс-президент начал тихим убийством “Громадського радіо”, окончил – придушенім “Сяйво” / А. Окара. – Режим доступа : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/4b80596869d37/>.
  12. Про імовірність подібного сценарію вказував у своєму інтерв’ю за три дні до виборів один із чільних регіоналів О.Тихонов, стверджуючи, що за інформацією зі штабу БЮТ, їм поставлена жорстка задача: близько двох мільйонів голосів “затягнути” на допомогу її персоні виключно адміністративним шляхом. І не менше півмільйона – купити. Це достатньо, щоб підтягнути рейтинг Тимошенко до більш-менш прийняттого результату в першому турі, а уже на наступному етапі застосувати інші технології. Лукашин Ю. Бизнес влияет на партию. Но это на пользу стране : Интервью с А. Тихоновым / Юрий Лукашин // “2000”. – 2010 – 15.01–22.01. – С.В1, В2, В3.
  13. Відома українська письменниця, громадський діяч О. Забужко досить оригінально оцінила цей вибір, як “вибір між чоловічою і жіночою зоною”, підкреслюючи, що й навязувана одним із кандидатів теза про необхідність “вибору меншого зла” все одно залишається франковими словами “вибором зла, і від цього воно стає тільки сильнішим” Див., наприклад: Забужко О. “Демократія по-українськи”: фінал за кадром / О. Забужко. – Режим доступа : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/zabuzhko/4b6c2217af6c8/>.
  14. Для порівняння, варто згадати цифри другого туру 2004 року, на основі яких тогочасна ЦВК визнала перемогу за Януковичем. Він, як кандидат, набрав 49,42% (цього разу 48,95%), його опонент Ющенко – 46,47%, (Ю.Тимошенко 45,47%). Це дало підстави одному із провідних журналістів газети “2000” А. Фіделю відзначити ту специфіку електоральних настроїв, яка, на його переконання,

відображає політичну мотивацію прихильників/противників кандидатів-фіналістів: “результати другого туру і їх вражаюча тотожність аналогічним результатам п’ятирічної давності переконливо показують, що персоналії фіналістів мають другорядне значення. Їх особисті якості, репутація, розрекламована “харизма” і головне – соціально-економічні орієнтації – все відступає перед “впізнаваністю” за фронтовим принципом “свій–чужий”. (Фідель А. Феномен Тимошенко или феномен расколотой страны? / Алексей Фидель // “2000”. – 2010. – 26. ІІ. – С. F4.).

The article highlights the results of the presidential election in Ukraine in 2010. It sums up the main tendencies of the development of the election campaign, the peculiarities of the technological methods of the main candidates, the results of the voting and their consequences.

Key words: the election of the 2010, voting, electorate, political struggle, rating, president.

УДК (477) (093)
ББК 63.3 (4 Укр) 624

Валерій ШАЙКАН

РОЛЬ ІДЕОЛОГІЧНОГО ФАКТОРА У ВЗАЄМИНАХ НАЦИСТСЬКИХ ОКУПАНТІВ З ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті висвітлено непрості стосунки української інтелігенції з гітлерівцями в часи окупації в різних регіонах України, ідеологічний вплив нацистів на освітній процес у республіці.

Ключові слова: окупація, "Просвіта", "Жіноча служба України", освітні заклади, інтелігенція.

Однією з тінювих і складних сторінок Другої світової війни є проблема взаємостосунків інтелігенції України з гітлерівськими окупантами. Малодослідженими залишаються питання причин виникнення, мотивація співпраці певної частини освітян, творчої, наукової і технічної інтелігенції України з гітлерівською адміністрацією та вермахтом. Яку роль відіграв ідеологічний чинник у процесі виживання української інтелігенції за умов окупації?

Інтелігенція так само постраждала від гітлерівського терору, як і представники інших станів українського суспільства, адже вона була провідником національної самосвідомості й культури. Нацисти розглядали культуру в контексті націонал-соціалістичної ідеології й тому використовували культуру інших народів у своїх інтересах. Діяльність певної частини діячів культури, науки, освіти, духовенства з гітлерівцями сприяла злочинній політиці окупантів на Сході й допомагала встановленню "нового" ладу, знищенню досягнень духовної культури, в тому числі, і культури народів України¹. За вказівками керівників рейху Г.Гімmlера, Е.Коха, А.Розенберга та інших, тільки найбільш цінні шедеври художньої літератури та мистецтва народів Сходу планувалося таємно вивезти до Німеччини. Усі інші історичні, художні та культурні надбання, в тому числі й українців, для третього рейху "ніякого значення" не мали, про що цинічно говорив у своєму розпорядженні "Про поведінку військ на Сході" командуючий 6-ю армією фельдмаршал В.Рейхенау².

Таким чином, ідеологія фашистів була спрямована на знищення у свідомості українства, насамперед, інтелігенції, самої думки про відродження національної культури, національної державності.

Відомо, що в роки окупації частиною інтелігенції окупованої України оволоділи аполітичні настрої і вона обрала шлях пристосуванства. Причиною прийняття такого рішення була образа на радянську владу за тотальні репресії й переслідування в міжвоєнний час, усвідомлення частиною інтелігенції невідповідності марксистської теорії інтересам широких верств населення. Знайшлися й такі, хто розраховував "добре влаштуватися" ціною співпраці з окупантами, а деякі, через альтруїстичні бажання, увійшли до складу окупаційних органів з метою "прислужитися співгромадянам" у важкий час³.

Ставлення німецьких органів влади до "радянської" інтелігенції України було однозначним: її потрібно було знищити. Щодо "старої" інтелігенції, то в гітлерівців не було однозначної позиції. Узагалі, інтелігенція опинилася в таких умовах, коли необхідно було негайно вирішити: з ким вона, тобто обрати для себе або смерть від голоду та переслідувань, або життя ціною пособництва окупантам у тій чи іншій формі.

Сподівання частини інтелігенції на створення німцями належних умов для розвитку культурного життя в Україні, діяльності "Просвіти" та інших товариств виявилися марними. Відомо, що осередки "Просвіти", "Жіночої Служби України", "Жіночих комітетів" та інших організацій створювалися на початку війни за ініціативою похідних груп ОУН і були справжніми місцевими центрами культурного й суспільно-політичного життя. У цих організаціях, у тому числі й "Просвіти", були утворені шкільні, жіночі, церковні, друкарські, агрономічні секції. Вони ставили за мету поширення серед населення знань української історії, культурних традицій, літературної спадщини, усього того, що впливало на самоідентифікацію української

нації. Разом із тим існували секції антибільшовицької пропаганди, які намагалися розкривати злочинний зміст комуністичної ідеології, антинаціональний характер її спрямованості. Це, певною мірою, зближало позиції товариства й організації з окупаційними пропагандистськими службами "пропаганд-штафель", лівову частку роботи яких складала антибільшовицька пропаганда⁴. Діяльність культурно-освітніх організацій, які стояли на позиції боротьби за українську самостійність, не обмежувалася тільки освітянськими, культурницькими та соціальними заходами. Осередки "Просвіти" також намагалися здійснювати функції громадського представництва українців перед окупантами, довести їм, що українці є розвинутою, самодостатньою у всіх відношеннях нацією⁵. Обмеженість вступу до організації "Просвіта" за національною ознакою (її членами мали право бути тільки українці) дещо звужувала поле діяльності її членів серед населення окупованої України, що призводило до виникнення непорозумінь і навіть конфліктних ситуацій між українцями, поляками, росіянами, євреями.

На території західноукраїнських земель окупованої України, крім "Просвіти", виникали також відділи "Жіночої Служби України". Уже 13 серпня 1941 року на загальних зборах жінок м. Луцьк, українок за національністю, було засновано повітовий відділ "ЖСУ" на чолі з Т.Редьковою. Планувалося організувати відділи-філії по селах Луцького повіту. "Жіноча Служба України" мала "референтства": гуманітарне, пропагандистське, господарче, посередницьке, праці⁶. Одночасно з виникненням на Волині жіночих організацій і культурно-просвітницьких осередків, з'явився "Союз Українських Комбатантів" (СУК) у Луцьку⁷. Головним його завданням була робота щодо організації колишніх вояків української армії, щоб "співділати з німецькою владою в справі підготовки українських військових кадрів", поглиблення їх військових знань, допомога бідним. Співпраця з "ноювою" владою щодо відновлення адміністративного та господарського життя входила також до завдань СУК. Ця організація отримала право створювати свої відділи, організувати різні секції, видавати військову літературу, відкривати бібліотеки, проводити масові "імпрези" й т. ін⁸. Звичайно, ідеологічне забарвлення діяльності таких організацій в умовах окупаційного режиму не могло бути цілком самостійницьким і являло собою суміш антирадянських, просвітницьких національних ідей та виправдовування дій фашистської адміністрації.

Учасники всіх жіночих організацій і комітетів, освітніх і культурницьких осередків, допоміжних комітетів та інших розподілялися на членів "звичайних" і "почесних", а також "дійсних" і "співпрацюючих". До категорії "звичайних" членів цих організацій було віднесено учасників Української армії 1917–1921 років. До категорії "почесних" членів віднесені особи, які мали великі заслуги перед Батьківщиною: "визначилися на полі культурно-громадської праці для добра України". Кого слід було вважати почесним членом, вирішували тільки загальні збори товариства за пропозицією управи організації⁹. "Дійсними" членами товариств ставали тільки особи української національності, а "співпрацюючими" – арийського походження¹⁰. Усі такі організації працювали під пильним контролем гебітскомісаріатів, що забезпечувало окупантам можливість їх ідеологічного спрямування.

Серед діячів-просвітян знаходилися такі, які з метою нейтралізації дій гітлерівських спецслужб щодо "Просвіти" часто втягувалися в політичні акції гітлерівців і цим викликали осуд місцевого населення¹¹. Прикладом можуть бути вручення "вітальних адресів" групі гітлерівських генералів із нагоди вдало проведеної німецькою армією операції по оточенню радянських військ у районі Харкова навесні 1942 р. Такі акції не додавали авторитету "Просвіти" й вносили політичну дезорієнтацію, що було більш вигідно гітлерівцям, ніж населенню. Наприкінці 1942 р. окупаційна влада Харкова навіть запросила до Німеччини делегацію просвітян на чолі із професором Дубровським, що свідчило про високу оцінку діяльності цієї організації¹².

З початку окупації гестапо за допомогою місцевих органів управління проводило "кампанії на визначення благонадійності" педагогічного персоналу шкіл, вихователів дитячих садків, викладачів технікумів та вищих навчальних закладів. Щоб отримати місце учителя, вихователя або викладача, необхідно було заповнити анкету, написати автобіографію, заручитись підтримкою двох-трьох свідків, які підтверджували правдивість цих документів. Серед загальних питань про вік, стать, освіту необхідно було вказати національність, належність до комуністичної партії або інших політичних організацій, службу в радянській армії. Відповіді на "обов'яз-

кові” запитання впливали на остаточне рішення окупаційних органів, у тому числі й начальника освіти обласної, міської, окружної управи. Претенденти на посаду вчителя або викладача здебільшого писали автобіографію – “Lebenslauf” німецькою мовою. З біографії учительки м. Дніпропетровськ Н.Безрукової відомо, що вона більшовицькою владою не переслідувалася, але від радянської влади постраждали її батьки. Учитель А.Власенко відмітив, що переслідувався радянською владою за контрреволюційну діяльність і відсидів п’ять років у тюрмі¹³. Заступник директора Бабайковського сільгосптехнікуму з грудня 1941 р., а згодом, із 13 березня 1942 р. – його директор, С.Танцюра в автобіографії розповів, що більшовики переслідували його батька як куркуля. Сам він “у військових діях брав участь усього 14 днів, був поранений під час бомбардування, коли відступали і за першою можливістю повернувся додому”, тобто дезертирував¹⁴. Саме таким особам, які переслідувалися в радянські часи, або дезертирам, які виявили готовність до співпраці, у першу чергу окупанти надавали можливість працювати.

Ідеологічний ухил таких кампаній очевидний. Окупанти усвідомлювали, що навчально-виховний процес на всіх рівнях є найбільш уразливою ділянкою для проникнення антифашистської пропаганди. Саме тому в шкільний процес втручалися гестапо, гебітскомісаріат, місцеві допоміжні органи управління, польові комендатури. За політичну благонадійність учителів шкіл несли повну відповідальність її директори, яким також було наказано проводити своєчасну “чистку” підручників, слідкувати за тим, щоб не проводилася комуністична пропаганда. Окупаційна влада суворо забороняла “запровадження в процесах навчання питань політичного характеру¹⁵”. Це сприяло виявленню серед інтелігенції нестійких елементів, конформність яких легко проявлялася й могла бути використана окупантами у своїх цілях і, навпаки, знаходити тих, кому гітлерівці довіряти не могли.

Серед директорів і вчителів шкіл зустрічалися й ті, хто відверто служив гітлерівцям, визнавав їх за своїх “визволителів”. Так, завідувача школою в с. Терни Лиманського району Сталінської області В.Землянська, коли карала дітей, говорила: “Влада зараз наша, що хочу, то і роблю”¹⁶. У серпні 1942 року в Ровеньковському районі Луганської області Бенецький, якого німецька влада призначила начальником районного відділу народної освіти, зібрав районну конференцію учителів і запропонував відправити Гітлеру телеграму з подякою за “визволення від більшовиків”. Але жодний учитель не підтримав Бенецького¹⁷. Дії вчителів, у даному випадку, свідчать про те, що їх професійна діяльність в умовах окупації була лише засобом виживання й не мала характеру ідеологічної підтримки гітлерівців.

Інший приклад: у грудні 1941 р. до Дніпропетровського обласного відділу освіти надійшла доповідна від завідуючого відділом освіти Дніпропетровського приміського району Кононенка на директора Старо-Огринської неповно-середньої школи В.І.Шляхова. З доповідної стає відомо, що за допомогою громадян на цього директора зібрані матеріали, які свідчать, що він брав активну участь у громадській і партійно-комсомольській роботі в радянські часи. Серед документів була доповідна від громадянина О.Сахарцева, який підтверджував, що Шляхов був членом ЛКСМУ, а “під час ригтя окопів говорив людям, що за погану роботу буде віддавати до ревтрибуналу, а також попалить хліб¹⁸”. Директор школи В.І.Шляхов перевірку на благонадійність і лояльність до окупаційної влади не пройшов – його було знято з посади. За наказом начальника Дніпропетровського обласного відділу освіти Козара, 12 грудня 1941 р. директором вищеназваної школи було призначено “свою” людину – В.В.Стадніченка¹⁹. Напередодні нового навчального року в серпні 1942 р. не пройшло перевірку на “політичну благонадійність” 219 учителів Солонянського району генерального округу “Дніпропетровськ”²⁰.

Зауважимо, що кампанії окупантів стосовно перевірки інтелігенції насамперед, учителів і викладачів, на політичну благонадійність були постійними й часто призводили до того, що деякі навчальні заклади, як, наприклад, школи Славутського району, які підпорядковувалися Шепетівському гебітскомісаріату, відчували гостру нестачу вчителів. Так, для початкових шкіл Славутського району необхідно було 133 учителі, а для 5–7-х класів не вистачало 94 учителі, про що відомо зі звіту завідуючого відділом освіти Марковського до Шепетівського гебітскомісаріату²¹.

Частина вчителів, яка постраждала від радянської влади, з приходом гітлерівських окупантів, завдяки своїй лояльності й бажанню співпрацювати з німцями, швидко робила

“кар’єру”. Прикладом може стати І.Зеленський, який з учителя історії відразу став професором історії в Дніпропетровському університеті²². Такі “викладачі” склали “нові” програми з дисциплін, у тому числі й з історії України, які цілком задовольняли окупаційну владу²³. Начальник відділу освіти Дніпропетровської допоміжної управи також пильно слідкував за змінами, що відбувалися на німецько-радянському фронті, про що свідчить його наказ від 11 грудня 1941 р. для завідуючих районними відділами освіти генерального округу “Дніпропетровськ”, який пропонував “негайно вилучити з матеріалу літературного читання програми 5-го класу пісню “Ой, заграло Чорне море”²⁴. Ясна річ, що патріотичний зміст цієї пісні й героїчна оборона Одеси, коли сімдесят три дні червоноармійці та ополченці мужньо відбивали натиск понад 18 гітлерівських дивізій упродовж серпня – середини жовтня 1941 р. і вермахт на підступах до Одеси втратив 160 тисяч солдатів і офіцерів, 167 літаків, значну кількість танків та іншого озброєння, не сприяла високому психологічному настрою окупантів, і це не міг не враховувати Козар²⁵.

Позитивними моментами в діяльності відділів освіти всіх рівнів було бажання виховувати національно свідому молоддь. Відомо, що перед початком навчального року на нараді 16 серпня 1942 р. директорам шкіл Солонянського району Дніпропетровщини рекомендувалось ознайомити учителів та учнів із творами раніше заборонених письменників:” Грінченка, Олеса і інших”, пропонувалось “виховувати в учнів любов до рідного краю, повагу до національних українських побутових традицій, виховувати повагу до релігійних почуттів ін.”²⁶. Студент Кременецької Технічної школи В.Борщик у своїй біографії також обіцяв “вчитися, на користь свого народу і державі на славу”²⁷. Це зрозуміло, тому що метою “Міської середньої технічної школи” в м. Кременець було “дати Державі, Краєві фахових робітників”²⁸. Місцева інтелігенція зверталася до орткомендатур, місцевих органів влади з проханням відкрити середні, ремісничі школи і навіть класичну або реальну гімназію²⁹. Численні документи свідчать, що протягом окупаційного часу в містах і сільській місцевості були відкриті, у переважній більшості, українські, а також (одиночні випадки) російські та німецькі школи. Так, у м. Дніпропетровськ упродовж вересня – жовтня 1941 р. було відкрито 39 шкіл, серед яких були одна російська й одна німецька³⁰. На території Кременецького округу окупаційна влада за проханням допоміжної управи дозволила відкрити 169 шкіл³¹.

Обліковий журнал “Кременецької технічної школи” за 1941–1942 навчальний рік надає можливість установити загальну кількість учнів, які навчалися з 5-го по 10-й класи з листопада 1941 р. до 5 лютого 1942 р., рівень платні, пільги, які надавались окремим категоріям учнів³². Так, з 424 учнів, які навчалися в цій школі, упродовж указанного часу було відраховано з причин добровільного від’їзду на роботу до Німеччини, через хворобу – 10 учнів. За наказом дирекції школи від 17 листопада 1941 р., учнів VII-Б класу В.Рослюка та X класу М.Сергієва, як “незможних”, було звільнено від платні за навчання. Від 20 до 26 лютого 1942 р. окупаційна влада Кременця дозволила новий запис до середньої технічної школи у зв’язку з її новим статусом: стати “студентом” цієї школи мали право тільки особи, які вже мали свідоцтво “про закінчення 7-річки або іншої рівнопорядної школи”³³. Директором технічної школи окупанти призначили також “свою” людину – окружного інженера при Кременецькому гебітскомісаріаті Й.Роніша, 1914 р. народження, українця за національністю. Лист осіб, яким було відправлено запрошення на відкриття навчання з 5-го березня 1942 р. одразу у двох школах – “Технічній і Торговельній”, складався із 24-х “відповідальних осіб” м. Кременець, які співпрацювали з окупантами: бургомістра Кременця Мілевського, ландвірта Березка, священника Григоровича, членів магістрату, представників із “Жіночої Служби України у м. Кременець”, з редакції газети “Кременецький Вісник”, директорів шкіл за № 1, 2, ліцею та ін³⁴. Склад запрошених – представники ЗМІ, духовенство, яке мало великий вплив на населення, представники громадських організацій – показує, що ідеологічному чиннику при проведенні подібних заходів окупанти надавали великого значення. З “Листа працівників технічної школи” відомо, що з 5-го березня 1942 р. у школі працювало 23 викладачі, з них українців – 17 осіб, росіян – 1, поляків – 5³⁵. Після кампанії з перевірки викладачів на “політичну благонадійність” на 1 липня 1942 р. у цій школі залишилося тільки 13 викладачів разом із директором і “законовчителем”. Кількість студентів на цей час становила 93 особи³⁶. Відомо, що викладачами в технічній школі залишилися

місцеві колаборанти, які цілком задовольняли окупантів: директор Кременецької електростанції інженер М.Вишньовський (поляк за національністю), член магістрату інженер С.Брок-Кльонівський (поляк за національністю), директор технічної школи й одночасно окружний інженер при гебітскомісаріаті, священник О.Улович та ін. Викладачем української мови був А.Попов (українець за національністю), який працював, за дозволом окупаційної влади, крім технічної, ще в торговельній, а також у гімназії³⁷. Заняття в технічній школі, в якій були зацікавлені самі німці, відбувалися на трьох відділах: будівельному, гірничому й дорожньо-транспортному. Час навчання становив три роки, а після закінчення студенти повинні були отримати дипломи техника: будівельного, дорожньо-мірного або гірничого, залежно від закінченого відділу. Платня за навчання становила 100 крб щомісячно, але спочатку необхідно було внести 20 крб за запис до школи і 20 крб – за іспити. За рішенням директора школи та пропозицією керівника відділу, “незможні” студенти, які успішно склали вступні іспити, звільнялися від місячної платні за навчання³⁸. Особові справи студентів цієї школи свідчать, що здебільшого молодь демонструвала свою лояльність до “нової” влади. Про це йдеться в таких уривках із біографій студентів: “коли нашу територію зайняли більшовики...”, “коли Німецька Армія визволила нас від більшовизму”, “після звільнення наших земель від панування жидо-більшовизму непереможною Німецькою Армією...” й т. ін.³⁹. Зрозуміло, що населення, яке обрало шлях пристосування до “нової” влади, а серед них були й учителі, викладачі, вихователі, студенти, змушені були демонструвати гітлерівцям і тим, хто з ними співпрацював, свою лояльність, благонадійність і керованість заради роботи або навчання. Про це свідчать численні заяви тієї категорії населення, яка шукала роботу⁴⁰. Слід відмітити, що одним із заохочувальних заходів гітлерівців до співпраці української інтелігенції з німецькою владою був наказ рейхскомісара Е.Коха від 5 квітня 1942 р. за №9520/4, відомий як “Інструкція для сплати зарплатні робітникам народних шкіл”, якою від 1 травня 1942 р. керувалися начальники та завідувачі відділами освіти на території окупованої України. За цим наказом, мінімальне навантаження для вчителів-чоловіків становило 28 годин на тиждень, учителів-жінок – 26 годин, а максимальне – відповідно, 32 і 30 годин. Для директорів шкіл й учителів-чоловіків було встановлено зарплатню 600 крб на місяць. Додатково до цієї ставки всім директорам, які викладали – “вели класи” від 3-х до 7-ми, додавалося 10% зарплатні, від 8-ми до 15 класів – 20%, від 16-ти й більше класів – 25% зарплатні. Учителі-жінки, згідно із цим наказом, щомісячно отримували по 540 крб. Незалежно від статі, але залежно від віку учителів, інший додаток до зарплатні становив: від 35 років – 30%, від 40 років – 40%, від 45 років – 50% зарплатні. На перевірку письмових робіт до годин, які відпрацьовувалися в класах, кожному “класоводу” додавалося по 6 годин. Якщо вчитель не мав повного навчального навантаження, то тоді робилися підрахунки від 1/5 щомісячної зарплатні за кожну тижневу годину, але при цьому вчитель усе одно отримував “додатки”, які були встановлені рейхскомісаром, якщо мав навантаження не менше 18 годин на тиждень. Для вчителів-“рейхсдойче” і “фольксдойче” до встановленої щомісячної зарплатні сплачувався також “додаток” у 50% за національністю⁴¹. Ефективність від такого пропагандистського заходу була тільки там, де сама окупаційна влада більш-менш лояльно ставилася до місцевого населення та до діяльності у цьому напрямку українських допоміжних органів влади. Там, де окупаційний режим, як, наприклад, на території Сумщини, був особливо жорстоким, там і шкіл функціонувало мало. Так, на території Писарівського району Сумщини діяло всього 35 початкових шкіл, а 4 школи від 10 червня 1942 р. до 1 серпня 1943 р. узагалі не працювали. У школах, які працювали, викладало всього 178 учителів. Такі предмети, як історія, географія, російська мова в школах на Сумщині було відмінено⁴². У Ровеньках Луганської області школу №2 окупанти “поділили” на три частини, але не для занять, а для гаражу, конюшні й туалету⁴³.

Отже, ідеологічний чинник у діях гітлерівців на окупованій території України мав на меті розвінчання більшовицьких ідеологічних устоїв, протидію самостійницькому рухові, залучення якомога більшої частини української інтелігенції до співпраці з режимом. Для цього застосовувалися різноманітні засоби заохочення, примусу, залякування, переслідування, а нерідко й фізичного знищення непокірних. Головне завдання полягало в тому, щоб узяти не тільки під фізичний, але й ідеологічний контроль населення окупованих територій, унеможливити будь-які прояви невдоволення окупаційною політикою гітлерівців.

1. Семиряга М. И. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны / М. И. Семиряга. – М. : РОССПЭН, 2000 – С. 697–698.
2. Там само. – С. 714–715.
3. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.) Т. 12 / М. В. Коваль. – К. : Видавничий Дім Альтернативи, 1999. – С. 236.
4. Іванова Н. В. Жіночий рух на Поділлі в 1941–1943 рр. (за матеріалами окупаційної преси) // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. статей. Вип. 7. – Ч. 1. – К. : НАН України Інститут історії України, 2003. – С. 274, 277; Коваль М. В. “Просвіта” в умовах “нового порядку” (1941–1944 рр.) / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 38.
5. ДАДО. – Ф. Р-2443, оп. 1, спр. 2. – Арк. 81–83.
6. ДАВО. – Ф. Р. – 2, оп. 2, спр. 10. – С. 15, 18.
7. Там само. – С. 97–100.
8. Там само.
9. Там само. – С. 3, 100.
10. Там само. – С. 3.
11. Коваль М. В. “Просвіта” в умовах “нового порядку” (1941–1944 рр.) / М. В. Коваль // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 40.
12. Там само.
13. ДАДО. – Ф. Р-2276, оп. 1, спр. 1108. – Арк. 1, 17, 21–22; Ф. Р-2443, оп. 1, спр. 13. – Арк. 1–254.
14. ДАДО. – Ф. Р-2443, оп. 1, спр. 1108. – Арк. 47.
15. ДАДО. – Ф. 2276. Оп.1, спр. 1094. – Арк. 1.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 1, спр. 161. – Арк. 70.
17. Там само. – Ф. 57, оп. 4, спр. 38. – Арк. 10–11.
18. ДАДО. – Ф. Р-2443, оп. 1, спр. 2. – Арк. 7, 12–13.
19. Там само. – Ф. Р-2443, оп. 1, спр. 2. – Арк. 1.
20. Там само. – Ф. Р-2443, оп. 1. – Спр.10. – Арк. 19.
21. Державний архів Хмельницької області. – Ф. Р-420, оп. 1, спр. 53. – Арк. 9.
22. ДАДО. – Ф. Р-2276, оп. 1, спр. 973. – Арк. 18.
23. Там само. – Ф. Р-2443, оп. 1. – спр. 3. – Арк. 90–91.
24. Там само. – Спр. 1094. – Арк. 9.
25. Безсмертя. Книга Пам’яті України 1941–1945. – К. : Книга Пам’яті України, 2000. – С. 91, 94.
26. ДАДО. – Ф. Р-2443, оп. 1, спр. 10. – Арк. 7–8.
27. ДАТО. – Ф. Р-206, оп. 1, спр. 36. – Арк. 3.
28. Там само. – Ф. Р-206, оп. 1, спр. 1. – Арк. 6.
29. ДАДО. – Ф. Р-2276, оп. 1, спр. 1094. – Арк.7.
30. Там само. Спр. 12. – Арк.1–111.
31. ДАТО. – Ф. Р-196, оп. 1, спр. 2. – Арк. 9–13.
32. Там само. – Спр. 98. – Арк. 3–26.
33. Там само. – Ф. Р-195, оп. 1, спр. 45. – Арк. 1–2; – Ф. Р-206, оп. 1, спр. 1. – Арк. 4.
34. Там само. – Ф. Р-206, оп. 1, спр. 1. – Арк. 3.
35. Там само. – Спр. 6. – Арк. 26–30.
36. Там само. – Спр. 6 – Арк. 6.
37. Там само. – Спр. 6. – Арк. 26.
38. Там само. – Спр. 6. – Арк. 4–5.
39. Там само. – Спр. 36. – Арк. 3; – Спр. 72. – Арк. 4.
40. ДАДО. – Ф. Р-2278, оп. 1, спр. 1055. – Арк.15–24; спр. 11. – Арк. 62.
41. Там само. – Ф. Р-2443, оп. 1, спр. 2. – Арк. 14.
42. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 1, спр. 162. – Арк. 1–243.
43. Там само. – Ф. 57, оп. 4, спр. 38. – Арк. 8–11.

Complex relations of Ukrainian intelligentsia with Hitler soldiers during the occupation period in different regions of Ukraine, the ideologic influence of the Nazis on the educftional process in the Republic are lighted up in the frticle.

Key words: *occupation, “The Enlightenment”, “Women Servise of Ukraine”, educational establishments, intelligentsia.*

УДК 930.1: 94 (477)“1667”
ББК 63.3 (Укр) 46

Степан КОЛОДНИЦЬКИЙ

БИТВА ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА ПІД ПІДГАЙЦЯМИ 1667 РОКУ: ПЕРЕДУМОВИ, ХІД ТА НАСЛІДКИ (ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

... Того ж року гетьман Дорошенко татарської сторони, затагнувши орду Галги солтаном і іншими султанами великою потугу на ляхов і икупивши войско свое козацкое, ходив противно ляхов, але оного в Полщу не допущено, бо войско стояло под Подгайцами...¹

Літопис Самовидця

На основі аналізу історіографічних досліджень українських і польських авторів та друкованих джерел зроблено спробу висвітлити маловідомі аспекти спільного козацько-татарського походу в Галичину та битви під Підгайцями 6–19 жовтня 1667 р. У розвідці проаналізовано причини, що зумовили обрання Підгайців місцем битви, простежено хід бойових дій, уточнено співвідношення сил та кількість утрат, зазначено інші чинники, що зумовили фактичний програв гетьманом Петром Дорошенком цієї битви та її наслідки, що загалом допомагає заповнити суттєву прогалину в студіях трагічного періоду Руїни в сучасній українській історіографії та історичному краєзнавстві.

Ключові слова: битва, козаки, татари, Річ Посполита, Галичина, Підгайці, Петро Дорошенко.

Козацька могила

На крутому пагорбі при давньому так званому Поліському шляху, що вів із Підгайців через Старе Місто, Загайці на Новосілку (села Підгаєцького району Тернопільської області. – С.К.) і далі на Тернопіль аж до Полісся через Волинь, височить самотиною могила, увінчана постаментом, встановленим 1863 р. І усні перекази, і писемні джерела, розповідаючи про Підгайці та Підгаєччину, указують на те, що сплять там вічним сном козаки з війська гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка. Чому вони опинилися під Підгайцями? Яке місце в історії України займає ця подія? Як проходила битва? Як оцінюють її польські історики? Чому таке неоднакове висвітлення постаті П.Дорошенка та оцінки наслідків подій під Підгайцями в українській історіографії? Які фактори завадили йому здійснити свій намір – об'єднати українські землі в єдину державу?

Так чи інакше, але волею долі битва 1667 р. і Підгайці пов'язані в один нерозривний вузол.

В українській історіографії діяльність Петра Дорошенка, гетьмана Правобережної України, а з 1668 р. – “гетьмана обох боків Дніпра”, його боротьба за Українську державу й пов'язані із цим драматичні, а то й

трагічні колізії, які цю боротьбу супроводжували, висвітлені достатньо глибоко, починаючи з Миколи Костомарова – першого дослідника періоду Руїни². Щоправда, у радянський період уся боротьба за Україну Петра Дорошенка подавалася достатньо однобоко і, звичайно, у негативному аспекті.

Його похід у Галичину восени 1667 р. спільно з татаро-турецькими союзниками і бій із польським військом Яна III Собеського під Підгайцями, а також наслідки цієї битви висвітлюють практично всі дослідники цього періоду більшою чи меншою мірою. Та все ж окремі аспекти цього походу, на наш погляд, досліджені недостатньо, як-от:

- 1) причини, які зумовили обрання Підгайців місцем, де відбулася битва;
- 2) сам хід бойових дій;
- 3) співвідношення сил;
- 4) кількість утрат;
- 5) фактори, що зумовили фактичний програв П.Дорошенком цієї битви;
- 6) проблема об'єктивного висвітлення в історіографії наслідків цього походу тощо.

Тому в даній розвідці намагатимемось висвітлити всі аспекти битви під Підгайцями 6–19 жовтня 1667 року, відображені в матеріалах досліджень польських та українських авторів, і подати їх якнайбільш повно й об'єктивно, а тим самим і заповнити певною мірою цю прогалину в українській історіографії періоду Руїни.

У польській історіографії при висвітленні діяльності Яна Собеського, спочатку як яворівського старости, польного гетьмана Речі Посполитої, а далі вже як великого гетьмана коронного і короля Польщі Яна III, ці події осені 1667 року відомі під назвою “Підгаєцька кампанія”. Про це свого часу писали: В.Коховський³, В.Масевський⁴, Я.Паєвський⁵, З.Вуйцик⁶, Т.Корзон⁷, І.Вершлер⁸ та інші дослідники.

Відомості про цю битву є практично повсюди в польській історіографії, коли заходить мова, зокрема, про Підгайці⁹. В Енциклопедії військовій за редакцією О. Ляковського є плани-схеми бойових дій під Підгайцями¹⁰.

Вітчизняними першоджерелами, які згадують про битву під Підгайцями, є літопис Самовидця¹¹ та “Історія Русів”¹². Не оминають цієї події такі українські історики, як В.Антонич¹³, Д.Яворницький¹⁴, Н.Полонська-Василенко¹⁵, І.Крип'якевич¹⁶, автори “Історії Українського війська”¹⁷, автор англійської “Історії України” О.Субтельний¹⁸, В.Шевчук¹⁹, Н.Яковенко²⁰ та інші. Найбільш широко розкрив цю тему Д.Дорошенко, нащадок славного гетьмана²¹. Зокрема, він, як прямиий нащадок П.Дорошенка, написав об'ємну й докладну монографію про його життя і політичну діяльність, видану Українською Вільною Академією Наук (УВАН) у США, та, на жаль, малознану в Україні²². Із сучасних досліджень діяльності П.Дорошенка виокремлюються розвідки В.Степанкова²³. Більше того, Д.Дорошенко фактично є першим українським істориком, який, висвітлюючи Підгаєцьку кампанію П.Дорошенка 1667 року, все ж таки порушив ці проблеми, які ми вважаємо визначальними в нашій спробі розкриття цієї теми. Доводиться тільки шкодувати, що Д.Дорошенко в силу обставин, що склалися, ще перед вибухом Другої світової війни, у 1939 р. не зміг використати сповна як польські, так і російські архіви чи турецькі для ще повнішого й усебічнішого висвітлення постаті та діяльності П.Дорошенка – свого пращура, як він сам зазначав у передмові до монографії²⁴.

Розглянемо спочатку історичне тло розвитку подій. Андрусівський мир, укладений Польщею і Московією 30 січня 1667 р., за яким було поділено Україну по Дніпру, спонукав П.Дорошенка до пошуку сильного союзника. Основною його метою було возз'єднання України під однією булавою. Було укладено договір із Туреччиною, за яким Україна визнавала себе васалом турецького султана, подібно до Молдови. За це Дорошенко отримав військову допомогу від турків і кримських татар для війни з Польщею і Московією. Здобувши низку перемог над поляками, Дорошенко увійшов у Галичину й підійшов до Підгайців.

Сама Річ Посполита тоді ще не відійшла від міжусобиць (повстання магната Любомирського проти королівської влади)²⁵. Тодішній король Ян Казимир II практично не володів ситуацією, тим більше, що скарбниця державна була порожньою. А тим самим і те військо, що було в розпорядженні короля, він не мав чим оплатити. В обставинах, що склалися, весь тягар оборони Руського воеводства Речі Посполитої, яке було головною метою атаки об'єднаних козацько-татарських сил, упало на плечі польного гетьмана Яна Собеського. І йому ж король дав наказ власними силами дбати про військо, тобто і профінансувати його, і забезпечити провізією. “Певне, що на харчування тих людей змушений буду у заставу віддати остатню сорочку, оскільки всі роз'їхалися, король далеко, мені тільки одному голову гризти будуть”, – скаржився

в листі до дружини майбутній триумфатор Віденської битви 1683 р.²⁶. Однак він не стратив голови, не склав рук, а зі всією відповідальністю взявся до справи підготовки оборони.

Коли ж у вересні вже стало цілком зрозуміло із ситуації, що “татари всією потугою, з гарматами і табором цілим Чорним шляхом рушили на військо” його Королівської Милості і всієї Речі Посполитої, гетьман поділив свої і без того невеликі сили на кілька ще менших відділів, визначаючи кожному відповідний терен для патрулювання й можливої відсічі татарських і козацьких сил, а сам подався до Кам’янця, аби звідти стежити за пересуванням ворожих сил²⁷.

Розпорошення і так нечисленного війська здавалося багатьом досвідченим полководцям помилкою²⁸. Собеський, однак, хотів уникнути ситуації, в якій би чисельно переважаючи козацько-татарські сили замкнули його військо в якійсь фортеці, а самі таким чином безкарно плюндрували б весь край. Редакція “Львівських зустрічей” (“Lwowskie spotkania”), суспільно-культурного польськомовного місячника (№5–6 за 2006 р.), у своєму спецвипуску, присвяченому 310-й річниці смерті короля Яна III Собеського, розповідаючи про його основні життєві та бойові віхи, окреме місце відводить і Підгайцям та битві 1667 р. Більше того, аби читачі мали ширше розуміння тогочасних подій, перебігу битви і т. д., наводять низку розлогіх цитат із книги польського дослідника Тадеуша Корзона “Історія воєн і війська в Польщі” (Краків, 1912 р.). Для нас важливо, що автор наводить текст універсалу Яна Собеського від 4 жовтня 1667 року до шляхти, в якому майбутній король подає пояснення своїх дій під Підгайцями. Наведемо уривок із цього універсалу в перекладі українською мовою: “Затримуюсь під Підгайцями, себе самого подаючи в тісну облогу із частиною війська, а другу частину [доручаю] Вам: Його мосці воеводі брацлавському Яну Потоцькому, Його мосці хорунжому коронному Анджею Потоцькому, Його мосці стольнику подольському з полками, Його мосці воеводі Руському Яблоновському, Його мосці писарю польному коронному Якубу Потоцькому, Його мосці стражнику коронному М.Сенявському, Його мосці Ласці із 8 хоругвами прикомандированими віддав у розпорядження Вельможних Панів, запобігаючи в міру сил, уникаючи разом із тим прикладу облоги збаразької, аби всього війська не заперши, безкарно міг пересуватись (у тексті – грасувати) в Речі Посполитій нашій...”²⁹.

Отже, вибір тактики, як показали подальші події, виявився вдалим. Окремі відносно невеликі за чисельністю татарські чамбули, які розбіглися в пошуках грабунків та ясиру, всюди зустрічали опір. Коли ж 25 вересня під Збараж надійшли головні сили під керівництвом заступника хана Керим-Геря, татари почулися певнішими і з властивою їм мстивістю почали нищити маєтності Собеських. Здобувши Зборів (Тернопільська обл.), вимордували його мешканців, а потім спалили й Поморяни (колишнє містечко, а нині смт. Золочівського району Львівської обл. – С.К.). Однак місцевий замок не штурмували, вдовольнившись викупом.

Ян Собеський зорієнтувався, що козацько-татарські сили прямують до Львова, залишив Кам’янець і, уникаючи контактів з ордою, дістався Підгаєць, в яких і затримався 4 жовтня 1667 р. Як сам признався пізніше, він зробив це якимось чудом так, що ворог ще не знав про нього, хоч був він від нього всього за 4 милі³⁰. Своєю особою та армією хотів він прикути увагу сил Керим-Геря і П.Дорошенка, аби саме тут втягнути їх у битву. Місце для реалізації своїх планів Ян Собеський вибрав напрочуд удадо³¹.

Підгайці, починаючи з XV ст. і аж до кінця XIX ст., були самоврядним і добре укріпленим містом. Розташоване на одному із жвавих бічних торговельних шляхів, місто, незважаючи на численні набіги завойовників, успішно розвивалось³².

Час заснування Підгайців не відомий³³. Перша відома на сьогодні писемна згадка – 1397 рік³⁴. Уперше як місто згадується в 1463 р.³⁵. Надаючи, фактично повторно, Підгайцям магдебурзьке право у 1539 р., король Польщі Сигизмунд I у назві свого документа підкреслює, що “тевтонське право уділене старому містові Підгайці” (підкреслення наше. – С.К.)³⁶.

У XVII ст. це одне з більших і показних міст Галицької землі. Фризійський мандрівник Ульріх фон Вердум, який 1672 р. відвідав Підгайці, дав йому таку характеристику: “Підгайці – це гарне місто на рівнині, над озером. Воно велике й досить добре збудоване, з кількома руськими [церквами] й одним папським костьолом, і ще одним для вірмен, яких тут живе ще більше, ніж євреїв, хоча й останніх у цьому місті є досить багато й вони мають свою божницю.

Замок оточує кам’яний мур із вежами досить великого діаметру, але стоїть так близько від високої гори, що з неї його напевно можна зруйнувати камінням. У місті була велика нова ратуша, гарно збудована з каменю майже до половини, відразу ж біля давньої, також великої, але дерев’яної”³⁷.

Також інший іноземець, француз Ф.П.Далейрак, дворянин Яна Собеського, вже як короля Польщі Яна III, залишив опис Підгаєць у 1687 р., коли в складі королівської армії їхав через Підгайці до Язлівця. З його погляду, це “прекрасне руське місто, велике і досить добре збудоване мурованими будівлями із забрукованими вулицями, мають п’ять церков, один костьол, оборонні мури, старий замок із потужними мурами, вежами, валами і чисельною людністю”³⁸.

Саме міське поселення складалося в основному з русинів, євреїв, поляків, волохів і вірмен. Вочевидь, що в обороні міста брали участь мешканці всіх національностей, але перші три етнічні групи були в місті визначальними. Кожна з них мала свою оборонну споруду й охороняла один з трьох входів у місто (т. зв. “браму”):

- 1) єврейська громада – Галицьку браму, обіч якої стояла й поки що стоїть потужна кам’яна синагога кінця XVI – поч. XVII ст. (охоронний номер – 1559);
- 2) українці – Львівську браму, біля якої розташована Успенська церква 1650–1653 рр. (охоронний номер – 1556), ровесниця Суботівської церкви;
- 3) поляки – костел Пресвятої Трійці (охоронний номер – 1558), оборонну споруду, що захищала місто з боку р. Коропець поблизу замку.

Саме цей фактор і дав підставу львівському вченому М.Бевзу стверджувати, що, “незважаючи на те, що сакральні об’єкти єврейської чи католицької громад збережені також в багатьох інших містах Західної України (Бережани, Бучач, Язлівець, Жовква тощо), проте вони не збереглися саме як оборонні об’єкти, вирішені у тісному взаємозв’язку із середміськими фортифікаційними лініями. Цей факт дозволяє розглядати Підгайці як можливий “центр досліджень” самоврядної організації середньовічної спільноти, яка в минулому була цілісно організована проти зовнішньої загрози”³⁹.

Отже, оборонні мури і вали, які оточували місто (залишки валів можна простежити й сьогодні. – С.К.), тягнулися від річки Коропець (невелика ріка, ліва притока Дністра. – С.К.) з північної сторони вздовж потоку, т. зв. Бідки, або Мужилівка, потім повертали на південь, майже доходячи до т. зв. Окописька, тобто єврейського цвинтаря, відомого з XV ст., далі змінювали напрям на схід і знову збігали до Коропця, власне до замку.

Польський поет і водночас літописець, сучасник Собеського, В.Коховський записав, що в Підгайцях були готові вали і рови, які оборонці ще більше зміцнили й удосконалили⁴⁰. Більше того, Д.Дорошенко, опираючись на джерела, змодельовав хід боїв під Підгайцями, співвідношення сил та оборонну позицію поляків, яку сам же назвав дуже сильною⁴¹. Тими джерелами стали для нього листи самого Яна Собеського, хроніка польського історика Юзефовича, записи того ж В.Коховського, короткі звістки в “Gazette de France” і “Theatrum Europaicum”. І тут же додає, що “це все – відомості, які походять лиш від одної з ворогуючих сторін; з українських джерел, окрім коротких згадок у козацьких літописців, ми нічого не можемо зачерпнути”⁴². Однак Д.Дорошенко, підкресливши, що події відбувалися під містом Підгайці на Галичині, усе ж помилився двічі в назві річки, на правому березі якої розташовані Підгайці: замість ріки Коропець він ужив назву ріки Стрипа, яка протікає за 18 км на схід від м. Підгайці⁴³.

Собеський уміло врахував особливості терену. Підгайці були добре укріплені кам’яними мурами й валами, порівняно з іншими містами регіону. Від заходу і півдня їх оточували густі ліси, що стримувало просування великої армії. Ці ліси тяглися аж до сусіднього міста Монастириськ і далі. Зі сходу річка Коропець, маючи багnistий яр і великі стави, також була природною перешкодою для масованого нападу. Таким чином, напад можна було розвивати тільки з півночі. Та й тут розлога височина перетиналася двома потоками, що впадали до Коропця. Західний із потоків, уже згадувана Мужилівка (назва від села Мужилів – 6 км від Підгаєць. – С.К.), або Бідки, тече вздовж тракту, який вів через Бережани на Львів. Інший же потік протікав через село Старе Місто видолінком між височинами і впадав у Підгаєцький, або Підзамківський (стара назва. – С.К.) став.

Саме там було вирішено зупинитися й тримати оборону. Дві ділянки для оборони, розмежовані видолінками, кожна з яких мала неповних 1000 м ширини, не давали можливості татарам розгорнути масовані атаки кінноти, що було завжди їхнім головним козирем у битвах. Табір Яна Собеського було укріплено ровами й валами.

Таким чином, як додає Дорошенко, військо Яна Собеського зайняло позицію, розтягнуту на 2 км: фланги були охоронені лісами, ставами, болотами, а в центрі розміщено піхоту, захищену шанцями й артилерією⁴⁴. Для нашого сучасника з метою більшої орієнтації додамо: якщо стати лицем до колони Святої Анни, а спиною до міста, на самому пагорбі села Старе Місто, де був центр оборонних позицій поляків, то наліво оборона перетинала сучасну дорогу Підгайці – Бережани, потім Брідки, село Голендра і впиралася в горби, зарослі густим лісом. А справа – лінія укріплень, захищаючи позиції оборонців уздовж села Старе Місто та Загайці, упиралися в стави та болота біля них.

Здогад автора цих рядків про розташування оборонного табору Собеським ще й з огляду на місце, де розходилися з міста дороги-тракти на Львів і Полісся, пізніше підтвердився завдяки знахідці вже згаданого М.Бевза. Такою знахідкою стала австрійська карта Галичини майора Ф. фон Міга в 1782 р., яка сьогодні зберігається у Військовому архіві Австрії у Відні⁴⁵. На цій карті чітко зафіксовані й уже згадані міські храми біля колишніх валів та брами впритул до лінії міських укріплень. Дуже цінними є показ лінії міських укріплень та замку.

Для нас же особливо важливим став факт, що Я.Собеський вибрав місце оборони на височині, саме на роздоріжжі двох головних, зазначених вище доріг-трактів, що давало йому можливість контролювати місце битви.

Встановлення цього аспекту для наших сучасників є суттєвим, оскільки і підгайчани, і туристи користуються дорогою, яку проклали австрійці в 1817–1831 рр.

Українські дослідники також позицію оборони, обрану Я.Собеським, називають, як уже згадувалось, дуже сильною⁴⁶. Однак для автора обрання Я.Собеським Підгайців як місця оборони лишається все ж таки ще до кінця не вивченим. Адже практично поруч місто Бережани (28 км на захід), яке, маючи замок та добрі укріплення, теж могло стати центром оборони. І стави, і ріки, і порослі лісом гори підсилювали обороноздатність тамтешньої місцевості. Цілком можливо, що на обрання місця оборони вплинули й особисті взаємини Я.Собеського з власниками міст (Підгайці – Потоцькі, Бережани – Сенявські) або й інші фактори, нам не відомі. Не виключаємо, що вже тоді польний гетьман Ян Собеський приміряв на себе корону і вміло грав на внутрішніх інтригах магнатських міжусобиць, хоча й у патріотизмі йому аж ніяк не відмовиш, що видно з листів до його дружини Марисенки⁴⁷.

Таким чином, Ян Собеський за кілька днів перед битвою розіслав більшу частину своєї армії в напрямку до Львова, аби вони “ворожі загопи всюди громили”⁴⁸, про що вже ми зазначали. Сам залишив близько 2000 піхоти і 1000 кінноти і гусарів, драгунів і козаків. Також було озброєно ним і кілька тисяч місцевого люду, які разом із родинами знайшли притулок у місті.

І.Вершлер звертає увагу читача на той факт, що дуже багато з тих селян були українцями, а з татарами йшли й козаки П.Дорошенка⁴⁹. Він же висловлює далі припущення, що найзники так далися взнаки жителям навколишніх сіл, що останні не мали іншого вибору, як чинити запеклий опір нападникам. Як татарам, так і козакам.

Оборонний табір Собеського зміцнився ще й двома валами в західному напрямку. На них було розміщено наявну артилерію і частину піхоти під командуванням С.Яблоновського. Решту піхоти і всю кінноту гетьман тримав у резерві.

Для ведення наступу козацько-татарські сили було розділено на дві групи. Одну, що складалася з татар, очолював Керим-Герей. Їхнє завдання полягало в тому, щоб з боку бережанського тракту відтягнути частину польського захисту на східному відтинку перед наступом головної групи, яку вів П.Дорошенко і в якій були козаки й татари.

Супроти групи Дорошенка Собеський відправив кінноту на чолі з поручником В.Вільчковським, яка мала затримати наступ з півночі перед Старим Містом. Центральною групою польських військ командував С.Яблоновський, воєвода Руський. Піхотинці спішно рили додаткові окопи для оборони від північного сходу.

6 жовтня 1667 року почалася запекла битва. Перша група появилася на полі бою раніше й мала завдання своїми наступальними діями відвернути увагу поляків від східного напрямку, на якому козаки й татари, очолювані П.Дорошенком, хотіли вдарити основними силами. Проти групи Керим-Герей, яка, незважаючи на гарматний вогонь, почала пробиватись до польських позицій, Я.Собеський поставив 13 хоругв кінноти, які очолив досвідчений полковник А.Поляновський.

Кількісна перевага татар була величезною, але з огляду на тіснєву через особливості терену, вони не могли цим скористатись. Довго татари змагались із кіннотою польською, а тим часом гармати з валів вели прицільний вогонь по скупченню противника, особливо на задні ряди. Під час розпаду битви надійшли козацькі полки П.Дорошенка й допоміжні сили татар.

Гетьман Петро Дорошенко

Битва ввійшла тепер у свою вирішальну стадію. Загроза з боку Дорошенка наростала. Скориставшись послабленням тиску татар на своє ліве крило, Собеський перекинув на допомогу Вільчковському, на той час притиснутому до Загайців, частину своєї кінноти. Так удалося стримати натиск. Польські хоругви атакували частину козацької армії, яка прагнула форсувати Брідки. Однак, коли ця козацька група була розбита, то вже поляки не змогли дістатись до своїх позицій, оскільки були відтяті татарами. У цій ситуації польська кіннота змушена була пробиватись до групи Вільчковського, яка вже тоді була притиснута до села Загайці. Поступово ініціатива почала переходити до рук поляків.

Скориставшись тим, що на лівому крилі оборони, де татари Керим-Герей зазнали значних утрат, Я.Собеський кинув на козаків решту своєї кінноти, а рівно ж на скупчення козаків і татар між східним потоком і ставами наперли обозна челядь і селяни, підтримані вогнем піхоти й артилерії з новозбудованих валів. Бачачи, що таке відбувається, і Вільчковський у черговий раз атакував козаків і татар зі сторони Загаєць. Атаковані з трьох сторін, затиснуті у видолінку між двома пагорбами, дном якого плив потік через Тудинку до Підгаєцького ставу, майже оточені,

козаки й татари змушені були відступити. Так закінчився перший день битви.

М.Костомаров пише коротко про цей день: “Розпочався бій і стояв, аж допоки сонце сіло. Поляки билися хоробро і багатько положили орди. По заході сонця татари позбирали тіла позабаваних своїх, поклали їх по хатах і запалили село (Старе Місто і Загайці. – С.К.). Для них, яко мусульман, тяжко було лишити своїх мерців на полі, не похороненими” [56].

Від себе ж додамо, що й дорошенківці, згідно з козацьким звичаєм, своїх полеглих героїв поховали у трьох братських могилах край шляху Поліського на високому пагорбі за селом Загайці в напрямку с. Новосілка. Між ними, за переказами, був похований козацький полковник. На жаль, із могил збереглася тільки одна, про яку було сказано на початку нашої статті, і то завдяки тому, що близько поховано кілька родин, які померли від холери в пізніші часи, а також завдяки зусиллям старожилів с. Загайці⁵¹.

Надалі союзники вирішили взяти поляків голодом й обложили місто. Татари розпустили свої чамбули й почали грабувати передмістя й довколишні села. І саме тоді виявила себе на повну силу передбачливість Яна Собеського як полководця⁵². Татарські чамбули зустрічали повсюдно опір польських військ і були розбиті під Єзуполем, Раківцями, Бережанами, Наераєвим і Золочевим.

Спалахнула позиційна війна. Хоча в українського гетьмана була значна (близько 20–30 тисяч проти 10 тисяч) перевага, ураховуючи вигідне розташування противника, він вирішив удатися до облоги, справедливо вважаючи, що на тривалий час жовніри не витримають її. Поза сумнівом, ця тактика принесла б успіх, але воєнне мистецтво було на боці Я.Собеського⁵³.

Відбувалися бої в герцях. Поляки придумували, як пише М.Костомаров, різні способи, щоб налякати татар, яких мали за недорікуватих. Отак, наприклад, уночі кидали на татар обсмолені бочівки, гадаючи, що вони вважатимуть їх за бомби й думатимуть, що в поляків багацько зброї. Або ж познімали з хат “бовдури” (димарі. – С. К.), поставили їх на колеса, позвозили на свої вали і, позалазивши в бовдури, стріляли звідти з рушниць, а татари, мовляв, гадатимуть, що то стрілянина картечю з гармат. Польські бранці, котрих ловили татари, розповідали їм, що на підмогу полякам у Підгайці веде 20 тисяч війська зі Львова князь Вишневецький. А ще чекають короля з більшою силою, котрий уже перейшов Віслу⁵⁴. Д.Дорошенко, слідом за М.Костомаровим, додає, що “поляки пускалися на всякі хитрощі, підкидаючи під татарський обоз листи, в яких стояло, ніби їм на поміч ідуть великі сили”⁵⁵.

Селяни і міщани підгаєцькі нападали на обози Керим-Герей та Дорошенка, крали коней. Або ж рили т. зв. “вовчі ями”, до яких упало багато ворогів і, крім того, попались два татарські мурзи. До того ж тривожила козаків і татар польська кіннота, розташована в районі Бережан і Помор'я⁵⁶. Проте, незважаючи на високий бойовий дух, сили поляків поступово танули, поразка ставала невідворотною.

Однак справа повернулася на їхню користь, і, як твердить М.Костомаров, не з домислу поляків⁵⁷. І.Сірко, відомий своєю хоробрістю й ненавистю до татар, зібравши значні сили козаків Харківського полку під своєю орудою та запорожців на чолі з кошовим Іваном Рогом, вдарив на беззахисний Крим і спустошив його, визволивши чимало бранців. Слід зазначити, що Харківський полк, з якого міг походити І.Сірко, належав до Московської держави й користувався автономією, як й інші слобожанські полки, зазначає харківський дослідник В.Маслійчук⁵⁸.

З набігу на Крим Сірка і Рога вельми покористувалися поляки, хоча не можна було сказати, щоб запорожці ходили на Крим заради підмоги полякам, як пише М.Костомаров⁵⁹. Спустошення запорожцями Криму викликало паніку серед татар, і битва під Підгайцями ввійшла у свою завершальну стадію. М.Костомаров детально відображає події тих днів: “Коли султан Герей-Галга і мурзи, які були з Дорошенком, дізнались про те, що сталося в Криму, між татарами піднялося велике обурення на козаків. Мурзи засумнівалися у щирості самого Дорошенка: чи не змовилися з ним і його старшиною січовики, йдучи на Крим? Герей-Галга заступився перед мурзами за свого спільника: «Брат не повинен відповідати за вину брата». Однак Дорошенкові вже не можна було покладатися на побратимство татар, роздратованих козацьким нападом на Крим. Багато татар повернули тоді додому. Дорошенко став стеретися, щоб орда не збаламутилася й не примусила своїх зверхників на згоду з поляками, навіть видавши його самого. Тому він наказав оточити ровом козацький табір, щоб захистити себе від “недавніх союзників”.

Попереджуючи лихо, П.Дорошенко підслав до Яна Собеського своїх людей, закликаючи його до згоди, і обіцяв схилити до згоди Герей-Галгу з мурзами. Я.Собеський, поміркувавши, що небезпечно дратувати обох ворогів, згодився. Вмовити на згоду Герей-Галгу Дорошенкові було не так уже й важко, бо татари, дізнавшись, що діється в Криму, панічно втікали з табору. Собеський вирядив ротмістра Рошиця, у котрого брат побусурманився, в табір до орди на розвідку – що думають татарські ватажки? Рошиць привіз звістку, що в таборах поміж себе балакали отак: “Мабуть, Бог покарав нас за те, що ми пішли воювати на своїх колишніх побратимів-поляків, за те Бог і напустив козаків на Крим”⁶⁰.

Напад І.Сірка призвів до сепаратного миру татар із поляками, що автоматично призвело до другої причини поразки, традиційної в українсько-татарських відносинах. Уклавши сепаратну угоду, Керим-Герей запропонував свої посередницькі послуги П.Дорошенку. І той змушений був піти на переговори. Так, слідом за М.Костомаровим, уважають й інші дослідники⁶¹.

Це була фактична поразка П.Дорошенка, незважаючи на те, що в угоді був і позитив: Польща визнавала незалежність України в її тодішніх межах (маємо на увазі територію, якою,

як гетьман, володів П.Дорошенко. – С. К.). “Так Козак, який мав 24 000 людей, гнувся перед гетьманом, у розпорядженні якого було заледве 3 000 жовнірів, опріч хлопів, пахолків і джурів...”, – так, майже глузливо, коментує Т.Корзон поразку П.Дорошенка⁶².

Ось тут для автора цих рядків і постає питання: чому так легко пішов на замирення П.Дорошенко? Чого боявся? Погрози татар перейти на бік поляків, а чи, як васал Туреччини, викликати гнів султана? Усе-таки 24 000 козаків, загартованих у боях, – це сила... Якими були справжні порухи мислі й дії гетьмана П.Дорошенка?

Віriamo, що ці проблеми допоможуть з'ясувати фахівці. Зокрема, В.Шевчук чітко вказує на те, що “Петро Дорошенко був приневолений татарами згодитися на такий мир”⁶³. Швидше всього, треба визнати слушність здогадів Д.Дорошенка щодо цих подій: “Дорошенко, який напевне свого часу був при боці Богдана Хмельницького під Зборовом і на власні очі бачив тодішню татарську зраду, розумів, чим може скінчитись для нього така раптова зміна в настроях його татарських союзників і тому поспішив розпочати переговори із Собеським, щоб вийти з цієї небезпечної ситуації, коли він опинився між двох огнів”⁶⁴. Що ж до чисельності польської або татарської чи козацької армій, то дані й українських, і польських авторів неоднакові. Так, автор першої монографії про Підгаєччину поляк М.Недзевецький говорить про те, що “тодішні літописці подають чисельність татар на 150 000 і 20 000 козаків”⁶⁵.

Автори пам'ятної таблиці в підгаєцькому костелі Пресвятої Трійці, встановленої на честь перемоги Яна Собеського, теж подають чисельність татар у 150 тис.⁶⁶ М.Костомаров, спираючись на свідчення невідомого нам польського історика, пише, що орди вирушило з Дорошенком 80 тис. і козаків 24 тис.⁶⁷ Щоправда, М.Костомаров додає, що сила ця збільшена, бо польські джерела рідко коли не збільшують сили ворога свого краю⁶⁸. Як підтвердження цьому, польський письменник Т.Желенський (Бой) у своєму дослідженні “Марисенка Собеська. Листи”, розповідаючи про стосунки Я.Собеського і його дружини, наголошує, що саме Підгайці кардинально змінили Собеського й дали можливість розкрити йому в собі талант полководця. У зв'язку з тим сам дослідник наголошує, що на історію Польщі XVII ст. треба подивитись під зовсім іншим кутом зору, зокрема, всього того, що стосується татар. З огляду на те, Т.Желенський наводить досить цікаві факти із праці Гурки “Чисельність татарів кримських та їх війська”, в якій пише, що чисельність всіх татар разом із дружинами та дітьми коливається між 100, а найбільше 200 тис. людності. Чисельність татарського війська рідко доходила до 10 чи 15 тисяч. І завше вони нападали з однією метою – не воювати, а грабувати. З огляду на цей фактор, на думку історика, набуває гумористичного забарвлення віра, яку й сьогодні підтримує поштива Європа, – що 12-мільйонний народ протягом кількох віків грудьми своїми закривав Європу від тієї десятитисячної “навали”⁶⁹.

Однак, якщо такі цифри з'являються, то в даному випадку, на щастя, маємо до певної міри правдиві пояснення в польського історика, того ж таки Т.Корзона: “Чисельність двох військ була незмірна – перевищувала, безперечно, понад сто тисяч: 80 000 татар і 24 000 козаків. Над ними маяв трикутний штандарт великого хана. Для збільшення постраху грала верескливо турецька капела за допомогою довгих сурм і пищалок, повідомляючи про присутність також і турецьких військ. Усюди говорилося, що то тільки передові загоны армії султана Оттоманів. Однак був то фальшивий поголос, оскільки послав він (султан. – С.К.) ... 3 000 яничарів... Але той грізний поголос знаходив віру...”⁷⁰.

Саме тому історик Гурка вказує у своїй праці, що чисельність татар, яку Собеський подає у своїх реляціях як 120 чи 160 тис., треба скоротити якнайменше на один нуль.

Перебільшення й гігантоманія (у тексті гранділоквенція. – С.К.) у всіх польських панегіриках XVII ст. притаманна була як у весільних чи погребальних піснях, так і в реляціях із поля бою. Не чисельністю, наголошує історик Гурка, грізні були татари, але вправністю бойовою, організацією і, що здається парадоксальним, – цивілізацією технічною, чим вивищувалися над шляхетською масою. Адже в пол. XVII ст. майже кожен татарин мав у кишені камізельки нюрнберзький годинник⁷¹.

Н.Полонська-Василенко говорить про армію Дорошенка із 24 000 козаків та кількох десятків тисяч татар. Чисельності ж польської армії не вказує⁷². Наталя Яковенко дещо точніша: армія Дорошенка була підсилена 20-тисячною ординською кіннотою і 3-тисячним заго-

ном яничар⁷³. Про склад польської армії теж ніяких відомостей. І.Вершлер пише, що козацько-татарські сили в сумі мали близько 30 тисяч воїнів. А в Підгайцях залишив коло себе Собеський близько 2000 піхоти і 1000 кінноти⁷⁴. Автори польськомовного “Словника географічного” подають відомості про 150 тис. татар і 20 тис. козаків. Вони ж говорять, що Я.Собеському вдалось зібрати своїм коштом і озброїти 12 тис. війська, з яких залишив коло себе 3000 жовнірів, а решту розіслав по краю⁷⁵. Інші ж відомі нам дослідники не наводять жодних цифр щодо чисельності ворогуючих сторін⁷⁶. Дмитро Дорошенко є набагато точнішим: армія П.Дорошенка складалася із 24 000 козаків із 40 гарматами й кількома десятками тисяч орди під проводом калги (наслідника престолу) Керим-Гірея, а також 3 000 турецьких яничар із 12 гарматами. Натомість Я.Собеський “міг виставити всього 15 000 регулярного війська й кілька тисяч озброєної челяді”⁷⁷. О.Реєнт та І.Коляда фактично дублюють дані про кількість й озброєння обох армій, узяті з дослідження Д.Дорошенка⁷⁸, не посилаючись на нього. Тарас Гунчак говорить про 24 000 козаків, кілька тисяч татарської орди та 3 000 турецьких яничар. Чітко вказує, що Я.Собеський устиг вислати 15 000 регулярного війська та кілька тисяч озброєної челяді⁷⁹. Вочевидь, ці дані теж узяті або в Д.Дорошенка, або в когось із польських істориків.

Не маємо сумніву, що професіонали-військовики поступили б так, як зробив це Д.Дорошенко у своїй монографії про великого гетьмана (не боїмося так сказати. – С.К.): охарактеризували спочатку співвідношення сил, потім позиції ворогуючих сторін, а далі вже і сам хід битви. У своїй же спробі насамперед намагаємось знайти об’єктивне співвідношення сил, наскільки це можливо. Більше того, намагаємось, аби й наш сучасник зрозумів, звідки ж і яким способом подаються неправдиві (значно завищені) цифрові викладки у висвітленні чи то кількості армій, чи то втрат. Саме тому, на наш погляд, доречним буде навести розлогу цитату-роздум Д.Дорошенка з його заокеанської монографії: “Які були сили противників? Сам Собеський в листі до жінки з дня 21.9. писав про 120 тис. татар і 50 тис. козаків із 40 гарматами, а в другому листі з дня 21.10. (вже по закінченні боїв) писав про 160 тис. татар і 20 тис. козаків при 24 гарматах. Свої ж власні сили обрахував на 5 тис. кіпоти і 3 тис. піхоти. Безперечно, число татар і козаків подано в нього гіпотетично і є дуже перебільшене, так само як число власного війська-зменшено. Польський історик Корзон нараховує за Коховським, 80 тис. татар, 24 тис. козаків і 3 тис. турецьких яничарів; сили ж Собеського обраховує на 7–8 тис., але додає, що змобілізувавши двірську службу, ближчі панські надвірні хоругви і навіть хлопів, Собеський мав коло 15 тис. війська. Юзефович, який писав скоро після самої події, каже, що орди було 80 тис., козаків 24 тис. та ще 3 тис. яничарів при 12 польових гарматах. “Gazette de France” у своїй реляції про Підгаєцьку кампанію (з дня 26. 11. 1667 року, ст. 1303) подавала, що Собеський мав 15 тис. людей, з яких 10 тис. кінноти вислав для операції в полі, а з 5 тис. замкнувся в Підгайцях, маючи проти себе 10 тис. татар і 20 тис. козаків. Головні ж сили ворога, в числі 50 тис., стояли вже під Львовом.

Можна думати, що звістка “Gazette de France” стоїть найближче до правди, хоч і тут треба допустити скоріше перебільшення числа козацько-татарської армії, ніж її зменшення”⁸⁰.

Це ж стосується і втрат. Так, М.Недзвецкий, наводячи уривок листа Я.Собеського до Марисенки, говорить про загибель 20 тис. татар⁸¹. Той же Корзон пише про кілька тисяч загиблих татар, а втрати польської сторони начисляє в 490 осіб⁸². Д.Дорошенко, посилаючись на Коховського, теж говорить, що поляки втратили 490 людей⁸³. Отже, як бачимо, здогад Д.Дорошенка про значне перебільшення козацько-татарських сил на підставі тих даних, які в нього були, виявився правильним. Що таке значне перебільшення в польській історіографії пішло саме від Я.Собеського, ми бачимо в працях пізніших критично налаштованих дослідників-поляків, про що вищезазначено.

Отож, бачачи панічну втечу татар з табору до Криму, Керим-Гірей 16 жовтня 1667 р. за 4 години уклав у підгаєцькому костелі сепаратний мир. У переговорах брало участь з татарського боку 4 мурз, а з польського: С.Яблоновський, воєвода Руський; В.Вільчковський, староста вишенський; полковник А.Поляновський і С.Куропатницький, підстолій подільський. Козаки, як каже Коховський, спізнались на цю конференцію, зайняті окопуванням свого табору й не довіряючи татарам. Козацькі полковники не мішалися до конференції, хіба що з них прошено на товмача, і той тоді шпигував, що діється. Під трактатом підписалося 9 солтанів і

мурз з калгою Керим-Гіреєм. Додатково була уложена умова (оповіщена в універсалі Яна Собеського з 18. 10. 1667 р.) про те, що татарам забезпечується вільний вивід із собою до Криму набраного ними християнського ясиру, умова, яку сучасники зовсім слушно назвали скандальною”⁸⁴. Від себе ж додамо, що тим ясиром був навколишній український люд. Так Я.Собеський “віддячив” тим українцям, які разом з ним були в обороні і родини яких потрапили в полон.

Коли Д.Дорошенко не назвав поіменно татарських мурз, які підписали договір (4), то краєзнавець зі Львова І.Банах, наводячи тексти підгаєцьких пактів, зробив це (див дод. 1)⁸⁵.

Протримавши ще деякий час поляків в облозі, не маючи більшої підтримки, П.Дорошенко був змушений, як уже зазначалось, і сам укласти перемир’я з Я.Собеським. Підписали договір: гетьман П.Дорошенко, генеральний обозний І.Демиденко, генеральні судді Г.Гапонович і С.Богаченко, військовий писар Л.Бускевич, генеральні осавули Ж.Якименко та Д.Пинюк. Одночасно була зложена присяга Війська Запорозького за підписом Дорошенка від імені всього Війська, а також з польського боку за підписом Собеського⁸⁶. Так, 19 жовтня 1667 року костел Пресвятої Трійці у м. Підгайці став ще раз свідком укладення міжнародної угоди.

До речі, на оригінали цих угод цілком випадково натрапив в архівах Міністерства закордонних справ Франції в Парижі відомий історик, уродженець с. Старе Місто, на території якого відбувалася битва 1667 р., громадсько-політичний діяч, професор Регарського університету США Т.Гунчак. Прекрасно виконані копії цих угод зберігаються в Підгаєцькому історико-краєзнавчому музеї.

Не будемо говорити про значення угод, оскільки в працях дослідників цієї доби від Самовидця до наших сучасників аспекти ці проаналізовані досить докладно.

Додамо тільки, як пише Д.Дорошенко, що “можна собі уявити, яким розчаруванням, яким болючим ударом для Дорошенка був такий фінал кампанії, до якої він старанно приготувався цілий рік з напруженням усіх своїх сил! Що він був певен перемоги, про це свідчить його лист до магістрату міста Львова, датований 4. 10. 1667 р., отже, на самому початку боїв під Підгайцями. Він остерігає львов’ян перед наближення татарських і своїх військ, обіцяє старатись, щоб саме місто не зазнало шкоди і радить завчасу, поки військо не наблизилось до самого Львова, вислати своїх послів “з належним уклоном” до себе і до солтана, обіцяючи повну їх безпечність і недоторканість”⁸⁷.

Невиясненим до кінця все ж залишається таке питання: чи був випадковим збігом у часі напад запорожців на чолі з І.Сірком на Крим, чи це була спланована й погоджена з поляками акція? Якщо так, то як її класифікувати: як зраду Дорошенка й інтересів України чи просто як політичну неграмотність у тій ситуації, що склалася в Україні? Як уважають історики України різних часів і що вони пишуть? Адже історія взаємовідносин двох великих українців того часу була непростю, і розглядати її у звичайному аспекті людських взаємин є, на нашу думку, неприйнятно, оскільки йдеться про дії, від яких залежала доля України. Таким чином, фактично, М.Костомаров виправдовує запорожців, мотивуючи їхні дії віковичною ненавистю до бусурман.

Однак в історичній науці є й інші думки. Одним із перших висловив у цьому сумнів Самовидець – автор літопису, сучасник тих подій. Наведемо його слова: “Й так видячи, албо маючи відомість певную (підкреслення наше. – С.К.), що орди великіє вишли, стали жолніре по фортецях, а гетьман коронний Ян Собеский з войском стояв у Підгайцях”⁸⁸.

Глибокий знавець Запорізької Січі Д.Яворницький писав про події 1667 р., практично фіксує їх, але оцінки не дав⁸⁹. Сучасні дослідники історії України (М.Котляр, В.Смолий) теж відзначають, що в другій половині 60-х – початку 70-х рр. XVII ст. вони бачать кошового отамана то в битвах проти татар та їх ставленика Суховія, то організатором походів проти Кримського ханства і турецьких фортець. Одночасно загони І.Сірка виступають у складі Війська Речі Посполитої, яка вела бої з полками П.Дорошенка й ординцями поблизу Умані, Бершаді, Ладжигина, Кальника та інших міст. Союз із польською шляхтою, на їхню думку, був вимушеним кроком кошового отамана, який у конкретній ситуації вбачав головну загрозу саме від південного сусіда⁹⁰.

Проте Д.Дорошенко, один із кращих дослідників історії України, зі школи так званих істориків-державників, дотримується іншої думки. П.Дорошенко готувався воювати з Польщею

після перемоги над Маховським, запеклим ворогом України, в союзі з татарами, розраховуючи на непідготовленість Польщі. Однак польний гетьман Я.Собеський, який стояв на чолі 12 000 коронних військ, був у курсі козацьких намірів. Він попередив універсалами шляхту прикордонних воеводств про татарську небезпеку, а сам приготувався до відсічі.

За Д.Дорошенком, в Я.Собеського був дуже важливий союзник – запорозький кошовий отаман І.Сірко, який ще в січні 1667 р. побував у Львові й заявив, що не визнає Дорошенка за гетьмана й готовий зі своїми запорожцями зробити диверсію проти Криму, щоб стримати Дорошкових спільників – татар⁹¹. Цю ж позицію поділяє і Н.Яковенко⁹².

Так, маючи можливість ще однієї спроби стати самостійною, Україна не змогла одержати волю. Як же так трапилося, що впродовж багатьох десятиріч років наслідки та значення тієї події для багатьох співвітчизників були білою плямою? По-перше, всім зрозуміло, що офіційна радянська історична наука з її заідеологізованістю ніяк не хотіла визнавати боротьбу українського народу за самостійне існування. І те, що не вкладалося в рамки їхньої “науки”, категорично відкидалося, а існуючі першоджерела або перекручувались, або ховались за сімома замками у т. зв. “спецхранах”. Саме тому, пишучи про Підгайці й події 1667 р., ніхто з офіційних істориків не говорив про П.Дорошенка та його прагнення. Подія розглядалася виключно як черговий напад татарських наїзників. “У 1667 році воєнні дії проти татар велась лише одним невеликим військом гетьмана Яна Собеського, якому вдалося зупинити татар біля Підгаєць і схилити їх до перемир’я”, – пишуть російські радянські автори історії Польщі⁹³.

“У 1667 і 1675 роках місто зазнало спустошливих нападів турків і татар”, – пише М.Глинський, розповідаючи про історію міста Підгайці⁹⁴. Це ж твердять й автори Радянської Енциклопедії історії України⁹⁵.

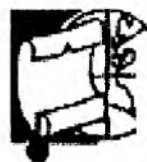
Щоправда, Б.Стахеев, автор коментарів до повісті Генрика Сенкевича “Пан Володимирський” у російському перекладі чітко й коротко фіксує основні причини й наслідки битви під Підгайцями в жовтні 1667 р. у Підгаєцьких угодах, про які згадується в повісті. Пише про те, що в добре укріпленому таборі під Підгайцями (нині місто в Тернопільській області УРСР) (так зазначалось тоді в примітках. – С.К.) Собеський на чолі невеликого війська успішно витримав наступ ворожих сил, які чисельно переважали його. А також про те, що татари вернулись у Крим після нападу запорожців, а Дорошенко тимчасово підкорився Польщі, і що ця перемога була вигідна Польщі, яка не була готова до війни. Тож перемога під Підгайцями поклала початок популярності Собеського серед шляхти⁹⁶.

Відомі автору польські джерела, згадуючи події під Підгайцями й славословлячи, звичайно, Я.Собеського, все ж визнавали, що поляки одержали перемогу не тільки над турками й татарами, а й козаками Дорошенка⁹⁷. Щоправда, поляки-підгайчани, встановлюючи в місцевому костелі меморіальну табличку на честь 200-ї річниці Віденської битви, в якій Ян Собеський став тріумфатором, при переліку його заслуг відзначили і його перемогу над татарами і турками (без козаків Дорошенка. – С.К.) у битві 1667 р.⁹⁸.

Та все ж багато українських істориків замовчують факти або ж подають їх неточно. Зокрема, автор “Історії Русів” Підгайці назвав Заславлем, а перебіг подій подав дещо викривлено. Так, наприклад, показано, що Дорошенко виграв битву в упертій боротьбі з Я.Собеським, що весь обоз, запаси та артилерія дісталися йому. І тільки напад Сірка на татар в Криму не дозволив Дорошкові розгромити до кінця поляків⁹⁹.

Валерій Шевчук, висвітлюючи діяльність П.Дорошенка у своїх двох книгах¹⁰⁰, називає Підгайці селом, що не відповідає дійсності. На наше переконання, кожному дослідникові під час опрацювання тієї чи іншої подібної теми, варто все-таки звертатись не тільки до історичного минулого, але й до сучасних довідників з адміністративно-територіального поділу України.

А О.Бойко тільки фіксує, що “восени 1667 під тиском об’єднаних турецько-козацьких сил польський король визнав суверенітет гетьманату на Правобережній Україні”¹⁰¹. Тільки неповагою до історичної правди можна вважати той факт, що замість польного гетьмана Я.Собеського те визнання зробив “польський король”. Ймовірно, що таку фактологічну неточність зроблено з ненавмисної неточності в підручнику О.Субтельного. Наведемо його слова дослівно: “Восени 1667 об’єднане турецько-козацьке військо напало на польські сили в

Галичині, змусивши короля Яна-Казимира надати Дорошенку на Правобережжі широку автономію”¹⁰². А вже відомо, що Підгаєцька умова, як пише В.Шевчук, була тимчасова й фактично не правочинна до комісії, на якій козацькі права буде визначено й затверджено. Він же й додає, що Підгаєцькі акти державних суперечностей між Польщею та Україною не ліквідовували, а тільки примушували Україну на певний час перед королем схилитися¹⁰³. Відомо, що присягу цю, як і угоди, приймав і підписував Ян Собеський від імені польського короля. І до фактичного затвердження польським королем так і не дійшло¹⁰⁴.

Також нечітко виражена позиція авторів книги “Історія в життєписах” М.Котляра та В.Смоля. Вони пишуть, що союзник П.Дорошенка Галга – султан Керим-Герей пішов на замирення з командуванням польського війська, але не пояснюють причин, не згадують про І.Сірка¹⁰⁵.

І вже зовсім незрозумілим є очевидне негативне ставлення авторів сучасного довідника з історії України до постаті П.Дорошенка, який, на їхню думку, переслідував тільки особисті вигоди, міняючи свої політичні орієнтації. А впродовж 1667–1671 рр. у хронології подій вони воліють відзначити за краще селянську війну в Росії під проводом Степана Разіна, аніж зупинитися на розвитку подій в Україні після підписання ганебного Андрусівського перемир’я¹⁰⁵.

Водночас багато істориків не тільки пишуть про напад І.Сірка на Крим, а й дають оцінку його діям як типовим для Запоріжжя другої половини XVII ст. Н.Полонська-Василенко недарма пише, що нападом І.Сірка змусив татар зрадити П.Дорошенка, а наслідком цієї зради була капітуляція Дорошенка¹⁰⁷.

Цікаво, що за свою диверсію в Криму Іван Сірко одержав від царя через капітана Сухокурова похвального листа¹⁰⁸. Недарма автори “Історії Українського війська”, коли пишуть про напад Сірка на Крим, однозначно вказують, що своїми діями він підірвав українсько-турецький союз, який склав Дорошенко¹⁰⁹. Однак однозначно оцінити, підкреслюють М.Котляр та В.Смоля, політику Коша Війська Запорізького і, зокрема, І.Сірка в подіях на Україні не можна. З одного боку, Запоріжжя залишалось форпостом боротьби України проти Кримського ханства, центром притягання й пристанищем усіх невдоволених існуючим суспільно-політичним порядком. З іншого, мали місце, як уже говорилося, випадки, коли Кіш провадив політику, що суперечила державницьким устремлінням українських гетьманів, і йшов з ними на конфронтацію, наслідки якої були згубними для Української держави. Це стосується, зокрема, відносин І.Сірка та П.Дорошенка. На їхню думку, імпульсивним, здатним покладатися лише на силу зброї, кошовим отаманом важко було збагнути всі тонкощі дипломатичної гри за обставин, що зумовлювали зміну політичної орієнтації того чи іншого гетьмана. Вони перемагали ворога у відкритому бою, однак легко втрачали орієнтири під час мирних переговорів з досвідченими й хитримі московськими, польськими й кримськими дипломатами¹¹⁰. Тому-то І.Крип’якевич підкреслює, що І.Сірко “лише на старості літ зрозумів заміри гетьмана” (мається на увазі П.Дорошенка. – С.К.)¹¹¹.

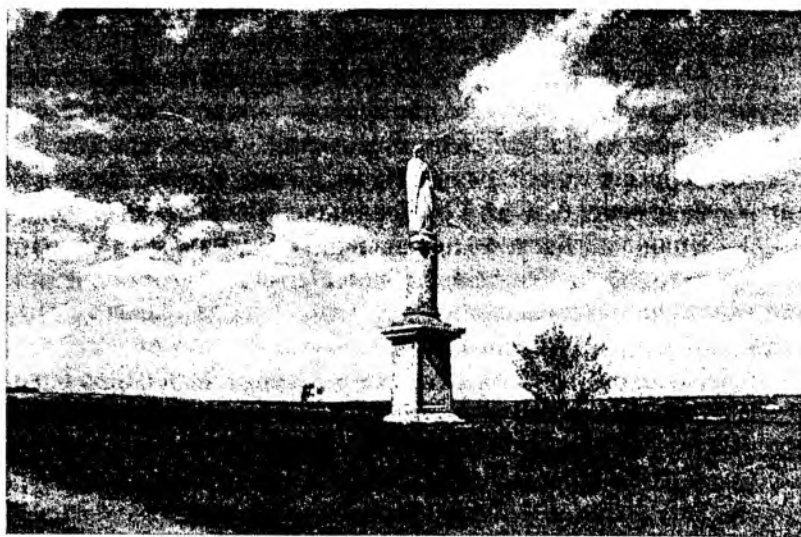
Так зійшов, за словами М.Грушевського, з політичної арени цей “останній козак”¹¹². Зійшов серед страшної, нечуваної руїни свого краю, витративши всі сили на боротьбу за здійснення високого ідеалу об’єднання Української Держави. “Незважаючи на свої політичні помилки й невдачі, – пише В.Антонович, – серед сучасних йому козацьких провідників уявляє Дорошенко відрядне явище: не дрібний егоїзм, не змагання до наживи й особистих вигод кермували цим гетьманом: він щиро дбав про добро рідного краю, серед найтяжчих обставин з дивовижною енергією й сталістю боровся за нього і впав з достоїнством і свідомістю сповненого обов’язку!!!”¹¹³.

Як бачимо, в силу несприятливих історичних обставин П.Дорошенку не вдалося виграти Підгаєцьку кампанію, а згодом і здійснити й далекоюсяжну заповітну мрію – об’єднати Україну під однією булавою.

Я.Собеському ж ця перемога допомогла стати великим гетьманом коронним, а незабаром і польським королем Яном III. Саме тому, їдучи до Язлівця (колись значне торговельне місто й оборонний пункт, а тепер село Буцацького району Тернопільської обл. – С.К.), він, уже як король Ян III, зупинявся в Підгайцях, аби ще раз побачити місце, на якому “яко гетьман польний заклав початок своєї слави”¹¹⁴.

У вересні 1883 р. на відзначення 200-ї річниці битви під Віднем об'єднаних європейських військ із турками, в якій важливу роль відіграло польське військо на чолі з Яном Собеським, поляки-підгайчани поставили колону св. Анни висотою 12 м на місці оборони у війні 1667 р. Власне, для автора знову-таки питання: а чому Анна? Адже це мати Пресвятої Богородиці, покровителька жінок, особливо бездітних і тих, які хочуть мати нащадків. Вона також відзначалась і милосердям до вбогих. Чому саме висота колони 12 метрів? До Другої світової війни це була найвища колона на Підгаєччині... Її ж називають і Анна Пророчиця. Можливо, саме з тих мотивів і зведено колону? Мабуть, питання наївні. Сподіваємось на читача-професіонала...

Цю колону пізніше зруйнували у 1944 року артилеристи вермахту, аби не служила об'єктом наведення прицільності стрільби. У 1991 р. староміська релігійна громада відновила вцілілі рештки колони. А погруддя витесав останній з династії народних каменотесів-різьбярів Ілля Папіж. Однак 2003 року блискавка розбила одну з колон. Та зусиллями того ж таки Іллі Папіжа, понад 80-тирічного майстра, і громади села знову відновили колону. А сам майстер витесав із місцевого пісковика фігуру св. Анни на по-

Колона святої Анни

вен зріст, хоча його попередній варіант був погруддям. Однак хотілося би й тут мати якусь ясність. Тож який підтекст закладали наші предки-підгайчани? Чи дізнаємось?

У самих же Підгайцях свідком тих подій є костел Пресвятої Трійці, який занесений на сьогодні в Червону книгу об'єктів архітектури, які потребують негайної допомоги. Але й нині костел, який бачив і П.Дорошенка, і Я.Собеського, і короля Яна-Казимира, і Керим-Геря, і низку видатних діячів релігії, науки, культури й мистецтва, вражає своєю величчю та монументальністю. І сьогодні в підземеллі цього костелу, у т. зв. каплиці Потоцьких спочиває власник міста, великий гетьман коронний, засновник міста Станіславів (тепер Івано-Франківськ) Станіслав-Ревера Потоцький. Принаймні автор найвідомішої монографії про костел, польський історик, директор "Вавеля" в Кракові Ян Островський цього не заперече¹¹⁵. Та, на жаль, тільки силами невеликої римо-католицької громади за підтримки поляків, колишніх підгайчан, іде боротьба за його врятування.

Тож, насамкінець, до цих свідків минулого належить могила козаків-дорошенківців. Давно вже назріла потреба впорядкувати й саму могилу і зробити до неї під'їзну дорогу, видати довідково-інформаційну рекламну літературу – тобто зробити все для популяризації історії нашого народу й краю зокрема. Наші сусіди поляки у своїх путівниках не оминають цю битву¹¹⁶.

Ця подія широко коментувалася не тільки в польських чи українських джерелах, але і в європейській пресі. Так, у 1677 р. у 10-му томі збірника "Театр Європи" написано, що напад запорожців на Крим вплинув на завершення Підгаєцької битви й вимушене перемир'я Дорошенка з поляками¹¹⁷.

Саме битва під Підгайцями на широкому тлі подій в Україні часів Руїни, убоління й думи П.Дорошенка за долю дорогої йому Вітчизни знайшли своє відображення в історичній повісті "Під одну булаву" громадсько-політичного діяча, письменника й публіциста В.Будзиновського, що вийшла у Львові 1920 року¹¹⁸. Останнє та єдине на сьогодні перевидання цієї повісті відбулося за кордоном, у США¹¹⁹. Поки що тільки в рукописі очікує видання інсцені-

зація повісті В.Будзиновського режисера-постановника, викладача Тербовлянського вищого училища культури, заслуженого діяча мистецтв України А.Нечая.

Давно вже чекає свого перевидання в Україні й заокеанська монографія Д.Дорошенка, вже неодноразово згадувана й цитована нами.

Сьогодні Підгайці – один із неповторних центрів Середнього Опілля, мале історичне місто, затишне й рідне, невелике за розміром та чисельністю, але значне за своїм історико-культурним потенціалом, відображеним у численних пам'ятках історії, археології, архітектури та мистецтва, розташованих як у самому місті, так і в його околицях (54 пам'ятки архітектури та містобудування державного й місцевого значення, 14 пам'яток археології, 15 пам'яток історії, 8 пам'яток монументального мистецтва, 2 історико-меморіальні цвинтарні комплекси). Підгайці здавна були і є цікавим містом не лише для науковців, зокрема дослідників містобудування, але й для туристів.

З метою популяризації історії рідного краю та Підгайців вважаємо за необхідне:

- 1) відзначити пам'ять про цю битву П.Дорошенка, зробивши її подією не тільки регіонального, але й всеукраїнського масштабу, провівши науково-практичну історико-краєзнавчу конференцію "Петро Дорошенко і битва 1667 року під Підгайцями";
- 2) підготувати й видати рекламно-довідкову літературу (путівники, буклети, поштівки, значки тощо);
- 3) поетапно розробляти туристичну інфраструктуру для гостей міста й краю.

Адже важка битва ця попри всі її негативи засвідчила й позитив, який не піддається жодному сумніву й повинен бути для кожного українця прикладом – Петро Дорошенко й козаки прийшли битися сюди також і за вільну і єдину Україну (підкреслення наше. – С.К.). Першим кроком до цього є спільне розпорядження Підгаєцької районної ради і Підгаєцької райдержадміністрації "Про утворення організаційного комітету для підготовки відзначення у 2012 році 345-річчя битви гетьмана Петра Дорошенка з військом Яна Собеського під Підгайцями від 21.06.2010 р. за № 231/21". Сподіваємось, що за першим кроком будуть наступні, і тому справа таки зрушиться з місця. Бо ніщо так не шкодить рідному народові, як його власне історичне безпам'ятство.

ПІДГАЄЦЬКІ ПАКТИ МІЖ ЯНОМ СОБЕСЬКИМ ТА ПЕТРОМ ДОРОШЕНКОМ

від 19 жовтня 1667 року
Трактат із солтаном Калгою

Оскільки його милість солтан Керим-Герей Калга ввійшов сюди, в держави його королівської милості і Річі Посполитої, з військами кримськими, ногайськими, буджацькими, білогородськими не з іншим наміром, тільки з тим, щоб постановити й підтвердити давні пакти, за багато років перед тим утверджені з його милістю королем і Річчю Посполитою іменем теперішнього його милості хана, його наступника, також і цілого Криму, а особливо ті, які недавно постали з його милістю ханом та з Ислам-Гересем, що пішов із цього світу, як і наступником його, ханом, його милістю Мехмет-Гересем, отож, зійшовшись між собою тут, під Підгайцями, його милість пан гетьман від імені його милості короля й цілої Річі Посполитої та його милість солтан іменем його милості теперішнього хана і його наступника на потім, як і цілого Криму, і всіх їхніх милостей, присягалися, вмовившись разом, до вічної приязні і на вічно нерозривний мир.

По-перше, все, що тільки сталося поміж обома народами, як у минулу зиму, так і в теперішні часи, пустили у вічну непам'ять, віддавши те на таємний суд Божий. А щоб не доходило в подальшому до такого розірвання приязні, його милість пан гетьман вимагає під присягою, що, коли б мали заходити коли-небудь і які-небудь оказії, незгоди або претензії поміж згаданими державами, має вирішуватися це через послів, і до їхнього повернення все повинно лишатися у спокої, і не повинні виявлятися знаки неприязні.

А що його милість солтан обіцяє й присягається іменем його милості теперішнього хана і його наступників, як і цілого Криму, бути ворогом ворогів його королівської милості і Річі Посполитої, ставати з військами, яких його королівська милість та Річ Посполита потребуватиме на будь-яку послугу Річі Посполитої, то навзаєм і його милість гетьман обіцяє й забезпечує іменем його королівської милості й Річі Посполитої віддавати подарунки і згідно давніх звичаїв, що належать їхнім милостям ханам і кримським ордам, починаючи від того поприсяження зобопільної дружби. На знак того й задля вічної приязні з його милістю ханом і цілим Кримом він ординує при його милості солтані і своїх людей, щоб перебували біля його милості хана 2, — вони так довго мають там залишатися, доки не повернуться до його милості хана посол, виправлений на сейм за подарунками. Зате його милість хан не посилатиме без відома й приязної волі його королівської милості та цілої Річі Посполитої жодних військ в Україну і в держави його королівської милості. А що деякі орди буджацькі, білогородські, також ногайці й немала частина оракулів, візаетелів не визнають себе в послушенстві його милості хана, то й тоді його милість солтан забезпечує його милість пана гетьмана й упевнює, що коли б згадані свавільні орди входили малими чи також великими купами в держави його королівської милості, то його милість солтан іменем його милості хана обіцяє їх присмирятти, жодної не виказуючи протекції і не допускаючи з'єднуватися з ними своїм військам.

Оскільки на прохання його милості хана і солтана Калги його королівська милість і Річ Посполита приймає козаків до ласки як своїх власних підданих, аби задовольнялися вони тим, що їм декларуватиметься призначеною від його королівської милості комісією, то хай ствердять свою покірність у тому присягою. Обіцяє його милість солтан для утвердження ґрунтовнішої приязні і братерської вірності справити у його милості хана, щоб в'язнів, побраних під Браїловом, тобто пана Маховського й інших, які вже відзиваються й відзиватимуться, його милість хан повернув до Польщі, а його милість пан гетьман навзаєм обіцяє випросити у його королівської милості, щоб той на знак щирого братерства з його милістю ханом наказав випустити на волю татар, різночасно побраних в ув'язнення.

Його милість солтан забезпечує, що він з усіма ордами правдиво обіцяє його милості панові гетьману — як з цього місця, так і повертаючись до Криму, — не дозволить він чинити зі свого відома жодних набігів у будь-який бік і взагалі зажає, аби не ходили; свавільників же своїх звелить громити і на знак ґрунтовнішого братерства має ствердити те присягою. На що для кращої віри з підписом рук наших притискаємо й печатку.

Даний під Підгайцями вересня 16 дня 1667 року.

Гіт-Герей, солтан; Керим-Герей Калга, солтан великих орд кримських; Якки-Герей; Гем-Герей; Сирам-бей; мурза Забей Караного; Маутша-мурза; Маду-кала; Адиша-мурза; Мох-мурза; Мит Гіеткша Мурта.

ПІДГАЄЦЬКІ ПАКТИ,
постановлені з його милістю паном Дорошенком, гетьманом запорозьким

Ясновельможний його милість пан великий маршалок і польний коронний гетьман, пізнавши щирю готовність його милості пана Петра Дорошенка, гетьмана війська його королівської милості Запорозького, до послуг його королівської милості й Річі Посполитої і маючи його задоволення, що не з війною, але з проханням благають ласки його королівської милості й Річі Посполитої, обіцяє згаданому панові гетьману з військом його королівської милості Запорозьким подати прохання до його королівської милості й Річі Посполитої, аби все те, що сталося дотіль, його королівська милість і Річ Посполита піддала цілковитому забуттю. А щоб це його милість король та Річ Посполита ясніше побачили, його милість пан гетьман запорозький і Запорозьке військо обіцяють відтепер цілковито й вірне підданство його королівській милості й Річі Посполитої, щире бажання на всілякі послуги і вирікається на потім всіляких протекцій, покладаючи свою безпеку на саму тільки ласку його королівської милості й Річі Посполитої. І щоб бути достойнішими її, зобов'язується всім панам, як дітичних добр, так і державних добр його королівської милості, чи їхнім намісникам, давати допомогу для їхнього безпечного мешкання в домах, за винятком того, про що покірно просять, аби козаки й їхні хутори були вільні.

А оскільки ясновельможний його милість пан великий маршалок і польний коронний гетьман не має повної сили на заспокоєння претензій його королівської величності Запорозьких військ, то всі їхні вимоги відкладає до найближчого сейму, на який військо його королівської милості Запорозьке зашле своїх послів і проситиме комісії, в чому їм допоможе ясновельможний його милість пан маршалок. Між тим він забезпечує Запорозьке військо, що до комісії не вводитиме коронних, його королівської милості, військ у жодне місто, нікуди, де тільки мешкають козаки, що належать до Запорозького війська. Навзаєм і запорозькі війська не повинні вимагати жодних міст, у яких досі козаків не було. А що то за міста, має бути висловлено особливим актом.

Через те, що білоцерківська залога не може мати достатнього утримання без утиску людей Запорозького війська, лишаячись у такому числі, як і в Білій Церкві, так і в інших містах, то його милість пан маршалок на прохання його милості пана гетьмана Запорозького війська і цілого війська згоджується послати офіцера до його милості пана Стахурського з розпорядженням, щоб частину людей спроваджено з Білої Церкви, суворо наказавши, аби його милість пан комендант, лишаячись у Білій Церкві, у найменший спосіб не важився чинити жодної кривди людям, що належать до Запорозького війська, під загрозою військового суду. Тим же розпорядженням наказує панові коменданту, щоб як церковні речі, так і те, що взято в полковника паволоцького, віддав цілком, кому належить, без усілякої відволоки, аби всі покривджені були задоволені.

Ці пункти мають бути зараз зміцнені присягою з боку його королівської милості й Річі Посполитої через ясновельможного його милості пана великого маршалка і коронного польного гетьмана та їхніх милостей панів комісарів, призначених до трактування, а з боку війська його королівської милості Запорозького через його милість пана Петра Дорошенка, гетьмана, обозного військового, генеральних суддів, осавулів, сотників і всіляку старожитню старшину та стверджені, згідно писаної форми.

Даний під Підгайцями, 19 жовтня, дня, 1667 року

1. Літопис Самовидця / АН УРСР, Інститут історії. — К. : Наук. думка, 1971. — С. 102–103.
2. Костомаров М. Руїна. Гетьманованне Брюховецького / М. Костомаров // Історичні монографії. — Т. VII : Руська історична бібліотека, Т. XIV / за ред. О. Барвінського. — Тернопіль, 1892. — С. 99–115.
3. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza / Wespazian Kochowski. — Poznan, 1859. — Т. III.
4. Majewski W. Podhajce — letnia i jesienna kampania 1667 r. / Majewski Wieslaw // Studia i Materialy do Historii Wojskowosci. — Т. VI. — 1960. — № 1.
5. Pajewski J. Bunczuk i koncerz. Z dziejow wojen polsko-tureckich / Pajewski Janusz. — Warszawa, 1960.
6. Wojcik Zbighiew. Jan Sobieski 1629–1696 / Wojcik Zbighiew. — Warszawa, 1994.

7. Podhaice // Lwowskie spotkania. – 2006. – № 5–6. – S. 4–5.
8. Werschler Iwo. Obrona Podhajec w 1667 r. / Werschler Iwo // Semper Fidelis. – № 2 (31). – S. 19–22.
9. Balinski Michal. Starozytna Polska pod wzgledem historycznym, geograficznym i statystycznym / Balinski Michal, Lipinski Tymoyteusz. – Warszawa, 1885. – Т. II. – S. 709; Słownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich. Т. VIII. – Warszawa, 1887. – S. 384–388; Niedzwiecki M. Powiat podhajecki pod wzgledem geograficznym, s statystycznym, historycznym / Niedzwiecki Mikolaj. – Stanislawow, 1896. – S. 128–130.
10. Werschler I. Obrona Podhajec w 1667. – S. 19–22.
11. Літопис Самовидця... – С.102–103.
12. История Русов Георгия Кониского [репринт. вид. Івана Тиктора]. – Л., 1993. – Вип. 5. – С. 222–224.
13. Антонович В. Петро Дорошенко / В. Антонович // Историчні постаті України : зб. істор. нарисів / упоряд. О. В. Болдирев. – Одеса : Маяк, 1993. – С. 192.
14. Яворницький Д. Іван Сірко / Д. Яворницький // Кошові Запорізької Січі : збірник . – К. : Веселка, 1992. – С. 22–23.
15. Полонська-Василенко Н. Історія України / Н. Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 1992. – Т. 2. – С. 13–44, 121.
16. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Л. : Світ, 1990. – С. 202, 226.
17. Історія українського війська. [Репринт. вид. Івана Тиктора]. – Львів, 1993. – Вип. 5. – С. 163–164.
18. Субтельний О. Україна : історія / О. Субтельний ; пер. з англ. – К. : Либідь, 1991. – С. 135.
19. Шевчук В. О. Козацька держава : етюди до історії українського державотворення / В. О.Шевчук, В. Шевчук. – К. : Абрис, 1995. – С. 200–201; Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII ст. : у 2 кн. Кн.1. / В. Шевчук. – К. : Грамота, 2007. – 720 с.
20. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 2-е вид., перероб. та розшир. – К. : Критика, 2005. – 584 с.
21. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : у 2 т. / Д. І. Дорошенко. – К. : Глобус, 1991. – Т. II. – 349 с.
22. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності / Д. Дорошенко. – Нью-Йорк: Вид-во УВАН у США, 1985. – 712 с. (про битву – у розд. V: Підгаєцька кампанія. Диверсія Сірка в Криму. Підгаєцький трактат. – С. 131–141.
23. Степанков В. Петро Дорошенко / В. Степанков // Володарі гетьманської булави : історичні портрети. – К. : Варта, 1995. – С. 285–314 ; Степанков В. Петро Дорошенко / В. Степанков // Полководці Війська Запорозького : історичні портрети. – Кн. 1. – К. : 1998. – С. 101–120.
24. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 131–141.
25. Werschler I. Obrona Podhajec w 1667 r... – S. 19–22.
26. Там само. – С. 19.
27. Там само. – С. 19.
28. Там само. – С. 19; Костомаров М. Руїна. Гетьманованне Брюховецького... – С. 99–115.
29. Podhaice // Lwowskie spotkania... – S. 4–5.
30. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 133.
31. Werschler I. Obrona Podhajec w 1667 r... – S. 20.
32. Пришляк В. “Куди їду – туди їду, та все на Підгайці...” (Торговельні шляхи Підгайців та околиці XV–XVIII століть) / В. Пришляк // Галицька брама. – 2006. – № 3–4 (135–136). – С. 7–8.
33. Радянська енциклопедія історії України. Т.3 : Підгайці. – К. : АН УРСР, 1971. – С. 389.
34. Werschler I. Podhajece – gys historyczny (do roku 1917) / Iwo Werschler // Semper Fidelis. – 2002. – № 3 (68). – S. 24–27.
35. Сіреджук П. С. Джерела до вивчення історії виникнення міст Галицької землі в XV–XVIII ст. / П. С. Сіреджук // Архіви України. – 1986. – № 1. – С. 58–66.
36. Гунчак Т. Підгаєщина : історичний нарис / Т. Гунчак // Підгаєцька земля : історично-меморіальний збірник. Т. XXIV : Український архів. Головний комітет підгаєчан / НТШ. – Детройт (США), 1990. – С. 113–118, 127, 128, 147, 148.
37. Фон Вердум Ульріх. Щоденник подорожі, яку я здійснив у роки 1670, 1671, 1672... через Королівство Польське... / Ульріх фон Вердум // Жовтень. – 1983. – № 10 (468). – С. 89–105.
38. Гунчак Т. Підгаєщина : історичний нарис / Т. Гунчак // Підгаєцька земля : історично-меморіальний збірник. Т. XXIV : Український архів. Головний комітет підгаєчан / НТШ. – Детройт (США), 1990. – С. 113–118, 127, 128, 147, 148.
39. Бевз М. Архітектурно-містобудівний комплекс середмістя Підгайці : історична та культурна цінність / М. Бевз // Галицька брама. – 2006. – № 3–4 (135–136). – С. 2–4.
40. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 135; Werschler I. Obrona Podhajec w 1667 r... – S. 20.
41. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 135.
42. Там само. – С. 134–135.

43. Там само. – С. 133, 135.
44. Там само. – С. 135.
45. Бевз М. Планувально-просторові системи історичних міст, їх ідентифікація та збереження (міста Підгайці та Бучач) / М. Бевз // Архітектурний вісник. – 2002. – № 3–4 (16). – С. 46–48.
46. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : у 2 т... – С. 78.
47. Sobieski Jan. Listy do Marysienki / Sobieski Jan ; opracowal L. Kukulski. – Cz. II : Podole. – Pruszkow, 1962. – S. 220–225.
48. Werschler I. Obrona Podhajec w 1667 r... – S. 20.
49. Там само. – С. 20.
50. Костомаров М. Руїна. Гетьманованне Брюховецького... – С. 101.
51. Колодницький С. Гетьман Дорошенко під Підгайцями (Важка битва гетьмана Петра Дорошенка) / С. Колодницький // Дзвін. – 2000. – № 4. – С. 109–116.
52. Werschler I. Obrona Podhajec w 1667 r... – S. 21.
53. Степанков В. Петро Дорошенко / В. Степанков // Володарі гетьманської булави : історичні портрети... – С. 301–302.
54. Костомаров М. Руїна. Гетьманованне Брюховецького... – С. 111–112.
55. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 137.
56. Werschler I. Obrona Podhajec w 1667 r... – S. 21.
57. Костомаров М. Руїна. Гетьманованне Брюховецького... – С. 144.
58. Маслійчук В. ALTERA PATRIA : нотатки про діяльність Івана Сірка на Слобідській Україні / В. Маслійчук. – Харків : Харків. приватний музей міської садиби : Торсінг, 2004. – 72 с.
59. Костомаров М. Руїна. Гетьманованне Брюховецького... – С. 104.
60. Там само. – С. 104.
61. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : у 2 т. – С. 78; Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII ст. – 720 с; Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України... – С. 387.
62. Podhaice // Lwowskie spotkania... – S. 5.
63. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII ст... – С. 321.
64. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 138.
65. Niedzwiecki M. Powiat podhajecki pod wzgledem geograficznym, s statystycznym, historycznym / Mikolaj Niedzwiecki. – S. 129.
66. Підгайці – радянське місто (рукописний варіант) : фотоальбом, виготовлений членами історичного гуртка Підгаєцької ЗОШ I–III ст. – 1960.
67. Костомаров М. Руїна. Гетьманованне Брюховецького... – С. 101.
68. Там само. – С. 101.
69. Zelenski (Boy) T. Pisma. Т. VII : Marysienka Sobieska / Tadeusz Zelenski (Boy). – Warszawa : Panstwowy In-t Wydawniczy, 1994. – S. 170–175, 352–353.
70. Podhaice // Lwowskie spotkania... – S. 5.
71. Zelenski (Boy) T. Pisma. Т. VII : Marysienka Sobieska... – S. 171.
72. Полянська-Василенко Н. Історія України... – С. 43.
73. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України... – С. 386–387
74. Werschler I. Obrona Podhajec w 1667 r... – S. 20.
75. Słownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajow slowianskich. Т. VIII... – S. 385–386.
76. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII ст... – С. 320; Чухліб Т. В. Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. / Т. В. Чухліб. – 2-е вид., доопрац. – К. : Критика, 2005. – 584 с.
77. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : у 2 т. – С. 78.
78. Реєнт О. П. Усі гетьмани України / О. П. Реєнт, І. А. Коляда. – Харків : Фоліо, 2007. – 415 с.
79. Гунчак Т. Підгаєщина. Історичний нарис / Т. Гунчак // Підгаєцька земля : історично-меморіальний збірник. Т. XXIV : Український архів. Головний комітет підгаєчан / НТШ. – Детройт (США), 1990. – С. 113–118, 127, 128, 147, 148.
80. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 134.
81. Niedzwiecki M. Powiat podhajecki pod wzgledem geograficznym, s statystycznym, historycznym... – S. 129.
82. Podhaice // Lwowskie spotkania... – S. 5.
83. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 196.
84. Там само. – С. 138–139.
85. Банах І. Підгайці на історичній мапі / І. Банах // Міська брама. Незалежний Підгаєцький часопис. – К., 2009. – Ч. 1(8) – С. 5

86. Дорошенко Д. Гетьман Петро Дорошенко : огляд його життя і політичної діяльності... – С. 140.
 87. Там само. – С. 141.
 88. Літопис Самовидця... – С. 103.
 89. Яворницький Д. Іван Сірко... – С. 77.
 90. Котляр М. Ф. Історія в життєписах / М. Ф. Котляр, В. А. Смолій. – К. : Час, 1994. – С. 242–254.
 91. Дорошенко Д. І. Нарис історії України : у 2 т... – С. 78.
 92. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України... – С. 386–387.
 93. История Польши : в 3 т. Т. 1 / под ред. В. Д. Королюка [и др.]. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – С. 277.
 94. Глинський М. П. Підгайці. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська обл. / М. П. Глинський. – К. : Голов. редакція УРЕ, Ін-т історії АН УРСР, 1973. – С. 111.
 95. Радянська енциклопедія історії України. Т. 3. – Підгайці... – С. 389.
 96. Сенкевич Г. Собрание сочинений : в 9 т. Т. 5 : Пан Володыївський : роман / Г. Сенкевич ; пер. с пол. – М. : Худож. лит., 1984. – 423 с.
 97. Balinski M., Lipinski T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym... – S. 709; Czolowski A. Przegląd i zabytki województwa tarnopolskiego / A. Czolowski, B. Janusz. – Tarnopol, 1926. – S. 32–33; Przewodnik po województwie tarnopolskiem z mapą. – Tarnopol, 1928. – S. 62; Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. VIII... – S. 385–386; Niedzwiecki M. Powiat podhajecki pod względem geograficznym, s statystycznym, historycznym... – S. 129.
 98. Ostrowski J. K. Kosciół parafialny P. W. Sw. Trojcy w Podhajcach / Jan K. Ostrowski // Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. T. 4 : Koscioły i kląstwy rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego. – Kraków, 1996. – S. 141–162.
 99. История Русов Георгия Кониского... – С. 222–224.
 100. Шевчук В. Козацька держава : етюди до історії українського державотворення... – С. 200; Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII ст... – С. 108.
 101. Бойко О. Історія України : запитання і відповіді / О. Бойко. – К. : Академія, 1997. – С. 96–99.
 102. Субтельний О. Україна : історія... – С. 135.
 103. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII ст... – С. 323–324 с.
 104. Там само. – С. 323–324.
 105. Котляр М. Ф., Смолій В. А. Історія в життєписах... – С. 242–254.
 106. Котляр М. Шляхами віків : довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицький. – К. : Україна, 1993. – С. 76, 77, 307.
 107. Полонська-Василенко Н. Історія України... – С. 43.
 108. Яворницький Д. Іван Сірко... – С. 77.
 109. Історія українського війська... – С. 163–164.
 110. Котляр М. Ф., Смолій В. А. Історія в життєписах... – С. 242–254.
 111. Крип'якевич І. Історія України... – С. 226.
 112. Грушевський М. Ілюстрована історія України. [Репринт. вид. 1913 р.] / М. Грушевський. – К. : ІСЕ-Україна : журн. “Радуга”, 1990. – 524 с.
 113. Антонович В. Петро Дорошенко... – С. 192.
 114. Krolinski K. Kolebka wielkiej slawy. Podhaice / K. Krolinski. – Lwow, 1910. – S. 22–23.
 115. Ostrowski J. K. Kosciół parafialny P. W. Sw. Trojcy w Podhajcach / Jan K. Ostrowski. – S. 144.
 116. Przewodnik po województwie tarnopolskiem z mapą... – S. 62; Czolowski A., Janusz B. Przegląd i zabytki województwa tarnopolskiego... – S. 32–33; Rakowski G. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej. Cz. II : podole. – Pruszkow, 2006. – S. 287–295.
 117. Наливайко Д. Козацька християнська республіка / Д. Наливайко. – К. : Дніпро. – 1992. – С. 294–295.
 118. Будзиновский В. Під одну булаву / В. Будзиновский. – Л., 1920.
 119. Будзиновский В. Під одну булаву / В. Будзиновский. – Нью-Йорк : Говерля, 1956. – 122 с.

On the basis of the historiographical investigations of Ukrainian and Polish authors and published sources of information analysis an attempt is made to find out the little known aspects of the joint Cosack- Tatar march into the Galitsia and the battle near the town of Pidhaisi on the 6-19th of October 1667. In the survey the reasons which caused the choice of Pidhaisi as the battle place are analyzed, the course of the military operations is traced, the correlation of forces and the number of casualties is made more precise, the other factors which caused the Petro Doroshenko 's battle defeat and its consequences are mentioned, that helps to fill an essential gap in studies of the tragic period of the Ruin in modern Ukrainian historiography and historical regional ethnography.

Key words: a battle, the Cosacks, the Tatars, Rzecz Pospolita, Galitsia, Pidhaisi, Petro Doroshenko.

УДК 321.1 (477.8)
 ББК 63.3 (4 Укр: 4 П)

Іван МОНОЛАТІЙ

ЕТНОПОЛІТИЧНА ПОВЕДІНКА УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ І БУКОВИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються особливості етнополітичної поведінки українців Галичини і Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Аналізуються фактори й механізми політичної участі, ставлення і/або (не)сприйняття етнічними меншинами західноукраїнських земель нації-держави, позиціонування етнічної більшості регіону у виборах і діяльності в представницьких органах влади.

Ключові слова: етнополітична поведінка, етнічна більшість, політичні партії, виборчі кампанії, Галичина, Буковина, Австро-Угорщина.

Політична поведінка етнонаціональних спільнот західноукраїнських земель в умовах транзитивного часу позначена амплітудою коливань від активної участі в етнічних рухах або, навпаки, протиставленням владі чи інертного споглядання за інституалізацією в Галичині й на Буковині етнополітичних організмів. Відтак інструментом внутрішньогрупової інтеграції виступали партії, що постали в середовищі титульних (домінантних) етносів й обстоювали інтереси нації-держави, а інші, які об'єднували етнофорів із числа етнічних меншин, – захищали від їхнього диктату.

З одного боку, в атмосфері зростаючої політичної самосвідомості етнофорів діяльність етнічних партій спрямовувалася на реалізацію конкретних політичних завдань, з другого – була результатом суспільних реалій західноукраїнської етнополітичної сфери. Діяльність етнічних партій, які артикулювали етногрупові інтереси й стратегії їх захисту, відобразила політизацію “ми”-переживань. Сюди додався й нонконформізм у захисті прав “своїх”, що спричинювало превалювання в інтеракціонізмі етнонаціональних спільнот суперечностей і конфліктів. Адже в умовах етнізації політики й міжетнічних суперечностей у досліджуваному хронотопі це зумовило функціональну роль етнічних партій як конфліктних груп. В умовах усвідомлення етнофорами власної етнічної самобутності, формування їх етнічних рухів, а отже, політичної ідентифікації на засадах етнічності, доцільним є вивчення особливостей поведінки етнофорів-українців Галичини й Буковини кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Корпус праць, в яких сучасні вчені пропонують відповідь на визначену в назві статті проблему, сформований сучасними українськими істориками – О.Рєєнтом, М.Кугутяком, О.Добржанським, О.Жерноклеєвим, І.Райківським, І.Гураком, О.Аркушею.

Відаючи належне науковцям, які доволі детально аналізують зародження й діяльність політичних партій етнічної більшості регіону, зауважимо, що поза їхньою увагою залишилося вивчення особливостей політичної поведінки етнофорів-українців в їх етнополітичному прочитанні. Стосовно ж виокремлення проблеми політологами в її поліпредметному баченні (політичному дистанціюванні фігурантів міжетнічної взаємодії в межах політичних таборів у цілому і політичних партій галицьких і буковинських українців, еволюції стратегій інтеракціонізму груп, етнополітичної мобілізації тощо), доводиться визнати, що в хронотопі Галичини і Буковини в складі Австро-Угорщини ця проблема ними фактично не досліджується.

Оскільки в транзитивний період 1867–1914 рр. етнічні спільноти Галичини й Буковини починають перетворюватися в етнонації й виходити на політичну арену з метою захисту своїх групових прав, то, очевидно, важливо, по-перше, простежити еволюцію етнополітичної поведінки українців, і, по-друге, з'ясувати основні засади їхніх політичних програм, які врегулювали інтереси етнонації.

Використовуючи позицію речників “етніцистської позиції”, можна припустити, що фактор етнічності слугував перманентним імпульсом “мобілізації групи за інтересом”¹, а отже, визначав її пріоритети й, відповідно, етнополітичну поведінку на західноукраїнських землях у межах Габсбурзької монархії². Її слід розуміти як превалюючі поведінкові (здебільшого –

захисні) форми реакції-відповіді певної етнонаціональної спільноти на соціальну реальність, зовнішні щодо неї виклики з метою охорони групових інтересів і суспільних цінностей³.

У реаліях транзитивного часу й конкуренції за здобуття/гарантування етнічних і громадянських прав, захист культурних ресурсів (мови і освіти), запровадження територіальної автономії та боротьбу за виборчу реформу стали значимими компонентами етнополітичної поведінки українців. До того ж, безпосереднім каталізатором для формування їх політичної поведінки була наступальна стратегія крайової влади в Галичині, що підтверджує міркування про поведінку рівно- й різностатусних груп, як один із каталізаторів майбутнього етнічного конфлікту⁴.

У першому компоненті етнополітичної поведінки – позиції українців здобути оптимальні умови для захисту культурних ресурсів етнічності зосереджувалися вимоги надання статусу офіційної мови й українізації освіти. Адже боротьба за рідну школу й мову стала важливим етапом формування етнічної свідомості та самовизначення українців у полікультурному просторі⁵. Для етнічної більшості західноукраїнських земель мова була маркером особливої групової солідарності й водночас – мірилом нелояльності до пануючих політичних режимів⁶.

Оскільки боротьба за державні права української мови велася, щонайменше, з часу започаткування діяльності Галицького крайового сейму й мала різні практичні форми (запровадження в галицьких школах українського фонетичного правопису, українізація Академічної гімназії у Львові, змагання за українську гімназію в Перемишлі і т. д. аж до озвучення питання про відкриття Українського університету у Львові), то однією з найголовніших вимог політичних сил було визнання прав української мови нарівні з польською та німецькою⁷.

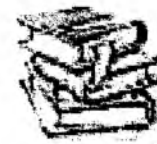
Поява вимоги забезпечення рівноправності української мови засвідчила функціонування механізму “ми”-почуттів. У центрі тодішнього лінгвістичного протистояння опинився університет у Львові. Апогеєм етнополітичної поведінки стала сецесія, до якої вдалися українські студенти вперше 3 грудня 1901 р.⁸ У даному випадку очевидним є зв’язок між етнополітичною поведінкою фігурантів міжетнічного інтеракціонізму та їх лінгвістичним націоналізмом. Його основу склав рух від культурної єдності до єдності політичної, також ідея єдності мови⁹. Ізраїльський учений Я.Ландау трактує цей вид націоналізму як “позицію, яку займають індивідууми або групи, за або проти (курсив наш. – І.М.) лінгвістичного оточення в країні свого проживання чи у власній країні, якщо така є”¹⁰.

Другий значимий компонент етнополітичної поведінки українців на зламі ХІХ–ХХ століть склала боротьба за запровадження національно-територіальної автономії для Галичини й Буковини в рамках Габсбурзької монархії. Головною ознакою цієї боротьби були легітимні методи – діяльність політичних партій і громадських організацій, використання парламентської і сеймової трибун, організація віч, маніфестацій, страйків тощо.

Вимогу запровадження територіальної автономії включили до своїх партійних програм дві основні партії етнічної більшості – Русько-українська радикальна партія та Українська народно-демократична партія, а отже, перетворили її у свою політичну максиму¹¹. 29 грудня 1895 р. вимогу автономізму оприлюднила програма Української радикальної партії, прийнята на ІV з’їзді партії: “... русько-українська партія радикальна... стремить до утворення окремої руської політичної території з руських частей Галичини і Буковини з якнайширшою автономією”¹².

Цією заявою, фактично, уперше масовим політичним рухом етнічної більшості краю було оприлюднено вимогу запровадження територіальної автономії для галицьких і буковинських українців у рамках Австро-Угорщини.

Детермінантою активності українців-галичан стали антипольські настрої¹³, які, у свою чергу, розширили спектр каталізаторів етнополітичної мобілізації та корелянт характеру етнополітичної поведінки загалом. Як зауважував М.Лозинський, “польське політичне панування в Галичині могло тільки впливати на те, в яких розмірах може український народ користуватися національною рівноправністю. Поляки намагалися звести їх до мінімуму, а українці боролися за їх розширення. Та боротьба і творить зміст польсько-українських відносин в Галичині. Завдяки конституційному устрою боротьба не була безуспішною”¹⁴.

З особливою контрастністю це демонстрували виборчі кампанії до центральних і місцевих законодавчих органів¹⁵. Приміром, виступаючи за реорганізацію дуалістичної імперії на підставі автономії народів, які входять до її складу, і вимагаючи “кождому народови... право рішати у всіх культурних і національних справах...”, українські парламентарі в заяві від 15 серпня 1903 р. маніфестували: “... іменем цілого народу руського горячо і рішучо протистуємо против... проектови відокремлення Галичини зглядно Буковини, і самостійного їх устрою на основі автономії країв...”¹⁶.

Хоча табір прибічників автономістського розв’язання українського питання в Австро-Угорщині почав формуватися ще в період виникнення перших масових політичних партій, а позиції етнічних лідерів щодо вирішення цієї проблеми були оприлюднені вже наприкінці ХІХ ст., питання національно-персональної автономії для західних українців залишалось одним із каменів спотикання у важкому й суперечливому процесі українсько-польського порозуміння. Тому слід визнати відсутність помітних успіхів у реалізації українцями автономістської стратегії, яка, з одного боку, давала можливість широкої легальної боротьби за свої права, а з другого – спричинила українсько-польське протистояння за здобуття політичного контролю в Галичині. Воно супроводжувалось етнополітичною мобілізацією конкуруючих сторін, яка в майбутньому призвела до їх міжетнічного конфлікту. Можна припустити, що в досліджуваний період правова система Австро-Угорщини не передбачала національно-територіальної автономії як такої або, керуючись відсутністю такої норми, не допускала існування подібних утворень. На нашу думку, це додатково свідчило про те, що етнополітика держави виступала одним із коригуючих факторів етнополітичної поведінки.

Прагнення українців і поляків витворити в Галичині міні-модель для майбутньої національної держави робило неминучим зіткнення інтересів, а з іншого боку – утверджувало розуміння необхідності їх узгодження. Саме тому третім компонентом етнополітичної поведінки українців стала поведінка електоральна, зокрема боротьба за виборчу реформу в Австро-Угорщині.

Приклад цього – тогочасні заяви українських і польських етнічних лідерів. Так, 25 вересня 1888 р. народова газета “Діло” надрукувала відозву українських сеймових послів “До Русинів галицької землі!” із закликом на “всенародне віче”. У ній, зокрема, зазначалося: “На землі Данила, прилученій до австрійської монархії, яко край руський, обдарені рівною з другими (народами. – І.М.) конституцією, – ми чуємо в школах, уряді і суді чужий язик, видимо на всіх вищих становищах чужих людей, в раді державній і в соймі краєвім чужі пишуть для нас устами, чужі втискаються навіть до нашої церкви, чужі в значній частині користають з нашої праці”¹⁷. В іншому тексті, написаному у 1890-х рр. невідомим автором-поляком, читаємо: “Порятунок не у Києві, не в Москві чи Петербурзі, а лише у Львові. Поєднання з Руссю визволить не тільки цей маленький закуток Русі, але цілий простір від Буга до Дніпра... У політиках двох національностей у Львові спочиває наш порятунок, бо ми – від Буга до Дніпра – є жертвами львівських недомовленостей”¹⁸.

Черговим етапом у загостренні українсько-польських взаємин стали вибори 1895 р., а українська сеймова репрезентація, сформована в результаті виборів, не стала адекватним відображенням розстановки політичних сил у крайовому суспільстві¹⁹. Саме тоді й закінчилася, за визначенням тогочасних галицьких політиків, “столітня доба наївної віри в доброго цесаря”. Згодом Є.Олесницький напише: “Того почування, що його я тоді зазнав, не в силі я представити. Я не розумів досі тої гіркої розпуки, тої скаженої злості, яка мене тоді опанувала на цей вид безконечної неправди, безправства, нечуваного насильства, яке в моїх очах тут довершили на моїм народі. Це почув я і цього зазнав я щойно дня 25 вересня 1895 р. під час Баденівських виборів. І це чули ми всі. Я бачив, як старі сиві селяни плакали як діти... І це піднімало мою злість і розпуку, викликувало в мене докори проти нас самих, що в такій хвилині вміємо лиш плакати. <...> По цих виборах і по масовій депутації до цесаря... мусили собі всі наші земляки сказати, що в Австрії нема для нашого народу ніякої будучності, ні ніякої надії. Давні почування «тирольців Сходу» вигасли зовсім. Вони від цього року належать вже до історії”²⁰.

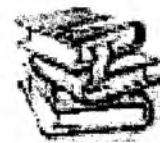
Тому подальшу внутрісєймову обстановку можна розглядати як позицію неучасті етнічної більшості через прояви сецесії та обструкцій. Зокрема, сьома каденція Галицького крайового сейму завершилася резонансним покладенням мандатів усіх українських послів, знаменуючи посилення українсько-польської конфронтації²¹. Причини сецесії 1901 р. проголосив О.Барвінський 8 липня 1901 р.: “Від 1883 року виступають руські послы соймові з домаганнями поступенного заспокоювання культурно-національних, економічних і політичних потреб руського народу. Домагання їх на тім полі були завжди мінімальні і обмежалися до найконечніших і найбільше пекучих потреб... Інтерпеляції до ц[ісарсько] к[оролівського] правительства, дотикаючи найважніших і найжизненніших справ політичних і кривд руського народу... остали без відповіді... заявляємо, що руські послы дальшої участі в соймових обрадах брати не можуть”²².

Невипадково вже з 1907 р. боротьба довкола сеймової реформи стала центральним політичним питанням у Галичині. Для лідерів етнічної більшості краю саме виборча реформа була засобом утвердження українських етнонаціональних інтересів. Народний комітет Української народно-демократичної партії в заяві від 27 жовтня 1910 р., зокрема, стверджував: “... зріст національної свідомості наших народних мас і демократизація австрійського парламенту причини ся до зросту нашої політичної сили і значіння в державі... се власне заставило дотеперішніх польських верховодів краю напружити всі сили, щоб тільки вдержати на далі польське панованє на Галицькій Русі. ... Домагаємо ся загального, рівного, безпосередного і тайного виборчого права до сойму!”²³.

Інша відозва – Українсько-руського сеймового клубу – від 18 листопада 1910 р. стверджувала, що акції українців-обструкціоністів спрямовані “... не в своїм інтересі, ані в інтересі одної класи чи одної лише часті населеня... але в інтересі всего тяжко покривдженого і заневоленого руського народу в Галичині та в інтересі всего працюючого люду в краю без ріжниць народности. <...> Нехай вороги справедливої виборчої реформи будуть свідомі сего, що весь наш нарід готов на найбільші жертви в борбі о участь в кермі краєвих справ!”²⁴.

У кінцевому підсумку обструкція та висунення вимог реформування виборчої системи сприяли згуртуванню більшості українських політичних сил. У липні 1911 р. відбулася спільна нарада Народного комітету й новообраних послів до рейхсрату, на якій було прийнято рішення про створення української парламентарної репрезентації у Відні з послів від Української народно-демократичної партії та Української радикальної партії, а також українських делегатів із Буковини. Пізніше з числа українських депутатів цих трьох груп сформовано Український парламентарний союз. Його головні вимоги зводилися до розв’язання проблеми виборчої реформи до Галицького сейму. Члени Українського парламентарного союзу стверджували, що реформа виборчої системи – це головна справа національно-політичного значення, позитивне вирішення якої мало б створити для галицьких українців міцну політичну основу для подальшого національного розвитку та реалізації різних конкретних вимог культурного й економічного характеру. Інше ключове питання – створення українського університету у Львові. Оскільки без української обструкції ці вимоги задовольнити було неможливо, робота сейму у Львові була паралізована²⁵. Тільки наприкінці листопада 1913 р. Український парламентський клуб погодився на скликання Галицького крайового сейму виключно для полагодження виборчої реформи²⁶.

В іншій площині проходила участь етнічної більшості Буковини у виборчих кампаніях до Буковинського крайового сейму. З 1861 і до 1890 рр. останні, фактично, для буковинських українців закінчувалися, так і не почавшись: якщо від селянської курії й обиралися депутати-українці, то якоїсь активної участі, а тим більше впливу на прийняття рішень через свою непередготовленість вони не мали²⁷. Узнаки давалася активність електорату, яка дає підстави твердити, що в умовах низького рівня етнополітичної свідомості українців-буковинців держава повинна була легітимізуватися не тільки в очах етнічних меншин, але й частини титульного етносу²⁸. Так, львівська газета “Діло” 30 червня 1884 р. писала: “На Буковині стоїть кожодчасне правительство крепкою ногою і зовсім не має потреби боятися, щоби вибори випали, борони Боже, не так, як воно бажає. При низькому ступені просвіти народних мас, при недостатці національного виховання і самопізнання у найчисельнішої народности, замешкуючої Буковини,

у русинів, при виплеканому захожими німцями незвичайнім самоотвердженню великої часті населення Буковини в користь австрійської ультра-лояльності – годі і сподіватися, щоб Буковина могла представляти таку арену боротьби виборчої, яку представляють другі краї коронні”²⁹.

Аналогічною була й ситуація щодо виборів до рейхсрату в 1880-х рр., яку описувала газета “Буковина”: “Люди, звичайно, кажуть: «Та що ми маємо з посла, або ми знаємо, що такий посол в раді державній у Відні робить? От коби хоч дав за голос добре слово та сивухою почастував, – то уже не жаль за нього голосувати!». І вправді, за сивуху, жменю тютюну і шматок ковбаси продають наші люди свої голоси дідицям та чужим людям, а наша народна справа на тому гірко терпить”³⁰.

Тільки 1890 р. після відповідно проведеної передвиборчої кампанії до Буковинського крайового сейму українці отримали три місця. Газета “Буковина”, повідомляючи про це, писала: “... Через сю номінацію признало наше центральне правительство доперла по 30 роках конституційного правління в перший раз офіційально, що руському народови припало мати в крайовій репрезентації на Буковині по крайній мірі друге місце. З признання того слідує, що центральне правительство пізнало вже конечну потребу числитися із руським народом на Буковині яко з політичним фактором австрійської держави”³¹. Як бачимо, у час інституціоналізації українського етнополітичного організму на Буковині, первинним з-поміж його пріоритетів стало завдання формалізації поля легітимної діяльності політичних акторів. Предметом вибору останніх стала тріада: етнократія, гармонізація міжетнічної взаємодії та формування поліетнічної політичної нації, подвійної ідентичності етнічних меншин.

Отже, боротьба етнічної більшості за зміну виборчої системи проходила в контексті внутрішньої біфуркації українців і тих представників групи, що презентували нонконформістсько-захисну етнополітичну поведінку. Визначальний фактор, що вплинув на її характер, – наявність претензій на здобуття дефіцитних ресурсів – території і влади. Прагнення на встановлення політичного контролю в Галичині українців, із одного боку, і поляків – з другого, призвели до їх статусно-рольового конфлікту.

На нашу думку, визначальний фактор, що вплинув на характер етнополітичної поведінки груп у час еволюції ідентитів, – це наявність/відсутність їх претензій на здобуття дефіцитних ресурсів, зокрема влади. Політична поведінка етнофорів із числа етнонацій позначена амплітудою коливань від активної участі в етнічних рухах або навпаки, протиставлення новій владі чи інертного споглядання за інституціоналізацією на західноукраїнських землях нового етнополітичного організму. Для дисперсних етнічних меншин, які демонстрували здебільшого інтеграційну етнополітичну поведінку, транзитивний стан став часовим простором для адаптації в нових суспільно-політичних реаліях. Тому характер етноповедінки за критерієм домінуючих на груповому рівні тенденцій визначався превалюючими формами реакції-відповіді етнонаціональних спільнот на зовнішні щодо них виклики з метою охорони групових інтересів і цінностей.

Характер міжетнічної взаємодії рівностатусних етнонаціональних спільнот коригувався фактором розбіжностей інтересів українців та імміграційних меншин, їх взаємних реакцій на спроби одного із суб’єктів міжетнічної взаємодії досягти цілей, які суперечать інтересам інших підпорядкованих груп, а також (не)готовності останніх або їхніх представників захищати “вони”-інтереси. Значимим було й політичне позиціонування дисперсних спільнот, яке зумовлювало характер реакції автохтонної етнічної більшості західноукраїнських земель.

Реалізації або усталенню співпраці рівностатусних груп перешкождали об’єктивні й суб’єктивні причини. З-поміж комплексу перших – природне превалювання в етногруповій свідомості “ми”-інтересів і, як наслідок, – неготовність більшості етнофорів-“своїх” здійснювати поступки на користь “чужих”, перманентність патових для дисперсних етнічних меншин ситуацій вибору, коли їх лояльності щодо себе одночасно домагалися як поляки, так і українці. Серед суб’єктивних причин – відсутність агрегованої політичними акторами етнічних меншин платформи комплексного врегулювання їхніх проблем, політичної волі імміграційних спільнот щодо підтримки справедливих вимог етнічної більшості регіону й тієї політичної культури, яка б урахувала наслідки двостороннього партнерства для третьої сторони.

Значимим елементом, який гальванізує ціннісні суперечності між різностатусними етнонаціональними спільнотами, є мова. Намагання підпорядкованих груп захистити цей вагомий культурний ресурс стали одним із каталізаторів їхньої етнополітичної мобілізації. Така тенденція яскраво відобразилася в боротьбі етнічних меншин за школу з рідними для них мовами навчання й тими суспільними цінностями, які б відповідали їхнім “ми”-інтересам. Вона доповнилася вимогами збільшити кількість закладів освіти, що фінансувалися б із державного бюджету, розширення можливостей етнічних меншин у здобутті середньої, професійної та вищої освіти.

Отже, конкуренція етнонаціоналізмів, що виникла внаслідок захисту етнічними меншинами своїх культурних ресурсів – намагання зберегти простір соціокультурної дистанції, з одного боку, і спроб влади зруйнувати її шляхом нав’язування “чужим” “ми”-цінностей, з другого, визначила латентну сутність ціннісних суперечностей і конфліктів між різнопорядковими етнічними суб’єктами взаємодії.

1. Майборода А. Н. Теория этнополитики в западном обществоведении: структура и принципы исследования / А. Н. Майборода. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 17.
2. Горовиц Д. Л. Структура и стратегия этнического конфликта / Дональд Л. Горовиц // Власть. – 2007. – № 6. – С. 37, 38.
3. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період : монографія / Максим Гон. – Рівне : Волинські обереги, 2006. – С. 359.
4. Горовиц Д. Л. Структура и стратегия этнического конфликта / Дональд Л. Горовиц // Власть. – 2007. – № 6. – С. 37–38.
5. Интерпеляція посла д-ра Короля и товаришѣвъ до Єго Ексцеленції п. Міністра Справедливости въ справѣ непризнаваня рускои мови зо стороны ц.к. судовъ и прокураторій в Галичинѣ // Діло. – 1901. – 25 мая (7 червня). – С. 1–2.
6. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Лариса Нагорна. – К. : ІПіЕНД, 2002. – С. 345.
7. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. : (нарис з історії українського парламентаризму) / Ігор Чорновол. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – С. 145, 172.
8. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Л. : Накладом власним з друкарні оо. Василіян у Жовкві, 1926. – С. 358.
9. Андерсон Б. Західний націоналізм і східний націоналізм: чи є між ними різниця? / Бенедикт Андерсон // Ї. – 2003. – Ч. 28 : Волинь 1943. Боротьба за землю. – С. 238; Калхун К. Націоналізм / пер. с англ. ; Крэйг Калухун. – М. : Издательский дом “Территория будущего”, 2006. – С. 146.
10. Майборода А. Н. Теория этнополитики в западном обществоведении: структура и принципы исследования. / А. Н. Майборода. – К. : Наукова думка, 1993. – С. 48.
11. Історія українських політичних партій. Кінець XIX ст. – 1917 р. : хрестоматія-посібник. Ч. 1 / упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський. – К. : В-во Європейського університету, 2003. – С. 18, 168; Народна програма // Діло. – 1899. – 16 (28) грудня. – С. 1.
12. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів / Кость Левицький. – Л. : Накладом власним з друкарні оо. Василіян у Жовкві, 1926. – С. 294.
13. Проти польського віцекоролівства в Галичині // Діло. – 1912. – 20 (7) січня. – С. 1.
14. Лозинський М. Галичина в життю України / Михайло Лозинський. – Відень : Виданне Союзу визволення України, 1916. – С. 18.
15. Цющора Т. Б. Боротьба українців у Віденському парламента за загальне виборче право і національну автономію / Т. Б. Цющора // Український історик. – 1980. – № 1–4 (65–68). – С. 41.
16. Заява руских послів // Руслан. – 1903. – 8 (21) серпня. – С. 1.
17. До Русинів галицької землі // Діло. – 1888. – 13 (25) верес. – С. 1.
18. Аркуша О. Галицький сейм. Виборчі кампанії 1889 і 1896 рр. / Олена Аркуша. – Л. : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича, 1996. – С. 5.
19. Законы, решения и протоколы заседаний Галицийского краевого сейма, присланные к сведению. 1891 г., 25.11. – 21.12.1895 г. – Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). Ф. 3, оп. 1, спр. 5689, арк. 94, 105 зв.; Звернення, декларації, листи та інші документи про діяльність Ю. Романчука як голови об’єднаного українського депутатського клубу в австрійському парламенті. 1890–1923 рр. – Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 382, оп. 1, спр. 1, арк. 21.

20. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Друга ч. (1890–1897 рр.) / Євген Олесницький. – Л. : Накладом видавничої спілки “Діло”, 1935. – С. 78, 115.
21. Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin : ZAPOL, 2007. – S. 480–481, 492, 502–503.
22. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 рр. (нарис з історії українського парламентаризму) / Ігор Чорновол. – Л. : Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2002. – С. 224–225.
23. Русини Галицької Землі! // Діло. – 1910. – 27 (14) жовт. – С. 1.
24. До Русинів Галицької Землі! // Діло. – 1910. – 22 (9) лист. – С. 1.
25. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до Австрійського парламенту та Галицького сейму (кінець XIX – початок XX ст.) : монографія / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2008. – С. 122, 123; Tomczyk R. Radykałowie i socjaldemokraci. Miejsce i rola lewicy w ukraińskim obozie narodowym w Galicji 1890–1914 / Ryszard Tomczyk. – Szczecin : ZAPOL, 2007. – S. 501–503.
26. Ibidem. – S. 552–560.
27. Матеріали по проведенню виборів в ландтаг Буковини. Приказы, списки, объявления, переписка и др. 27.02.1892 – 07.04.1893 гг. – ДАЧО. – Ф. 3, оп. 1, спр. 5832, арк. 225–231, 238.
28. Императорское послание Ландтагу Буковини. 25.12.1898 г. – ДАЧО. – Ф. 3, оп. 1, спр. 7328, арк. 2–5.
29. Добржанський О. В. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. В. Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – С. 192–193.
30. Там само. – С. 193.
31. Никифорак М. В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.) / М. В. Никифорак. – Чернівці : Рута, 2004. – С. 156–157.

This article discusses the features of the ethno-political behavior of Ukrainians of Galicia and Bukovina late XIX – early XX centuries. Factors and mechanisms of political participation, relation and/or (not) perception of West-Ukrainian lands of nation-state ethnic minorities are analyzed, their positioning in elections and activity at the representative organs of power.

Key words: ethno-political behavior, ethnic majority, political parties, election campaigns, Galicia, Bukovina, Austria-Hungary.

УДК 329.14:
ББК 63.3 (4 Укр) 5

Лариса КОБУТА

ШТРИХИ ДО ПОЛІТИЧНОГО ПОРТРЕТА ВОЛОДИМИРА ЛЕВИНСЬКОГО

Стаття присвячена Володимиру Петровичу Левинському, політичному й громадському діячеві, публіцисту й науковцю, активному учаснику українського суспільно-політичного руху початку ХХ століття. У теперішніх умовах наукова та публіцистична спадщина В.Левинського стали об'єктом вивчення вітчизняними науковцями, його ідеї мають виразну співзвучність із сучасними дослідженнями проблем поєднання соціальних та національних пріоритетів у процесі розвитку української нації і державності, утвердження принципів функціонування соціальної національної держави.

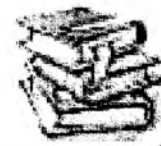
Ключові слова: В.Левинський, демократія, нація, соціал-демократія, український робітничий рух.

Сучасний розвиток вітчизняної політичної науки дає можливість звернутися до вивчення життя й теоретичної спадщини видатних постатей українського минулого, що через ідеологічні умови комуністично-тоталітарного режиму на десятки років потрапили під заборону дослідження та об'єктивної оцінки. Тож для вітчизняних науковців залишаються актуальними завдання персоніфікації політичної історії України, наукове осмислення політичних концепцій, дослідження суспільно-політичної діяльності тих українських мислителів, імена яких донедавна замовчувалися. Пошук відповідей на виклики сучасного розвитку повинен ґрунтуватися не тільки на об'єктивності та фаховості аналізу нинішнього стану українського суспільства, але й на широкій теоретичній та емпіричній базі політичних ідей та концепцій видатних українських діячів минулого, творчість і діяльність яких скеровувалася на служіння справі українського національно-державницького розвитку.

У серпні цього року виповнилося 130 років від дня народження Володимира Петровича Левинського – українського публіциста, політичного діяча, теоретика українського соціалістичного руху, одного з чільних представників Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (УСДП), активного пропагандиста соціал-демократичних ідей в Україні в першій половині ХХ століття. Ім'я цієї непересічної постаті – автора понад сотні окремих друкованих праць політологічного, соціологічного, філософського, історичного, економічного характеру, в яких розглядалися проблеми зародження, становлення й розвитку українського соціалізму, питання національного відродження та самовизначення українського народу, на жаль, ще залишається маловідомим широкій науковій громадськості, що не в останню чергу зумовлено складною життєвою долею як самого В.Левинського, так і його наукової й публіцистичної спадщини.

В історіографічному плані науково-літературна творчість і політична діяльність В.Левинського були предметом уваги й оцінок багатьох учасників тогочасного суспільно-політичного життя, серед яких Ю.Бачинський, М.Ганкевич, Л.Ганкевич, А.Чернецький, В.Винниченко, С.Єфремов, С.Петлюра, Л.Юркевич, лідери австрійської й російської соціал-демократичних партій О.Бауер і В.Ленін та ін. Погляди В.Левинського на національне питання, формування націй і національних держав знайшли своє відображення, оцінку або інтерпретацію в дослідженнях О.Бочковського, Д.Донцова, Д.Дорошенка, В.Старосольського, М.Стахіва.

У радянській науковій літературі вивчення суспільно-політичних та наукових поглядів В.Левинського мало вибірковий і фрагментарний характер, що, вважаємо, було пов'язано з неординарністю постаті В.Левинського та відповідним ставленням до нього вітчизняних і зарубіжних українських дослідників. Оцінки постаті й творчості В.Левинського радянськими науковцями були доволі суперечливими, та все ж ураховувався той факт, що В.Левинський, по суті, був одним із перших українських дослідників українського робітничого руху, автором багатьох друкованих праць, в яких популяризувався соціалізм і які відіграли певну роль у процесі поширення соціалістичних ідей в Україні. Однак його прихильність до ідеї національного ви-

зволення українського народу, зацікавленість у творенні національної за змістом і духом української соціал-демократичної партії були неприйнятними для канонів радянської суспільної науки, тож він неодноразово піддавався звинуваченням у націоналізмі та дрібнобуржуазності.

На рубежі 60–70-х років у середовищі львівських науковців розгорнулася творча дискусія із приводу оцінок діяльності й творчості В.Левинського. Його філософські та соціологічні праці були об'єктом уваги філософів М.Олексюка та С.Ступницького, економіста С.Злупка, істориків М.Кравця і М.Волянюка, філолога К.Плаксюка та ін¹. Вони намагалися відійти від ідеологічних стереотипів панівної на той час методології й конструктивно оцінити наукову й публіцистичну спадщину В.Левинського, що неминуче зумовило різку негативну реакцію в “поборників чистоти” марксистсько-ленінських підходів у суспільних науках. Наукова дискусія про роль і місце В.Левинського в українському політичному русі перемістилася з академічних установ у кабінети партійних працівників, набравши політично-ідеологічного забарвлення. У постанові бюро Львівського обкому КПУ від 11 березня 1971 р. зазначалося, що “частина науковців відійшла від методології марксизму-ленізму, слабо теоретично підготовлена, недостатньо ідейно загартована, без класового підходу намагається оцінити суспільні явища”, і також визнавалася “ідеологічно шкідливою оцінка діяльності В.Левинського та деяких інших політичних діячів окремими вченими Львова”, оскільки така оцінка “нанесла серйозної шкоди ідейно-виховній роботі”². Як наслідок, ряд науковців були звільнені з посад або ж отримали відповідні стягнення.

Ідеологічні настанови й висновки партійних органів знайшли своє відображення і в критичних публікаціях на сторінках наукових часописів. Так, в “Українському історичному журналі” було вміщено статтю київського науковця О.Юрченка з промовистою назвою “Всупереч фактам. (Про ідейно-політичне обличчя В.П.Левинського)”, в якій піддавалися гострій критиці як праці й діяльність В.Левинського, так і роботи тих дослідників, які присвятили йому свої публікації. За характеристикою О.Юрченка, В.Левинський поставав “переконаним та войовничим націоналістом”, який “усе життя відстоював націоналістичні ідеї сепаратизму і федералізму у робітничому соціал-демократичному русі, в роки першої світової війни стояв на позиціях українського націонал-патріотизму, поділяв погляди буржуазно-націоналістичної УСДП Галичини”, а “його літературні вправи 30–40-х років свідчать про завершення еволюції цього дрібнобуржуазного націонал-соціала від активної участі в націоналістичній УСДП Галичини до табору запеклої буржуазно-націоналістичної реакції, до оскаженілого антикомунізму”³.

Це був черговий період посилення ідеологічної реакції, внаслідок чого не дозволялося згадувати в позитивному плані багатьох українських політичних, громадських, наукових діячів, самі прізвища яких представники комуністичної влади вважали загрозою для суспільного ладу та держави. Зрозуміло, що за таких умов дослідження діяльності В.Левинського було унеможливлене. Доступ до документів іменного фонду В.Левинського (ф.387) у Центральному державному історичному архіві України у Львові був обмежений. Більшість його друкованих праць у наукових бібліотеках були вилучені з вільного користування й передані в спецфонди, а його прізвище на два десятиліття потрапило під ідеологічну заборону.

Соціалістична зорієнтованість В.Левинського не викликала особливого зацікавлення і в дослідників української діаспори. Окремі аспекти політичної діяльності В.Левинського, його світоглядні й наукові позиції відображені в працях В.Вериги, І.Лисяка-Рудницького, М.Стахіва, П.Феденка, П.Кравчука. Але особливої уваги до постаті В.Левинського науковці діаспори не виявляли.

Здобуття Україною незалежності відкрило нові можливості для повернення із тривалого забуття імен багатьох представників української політичної думки та вітчизняної історії. Окремі аспекти діяльності В.Левинського знайшли свою оцінку в працях сучасних українських дослідників О.Босака, А.Голуба, О.Жерноклеєва, С.Злупка, Г.Касьянова, Л.Нагорної, М.Олексюка, А.Павка, І.Патера, А.Портнова, С.Телешуна та ін. Політична діяльність і наукова спадщина діяча стали об'єктом наукового зацікавлення й автора цієї статті, за результатами якого була підготовлена й захищена кандидатська дисертація⁴.

Тож мета даної статті – через ілюстрацію основних віх життєвого шляху В.Левинського ознайомити громадськість із цією непересічною постаттю, чия діяльність і творчість залишили певний слід у вітчизняній історії, в історії української суспільно-політичної думки.

Володимир Петрович Левинський народився 8 серпня 1880 року в місті Дрогобичі на Львівщині, у сім'ї ремісника-кравця. Учився в Дрогобицькій реальній гімназії, після закінчення якої 1902 року став студентом філософського факультету Львівського університету. З 1906 по 1910 рік він продовжив навчання на правничому факультеті цього ж університету. Здобув глибокі знання з філософії, філології, історії, політекономії, права, досконало володів німецькою, польською та італійською мовами, спілкувався французькою і російською.

У студентські роки вступив до Української соціал-демократичної партії, підтримував тісні стосунки з багатьма діячами українського соціалістичного руху Галичини, Буковини й Наддніпрянщини. За свою громадсько-політичну діяльність перебував під наглядом австрійської поліції.

У 1906–1912 роках В.Левинський був одним із лідерів “молодого крила” в УСДП, яке виступало за усамостійнення партійної організації від впливів польської соціал-демократії. Став партійним ідеологом, обіймав посаду секретаря партії по зв'язках з іншими соціал-демократичними партіями. Тісно співпрацював з українськими соціалістами з Наддніпрянщини, особливо з лідерами Української соціал-демократичної робітничої партії В.Винниченком, Л.Юркевичем, входив до складу Закордонного комітету УСДРП, представляючи його на соціал-демократичних партійних форумах в Австрії. Редагував партійні видання “Воля” (Львів) та “Земля і воля” (Чернівці–Львів), львівські газети “Вперед” і “Робітник”, друкувався в спільному для УСДП та УСДРП партійному журналі “Наш голос”, займався питаннями партійної агітації і пропаганди.

У 1912–1913 роках Володимир Левинський готувався до здобуття докторського ступеня з філософії у Віденському університеті, але саме в цей час В.Винниченко та Л.Юркевич наполягли на потребі зайняти посаду редактора київського соціалістичного журналу “Дзвін”. З огляду на тривале прагнення В.Левинського отримати науковий ступінь, таке рішення стало певним актом жертвності, адже пізніше, через об'єктивні причини – війни, хвороби, постійну матеріальну скруту, він так і не зміг здійснити своєї мрії.

У Києві В.Левинський продовжив публіцистичну та науково-літературну діяльність. У переддень Першої світової війни він виїхав до Львова на зустріч з Л.Юркевичем для обговорення питань подальшої праці у “Дзвіні” та видання нового робітничого тижневика в Києві, але війна перекреслила всі творчі плани та шлях повернення до Києва і він опинився у Відні. У столиці Австрії В.Левинський підтримував зв'язки з багатьма українськими соціал-демократами з Наддніпрянщини, які ввійшли до Союзу визволення України, але негативно поставився до їхньої проавстрійської політичної лінії. Свою позицію він обґрунтовував анти-українською політикою австрійського уряду під час війни (маючи на увазі створений австрійською владою концтабір Талергоф, масові покарання й страти українських селян у Галичині і Закарпатті), заявляючи, що “... держава, яка угнітає даний нарід, не може бажати собі його визволення. Українці в Австрії були просто парієм австрійських народів”⁵. У зв'язку із загостренням легеневої хвороби В.Левинський переїхав на лікування до Швейцарії, де провів практично весь воєнний період. Перебуваючи в Женеві, В.Левинський став ініціатором створення “Української громади”, працював адміністратором франкомовного журналу “La Revue Ukrainian”, в якому пропагувалися ідеї українського національного визволення.

Під час війни, не бажаючи бути втягнутим у внутрішні чвари й конфлікти між різними українськими політичними групами, що діяли на теренах Австро-Угорської імперії, він дистанціювався від партійно-політичної діяльності, що, зрештою, призвело до його практичної ізоляції від колишніх політичних соратників. Ідейні й моральні чинники переважили в свідомості В.Левинського політичну кон'юнктуру та користолюбство. У приватному листі до лідера УСДП М.Ганкевича він так пояснював свою позицію: “Як соціальний демократ я ніяк не можу погодитися з тим, що за гроші правительства якої-небудь держави можна вести пропаганду, в данім випадку українську. Се не доктринерство. Ніхто не дає нікому гроший задурно. Раз якесь правительтво дає гроші якійсь політичній групі, чи політикови, воно узалежнює його у себе...

Тим більше негативно мушу ставитися до тих людей, що в теперішній момент так трагічний для нас, роблять з політики гешефт і надуживають її для особистих інтересів і цілий, хоч сей інтерес стараються прикривати плащем служби народови”⁶.

Пасивність у політичній діяльності В.Левинський компенсував науково-літературною працею, яка стала основним джерелом його скромного матеріального забезпечення. За роки війни він підготував й опублікував, крім статей у періодиці, понад десяток окремих праць, в яких приділив увагу проблемам політичного, етнопольового й соціального розвитку українського та інших європейських народів.

Після завершення війни В.Левинський переїхав до Відня, де 1919 року, після приїзду екс-голови Директорії Української Народної Республіки В.Винниченка, увійшов до створеної ним Закордонної групи Української комуністичної партії, став редактором її друкованого органу “Нова доба”. Тут знову проявився публіцистичний хист і редакторський досвід В.Левинського, який не тільки вів справу часопису, але й допомагав В.Винниченку в його роботі над працею “Відродження нації”. На короткий час, не без ідейного впливу з боку В.Винниченка, В.Левинський захопився концепцією українського націонал-комунізму, вважаючи можливим існування самостійної радянської комуністичної республіки, написав ряд праць із цієї тематики, як, наприклад, “Соціалістична революція і Україна” (1920). Однак перемога більшовицької влади та встановлення повного контролю над Україною з боку російських комуністів призвели до швидкого розчарування в комуністичній перспективі. В.Левинський виступив із різкою критикою комуністичних ілюзій частини української політичної еміграції, припинив своє членство в УКП, і, за його словами, “усунувся з активної участі в партійному житті, не належав до жадної політичної партії”⁷. Він заробляв на життя в основному літературною працею, друкувався у львівській пресі, переважно у виданнях лівого спрямування, співпрацював із часописом “Нові шляхи”, продовжував видання наукових праць із філософії і соціології.

У середині 1920-х років В.Левинський намагався зав'язати контакти з Всеукраїнською Академією наук в УСРР, відіславши в Київ ряд листів із пропозицією опублікувати його книгу “Філософія і марксизм”. Віце-президент ВУАН С.Єфремов дав високу оцінку науковому рівню публікації В.Левинського, запевнивши, “що докладатиме всіх заходів, щоби працю [було] видано”. Однак позитивної відповіді В.Левинський не одержав. Спроби заручитися підтримкою члена ВУАН О.Гермайзе теж були невдалими. Останній, переглянувши рукопис В.Левинського, висловив сумнів у доцільності публікації, бо підходи В.Левинського в оцінці марксизму розходилися з офіційними в радянській Україні⁸.

1931 року В.Левинський повернувся до Львова, але через чергове загострення хвороби змушений був оселитись у карпатському селі Гребенів біля Сколе, де жив до кінця 1937 року. Продовжував свою літературну діяльність, друкуючи праці із проблем етнопольового та національного розвитку. У його тогочасних працях усе частіше лунало занепокоєння загрозою зростання радикально-націоналістичних (шовіністичних) настроїв, які переростали в людино-ненависницькі, расистські ідеї фашизму. “Шовінізм може бути активний і пасивний, в обох випадках – це психологічна недуга, що іноді може бути надзвичайно шкідлива, – писав він, підкреслюючи небезпеку поширення шовінізму й обмеження демократичних солідарних принципів. – Ця ідея охоплює як членів пануючого, так і поневоленого народу”⁹.

Напередодні Другої світової війни В.Левинський знову переїхав до Львова. Під враженням вступу радянських солдатів до Львова у вересні 1939 року написав статтю “Великий історичний момент”, де намагався дати оцінку факту об'єднання західноукраїнських територій з українськими землями, однак редакція львівської газети “Вільна Україна” відмовилася її опублікувати. У 1940–1941 роках, перебуваючи на посаді старшого бібліотекаря львівського Відділу Інституту мовознавства АН УРСР, працював над темами творчості М.Драгоманова, соціально-економічних і суспільних поглядів І.Франка. Взаємовідносини з радянською владою не склалися, В.Левинському було відмовлено в оформленні трудової пенсії, до початку німецько-радянської війни він жив під постійною загрозою арешту.

Про життя В.Левинського в часи німецької окупації та в післявоєнний період інформації надзвичайно обмаль. Відомо, що до березня 1944 року він перебував на посаді бібліотекаря у львівській бібліотеці НТШ. У той час продовжував працювати над Франковою тема-

тикою й творчістю Й.Г.Фіхте, шукаючи в працях цих діячів рецепти визволення українців із національної неволі. Опрацьовував також матеріали М.Грушевського. З наближенням фронту, у березні 1944 року, В.Левинський виїхав з України. У повоєнний час проживав у Відні, де в грудні 1953 року й завершився його життєвий шлях.

Якщо говорити про творчу спадщину В.Левинського, то вона складається як із друкованих творів, так і рукописних матеріалів. У них висвітлюється достатньо широкий спектр важливих й актуальних питань політичного, соціального, економічного, національного, культурного життя українського суспільства, що розглядаються В.Левинським як в історичній ретроспективі, так і в контексті розвитку цивілізаційних процесів. Ураховуючи незначну розробленість усього джерельного масиву творчої спадщини В.Левинського, подаємо коротку характеристику його найвагоміших публікацій.

Ще під час навчання у Львівському університеті В.Левинський видав ряд брошур, зорієнтованих насамперед на українського читача з числа малограмотних робітників і селян, в яких у доступному стилі подавалися основи соціалістичного вчення, ідеї соціальної боротьби, популяризувалися принципи демократичного виборчого законодавства. Серед них: “Про загальне виборче право” (1905), “Що таке соціалізм” (1907), “Хто такі українські націонал-демократи?” (1911). Прикметним став вихід праці “Що таке соціалізм”, перший тираж якої майже цілком заарештувала й конфіскувала австрійська поліція. Наступні два тиражі були видані в 1910 і 1914 роках окремими брошурами, а ще три видання українською мовою були видрукувані 1917 року у Вінниці, Катеринославі та Петрограді на кошти місцевих організацій УСДРП.

Книга “Селянство і соціалдемократія” (1910), окрім досить детального аналізу соціально-економічного становища українського селянства в Галичині та програмних засад щодо селянського питання, містила також й аграрні програми 16-ти соціал-демократичних партій.

Безперечною науковою заслугою В.Левинського стала його книга “Нарис розвитку українського робітничого руху в Галичині”. Її можна вважати однією з перших удалих спроб наукового аналізу розвитку соціалістичного руху в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття. Ця праця для сучасників В.Левинського певною мірою визначила характер оцінок соціально-економічної й політичної ситуації українського суспільства в Австро-Угорській імперії, процесу формування й становлення робітничого руху і соціал-демократичних організацій у Галичині. Ідейний соратник В.Левинського, один із чільних провідників УСДРП Л.Юркевич (Рибалка) у своїй передмові до видання радив наддніпрянським соціалістам будувати свою організаційну структуру на національній основі, посилаючись на досвід діяльності В.Левинського та його однодумців в УСДРП. “Нарис розвитку...” викликав обурення й гнів лідера російських соціалістів-більшовиків В.Леніна, який різко негативно сприймав думки В.Левинського із приводу формування соціал-демократичних партійних організацій на національній основі, назвавши саму книгу “дуже шкідливою”. Характерно, що друге видання цієї книги побачило світ 1930 року в Харкові – тогочасній столиці радянської України.

Особливо продуктивним у плані наукової творчості для В.Левинського став період 1915–1923 років, коли він підготував та опублікував понад півтора десятка окремих видань наукового характеру. Серед них праці “Причини світової війни” (1916), “Відокремлення Галичини” (1917), “Народність і держава” (1918), “Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи” (1920), “Капіталізм і імперіалізм” (1920), “Що таке політика” (1923), в яких на основі ґрунтовного аналізу соціально-економічного розвитку й геополітичних інтересів з’ясовував причини розв’язання світової війни, характер міжнародної політики провідних європейських країн, їх національну політику до поневолених народів.

У переддень революційних подій в Росії та Україні В.Левинський написав і 1917 року надрукував книгу “Царська Росія і українська справа”. У цій праці громадський діяч і публіцист в історичному розрізі прослідкував великодержавну політику Росії й Польщі щодо України, проаналізував соціальні, економічні, культурні чинники асиміляційних процесів, звернув увагу на деформацію національної свідомості українців, особливо інтелігенції, під впливом цих чинників, унаслідок чого в українців сформувався “найбільший порок” – почуття рабства. Він закликав відкинути будь-яку ілюзію щодо орієнтації на допомогу ззовні і вважав, що “залізом,

розпеченим до білого треба б випалювати пята неволі і рабства в серцях і мозгах українців”. Протистояти такому стану можна тільки дієвою роботою й боротьбою. Тому й завершив свою книгу словами, актуальність яких не втрачає змісту і сьогодні: “На всі українські нарікання на мачоху-історію, не можна краще відповісти як словами великого Гете: Тільки той заслуговує на волю і життя, хто їх в щоденній боротьбі мусить здобувати”¹⁰.

У книзі “Народність і держава”, написаній у період завершення Першої світової війни, коли розвалювалися імперії й поставали нові національні держави, багато уваги приділено історичному аналізу умов та основ формування держави як політичного інституту, її ролі в історичному поступі людства, значенню для збереження самобутності (“окремішності”) народностей. Досліджуючи умови постання багатьох націй і держав, В.Левинський був переконаний у необхідності використання у справі побудови української державності досвіду та устремлень до незалежності інших європейських народів. Не випадково лейтмотивом досліджуваної проблематики став визначений ним висновок, що “кожний народ, навіть найменший, має неоспориме право на свою історію, себто на свою національну державу”¹¹.

Серед рукописних матеріалів, які зберігаються в архівному фонді 387, особливої уваги заслуговують праці про наукову й літературну творчість і суспільну діяльність М.Драгоманова та І.Франка, їх вплив на розвиток української політичної думки й суспільно-політичного руху. В.Левинський упродовж десятиліть методично вивчав діяльність і спадщину цих видатних представників української еліти, виношуючи в планах публікацію ґрунтовних видань. Частково його матеріали про суспільно-політичні й економічні погляди цих діячів знайшли своє відображення в ряді книг та окремих публікацій, але основна частина синтетичної роботи на тему “Драгоманов і Франко” так і залишилася неопублікованою. Не менш серйозно займався В.Левинський і творчістю видатного німецького мислителя Й.Фіхте, підготувавши рукопис праці “Німецький патріотизм у філософії Фіхте”. У ній він не тільки детально розвивав світоглядні підходи видатного мислителя до таких питань, як національна свобода, незалежність, жертовність, національне піднесення, але й, використовуючи творче надбання німецького вченого, полемізував зі своїми українськими опонентами, одні з яких не вірили в перспективу національного визволення, інші ж абсолютизували примат націоналістичної ідеї, що на переконання В.Левинського, загрожувало розколом українському суспільству.

Отже, постать В.Левинського та його науково-літературна спадщина ще залишаються маловідомими широкому науковому загалу. Тож даний матеріал насамперед спрямований на популяризацію його особи, знайомство з головними життєвими віхами й творчими здобутками цієї неординарної особистості.

1. Див., наприклад: Злупко С. До 90-річчя від дня народження В. П. Левинського / Степан Злупко // Український історичний журнал. – 1970. – № 7. – С.116–118; Олексюк М. Прапор боротьби / Мирослав Олексюк // Жовтень. – 1970. – № 4. – С. 109–112; Плаксюк К. Життя – на олтар боротьби / Казимир Плаксюк // Жовтень. – 1969. – № 3. – С. 127–130.
2. Галайчак Т. Інститут суспільних наук: сторінки історії / Т. Галайчак, О. Луцький // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л., 2000. – Вип. 7. – С. 43.
3. Юрченко О. Т. Всупереч фактам. (Про ідейно-політичне обличчя В. П. Левинського) / О. Т. Юрченко // Український історичний журнал. – 1972. – № 5. – С. 45–47.
4. Кобута Л. П. Сутність та особливості української соціал-демократії у політичній концепції Володимира Левинського : автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук спец. : 23.00.01 / Л. П. Кобута ; НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К., 2006. – 20 с.
5. Левинський В. Спогади з побуту в Швейцарії в роки світової війни [Рукопис] / В. Левинський. – Львівська державна наукова бібліотека імені Василя Стефаника, відділ рукописів. – Ф. 1, (Наукове товариство ім. Т.Шевченка), оп. 1, спр. 546, арк. 7.
6. Лист В. Левинського до Ганкевича М. – Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 387, оп. 1, спр. 43, арк. 112–113.
7. Автобіографія В. Левинського. – ЦДІАУЛ. – Ф. 387, оп. 1, спр. 1, арк. 5–6.
8. Лист В. Левинського до редактора журналу “Світ” у Львові Квасниці І. 24.05.1926. – ЦДІАУЛ. – Ф. 387, оп. 1, спр. 63, арк. 17–18.

- ⁹. Левинський В. Національна ідея. Звідки вона взялася і до чого змагає / В. Левинський, К. Коберський. – 2-ге вид. – Львів, 1937. – С. 18.
- ¹⁰. Левинський В. Царська Росія і українська справа / Володимир Левинський. – Монреал : Б-ка “Новий світ”, 1917. – С. 116–118.
- ¹¹. Левинський В. Соціалістичний Інтернаціонал і поневолені народи / Володимир Левинський. – К. ; Відень : Вид. Дніпросоюза, 1920. – С. 3.

The article is devoted to Volodymyr Petrovych Levynsky who was a political and civil leader, publicist and scholar, an active participant of the Ukrainian social-political movement at the beginning of the XX century. In present conditions Volodymyr Levynsky's scientific and publicistic heritage became an object of studying for the native scientists, his ideas have an expressive harmony with the modern researches concerning the problem of the combination of social and national priorities in the process of development of the Ukrainian nation and state, consolidation of principles of functioning of social and national state.

Key words: *V. Levynsky, democracy, nation, social-democracy, Ukrainian labour movement.*

УДК 327.7
ББК 66.4

Микола ГЕНИК

ПРОБЛЕМА СПІВПРАЦІ ПОЛЬСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО ОПОЗИЦІЙНИХ АНТИТОТАЛІТАРНИХ РУХІВ

Гельсінські домовленості стали могутніми стимулами для виникнення політичної опозиції в країнах соціалістичного табору. Ключова роль українського визвольного руху для успіху змін у СРСР та Центрально-Східній Європі відображена в політичних заявах і програмах основних опозиційних угруповань Польщі.

Ключові слова: *польська опозиція, Центрально-Східна Європа, український визвольний рух.*

Результатом Гельсінських домовленостей 1975 р. стала поява опозиційних рухів у країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЕ): Польського незалежницького порозуміння (ПНП), Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод, Хартії'77 і т. д. Координація діяльності й співпраця опозиційних рухів розглядалась як необхідна умова успіху анти-тоталітарної боротьби. Пріоритетне місце займала співпраця польської й української опозиції як визвольних рухів найбільших народів ЦСЕ.

У цьому контексті викликає цікавість розробка польською опозицією концепції політики у ставленні до справи можливого виникнення української держави та підтримки українського визвольного руху. Згадана тема стала предметом досліджень порівняно недавно¹. Метою статті є розкриття місця українського визвольного руху в політичних концепціях польської опозиції та спроб установлення контактів між опозиційними рухами.

Проблеми східної політики склали важливий елемент ідеології польської опозиції. У програмі Польського незалежницького порозуміння, опублікованій у липневому номері “Kultura” за 1976 р., 14-й пункт стосувався східної політики. У програмі висловлювалася підтримка незалежницьких прагнень неросійських народів СРСР та стверджувалося, що східним сусідом Польщі є не Росія, а Україна, Білорусія й Литва. Із цими країнами поляків єднало кількочасотлітнє співіснування, більш або менш мирне, інколи порушуване надмірною експансивністю поляків, але добровільне, в рамках однієї держави – Польської Спільноти Народів. Український, білоруський, литовський і латвійський народи не є незалежними, їх насильно включено до Радянського Союзу й піддано гострому політичному, ідеологічному й релігійному тискові та русифікації. “Багатівікова спільність не дозволяє дивитися на це байдуже чи з мовчазним співчуттям. Висловлюємо гарячу солідарність і підтримку намаганням тих народів усамостійнитися від російського насильства. Ми повинні підтримувати їх прагнення в міру наших можливостей”².

Появу опозиційних рухів Я.Новак-Єзьоранський оцінював як можливості організації спільного фронту й співпраці з українцями, литовцями та іншими етнічними групами³. Становище українського і польського народів А.Суліма Камінський порівнював із перебуванням у в'язниці, причому ключник уміло їх розмежовує, щоб вони не змовилися проти нього. Метою обох народів є знищення в'язниці⁴.

Польський опозиційний рух із початку свого існування усвідомлював значення незалежницьких рухів народів СРСР. У першому номері підпільного часопису “Głos” у жовтні 1977 р. було вміщено статтю Я.Куроня, А.Мацеревича і А.Міхника “Sprawa polska – sprawa gosyjska”. Автори, зокрема, стверджували: “Гарантією суверенності Польщі є суверенність народів, відділяючих нас від Росії, і політика, спрямована проти суверенності цих народів, є антипольською. <...> Сьогодні, коли на Україні і Литві щораз посилюється боротьба за демократичні свободи, а російська демократія відважно з нею солідаризується – гасло «за вашу і нашу свободу» є більш ніж будь-коли досі, єдиною реалістичною програмою суверенності Польщі”. Польська демократична опозиція вбачала своє завдання в поборюванні ксенофобії й шовінізму у власному народі та підтриманні розуміння незалежницьких прагнень українців, литовців і білорусів⁵.

Підтримка української незалежності займала важливе місце в діяльності заснованої в 1979 р. Конфедерації Незалежної Польщі (КНП). 11 листопада 1979 р. Політична рада КНП у своїй резолюції вимагала незалежності України, Білорусії та інших народів ЦСЄ.

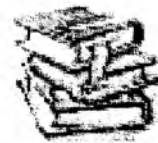
На початку 1980-х років у період пошуків політичної лінії і “солідарносцьової гарячки” Польське Незалежницьке Порозуміння проголосило декларацію “Польша – Україна”, яка мала величезне значення для формування проукраїнської орієнтації в середовищі польської опозиції. У декларації наголошувалося на необхідності польсько-українського примирення, якому повинно передувати взаєморозуміння, взаємоповага й праця над кращим майбутнім шляхом відповідного виховання молодого покоління. “З польського боку це вимагатиме відмови, хоч, скажімо собі щиро, відмова ця стосуватиметься передусім традиції та історичних сентиментів, а не теперішніх політичних реалій. Поляки мусять зрозуміти, що етнічно українські землі, які до 1939 р. належали до польської держави, повинні ввійти до складу новоутвореної Української Республіки. Вражає те, що багато людей в Польщі і серед еміграції не зрозуміли цієї основоположної правди <...> Зміна ментальності й політичної свідомості обох народів є в теперішній ситуації однією з найважливіших і найнеобхідніших для вирішення польсько-українських проблем. Здається, що необхідним є проведення чогось, що ми назвали б публічною сповіддю чи днем очищення”. ПНП заявляло, що “без тісної співпраці обох держав – Польщі та України – на міжнародній арені появилися б знову можливості ближчої чи дальшої загрози їх незалежного існування”⁶.

Важливе значення для усвідомлення спільності антитоталітарної боротьби народів ЦСЄ мало Звернення І з’їзду “Solidarności” до трудящих Східної Європи, ухвалене 7 вересня 1981 р.⁷ Згідно із твердженням історика Є.Гольцера, пропозиція Звернення до трудящих Східної Європи вийшла від члена Комітету оборони робітників Я.Літинського й знайшла підтримку А.Гвядзи, на пропозицію якого була прийнята без дискусії⁸. На думку професора А.Фрішке, “Послання до народів Східної Європи”, яке оцінювалось як нерозважне в перспективі політичної гри з комуністами в 1981 р., виявилось добродійством у будівництві іміджу Польщі в сусідніх країнах. “Військовий стан, розміри підпільного руху опору зміцнили цю симпатію. Була вона також додатково збуджувана завдяки активності тих середовищ, які власне тоді почали більш зрілі спроби пізнання сусідніх народів, їх проблем і приготувалися більш систематично до діалогу з ними”. Автор мав на увазі книгу тодішнього заступника головного редактора “Wiezi” Б.Скарадзінського, вихід журналів “Obóz”, “Nowa Koalicja”, “ABC”, “Spotkania”, “Krytyka”, “Znaku” і т. п.⁹.

Запровадження військового стану стало могутнім поштовхом для активізації східної політики польської опозиції та пошуків контактів з українськими дисидентами.

Програма заснованої 11 листопада 1984 р. Ліберально-демократичної партії “Niepodległość” (ЛДПН) вимагала перекреслення постанов пакту Ріббентропа–Молотова та домовленостей Великої Трійки в Тегерані, Ялті й Потсдамі, які стосувалися Польщі. Заперечувалася роль СРСР як гаранта польських кордонів. ЛДПН пропонувала укласти угоди з незалежними державами: Україною, Білорусією і Литвою, відмовляючись від колишніх польських східних територій за умови відмови їх від територіальних претензій до Польщі. Передбачалося взаємне гарантування повних прав меншин. Зазначалося, що польська національна спільнота не повинна проживати в одній державі, але повинна мати гарантовані фундаментальні громадянські права, можливість безперешкодного розвитку та утримування контактів із вітчизною. ЛДПН планувала співпрацювати з антитоталітарними організаціями в інших країнах блоку та прагнути до союзу ліберальних і консервативних угруповань ЦСЄ¹⁰. ЛДПН пропонувала в рамках Союзу Держав Центральної, Східної і Південної Європи визнання непорушності існуючого східного кордону Польщі та залишення Вільна литовцям, а не Литовській РСР, та Львова українцям, а не УРСР. Діячі ЛДПН передбачали можливість конфедеративного зв’язку деяких незалежних республік СРСР із Польщею.

До складу Спільноти Центрально-Східної Європи ЛДПН зараховувала Україну, Латвію, Литву, Естонію, Білорусію, Чехословаччину, Угорщину, Румунію і, можливо, Югославію. Нова структура поряд із Росією і Західноєвропейським Союзом становила б третю економічну, політичну й військову силу, яка б спільно захищала інтереси об’єднаних народів. Держави ЦСЄ повинні б укласти між собою угоди про економічний і паспортний союз, гарантування політичних

і культурних свобод національних меншин та створити умови вільного поселення в будь-якій державі за вибором громадянина. Розв’язання проблеми національних меншин ЛДПН убачала також у підписанні конвенції про подвійне громадянство¹¹.

Лідер КНП Л.Мочульський пропонував побудувати взаємовідносини народів на північ від Карпат на федералістичних принципах, подібних до Речіпосполитої. “Якщо на цьому просторі укладемо стосунки між нами без конфліктів, усобиць і ворожості, то створимо потенціал, який зрівноважить те, що на схід від нас, і те, що на захід від нас”. Він наводив приклад взаємозалежності незалежності народів ЦСЄ – після втрати Україною державності в 1920 р. Польша змогла проіснувати тільки 19 років¹².

У 1984 р. свою статтю “Polska polityka wschodnia” А.Іздебський завершив висновком: “Немає незалежної Польщі без незалежної України”. У лютому 1985 р. Л.Мочульський, ознайомившись зі статтею, заявив автору, що в останньому реченні необхідно змінити черговість: “Немає незалежної України без незалежної Польщі”. На зауваження А.Іздебського, що якщо Польша сама здобуде незалежність, то тільки на 20 р., а потім Росія і Німеччина її ліквідують, Л.Мочульський відповів: “Не йдеться про 20 років. Якщо ми здобудемо незалежність, то вони через два роки після нас”¹³. У програмі максимум КНП (1989) ішлося про необхідність надання допомоги народам, які перебуватимуть на стадії визволення. Особливо наголошувалося на важливості досягнення польсько-українського примирення¹⁴.

Б.Скарадзінський помічав спільні й синхронні риси в суспільних рухах польського та українського народів. Зокрема, спробу заснування у 1978 р. Владіміром Клебановим у Донецьку “Асоціації Свободних Профсоюзів Трудящихся в Советском Союзе” порівнював із виникненням у ПНР “Solidarności”¹⁵. Восени 1982 р. було створено Центральний Комітет Українських Католиків та Група Дій для захисту прав віруючих і церкви на чолі з Йосипом Терелею, яка ставила метою легалізацію УГКЦ. У квітні 1984 р. у листі до Л.Валенси Й.Тереля писав: “Ваша боротьба, яка ведеться спільно з усім польським народом, є надією, яка дає нам сили до опору”¹⁶.

Бажання українського опозиційного руху до зближення з поляками й одночасно відсутність кристалізованих концепцій помітна з перших інтерв’ю українського дисидента В.Мороза на Заході. В.Мороз ствердив наявність передумов для польсько-українського зближення, зокрема велике зацікавлення польською культурою в Україні. Він згадав навіть про проникнення деяких польських позацензурних публікацій в УРСР. Очевидно, що вони були епізодичні й важкодоступні, тому про ставлення польського дисидентського руху до українського питання М.Мороз довідався тільки в еміграції. “Задовольняє мене факт, що польська опозиція зайняла належне становище до проблеми самостійності всіх народів, які перебували і жили частково на просторах Речіпосполитої Польської”.

Український дисидент відзначав загальне захоплення польським опозиційним рухом в УРСР. “Не завагаюся сказати, що є загальний подив до поляків. Особисто признаюся, що часто огортає мене заздрість, коли тільки подумаю, скільки зуміли поляки закріпити за собою і в теперішній дійсності, і з яким розмахом і вислідом ведуть далі боротьбу за свої національні ідеали і вольності. Подивляємо народ, який зумів зберегти духову незалежність. Церква в Польщі є одночасно речником національних прямивань народу і веде його в цих змаганнях. Коли йдеться про засадничі, основні постуляти, і коли мова про пошанування людських прав, особистої і національної свободи, немає різниць між польським суспільством, опозиційними групами і Церквою. І це якраз викликає наш подив. Ви запитували про моє відношення до Польщі. Відповідаю: якнайбільш позитивне”¹⁷.

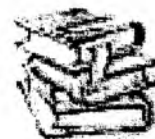
Тоталітарний режим, закритість кордонів і відсутність політичного плюралізму в СРСР були серйозними перешкодами для контактів польської й української опозиції. Однак успіхи опозиційного руху в Польщі викликали захоплення українських дисидентів. У 1982 р. В.Стус у своєму щоденнику занотував: “Хіба вже від часу перебування у Києві слідкую за подіями в Польщі. Хай живуть ті, що борються за свободу. Як мене радує їх польська незломність щодо радянського деспотизму. Їх загальнонаціональні зриви є зворушливі: робітники, інтелігенція, студенти – всі, крім війська і поліції. Якщо події далі будуть так розвиватися, то завтра полум’я огорне військо. Що тоді робитимуть Брежнєви і Ярузельські. В тоталітарному світі немає

жодного іншого народу, який би з такою посвятою захищав свої людські і національні права. Польща дає приклад Україні, адже психологічно ми, українці, є близькі, може найближчі до польської природи; не вистачає нам тільки основної речі – святого патріотизму, який єднає поляків. Яка шкода, що Україна не хоче користуватися з науки польського вчителя”. В.Стус уважав, що профспілковий варіант боротьби проти тоталітаризму є ефективним в умовах СРСР. “Коли б започаткований інж. Клебановим рух був підтриманий всією країною, уряд СРСР зустрівся б віч-на-віч з найбільш сучасним противником. Бо, щиро кажучи, гельсінський рух є занадто висока математика для цієї країни, як зрештою і національно-патріотичний рух. Однак боротьба за житло і шматок хліба, рух в ім’я гідних робітничих зарплат це мова повсюдно зрозуміла і легка для сприйняття. Захоплений польськими духовними перемогами і уболіваю над тим, що я не є поляком. Польща здійснила епохальний пролом в тоталітарному світі і готує його остаточне падіння. Але чи цей польський приклад стане також нашою участю? – це питання епохи. Польща підкопувала Росію протягом усього XIX століття і чинить це надалі. Полякам, які борються, передаю найкращі побажання й вірю, що поліцейний режим з 13 грудня не задушить полум’я свободи. Надіюся, що в поневоленіх країнах знайдуться сили, які нададуть допомогу місії поляків, що борються за свободу. У контексті цих польських подій ще більш, як раніше, проявляються вади серйозного, але одночасно боязливого гельсінського руху. Якщо б це був масовий рух, повний ініціативи, з широкою програмою політичних і суспільних вимог, коли б це був рух з концепцією майбутньої системи правління, тоді мав би якісь можливості на успіх. А так – гельсінський рух нагадує радше немовля, яке силкується говорити басом. Цей рух наперед був засуджений на загибелю, бо своїми жалісними ілюзіями сам викликав поразку”¹⁸.

Польсько-українська співпраця розглядалася як ключове питання для зміни політичної ситуації в ЦСЄ. “Польща є найбільшою з країн Східної Європи <...>. Україна, з другого боку, є найбільшою неросійською республікою СРСР. Співпраця цих двох народів необхідна для будь-яких зусиль забезпечення їхньої незалежності в майбутньому”. Усвідомлення цього факту притаманне керівництву в Москві і Варшаві, які інтенсифікували антипольську й антиукраїнську кампанію. Тому “перед поляками і українцями найважливіше завдання – акцептація минулого і усвідомлення, що майбутнє у значній мірі залежатиме від них самих”. Власті, які зацікавлені в продовженні польсько-української ненависті, намагаються передати негативні стереотипи насамперед молодому поколінню. “Згідно з їхніми переконаннями, кожен українець «антипольський» і «пронацистський» колаборант, а кожен поляк це «імперіаліст», який ніколи не допустить створення вільної України”. Польсько-українське примирення рекомендувалося шукати методом, якими були досягнуті примирення між французами і німцями, англійцями і французами, американцями і японцями. Редакція застерігала від спроб примирення методом взаємного висування отриманих кривд. “Знання історичних фактів при відкиненні суб’єктивної чи сентиментальної їх інтерпретації потрібна нам для уникнення повторення старих помилок у майбутньому. На сьогодні найбільш потрібним є взаємне пізнання і розуміння”¹⁹.

Публіцист Роман Зіманд під псевдонімом Leopolita в 1983 р. запропонував такі умови співпраці незалежницьких рухів: “1) визнання у справі кордонів статус-кво, сформованою після Другої світової війни; 2) повна й фактична повага прав національних меншин разом із правом на добровільну й тільки добровільну зміну країни постійного проживання; 3) непорушування протягом 30 років від отримання суверенності справи зміни кордонів; 4) після цього періоду розв’язання можливих коректив кордонів виключно методом мирних переговорів; 5) згадані принципи стосуються всіх європейських союзних республік СРСР та його європейських напівколоній, включно з теперішнім польсько-німецьким кордоном; 6) п’ятий принцип не стосується т. зв. Калінінградської області, майбутнє якої буде визначено в рамках окремих литовсько-польських переговорів, не стосується він також справи об’єднання Німеччини в рамках і тільки в рамках теперішніх кордонів обох німецьких держав”²⁰.

Формами співпраці польського й українського опозиційних рухів були переважно інформаційна підтримка, розповсюдження листівок, видання декларацій, і лише наприкінці 1980-х років дійшло до безпосередніх контактів. Зближення зі східними сусідами повинно починатися від найпростіших акцій. “Це не повинен бути ще один маніфест, приречений у цих умовах на

пустослів’я. Програма терпеливого переламування бар’єрів польського незнання, байдужості, навіть ненависті до східних братів – здається найкращим початком. <...> Буде він тим більш плідним, чим більше міститиме в собі практичної співпраці від культурних заходів, через допомогу в питаннях пам’яток, релігії, мови, аж до надання доступу до нашої поліграфії”²¹.

Намагаючись актуалізувати українське питання, ЛДПН перевидавала українську еміграційну літературу про переслідування радянським режимом української літератури²². Певною мірою, цей крок нагадував видання Є.Гедройцем “Розстріляного Відродження”. Для ознайомлення польського суспільства з українською визвольною боротьбою ЛДПН опублікувала переклад спогадів українського політв’язня Є.Грицяка про Норильське повстання 1953 р.²³. У 1985 р. лідер ЛДПН Є.Таргальський почав видавати підпільний журнал українською мовою “Самостійник”, чим ставилося завдання інспірації та активізації політичної діяльності української меншини в ПНР та української опозиції. Журнал “Самостійник” мав на меті активізацію “тихої більшості” представників української меншини, які “відмовилися включитися в діяльність опозиції та бачать в поляка тільки стереотип, підтриманий офіційною пресою і далі залишаються у власному гетто”²⁴.

Обмежені вимоги з’їзду Спілки письменників України щодо української мови навчання редакція “Самостійника” кваліфікувала нерішучими й боязливими внаслідок любові до влади – особистої і вищої. Українській інтелігенції рекомендувалося застосування рішучішої тактики. “Краще сказати Москві правду, чим гратися в хохлацькі хитрощі. Це зуміли інші, менші (йдеться про чисельність, не про шляхетність) народи і їх інтелігенція”²⁵. “Самостійник” піднімав питання війни в Афганістані, надавав розголосу акціям українських дисидентів, піднімав питання українських політв’язнів”²⁶.

Через “Самостійник” редакція “АВС” зверталася до української опозиції з пропозицією висловити свою позицію щодо широкого кола проблем польсько-українського зближення й співпраці, ролі в цих процесах національних меншин, перспектив політико-економічного блоку АВС”²⁷.

“Самостійник” друкував текст листівки, яка нібито розповсюджувалася в УРСР. У ній піднімалося питання правозахисників В.Стуса, О.Тихого, Ю.Литвина, В.Марченка та Й.Терелі. Іншим мотивом листівки була війна в Афганістані. Закликаючи українців відмовлятися від служби в Радянській армії, автори листівки зазначали: “Сучасна боротьба афганців є в інтересі українського народу, бо вона є одним нерозривним вузлом у широкому процесі прагнень і боротьби поневоленіх Москвою народів за національну, політичну й соціальну свободу, за державну демократичну свободу, за право вільно молитися й висловлювати свою думку”²⁸.

У 1988 р. було опубліковано проект програми Українського Національного Демократичного Союзу, який мав об’єднати представників української меншини, а “Самостійник” уважався друкованим органом Союзу. В основному програма УНДС нагадувала програмні принципи ЛДПН. Міжнародні відносини ЦСЄ пропонувалося врегулювати за допомогою інтеграційного об’єднання. “УНДС старатиметься встановити військовий союз між країнами, які розволені між Росією і Німеччиною. Цей союз буде заснований на засадах рівного права. Ніяка держава не буде домінуючою силою. Союз буде мати оборонний характер”. Зазначаючи, що європейські кордони не є справедливими для всіх держав, зміна кордонів допускалася тільки дипломатичним шляхом, а не військовим. Заперечувалася концепція повернення до довоєнних кордонів, яка була основним постулатом польського еміграційного уряду. УНДС домагалася повних прав для всіх національних меншин України та гарантування аналогічних прав українській меншині в сусідніх країнах”²⁹.

Б.Скарадзінський наводив текст листівки українською мовою, написаної латинськими літерами та розповсюдженої в ПНР восени 1983 р. “Найвищий час забути давніх уразів, покинути гнів, не слухати жодної пропаганди, котра під’юджує до ненависті між поляками та українцями, а стати разом до боротьби проти спільного ворога”³⁰.

30 квітня 1986 р. лідер “Солідарності в боротьбі” (“Solidarności Walczącej”) К.Моравецький висловив співчуття УГВР із приводу аварії на Чорнобильській АЕС. У ньому, зокрема, зазначалося, що ця катастрофа нагадала світові “про трагедію українців, народу, що зазнав найбільших кривд від комунізму, який відібрав у нього право на свою культуру, на власні ба-

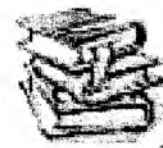
гатства та самостійну державу”³¹. В опозиційній пресі було повідомлення про налагодження “Solidarnością Walcząca” співпраці з українськими осередками в УРСР³².

Важливе місце в процесі подолання стереотипів та примиренні мала зустріч українських і польських парламентарів 4–5 травня 1990 р. в Яблонній під Варшавою. До української делегації входили народні депутати: Орест Влох, Богдан Горинь, Михайло Горинь, Ігор Деркач, Іван Драч, Дмитро Павличко, Мирослав Попович, В’ячеслав Чорновіл та Михайло Швайка, експертом був львівський історик, член НТШ Сергій Лилик, спостерігачами професори Богдан Осадчук та Петро Потічний. Польська делегація була представлена Броніславом Геремеком, міністрами Є.Вуттке, Зофією Куратовською, Яцком Куроном, послами Збігнєвом Буяком, Адамом Міхником, Володимиром Мокрим, сенаторами А.Вельovejським, Я.Мусялом, Янушем Онишкевичем, Р.Гановичем, а також Богумілою Бердиховською та З.Янасом. На конференції було обговорено переважно питання минулого двосторонніх відносин, у багатьох виступах наголошувалося на необхідності подолання стереотипів. Особливо акцентувалася увага на подіях ХХ ст., зокрема польсько-українській війні 1918–1919 рр. та акції “Вісла”. Зазначалося, що знищення ЗУНР і приєднання західноукраїнських земель до Польщі мало фатальні наслідки не тільки для української державності, але й для міжнародної ситуації в Центрально-Східній Європі. Польська сторона з розумінням поставилася до позиції українських парламентарів, які стверджували, що найбільшою перешкодою на шляху порозуміння є невирішеність комплексу питань, пов’язаних із наслідками примусового переселення українців з їхніх споконвічних земель. У відповіді міністра Є.Вуттке йшлося про внесення до Сейму та намір прийняти в найближчому часі проект ухвали із засудженням акції “Вісла” та застосування методу колективної відповідальності щодо української меншини. У проекті стверджувалося, що Сейм Речі Посполитої Польщі намагатиметься виправити кривди, які постали внаслідок цієї акції. Проект закінчувався словами: “Простягаємо руку до згоди. Це наш обов’язок перед майбутніми поколіннями”. Під час дискусії було звернуто увагу на необхідність зламу негативних стереотипів, перегляду підручників у частині, яка стосується польсько-українських стосунків та усунення усіх перешкод, які перешкоджають порозумінню між поляками й українцями. Висувалася пропозиція створення спільних груп дослідників, які на основі недоступних раніше архівних матеріалів зроблять спробу об’єктивної оцінки минулого двосторонніх відносин. На завершення конференції було прийнято коротке комюніке, в якому констатувалось обговорення на зустрічі взаємних помилок і кривд упродовж усієї історії, особливо у ХХ столітті, висловлювався жаль із приводу взаємних звинувачень та підкреслювалася наявність спільних ознак, що зближують обидва народи³³. У дискусії зверталась увага на необхідність об’єктивної оцінки спільної історії, подолання негативних стереотипів, перегляду шкільних підручників й усунення всіх перешкод у політичній й економічній сфері, які унеможливають порозуміння між поляками та українцями³⁴.

Польсько-українські контакти між опозиційними організаціями пройшли еволюцію від солідарної підтримки до координації діяльності опозиційних парламентарів. Зустріч в Яблонній, незважаючи на декларативний характер результатів, стала важливим етапом інституціоналізації польсько-українського діалогу.

¹ Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy : antologia tekstów / pod red. P. Kowala, J. Oldakowskiego, M. Zuchniak. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2002. – 428 s.; Зашкільняк Л. Історія Польщі / Л. Зашкільняк, М. Крикун. – Львів, 2002. – 752 с. Friszke A. Opozycja polityczna w PRL 1945–1980 / A. Friszke. – Londyn : Aneks, 1994. – 608 s.; Gill W. Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993 / W. Gill, N. Gill. – Toruń : Adam Marszałek, 2002. – 123 s.; Boruta M. Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej / M. Boruta. – Kraków : ARCANA, 2002. – 355 s.; Зайцев Ю. Польська антикомуністична опозиція і Рух опору в Україні: від порозуміння до координації дій / Ю. Зайцев // Україна-Польща: історія і сучасність. Ч. 2. – К., 2003. – С. 17–33; Стоєцький С. Незалежна Україна в історії польської політичної думки ХХ століття: ідейно-політичні передумови становлення двосторонніх відносин в сучасну добу / С. Стоєцький // Україна-Польща : історія і сучасність. Ч. 2. – К., 2003. – С. 33–50.

² Les archives de l’Institut Litteraire a Paris (AILP). – Les coupures de presse (CP). – 1976.; Польські краєві демократи й українська проблема // Українське Життя (Чикаго). – 1. X. 1976. – Vol. XXI. – № 17. – С. 5.

- ³ Zakład Narodowy imienia Ossolińskich (ZNIo). – Dział Rękopisów (DR). – Akc. 204/00. – Npgn. List J. Nowaka-Jeziorańskiego do J. Giedroycia. – 17. III. 1979; Jan Nowak-Jeziorański – Jerzy Giedroyc. Listy 1952–1998 / wybór, opracowanie i wstęp Dobrosława Platt. (Archiwum Jana Nowaka-Jeziorańskiego w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich. I). – Wrocław : Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, 2002. – S. 478.
- ⁴ Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Sulima Kamiński A. W kręgu politycznej ślepoty: Ukraina i Ukraińcy w oczach Polaków / A. Sulima Kamiński // Opinia krakowska. – Kraków, 1987. – № 32. – S. 18–25.
- ⁵ AILP. – CP. – 1992. – Vol. 3. – K. 427, 428; Romanowski A. Przeciw fatalizmowi. Polska i Ukraina : przeszłość i perspektywy / A. Romanowski // Tygodnik Powszechny. – 12.07.1992. – Nr 28. – S. 1, 4.
- ⁶ AILP. – CP. – 1991. – Vol. 3; Kozak S. Polska a Ukraina. Drogi i bezdroża porozumienia / S. Kozak // Wiesz. – Listopad–grudzień 1991. – N 11–12. – S. 113–115;
- ⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN). – Sygn. IPN BU MSW II 1637. – Npgn; Posłanie Pierwszego Zjazdu Delegatów NSZZ “Solidarność” do ludzi pracy Europy Wschodniej, № 17/81 // I Krajowy Zjazd Delegatów NSZZ “Solidarność”. Statut. Uchwała programowa z Aneksem. Dokumenty Zjazdu / do użytku wewnątrzwiązkowego. – Gdańsk : Biuro Informacji Prasowej Komisji Krajowej NSZZ “Solidarność”, [1981]. – S. 94–95.
- ⁸ Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie ; Boruta M. Problemy etniczne i polityka. Wybrane zagadnienia w opiniach środowisk niezależnych. Ludzie – Partie – Czasopisma / M. Boruta. – Kraków : Towarzystwo Pomost, 2000. – S. 9; Інтерв’ю з Володимиром Мокрим, Краків, 28. 02. 2004.
- ⁹ AILP. – CP. – 1991. – Vol. 3; Friszke A. Spotkania, czyli “Zustriczi” / A. Friszke // Wiesz. – N 11–12. – 1991, Listopad–grudzień. – S. 262; Інтерв’ю з Анджеем Фрішке, Варшава, 14. 08. 2006.
- ¹⁰ Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Program Liberalno-Demokratycznej Partii “Niepodległość”. – Warszawa : Delikon, 1990. – S. 14–15; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Program Liberalno-Demokratycznej Partii “Niepodległość”. – Poznań : Wyd-wo im. Lecha Zondka, [b.d.]. – S. 12–13, 15.
- ¹¹ Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Boruta M. Op. cit. – S. 11.
- ¹² Kwestia niepodległości jest sprawą jakości naszej polityki : wystąpienie Leszka Moczulskiego na spotkaniu ze studentami wyższych uczelni krakowskich w kościele oo. Dominikanów w Krakowie w dniu 25. VI. 1987 r. // Opinia krakowska. Pismo II obszaru Konfederacji Polski Niepodległej. – Kraków, 1987. – № 34. – S. 6–7; Інтерв’ю з Лешком Мочульським, Варшава, 18. 01. 2007.
- ¹³ Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Izdebski A. W drodze do Międzymorza. Od Piłsudskiego do Moczulskiego. Polska koncepcja bezpieczeństwa narodów między Bałtykiem a morzem Czarnym / A. Izdebski / Wydanie II poprawione. – Kraków : Wyd-wo Krakowskiego Oddziału Towarzystwa Pomost, 1999. – S. 12.
- ¹⁴ Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Boruta M. Op. cit. – S. 8.
- ¹⁵ Podlaski K. [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy: nasi wrogowie czy bracia? / K. Podlaski. – [Wyd. 2 popr. i uzup.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 54.
- ¹⁶ Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; JanEk. Kościół w katakumbach / JanEk // Zomorządność. NSZZ “Solidarność”. Koło oporu społecznego 241. Region Małopolska. – Kraków. – 6. III. 1989. – № 168. – S. 3–4.
- ¹⁷ AILP. – CP. – 1979. – Vol. 2; Гайденкорн Б. Зустріч з В. Морозом (3 інтерв’ю в польській “Культурі”, липень–серпень 1979) / Б. Гайденкорн // Гомін України. – 25 VII 1979. – № 31. – С. 2, 3.
- ¹⁸ Музей-архів українського самвидаву. – Папка № 64; Радіо Свобода. Українська редакція. – Б. Нагайло /AP/ов. Василь Стус про події в Польщі. 12. X. 1983. – С. 9–12; Із записок В. Стуса із концтабору // Америка (Філадельфія). – 1. XI. 1983; Carynnyk M. Vasyl Stus: the life and death of a Ukrainian poet / M. Carynnyk // The Ukrainian weekly. – 15 IX 1985. – № 37. – P. 7, 12; № 38. – 22. IX. 1985. – P. 10; Василь Стус в житті, творчості, спогадах та оцінках сучасників / упоряд. і зредаг. Осип Зінкевич і Микола Француженко. – Балтимор ; Торонто : Українське Видавництво “Смолоскип” ім. В. Симоненка, 1987. – С. 121–122.
- ¹⁹ Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Od Redakcji // Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – № 9. – 1987. – S. 1–2.
- ²⁰ Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Boruta M. Op. cit. – S. 4.
- ²¹ Podlaski K. [Skaradziński B.] Białorusini – Litwini – Ukraińcy : nasi wrogowie czy bracia? / K. Podlaski. – [Wyd. 2 popr. i uzup.]. – Warszawa : Przedświt, 1984. – S. 89–90.
- ²² Чапленко Василь. Пропащі сили. Українське письменство під комуністичним режимом 1920–1933. [Репринтне перевидання Вінніпег: Накладом УВАН, 1960] / Василь. Чапленко. – Warszawa : Wydawnictwo Niepodległość, 1988. – 141 с.

23. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. K Jewhen. Krótka Notatka ze wspomnień. – Warszawa : Wydawnictwo Niepodległość, 1989. – 46 s.
24. Відкритий лист до редакції “ABC” (Adriatyk, Bałtyk, M. Czarne) в Польщі у відповідь до рецензії Самостійника в числі 5/1987 // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1988. – Вип. 1 (10). – С. 5–6.
25. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Москва сльозам не вірить // Самостійник. Вісник Українського Національного Демократичного Союзу. – 1988. – Ч. 2 (11). – С. 2.
26. Відкритий лист М. Горбачову від В. Чорноволя // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1987. – Вип. 8/9. – С. 19–20; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Лист від українських патріотів до афганських борців свободи // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1987. – Вип. 7. – С. 3–5.
27. “До представників української опозиції...” : лист польських друзів // Самостійник. Вісник Українського Національного Демократичного Союзу. – 1988. – Ч. 4 (13). – С. 33.
28. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Летучка, яку ми бачили на Україні: Українці!! // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 8–9.
29. Програма Українського Національного Демократичного Союзу // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1988. – Вип. 1 (10). – С. 2.
30. Podlaski K. [Skaradziński B.] Op. cit. – S. 60–61.
31. Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; Моравецький Корнель. Вислів співчуття / Корнель Моравецький // Самостійник. Вісник українського незалежного слова. – 1986. – Вип. 4–5. – С. 11.
32. Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie. Wrażenia na temat stosunku opozycji do kwestii ukraińskiej // Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński. – № 9. – 1987. – S. 6.
33. AILP. – СР. – 1990. – Vol. 3; Потічний П. Зустріч українських і польських парламентарів / П. Потічний // Сучасність. – 1990. – № 9. – Вересень. – С. 125–126.
34. Komunikat // Kultura. – 1990. – № 6 (513). – S. 40.

Helsinki Agreements gave rise to political opposition in Ukraine of socialist camp. Key role of Ukrainian liberation movement for the success of changes in USSR and East Central Europe was reflected in declarations and programs of main oppositional groups of Poland.

Key words: Polish opposition, East Central Europe, Ukrainian liberation movement.

Олег ЄГРЕШІЙ

НЕОПУБЛІКОВАНИЙ ЛИСТ СПЕЦПОСЕЛЕНЦЯ ГОЛОВІ ВЕРХОВНОГО СУДУ СРСР

*І Бог на Свій образ людину створив,
на образ Божий її Він створив...*

Перша книга Мойсеєва: Буття (1, 27)

Ще й понині в середовищі істориків-науковців панує усталена думка, що передусім вістря наукових досліджень слід спрямовувати на “видатних” людей, тобто тих, які залишили особливий слід в історії, були активними громадськими, просвітницькими чи політичними діячами, внесли вагому лепту в розвиток національної ідеї тощо. Такий підхід, звісно, не можна вважати помилковим, більше того, зрозуміло, що саме активні громадсько-політичні діячі нерідко міняли хід історії, часом вирішально впливали на розвиток подій цілих держав.

Разом із тим, останнім часом на сторінках вітчизняних наукових видань усе частіше з’являється інформація про вивчення долі не лише видатних осіб, а й пересічних людей. Тобто йдеться про відтворення біографій нікому не відомих людей, котрі, так би мовити, “загубилися в історії”. Адже нерідко, відтворюючи такі сюжети, вникаючи в подробиці життя непримітних людей, можна значно ширше уявити епоху, що вивчається, “підняти на поверхню” важливі, досі невідомі, подробиці.

Звичайно, щоб регенерувати життя “малих” людей минулого, варто з особливою увагою ставитись до джерел особистого походження – приватних листів, щоденників, польових записів тощо. Ці першоджерела здатні, так би мовити, “вихопити з життя” такі факти, які з офіційних позицій уже не помічаються й тому не беруться до уваги під час аналізу. Пропонований документ, що ще ніде не друкувався, стосується маленького епізоду з життя невідомого широкому загалу не те що дослідників, а й пересічних людей, спецпереселенця – Павла Васильовича Луціва. Його 1950 року звинуватили у зв’язках із українським націоналістичним підпіллям та разом із сім’єю переселили на Далекий Схід. Відбувши відповідний термін (8 років), П.Луців, попри все, не повернувся додому, а проживав у м. Хабаровськ, позаяк йому та його сім’ї з незрозумілих причин було заборонено на постійній основі мешкати на Батьківщині.

У зазначеному неопублікованому документі мовою оригіналу пропонується заява П.В.Луціва, голові Верховного Суду СРСР Горкіну із проханням переглянути це рішення.

Председателю Верховного Суда
Союза ССР – тов. Горкину,
Луцив Павла Васильевича
1907 г. рожд., проживающего:
гор. Хабаровск
ул. Знаменщикова 25, кв. 11

Заявление

Настоящим прошу Вашего содействия по делу предоставления мне и моей семье права на проживание в моем родном селе, Мостище, Калужского р-на, Станиславской обл., откуда меня с семьей переселили в 1950 г. на Дальний Восток.

В междувремени меня с женой и сыном, Василием, на основании Указа Верховного Совета Союза ССР, от 19 мая 1958 г., освободили с спецпоселения, без права на проживание по Станиславской области.

Две мои дочери освобождены раньше, так как они вышли замуж за военнослужащих, и уехали домой. Вышеупомянутый сын, Василий Павлович Луцив, призван, после освобождения с спецпоселения, в Красную Армию, и служит в г. Уссурийске, в/ч № 61447, Б.

В Хабаровске остались только мы оба с женой, оба болеем почти все время от влияния непривычного и вредного для нас здешнего климата, и нет у нас возможности куда-нибудь отсюда уехать, так как пребывание в родных сторонах, каким-то странным образом нам запрещено.

Абстрагируюсь даже от факта, что на спецпоселение попал я с семьей совершенно непричастно и неповинно, исключительно на основании злоумышленных и лживых сведений моего шурина о моих мнимых связях с нелегалами, путем какой-то личной мести его на меня, по причине затяжной семейной ссоры, – я не могу понять. Какой логикой права это может происходить, что полноправный советский гражданин обременяется дискриминационными ограничениями по месту жительства, и фактически числится еще, в каком-то маленьком проценте, на спецпоселении, хотя формально из спецпоселения полностью освобожден. Это одна сторона дела.

Касаясь другой его стороны, в случае, если бы даже пример, что я фактически был виноват, – я считаю, что честным и добросовестным трудом (а таким именно и был мой труд!) можно было в конце-концов вину полностью искупить, и можно в конце-концов разрешить жить в родном селе человеку, который на спецпоселении, в течении почти десяти лет, все время награждался похвальными грамотами и другими ценными подарками за свой доблестный и самоотверженный труд в пользу Родины, и на защиту Родины не пожалел послать единственного защитника своей старости.

Ибо Я или спецпоселенец – и тогда, совершенно очевидно, мои гражданские права ограничены; или-же мои права, как гражданина Советского Союза, неограниченны, на бумаге и на деле, – и тогда я свободный гражданин; ничего третьего здесь не может быть.

И Я Вас, тов. Председатель Верховного Суда, убедительно прошу, как выше.

Результат прошу сообщить мне лично по указанному моему адресу.

Луцив П.В.

Хабаровск, ... ноября 1959 г.

Шкода, але нам невідомо, чи було дійсно задоволене прохання цього спецпереселенця, і яка узагалі подальша доля цієї людини. Однак тішимося вже тим, що принаймні кількома рядками (на жаль, не володіємо іншими, більш розлогими документами) удалося передати один-єдиний нікому не відомий епізод із життя однієї, нікому не відомої, людини. А іноді буває й так, що один правдивий документ із життя людини може бути значимішим для відтворення її незабутньої пам'яті, аніж товсті заангажовані брошури.

Іван ШУМЕЙКО

СПОГАДИ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ КОЛЕКТИВУ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА

Колектив історичного факультету.
І.М.Шумейко – крайній справа (1967 р.)

Упродовж 1980-х рр. на історичному факультеті навчалось понад 1500 студентів. Набір здійснювався на загальних підставах, з Рівненської й Черкаської областей абітурієнти вступали на навчання згідно з наказом Міністерства освіти за цільовим призначенням. Усі студенти успішно закінчили вуз, здобули вищу освіту й знайшли своє місце на освітянській ниві. Кращі випускники продовжували навчання через систему аспірантури та докторантури, визначили себе в науці. Після закінчення на-

вчання вони поповнювали професорсько-викладацький склад нашого інституту, інших вищих навчальних закладів. Так, випускник 1981 р. М.Кугутяк захистив кандидатську і докторську дисертації, став професором, заслуженим діячем науки і техніки України, нині працює директором Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Випускник 1984 р. М.Вегеш – доктор історичних наук, професор, нині працює ректором Ужгородського національного університету. Доктор історичних наук, професор О.Жерноклеєв (випускник 1991 р. – *Ред.*), доценти О.Марущенко (випускник 1982 р. – *Ред.*), І.Райківський (випускник 1991 р. – *Ред.*), В.Комар (випускник 1992 р. – *Ред.*) стали завідувачами кафедр. Захистили в різний час кандидатські та докторські дисертації й плідно працюють в Інституті історії і політології: на посаді проректора з міжнародних відносин д. і. н., проф. І.Цепенда, директора Інституту туризму – д. і. н., проф. В.Великочий, а також С.Кобута, Л.Кобута, Т.Галицька-Дідух, Л.Дрогомирецька та ін. На посадах заступників директора працюють М.Сигидин і М.Москалюк, випускники історичного факультету (відповідно в 1987 і 1986 рр. – *Ред.*).

У підрозділ історичного факультету в 1980-х рр. входили такі кафедри: історії СРСР і УРСР, завідувач д. і. н., проф. О.Карпенко, загальної історії завідувач д. і. н., проф. Ю.Патлажан, кафедра теорії і методики піонерської та комсомольської роботи завідувач к. і. н., доцент Ю.Томин. Навчально-виховний процес на історичному факультеті здійснювали досвідчені й ерудовані вчені: доктор наук, проф. І.Васюта, О.Карпенко, В.Грабовецький, доктор наук, проф. П.Федорчак, проф. Я.Заборовський, Ю.Патлажан, к. і. н., доценти І.Червінкін, В.Духніч, М.Рехтман, Г.Хенегар, М.Кучернюк, Д.Іванцев, О.Марущенко, Б.Гаврилів, В.Бурдуланюк, Ю.Томин, Л.Бабій, В.Костів та ін. Науково-педагогічна робота викладацького складу факультету та навчання студентів відбувалися в складних і суперечливих умовах. Навчально-виховний процес у вищій школі і в освіті загалом базувався на ідеології комуністичної партії, марксизму-ленінізму, відступ від якої переслідувався й суворо карався. Диктаторська роль партії зазнавала спротиву в передових колах суспільства, наближалися очікувані політичні зміни та перебудова.

Партію і державу в середині 1980-х рр. очолив новий генеральний секретар М.Горбачов. Політика горбачовської команди була спрямована на так звану перебудову держави. Насправді її метою було збереження хоча б “пригудреного” СРСР від розпаду, який стрімко наближався. Простежимо, чому так сталося. Важливою віхою на цьому шляху став XX з’їзд КПРС, який відбувся в лютому 1956 р. У доповіді тодішнього керівника партії і держави М.Хрущова, рішеннях з’їзду було викрито культ особи Й.Сталіна й засуджено його злочинну діяльність. Це призвело до того, що відбувся справжній переворот у суспільній свідомості. Країна відчула пом’якшення політичного клімату, громадськість стала сміливіше заявляти про існуючі суспільні проблеми й висувала вимоги до влади щодо їх вирішення. Так виник демократичний рух, який став називатися дисидентським.

У Львові група однодумців Л.Лук’яненка висунула гасло про відокремлення України від СРСР і створення незалежної держави. Це право гарантувалося Конституцією Радянського Союзу, але за таку заяву Л.Лук’яненко був засуджений, вирок – смертна кара, яку пізніше замінили багаторічним ув’язненням. Дальшому розвитку українства сприяв вихід книги І.Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. У цьому напрямку також проводила свою

діяльність Українська Гельсінська група, яка виникла 1976 р. під керівництвом Миколи Руденка. До протестів приєдналися викладачі й студенти Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В.Стефаника, в тому числі й історичного факультету. Вимоги дисидентів були національно-демократичними: реальне забезпечення прав і свобод людини; захист української мови, культури, історії; засудження політики русифікації; викриття надуваної теорії про історичну спільність радянського народу, що було продовженням русифікації; вільний доступ до всіх джерел інформації і т. д.

З приходом до партійно-державного керівництва Л.Брежнева в 1964 р. віддано забуттю “хрущовську

відлигу”, по суті, реанімовано сталінські методи боротьби з інакодумцями. Меншовартість українців в уявленні радянських державних чиновників залишалася незмінною, хоча термін “Малоросія” був замінений на УРСР. Кращі представники українського народу, що виражали його національні прагнення, подавали надію на краще майбутнє, постійно переслідувалися. Серед дисидентів були І.Світличний, І.Дзюба, В.Чорновіл, О.Заливаха, О.Мешко, С.Хмара

Декан історичного факультету І.М.Шумейко і професор Я.Ю.Заборовський (1988 р.)

Керівництво історичного факультету: І.М.Шумейко (праворуч) і його заступник доцент І.Д.Іванцев (1986 р.)

та ін. Вони неодноразово піддавалися арештам, довгі роки перебували за тюремними ґратами, у концентраційних таборах.

На суспільні процеси реагували у вищих навчальних закладах викладачі й студенти. В Івано-Франківському педінституті у викладацькому середовищі першим заявив про підтримку української національної ідеї викладач кафедри історії СРСР і УРСР В.Мороз. Він висловив думку, що українське відродження приведе в перспективі до відновлення національно-державної незалежності. У результаті його в 1965 р. звинуватили в антирадянській пропаганді й націоналізмі, звільнили з роботи. Пізніше В.Мороз був двічі засуджений. Переслідувалися також викладачі факультету Ярослав Мельничук і Петро Арсенич, останній був звільнений з роботи “за зв’язок з націоналістом В.Морозом”, упродовж 1965–1986 рр. переслідувався КДБ за

І.М.Шумейко (другий справа) на державних іспитах з історії (1982 р.)

партійного комітету інституту та на засіданні бюро міському партії студента було суворо попереджено й позбавлено цільового направлення в аспірантуру Київського держуніверситету. Проте Б.Гаврилів відчував моральну підтримку з боку більшості студентів.

Суперечності в радянському суспільстві за часів горбачовської “перебудови” досягли крайніх меж, усеохоплююча криза не була подолана. У цих умовах українські патріотичні сили у своїх поглядах і діях удавалися до більш радикальних форм діяльності. Захищаючи ідеї національного відродження, в 1989 р. виник Народний рух України, що поставив питання про демократизацію суспільного життя, відновлення самостійної, соборної, незалежної української держави. Радикальні зміни знаходили підтримку серед колективу факультету – викладачів і студентів. Особливою активністю відзначалися студенти-історики, що все більше переймалися патріотичними поглядами, вважали себе справжніми українцями. У спілкуванні між собою студенти обмінювалися інформацією про трагічні сторінки української історії: поразку УНР і ЗУНР, голодомор 1932–1933 рр. та ін. Ці знання вони черпали із забороненої раніше зарубіжної літератури та публікацій у тогочасній пресі, спогадів своїх рідних, знайомих. Серед студентських активістів були О.Синютка, О.Сич, Т.Парфан, Ю.Бабій, В.Ідзьо та ін. Студентською більшістю було прийнято рішення вперше серед вузів міста оголосити про розпуск комсомольської організації факультету.

Особливу роль у суспільно-політичному житті на зламі 80–90-х рр. XX ст. відіграла обласна організація Народного руху України Івано-Франківщини, що проводила акції протесту проти існуючої радянської тоталітарної системи, диктатури комуністичної партії. Активними учасниками акцій були студенти історичного факультету. Передова громадськість докладала зусиль, щоб реалізувати гасло національно-державного відродження України, звільнення від партійно-тоталітарного диктату. На одному з демократичних мітингів в Івано-Франківську були висловлені пропозиції про створення похідних патріотичних загонів і відправлення їх у східні області України з метою пробудження національної свідомості. На створення таких

націоналізм. Виявилися патріотами й студенти-історики.

Спонукає до роздумів такий факт. Якимсь студент Б.Гаврилів у суперечливій розмові зі своїми товаришами вжив слово “москалька”. Це стосувалося однієї зі студенток-росіянок, яка принизливо й високомірно обізвала його “гуцулом необтесаним”. Її прихильники поставили перед ректоратом, за підтримки компетентних органів, вимогу про відрахування Б.Гаврилів з інституту за аполітичні та націоналістичні висловлювання. Тільки після розгляду цієї справи на засіданні

загонів дала згоду обласна рада НРУ. У формуванні однієї з колон під синьо-жовтими прапорами взяли участь доценти М.Кугутяк і Л.Бабій, що поїхали до Кіровограда. Підтримкою українства було проведення в 1989 р. “живого ланцюга” від Івано-Франківська до Львова й Києва на честь злуки ЗУНР з УНР 22 січня 1919 р. У цій акції брали активну участь студенти-історики.

І.М.Шумейко (справа) вдома з доцентом Б.М.Гаврилівим (2010 р.)

За часів мого перебування на посаді декана професорсько-викладацький і студентський колектив історичного факультету був одним із найбільш активних у структурі тодішнього педінституту. Активно розвивалася на факультеті художня самодіяльність, що набувала яскраво вираженого українського характеру. Особливо відзначилася діяльність хору, в якому співали десятки студентів-істориків, які активно прилучалися до музичного мистецтва. Студенти проводили театральні-музичні вечори, конкурси веселих і кмітливих, брали участь у роботі добровільної народної дружини на допомогу міліції. Популярністю серед студентів старших курсів користувалися будівельні загони, де можна було не лише набути практичних навичок і добре провести час у студентському товаристві, а й заробити певні кошти.

У контексті демократичних змін постало питання про створення кафедри історії України в 1990 р., завідувачем кафедри було обрано доктора історичних наук, професора В.Грабовецького, який наставляв, щоб кафедра мала назву не історії УРСР, а України. Керівництвом факультету і кафедр переглядалися програми й навчальні плани вивчення вітчизняної історії в напрямку спростування радянських фальсифікацій. Так, мною був розроблений спецкурс “Українські визвольні змагання (1920–1955 рр.)”, що читався на історичному і педагогічному факультетах у 1990-х рр. На кафедру історії України я перейшов на початку 1993 р., де працював до свого виходу на пенсію. Вивчення курсу історії України з проголошенням незалежності поширилося на всі факультети, що сприяло пізнанню нашого славного минулого, традицій українського козацтва, досвіду національно-визвольних змагань. Отже, завдяки історії відбувалося національно-патріотичне виховання студентської молоді.

Діяльність колективу історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В.Стефаніка, коли мені довелося бути деканом, була перехідним періодом від радянської вищої школи до Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаніка. Цьому передували всеукраїнський рух за національне відродження, відновлення єдиної, самостійної, соборної держави – України.

В умовах піднесення визвольного руху, студенти і ряд викладачів історичного факультету чинили різноманітні форми опору партійно-радянській системі влади, і кожен з них найбільше уваги приділяв національному відродженню в середовищі студентства і на території свого Прикарпатського краю. Незаперечним є їх скромний, але помітний внесок в загальну справу відновлення єдиної самостійної соборної незалежної держави – України. За цю самовіддану діяльність студенти-історики заслужили повагу й похвалу українського суспільства. Нинішня молодь має прийняти й засвоїти надбаний досвід їх старшими попередниками і свято наслідувати їх приклад. Варто пам'ятати, що змагання за українську Україну ще не закінчилися, вони тривають і в нинішніх умовах. Я надзвичайно радий, що в непростий, переломний період очолював факультет, а студенти-історики брали активну участь у суспільно-політичних процесах на зламі епох, які наблизили час здобуття державної незалежності України.

Іван ШУМЕЙКО

Шумейко Іван Михайлович – кандидат історичних наук, доцент, упродовж 1981–1991 рр. – декан історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту імені Василя Стефаніка. Народився 30 квітня 1928 р. у с. Зарови Корецької гміни Рівненського повіту Волинського воєводства в незаможній селянській сім'ї. Ця місцевість у міжвоєнний період входила до складу Польської держави, за нинішнім адміністративно-територіальним поділом – м. Корець Корецького району Рівненської області. Навчався в польській семирічній школі. В умовах німецько-фашистської окупації краю в 1941–1944 рр. допомагав батькам у веденні сільського господарства. Після відновлення радянської влади в 1949 р. закінчив 10 класів школи, успішно склав іспит й одержав атестат зрілості. З травня 1950 р. по жовтень 1953 р. служив у радянській армії.

Під час строкової служби в армії І.М.Шумейко з дозволу військового керівництва ВБ 2330 вступив на перший курс історичного факультету Кіровоградського педагогічного інституту імені О.С.Пушкіна (екстернатної форми навчання). Після демобілізації І.М.Шумейко перевівся на третій курс історичного факультету Станіславського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаніка (заочне відділення), який закінчив у 1957 р. Одночасно закінчив Станіславську трирічну партійну школу. Працював на комсомольській і партійній роботі. Після закінчення аспірантури Київського державного університету ім. Т.Шевченка в 1966 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. У лютому цього ж року був запрошений на роботу в місцевий педінститут. 35 років присвятив праці в цьому вищому навчальному закладі на викладацькій ниві, пройшов трудовий шлях від старшого викладача, доцента до декана факультету.

УДК 929 (477)
ББК 63.3 (4 Укр) 51

Інна КІСІЛЬ

ПАНЕГІРИКИ АНТОНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО

У статті розглядаються як історичні, літературні та мовні пам'ятки українського народу панегірики видатного письменника й громадсько-політичного діяча XIX століття Антона Степановича Любича Могильницького (1811–1873).

Ключові слова: Антін Могильницький, панегірики, пам'ятки.

Постать Антона Могильницького в літературі, культурі й громадсько-політичному житті України XIX століття, особливо в її західному регіоні, не є пересічною чи рядовою. Він не лише “належав до перших будителів русского духа в Галичині”¹, як уважав Омелян Партицький, а навіть Іван Франко стверджував, що Антін Могильницький був “найбільшим поетом Галицької України, найпопулярнішим <...> епічним талантом”². Василь Щурат теж наголошував: “Першим після Шашкевича взивав Могильницький земляків, щоби полюбили рідну мову; перший після Шашкевича стрічав віршованим привітом нове національне відроджене з 1848 р.”³. Роман Горак і Ярослав Гнатів, посилаючись на поліцейський архів, засвідчують, що “в 1835–36 навчальному році Маркіянів гурток складався з випускників Ловицького, Кушлика, Бульвінського і Ямінського, третьокурсників Шашкевича, Устияновича, Плешкевича, Лукашевича, Білінкевича, другокурсника Скоморського і першокурсників Вагилевича, Могильницького (виділено нами. – І.К.), Трещаківського і Галицького”⁴. Здогадувався про належність А.Могильницького до “Руської трійці” й Омелян Огоновський: “Въ духовній семінарії належав мабуть до кружка Маркіяна Шашкевича, се бо полюбивъ днь рідну мову”⁵.

Наступного року літературна громадськість відзначатиме 200-ліття від дня народження Антона Степановича Могильницького (1811–1873), творчість якого набуває нині нового звучання і у справі виховання любові до рідної мови, і у формуванні нового патріотизму, у справжньому єднанні всіх українських земель і всіх суцях в Україні.

Мета статті – проаналізувати панегірики Антона Могильницького, виявити порушені в них питання, визначити їх сутнісне спрямування, певною мірою змінити суспільну й літературно-розумну думку про цей жанр, хоча б частково оприлюднити справді перший твір досліджуваного поета.

Нагадаємо, що панегірик грецькою мовою означає “урочиста промова”, за літературознавчим словником – “поетичний жанр, найхарактерніша ознака якого – вихваляння та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини”⁶. Панегіричні елементи супроводжують усю українську літературу, починаючи з її зародження. На наш погляд, це сталося тому, що панегірик досить продуктивний жанр, який дозволяє поруч із вихвалянням когось, чогось явно чи приховано ставити насущні питання.

Антін Могильницький залишив нам у спадщину невелику кількість панегіриків, однак у них акцентував увагу на багатьох і нині актуальних проблемах.

Вважається, що літературна діяльність Антона Могильницького розпочалась у стінах Львівської духовної семінарії, де 18 березня 1838 року він виголосив віршоване привітання єпископу Мукачівської Єпархії, яке того ж таки року було опубліковане окремим виданням⁷.

Однак насправді першою літературною спробою А.Могильницького є вірш, який зберіг для нащадків Антонів однокурсник, товариш по духовній семінарії, священник, письменник Рудольф Мох і який був опублікований аж 1887 року у виданні “Лучаковській К. Антонъ Любичъ Могильницькій; его жите, его значіне”⁸ під заголовком “Голосъ радости въ день именинъ Его Преподобія Григорія Яхимовича”⁹ і в газеті “Бесѣда” під дещо іншою й ширшою назвою “Стихъ радостный въ день именинъ Григорія Яхимовича, ректора генеральной Семинарії, прознесена Алузнами Семінарії генеральной обр. гр. кат. Року 1838”¹⁰ (іменини ректора Г.Яхи-

мовича, за К.Лучаківським, відзначено 6 лютого 1838 року, а тому “Голосъ радости” чи “Стихъ радостный...” (далі – “Голос радости”) не міг бути написаний пізніше цієї дати. – І.К.).

Деякі дослідники вважають, що “Першими його (А.Могильницького. – І.К.) поетичними творами були два панегірики, які не мали літературної вартості”¹¹. Із цим категоричним твердженням не цілком можна погодитися, бо тогочасні поетичні твори, і не лише А.Могильницького, нерідко були декларативними, в дусі класицизму, точніше, в дусі класичної оди. А в панегіриках А.Могильницького, особливо в “Голосі радости” чимало чистої поезії, джерело рідних слів, які виблискують в українській мові й понині.

Значимість “Голосу радости” підмітив Осип Мончаловський, який 1901 р. друкує окремим виданням розвідку “Стихъ радостный А.Л.Могильницкаго. Галицко-русскій литературный памятникъ 1838 г.”¹², де подає “Стихъ радостный” “въ его буквальномъ видѣ”¹³, перед тим зазначаючи: “Это стихотворение, печатаемое здѣсь впервые”¹⁴, мабуть, не знаючи про публікації 1887 року¹⁵. Того ж 1901 року цей дослідник помістив свою розвідку в “Научно-литературный сборникъ”¹⁶. О.Мончаловський писав: “...“Стихъ радостный” представляет собою не лишенный значения *литературный и языковой памятникъ* (підкреслено нами. – І.К.) времени, предшествовавшего знаменитому въ истории галицко-русского возрождения “Собору русскихъ ученых” въ 1848 году, когда впервые въ Галицкой Руси были публично обсуждены языковой и литературный вопросы. В то время национальное и литературное движение въ Галицкой Руси начало едва проявляться. Правда, въ 1837 году появился соборный трудъ М.Шашкевича, Я.Головацкаго и И.Вагилевича – “Русалка Днѣстровая” <...>, но онъ не вызвал, вѣроятно потому, что былъ запрещенъ и что авторы его подвергались преслѣдованію со стороны властей, особеннаго литературного оживления в Галичинѣ”¹⁷. Автор розвідки також уважав, що в ті часи “литературныя произведения на русском языке (читай “на українській мові”. – І.К.) – по причинѣ его неупотребления и незнания – были новинкой и немалымъ подвигом со стороны ихъ авторовъ”¹⁸. Для критика “Стихъ радостный” становив подвійне зацікавлення з мовної і національної точок зору. Щодо першого зацікавлення, то О.Мончаловський стверджує: “Несмотря на многие полонизмы, языкъ стихотворения – галицко-русское нарѣчіе – довольно чистъ, а во всякомъ случаѣ гораздо чище языка другихъ стихотворений, напечатанныхъ въ 1838 годъ”¹⁹ (на жаль, і на початку XX століття ще не дійшло до всіх українців, за допомогою чого вони спілкуються – мови чи наріччя. – І.К.). “Въ национальномъ отношеніи, – наголошує О. Мончаловський, – “Стихъ радостный” свидѣтельствуєт о русскомъ патриотизмѣ автора, его товарищей по семінарії и чествуемаго Григорія Яхимовича. Не будь у нихъ русскаго патриотизма, авторъ стихотворения не упоминалъ бы нѣсколькратно о “русскомъ мѣрѣ”, не сказалъ бы, что “простіи братья”, т. е. русскіе крестьяне, ждуть отъ воспитанниковъ духовной семінарії “потѣхи и наукъ”, не укоряли бы тѣхъ, “что ся своей мови встидають” и не просилъ бы Г.Яхимовича, чтобы онъ давалъ примѣръ воспитанникамъ быть “правыми русинами”²⁰.

Подякуємо О.Мончаловському за те, що натрапив на першу поезію Антона Могильницького, залишимо на його совісті виявлені в панегірику “многіе полонизмы”, “галицко-русское нарѣчіе” і звернемося до самого твору у варіанті, що його подав Кость Лучаківський²¹, бо він (цей варіант) значно повніший на деякі елементи, які дають змогу детальніше проаналізувати вірш. Принагідно зауважимо, що чомусь кожна пізніша публікація творів А.Могильницького була гіршою, спрощеною, меншою за попередню, менш зрозумілою через зміни в графіці, щось обов’язково втрачала.

У публікації К.Лучаківського вірш А.Могильницького “Голос радости” (1887) складається із трьох частин або вісімдесяти двох чотирирядкових строф із перехресним римуванням (абаб), зрідка – паралельним (аабб). Перша частина має вісім строф, ділиться на два розділи – відповідно, з п’яти і трьох строф; друга частина твору нараховує двадцять дві строфи й поділена на два невеликі розділи, в які входять відповідно дев’ятнадцять і три строфи; третя – складається із п’ятдесяти двох строф, які почергово, по двадцять шість разів представляють то *Хор*, то *Голос*; цими елементами панегірик уподібнюється до еллінських драм. Це й не дивно, бо спроби відновити традицію античного хору спостерігалися і в п’єсах Тараса Шевченка “Назар Стодоля”, Михайла Старицького “Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці” та ін.

Перший розділ першої частини твору “Голос радості” написаний, як і весь вірш, у народнописенному стилі, однак цілком мінорний:

*Въ горахъ свище буря въ часъ темной ночи,
Стелить мяжку стежку бѣлий снѣгъ,
Не заграє вѣвчарь въ зеленой обочи,
Не прижене вовецѣ на облѣгъ²².*

Однак цей сумний настрій у природі лише контрастний фон, аби відтінити добрий настрій, радість, які панують серед людей, цьому присвячені строфи другого розділу першої частини:

*Але щожь я виджу, вы други любезни,
Васъ не смутить буря и зима!
Вамъ и въ мрачной норѣ приятно плынуть дни,
Въ облакахъ ли хмары вамъ нема?²³*

І цілий перший розділ другої частини твору є ніби відповіддю щодо причини радості:

*Слухай товаришу, скажемъ ти причину:
“Намъ зима и буря не шкодить,
Масмъ надъ собою дорогу старшину (тут і далі підкреслено нами. – І.К.),
Що насъ вѣдъ недолѣ свободитъ²⁴.*

<...>

*Той що насъ блудячихъ ту збравъ въ кошару,
Отець вѣрнымъ дѣтямъ, намъ нашъ царь,
Щобьсьмо щепили православну вѣру,
Другимъ удѣляли правды даръ.*

*И той що сіяє на рускомъ сїонѣ,
Честный архипастирь Михаилъ,
Для вѣрного стада въ буйной оболони
Ронитъ падъ солодку добрыхъ дѣлъ,*

*Чи мѣгъ намъ дорожшій подарунокъ дати,
Якъ Григорій добрый правитель нашъ.
Що насъ знає пасти, грѣти, обганяти
Вѣдъ зимы, недостатку въ кождый часъ...²⁵*

Ця “старшина” виступає у трьох особах: “царь” – австрійський імператор Фердинанд І, “архипастирь Михаилъ” – Михайло Левицький, митрополит львівський, “Григорій добрый правитель наш” – тодішній ректор духовної семінарії Григорій Яхимович.

Як бачимо нині, церковні традиції збереглися: спочатку славлять владу світську, а потім церковну. Однак вірш присвячений своєму улюбленому ректорові духовної семінарії, а тому далі хвала йому:

*Вѣнъ въ одной особѣ злучивъ двое разом,
Мудрѣсть и щирю доброту,
Учить мудрымъ словомъ и свѣтитъ образом,
Для Галичанъ множить красоту²⁶.*

Уже п’ятнадцять років він викладає в семінарії, бачить “красни щепы з того винограда. Що рукою своєю щепивъ”, постійно “благодать множить Русинамъ”²⁷.

Як і в другому розділі першої частини, так і в другому розділі другої частини твору автор, знаючи, чому радість на фоні сумної природи, готовий долучити свій голос, щоб співати вдячну пісню імениннику.

Третя частина твору – це почергове (відбувається 26 разів) звучання Хору і Голосу. Для ілюстрації подамо фрагмент:

III.

<...>

Хоръ 4.

*Красный водамъ лебедь, олень лѣсы здобить,
Вдячна горамъ сосна, лугамъ шумъ,
Красне зѣле въ поли, и пчѣла що робить,
Але намъ ссть красшій твоей розумъ.*

4. Голосъ.

*Якъ украсивъ лебедь воду,
Будь красою роду,
Якъ луженькамъ милый шумъ
Най буде намъ твоей розумъ.*

Хоръ 5.

*Милый, теплый дощикъ якъ спаде на пивѣ,
Роса якъ покропитъ звяліи луки,
Милый, легкий вѣтеръ при горячѣмъ жнивѣ,
Намъ твоеи милѣйшій голосъ науки.*

5. Голосъ.

*Якъ скроплює роса луки,
Посилокъ зъ твоей науки
Най скрѣпляє Галичанъ,
Вѣрностию свѣту знанъ²⁸.*

Як бачимо, навіть в оцих хвалебних рядках переважає народнописенний стиль, використано чимало народних узвичаєних словосполучень, порівнянь, паралельних зіставлень. Спочатку автор показує значення іменинника для учнів, вихованців, далі підносить й розширює його роль як носія знань, освіти, науки для єднання й зміцнення галичан, переходить до узагальнення призначення інтелігенції, активна діяльність якої народу “додастъ до працѣ силъ”.

Кожен представник інтелігенції повинен бути міцним, стійким у своїх переконаннях і діях для блага народу, в якого при правильному спрямуванні й свободі є сили для творення щасливого життя:

7. Голосъ.

*Якъ дубъ не гне ся недоли,
Будь мѣцный намъ въ доброй воли:
Кобы воля, сила є,
Щастє наше ожеє.*

<...>

Хоръ 9.

*Знають, де летѣти сиви журавленьки
На теплу зимѣвлю въ чужій куть;
Але якъ не веде провѣдникъ мудренькій,
Всѣ ся по дорожѣ розсыплютъ²⁹.*

Автор з допомогою Хору і Голосу нанизує коло інших тем і проблем, які стоять перед інтелігенцією у справі її єднання з народом, у справі його просвіти та освіти, прилучення до науки, до нового, до управління, без яких він (народ) гине або попадає під чужий вплив:

Хоръ 10.

*Лучить два береги и зъ фалями бе ся
На быстрой рѣцѣ широкій поронъ
Безъ весла и кермы въ скалы розбѣ ся,
Або заплыне до чужихъ сторонъ³⁰.*

Пишучи привітання своєму ректору від імені вихованців духовної семінарії, А.Могильницький усвідомлював, що і їм (студентам) теж треба брати участь у просвіті “простих братів”, у піднесенні власної гідності українського народу, який чекає на це:

Хорь 11.

*Будить ранокъ птицѣ, кличуть снѣгъ ворони,
Доцу просить каня, стравы крукъ,
Такъ прости брата зъ кождоу стороны
Ждутъ вѣдъ насъ потѣхи и наукъ³¹.*

Але для того, щоб учити інших, треба навчитися самим, стати досвідченими людьми й тоді свою мудрість передати молодшим. Нелегка це справа – набути уміння, воно не приходить зразу. Пługатар перед тим, як зорати ріллю, мусить спочатку навчитися поганяти воли, робити менш поважну працю:

12. Голось.

*Хто рѣлю хоче зьорати,
Впередъ воли поганяти
Мусить, нѣмъ скерує плугъ,
Меншихъ пѣзнати услугъ³².*

У цьому ж вірші А.Могильницький чи не вперше звертається до образу “материнської мови”, який стає немовби архетипом, прообразом, первісним образом, ідеєю всієї його подальшої творчості, декларує тему любові до рідної української мови, гнівно картає тих, що не гордяться, а соромляться своєї мови, попереджує, що за це їх чекає сліпота:

Хорь 13.

*Не встыдять ся гнѣзда голубы небоги,
Горлиця спѣває, хотъ ей голось бридъ;
Гордый олень, що го носятъ довги ноги,
А намъ материньска мова встидъ?!*

<...>

Хорь 14.

*Якъ ся хмѣль чѣпає старенького плота,
Лободы ся зъ тычковъ сплѣтають;
Такъ ся тихъ чѣпає огидна слѣпота,
Що ся своєи мовы встидають³³.*

У ХХ столітті цей образ творчо переосмислив Дмитро Павличко, наголосивши, що сліпота ще не найстрашніша в порівнянні з утратою рідної мови:

*Якби я втратив очі, Україно,
То зміг би жити, не бачачи ланів...*

<...>

Та материнської не чути мови (виділено нами. – І.К.), –

Ото була б загибель – смерть моя³⁴.

Повернемось до вірша “Голос радості”. Інтелігенція має бути такою, щоб своїм прикладом виховувати патріотів, – закликає Голос, однак її цьому теж треба вчити:

15. Голось.

*Научи насъ по звичаю
Такъ вѣрными бути краю³⁵.*

Без наполегливої і вчасної праці не може бути успіху, усяка справа вимагає сумлінної підготовки й добросовісного виконання:

Хорь 17.

*Колось хопта вкрыс, сонце цвѣтъ усушить,
Якъ робѣтникъ весну переспить³⁶.*

Треба при цьому не забувати і про неприятеля, який “кинувъ кукѣль и кропиву, Щоби пшеениченьку приглушив”.

Не можна не відзначити місцевий гірський гуцульський колорит поезії: тут і гори, і сосни, і ріки, й отари. Який зримий образ гуцула з ягнятком на плечах, у поета це узагальнюючий символ бажаного ставлення передової інтелігенції до “простих людей”, до заблудлих душ:

Хорь 19.

*Пастиръ якъ загубивъ свавольне ягнятко,
Иде, куды вѣдутъ слѣдоньки овчи,
Знайде въ темныхъ корчахъ, вложитъ на плечѣ
И несе зъ утѣховъ до кошары швидко³⁷.*

Як бачимо, вже в першій своїй поезії автор задекларував концепцію просвіти, освіти, знань і неодноразово з різних міркувань і через різноманітні порівняння й образи підкреслює це:

20. Голось

<...> най Твоя сила

Зб сну збудить Галичанъ

Бо твоѣи голось свѣту знанъ³⁸.

Щоб славити свого Григорія, ліричний герой, який у першій і другій частинах твору вів мову від першої особи однини, у третій частині – уже виступає у формі першої особи множини, а також залучає до возвеличення буйний вітер, дїброву, глибокий Дністер, тихенький Буг, крутий Сян, швидкий Прут, Дунай, Подїлля, Покуття, сині гори, дебрі й скали, верхи, хмари, ялиці, сосни, дуби, навіть дикого звіра:

Хорь 21.

*Повѣй, буйный вѣтре, тепленько зъ заходу,
Зашуми дубрововъ, най повѣсть
Любой дружинонцѣ и цѣлому роду
О нашѣмъ Григорію добру вѣсть.*

<...>

Хорь 22.

*Зашуми зъ гѣръ снѣжныхъ, глубокий Днѣстроньку,
По радостни вѣсти приближись къ намъ,
Щось чувъ межи нами любу новиноньку,
Скажи на Подѣлю крутымъ берегамъ.*

<...>

Хорь 23.

*Плыни, нашъ голосе, за тихенькимъ Бугомъ
И вѣдбий ся шумно въ ровнишѣ,
И ты, крутой Сяне, бѣжи темнымъ лугомъ,
Повѣджь нашу радѣсть низинѣ.*

23. Голось.

*И ти, рыбка, въ быстрѣмъ Прутѣ,
Що полоче все Покуте,
Скажи, най знає Дунай,
Що намъ пѣдъ Григоримъ рай.*

<...>

24. Голось.

*Най ялицѣ, сосны, дубы,
Чуютъ голось нашой хлюбы;
Най пѣзнає дикій звѣрь,
Що Григорій нашъ пастиръ³⁹.*

Уесь твір проникнутий атрибутами української народної творчості, не обійшлося без традиційних образів зозулі, яка кує під віконцем хати і яку почують батько, мати, родина; тут і українські красуні-дочки, які сплетуть віночки і, звичайно, з барвінку, й увінчають ними чоло Григорія. Є й усталені у таких випадках “многая лїта”, однак їх Хор рекомендує заспівати Голосу, який просить у Бога, аби дав імениннику щастя, ласку, довгого життя:

Хоръ 25.

*Залети, зазуле, до сѣльскоу хаты,
Закуй подѣ вѣконцемъ колька красныхъ слѣвъ,
Най учуе отецъ, родина и мати
Нашои утѣхи поднебесный спѣвъ.*

25. Голосъ.

*А вы, красни руски дочки,
Сплетѣть зѣ барвѣнку вѣночки,
Тай увѣнчаймо чоло,
Бо намъ зѣ Григоріємъ мило.*

Хоръ 26.

*Розсыпъ ся, голос, вѣ чтиры части свѣта,
Вѣ синьхъ ся облакахъ вѣдбивай,
Зашуми похвалу, и многая лѣта
Доброму пастирю заспѣвай!*⁴⁰

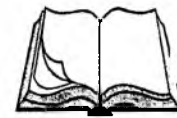
Ми не випадково так багато місця відвели для цитат із першого нині відомого вірша А.Могильницького. Він того вартий.

Насамперед, це перша наразі відома поезія Антона Могильницького.

По-друге, уже в ній поет свідомо чи несвідомо (йому було всього 27 років), під впливами чи без них, через привітання, пов'язане з іменинами Григорія Яхимовича, висловив свої засадничі життєві, творчі й громадсько-суспільні постулати, суть яких, якщо йти в послідовності за текстом вірша, у такому: прищеплювати й плекати православну віру; нести в народ правду, досвід, щирість, доброту; учити люд мудрим словом і власним прикладом; примножувати красу; не кривдити ані слабших, ані менших; донести до всіх розуміння того, що зміцнити й з'єднати галичан може розум, голос науки, вірність світу знань, старанність у справах, яка додає до праці нових сил; досягнути мети можна через велику наполегливість, терпіння; життєва мета інтелігенції – бути мудрою провідницею свого народу, який чекає від неї науки, знань, розважливих порад. Ця праця нелегка, і не зразу приходить успіх; сліпоту чекає тих, хто соромиться рідної мови; інтелігенція має вчити людей бути патріотами; недопустимо зволікати з працею для народу, бо може бути запізно; не можна забувати й про неприятели, ворогів, які вміють шкодити, розносячи бур'яни, щоб приглушити паростки просвіти; не варто забувати про тих, хто збився на манівці, треба їх відшукувати, повертати до пастви, прощати й виховувати знову. У поета домінує переконання, що галичан зі сну збудить лише інтелігенція, бо її голос зі світу знань. А.Могильницький упевнений у благодіючому щасливому майбутньому свого народу, а тому використовує як своєрідний внутрішній змістовий рефрен дві майже дослівні фрази: “Щастє наше оже” і “наше щастя оже”.

По-третє, і, може, найголовніше – поезія була написана українською народною розмовною мовою, яка й донині існує в Галичині; поет використав народнопісенний стиль й атрибутику українського фольклору, незліченну кількість порівнянь і паралелізмів для створення характеристики Григорія Яхимовича, а через нього – необхідного образу галицького інтелігента. Автор подбав про утвердження того, що українська мова є, нею можна писати твори для возвеличення церковного діяча, професора релігії, ректора духовної семінарії; ця багата на порівняння, на сталі вирази, барвиста мова має бути у вжитку і в колах інтелігенції.

Як згадувалося вище, перше окреме видання твору А.Могильницького було опубліковане у Львові 1838 р. під назвою “Піснь радостна” з великим підзаголовком “Съ пригоды поставленія въ Церквѣ Митрополічой... Львовской С. Великомученика Георгія дня с Марта ашли. его Високопочтеннаго господина Васілія Поповича катедральной церкви Прашовской Крылошана, Доктора Любомудрія, Архідіакона Спизжаго и прч. прч. на епископа Мункачовской Спархїи обр. гр. кад. въ Оуграхъ произнесенна Алумнами Семинаріи генеральной обр. гр. кад. (“Пісня радісна. З нагоди представлення в церкві Митрополічій Львівській Святого Великомученика Георгія, дня 18 березня 1838 р., його високоповажного пана Василя Поповича кафедральной церкви Пряшівської Крилошана, доктора Любомудрія, Архідіакона Спизжаго і інш[их] інш[их] на Епископа Мукачівської Спархїи обр[яду] гр[еко]-кат[олицького]

в Оуграхъ проголошена Алумнами Семинаріи генеральной обр[яду] гр[еко]-кат[олицького]”⁴¹ (далі – “Пісня радісна”). Книжечка мала шість сторінок, де було опубліковано одну поезію, яка складалася із тридцяти чотирирядкових строф з дев'ятьма примітками, які пояснювали або доповнювали окремі місця (в основному власні географічні назви) у тексті. Авторство цього панегірика у виданні не зазначалося, однак його підтверджує сам Могильницький у примітках після посвяти у виданні “Скиту Манявського” 1852 року⁴².

Зацитуємо повністю все, що сказав про “Пісню радісну” Кость Лучаківський: “Въ мурахъ семинарскихъ розпочинась его (Могильницького. – І.К.) литературна дѣяльність, бо яко питомецъ 2 року написавъ вѣнъ вр. 1838 привѣтъ въ честь новопоставленого епископа мукачѣвского Василя Поповича, зѣ котрымъ поважный гратулянтъ въ чорной рясѣ и обѣичку познакомився вѣдавъ ще на Угорщинѣ; посвящене епископа вѣдбулось у Львові 18 марта того року.

На тій підставі уважась до сего часу сей привѣтъ въ честь епископа В.Поповича ако першій утвѣръ литераткїй нашего поета; и такъ есть дѣйстно, если зважась на перше публичне виступлене зѣ утворомъ вже друкованимъ”⁴³.

Про “Пісню радісну” згадує більшість критиків, однак ніхто не робив спроби бодай якогось її аналізу. Вірш складається із 120 рядків (він аж на 208 рядків менший за “Голос радості”, який має 328 рядків). За жанром цей твір, як і попередній, панегірик – для його написання використано теж чотирирядкову строфу із перехресним римуванням (абаб), ритміка аналогічна, однак тон вірша оптимістичний із самого початку:

Ударъ шумно вѣ крисы святоюрскїй звонс!

Неси Галичаномъ свѣтлу вѣсть:

Устели ся цвѣтомъ Галицькїй загонс,

*Идетъ невиданїй къ Тобѣ Гѣсть!*⁴⁴

Зразу відзначимо, що мова цієї поезії в порівнянні з попередньою набагато важча для сучасного сприйняття. Це не дивно, бо урочиста промова писалася не для приватного вітання “свого” ректора, а для офіційного визнання епископа, мабуть зі знанням того, що вона буде друкована, а книжна мова вимагала й відповідного стилю. Незважаючи на це, А.Могильницький певною мірою зумів репрезентувати необхідні думки й “примирити” народну й книжну мови, дати їм паралельне співіснування.

У наступних рядках автор, як і в “Голосі радості” проголошує ідею єдності українських земель, бо й ті люди, що проживають на Дністрі, й ті, що на Тисі, – це діти-близнята однієї руської матері, яких, незважаючи на те, що їх розділяють високі гори Карпати, об'єднують любов і віра, узи побратимства:

На Днѣстрѣ и крутой Тиссѣ, руска мати!

Твоихъ дѣтей двое якъ близньитъ.

Хоть ихъ розлучають высокіи Карпати

*Най любовь и Вѣра получитъ!*⁴⁵

І саме в тих місцях, де автор говорить не про офіційні справи, а про історичне минуле, він нерідко творить справжню поезію:

Много вѣковъ сплило. якъ нсщастя стрѣли.

Полїи горкой злости и пихы.

Въ гнѣздо дѣтей Твоихъ на згубу летѣли

*Нс маючихъ мырной потѣхы!*⁴⁶

За змістом панегірика, тоді, коли корінь народу вже схилився до загибелі, його підперла правця Габсбургів, яка “враговъ истерла”, “защепила щасливость и згуду, И житїе ново Русинамъ”. Звичайно, що в цих рядках є мотив вірнопідданства австрійській короні, однак чи багато знайдеться письменників у світовій культурі, які б хоч іноді не славили існуючу в їх часи владу. Виправдати А.Могильницького за це не так уже й складно. По-перше, у той час він був усього-на-всього учнем духовної семінарії, представляв її й мусив викласти в панегірику те, що йому сказали писати; по-друге, і це, мабуть, важливіше, австрійське панування прийшло після чотирьохсотлітнього польського й було, як і нині стверджують, ліберальнішим, уселяло надію на “житіе ново Русинамъ” (згадаймо, приміром, працю М.Возняка “Як пробудилося

українське народне життя в Галичині за Австрії”⁴⁷. А в цілому й загалом, цей вірш, звичайно, – у різних варіаціях хвальба книжними церковними словами австрійської й клерикальної влади, з майже несміливими побажаннями новому єпископу, аби він дбав про віру й примноження щастя Русинів:

*Щети плоди вѣры, двигни Божу славу,
И множи щасливість Русинамъ*⁴⁸.

З художнього боку “Пісня радісна” в зіставленні з “Голосом радості” була кроком назад. І тому не дивно, що у виданні “Письма Антонія Любич Могильницького” (1885) була значно скорочена в порівнянні з першою публікацією, зокрема надрукована без восьми останніх строф⁴⁹. Утім, і про цей панегірик сказав добре слово Омелян Партицький: “Уже перша (про справді першу поезію Могильницького під назвою “Голос радості” Партицький, мабуть, не знав. – І.К.) поезія Могильницького з року 1838 цїкава для насъ своимъ змістомъ: въ нѣй проявляєть знанє галицко-рускої исторіи (періодъ княжій) и почутє спѣльної родовости зъ Русею угорскою. Знанє тое, якъ и патріотичне одушевленє, єще выразнїше замѣчають ся въ поезіяхъ зъ 1839 року (критик тут має на увазі поезію “Згадка старовини”, [“Рідна мова”]. – І.К.) и въ загалѣ въ дальшихъ письмахъ Могильницького. Въ загалѣ на тогдышні часи бувъ Могильницькій однимъ зъ найсвітлїйшихъ людей межи галицкими Русинами, котрый знавъ, якою дорогою ити и до чого Русинамъ стремїти. Якбы пѣдъ прапоромъ Могильницького станули були передови люде сихъ часѣвъ, галицка Русь не представлялабы нынѣ безвыходного хаосу въ науцѣ и политицѣ, а була бы поступила въ розвою своѣмъ далеко-далеко напередѣ. Та, на лихо, не сталося такъ”⁵⁰.

Омелян Огоновський не аналізував перших двох панегіриків досліджуваного автора, але сказав про їх значення в плані популяризації української мови: “Антѣнь Могильницькій ставъ займатись літературою въ 1838 р., коли крѣмъ Маркіяна Шашкевича и Осипа Левицкого майже нїхто не писавъ нїчого по-руски”⁵¹.

Наступного, 1839 року у Львові окремою книжечкою обсягом чотири сторінки вийшов твір А.Могильницького “Радостное Привитаніє Єго Цѣсарско-Королевского Высочества Єрц-Герцога Францішка Карля во Львовѣ Мѣсяца Септемврія 1839”⁵² (далі “Радісне привітання”. – І.К.), який повторно друкувався 1851 року⁵³. Аби відтворити дух тієї епохи, знову звернемося до розвідки К.Лучаківського: “Зъ мѣсяця вересня р. 1839. датуєсь 2 (насправді третій. – І.К.) поважнїй привѣтъ колишного дотепного автора “повиншованя”, а то въ честь Єго ц. к. Высочости Архикнязя Францішка Кароля, Отця милостивѣйше намъ пануючого цѣсаря нашого Францішка Іосифа І.; Архикнязь, звѣдуючи Львѣвъ, жичливимъ звичаемъ нашої Вседостойнїйшої династіи загостивъ такожъ до семинаря.

Єпископъ Снѣгурскій давъ нишкомъ грошѣ на друкъ сего привѣту; але митрополитъ М.Левицкий заказавъ єго виголосити публично словами: Як можна так рогостум језукиєт такієго dostojnika witac”⁵⁴. (Як можна такою простою мовою такого достойника вітати (переклад з польської мови наш. – І.К.).

Вірш “Радісне привітання” складався із сімнадцяти чотирирядкових строф, з тим же перехресним римунням (абаб). Кирилиця була використана лише при друкуванні заголовка, у тексті використовувалися, крім нинішніх українських букв, лише ѣ і ѱ. Твір присвячувався австрійському принцу, однак був написаний “руською” (українською) мовою. Автора і в цій хвалебній оді не вказано. Можливо і свідомо, бо це були вітання немовби від великої групи людей, однак сам Могильницький підтвердив, що він написав цей твір⁵⁵.

У вірші були окремі “галицькі” і “гуцульські” образи, що нагадували, чиї ми діти, незважаючи на те, хто нами править. Зокрема, твір розпочинався такими рядками:

*Повстань изъ развалинъ Галицькій Городе,
Ты князей Престоле золотый,
Прійми Гостя въ собѣ! Ты Галицькій роде!
Зачни торжественно Праздник твой*⁵⁶.

Автор, мабуть, спеціально, з метою патріотичного виховання, звертався до слов’янської топонімії, аби підкреслити, що галицька земля була, є і буде. Цьому підпорядковані епітети

(“Галицькихъ буйнихъ нивъ”, “вѣрному роду Карпатского краю”, “Двора золотого”), інші тропи. Мріє автор і про те, що у всіх галичан буде єдина “руська мати”:

*И всѣхъ Галичановѣ кличе руска мати
Отъ Сяна и Буга, ажъ по Прутѣ*⁵⁶.

Вірш “Радісне привітання”, незважаючи на те, що був найменшим, мав поезії більше, ніж “Пісня радісна”, однак набагато менше, ніж “Голос радості”.

У трьох названих вище панегіриках чимало географічних назв, поетичних троп, хвали Григорію Яхимовичу, Василю Поповичу, австрійській короні, Габсбургам (після неволі під Польщею), однак найцінніше те, що ці твори написані українською мовою.

1850 року “Зоря галицька” оприлюднює панегірик “Пресвѣтлому Високопочтеннїйшому Михаилу Куземскому. Предсѣдателеви Головної Рады, неутомленному заступникови справи народної Голосѣ благодаренія Галичанъ. 1850”⁵⁸, про який Омелян Огоновський 1887 року писав так:

“Того-жъ (1850) року уплѣвъ ѣнь (А.Могильницький. – І.К.) вѣнецъ славы “Михаилу Куземскому, предсѣдателеви головной Рады, неутомленому заступникови справи народной”. Въ панегіричнѣмъ своѣмъ писаню Могильницькій порѣвнавъ сего дѣяльного мужа зъ Зоробабелемъ* и Мардохесемъ** (примітки * і ** О.Огоновського. – І.К.) и звѣстивъ свѣтови, що Куземській «ѣдкопавъ зъ грузѣвъ зникшу старинъ згадку, воскресивъ народнѣсть, яка була зъ початку, и поклавъ черезъ свѣтло ѣ мову нового храма основу». Проте по думцѣ поета “повстануть колісь умни бандуристы зъ новыхъ розсадникѣвъ Народного Дому, уплести имени Куземского зъ пѣсенъ народу памятникъ вѣчний”⁵⁹.

Цей панегірик із дещо зміненою назвою, а саме “Михаилу Куземскому, Предсѣдателеви Головної Рады, неутомленому заступникови справи народной” (далі – “Михаилу Куземському”) був передрукований у “Письмах Антонія Любич Могильницького”⁶⁰. Автор укотре порушує проблему лідера народу, нації, водночас продовжує вже неодноразово підняту в його творах тему великої ролі інтелігенції у формуванні національної гідності народу. Мова твору, як на сьогодні, важка для сприймання, мабуть, жанр панегірика вимагав високого стилю і вживання церковно-слов’янської лексики. Зацитуємо перші дві строфи цього твору:

*Зъ машиту и жсаглей и кермѣвъ обдертый,
Волнами моря люто колисаный,
Корабль чи зможе цѣлый ще приперти
Къ тихѣй пристани –*

*Сли кормчїй розмахъ котвицевѣ не спитить,
Зальвъ не стягне, стезю не измѣнить,
Щобъ обминути скалы мѣлко вкрыти
Въ морскѣмъ корытѣ?*⁶¹

Маємо образ пошматованого хвилями моря корабля, який не дійде до тихої пристані без керманіча. Цей образ – паралель для іншого потужного образу – галицького роду, який теж носить по буйних хвилях Європи і який може триматися лише завдяки мужнім провідникам:

*Позбавлень чести, имѣнїй и мовы,
Ударенъ пѣтьмовѣ и звязанъ оковы,
Якъ зайдешь въ пристанъ жселаной свободы
Галицькій роде?*

<...>

*Слибы не зъ умомъ пѣзнавшимъ облуды,
Мужествомъ вѣрни оруживши груди,*

* З о р о б а б е л ь, князь юдейскій, щб за призволомъ перского короля Цира привѣвъ жидѣвъ до Єрусалима зъ неволѣ Вавилонскої.

** Мардохей освободивъ жидѣвскій народъ ѣдъ загибели, и ѣдтакъ перскїй король Артаксеркесъ пѣднѣсь єго на мѣсце Амана до найвысшихъ почестїй въ державѣ.

*На чолї ставши – не вївъ Тя до цїли
Проводникъ смїлий!*⁶²

І надалі в панегірику вже безпосередні похвала тому, кому присвячене це послання:

*Ты мужу свїтлий, Отечества щите!
Показавъ первый губительни сїти,
И въ тьмї, будущинь путь до правой долї
Дїтемъ неволї!*⁶³

<...>

*Одкопавъ зъ грузовъ зникшу старинъ згадку,
Вскресивъ народнїсть — якъ була зъ початку
Поклавъ нового чрезъ свїтло и мову
Храма основу!*

*Любовь отчины тхнувъ въ мертви пустары,
Силою духа розгнавъ темни хмары,
Щобъ оживило сї҃пле Руси тїло
Небесь свїтило!*⁶⁴

І, звичайно, не обійшлося без улюбленого А.Могильницьким і на той час надзвичайно популярного образу Русалки – символу “нової української літератури в Галичині, її первоцвіту”⁶⁵.

*И вже Русалка, що доси несмїла
Въ гаяхъ и въ горахъ предъ свїтомъ ся крыла,
Честъ принадлежну одбирає нынї
Въ музівъ святынї!*⁶⁶

Цей черговий панегірик не вніс чогось нового в тематичну, художню чи образну палітру поета, але він ще раз загострив увагу на ролі інтелігенції в житті суспільства, запевнив, що шляхетні труди її отримають належну оцінку в нащадків.

Для повноти висвітлення теми статті додамо, що 1851 року в “Зорі галицькій” була опублікована німецькою мовою “Рїчь говорена предъ Его Величествомъ Францїшкомъ Іосифом І чест. Іереємъ Антоніємъ Могильницьким, приходскимъ священником Комарова дня 29 октября 1851 года при триумфальныхъ вратахъ въ Майданї Станиславовского округа”⁶⁷.

Лише тій людині, яка добре ставилася до свого професійного й громадського обов’язку, володіла бездоганно німецькою мовою, мала ораторський хист, авторитет і пошану, зрештою, моральне право, могли доручити виступати перед цісарем. Може варто принагідно згадати, що саме Франц Йосиф І (18.08.1830 – 21.11.1916) – цісар Австрії (з 1848 р.), король Угорщини (з 1867 р.) у перші роки цісарства прихильно ставився до українців, у кінці 1848 року видав декрет про створення кафедри української мови й літератури у Львівському університеті.

У №15 “Слова” за 1861 рік, у дописі “Изъ Станиславовского”⁶⁸, читаємо: “Духовенство Богородчанского Намїстничества переслало сими днями отъ имени своихъ прихожанъ Его ВПреоув[ященству] Кирь Митрополиту и русской Депутации довїрительный адресъ, составленный самымъ же Намїстникомъ, славнымъ нашей литературы двигателемъ, Антоніємъ Могильницькимъ”. І далі на двох сторінках оприлюднюється цей адрес, який можна вважати ще одним панегіриком Могильницького, хоча він не вносить чогось нового до творчого набутку письменника.

Проаналізувавши всі нині відомі панегірики А.Могильницького, можна зробити декілька висновків:

1. Панегірик досить ефективний жанр, який дозволяв поруч із вихваланням когось, чогось явно чи приховано порушувати насущні питання.

2. А.Могильницький створив невелику кількість панегіриків (усього шість), однак ініціатором їх написання, мабуть, не був, просто як талановитій людині йому доручали таку творчість.

3. Панегіричні елементи присутні і в інших витворах досліджуваного автора, що було характерне для письменства того періоду.

4. Панегірики А.Могильницького мають пізнавальну, історичну, літературну, мовознавчу цінність.

5. У панегіриках автор задекларував свої основні життєві, творчі й громадсько-суспільні наміри, які полягали, якщо йти в послідовності за панегіриками, у такому: відстоювати православну віру; нести в народ правду, доброту; учити його словом і власним прикладом; примножувати красу; не кривдити ані слабших, ані менших; донести до всіх розуміння того, що зміцнити й з’єднати галичан можуть розум, наука, знання, старанність; мету досягають завдяки великій наполегливості, терпінню; інтелігенція має бути мудрою провідницею свого народу, який чекає від неї світла, науки, знань, розважливих порад; сліпота чекає тих, хто соромиться рідної мови; інтелігенція має вчити людей бути патріотами; не можна забувати й про неприятелів, ворогів, які намагаються приглушити паростки просвіти; не варто відступатись від тих, хто збився на манівці, треба їм прощати й виховувати знову; проголошено ідею єдності українських земель. У поета домінує переконання, що галичан зі сну збудить лише інтелігенція, бо її голос зі світу знань. А.Могильницький упевнений у благодіючому щасливому майбутньому свого народу.

6. Безперечно, найголовніше те, що більшість панегіриків написана українською народною розмовною мовою, яка й донині функціонує в Галичині, яку розуміють всі українці. Поет використав народнописенний стиль та атрибутику українського фольклору, незліченну кількість порівнянь і паралелізмів для створення, насамперед образу галицького інтелігента, який повинен спрямувати народ для творіння кращої долі. Автор панегіриками ствердив те, що українська мова є, нею можна писати твори для возвеличення різного рангу діячів; ця багата барвіста мова має бути у вжитку й у колах інтелігенції, й у всіх сферах життєдіяльності.

ГОЛОС РАДОСТИ

в день іменин его преподобія
ГРИГОРІЯ ЯХИМОВИЧА

I.

1. Вже пов’яли цвіти в зелененькім поли,
Згубив явір в лісі милу тїнь;
І не несуть плодів трудолюбні пчоли,
Бїле вже оболоне та й загїн.

5. Укрила зазуля голос свій в дуброві
І соловій в гаю занімів,
Мовчить жайворонок по літній розмові,
Ластівці не стало лестних слів.

Шум бистрої річки вже замкнули леди,
10. Забув чулу думку пильний жнець,
Не видять луженьки буйної череди,
Не в’є на обжинки толока вінець.

В горах свище буря в час темної ночі,
Стелить м’яжку стежку білий сніг,
15. Не заграє вівчар в зеленій обочи,
Не прижене вівці на обліг,

Сумно і безлюдно, куда гляне око;
В хащи спочиває дикій звір,

Криє мрака сонце, темно і широко,
20. Курить туман диму з синих гір.

* * *

Але що я виджу, ви, други любезні,
Вас не смутить буря і зима!
Вам і в мрачній норі приємно плинуть дні,
В облаках ли хмари вам нема?
25. Що за тиха радість вам малює лица,
Голос, як в садочку соловій,
Як в маєві ранку на галузі птиця,
Будить милим співом день новий.

Що за радість в серцю, що за іскра в оці,
30. Всі охочі, як на весілю,
Скажіть, любі други, най при вашім боці
І я тоє щастє поділю.

II.

Слухай товаришу, скажем ти причину:
“Нам зима і буря не шкодить,
35. Маєм над собою дорогу старшину,
Що нас від недолі свободить.

На нашій грядонці калина зацвила,
На ній не пожовкне свіжій лист;
Она нас своєв тінев покрила,
40. Тут нам відпочинок мил і чист.

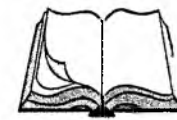
На нас і з морозом тепле сонце гріє,
І з смерком зливає ясний світ,
На нас заверуха люта не завіє,
Нам з мертвої груди росте цвіт.

45. День утіхи повний, як весільні браки,
Нині з небес двора завитав,
Як росу на ниву пускають облаки,
Так нам пожаданий мир післав.

Той що нас блудячих ту зібрав в кошару,
50. Отець вірним дітям, нам наш цар,
Щобись-мо щепили православну віру,
Другим уділяли правди дар.

І той, що сіяє на рускім сіоні,
Честний архипастир Михаїл,
55. Для вірного стада в буйній оболони
Ронить падь солодку добрих діль,

Чи міг нам дорожшій подарунок дати,
Як Григорій добрий правитель наш.

Що нас знає пасти, гріти, обганяти
60. Від зими, недостатку в кождий час.

Знає, де займити молоде своє стадо,
Де солодка паша, чистий здрій,
Що за єго слідом пійде в поле радо,
Щоб домів політок несло свій.

65. Він в одній особі злучив двоє разом,
Мудрість і щиру доброту,
Учить мудрим словом і світить образом,
Для Галичан множить красоту.

Єму вінець музи з барвіночку сплели.
70. Груди украсили звіздою,
До свого храма на престіл завели.
Чоло увінчали славою.

Раз п'ятьнайцять сонце нас витало літом,
Як нам правду вічну голосив,
75. Розум учеників украсивши світом,
Серцям зарід цноти приносив.

Видиш красні щепи з того винограда,
Що рукою своєю щепив,
Цвітуть літорости і родять повсегда,
80. Колос пристигає буйних нив.

Одни вже вістують чини і уряди,
Другі Богу дари приносять,
Всі з одного сім'я і з одної гряди,
Чим для них Григорій – голосять.

85. До єго похвали віддихають груди,
Язык не замовкне вдячних мов,
Ім'я єго славно розлягаєсь всюди,
Ледво уста знайдуть гідних слов.

Але тепер плачуть за ним любі музи,
90. Що оставив їх престіл,
За ним тужать чесні, мудролюбні друзи,
Бо був вірний спільник їх мозіл.

Але ми ся тішим, бо через їх страту
Користь нам з Григорієм прибула,
95. Осів межі нами, украсив нам хату,
Сидимо як під крилом ангела.

Великій на світі, більшій в церкві божій,
Підпирає словом божій храмъ,
Цвите мудров радов як маєва рожа,
100. І благодать множить Русинам.

Боголюбна мудрість, труди і заслуги,
В ряді го вмістили крилошан,
Чтить го народ вірний, люблять честні други,
Бо Григорій славно світу знан.

105. Доброту і щирість получив глибоку;
Хоть стереже твердо висших прав,
Не покривдив слабших, ані меншнх оку
Гірких ізронити сліз не дав”.

* * *

Теперь, любі други, радість вашу знаю,
110. Рад словами утіхи дам віру;
Злучіть зі мною голось, і я заспіваю,
Граймо в гуслі, струни і ліру.

Ви станьте по правій, піснь співайте вдячну
За благодять многу, що вже дав,
115. Я стану по лівій і молити зачну,
Щоб благодіяти не устав.

Ви співайте мудрість, як сонішну лучу,
Що нас оздобляє красотов.
Я милість, надію з вашим співомг злучу,
120. Щоб нас обгорнула добротов.

III.

Хор 1.
На галицкімь небі день заблис ясненько,
Румяніть ся, думні верхи гір,
Зійшлась на погоду, поранна зіронько,
Радість есь на рускій зляла мір.

1. Голос.
125. Зійшлась ясно на погоду,
Світи ж для руского роду,
Най не криє лице тьма,
Бо зірниці вже нема.

Хор 2.
Вечірна зірниця згасла, вже не встане.
130. Що в темній світила нам добі,
Зникла вже, ей наше око не догляне,
Але світ оставила Тобі.

2. Голос.
Світи ж нам, поранна зоре,
Нім на вечір в сине море
135. Впаде твій прекрасний світ,
Ступай вірно в еї слід.

Хор 3.
Підноси ся, ранна зоре, від поранку,
Аж в полудни в світлім місци стань,
Теплоту, ясність множи без перестанку,
140. І лицем потіхи на нас глянь.

3. Голос.
Глянь на діти, що осіли,
Під тіню твоїх крил,
Світи ясно, щоби взріли
Плоди благі Твоїх діл.

Хор 4.
145. Красний водам лебедь, олень ліси здобить,
Вдячна горам сосна, лугам шум,
Красне зіле в поли, і пчола, що робить,
Але нам есть красшій твій розум.

4. Голос.
Як украсив лебедь воду,
150. Будь красою роду,
Як луженькам милий шум,
Най буде нам твій розум.

Хор 5.
Милий, теплий дощик як спаде на ниві,
Роса як покропить зв'ялії луки,
155. Милий, легкій вітер при горячімь жнивіві,
Нам твоєї милійшій голос науки.

5. Голос.
Як скроплює роса луки,
Посилок з твоєї науки
Най скріплює Галичан,
160. Вірністю світу знань.

Хор 6.
Добра дрібним дітям старанная мати,
Як до гнізда носить страву всім,
Добрий вівчар стадо стереже від страти,
Но твою доброту не ісповім.

6. Голос.
165. Як любезна дітем мати
Носить страву їм до хати,
Най старанність Твоїх діл
Нам додасть до праці сил.

Хор 7.
170. Міцний дуб, що корінь пустить в тверді скали,
Стоїть, не угнеся від вихру, недолі;
Але і твердий камінь струї поорали,

Більша терпівість в добрім Твоєй волі.

7. Голос.

Як дуб не гне ся недоли,

175. Будь міцний нам в добрій волі:

Коби воля, сила є,

Щастє наше ожіє.

Хор 8.

Знають, як зачати працю, дрібні поли,

Але без улія плохій мід;

180. Знають воли везти до стодоли,

Але без газдоньки крутий хід.

8. Голос.

І ми знаєм, що чинити,

Щоб з пожитком міру жити;

Але Ти дай цровід нам,

185. Украсимо божій храм.

Хор 9.

Знають, де летіти сиві журавленьки

На теплу зимівлю в чужій куть;

Але як не веде провідник мудренькій,

Всі ся по дорозі розсиплють.

9. Голос.

190. І ми знаєм, де дорога

До мудрости і хвали Бога,

Ти провідник мудрий будь,

А нас не розсипле блуд.

Хор 10.

Лучить два береги і з фалями б'є ся

195. На бистрій річці широкій порон,

Без весла і керми в скали розіб'є ся,

Або заплине до чужих сторон.

10. Голос.

Возьми весло в дві долоні,

Беспечно к другій стороні

200. Перепливе по водах

І нас не нападе страх.

Хор 11.

Будить ранок птиці, кличуть сніг ворони,

Дошу просить каня, страви крук,

Так простії брата з кожної сторони

205. Ждуть від нас потіхи і наук.

11. Голос.

Поможи ж нам, крнлошане,

Що в наших силах не стане,

Бись-мо нашим братам світ

Уділяли через много літ.

Хор 12.

210. Щоби міг світити місяць в темні ночи,

Пожичити мусить у сонця блеск;

Щоб ми могли другим отворити очи.

Твою мудру раду дай нам в зиск.

12. Голос.

Хто рілю хоче зорати,

215. Вперед воли поганяти

Мусить, нім скерує плуг,

Менших пізнати услуг.

Хор 13.

Не встидять ся гнізда голуби небоги,

Горлиця співає, хоть єї голос брідь;

220. Гордий олень, що го носять довгі ноги,

А нам материньска мова встид?!

13. Голос.

Відпусти їм, добра мати,

Не знають тя шанувати,

Але наш Ґригорій знан,

225. Славний Русин-Галичан.

Хор 14.

Якъ ся хміль чіпає старенького плота,

Лободи ся з тичков сплітають;

Так ся тих чіпає огидна сліпота,

Що ся своєї мови встидають.

14. Голос.

230. Як хмілину тягнуть з плоту,

Здійми нам з очей сліпоту;

Най твій приклад світить нам,

Бути правнм. Русинам.

Хор 15.

Рільник в надії многого пожитку,

235. В тверду скибу тисне справний плуг;

Нас зібрав цар до того прибитку,

Щоби церковь мала вірних слуг.

15. Голос.

Научи нас по звичаю

Так вірними бути краю,

240. Аби з наших праць мозол

Хвалу божій взяв престол.

Хор 16.

Сівач вибирає насіне здорове,
Сіє, рілю дрібно волочить,
А при вірній праці поле хоть ялове,
Красне в літі жниво ізочить.

16. Голос.

245. Але нас в буйненькій ниві
Посіяв предобрий пан,
Піділяв ласков, а при жниві
Наш наставник крилошан.

Хор 17.

Росте зерно з ниви, як весна го рушить,
250. Дош і сонце в силі покріпить,
Колос хопта вкриє, сонце цвіт усушить,
Як робітник весну переспить.

17. Голос.

Ми нині в веснянім цвіті;
Щобись-мо плід несли в літі,
255. Підлій Твоєв руков нас,
Бо дорогій весни час.

Хор 18.

Пан добрий посіяв і стереже ниву,
Щоб зібрав політок, плід лишив,
Неприятель кинув кукіль і кропиву,
Щоби пшениченьку приглушив.

18. Голос.

260. Але ти, наставник жниву,
Як сполеш кукіль, кропиву,
Май на зів'ялу хопту взгляд,
Не кидай єї в огонь рад.

Хор 19.

Пастир, як загубив свавільне ягнятко,
265. Іде, куди ведуть слідоньки овчі,
Знайде в темних корчах, вложить на плечі
І несе з утіхов до кошари швидко.

19. Голос.

Як поблудять наші кроки,
Не втнуть нас в дебр глибокій,
270. Май на людску слабість взгляд,
Послухаєм твоїх рад.

Хор 20.

Красний вилітає мотиль з гусільниці,
Мальовані крильці вітром б'є,
Так най воскресне ділом твоєї правиці
275. Честь, і наше щасте ожіє.

20. Голос.

Як збуджений мотиль крила
Вітром б'є, най Твоя сила
Зі сну збудить Галичан,
Бо твій голос світу знан.

Хор 21.

280. Повій, буйний вітре, тепленько з заходу,
Зашуми дубровов, най повість
Любій дружинонці і цілому роду
О нашім Григорію добру вість.

21. Голос.

Най повість, що радість нині
285. В нашій ся множить країні.
Бо Григорія ім'я
Красить руское плем'я.

Хор 22.

Зашуми з гір сніжних, глибокій Дністроньку,
По радостні вісти приближись к нам,
290. Щос чув межи нами любу новиноньку,
Скажи на Поділю крутим берегам.

22. Голос.

Най пізнають други милі,
Що нам солодкі хвилі,
Бо Григорій в кождий час,
295. Любовію гріє нас.

Хор 23.

Плини, наш голосе, за тихеньким Бугом
І відбий ся шумно в рівнині,
І ти, крутий Сяне, біжи темним лугом,
Повідж нашу радість низині.

23. Голос.

300. І ти, рибко в бистрім Пруті,
Що полоче все Покуте,
Скажи, най знає Дунай,
Що нам під Григорим рай.

Хор 24.

Лети в сині гори, орле бистроокій,
305. Най учують дебри і скали,
Верхи, що сягають далеко в облоки,
Голос Григорія похвали.

24. Голос.

Най ялиці, сосни, дуби,
Чують голос нашої хлюби;
310. Най пізнає дикій звір,
Що Григорій наш пастир.

Хор. 25.
Залети, зозуле, до сільскої хати,
Закуй під віконцем кілька красних слів,
Най учує отець, родина і мати
315. Нашої утіхи піднебесний спів.

25. Голос.
А ви, красні рускі дочки,
Сплетіть з барвінку віночки,
Тай увінчаймо чоло,
Бо нам з Григорієм мило.

Хор. 26.
320. Розсип ся, голосе, в чотири часті світа,
В синих ся облаках відбивай,
Зашуми похвалу, і многая літа
Доброму пастирю заспівай.

26. Голос.
Приближи ся въ молитві к Богу,
325. Най дасть щастя, ласку многу,
Щоби славний з добрих діл
Межи нами довго жив.

(З рукописи самого поета друковано по раз першій)

Джерело: Голось радости въ день именинь Его Преподобія Григорія Яхимовича // Лучаковскій К. Антонъ Любичъ Могильницкій; его жите, его значѣне. – [Львів, ...]. – С. 51–63.

1. Партицкій О. Литературна дѣяльність Антона Любич Могильницкого / О. Партицкій // Письма Антонія Любич Могильницкого. – Львів, 1885. – С. 203.
2. Франко І. Я. Кость Лучаківський. Антін Любич Могильницкій, його життя, його значення / І. Я. Франко // Зібрання творів : у 50 т. / І. Я. Франко. – К. : Наукова думка, 1981. – Т. 27. – С. 165.
3. Щурат В. Антін Могильницкій [Фото] / В. Щурат // Неділя. – 1911. – № 16–17. – С. 9.
4. Горак Р. Микола Устинович : роман-есе / Р. Горак, Я. Гнатів // Жовтень. – 1989. – № 4. – С. 13–43; № 5. – С. 20–72.
5. Огоновскій О. Історія літератури рускої. Періодъ новий. 12. Антон Могильницкій / О. Огоновскій // Зоря. – 1887. – № 17. – С. 283.
6. Літературознавчий словник-довідник / уклад. Р. Т. Гром'як [та ін.]. – К. : ВЦ “Академія” 1997. – 752 с.
7. Пѣснь радостна. Съ пригоди поставленія въ Церквѣ Митрополічой Львовской С. Великомученика Георгія дня с Марта ашли. его високопочтеннаго господина Васілія Поповича катедральной церкви Пряшовской Крылошана, Доктора Любомудрія, Архідіакона Спизжаго и прч. прч. на Єпископа Мункачовской Єпархіи обр. гр. кад. въ Оуграхъ произнесенна Алумнами Семинарії генеральной обр. гр. кад. – Львовъ : Типом Інститута Стауропіганскаго, 1838. – 6 с.
8. Лучаковскій К. Антонъ Любичъ Могильницкій; его жите, его значѣне / К. Лучаковскій. – [Львів, 1887?]. – 73 с.
9. Голось радости въ день именинь Его Преподобія Григорія Яхимовича // Лучаковскій К. Антонъ Любичъ Могильницкій; его жите, его значѣне. – [Львів, 1887?]. – С. 51–63.
10. Стихъ радостный въ день именинь Григорія Яхимовича, ректора генеральной Семинарії, произнесенна Алумнами Семинарії генеральной обр. гр. кат. Року 1838 // Бесѣда. – 1887. – № 14. – С. 154–155; № 15. – С. 162–164.

Літературознавство

- ич та його побратими / О. Петраш. – : Книжково журнальне видавництво “Гернопіль”, 1996. – 158 с. – Про А. Могильницкого. – С. 131.
12. Мончаловскій О. А. Стих радостный А. Л. Могильницкаго : Галицко-русскій литературный памятник 1838 г. / О. А. Мончаловскій. – Львов, 1901. – 16 с.
  13. Там само. – С. 6.
  14. Там само. – С. 3.
  15. Див. посилання 9 і 10 у цій роботі.
  16. Мончаловскій О. А. Стих радостный А. Л. Могильницкаго : галицко-русскій литературный памятник 1838 г. / О. А. Мончаловскій // Научно-литературный сборник : Переводческое издание “Галицко-Русской Магицы”. – Львів, 1901. – С. 215–218, 226–228.
  17. Мончаловскій О. А. Стих радостный А. Л. Могильницкаго : галицко-русскій литературный памятник 1838 г. / О. А. Мончаловскій. – Львов, 1901. – С. 3–4.
  18. Там само. – С. 6.
  19. Там само. – С. 14.
  20. Там само. – С. 15.
  21. Голось радости въ день именинь Его Преподобія Григорія Яхимовича // Лучаковскій К. Антонъ Любичъ Могильницкій; его жите, его значѣне. – [Львів, 1887?]. – С. 51–63.
  22. Там само. – С. 51–52.
  23. Там само. – С. 52.
  24. Там само.
  25. Там само. – С. 53.
  26. Там само.
  27. Там само.
  28. Там само. – С. 55–56.
  29. Там само. – С. 57.
  30. Там само. – С. 58.
  31. Там само.
  32. Там само.
  33. Там само. – С. 59.
  34. Павличко Дмитро. Якби я втратив очі, Україно [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/library/read.asp?id=7301#top>.
  35. Голось радости въ день именинь Его Преподобія Григорія Яхимовича // Лучаковскій К. Антонъ Любичъ Могильницкій; его жите, его значѣне. – [Львів, 1887?] – С. 59.
  36. Там само. – С. 60.
  37. Там само.
  38. Там само. – С. 61.
  39. Там само. – С. 61–62.
  40. Там само. – С. 62–63.
  41. Пѣснь радостна. Съ пригоди поставленія въ Церквѣ Митрополічой Львовской С. Великомученика Георгія дня с Марта ашли. его високопочтеннаго господина Васілія Поповича катедральной церкви Пряшовской Крылошана, Доктора Любомудрія, Архідіакона Спизжаго и прч. прч. на Єпископа Мункачовской Єпархіи обр. гр. кад. въ Оуграхъ произнесенна Алумнами Семинарії генеральной обр. гр. кад. – Львовъ : Типом Інститута Стауропіганскаго, 1838. – 6 с.
  42. Скит Манявскій. Пѣснетвореніе епископское, основане на повѣстех простонародныхъ русскихъ. Сочинене Антоніємъ Любичъ Могильницкимъ. Ч. 1. – Перемышль : Книгопечатня соборной русской Капитулы, 1852. – С. VIII.
  43. Лучаковскій К. Антонъ Любичъ Могильницкій; его жите, его значѣне / К. Лучаковскій. – [Львів, 1887?] – С. 20.
  44. Пѣснь радостна. Съ пригоди поставленія въ Церквѣ Митрополічой Львовской С. Великомученика Георгія дня с Марта ашли. его високопочтеннаго господина Васілія Поповича катедральной церкви Пряшовской Крылошана, Доктора Любомудрія, Архідіакона Спизжаго и прч. прч. на Єпископа Мункачовской Єпархіи обр. гр. кад. въ Оуграхъ произнесенна Алумнами Семинарії генеральной обр. гр. кад. – Львовъ : Типом Інститута Стауропіганскаго, 1838. – С. 1.
  45. Там само.
  46. Там само. – С. 2.
  47. Возняк М. Як пробудилось українське народне життя в Галичині за Австрії / М. Возняк. – Львів : Друкарня видавничої спілки “Діло”, 1924. – 180 с.

48. Пѣснь радостна. Съ пригоды поставленія въ Церквѣ Митрополічой Львовской С. Великомученика Георгія дня с Марта ашли. его високопочтеннаго господина Василія Поповича катедральной церкви Пряшовской Крылошана, Доктора Любомудрія, Архідіакона Спизжаго и прч. прч. на Єпископа Мункачовской Єпархіи обр. гр. кад. въ Оуграхъ произнесенна Алумнами Семинарїи генеральной обр. гр. кад. – Львовъ : Типом Института Ставропіганскаго, 1838. – С. 4.
49. Письма Антонія Любичь Могильницкого. – Львів : Друкарня Товариства імені Шевченка, 1885. – С. 121–124.
50. Партицкій О. Литературна дѣяльність Антона Любичь Могильницкого / О. Партицкій // Письма Антонія Любичь Могильницкого. – Львів, 1885. – С. 205.
51. Огоновскій О. Исторія литературы рускои. Періодъ новыи. 12. Антон Могильницкій / О. Огоновскій // Зоря. – 1887. – № 17. – С. 284.
52. Радостное Привитаніе Єго Цѣсарско-Королевского Высочества Єрц-Герцога Францѣшка Карля во Львовѣ Мѣсяца Септемврія 1839. – [Львів, 1839]. – 4 с.
53. Радостное Привитаніе Єго Цѣсарско-Королевского Высочества Єрц-Герцога Францѣшка Карля во Львовѣ Мѣсяца Септемврія 1839 // Перемышлянинь. Мѣсяцословець достопамятностей народныхъ на рѣкъ 1851. – Перемышль, 1851. – С. 39–42.
54. Лучакѣвскій К. Антѣнь Любичь Могильницкій; его жите, его значѣне / К. Лучакѣвскій // Справоздане. Дирекціѣ шк. гімназіѣ академичной у Львовѣ за рѣкъ школьный 1886–7. – Львів : Друкарня імені Шевченка. – С. 21.
55. Скит Манявскій. Пѣснетвореніе епископское, основане на повѣстехъ простонародныхъ русскихъ. Сочинене Антоніемъ Любичь Могильницкимъ. Ч. 1. – Перемышль : Книгопечатня соборной русской Капитулы, 1852. – С. VIII.
56. Радостное Привитаніе Єго Цѣсарско-Королевского Высочества Єрц-Герцога Францѣшка Карля во Львовѣ Мѣсяца Септемврія 1839. – [Львів, 1839]. – С. 2.
57. Там само. – С. 4.
58. Пресвѣтлому Високопочтеннѣйшему Михаилу Куземскому. Предсѣдателеви Головной Рады, неутомленному заступникови справи народной Голосъ благодаренія Галичанъ. 1850 // Зоря галицька. – 1850. – № 19. – С. 115–116.
59. Огоновскій О. Исторія литературы рускои. Періодъ новыи. 12. Антон Могильницкій / О. Огоновскій // Зоря. – 1887. – № 17. – С. 283.
60. Михаилу Куземскому, Предсѣдателеви Головной Рады, неутомленному заступникови справи народной // Письма Антонія Любичь Могильницкого. – Львів : Друкарня Товариства імені Шевченка, 1885. – С. 128–133.
61. Там само. – С. 128.
62. Там само.
63. Там само. – С. 129.
64. Там само. – С. 130.
65. Петраш О. Подвижники української ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими / О. Петраш. – Тернопіль : Книжково-журнальне вид-во “Тернопіль”, 1996. – 158 с. – Про А. Могильницкого. – С. 134.
66. Там само.
67. Рѣчь говорена предъ Єго Величествомъ Францѣшкомъ Іосифомъ І чест. Іереємъ Антоніемъ Могильницкимъ, приходскимъ священникомъ Комарова дня 29 октября 1851 года при триумфальныхъ вратахъ въ Майданѣ Станиславѣвского округа // Зоря галицька. – 1851. – № 93. – С. 781–782.; Нім. мовою – С. 782–784.
68. Изъ Станиславовского // Слово. – 1851. – № 15. – С. 89–90.

The panegyrics of Antin Stepanovych Mohylnytskyi (1811-1873), the outstanding writer, public figure and politician of the 19th century, are considered in the article as historical, literary and linguistic monuments of the Ukrainian people.

Key words: *Mohylnytskyi Antin, panegyrics, monuments.*

УДК 801.81 (477.8) “185/193”

ББК ШЗ (2=1 УЛРЗ) Г1

Богдан КРІЛЬ

ФОЛЬКЛОРНІ МАТЕРІАЛИ В ЗАПИСАХ ІСИДОРА ПАСІЧИНСЬКОГО

У статті на основі архівних матеріалів висвітлено основні факти життя і діяльності Ісидора Пасічинського, охарактеризовано зібрані ним фольклорні матеріали.

Ключові слова: *Галичина, Бойківщина, український фольклор, фольклористика, Ісидор Пасічинський.*

Ісидор Пасічинський (1853–1930) був одним із тих українських діячів, які своєю повсякденною працею і власним прикладом намагалися покращити життя українського селянина. Він займався громадсько-культурною діяльністю, захоплювався поезією, збирав етнографічний матеріал, записував народну творчість. Залишив велику літературну й наукову спадщину, з якої опубліковано лише невелику кількість поезій та кілька поем. Свої твори підписував повним іменем і прізвищем, ініціалами, криптонімами й псевдонімами (Ісидор Р.Пасічинскій, Ізидор Пасічинскій, Сидор Пасічинскій, Сидор Бойко, Бойко, Сидір Колька, И. П., Ис. П., Ис. Р. П., Sydor Romicz Waligura та інші – усього 46).

Творчість І.Пасічинського привернула увагу дослідників ще наприкінці ХІХ ст. Першим із них був І.Франко, який зробив критичний огляд його ранньої поетичної творчості й зазначив, що публікації І.Пасічинського заохотили також і його писати художні твори. Про І.Пасічинського згадав й О.Огоновскій у своїй “Історії руської літератури”¹. Напередодні Другої світової війни І.Пасічинським зацікавився І.Филипчак, який звернув увагу на поетичну сторону його творчості². Ґрунтовніші роботи, присвячені спеціально життю і творчості І.Пасічинського, написали К.Зозуляк³ і М.Кріль⁴. Правнучка І.Пасічинського Марта Голубович-Джонс у 2005 р. видала брошуру, яка містить вступну статтю та невелику підбірку поезій І.Пасічинського з публікацій 1870-х рр.⁵

Опрацювання дослідницької літератури показало, що про І.Пасічинського писали узагальнено, переважно повторювали загальновідомі біографічні відомості. Автори також лише констатували, що він записував фольклор і писав ліричні вірші. Ширше вивчення життєвого шляху І.Пасічинського, його наукового й літературного доробку стало можливим на підставі опрацювання рукописних матеріалів.

Метою статті є на підставі нових, переважно документальних матеріалів окреслити основні напрями наукової діяльності І.Пасічинського, передовсім у справі збирання й запису фольклору на бойківській етнографічній території, навести його зразки.

Народився І.Пасічинський у родині священника в карпатському селі Красне на Львівщині. Учився у Дрогобицькій гімназії разом з І.Франком. Упродовж року був в австрійському війську. Після демобілізації повернувся до рідного краю. З батьківською допомогою купив землю в сусідньому селі Задільськ і до кінця свого життя займався там господарством.

Як освічений і грамотний селянин, І.Пасічинський намагався вникнути в усі сфери селянського життя. Зокрема, він ураховував той факт, що селяни часто хворіли з огляду на незадовільний санітарний стан повсякденного побуту, тяжку працю тощо. Звичайно, купувати ліки їм було не під силу й займалися вони самолікуванням, часто дуже невміло. Через те І.Пасічинський народну медицину спробував спрямувати в наукове русло, зокрема в справі використання лікарських трав.

Подвижництво І.Пасічинського серед мешканців задільської громади виявилось й у тому, що він зумів організувати селян, які з нагоди 900-ліття хрещення Руси-України звели церкву, а також збудували чотири млини, відновили старі громадські будівлі. Своєю просвітницькою, добродійною й антиалкогольною діяльністю І.Пасічинський здобув повагу та авто-

ритет серед мешканців села й близького довкілля. У Задільську він заснував “Товариство тверезості”, учасники якого записувалися у т. зв. Золоту книгу тверезості та обіцяли назавжди відмовитися від вживання будь-якого алкоголю. У 1887–1888 рр. членами цього товариства вже було понад 150 задільчан, як чоловіків, так і жінок. Саме завдяки руху тверезості селяни зуміли викупити в євреїв свої заставлені землі⁶.

І.Пасічинський був членом багатьох українських товариств: “Академічного кружка у Львові” (прийнятий 1 жовтня 1874 р.), “Товариства ім. М.Качковського” (прийнятий 7 березня 1876 р.), “Товариства руських академіків “Союз” у Чернівцях, “Народного дому” у Львові (прийнятий 5 вересня 1887 р.). У грудні 1889 р. він став звичайним членом “Просвіти” у Львові, у зв’язку з чим отримав відповідне посвідчення (грамоту) з порядковим номером 4 014, підписане О.Огоновським та К.Паньківським⁷.

Діяльність окремих товариств, їх роль і місце в тогочасному громадському й культурному житті українців І.Пасічинський описував переважно в поетичній формі. Зокрема, у вірші “Поклик з вершин карпатських гір до братів селян і міщан” (1897 р.) він окреслив напрями діяльності Товариства ім. М.Качковського, закликав записуватися туди всіх бажаючих і повідомляв вартість річного внеску⁸.

І.Пасічинський був відомий своїм меценатством, заснував спеціальну фундацію при “Товаристві ім. М.Качковського”, а в 1893 р. – фундацію свого імені на розвиток наукових досліджень. Із цією метою він виділив 10 000 з. р., які поклав на депозит у банку “Славія” в Празі. Наприкінці свого життя на потреби львівської “Просвіти” і “Рідної школи” він подарував по одному моргу лісу⁹.

У процесі тривалої літературно-письменницької, фольклорної, етнографічної праці, громадсько-культурної діяльності І.Пасічинського формувався великий рукописний архів. З плином часу, життєвими негараздами, а також унаслідок Першої світової війни, значна його частина була втрачена.

У 1931 р. залишки цього архіву й бібліотеки син Ярослав передав до музею самбірського товариства “Бойківщина”. Згодом ці рукописи опинилися в Державному архіві Львівської області, де й зберігаються як окремі справи у фонді товариства “Бойківщина”¹⁰. Вони згруповані за хронологічним принципом у 18 папках. За обсягом ці папки неоднакові: найменша з них (справа 3) має лише 55 аркушів, а найбільша (справа 11) – 306 аркушів. З них лише одна (справа 17 а) містить фольклорні тексти – коломийки. У двох справах (8 і 17) є лише часткові записи фольклору. По кілька фольклорних текстів зустрічається також в інших папках, де превалює власна поезія І.Пасічинського.

Усі проаналізовані рукописи – чистовики і чернетки – це тексти, написані тогочасною українською й польською мовами. Переважно автор писав синім і чорним чорнилом, інколи олівцем. Чистові тексти написані більш-менш розбірливим почерком, однак не дуже акуратно, з граматичними помилками (пропущеними буквами, пропущеними чи зайвими розділовими знаками). Деякі аркуші пошкоджені або їх бракує, унаслідок чого відтворити зміст дуже важко або й, здебільшого, неможливо.

Чорнові записи хаотичні, написані на різного роду клаптиках паперу, квитанціях, бланках. Часто на одному аркуші є по кілька текстів, занотованих у різних площинах, і подекуди вони зроблені між рядками іншого тексту, який не належав І.Пасічинському. Причому систематизувати такі записи дуже важко: архівіст механічно пронумерував наявні аркуші так, як вони йому потрапляли під руку. Більше того, чернетки написані почерком, який дуже важко відчитати. Наявні скорочення слів, часто до одної букви, деякі слова та їх частини пропущені, як це видно з аналізу віршованої чи пісенної ритміки.

Серед рукописів І.Пасічинського є його шкільні конспекти, власна поезія, публіцистика, зібраний ним фольклор, а також записи про громадське й культурне життя в Задільську та матеріали до ведення власного господарства і його сусідів тощо.

Послідовний перегляд усіх відкладених документальних матеріалів свідчить, що невелику їх частину складають записи бойківського фольклору. І.Пасічинський його не паспортизував, що значно ускладнює локалізацію його збирацької діяльності. Дату й місце запису зафіксовано лише в поодиноких випадках. Установити належність текстів різним інформантам мож-

на, лише ґрунтуючись на аналізі мовленнєвих особливостей кожного окремого тексту, які передані досить точно. Непрямою вказівкою на місцевість, де І.Пасічинський записував твори, може служити згадка в записах фольклорних текстів топоніміка: села Красне, Сможе, Дзвенів, Мохнате, гора Магура. Іншими словами, місцевість більш-менш локалізована південно-східною частиною Турківського та західною частиною Сколівського районів Львівської області.

Серед записів І.Пасічинського велику тематичну групу складають коломийки – жанр української пісенної мініатюрної лірики, яка генетично й ритмомелодійно пов’язана з однимим народним танцем. Він найбільше популярний у південно-західній частині України, а саме на Бойківщині, Гуцульщині, Покутті, Закарпатті й Буковині. Усього виявлено понад 1 700 записаних ним текстів коломийок. Уважне відчитання, аналіз фрагментарно збереженої нумерації дозволяє припустити, що записів коломийок могло бути не менше ніж 4 000. Це досить велике число, оскільки відомо, що І.Франко зібрав і записав понад 1 300 зразків коломийок¹¹.

З чималого зібраного матеріалу був опублікований лише мізер у часописі “Учитель”. Це сім дворядків, згрупованих у дві строфи по два рядки й одну строфу із трьох дворядків. Усі вони об’єднані тематично у в’язанку й подавалися як цілісний текст¹². Ця публікація свідчить, що І.Пасічинський зацікавився народною творчістю ще в 17-літньому віці.

Давніми танцювальними піснями у фольклорному репертуарі є шумки – одно-двострофові пісеньки з ритмом у такті 2/4 і силабо-колінною структурою 4(4/4)¹³. Шумки І.Пасічинський записав на території сучасних Дрогобицького, Сколівського районів Львівської області, Верховинського району Івано-Франківської області та на Закарпатті (Мараморощина). Серед його рукописів виявлено 37 текстів шумок. Однак, зі зробленою ним і почасти збереженої нумерації можна припустити, що І.Пасічинський записав не менше, як 64 тексти шумок: тексти під номерами 19–41 відсутні¹⁴.

У Задільську, Красному, Довжках і Майдані І.Пасічинський записав 14 творів, які назвав шумами. При цьому зазначав, що в інших місцевостях він творив такого жанру не зустрічав. Наявні серед рукописів тексти записані олівцем і є чернетками:

У суботу та й недѣлю
Дрьоботавъ я на весѣлю
Въ понедѣлокъ на игронцѣ
А въ вѣвторокъ у коршмонцѣ.
Затягъ я фай хлопя
Иваня мае на имя¹⁵.

Серед численних рукописів поезій є впорядкована І.Пасічинським у 1920 р. група текстів під назвою “Коломийки і шумки”. Серед них автор виділив твори, які назвав “Козиками”:

Або мене мамо любіть,
Або мня набийте,
Або мене перед дурнем
У плахту завийте;
Не буду тя доню бити,
Ніяко карати,
Не буду тя за дурака
Замуж віддавати.

Не раз мені говорили
Моя мамка й татко:
Постели си доню добре,
Будеш спати мятко;
Як я собі постелила?
Сказати не смію,
Вибралам си волоцюгу
Мало не здурію¹⁶.

Як видно з аналізу пісенної ритміки, ці твори є коломийками. Однак записані вони у вісім рядків, хоча І.Пасічинський завжди записував коломийки у два рядки.

Цікавим фактом в історії української фольклористики є згадка І.Пасічинського про латориці, які побутували на території сучасного Закарпаття. Відомості про них у дослідницькій літературі наразі відсутні, а їх тексти досі не опубліковані. Сам збирач стверджував, що станом на кінець 1880-х років йому не доводилося зустрічати опублікованих текстів цього жанру, незважаючи на їх велике поширення: “Латірки, латориці, яких ще до тепер у нашій словесності ніде в жоднім збірнику між народними піснями не зустрічав, а велику їх кількість можна назбирати в Угорській Русі...”¹⁷.

І.Пасічинський визначав твори цього жанру як половину шумки, яка є завершеним твором. Також він намагався встановити походження назви цього жанру. Його він виводив із села Латориця на Закарпатті, де вони, імовірно, вперше з’явилися. При цьому він засумнівався, що твори цього жанру поширені на всій території Закарпаття, оскільки не вюди їх зустрічав. Щодо вживання, то латориця за ритмомелодикою дуже подібна до коломийки й виконує практично таку саму функцію. На жаль, серед записів І.Пасічинського жодного зразка латориці не збереглося.

Окрему групу серед записаного І.Пасічинським фольклору складають паремії – малі прозові й віршовані образно-афористичні твори. До них належать приказки, прислів’я, примовки, загадки, народні прикмети, вітання, побажання, подяки, формули ввічливості, дотепи, жарти, скоромовки тощо. І.Пасічинський не виділяв окремо приказок та прислів’їв і вживав термін приповідки. Серед його записів є 53 приповідки. За сучасною жанровою класифікацією їх можна віднести до прислів’їв, як-от “Мудрий і по зорях вичитає правду”. Проглянувши зміст записаних паремій, можна зробити висновок, що І.Пасічинський цікавився переважно приповідками повчального змісту. Така зацікавленість, можливо, була зумовлена його громадською роботою. Дослідник звертав особливу увагу на ті тексти, які могли придатися йому в просвітницькій діяльності:

Не друкуй, не пиши, лишь правду мовь, не бреші.
 Чи вь хатѣ чи вь палатѣ не забувай о братѣ.
 Хто воркомъ потрусить той выграти мусить.
 За азбуку на руку золотѣ числять
 Азь-буки вь рукахъ держить, тому жь передь нимъ цѣлий свѣт дрожит.
 Боится науки, гей жидѣ солонины.
 Вчися Йвасю конче, бо Йванѣ не схоче!¹⁸.

Певне місце серед записаного І.Пасічинським фольклору посідають загадки. За змістом цей жанр має лаконічну форму хитромудрого прямого або непрямого запитання, опису, віршички чи вислову, які різними видами метафори, алегорії, ускладненим паралелізмом зображують предмет, захований для відгадування. Зміст і поетика загадок надзвичайно різноманітні й багаті, це своєрідна енциклопедія народного образного мислення. Практично нема речей, про які б не було загадок: про явища природи, знаряддя праці, житло, хатні речі й кухонне начиння, свійських і диких тварин, птицю, рослинний світ, будову людини (очі, вуха, ніс, зуби, язик, руки, пальці тощо) та її інтелектуальну сферу діяльності (розум, освіта, книга, письмо, навчальне приладдя та ін.)¹⁹. Записуючи загадки, І.Пасічинський розумів, що вони є засобом кмітливості, уваги, стимулюють увагу дитини в процесі пізнання нею дійсності, мають певні виховні функції. Тому не випадково декілька із цих загадок він опублікував, зокрема в часописі “Ластівка”. Проте більшість із записаних ним текстів досі залишається в рукопису.

Загадки тісно пов’язані з повсякденною діяльністю людини і за змістом охоплюють різні сфери природи та ставлення до неї людей. Із записаних І.Пасічинським текстів чимало мають форму простого запитання або шаради-головоломки й містять відповіді. Окремі з них таких відповідей не мають. За змістом деякі із загадок є розгорнутими метафорами, як-от:

Ходить фенечка
 Та маленечка
 Отъ краю до краю
 По синѣмъ обрусѣ
 По зеленѣй луцѣ

По небеснѣмъ плаю.

(Зірниця).

Багато текстів стосується самої людини, будівель, житлових приміщень і пов’язаного з ними повсякдення:

Ой на горѣ гай
 Не сѣяный, не садженный
 Зѣ первѣ вѣку сотвореный...
 Подѣ нимѣ молочай
 То нетравочка, муравочка
 Всеи земли подобочка
 Подѣ нимѣ зновѣ сапай
 Зѣ уроду бузѣ зубый
 Табачникѣ любый...
 Пониже хапай,
 Що вхопить вѣ пасть
 Вже не ѳтдасть

(Голова, волосся, брова, ніс і губа).

Зѣ верха бѣльѣ
 А вѣ серединѣ
 Черно та й темно
 Якѣ вѣ домовинѣ.

(Комин).

Через загадку діти глибше пізнавали природу. З огляду на оточуючі ліси, їх продукти харчування, зокрема гриби, вчилися розрізняти серед них їстівні й отруйні. Наприклад, одна із загадок застерігає щодо мухомора:

Червоного упира
 Вѣ лісѣ пѣдѣ смерековѣ
 Оминають всѣ живѣ
 Со страхомѣ зѣ далека,
 Добр и злѣ духи,
 Брендали и мухи.
 Бо хтобѣ ся до него приближивѣ
 Бѣльѣбѣ вѣ свѣтѣ вже не живѣ.

У загадках про тваринний і пташиний світ фігурують передовсім представники свійської фауни, які здавна відігравали важливу роль у житті людини:

Иде капларѣ по передѣ,
 За нимѣ войско вѣ слѣдѣ,
 За войскомѣ вѣйскомѣ зновѣ маркотанки,
 А за ними дѣдѣ.

(Індик, кури і качур).

Багато носивѣ,
 Золото возивѣ,
 И ниву оравѣ,
 На войнѣ бувавѣ,
 Тепер за то всѣ,
 Великѣ й малѣ
 Зѣ мене ся смѣють,
 Злѣ ѣсти дають
 Тай дуракомѣ звутѣ.

(Осел)²⁰.

Згадуються також дикі тварини, з якими люди часто зустрічалися й знали їх прикметні повадки. Найбільше таких записів стосується вовків, які на полонинах чи навіть у господарських будівлях чинили людям шкоду:

Заб'єгъ гривко зъ л'ьса
Межъ бородачъ.
Ухопивъ одного
Тай шустъ зъ нимъ въ корчи.
Жинтичникъ хотъ бачивъ.
Кричавъ та не б'єгъ.
Бо знавъ що не б'ємитъ,
Бо шкодовавъ н'огъ.

(Вовк, кози, пастух)²¹.

Цікавими для дослідників весілля є записана пісенна частина весільного обряду. Можливо, І.Пасічинський записав повний текст, але в рукописах збереглися лише його фрагменти. Незважаючи на уривчастість, вони дають певне уявлення про сам процес весільної церемонії щонайменше впродовж двох днів. Так, він писав, що на час приходу весільних гостей дівчата й дружки заплітають коси молоді, інші приносять квіти та барвінок і сплітають вінок для молоді. Записав він також приспівки й до головного весільного хліба – коровай – і пісні, пов'язані з приходом молодого й приготуванням наречених до шлюбу. Цей запис І.Пасічинського доцільно навести дослівно:

Короваєво тісто, везлося через місто.

Ой так воно ся зняло (двічі), що місто поваляло.

Тоді свашки роздають коровай, молода бере хустину в руки і в кориті щипає потрохи тісто на всі чотири боки, а тоді вже беруть тісто і вирабляють коровай та книші триголькі з бульбою для музикантів. Співають: “Пече ся коровай пече, румянец на ся мече”. А та господиня, що сажала коровай, мие руки від тіста та гладить дівчат мокрими руками по твари і приговорює: “щобисся скоро віддавала”. Музика грає, а чотири старосціни, що саджали коровай, танцюють в округ кухні, самі, поодинокі.

Потім приходять молодий, витаєся весело до п. старости: “Добрий вечер пане Веселовский, як ся маєте”. “Витаємо вас, сто миль за хвилю” відказує староста а дружба також всяке мудрує. Потім молодий засідає за стіл коло молоді і коло старости, подають горівку, хліб, сир, а музика грає, а молодь танцює. Молодий приносить молодій нові черевики, а вона дає йому нову, ладну сорочку²².

Танцюють до третьої години вночі, співають всяке а над діднем всі розходять ся. Трохи спочивають а потім приготують молодих до шлюбу. Молода спати мусить таки з вінком, з розпущеним по плечах волосю. Сходяться всі та виражають молодого з дружбаю та боярами. Старосціни ладкають:

“Мій любий татунейку (двічі) велика війна йде.

Хотіли мя звоувати, і мене с собов взяти”.

“Ма любя Марусенько, гдеж би тя ісховати?

До нової коморойки, межі краснії панойки,

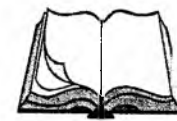
Би тебе мож спізнати (двічі) бо твоя головонька (?)

Барвінком намаєна, золотом подунена (?)”

Як прийде молодий зі своєю свитою і музикою, стають всі на дідинці, а молодий стає під віно та повідає, що тут єст моя Маруся, щоби його пустили до хати, бо вона схована в коморі. Йому відповідають: “Єй тут такої нема – ми тобі покажемо”. Беруть одну дівчину і показують через вікно. “То тота?”

Молодий: Не тота! Так кілька дівчат аж приводять Марусю. Молодий кричить що тота і таки через вікно витягає її до себе, а тоді всі входять до хати, родичі засідають на лавку до благословенства (як нема родичів, то тетки або бабка). Молода кланяєся до них²³.

Серед рукописів І.Пасічинського є кілька текстів записів народних пісень. Зокрема, варіант пісні “Туман, туман долинами”, озаглавлений як “Гірняк на Поділліу”²⁴ та уривок із

твору “В славнім місті у Ильвові...”, який за жанром є баладою²⁵. І.Пасічинському також належить запис тексту, який він назвав “Пісня народна Великопостна”, де описано зраду і смерть Юди. За стилем вона подібна до церковних страсних пісень і була опублікована в “Новому народному коляднику”²⁶. У цій же збірці вміщено два тексти колядок під заголовком “Коляди патріотичні”. Фактично, це два варіанти одного й того ж твору. Імовірно, це авторська пісня, яка стала народною. На перше вказує зміст колядки, що нагадує поему на історичну тему, скласти яку могла освічена й ідеологічно свідомо особа. Описано період від хрещення Русі до падіння Галицько-Волинського князівства, тоді як класична колядка описує одну конкретну подію, і її хронотоп досить вузький. До того ж для колядки характерний однаковий рефрен для кожного рядка, тоді як у першому варіанті після кожного рядка він інший: “ой Боже”, “гей Боже”, “дай Боже”, “жаль Боже”, “сум Боже”, “мой Боже”, “гой Боже”, “так Боже”²⁷. На фольклоризацію виразно вказує наявність двох варіантів, що є однією з основних ознак фольклору. У другому варіанті рефрен уже однаковий, а зміст більш спрощений.

Збереглися також окремі матеріали, які свідчать про І.Пасічинського як теоретика фольклору. Викликають зацікавлення його два варіанти коментарів до записаних текстів коломийок. Вони невеликі, але інформаційно насичені. Перший із них містить дві з половиною сторінки тексту, викладеного на папері формату А4, і має не лише наукове, але й національно-патріотичне спрямування. У ньому автор подав роздуми про важливість української пісні, проілюстрував текстами. Він писав, що народна пісня відіграє велику роль у збереженні української мови в умовах чужинського панування, а самі пісні “стояли, стоять і будуть стояти на сторожі нашої руської мови, нашої рідної батьківської мови, вони її підтримували і підтримують, оберігали, оберігають і будуть оберігати і прикрашувати та розвивати доки не розцвіте мов райський цвіт”²⁸.

І.Пасічинський уважав, що народні пісні є найціннішим скарбом народу й обов'язком кожної свідомої людини є зберігати народну пісню. “Хто цурається пісні народної, той цурається народу, її творця, а хто народом своїм гордує, той не гідний не литше членом великої руської родини, але навіть людиною називатися...”²⁹. Народну творчість він пов'язував з ментальністю її носіїв. Зокрема, він писав, що “угорський Русин любить все коротке. Одяг у нього короткий ... так же коротка і його рідна співанка, яку він любить понад усе на світі...”

Другий варіант коментарів за змістом значно інформативніший, хоча й не проілюстрований текстами. Невеликий його фрагмент майже дослівно повторює перший варіант. Зі змісту довідуємося, що цей коментар задумувався як передмова до якогось конкретного великого збірника народних пісень. У повному вигляді він не зберігся, так само нічого не відомо й про його назву. Із цього приводу І.Пасічинський писав, що “великим назвав я його тому, що досі не маємо більшого збірника народних пісень... , тепер приготую на три томи, а дальше буду намагатися їх збільшувати”. Далі І.Пасічинський зазначив, що зацікавився народною творчістю ще в шкільні роки, коли “... першими моїми вправами у писанні були народні пісні...”³⁰.

Найбільшу кількість коломийок він записав у Самбірському, Стрийському, Бережанському, Сяніцькому й Коломийському округах, тобто на території сучасних Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей та етнографічної Лемківщини, що тепер у Польщі. За відомостями фольклориста, він мав певні труднощі під час записування: часто вдавалося записати тільки частину коломийки, через що мусив переглядати інші свої записи й шукати подібні до них.

Усебічний аналіз коментарів І.Пасічинського в порівнянні з рукописними текстами дає підстави вважати, що він підготував тритомний збірник народних пісень. З нього збереглися лише окремі тексти, здебільшого в чорновиках. Самі ж коментарі є найґрунтовнішою спробою І.Пасічинського методологічно опрацювати зібрані фольклорні матеріали. Ця передмова є важливим і чи не єдиним джерелом, що розкриває погляди І.Пасічинського на народну творчість, виявляє місце фольклору в його житті й пояснює мотиви його фольклористичної діяльності. Він тісно пов'язував фольклор і життя суспільства, визначав народну творчість як обов'язковий елемент національної свідомості українця. У цьому контексті його фольклористична діяльність органічно є частиною суспільно-політичної.

Унесок І.Пасічинського в українську фольклористику передовсім у тому, що він зафіксував чималий корпус бойківських коломийок, які співали наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Йому також належать спроби методологічного опрацювання зібраного матеріалу. Записи І.Пасічинського можуть бути корисними для вивчення коломийок як жанру, а також для мовознавців, зокрема діалектологів.

1. Огоновський О. Історія літератури руської / О. Огоновський. – Л., 1889. – Т. 2. – С. 719.
2. Филипчак І. Соловейко Бойківщини / І. Филипчак // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Л., 2003. – Вип. 3. – С. 70–81.
3. Зозуляк К. Ізидор Пасічинський / К. Зозуляк // Науковий вісник музею Івана Франка у Львові. – Л., 2003. – Вип. 3. – С. 45–56.
4. Кріль М. Ісидор Пасічинський – подвижник культурно-національного життя в українському Підкарпатті / М. Кріль // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Л., 2005. – С. 540–548; Його ж. Ісидор Пасічинський у громадсько-культурному житті бойківської Верховини // Літопис Бойківщини. – Самбір, 2007. – Ч. 1. – С. 59–73.
5. Голубович-Jones М. Ізидор Пасічинський. Поет, меценат, фольклорист Бойківщини, званий соловеем Верховини (1853–1930) / М. Голубович-Jones. – Л., 2005.
6. Кріль М. Ісидор Пасічинський у громадсько-культурному житті бойківської Верховини / М. Кріль. – С. 62.
7. ДАЛО. – Ф. 1245, оп. 3, спр. 2, арк. 17.
8. Иллюстрированный календарь Общества им. Михаила Качковского на годъ... 1897. – С. 123–125.
9. Смерть народного поэта і патріота [Некролог] // Новий час. – 1930. – Ч. 109. – 26 верес.
10. ДАЛО. – Ф. 1245, оп. 3, спр. 1–18.
11. Дей О. Поетична панорама народного життя / О. Дей // Коломийки в записках Івана Франка. – К., 1970. – С. 6.
12. И. П. [Пасічинський І.] Малый словарь бойківсько-руських слів, уживаних в щоденній бесіді / И. П. // Учитель. – 1872. – Ч. 33–37.
13. Українська фольклористика : словник-довідник. – Л., 2008. – С. 368.
14. ДАЛО. – Ф. 1245, оп. 3, спр. 1, арк. 44–45.
15. Там само. – Арк. 49.
16. Там само. – Спр. 8, арк. 8.
17. Там само. – Спр. 17, арк. 277.
18. Там само. – Арк. 63, 82, 84.
19. Українська фольклористика... – С. 136.
20. ДАЛО. – Ф. 1245, оп. 3, спр. 1, арк. 68.
21. Там само. – Арк. 68.
22. Там само. – Спр. 16, арк. 134.
23. Там само. – Арк. 135.
24. Там само. – Спр. 1, арк. 47.
25. Там само. – Арк. 57.
26. Новый народный колядникъ. – Коломыя, 1887. – С. 84–88.
27. Там само. – С. 78–80.
28. ДАЛО. – Ф. 1245, оп. 3, спр. 17а, арк. 61.
29. Там само. – Спр. 17а, арк. 62.
30. Там само. – Арк. 276–277.

The main biographic information about the little known Ukrainian folklorist, ethnographer, poet and public man Isydor Pasichynskiy (1853–1930) is told in this article. The folklore, collected by him and resides in his personal archive is described. The main attention is paid onto such genres as kolomyika, shumka, latorytsia, kosityka and proverb.

Key words: *Halychyna, Boykivshchyna, Ukrainian folklore, folklore studies, Isydor Pasichynskiy.*

УДК 94 (477.83/.86) “1890–1895”

ББК 63.3 (4 Укр) 52

Ірина КОСАР

ВОЛОДИМИР ОХРИМОВИЧ – СПІВОРГАНІЗАТОР ТА ІДЕОЛОГ РУХУ “МОЛОДИХ” РАДИКАЛІВ (1890–1895 рр.)

У статті досліджено процес формування світогляду В.Охримовича та його участь у радикальному студентському русі в Галичині. Основну увагу звернуто на ідеологічну, публіцистичну й організаційну діяльність у складі “молодого” крила Русько-української радикальної партії, взаємовідносини із представниками “старшого” покоління радикалів. Проаналізовано також основні аспекти еволюції суспільно-політичних поглядів діяча.

Ключові слова: *В.Охримович, “молоді” і “старші” радикали, Русько-українська радикальна партія, програма, журнал “Народ”.*

Вирішення гострих суспільно-політичних, ціннісно-орієнтаційних проблем, що постали перед Українською державою на сучасному етапі, неможливе без глибокого наукового вивчення й переосмислення досвіду політичної структуризації та ідейного становлення національного суспільства, нагромадженого видатними діячами української історії та, безперечно, засвоєння цього досвіду сучасною владною елітою. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує несправедливо забута й досі малодосліджена постать визначного громадсько-політичного діяча західноукраїнських земель, журналіста, ученого, адвоката за фахом Володимира Охримовича (1870–1931). Він належав до нової генерації української галицької інтелігенції, що вийшла на історичну арену в останньому десятилітті ХІХ ст. і відіграла значну роль, за термінологією історика І.Лисяка-Рудницького, у модернізації національного руху¹. З іншого боку, студентські роки, активна участь в українському радикальному русі в Галичині в зазначений період мали вирішальний вплив на формування світогляду В.Охримовича та становлення його як громадсько-політичного діяча й публіциста.

Проблема місця й ролі В.Охримовича в суспільно-політичному житті Галичини першої половини 90-х років ХІХ ст. досі не була предметом спеціального дослідження, а висвітлювалась епізодично й опосередковано. Окремі аспекти участі діяча в процесі заснування та перших кроках Русько-української радикальної партії знайшли відображення в працях сучасних українських істориків О.Жерноклеєва², М.Кугутяка³, І.Гурака⁴ та зарубіжних – Дж.-П.Химки⁵, Р.Томчика⁶ та інших. Окремо варто відзначити статтю Я.Грицака⁷, в якій у контексті аналізу діяльності групи “молодих” радикалів розкрито особливості формування світогляду В.Охримовича, його вплив на вироблення ідейних та організаційних засад радикального руху й утворення партійної структури українського політичного життя в Галичині.

Метою статті є дослідження внеску В.Охримовича як одного з лідерів “молодого” крила радикального руху в процес створення, ідейно-організаційне становлення та розвиток Русько-української радикальної партії в 1890–1895 рр.

Володимир Охримович народився 27 травня 1870 р. у селі Велдіж Долинського повіту на Станіславщині в національно свідомій сім’ї сенечівського священика Юліана Охримовича⁸. Як сам зазначає в автобіографії, саме з родинного середовища він виніс “руський дух” і стійкі патріотичні переконання⁹.

На формування світогляду В.Охримовича мало вплив навчання у Стрийській гімназії (1881–1888 рр.), зокрема уроки вчителя української і польської мови та літератури Костя Горбала, який сприяв розвитку в нього “критичного і філософського способу мислення, а також інтересу до руської справи”¹⁰. У своїх спогадах про ті роки В.Охримович зауважує, що вже тоді цікавився політикою й навіть називає себе соціалістом, хоча зізнається, що “ще добре не розумів, в чім лежить суть соціалізму”¹¹. Таке певною мірою некритичне сприйняття соціалістичних ідей можна пояснити тією обставиною, що в другій половині 1880-х – на початку 1890-х років вони відігравали роль своєрідної всеєвропейської інтелектуальної моди та всіляко популяризувалися серед української молоді.

Остаточна кристалізація соціалістичних поглядів В.Охримовича відбулася під час навчання у Львівському університеті (1888–1893 рр.) – упродовж року на філософському, а потім на юридичному факультеті. Познайомившись із роботами європейських учених-позитивістів Г.Спенсера, І.Тена, Т.Бокля, Л.Моргана, Е.Тейлора, а також працями К.Маркса, Ф.Енгельса та їх послідовників – П.Лафарга, К.Каутського, М.Зібера, він став прихильником марксизму, який визнавався сучасниками науковим соціалізмом¹². Крім того, значний вплив на В.Охримовича свого часу мали ідеї І.Франка та М.Драгоманова¹³, а особливо його особисте знайомство з І.Франком у 1888 р. та подальша спільна громадсько-політична діяльність¹⁴.

Зазначимо, що формування суспільно-політичних поглядів В.Охримовича припало на другу половину 80-х – початок 90-х років XIX ст. У той період український національний рух у Галичині складався із трьох течій – народовської, старорусинської (русофільської) і радикальної (соціалістичної). Що стосується останньої, то поширення соціалістичних ідей серед галицької інтелігенції бере початок із середини 1870-х років під проводом І.Франка, М.Павлика, О.Терлецького та інших, що перебували під значним ідейним впливом М.Драгоманова. Однак соціалізм першого покоління українських радикалів (пізніших “старших” радикалів), яке поділяло драгоманівський ідеал федеративної побудови суспільства, пріоритет соціального визволення над національним та прагнуло пристосувати теорію соціалізму до аграрної Галичини, мав немарксовський, народницький характер. На противагу їм молодша генерація українських соціалістів-радикалів, серед яких був В.Охримович і його товариші – студенти М.Ганкевич, Є.Левицький, В.Будзиновський, Ю.Бачинський, О.Колесса, Є.Вацик, Л.Лопатинський, Д.Лукачович та інші¹⁵ (так звані “молоді” радикали, або “національні радикали”, як вони самі себе називали), належала до соціалістів-марксистів та українських націоналів¹⁶, поєднуючи свої марксистські погляди з більш радикальним підходом до вирішення національного питання. В.Охримович, який уже тоді проявляв нахил до наукової діяльності, серед цієї групи українських студентів зажив слави найкращого знавця марксизму (товариші говорили, що він знає цілий “Капітал” К.Маркса напам’ять)¹⁷.

Молоде покоління українських соціалістів наприкінці 1880-х років не мало своєї громадської чи політичної організації¹⁸, тому В.Охримович, як і його товариші-радикали, спирався у своїй діяльності на студентське товариство “Академічне братство”, серед членів якого переважали представники радикального напрямку. Тут йому, активному члену виділу (керівного органу), а в 1890–1891 рр. голові товариства, довелося вступати в гостру ідейну боротьбу з репрезентантами консервативної народовської течії¹⁹. Крім того, В.Охримович активно працював у польському студентському товаристві “Czytelnia naukowa” – головному осередку соціалістичного руху у м. Львів²⁰.

Дебют В.Охримовича на політичній арені був пов’язаний зі співпрацею в журналі “Народ”, який з 1 січня 1890 р. почали видавати І.Франко та М.Павлик із метою підготовки створення “демократично-поступової партії”²¹. Характерно, що він стартував із вихідної позиції, яка перегукувалася із поглядами І.Франка на початку його політичної кар’єри: обидвох не вдовольняла традиційна політика старшого покоління українських діячів. На сторінках “Народу” В.Охримович виступив зі статтею “Кілька критичних думок про жите та розвій галицько-руської інтелігенції”²², в якій, як і 22-річний І.Франко у схожій за змістом праці “Критичні письма о галицькій інтелігенції”, опублікованій 1878 р.²³, дійшов невтішних висновків про низький рівень самосвідомості та освіти української інтелігенції в Галичині. Критикуючи аполітичність, клерикально-консервативний світогляд та етнографічно-мовні суперечки народів і русофілів, він справедливо констатував, що в галицькому суспільстві “партії творяться не на підставі відмінностей поглядів щодо найважливіших питань культурних і суспільних, але на підставі того, чи хто уживає м’якої чи твердої правописи”²⁴. Публікація викликала неабиякий резонанс в краю²⁵.

В.Охримович у складі групи “молодих” радикалів разом з І.Франком та М.Павликом виступив одним з ініціаторів створення першої української політичної партії європейського типу – Русько-української радикальної партії (РУРП), був серед порівняно нечисленного (близько трьох десятків осіб) кола присутніх на її установчому з’їзді у Львові 4–5 жовтня 1890 р.²⁶. Зазначимо, що від самого початку існування партії між “молодими” радикалами – марксистами

та “старшими” – народниками були суттєві ідейні розбіжності, які яскраво проявилися вже під час прийняття програми. У зв’язку із цим, програма РУРП була формально поділена на “максимальну” й “мінімальну” частини, перша з яких здебільшого відображала погляди “молодих”, друга – “старших”. Максимальна частина, співавтором якої був В.Охримович разом з Є.Левицьким та М.Ганкевичем, а редактором – І.Франко, вимагала “переміни способу продукції згідно зі здобутками наукового соціалізму”, тобто “колективного устрою праці і колективної власності средств продукційних”²⁷. Однак великого практичного значення в діяльності РУРП максимальна частина не мала. Більше того, їй, по суті, суперечила значно більша за обсягом мінімальна частина, яка передбачала проведення ряду реформ із метою стримання пролетаризації селян та зміцнення індивідуальних селянських господарств²⁸.

Щодо національного питання, то пропозиція соратника В.Охримовича В.Будзиновського, щоб у максимальній програмі задекларувати прагнення до створення незалежної української держави, а в мінімальну ввести положення про поділ Галичини на східну (українську) та західну (польську) частини, була піддана критиці з боку І.Франка, М.Павлика та С.Даниловича²⁹. У кінцевому підсумку в програму було внесено положення про розширення автономних прав Галичини та піднесення національної свідомості українського народу³⁰. Таким чином, програмні засади РУРП лише частково враховували погляди “молодих”, які одразу почали домагатись їх ревізії.

Очевидно, сила авторитету І.Франка не дозволила В.Охримовичу, як і решті “молодих” радикалів, підтримати на з’їзді пропозицію товариша, за якою, за словами В.Будзиновського, “не піднеслась жадна рука”³¹. Однак пізніше в рецензії на опубліковану під заголовком “Культурна нужда австрійської Русі” доповідь В.Будзиновського В.Охримович, солідаризуючись з автором щодо обумовленості економічної відсталості Галичини її політичною залежністю, “чого доси галицькі русини ніяк поняти не годні”, підтримав теоретично обґрунтовану ним національно-політичну програму³².

Разом із тим В.Охримович, як уже зазначалося вище, займав критичну позицію стосовно традиційної діяльності народівців і русофілів, різниця між якими на практиці зводилась до вживання різної літературної мови (народовці – української, а русофіли – “язичія”), правопису (відповідно “фонетики” чи “етимології”) тощо. На противагу їм він у своїх публіцистичних статтях від імені радикальної молоді декларував, що радикали не трактують ці засоби ідентифікації місцевого населення як “народні святощі”, вживаючи українську мову й використовуючи фонетичний правопис лише з раціональних мотивів³³. Більше того, у відповідь на проголошення народовським лідером Ю.Романчуком у листопаді 1890 р. програми польсько-української згоди, львівська радикальна молодь рішуче виступила із прилюдним протестом проти антинародного, недемократичного, клерикального та угодовського характеру такої програми, під яким серед підписаних був і В.Охримович³⁴.

Зауважимо, що вже від самого початку існування РУРП В.Охримович виділився як провідний ідеолог групи “молодих” радикалів. Виходячи з невідповідності партійної програми світогляду “молодих”, він у серпні 1891 р. опублікував у “Народі” анкету в справі перегляду програмних засад, яка виносилась на обговорення на другий з’їзд РУРП. В анкеті подавалась низка питань, які були предметом ідейних суперечок між “молодими” та “старшими” радикалами: світоглядні засади, вектор економічного розвитку, соціальна опора радикального руху, майбутній суспільно-політичний устрій, національне самовизначення, ставлення до греко-католицького духовенства тощо³⁵. Піднята в публікації одна з найбільш принципових і дискусійних проблем – ідея національної державності (так зване “право державне руське”) була піддана критиці з боку М.Драгоманова, який віддавав перевагу автономії дрібних адміністративних одиниць та громад у межах Австрії, вважаючи австрійську конституцію гарантом національних прав українців³⁶. З критичними поглядами М.Драгоманова на більшість положень анкети солідаризувалися І.Франко³⁷ та М.Павлик³⁸. У поясненні до анкетних питань В.Охримович звернув увагу на головну причину розходжень між обома поколіннями радикалів – різницю у світоглядах, оскільки “молоді” радикали стояли на матеріалістично-еволюційних ідейних позиціях, що кваліфікувались автором як прогресивні й наукові, а “старші” – на “неконсеквентних” (непослідовних) і “ненаукових” ідеалістично-еволюційних, які відрізнялись від перших визнанням абсолютних ідеалів та прагненням до будівництва задалегідь раціонально сконструйованого нового суспільного ладу³⁹.

На II з'їзді РУРП 3–5 жовтня 1891 р. В.Охримович виступив із відповідною доповіддю на тему ревізії програми, однак “старші” навмисне зволікали в цій справі, в результаті чого рішенням більшості голосів питання про програму не було поставлене на порядок денний. Натомість його обрали у склад комісії, яка повинна була підготувати новий проект програми для розгляду її на наступному з'їзді⁴⁰. Утім, у першій половині 1890-х років “молодим” радикалам не вдалося провести перегляд програмних засад РУРП у бажаному для них напрямі.

Свою позицію щодо важливих питань – соціально-економічного, релігійного, міжпартійних відносин, що залишалися головним джерелом ідейного протистояння між двома групами, В.Охримович з'ясував у листі до з'їзду делегатів радикальної партії у м. Станіславів (22 січня 1893 р.), на який він, не зважаючи на запрошення, не міг з'явитись через особисті причини. У зверненні він гостро критикував відсутність соціалістичних засад як у теоретичних підвалинах РУРП – у максимальній програмі вони тільки формально задекларовані, а економічна частина програми-мінімум ідентична з народовською та русофільською, так і в практичній діяльності – “радикали ані не пропагують, ані не популяризують соціалістичних тенденцій”. Тому адресат робить висновок, що “ми (радикали. – *І.К.*) строїмося в соціалістичне пір'є, а не єсьмо де-факто соціалістами”⁴¹. Крім того, В.Охримович звинуватив радикалів у неспроможності адекватно реагувати на суспільні виклики, про що свідчили відсутність належної уваги до нагальної проблеми еміграційного руху галицьких селян до Росії, “млаві” виступи проти священників та дідичів. Необхідність корекції політики РУРП, на його думку, була очевидною: “Коли партія радикальна остане, як і доси мертвою на полі економічнім, то не пророкую єї будучности і животности”⁴².

У дусі соціалістичної ідеології В.Охримович соціальною опорою радикального руху вважав сільський пролетаріат, рекомендуючи членам партії звернути більшу увагу на агітацію серед цього прошарку та його інтереси⁴³. З такою позицією не погоджувалися “старші” радикали. Так, І.Франко на одному з пізніших з'їздів РУРП заявив, що “з Lumpenproletariat-у не сотворимо партії”⁴⁴.

Щодо внутріпартійних протиріч із приводу ставлення до греко-католицького духовенства, то В.Охримович зайняв компромісну позицію. У листі він, з одного боку, погоджувався з М.Павликом, що “було би фатально, коли би для оборони попівства радикали з'єдналися з народовцями і кацапами (русофілами. – *І.К.*), а ще фатальніше було би, коли би єдність і солідарність партії розбилася через оборону попів”⁴⁵. Ішлося, насамперед, про зініційовані “молодими” радикалами віденські збори галицьких українців усіх політичних сил 25 грудня 1892 р., які прийняли резолюцію з критикою надісланого напередодні листа галицького намісника К.Бадені, що піднімав проблему масової еміграції галицьких селян до Росії, викликану, на його думку, недбальством і байдужістю греко-католицьких священників до морального і релігійного падіння селян⁴⁶. З іншого боку, В.Охримович наполягав на тому, що важливішим і потрібнішим є рух “аграрний антидідичівський”, ніж ініційований М.Павликом “антипопівський”, бо “панидідичі – се кляса більше могоуча, як попи”⁴⁷.

Додамо, що на відміну від “старших” радикалів, які протягом першої половини 1890-х років брали участь у переговорах із народовцями і русофілами щодо об'єднання дій трьох політичних сил, В.Охримович у зверненні до делегатів станіславівського з'їзду підкреслив, що вважає консолідацію самої радикальної партії ціннішою й кориснішою, ніж порозуміння з іншими партіями⁴⁸.

З вищевикладеного можемо стверджувати про незаперечний факт активності В.Охримовича у вирішенні проблем радикального руху, його почуття обов'язку та відповідальності по відношенню до партії. Між тим, він 1893 р. закінчив навчання у Львівському університеті й упродовж 1893–1894 рр. проживав у рідному селі Сенечів⁴⁹, тому відтоді фізично не міг брати такої безпосередньо активної участі в діяльності РУРП, як раніше.

Крім того, “старші” радикали міцно тримали у своїх руках основні важелі керівництва радикальним рухом. У другій половині 1892 р. усупереч протестам “молодих” радикалів видавничий і політичний центр партії було перенесено зі Львова до Коломиї, а редагування її органу – журналу “Народ” опинилося під повним контролем М.Павлика, який такий крок уважав єдиним можливим для звільнення від впливу студентів⁵⁰. Спроби В.Охримовича (як і його товаришів – В.Будзиновського, С.Левицького, М.Ганкевича) надрукувати в журналі свої публі-

цистичні статті, в яких були чітко задекларовані його погляди, нерідко закінчувалися невдачею⁵¹. У пізніших спогадах він зазначав, що “старші” радикали називали “молодих” теоретиками й доктринарами, натомість другі звинувачували перших, особливо І.Франка, у надмірній поміркованості, компромісності й непослідовності, однак з І.Франком молодше покоління швидше могло порозумітись, ніж із “засліпленим у Драгоманові” М.Павликом⁵².

Попри те, з листування М.Павлика з В.Охримовичем та М.Драгомановим довідуємося, що вже в липні 1893 р. через катастрофічний брак дописувачів редактор “Народу”, порозумівшись із М.Ковалевським – лідером групи київських драгоманівців, які фінансово підтримували журнал, запропонував В.Охримовичу стати платним співробітником видання⁵³. Зі свого боку, М.Ковалевський, який був дуже невдоволений тим, як М.Павлик редагує “Народ”, порадив групі “молодих” радикалів поставити умови, за яких вони могли б працювати в редакції. У зв'язку із цим, В.Охримович у листі до М.Павлика погоджувався на співробітництво в часописі тільки за умови прийняття редакцією вимог “молодих” радикалів (їх текст вислав разом із листом) друкувати свої матеріали без огляду на редакційне право М.Павлика⁵⁴. Останній відхилив усі пункти вимог⁵⁵, а І.Франко взагалі відмовив “молодим” (за винятком В.Охримовича) у співпраці з редакцією “Народу”. У відповідь В.Охримович від імені “молодих” заявив про солідарну відмову від написання статей для журналу⁵⁶. Конфлікт між двома поколіннями українських радикалів досяг найвищого напруження. “Між нами мости зірвані”, – зробив висновок зі своєї зустрічі з В.Охримовичем І.Франко в листі до М.Павлика від 15 вересня 1893 р.⁵⁷.

Внутріпартійний конфлікт загострювали і вже згадані перманентні спроби “старших” радикалів знайти компроміс із русофілами й опозиційно настроєною до політики “нової ери” частиною народовців, так званою “фрондою”, що викликало протест у середовищі молодших колег по партії. Порозуміння В.Охримович уважав неможливим хоча б тому, що “рутенці не доросли до спільної, одноцільної акції протів нинішних правлячих сфер (галицької шляхти, віденських капіталістів)”, з чим повністю солідаризувався М.Ганкевич⁵⁸. Останній у листах до В.Охримовича цю акцію трактував як “навернення всіх русинів на «народовську» віру”, “зрутенщення радикалів”, оскільки можливість компромісу на засадах радикальної програми виглядала малоімовірною⁵⁹. На початку 1894 р. група національних радикалів, у тому числі й В.Охримович, надіслала керівництву радикальної партії вимогу допустити її делегатів до спільної наради представників трьох українських політичних сил Галичини, призначеної на 2 лютого, для вираження своєї позиції в цій справі⁶⁰. “Молоді” радикали були настроєні рішуче, збираючись дати прямиий бій “коломиїській політиці”⁶¹.

Натомість за примирення радикалів активно агітували з “коломиїської” групи К.Трильовський⁶² та група краківської молоді, яка для полагодження конфлікту запропонувала скликати з'їзд РУРП, називаючи серед рекомендованих делегатів, що, за її висловом, “відвернулися від партії”, і В.Охримовича⁶³. Крім того, М.Павлик, зважаючи на конфронтацію з “коломиїцями”, все більше схилився до порозуміння з частиною “молодих” – В.Охримовичем, С.Левицьким, М.Ганкевичем, Ю.Бачинським. Доказом цього є його намір запросити вищеназваних осіб на з'їзд делегатів радикалів, народовців і русофілів, запланований на 19 березня 1894 р., і спроба відновити їх співпрацю в “Народі”⁶⁴. Однак з'їзд 15 липня 1894 р., скликаний для порозуміння між “старшими” і “молодими” радикалами, на який був запрошений і В.Охримович, закінчився безрезультатно й тому не міг вичерпати конфлікту⁶⁵.

Напередодні чергового з'їзду РУРП, що мав відбутись 15 грудня 1894 р. з метою примирення обох груп, В.Охримовичу на індивідуальному рівні вдалося досягти певного порозуміння з М.Павликом. Однак він разом із впливовими діячами “молодшого” крила В.Будзиновським та Д.Лукиновичем не підтримав пропозицію “старших” радикалів поставити на порядок денний з'їзду питання зміни програми партії. Тому наполягання на з'їзді делегатами “старших”, користуючись із недостатнього представництва “молодих”, на коригуванні програмних положень у диктованому ними напрямі тільки поглибило конфлікт⁶⁶.

Восени 1894 р. М.Павлик на прохання “молодих” радикалів переніс редакцію “Народу” з Коломиї назад до Львова, погодившись друкувати їхні матеріали без жодних утручань⁶⁷. Визнаючи необхідність покращення змістового боку видання, він знову звернувся до В.Охримовича із пропозицією постійного, оплачуваного співробітництва в журналі⁶⁸. Щоправда,

секретар “Народу” Д.Лукачович (очевидно, знав ситуацію із середини) сумнівався в щирості намірів редактора, ділячись із В.Охримовичем припущенням, що “Павлик умисно против Вас іде, аби не мати чоловіка побіч себе, що домагаєсь одноцільности і напряду постійного від політичної часописі”, тому у плані співпраці ймовірніше віддасть перевагу І.Франку⁶⁹. У результаті службового візиту Д.Лукачовича до Києва в лютому 1895 р. М.Ковалевський, зацікавлений у регулярності виходу “Народу”, поставив перед М.Павликом вимогу ввести у склад редакції В.Охримовича⁷⁰. У березні 1895 р. він став платним співробітником журналу⁷¹, що, безумовно, сприяло посиленню позицій “молодих” у партії.

Разом із тим В.Охримович активно співпрацював із новоствореною газетою для селянських мас “Громадський голос”⁷², редакцію якої М.Павлик 20 березня 1895 р. передав у руки “молодих” на чолі з В.Будзиновським⁷³. Крім того, “молоді” радикали виношували ідею видання власного журналу, радикально-соціалістичного за напрямом і науково-теоретичного за змістом, у склад редакції якого запрошували В.Охримовича⁷⁴. Ділячись планами, Ю.Бачинський до нього писав, що в майбутньому часописі мали б “підноситися ідея незалежності політичної України і... все, що могло би причинитися до сильнішої пропаганди сеї ідеї...”⁷⁵.

Саме соратник та близький друг В.Охримовича Ю.Бачинський у праці “Україна ingredienta”, написаній у 1893 р., на основі аналізу соціально-економічного розвитку українських земель, причин масової еміграції українських селян із Галичини вперше чітко сформулював та, використовуючи марксистську методологію, науково обґрунтував необхідність створення самостійної Української держави⁷⁶. Подібно до нього, В.Охримович у ряді статей, опублікованих журналом “Народ” у 1892–1893 рр., характеризував становище аграрної, малорозвиненої в промисловому відношенні Східної Галичини, піднімав питання руйнівного впливу промислового перевороту та капіталізму на матеріальний і духовний стан селянства⁷⁷. На підставі аналізу статистичних даних він указував на причинно-наслідковий зв’язок між соціально-економічними відносинами, якістю життя населення й рівнем смертності, доводив, що основною причиною великої смертності українців Галичини (“еміграції на тамтой світ”), як і еміграційного руху до Росії, є їхня економічна експлуатація, головним чином, з боку поляків та євреїв, політичний і культурний гніт, тому прийшов до однозначного висновку: змінити ситуацію зможе тільки суспільно-політична боротьба⁷⁸. Економічно-статистичне обґрунтування українського питання певною мірою послужило теоретичним підґрунтям для появи книги Ю.Бачинського, що стала своєрідним маніфестом усієї групи “молодих” радикалів.

Після виходу із друку наприкінці 1895 р. праці “Україна ingredienta”, автор звернувся до В.Охримовича, посилаючись на його авторитет у науковому світі, із проською написати рецензію на працю⁷⁹. Рецензія В.Охримовича нами не виявлена, однак відомо, що він брав активну участь у розповсюдженні книги⁸⁰, яка швидко набула широкого розголосу. Логічним завершенням популяризації ідеї незалежності України стало включення цього постулату на IV з’їзді РУРП (29 грудня 1895 р.) у нову редакцію програми партії. Хоча “молоді” радикали здобули важливу перемогу, в їхньому середовищі намітилися розкол та перегрупування сил⁸¹.

В.Охримович ще в травні 1895 р. виїхав на адвокатську практику до Стрия, де працював у канцелярії одного з провідних народовських лідерів Є.Олесницького. Зосередившись на професійній діяльності та регіональних справах, він поступово почав відходити від марксистської групи радикальної партії. Під впливом Є.Олесницького В.Охримович увійшов до складу місцевого політичного товариства “Підгірська рада” та став видавцем і відповідальним редактором його органу, газети “Стрийський голос”, брав участь у передвиборчих кампаніях 1895 і 1897 рр. уже на боці “поступових народовців”, що, відмовившись від невдалої політики “новорівських” компромісів з австрійськими властями, стали на шлях урядової опозиції та пропаганди ідеї консолідації українських політичних сил на засадах національної окремішності⁸².

Конфліктність суміщення “молодими” радикалами двох лояльностей – до марксистської теорії і до національного руху свого народу (насамперед, у площині надання переваги соціальним чи національним проблемам), яку Я.Грицак характеризував як “дилему українського соціалістичного руху”⁸³, В.Охримович вирішив, зрікаючись ортодоксальних марксистських поглядів і переходячи на позиції пріоритету національних інтересів. Великий вплив на його ідейну еволюцію мали праці І.Франка та М.Драгоманова з критикою марксизму⁸⁴. Зміна світоглядних

орієнтирів стала каталізатором зближення його з народовцями-опозиціонерами, що у свою чергу, переходили на більш радикальні й демократичні позиції. В умовах посилення наприкінці 1890-х років процесів ідейної та організаційної диференціації всередині РУРП, переходу частини “молодих” радикалів у ряди української соціал-демократії, В.Охримович вийшов із партії та разом з Є.Левицьким, В.Будзиновським, І.Франком став засновником Української національно-демократичної партії (26 грудня 1899 р.), яка об’єднала два близькі за поглядами крила народовців і радикалів, що стояли на платформі державної самостійності українського народу, позакласовості та демократії⁸⁵.

Отже, В.Охримович стояв біля витоків процесу кристалізації партійно-політичної системи в Галичині. У студентські роки, будучи прибічником марксистської концепції соціалізму, він відіграв провідну роль в організації, формуванні ідейних засад руху “молодих” радикалів та, як один із його лідерів, взяв безпосередню участь у заснуванні й становленні РУРП, був активним співробітником партійних видань. Пройшовши в радикальному студентському русі важливу школу громадсько-політичної, публіцистичної роботи, після закінчення навчання він продовжив брати енергійну участь у національному житті краю, але, зважаючи на світоглядну еволюцію, уже в інших ідейно-організаційних рамках.

1. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе : в 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 184; його ж. Структура української історії в ХІХ столітті // Там само. – С. 201–202.
2. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) / О. Жерноклеєв. – Івано-Франківськ, 2006. – 536 с.; його ж. Українська соціал-демократія в Галичині : нарис історії (1899–1918). – К. : Основні цінності, 2000. – 168 с.
3. Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині / М. Кугутяк // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 55–63; його ж. Галичина : сторінки історії : нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
4. Гурак І. РУРП (УРП) та українське студентство (1890–1914 рр.) / І. Гурак // Галичина. – 2006–2007. – № 12–13. – С. 94–102.
5. Химка Дж.-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860–1890) / Дж.-П. Химка. – К. : Основні цінності, 2002. – 328 с.
6. Tomczyk R. Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914 / R. Tomczyk. – Szczecin, 2007. – 422 с.
7. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини / Я. Грицак // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Л., 1991. – Т. ССХХІІ : Праці історико-філософської секції. – С. 71–110.
8. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛНБ НАН України, ВР). – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 16.
9. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 372, оп. 1, спр. 1, арк. 2 зв. – 3 зв.
10. ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 18.
11. Там само. – Арк. 22.
12. Там само. – Арк. 25; Ганкевич М. З перед двадцяти літ (початки української соціал-демократії в Галичині) / М. Ганкевич // Календар “Вперед”. – 1920. – С. 74–76.
13. ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 25.
14. Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка / В. Охримович // Іван Франко у спогадах сучасників. – Л. : Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 233–234.
15. Там само. – С. 237; Ганкевич М. Назв. праця. – С. 75.
16. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 38, арк. 34; Будзиновський В. Йшли діди на муки : Введення в історію України / В. Будзиновський. – Тернопіль, 1994. – С. 50.
17. Темницький В. Микола Ганкевич / В. Темницький. – Л., 1932. – С. 17.
18. Будзиновський В. Ексгумація і новий похорон / В. Будзиновський // Діло. – 1912. – 13 квітня.
19. Державний архів Львівської області. – Ф. 297, оп. 1, спр. 18, арк. 1–1 зв.; ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 27.
20. Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка... – С. 234; Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії... / О. Жерноклеєв. – С. 105–106.
21. Химка Дж.-П. Назв. праця. – С. 202; Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині... – С. 57.

22. Охримович В. Кілька критичних думок про жите та розвій гальцько-руської інтелігенції / В. Охримович // Народ. – 1890. – Ч. 21. – С. 324–333.
23. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 26 : Літературно-критичні праці (1878–1885). – С. 74–93.
24. Охримович В. Кілька критичних думок... – С. 333.
25. ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 33.
26. Там само. – Арк. 28; Химка Дж.-П. Назв. праця. – С. 203.
27. ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 28; Химка Дж.-П. Назв. праця. – С. 204; Грицак Я. Назв. праця. – С. 82.
28. Жерноклеєв О. Національні секції австрійської соціал-демократії... – С. 171.
29. Будзиновський В. Екзгумація і новий похорон / В. Будзиновський // Діло. – 1912. – 13 квітня; його ж. Смішне в поважнім // Нові шляхи. – 1930. – Т. 9. – С. 64; його ж. Йшли діди на муки... – С. 48.
30. Програма Русько-української радикальної партії // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. : документи і матеріали : в 3 т. – Мюнхен, 1983. – Т. 1. – С. 12.
31. Будзиновський В. Екзгумація і новий похорон / В. Будзиновський // Діло. – 1912. – 13 квітня.
32. Охримович В. [Рецензія на кн. : Будзиновський В. Культурная нужда австрійської Руси. – Львів, 1891. – 122 с.] / В. Охримович // Народ. – 1891. – Ч. 20–21. – С. 275.
33. Охримович В. Львівська радикальна молодіж перед москалофілами / В. Охримович // Народ. – 1891. – Ч. 2. – С. 34; його ж. Радикальна молодіж і народовство // Народ. – 1891. – Ч. 10–12. – С. 192.
34. Протести руської академічної молодіж протів угодові політики // Народ. – 1891. – Ч. 2. – С. 20–21.
35. Охримович В. Куди нам іти, що і як нам робити? (Квестіонар для другого з'їзду русько-українських радикалів) / В. Охримович // Народ. – 1891. – Ч. 15–16. – С. 217–218.
36. Драгоманов М. Уваги до Квестіонару для II з'їзду русько-українських радикалів / М. Драгоманов // Народ. – 1891. – Ч. 19. – С. 263.
37. Франко І. До М. П. Драгоманова (29–31 серпня 1891 р.) / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1986. – Т. 49. Листи (1886–1894). – С. 292.
38. М. Павлик до М. Драгоманова (18 липня 1891 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Чернівці, 1910. – Т. 6. (1890–1891). – С. 222.
39. Охримович В. Куди нам іти, що і як нам робити? / В. Охримович // Народ. – 1891. – Ч. 17–18. – С. 244–247.
40. II з'їзд українських радикалів // Народ. – 1891. – Ч. 20–21. – С. 266–267.
41. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 663, оп. 1, спр. 224, арк. 265–266 зв.
42. Там само. – Арк. 267–267 зв.
43. Там само. – Арк. 268.
44. Там само. – Спр. 179, арк. 21.
45. Там само. – Спр. 224, арк. 267.
46. Левицький Є. Віче віденських русинів (допись) / Є. Левицький // Народ. – 1893. – Ч. 1. – С. 5–6; Грицак Я. Назв. праця. – С. 87–88.
47. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 663, оп. 1, спр. 224, арк. 267–268.
48. Там само. – Арк. 268.
49. ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 24, 29.
50. М. Павлик до М. Драгоманова (16 червня 1892 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Чернівці, 1911. – Т. 7. (1892–1893). – С. 47; М. Павлик до М. Драгоманова (27 серпня 1892 р.) // Там само. – С. 69; М. Павлик до М. Драгоманова (1 жовтня 1892 р.) // Там само. – С. 79.
51. Лукіянович Д. В обороні “молодих” / Д. Лукіянович // Народ. – 1895. – Ч. 9. – С. 139.
52. Охримович В. Причинки до біографії і характеристики Івана Франка... – С. 237.
53. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 663, оп. 1, спр. 224, арк. 269; М. Павлик до М. Драгоманова (19 липня 1893 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. (1892–1893). – С. 243.
54. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 663, оп. 1, спр. 224, арк. 269 зв.; Ultimatum В. Будзиновського й тов. редакції Народу // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 7. (1892–1893). – С. 244–247.
55. М. Павлик до М. Драгоманова (20 липня 1893 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 7. (1892–1893). – С. 244.
56. М. Павлик до М. Драгоманова (22 серпня 1893 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 7. (1892–1893). – С. 280–281; Грицак Я. Назв. праця. – С. 89.
57. Франко І. До М. І. Павлика (15 вересня 1893 р.) / І. Франко // Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т. 49 : Листи (1886–1894). – С. 414.
58. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 38, арк. 20 зв., 34.

59. Там само. – Арк. 19 зв.–20 зв., 27 зв.
60. Там само. – Ф. 663, оп. 1, спр. 179, арк. 309.
61. Там само. – Ф. 372, оп. 1, спр. 38, арк. 31.
62. Там само. – Арк. 24, 30, 38.
63. Там само. – Ф. 663, оп. 1, спр. 179, арк. 260–261; М. Павлик до М. Драгоманова (4 березня 1894 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Чернівці, 1911. – Т. 8. (1894–1895). – С. 45–46.
64. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 38, арк. 34–34 зв.; М. Павлик до М. Драгоманова (10 квітня 1894 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. (1894–1895). – С. 67.
65. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 78, арк. 11; Грицак Я. Назв. праця. – С. 90.
66. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 67, арк. 2–4 зв.; Лукіянович Д. В обороні “молодих”... – С. 140.
67. М. Павлик до М. Драгоманова (4 жовтня 1894 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. (1894–1895). – С. 133–134; Лукіянович Д. В обороні “молодих”... – С. 140.
68. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 663, оп. 1, спр. 224, арк. 271–272 зв.; М. Павлик до М. Драгоманова (4 жовтня 1894 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. (1894–1895). – С. 134.
69. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 67, арк. 6.
70. Там само. – Арк. 7 зв.–8 зв.; М. Ковалевський до М. Павлика (Виписка) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 8. (1894–1895). – С. 199.
71. М. Павлик до М. Драгоманова (29 березня 1895 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 8. (1894–1895). – С. 223.
72. ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 33; М. Павлик до М. Драгоманова (3 квітня 1895 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). Т. 8. (1894–1895). – С. 226.
73. М. Павлик до М. Драгоманова (25 березня 1895 р.) // Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895). – Т. 8. (1894–1895). – С. 218–219; Будзиновський В. Йшли діди на муки... – С. 57.
74. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 28, арк. 3–4; спр. 38, арк. 41–42.
75. Там само. – Спр. 28, арк. 3 зв.
76. Бачинський Ю. Україна ingredienta / Ю. Бачинський // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст. : документи і матеріали : в 3 т. – Т. 1. – С. 26–29; Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / І. Бегей. – К. : Основні цінності, 2001. – С. 18–20, 22, 59.
77. Охримович В. Жолудкові ідеї / В. Охримович // Народ. – 1892. – Ч. 9. – С. 119–121; Ч. 10. – С. 134–135; Ч. 11–12. – С. 152–153.
78. Охримович В. Про смертельність в Галичині і її причини або чому русини так численно на тамтой світ емігрують? (Студія статистична) / В. Охримович // Народ. – 1892. – Ч. 20–21. – С. 215–219; Ч. 22–23. – С. 240–242; Ч. 24. – С. 246–247; 1893. – Ч. 3. – С. 29–30; Ч. 5. – С. 43–44; Ч. 10. – С. 85–86; Ч. 12–13. – С. 108–110; Ч. 15. – С. 144–147.
79. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 372, оп. 1, спр. 28, арк. 7–9.
80. Там само. – Арк. 9; спр. 67, арк. 12.
81. Грицак Я. Назв. праця. – С. 92–93.
82. ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 167, оп. 2, спр. 2412, арк. 30; Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.) : історико-бібліографічне дослідження / О. Дроздовська. – Л., 2001. – С. 19, 90–91.
83. Грицак Я. Назв. праця. – С. 107–109.
84. Охримович В. Чому я навернувся до християнської католицької віри або як я віднайшов Бога і душу, Христа і церкву. Прилюдна сповідь / В. Охримович. – Л., 1921. – С. 9.
85. Ганкевич М. Назв. праця. – С. 77; Грицак Я. Назв. праця. – С. 103; Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині... – С. 61–62.

The article has investigated the process of forming of the worldview of V. Okhrymovych and his participation in the radical student movement in Galicia. The main attention is paid to ideological, publicist and organized activity in the group of the “young” wing of Russ-Ukrainian Radical Party, to interrelations with the representatives of the “old” generation of radicals. The main aspects of the evolution of social and political views of the public figure have been also analysed.

Key words: V. Okhrymovych, the “young” and the “old” radicals, Russ-Ukrainian Radical Party, program, magazine “Narod”.

УДК 94 (477.86): 008 "1945–1953"

ББК 63.3 (4 Укр) 625

Олег ОЛЕКСИШИН

ПОЛІТИЧНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЮ СФЕРОЮ НА ПРИКАРПАТТІ В УМОВАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ (1945–1953 рр.)

У статті на основі архівних документів та історіографії досліджуються форми й методи політичного контролю радянської влади в галузях культури й освіти на Прикарпатті в другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ ст.

Ключові слова: культура, освіта, ідеологія, інтелігенція, політичний контроль, тоталітарний режим, Прикарпаття.

Важливою складовою пізнання історії того чи іншого народу є матеріальна й духовна спадщина, яка постала внаслідок його творчої діяльності. Поки нація може проявляти себе самобутніми творами власної культури, продовжувати традиції, з яких вона розвинулася, доти зможе зберігати свою особовість і здатність вести самодостатнє духовне життя. Навіть будучи тривалий час поневоленним, український народ, постійно живлячись соками власної культури, міг розвиватися й готувати себе до найвищої форми державного життя – здобуття незалежності¹.

Зважаючи на це, на наш погляд, чималий науковий інтерес становить і дослідження політичних умов духовного життя на західноукраїнських землях 1940–1950-х рр. ХХ ст. У радянській історіографії аналіз й оцінка культурних перетворень, які відбувалися в повоєнні роки в регіоні, відзначалися однобічністю підходів, ідеологічною запрограмованістю висновків. В основному, наголошувалось на прогресивному характері змін, що призводило до спотворення подій минулого, спрощення суперечливих суспільно-політичних та духовно-культурних процесів. Лише в новітні часи, у період незалежності, ряд вітчизняних істориків (В. Баран, В. Даниленко, О. Рубльов, В. Сергійчук, Ю. Черченко, Ю. Шаповал) починає критичне й системне переосмислення доби сталінізму. Окремі проблеми культурно-освітнього життя в контексті суспільно-політичних процесів другої половини 40-х – початку 50-х рр. на західних теренах України висвітлено в працях І. Андрухіва, О. Луцького, О. Малярчука, С. Сворака. Проте поза комплексним дослідженням залишається ще цілий ряд проблем. Виходячи із цього, в умовах зростання інтересу до вивчення проблем регіонального характеру наше дослідження має на меті відтворити сутність, форми й методи радянської у сфері культури й освіти на Прикарпатті в перші повоєнні роки.

Після звільнення західноукраїнських земель від німецьких окупантів радянські органи влади взяли незворотний курс на створення умов для остаточної інтеграції регіону до складу СРСР. Відбудова народного господарства, процеси індустріалізації та колективізації мали супроводжуватися на нещодавно приєднаних землях і своєрідною культурною революцією в побудові соціалізму, ігноруючи при цьому історичні умови й місцеві особливості². Усі принципові питання культурної політики на той час вирішувалися у відповідних відділах ЦК ВКП(б), зокрема, пропаганди і агітації, науки і вузів та ін. Будь-яка зміна в цій політиці обов'язково починалася з постанови ЦК партії, потім дублювалася й деталізувалася урядовими рішеннями на союзному та республіканському рівнях, а її здійснення суворо контролювала ієрархія республіканських ЦК та місцевих партійних органів. Таким чином, духовне життя суспільства було поставлено під жорсткий політичний контроль, а сфера ідеології розглядалася як головне знаряддя боротьби з так званим українським буржуазним націоналізмом. У Західній Україні все це відбувалося в складних суспільно-політичних умовах, у контексті збройного та ідеологічного протистояння сталінського режиму з націоналістичним підпіллям ОУН-УПА.

Рівень розвитку культурного життя багато в чому визначається змістом функціонування системи освіти, а педагогічна інтелігенція є рушійною силою в процесі виховання активних

громадян і патріотів власної країни. Радянська державна машина в особі її керівної і спрямовуючої сили, якою була комуністична партія, спробувала здійснювати вплив на місцеве населення одним із давніх і випробуваних способів. Убачалося, що саме процес навчання й виховання підростаючого покоління у відповідному руслі має стати важливою запорукою ідейної боротьби з національно-визвольним рухом, позбавивши його відданого молодого поповнення. І тому не дивно, що в числі перших партійних документів, присвячених налагодженню життя в Західній Україні, стала постанова ЦК ВКП(б) "Про заходи допомоги західним областям Української РСР у справі поліпшення масово-політичної і культурно-освітньої роботи"³.

Одним із перших кроків ідеологічного тиску на вчительство регіону була скликана в січні 1945 р. у Львові нарада вчителів західних областей УРСР, в якій узяла участь й делегація зі Станіславщини⁴. Учасники наради ухвалили наперед заготовлене республіканськими партійними ідеологами звернення до всіх педагогів західних областей України. У ньому йшлося про потребу віддати всі сили зміцненню Батьківщини, відбудові й розвитку народної освіти, нещадно викривати "запроданство" українських буржуазних націоналістів, утілювати в життя закон про всезагальне обов'язкове навчання, виховувати з підростаючого покоління гідну зміну будівників комунізму, ідеї якого, виходячи з політичної ситуації на цих землях, були переважно чужими для більшості представників місцевої інтелігенції⁵.

Потрібно зауважити, що процес налагодження й розвитку освіти на західноукраїнських землях повною мірою відбивав усі складнощі суспільно-політичного життя регіону. В активну боротьбу з тоталітарним режимом за вчителя та підростаюче покоління включилося націоналістичне підпілля. В одному з тогочасних програмових документів ОУН читаємо: "Стоїмо за масове навчання молоді в школах. Ми, українські повстанці, допоможемо вчителям в охопленні молоді шкільним навчанням, але рівночасно домагаємося, щоб у вихованні української молоді зникло вироблювання радянського патріотизму та прищеплення любові до "найкращого друга – батька Сталіна"⁶.

Ураховуючи існуючі проблеми, ключовим інструментом для встановлення контролю за політичною ситуацією в краї радянські партійні органи вважали посилення агітаційно-пропагандистської роботи, роз'яснення населенню переваг соціалістичного способу життя та боротьбу проти проявів українського націоналізму. І в цій сфері вони відводили важливу роль діяльності педагогічної інтелігенції як у навчальних закладах, так і поза ними. При цьому вживалися заходи для встановлення контролю над самим вчительством, показовим прикладом чого стала специфічна кадрова політика в освітній галузі в Західній Україні. Станом на осінь 1944 р. відрядженими з інших територій представниками були зайняті всі вищі керівні посади в органах народної освіти Прикарпаття. Усі чиновники були партійними й переважно вихідцями зі східних областей України. Разом із ними вже в 1944/1945 навчальному році в Станіславську область прибуло близько 1 700 вчителів з інших регіонів⁷. Влада вважала їх більш благонадійними, вихованими в марксистсько-ленінському дусі й носіями атеїстичного світогляду. Тенденція зростання кількості приїжджих педагогічних кадрів залишалася сталою впродовж другої половини 40-х – початку 50-х років, у той же час зберігалася недовіра до місцевих вихідців, подекуди протиставлення "західняків" і "східняків".

Чималу увагу органи влади звертали й на підготовку кадрів із вищою освітою. Комуністичні ідеологи розуміли, що провідниками їхньої політичної лінії зможуть стати люди не тільки ідейно свідомі, але й з високим рівнем освіти. Свідченням цього може бути ухвалена в березні 1946 р. постанова ЦК КП(б)У "Про поліпшення справи підготовки вчителів", яка, серед іншого, мала на меті вжити заходи з подолання впливу на інтелігенцію ідеології українського буржуазного націоналізму⁸. Услід за нею у вересні 1947 р. з'являється ще одна постанова ЦК КП(б)У "Про покращення викладання і політвиховної роботи у вищих навчальних закладах". З того часу для контролю за ідейною спрямованістю професійної роботи викладачів під час лекцій у вузах уперше введено як системний захід періодичне стенографування й взаємовідвідування занять з їх подальшим обговоренням⁹. По гарячих слідах у результаті проведених перевірок Станіславський обком партії, зокрема, виявив серйозні ідеологічні помилки, які допускалися викладачами історії в місцевому вчительському інституті¹⁰. Ці та інші заходи, як, наприклад, навчання у вечірньому Університеті марксизму-ленізму в обласному центрі, які

здійснювалися й надалі, були спрямовані на підвищення ідейно-теоретичного рівня підготовки місцевого професорсько-викладацького складу в комуністичному дусі¹¹.

Безперервний характер носив і процес виявлення націоналістичних елементів як серед освітянської інтелігенції, так і в середовищі молоді, яка навчалася в школах та вузах. За неповними даними з різних джерел, упродовж 1945–1953 рр. на Станіславщині радянськими каральними органами за звинуваченням в українському буржуазному націоналізмі було репресовано 297 педагогів та 95 учнів і студентів¹².

У часи сталінізму суперечливою на західноукраїнських землях була й ситуація в літературно-мистецькій сфері. Література замість того, щоб стати вільним виявом духу українського народу, була змушена комуністичною владою стати на службу партійним інтересам, помагати нівелювати національні ідеї, а ще частіше їх заперечувати. Літератор – “інженер душ” – був покликаний комуністичними ідеологами формувати нову мораль і світогляд. Єдине національне, що мало залишитись у класовій пролетарській літературі, це мова українського народу, але й вона повинна була бути соціалістичною за змістом і духом¹³. Не дивно, що окремі письменницькі творіння були схожі на інструкції в справах літератури.

Незалежно від того, що до партії пристало чимало довоєнних поетів і письменників із Галичини, які з тих чи інших мотивів прийняли її програму, партійні органи з ідеології в середині 1940-х рр. почали нашвидкуруч творити власні літературні кадри, які мали бути беззастережно відданими комуністичним ідеям та сліпо виконувати поставлені завдання. Ішов процес мобілізації до літературної творчості робітничої і селянської молоді Прикарпаття, яка заледве вміла тримати в руках перо. У Станіславській області такі функції було покладено на “Літературне об’єднання”, створене у квітні 1947 р. Метою організації було навчання молодих письменників, обговорення їх творів, організація літературних вечорів¹⁴.

Вислід цієї акції мав ряд негативних результатів. До літератури почав проникати часто “сирий”, невідповідний професійно елемент, який відразу виходив зі своїм примітивним віршуванням і низькоякісною прозою й драмою на сторінки місцевої преси. Такі кандидати-початківці без сумнівів і вагань приймали на озброєння партійні вимоги й директиви, зовсім не турбуючись мистецьким боком справи, а партія цього від них особливо й не вимагала, оскільки для неї цінність літератури полягала не в досконалості форм, а в комуністичній ідейності. В основному, йшлося про пропаганду комунізму та критику всього ворожого владі, особливо проявів буржуазного націоналізму.

Таким чином, кількісне зростання літераторів області зовсім не свідчило про їх якісний ріст. Комуністичні ідеї кожен письменник опрацьовував на свій лад. Але більшість із них немилосердно фальшували дійсність і писали часто не про існуючі реалії в Західній Україні – неприйняття значною частиною населення сталінської політики, а тільки про те, що повинні були бачити згідно з програмою партії.

Апогеєм переслідування української культури в аналізованій нами період стала редакційна стаття “Правди” під назвою “Проти ідеологічних перекохань в літературі”, яка побачила світ 2 липня 1951 р. У статті аналізувалися підсумки Декади української літератури та мистецтва в Москві, а на вістрі ідеологічного розносу опинився вірш В.Сосюри “Любів Україну”. ЦК КП(б)У своїм рішенням зобов’язав усі відомства прореагувати на критику, опубліковану в редакційній статті центрального партійного видання держави¹⁵. Тож не дивно, що відголоски цієї антиукраїнської кампанії дійшли й до Прикарпаття. На засіданні активу працівників народної освіти Станіславщини 22 серпня 1951 р. секретар місцевого обкому партії Клязніко наголошував: “В нашій області нема письменників, нема видавництв, не видаються журнали. Але це не значить, що ми не несемо моральної відповідальності за ті помилки та перекочання, які допущені в літературі та мистецтві в нашій республіці... Ми зобов’язані добре поставити справу вивчення радянської літератури серед всіх наших кадрів й інтелігенції. Якщо б наші літератори, педагоги вузів, середніх спеціальних закладів і шкіл вивчали самі сучасну літературу, якщо б вони вели широку пропаганду літератури в масах, вони змогли б надати допомогу партії в боротьбі з помилками”¹⁶.

Розгорнута кампанія, розпочавшись із критики літературного життя України, плавно перетворилась у широку ідеологічну боротьбу проти культурної інтелігенції загалом, спрямо-

уючись на пошук помилок у роботі закладів культури й освіти, а також творчих спілок. Зокрема, на кафедрі літератури Станіславського педінституту було розроблено заходи, які б спрямовували викладачів на “глибоке оволодіння марксистсько-ленінською теорією, на рішучу боротьбу проти будь-яких проявів українського буржуазного націоналізму, аполітичності і безідейності у викладанні літератури”¹⁷.

У контексті зазначеної кампанії серйозні недоліки, на думку членів обкому партії, були помічені в роботі обласної спілки художників. Її керівництву закидали в аполітичності у творчій роботі, низькій популяризації на виставках соціалістичних перетворень у господарському розвитку краю, оспівуванні місцевого колориту, що вважалось пережитком минулого. Аналогічні “ідейні помилки” знайшлися в роботі музейних закладів Прикарпаття. Так, дирекцію Коломийського музею народного мистецтва “Гуцульщина” обласна преса й партійні органи звинуватили в демонстрації мистецтва без політики, поза класовою боротьбою, наголошуючи, що “експозиція в ньому така, що проти неї не виступили б ні Петлюра, ні Бандера”¹⁸.

Жорсткий партійно-ідеологічний контроль у перші повоєнні роки не обминув і заклади культури в Україні. Зокрема, 1946 р. була прийнята постанова ЦК КП(б)У “Про репертуар драматичних і оперних театрів УРСР та заходи щодо його поліпшення”, якій був притаманний крайній суб’єктивізм та репресивний характер¹⁹. Положення цього документа визначали й програмну діяльність професійних музично-драматичних театрів Прикарпаття, які після війни відновили свою роботу в Станіславі та Коломиї²⁰.

Керівництво місцевих театрів, як це помітно із програм, намагалося певною мірою уникати в репертуарі відвертих п’єс-агіток із жанру соцреалізму, віддаючи перевагу класичному репертуару. Але цензурний комітет, написи на деяких пропагандистських творах “нагороджена сталінською премією”, а також висловлені завжди у формі побажань накази з культурного відділу – усе це зобов’язувало керівництво театрів ставити п’єси, мала популярність яких серед глядачів прогнозувалася наперед²¹. Але навіть такі кроки не рятували прикарпатських режисерів від гострої критики під час розгортання чергового ідеологічного наступу в культурному житті країни. Аналізуючи роботу театральних колективів Прикарпаття на початку 1950-х років, представники обкому партії невдоволено констатували: “В роботі наших театрів у репертуарі ще не зайняли ведуче місце радянські п’єси. Станіславський і Коломийський театри більше ставлять на своїх сценах п’єси з української класики, такі як «Лимарівна», «Дай серцю волю, заведе в неволю», «Безталанна», «Шельменко-денщик» та ін. От для прикладу, Станіславський театр на гастролях в місті Іжевську поставив радянську п’єсу «Калиновий гай» 11 раз, а «Лимарівну» – 21”²².

У перші повоєнні роки театральні музичні колективи республіки залучалися й до відверто агітаційних акцій, які майже не мали нічого спільного з професійною мистецькою діяльністю. Наприклад, у другій половині 1947 р. Комітет у справах мистецтв УРСР спеціально організував виступи театрів, бригад артистів та ансамблів у районних центрах та селах західного регіону України. Відрядженим сюди колективам ставилося завдання за допомогою кращих творів соцреалізму мобілізувати трудівників села на забезпечення аграрних перетворень на західноукраїнських землях²³. Зрозуміло, що посильну допомогу у втіленні в життя партійної лінії в сільській місцевості повинен був надати й Станіславський обласний драмтеатр, виїжджаючи з відповідним ідеологічним репертуаром у села та колгоспи краю²⁴.

Періодично неблагополучним визнавався на різних нарадах, у звітах і пресі стан справ в організації роботи художньої самодіяльності Станіславщини. Потрібно зауважити, що ще з дорадянських часів населення охоче брало участь у такого роду культурній діяльності як з потягу до самих творів музично-драматичного жанру, так і з метою збереження народних традицій. Однак із радянською культурною політикою акценти в цій сфері культурної самоорганізації населення дещо змістилися. Ось як, наприклад, весною 1947 р. критично реагував на діяльність митців-аматорів рупор комуністичної влади в регіоні – газета “Прикарпатська правда”: “Розмах художньої самодіяльності не набув потрібної масовості. Правда, в області працює 1.4 тисяч драматичних, хорових, музичних, танцювальних колективів, які охоплюють 20 тисяч осіб. Незважаючи на окремі досягнення, стан художньої самодіяльності в нашій області ще далеко не такий, яким він повинен бути. В Бурштинському і Долинському районах ще живе тенденція

серед керівників самодіяльних колективів ставити лише п'єси української класики, ігнорується сучасна тематика. Репертуар Клубу залізничників та Учительського інституту Станіслава засмічений безідейними піснями, п'єсами та танцями»²⁵.

Але однією критикою в партійній пресі обласне керівництво не обмежувалось, закликаючи партійні організації та інтелігенцію вживати безпосередні заходи для посилення контролю за репертуаром аматорських колективів, «щоби кожна нова постановка і концерт, підготовлені гуртками художньої самодіяльності, попередньо проглядалися секретарями партійних організацій і вчителями»²⁶. Таке цензурування фактично позбавляло художні колективи самодіяльного статусу і, як наслідок, позначалося на втраті інтересу до їх творчості серед населення через малоцікаву репертуарну політику.

Чимала роль у процесах радянської культурної політики на західноукраїнських землях покладалася на розгалужену систему органів культпросвіти. Зазначалося, що ці установи повинні стати «дійсними центрами соціалістичної культури на селі, центрами пропаганди і агітації політики комуністичної партії та Радянського уряду, чим допомагати органам влади в боротьбі з німецько-фашистським охвістям – українськими націоналістами»²⁷. Зважаючи на такі завдання, й не дивно, що розгортання діяльності культпросвітніх органів на Прикарпатті, особливо в другій половині 1940-х років, зіштовхнулося з ідеологічним та збройним опором з боку ОУН-УПА. При цьому націоналісти використовували в такому протистоянні різні методи. З одного боку, це контрпропаганда серед населення. Відомо, що в кожному підрозділі УПА для посилення ідеологічної роботи особлива увага зверталася на підготовку масових пропагандистів, які, пройшовши вишкіл з основ українознавства, історії, культури й літератури України, могли гідно викривати суть радянського тоталітаризму в масах²⁸. З іншого боку, траплялися непоодинокі випадки, коли представники націоналістичного підпілля знищували майно сільських клубів, бібліотек, будинків культури, а також здійснювали фізичний вплив на особливо активних, світоглядно ворожих працівників культпросвіти²⁹.

Ураховуючи політичну ситуацію в Західній Україні, особливий акцент у діяльності органів культпросвіти робився на лекційну пропаганду. Для виконання поставлених завдань у Станіславській області, крім кадрів штатної лектури, з числа найбільш підготовленої інтелігенції, до відповідної діяльності широко залучалися лектори на громадських засадах³⁰. На початок 1950-х років на Станіславщині до лекційної пропаганди через лекційні групи й сільські лекторії при відділах культпросвіти та окремих товариств із поширення політичних і наукових знань було залучено більше 5,8 тисяч осіб з числа інтелігенції, в тому числі близько 4 тисяч учителів.

Але місцеві партійні органи продовжував не задовольняти ні кількісний, ні якісний рівень лекцій. Зокрема, указувалось, що ледь не половина представників інтелігенції краю не мобілізована до цієї форми культпросвітньої роботи, і особливо критичною в цьому плані ситуація вважалася у таких населених пунктах, як Станіслав, Коломия, Яремче, Надвірна, Богородчани, Бурштин. Крім того, серйозну порцію критики за низький ідейно-теоретичний рівень лекцій та їх рецензування отримали Обласне лекційне бюро й облвідділ товариства з поширення політичних та наукових знань. Окреме занепокоєння в партійних ідеологів викликало те, що «мало читається лекцій про переваги радянської культури над розтлінною буржуазною культурою, мало пропагується радянський патріотизм і дружба народів, з більшовицькою пристрастю не розвінчується ворожа ідеологія буржуазного націоналізму»³¹.

Ще одним помітним явищем у різних сферах культурно-освітнього життя Прикарпаття часів сталінізму була русифікаторська політика діючого режиму. У перші повоєнні роки ЦК КП(б)У рекомендував обкомам і райкомам партії в різних формах постійно підкреслювати провідне значення російської культури в розвитку соціалістичної культури СРСР, наголошувати, що «російський народ є найбільш видатною нацією із всіх націй, котрі входять до складу Радянського Союзу, заслужив загальне визнання як керівна сила серед усіх народів країни, а ленінізм – найвище досягнення російської культури – складає основу культури радянської»³². Зрозуміло, що планомірна русифікація духовної сфери, поступове нівелювання ролі української мови в освіті й культурі викликали в різних формах опір серед місцевого населення й націоналістичних сил.

Масштабні політико-ідеологічні кампанії 1940–1950-х рр., які ввійшли в історію як «ждановщина», активна політично-масова робота в регіоні створювали в партійно-радянського керівництва УРСР ілюзію органічного вrostання радянської системи культури й освіти в західноукраїнську дійсність. Але існуючі реалії свідчили про інше. І не зайвим тут буде, як підтвердження, навести уривок з аналітичного звіту одного з відділів пропаганди ОУН-УПА на Станіславщині в липні 1949 р., де, зокрема, констатується: «Культурно-освітній рівень населення на посередньому рівні. Хоч населення й немає де виховуватись, але воно більше національно й політично свідоме, як у воєнні роки... Свідоме, що більшовицька культура для українського народу є ворожа, й тому до всього, що більшовицьке ставиться ворожо. Про більшовицьку культуру ніхто й слухати не хоче. В кіно, театр чи клуби населення йти не хоче, вважаючи їх за багно московсько-більшовицької брехні й пропаганди»³³.

Таким чином, у перші повоєнні роки в Радянському Союзі завершувався процес формування тоталітарної системи. Органи влади вживали всі можливі заходи й засоби для посилення контролю в різних сферах суспільного буття, включно з культурно-освітньою, періодично влаштовувалися викривальні кампанії, що негативно позначалося на загальній атмосфері в державі. В умовах жорсткого збройного та ідеологічного протистояння з національно-визвольним рухом у Західній Україні партійно-радянське керівництво в будь-який доступний спосіб намагалось придушити найменші прояви національного патріотизму в середовищі творчої та педагогічної інтелігенції, а також серед населення регіону.

1. Стебельський Б. Українська культура – джерело самобутності і світогляду українського народу / Б. Стебельський // *Визвольний шлях*. – 1975. – Кн. 4. – С. 417.
2. Баран В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. Баран, В. Даниленко. – К. : Альтернативи, 1999. – С. 43.
3. Малярчук О. Тоталітаризм проти західноукраїнського села / О. Малярчук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – С. 93.
4. Назустріч мрії : нариси історії Прикарпаття. – Ужгород : Карпати, 1978. – С. 198.
5. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166, оп. 15, спр. 59, арк. 64.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1, оп. 73, спр. 1716, арк. 3.
7. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. Р-295, оп. 5, спр. 239, арк. 87.
8. Сворак Д. Освіта на західноукраїнських землях у повоєнний період / Д. Сворак // *Український історичний журнал*. – 1997. – № 2. – С. 35.
9. Литвин В. Україна в першому повоєнному десятилітті (1946–1955) / В. Литвин. – К. : Лі-Терра, 2004. – С. 40.
10. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 70, спр. 1386, арк. 4.
11. ДАІФО. – Ф. Р-1345, оп. 1, спр. 14, арк. 6.
12. Паньків М. Участь учителів, студентів і учнів Прикарпаття у підпільному русі (1945–1951 рр.) / М. Паньків // *Галичина : Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. – 2009. – № 15–16. – С. 438.
13. Літературні процеси після Другої світової війни. – Філадельфія ; Нью-Йорк : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1982. – С. 59–60.
14. *Прикарпатська правда*. – 1947. – 26 квітня.
15. Литвин В. Указ. праця. – С. 48.
16. ДАІФО. – Ф. Р-295, оп. 5, спр. 856, арк. 24.
17. Там само. – Ф. Р-1345, оп. 1, спр. 16, арк. 7.
18. Там само. – Ф. Р-295, оп. 5, спр. 856, арк. 38.
19. Литвин В. Указ. праця. – С. 43.
20. ДАІФО. – Ф. Р-1431, оп. 1, спр. 105, арк. 5.
21. Гальченко В. Театр в УРСР / В. Гальченко // *Визвольний шлях*. – 1955. – Кн. 5. – С. 110.
22. ДАІФО. – Ф. Р-295, оп. 5, спр. 856, арк. 25.
23. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 75, спр. 5, арк. 119.
24. Малярчук О. Указ. праця. – С. 107.
25. *Прикарпатська правда*. – 1947. – 31 травня.
26. ДАІФО. – Ф. Р-295, оп. 5, спр. 856, арк. 37.

27. Там само. – Ф. Р-1149, оп. 1, спр. 3, арк. 1.
 28. Літопис УПА. Нова серія : у 7 т. – К. ; Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 250.
 29. ДАІФО. – Ф. Р-1149, оп. 1, спр. 3, арк. 1–7.
 30. Там само. – Ф. Р-295, оп. 5, спр. 856, арк. 41.
 31. Там само. – Арк. 42–45.
 32. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп. 70, спр. 824, арк. 11.
 33. Андрухів І. Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30–50-х років ХХ ст. : історико-політологічний аналіз / І. Андрухів, П. Кам'янський. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2005. – С. 265.

On the basis of archival documents and historiography the article highlights forms and methods of Soviet ideological control over the spheres of culture and education in Prykarpattia in the second half of the 1940s and the beginning of the 1950s.

Key words: culture, education, ideology, intelligentsia, political control, totalitarian regime, Prykarpattia.

УДК 930.1: 94 (477) "1920–1941"

ББК 63.3 (4 Укр)

Наталія НАДУРАК

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ УВО-ОУН (1920–1941 рр.) В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ 20–40-х рр. ХХ ст.

Аналізуються основні особливості дослідження українською історіографією 20–40-х рр. ХХ ст. діяльності Української військової організації та Організації українських націоналістів (1920–1941 рр.). Здійснюється історіографічне осмислення наукової цінності праць українських авторів з даної проблеми, зокрема, автор визначає найбільш складні, дискусійні й найменш дослідженні питання процесу формування українського націоналістичного руху та діяльності УВО-ОУН.

Ключові слова: українська історіографія 20–40-х рр. ХХ ст., Українська військова організація, Організація українських націоналістів, український націоналістичний рух, український націоналізм.

Здобуття Україною незалежності стало поштовхом і новою точкою відліку в дослідженні таких гострих питань української історії, як діяльність Української військової організації та Організації українських націоналістів. Сьогодні надзвичайно актуальним є питання об'єктивного висвітлення історії національно-визвольного руху 20–50-х рр. ХХ ст. українською історіографією. Однак особливе зацікавлення нині викликає аналіз особливостей висвітлення діяльності УВО-ОУН (1920–1941 рр.) українською історіографією 20–40-х рр. ХХ ст. Адже вперше висвітлення процесу становлення та діяльності УВО-ОУН почалось у міжвоєнний період і носило досить суб'єктивний, політизований та більше інформативний характер.

Досі не має комплексного дослідження, яке б висвітлювало цілісну картину розвитку та особливості української історіографії 20–40-х рр. ХХ ст. діяльності УВО-ОУН (1920–1941 рр.). Метою нашого дослідження є саме історіографічний аналіз праць українських авторів міжвоєнного часу стосовно зазначеної проблеми.

Українську історіографію діяльності ОУН (1929–1941 рр.), залежно від хронології та методів дослідження, можна класифікувати так: українська історіографія 20–40-х рр. ХХ ст., дослідження українських зарубіжних авторів, радянська історіографія та публікації сучасних дослідників в Україні.

Загалом, українська міжвоєнна історіографія також має свою структуру, адже її елементи складають групи праць авторів – учасників чи прихильників тогочасних західноукраїнських політичних партій, авторів – лобістів легітимності польської влади або ж пропагандистів ідей радянської влади, а також праці ідеологів, учасників і прихильників руху українських націоналістів. І хоча ці праці не подають об'єктивного бачення процесу творення ідеології українського націоналізму та оформлення українського національно-визвольного руху, всіх нюансів діяльності УВО-ОУН, а головне, адекватної оцінки характеру націоналістичної організації, все ж вони є першотворами з проблеми. Писані в час постання й активного росту популярності українського націоналістичного руху та ОУН, вони відображають історичні умови, обставини й соціально-політичний фон цього часу, тому є надзвичайно цінними й цікавими для сучасного науковця. Будучи зверненими до простого читача, ці праці зазвичай зачіпають питання духовного, політичного й державного самоствердження української нації, питання інтересів, зацікавлень і потреб звичайного українця того часу, його самоствердження в чужій державі, і саме тому є важливими для дослідження через призму антропоцентричного, гуманістичного підходу до розуміння історії. Водночас ці твори є надзвичайно конраверсійними й упередженими в оцінках. Надзвичайно важливим на сьогодні є питання їх історіографічного аналізу, особливо з огляду на велике зацікавлення сучасної історичної науки проблемами національно-визвольного руху 20–50-х рр. ХХ ст.

З моменту створення УВО, а згодом організаційного оформлення українського націоналістичного руху в ОУН розпочалось активне висвітлення цього явища в українській історіографії 20–40-х рр. ХХ ст. Чимало брошур було видано як прихильниками, так і політичними

противниками організації. У цих працях звучала не завжди об'єктивна й досить гостра критика політичних опонентів. Часто автори, які були одночасно діячами політичних організацій різного ідеологічного наповнення, роз'яснюючи свої програми, гостро критикували ідейних опонентів та їх методи діяльності. Саме така схема публікацій притаманна учасникам і прихильникам усього спектра українських політичних партій Західної України й УВО-ОУН. Зазначене стосується книг О.Назарука, А.Крушельницького, М.Стахіва, М.Петришина, А.Красіна, В.Старого, В.Мартинця та ін. Однак українська історіографія 20–40-х рр. ХХ ст. дає можливість краще зрозуміти всі нюанси політичних подій того часу, місце в них УВО-ОУН. А велика увага тогочасних авторів до УВО та ще молодій організації – ОУН й ідеології українського націоналізму говорить про їх вагомий роль у той період.

Створення УВО у 1920 р., різноманітних молодіжних організацій націоналістичного характеру середини 20-х рр. ХХ ст. (ГУНМ, ЛУН, СУНМ), у 1929 р. ОУН, а також їх ідейне наповнення, позиціонування до пануючої влади та зовнішніх політичних сил були предметом особливого зацікавлення багатьох дослідників зазначеного періоду. Так, у працях учасників і симпатиків тогочасних західноукраїнських політичних партій багато уваги відведено характеристиці ідеології українського націоналізму, аналізу цілей і програм УВО-ОУН, особливо зовнішньополітичним орієнтаціям організації в критичному ключі. Зокрема, керівник Української народної католицької партії, редактор газети “Нова Зоря” О.Назарук дуже критично оцінив діяльність українських націоналістичних організацій та ідеї одного з провідних ідеологів теорії українського націоналізму Д.Донцова, які назвав “непопулярними й такими, що віджили своє”¹, а самого ж діяча – відповідальним за “божевільну політику” націоналістичних організацій. У брошурі “Тоги і магоги”, він розкритикував терористичну діяльність підпілля УВО, а націоналізм назвав “окремою релігією”². Виною УВО вважав численні жертви серед молоді, а її головним спільником – УНДО.

Для іншого тогочасного автора, редактора журналу радянфільського спрямування “Нові шляхи” А.Крушельницького націоналістичний рух – це молодь, що “живе в омані донцовської брехні”, а УВО є дрібною організацією угодовського характеру³. Критиці ідей Д.Донцова, полеміці на тему націоналізму присвячена також праця учасника Фронту Національної Єдності М.Іванейка⁴. Ще один політичний діяч М.Стахів, висвітлюючи суть пропагованого УСРП ідеалістичного соціалізму, розкритикував ідеологію “фашистських націоналістів” – ОУН, що відкидала мораль та сповідувала культ сили⁵.

Дуже критично оцінено УВО-ОУН і постать Євгена Коновальця, як антиподів соціалістичних організацій, у праці “Історія одного кандидата на «вожда» Політичний життєпис провідника «націоналістів» Е.Коновальця”⁶. Саму УВО звинувачено в пронімецькій орієнтації, а Є.Коновальця – у створенні ОУН з метою проведення та популяризації “явної фашистської орієнтації”, а також у залученні до ОУН “щораз молодших студентів, аби мати як найменше критики і контролю з боку досвідчених людей”⁷.

Мусимо визнати, що діяльність УВО-ОУН міжвоєнного часу не знайшла об'єктивного відображення в історіографії 20–40-х рр. ХХ ст. Дотримуючись в оцінці діяльності українського націоналістичного руху певної позиції, визначеної своїми переконаннями, тогочасні автори базували свої дослідження переважно на пресових джерелах та власних спостереженнях. Інтерпретація діяльності організації в українській історіографії міжвоєнного часу є полярною, упередженою й суб'єктивною, однак передовсім вона є цінною як відбиток подій того часу, тих поглядів і настроїв. Гостра критика діяльності УВО-ОУН характерна також для праць В.Старого, С.Лося та ін.

Так, з гострою критикою ОУН виступив у кількох брошурах прихильник польської влади В.Старий. У своїй праці “Кінець ОУН?” він стверджував, що на відміну від ОУН УВО мало на меті боротися за національне відродження, а ОУН була злочинною організацією, яка “замість боротьби за соборність, за незалежність України по суті, поставила собі значно вужче завдання – боротися виключно проти Польщі”⁸. Дане видання повністю присвячене акцентуванню на хибках ОУН, серед яких автор виділив: аморальність й організацію терористичних актів, масове залучення несвідомої молоді до своїх дій та співпрацю з іноземними розвідками. Щодо останнього, то В.Старий звинуватив керівництво ОУН у платній співпраці з розвідками

Німеччини, Польщі та СРСР⁹. У праці “Громадський суд над ОУН” В.Старий засудив ОУН за вчинені політичні вбивства Б.Перацького та І.Бабія, які викликали широкий громадський осуд “руйничької праці” організації¹⁰. Злочиним також назвав утягнення в рух молоді й “деморалізацію нового покоління”. Він вважав помилковим розпалювання польсько-українського протистояння, натомість підтримував потребу організації диверсій у Радянській Україні¹¹. Автор гаряче закликав до організації громадського фронту всіх політичних партій Галичини проти терору ОУН.

Дослідники М.Феліньські та С.Лось розкрили своє бачення певних аспектів діяльності УВО-ОУН. М.Феліньські, висвітливши основні факти утворення ОУН, звинуватив її в шпигунстві на користь Німеччини¹². УВО-ОУН вважав націонал-фашистською групою, яка має вплив лише на молодь. Метою акції саботажу 1930 р., організованої УВО-ОУН, автор назвав насамперед намагання розвинути протипольську пропаганду за кордоном за допомогою Берліна. А політику пацифікації вважав виправданою реакцією на ці саботажі¹³. С.Лось також твердив про використання Німеччиною українських націоналістів у своїх ревізійних планах щодо Польщі¹⁴. Однак засудив пацифікацію та гучні політичні процеси над членами УВО-ОУН, які лише шкодять іміджеві польської влади на міжнародній арені. Автор вважав, що з націоналістичним рухом, як частиною українського руху, польська політика мусила б рахуватися.

Інший автор, активний діяч уряду УНР О.Шульгин, оцінюючи пацифікацію та інші репресії польської влади стосовно українців, гостро розкритикував УВО за “немудрий, недодільний, страшний по своїм наслідкам терор”, що й призвів до них¹⁵.

З марксистсько-ленінських позицій у своїй праці “Канчуком і багнетом. Революційний рух і розправа фашистів у Західній Україні” розкритикував УВО А.Красін, як фашистську організацію зі шкідливими ідеями, натомість героїзуючи КПЗУ¹⁶. Він звинуватив УВО у прихованій співпраці з польським фашистським урядом та навмисному приписуванні собі проведення саботажної акції 1930 р., проведеної насправді українським повсталим селянством.

Ще одним виданням публіцистичного, критичного характеру є праця М.Петришина “Будують чи руйнують? З приводу діяльності Організації українських націоналістів”, в якій під сумнів узяті реальність планів ОУН підняти національну революцію¹⁷. Автор назвав помилковим тогочасне захоплення громадськості ідеологією націоналізму та вкрай шкідливим уважав залучення до організації молоді. Основними ознаками боротьби УВО-ОУН назвав таємність, терор та анархізм. Щодо оцінки Проводу організації, М.Петришин зазначив: “Безконтрольність і таємничість її діяльності приводить до самозвеличування поодиноких провідників і до переоцінювання їх значення в Русі. Через це розвивається “отаманська” зарозумілість у провідників і безкритичність у підлеглих, рядових членів такої організації”¹⁸. Своєрідною є оцінка М.Петришина саботажних акцій і пацифікації 1930 р. На його переконання, саботажні підпали робили самі польські дідачі, які прагнули в час аграрної кризи отримати високі асекураційні премії і не тільки в Галичині, а й по всій Польщі¹⁹. А УВО-ОУН своїми заявами й діями лише сприяла зміцненню влади Ю.Пілсудського й завдяки вдалій саморекламі отримала великі кошти від української еміграції Америки. Був переконаним автор і в орієнтації керівництва УВО-ОУН на Німеччину, яка вміло використовувала український рух проти поляків у своїх інтересах. Союз СРСР і Німеччини та орієнтацію на останню УВО-ОУН він бачив головними причинами непоширення й бездіяльності націоналістичної організації на підрадянській Україні²⁰. Для автора УВО-ОУН є лише злочинною терористичною організацією, яка не прагне самостійності України, а лише шкодить становищу українців і вносить непорозуміння в український незалежний фронт.

Аналізуючи й оцінюючи вищевказані праці, потрібно намагатись урахувати весь спектр обставин, що вплинули на авторів під час їх написання. Відкидаючи весь суб'єктивізм, потрібно відзначити їх довідково-інформаційну цінність та узагальнити, що така велика увага тогочасних авторів до ще молодій організації говорить про її роль у той період. А більш об'єктивно намагались поглянути на діяльність УВО-ОУН П.Феденко та С.Николишин. Аналізуючи українську історію кінця ХІХ – першої чверті ХХ ст., доктор Українського Високого Педагогічного інституту в Празі П.Феденко стверджував, що репресії польської влади проти українців дали ґрунт для творення нелегальних українських груп, що “взялися до боротьби проти поль-

ської влади терором²¹. Оцінюючи діяльність УВО-ОУН, П.Феденко твердив, що вона обмежувала її західноукраїнськими землями, власне Галичиною, а її впливи поширювалися головним чином на молодь. Автор уважав, що своєю тактикою, беручи на себе відповідальність за акції саботажу 1930 р., ОУН спричинила розгортання пацифікації в Галичині.

Проблеми діяльності ОУН на території радянської України торкнувся С.Николишин, який у своїй книзі “Культурна політика большевиків і український культурний процес”, критикуючи більшовицьку політику 20–30-х рр. на Східній Україні, згадує про існування тут нелегальних націоналістичних організацій, підпорядкованих ОУН, та боротьбу режиму з поширенням націоналізму і фашизму²². Однак у своїй праці він не посилається на джерела, а деяка інформація не відповідає дійсності.

У праці М.Конрада, виданні Українського Католицького Союзу, розглянуто питання співвідношення модерного націоналізму і католицизму. На переконання автора, український модерний націоналізм, який є визвольним рухом поневоленої нації і який революційними засобами домагається здобуття УССД, був започаткований у 1920 р. ідеями Д.Донцова й знайшов перший свій організаційний вияв у створенні Партії Національної Роботи з ідеологічним пресовим органом “Заграва”, а вже 1925 р. став популярним серед лав української молоді та її організацій²³. Автор, тактично уникаючи питання співвідношення українського націоналізму та УВО, заявив про позитивне ставлення сучасного католицизму до модерного українського націоналізму, він підкреслив їх близькість “ідеалізмом і активізмом”, назвав союзниками в боротьбі з лібералізмом і соціалізмом, “новітнім хрестоносним походом” та підсумував їх спільну мету: “зібрати нову, енергійну, ентузіастичну еліту і поставити її під провід свідомих і характерних вождів, і пхнути маси до чину, до рішучої і побідної боротьби з гнилим духом капіталізму і з сатанським комунізмом і до обнови людського життя приватного, родинного, національного, державного на принципах християнської справедливості й любові”²⁴. Розглядаючи питання взаємин націоналізму й релігії, автор уважав правильним “розбудувати внутрішній зміст націоналізму чарами правдивої релігії”, яка не дозволить йому “кинути всі нації в обійми розпаду, анархії, взаємної різні й руїни”²⁵.

Зовсім по-іншому оцінювалась діяльність УВО-ОУН у виданнях українських націоналістичних організацій, в яких звучала критика політики польських властей на Західній Україні, висвітлювалися початки творення українського націоналізму, цілі, тактика й методи діяльності УВО-ОУН, підкреслювалась їх єдиноправильність і безпомилковість. Справді, ідеалізовано висвітлено діяльність УВО-ОУН в працях одного з ідеологів українського націоналізму В.Мартинця, який також висвітлює різноманітні аспекти бойової діяльності організації²⁶. У збірці “Навічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі” звучить гостра критика політики польських властей на Західній Україні, описано проведення пацифікації й щодо цього зібрано автором чимало джерельного матеріалу (протоколи очевидців, зізнання потерпілих, лікарські довідки, судові документи, сеймові інтерпеляції та звіти, описи й звіти чужинців)²⁷. У другій частині книги висвітлено акції протесту, проведені ОУН проти польського терору в багатьох європейських країнах та заходи ПУН, спрямовані на інформування владних структур та громадськості цих країн. Однак дослідник не з’ясував причинно-наслідковий зв’язок між діяльністю ОУН і пацифікацією, а також причини проведення останньої.

Чимало кількості матеріалів ідеологічного характеру була видана відділом пропаганди УВО-ОУН у міжвоєнні роки. У них містяться основні програмові праці ідеологів організації, сформовано її цілі й тактику²⁸. Цікавим є видання пропагандивного відділу УВО 1929 р., підготоване В.Мартинцем і Є.Коновальцем, що містить основні ідеї українського націоналізму, які безпосередньо знайшли свій вияв в ОУН, також у брошурі розкрито цілі та методи діяльності організації²⁹. Чимало видано брошур, в яких описувалося проведення відомих акцій організації проти польської та радянської влади або ж подвиги окремих учасників руху українських націоналістів³⁰. Ще одним об’єктом висвітлення в цих працях після 1938 р. стає постать Є.Коновальця, його діяльність та обставини загибелі³¹. Головним недоліком цих праць є їх надміру емоційний, політизований характер, ідеологізація персоналій руху й намагання уникнути питання особистої трагедії людини-учасника націоналістичної організації, постійна роман-

тизація діяльності УВО-ОУН, її цілей та методів дій, а також недопустиме відкидання реалій часу.

Окреме місце займають праці ідеологів і провідних діячів українського націоналістичного руху, в яких знаходили оформлення окремі постулати нової ідеології і висвітлювалися приклади іноземних рухів націоналістичного характеру, зокрема фашизму та націонал-соціалізму. Так, виданням пропагандистського характеру, в якому відкидаються як чужі українському народу комуністичний та соціалістичний світогляди й пропагуються націоналістичні ідеї, є брошура О.Бабія “За що борються націоналісти, комуністи й соціалісти?”³². Відчутно, що в праці автор симпатизує фашистському й націонал-соціалістичному рухам.

Захоплення італійським фашизмом і потребу створення подібної української організації, що базувалась би на схожих ідеях, висловив ще в кінці 20-х – на початку 30-х рр. у праці “Імперіялізм духа” учасник УВО-ОУН Є.Онацький³³. З оглядом ідей, цілей, методів діяльності, устрою та досягнень уряду фашистської Італії виступив М.Островерха, який також не уник захоплення та ідеалізації фашизму й визначив його своєрідним прикладом для українського націоналізму³⁴. Брошурою з подібним ідейним змістом є праця С.Боярича, в якій автор, розглядаючи приклади провідників різних націй, зокрема Б.Муссоліні та А.Гітлера, закликав українців стати військовою нацією, що довіряє та йде за своїм вождем³⁵.

Важливим джерелом у дослідженні формування й розвитку ідеології українського націоналізму є часописи “Сурма”, “Національна думка”, “Державна нація”, “Розбудова нації” на сторінках яких, власне, і творилися основні ідеологічні постулати руху та друкувалися твори із проблем ідейного становлення ОУН, перспектив її діяльності. Їх авторами були такі ідеологи українського націоналізму, як Д.Андрієвський, М.Сціборський, Ю.Вассиян, В.Мартинець, С.Ленкавський, З.Пеленський та ін. Незаперечно значення також мають і “Літературно-науковий вісник”, редагований Д.Донцовим, і його праці, зокрема “Націоналізм” 1926 р.³⁶ Ще одним твором ідеологічного спрямування, що став вагомим елементом у формуванні теорії українського націоналізму, була “Націократія” М.Сціборського, в якій розглядалися основні поняття й постулати українського націоналізму³⁷. Автор, розглянувши основні проблеми демократії, соціалізму, комунізму, фашизму й диктатури, висвітлює пропагований ОУН оригінальний устрій – “націократію” – як концепцію державно-політичного й соціально-економічного устрою майбутньої УССД. В іншій праці “Земельне питання” М.Сціборський обґрунтував позиції програми ОУН щодо земельного питання та визначив практичні напрямки соціально-економічної політики українського націоналізму³⁸.

Такого ж характеру праці Я.Оршана, який у своїй брошурі “Де стоїмо?” розглянув значення ПУН, його зовнішню політику, перспективи національної революції та план дій з її реалізації, проблему створення бойової програми діяльності для організації, зобразив портрет учасників націоналістичного руху – “еліту націоналізму”, гостро виступив проти намагань українських партій порозумітися з польським та радянським режимами³⁹. У праці “Доба націоналізму” Я.Оршан розглянув місце української нації, націоналізму та національної революції в європейському контексті загальної мобілізації націй, навів приклади італійського фашизму та німецького націонал-соціалізму як зразки для українського руху⁴⁰. Він проаналізував основні риси націоналізму та відзначив, що містика і романтика панували в усіх націоналістичних рухах Європи того часу, підкреслив також велику роль вождя для такого роду політичних рухів⁴¹.

Опираючись на теорії європейських варіантів націоналізму, українські автори також піднімали питання української нації та української раси, її прагнень і здібностей до боротьби за національне визволення. Зокрема, питання української раси стало предметом огляду праць Ю.Липи⁴². В.Мартинець, піднімаючи питання існування української раси, відзначив, що до нього не можна підходити ні за фашистськими, ні за націонал-соціалістичними критеріями, і підкреслив, що приматом повинна бути саме нація, її сила, а не раса⁴³.

Існує чимало видань, у яких побіжно висвітлено деякі моменти з діяльності та історії УВО-ОУН. Так, участь ОУН у подіях Карпатської України висвітлено в збірці статей “Карпатська Україна в боротьбі”, яка містить чимало спогадів учасників бойових перепитій Карпатської Січі, у формуванні якої брала безпосередню участь ОУН⁴⁴. У статті С.Росохи підкреслено, що від початку 30-х рр. закарпатська молодь стала на позиції українського націоналізму,

розпочала проведення маніфестацій, а 1937 р. на Закарпатті було проведено шкільну акцію ОУН⁴⁵. О.Кандиба описав формування та бойову діяльність Організації Національної Оборони Карпатська Січ⁴⁶. Огляду політичного, соціально-економічного, культурного, релігійного становища Буковини під румунською окупацією, а також висвітленню двох політичних процесів 1937 р. проти місцевих націоналістів присвячена праця “Під румунським постолом”⁴⁷.

Підсумовуючи, варто зазначити, що праці міжвоєнного періоду, в яких висвітлено діяльність УВО-ОУН, хоча й мають не дослідницький, а більше публіцистичний, довідково-інформаційний характер, однак вони є важливими джерелами до вивчення історії національно-визвольного руху, дають можливість побачити й зрозуміти тогочасні політичні події через свідчення заангажованих або незаангажованих у цих процесах очевидців, відчуті обставини місця й часу, виявити весь спектр проблем, з якими зіткнулась УВО-ОУН у процесі творення й подальшої діяльності. Хоча твори українських авторів 20–40-х рр. ХХ ст. і є ненауковими, суб’єктивними, політизованими й базуються здебільшого на спостереженнях, спогадах та суб’єктивних оцінках подій, проте вони містять чимало цінної інформації і переважно є важливим джерельним матеріалом. Окрім вищезазначених недоліків, варто згадати й про малодоступність подібних творів для сучасного дослідника, адже багато праць знаходиться в закордонних архівах і бібліотеках Європи й Америки. Ще одним багатим і малодоступним для дослідника архівом цих важливих матеріалів є приватні колекції. Чимало важливих праць із проблеми взагалі втрачено, будучи елементом пропаганди, вони досягнули лише поставленої ідеологічної мети. Нині видається чимало репринтних видань цього періоду, однак переважно не науковими установами політичного характеру.

1. Назарук О. Націоналізм Донцова й інші мишугізми / Осип Назарук. – Л. : Бібліотека УНО, 1934. – С. 49.
2. Назарук О. Гоги і магоги / Осип Назарук. – Л. : Бібліотека УНО, 1936. – С. 33–36.
3. Крушельницький А. Самооманою й брехнею / Антін Крушельницький. – Л. : Нові шляхи, 1932. – С. 42–43.
4. Іванейко М. Творчий націоналізм як філософія мілітанс / Іванейко М. – Л. : Батьківщина, 1935. – 23 с.
5. Стахів М. До джерел нашої сили. Замітки до основних думок програми УСРП / Матвій Стахів. – Л. : Накладом Громадського голосу, 1936. – С. 11–12.
6. Історія одного кандидата на “вожда”. Політичний життєпис провідника “націоналістів” Е. Коновальця / написав Р. К. – Л. : Громада, 1934. – 36 с.
7. Історія одного кандидата на “вожда”... – С. 28.
8. Старий В. Кінець ОУН? / В. Старий. – Прага : Друкарня Фішера, 1933. – 30 с.; його ж. Громадський суд над ОУН. – Прага, 1934. – С. 7.
9. Старий В. Кінець ОУН?... – С. 27–28.
10. Старий В. Громадський суд над ОУН / В. Старий. – Прага, 1934. – С. 3.
11. Старий В. Громадський суд... – С. 8–10.
12. Феліньські М. Українці у Відродженій Польщі / М. Феліньські. – Л. : Накладом Поль. Ін-ту Співпраці з Закордоном у Варшаві, 1931. – С. 110.
13. Феліньські М. Українці у Відродженій Польщі... – С. 115.
14. Лось С. За конструктивну політику на Червоній Русі / С. Лось. – Л. : Накладом Організаційного Комітету УНО, 1933. – С. 15–17.
15. Шульгин О. Державність чи гайдамаччина? : збірник статей та документів / Олександр Шульгин. – Париж : Меч, 1931. – 48 с.
16. Красін А. Канчуком і багнетом. Револьюційний рух і розправа фашистів у Західній Україні / А. Красін. – Х. : Пролетар, 1930. – 100 с.
17. Петришин М. Будують чи руйнують? : з приводу діяльності Організації українських націоналістів / Петришин М. – Б. м. : Пролом, 1932. – 37 с.
18. Петришин М. Будують чи руйнують?... – С. 12.
19. Там само. – С. 15.
20. Там само. – С. 30–31.
21. Феденко П. Український громадський рух у ХХ ст. / П. Феденко. – Подєбради, 1934. – С. 152.
22. Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес. (Публіцистичні рефлексії) / Николишин С. – [Б. м.], 1939. – С. 36.
23. Конрад М. Націоналізм і католицизм / М. Конрад ; [відбитка з час. “Мета”]. – Л. : Мета, 1934. – С. 17–18.

24. Конрад М. Націоналізм і католицизм... – С. 28–29.
25. Там само. – С. 34, 42.
26. Мартинець В. Замітки для майбутньої конференції українських націоналістів / Володимир Мартинець. – Прага: Видання ГУНМ, 1927. – 20 с.; Його ж. Війна й революція / В. Мартинець, Ярій Р. – Кавнас : Видання У.В.О., 1930. – 192 с.; Його ж. Реальна чи визвольна політика? / Володимир Мартинець. – Прага : Видання Розбудови нації, 1933. – 152 с.
27. Мартинець В. На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі / Володимир Мартинець. – Прага : Видання Проводу Українських Націоналістів, 1931. – 150 с.
28. Провід Організації Українських націоналістів: виховні закони і правила. – [Б. м., б. р.]. – 32 с.
29. УВО. Видання Пропагандивного Відділу Української Військової Організації. 1929 / [упоряд. Є. Філь]. – Дрогобич : Відродження, 2007. – 92 с.
30. “Городок Ягайлонський”: у річницю смерті Данилишина та Біласа. – [Б. м.], 1933. – 6 с.; Коваль П. Радикали в “людовому фронті” / Петро Коваль // Хто такий радикали?! – Л., 1936. – 32 с.
31. Євген Коновалець – борець за волю України, голова проводу українських націоналістів. – Париж, 1938. – 110 с.; У перші роковини (смерті Е. Коновальця 1938–1939). – Саскатун : Наклад Укр. Нац. Об’єд. Канади, 1939. – 102 с.
32. Бабій О. За що борються націоналісти, комуністи й соціалісти?: для всіх зрозумілий виклад / О. Бабій. – Л. : Рекорд, 1937. – 32 с.
33. Онацький Є. Імперіялізм духа / Євген Онацький. – Перемишль : Наш край, 1930. – 27 с.
34. Островерха М. Нова імперія : Італія і фашизм / Михайло Островерха. – Л. : Дороги, 1938. – 62 с.
35. Боярич С. Вожді й герої / Святослав Боярич. – Л. : Дешева книжка, 1937. – 31 с.
36. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов. – Л. : Нове життя, 1926. – 255 с.
37. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Париж, 1935. – 121 с.
38. Сціборський М. Земельне питання / Микола Сціборський. – Париж : Українська Книгарня-Накладня, 1939. – 109 с.
39. Оршан Я. Де стоїмо? / Ярослав Оршан. – Париж, 1938. – 32 с.
40. Оршан Я. Доба націоналізму / Ярослав Оршан. – Париж, 1938. – 32 с.
41. Оршан Я. Доба націоналізму... – С. 16.
42. Липа Ю. Призначення України / Юрій Липа. – Л. : Хортиця, 1938. – 305 с. Липа Ю. Українська раса / Юрій Липа. – [Б. м., б. р.]. – 13 с.
43. Мартинець В. За зуби й пазурі нації / Володимир Мартинець. – Париж : Видання “Українського Слова”, 1937. – С. 95, 164.
44. Карпатська Україна в боротьбі : збірник. – Відень : Видання Української Пресової служби, 1939. – 233 с.
45. Росоха С. Народження держави / Степан Росоха // Карпатська Україна в боротьбі : збірник. – Відень : Видання Української Пресової служби, 1939. – С. 5–24.
46. Кандиба О. Вояки – будівничі: про організацію національної сили Української Національної Оборони та “оборонної організації українства – власної збройної сили Карпатської Держави / Олег Кандиба // Карпатська Україна в боротьбі : збірник. – Відень : Видання Української Пресової служби, 1939. – С. 33–53.
47. Під румунським постолом. – Париж : Видання “Українського слова”, 1937. – 47 с.

The article describes the main features of the research efforts undertaken by the Ukrainian historiographers in the 1920s-1940s to study the activities of the Ukrainian Military Organization and the Organization of Ukrainian Nationalists (1920–1941). The paper illustrates the historiographic value of the works by the Ukrainian writers which deal with this subject. The author determines the most complicated, debatable and the least investigated issues of the process of formation of the Ukrainian nationalist movement and the activity of UMO-OUN.

Key words: *Ukrainian historiography of the 1920s–1940s, Ukrainian Military Organization, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian nationalist movement, Ukrainian nationalism.*

Марія МАЛЬОВАНА

ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ І РЕЛІГІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1950-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х рр. (НА ПРИКЛАДІ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ)

Стаття містить короткий огляд радянської й сучасної української історіографії національно-культурних і релігійних процесів у західних областях України в другій половині 50-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. Проаналізовано зміни історіографічної ситуації з другої половини 1950-х рр. і до наших днів, визначено особливості, здобутки й прорахунки вітчизняної історіографії впродовж цього періоду.

Ключові слова: західні області, радянська історіографія, сучасна українська історіографія, національно-культурні процеси, релігійні культури, система освіти, дисидентський рух.

Більшість світових збройних конфліктів викликані, в основному, економічними чинниками, що дуже часто завуальовуються чи й відверто підміняються національно-релігійними гаслами, а ті, у свою чергу становлять важливий емоційний комплекс проблем, необдумане втручання в який може нести значну небезпеку суспільству. Для кращого розуміння сучасної ситуації великої ваги набуває вивчення відносно недалекого минулого, де криються підвалини багатьох суперечностей і складних ситуацій сьогодення. Однією з таких проблем є національно-культурна й релігійна ситуація в західних областях України (теперішні Волинська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька і Закарпатська області) у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр.

Особливість радянської історіографічної ситуації полягала в значному відриві змісту історичної літератури від реального життя. Обслуговуючи інтереси компартійної верхівки тоталітарної держави, вчені продукували міфологізовано-фальсифікований субстрат, який науковим можна вважати зі значним допуском умовності. Це відповідало подвійній суспільній моралі того часу, дві грані якої – глянцева “офіційно-парадна” і реальна “прагматично-кухонна” – знаходилися на протилежних полюсах. Крикливими заявами про надуспіхи Радянського Союзу в усіх галузях життя маскувалися національні утиски, придушення розвитку культури, гоніння на релігійному ґрунті, що особливо жорстко відчувалося саме в західних областях, оскільки розпочата пізніше, ніж в інших регіонах, радянська (1939 р.) не змогла так швидко викоринити залишки європейських демократичних традицій. Свій відбиток наклали також зміни у вищому партійно-державному керівництві: після усунення М.С.Хрущова з посади першого секретаря ЦК КПРС в офіційних виданнях зникли згадки про нього як політичного діяча.

Перші тріщини в моноліті поглядів офіційної радянської історичної науки на розвиток національно-культурної та релігійної сфери в західних областях (і не тільки в них) з’явилися лише наприкінці 1980-х рр. унаслідок впливу процесів горбачовської “перебудови”. Зміни в суспільній свідомості, розвиток національної культури, посилення руху за легалізацію релігійних культів стали поштовхом для переосмислення минулого, яке продовжувалося і в першій половині 1990-х.

Незважаючи на це, повністю відкинути напрацювання радянської доби ми не можемо, оскільки вони дають змогу прослідкувати хід розвитку історичної думки, тому варто відзначити перші спроби історіографічних узагальнень масиву літератури стосовно західних областей¹.

Численні збірники документів містили тенденційно підібрані матеріали, які відображали розвиток освіти, науки і культури доволі умовно, в основному через маніпуляції зі статистичними даними, покликаними показати стрімкий розвиток краю в порівнянні з довосенним періодом².

Деякі видання розвиток освіти і культури в Західній Україні в 1950–1960-х рр. розглядають побічно³. Лише окремі з них (видані наприкінці 1980-х) не містять ідеологічної риторики⁴.

Є монографії, присвячені розвитку окремих міст регіону, певні розділи яких містять інформацію про становище культурно-освітньої сфери даних населених пунктів⁵.

Узагальнюючі багатотомники з історії УРСР західні області як окремий регіон розглядають лише в хронологічному зрізі, верхня межа якого завершується початком 1950-х років⁶. Наступних десятиліть стосуються незначні вкраплення матеріалу (традиційно освіта, наука і культура). У них зазвичай наводилася значна кількість статистичних даних фактично без укавання джерел, з яких вони взяті. Сам цей факт, навіть без урахування інших чинників, нашою хує на серйозні роздуми щодо історичної достовірності таких досліджень. Тому основним критерієм їх використання повинен бути критичний підхід до наведених фактів, зіставлення їх з даними, отриманими сучасними дослідниками в процесі вивчення численних архівних фондів, відкритих широкому загалу після розпаду Радянського Союзу.

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. упровадження в життя нових методологічних підходів почало давати (і досить швидко) результати. У центрі уваги дослідників опинилися теми, найбільш замовчувані й фальсифіковані владою – репресії проти дисидентського руху, наслідки радянської політики у сфері релігійних культів тощо. Для 1990-х особливо характерним було дослідження невідомих раніше сторінок процесу ліквідації УГКЦ на західноукраїнських землях, не в останню чергу пов’язане із закінченням катакомбного періоду діяльності церкви.

Особливо цінним для істориків стало видання збірників документів, які зберігалися раніше в спецфондах. Серед інших варто відзначити багатотомний “Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади” з уміщеними матеріалами, які свідчать про планомірний характер ліквідації структур УГКЦ, репресивну спрямованість політики в національній сфері (зокрема, русифікацію освіти) і заходів щодо західноукраїнських земель у цілому⁷.

Окремі документи стосовно становища релігійних культів у 1950-х – на початку 1960-х рр. у Західній Україні містяться в різноплановому виданні “Чорна книга України: збірник документів, архівних матеріалів, доповідей, листів, статей, досліджень, есе”⁸.

У цьому контексті неможливо оминати увагою й виданий Всеукраїнським товариством політв’язнів і репресованих у співпраці з Науково-просвітницьким товариством “Меморіал” імені В.Стуса в рамках серії “Літопис голоти України” том “Репресована церква”⁹. Уміщені в ньому статті висвітлюють, між іншим, катакомбний (1946–1989) період діяльності УГКЦ, рух покутників як його складову частину тощо.

Окремі дані про дисидентський рух західного регіону можна знайти в дослідженнях історії опозиційного руху в Україні в цілому, починаючи з 1960-х рр. (час зародження шістдесятництва)¹⁰.

Особливе місце в цій ніші належить монографії Г.Касьянова “Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х років”¹¹. Автор, зазначивши, що не претендує на повноту фактів і завершеність висновків, ґрунтовно розглянув український рух опору, зокрема першої половини 1960-х рр., у тому числі й на західноукраїнських землях, виділив основні відмінності між східноукраїнським і галицьким баченням форм боротьби: якщо київська інтелігенція пропагувала розвиток культурництва як більш реальний шлях до вирішення національних питань, то львів’яни вважали його першим кроком у формуванні політичних вимог до влади. Дослідник проаналізував програми, діяльність, описав розгром перших нелегальних організацій Західної України, які керувались в основному ідеологічними засадами ОУН і УПА, ставили за мету здобуття незалежності України в тій чи іншій формі. До літа 1966 р. більшість із них припинила своє існування; учасники отримали тривалі терміни ув’язнення в тюрмах і таборах.

Рубіж тисячоліть означив новий етап у подальшому дослідженні розвитку культурних і релігійних процесів у західних областях України другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр. Праці нового періоду характеризуються багатовекторністю, більш критичним, аніж у 1990-ті, осмисленням документів і напрацювань попередників, що значно вплинуло на їх об’єктивність. Про актуалізацію й деталізацію розробки даної теми свідчить поява численних статей

із тих чи інших її аспектів. Наприклад, М.Л.Ветрова проаналізувала становище вищих навчальних закладів заходу України розглядуваного періоду (боротьба з буржуазним націоналізмом, русифікація, чистки серед неугодних режиму викладачів і студентів)¹².

Написано ряд дисертацій, присвячених розвитку освіти. Хоча вони дещо виходять за визначені нами хронологічні межі, та все ж становлять значний інтерес (наприклад, кандидатська робота С.В.Герогової)¹³.

Розвиток загальноосвітньої школи регіону в другій половині 40-х – першій половині 60-х рр. ХХ ст. у докторській дисертації розглянув С.Д.Сворака, який описав становлення радянської системи освіти, простежив сутнісну й структурну трансформацію загальноосвітньої школи, вплив на неї кадрової політики партійно-радянського режиму¹⁴.

Грунтуючись на архівних документах, дослідила становище в другій половині 40-х – на початку 1960-х рр. західноукраїнської гуманітарної інтелігенції в докторській дисертації Т.В.Марусик. Автор визначила особливості формування й еволюції державної політики щодо цієї верстви населення, вплив офіційної ідеології на її творчу діяльність, виокремила внесок духовенства (зокрема, греко-католицького) у піднесенні національної свідомості населення регіону¹⁵.

Опозиційний рух в Україні другої половини 50–80-х рр. ХХ ст. став предметом дослідження в монографії Ю.Данилюка та О.Бажана¹⁶. Привертає увагу опис діяльності львівських дисидентів, зокрема майбутнього чільника Народного Руху України В.Чорновола.

Ученими опрацьовано матеріали стосовно однієї з найбільш масових підпільних опозиційних організацій, що виникла на теренах регіону – Українського Національного Фронту. Видання містить програмні документи УНФ, матеріали слідства й суду над учасниками, описує хід висвітлення діяльності товариства в зарубіжних україномовних виданнях¹⁷.

Продовжує традицію науково-документальний двотомник “Українська загальнонародна організація (УНФ-2): дослідження, документи, матеріали”¹⁸. УЗНО ставила за мету здобуття незалежності України конституційним шляхом через використання права кожної національної республіки на вихід із СРСР і продемонструвала глибинне незадоволення населення існуючим політичним устроєм. Що ж до зауважень стосовно дослідження, то, крім дрібних орфографічних помилок, можна відзначити однозначне схвалення діяльності організації авторами, яким не завадило б розглядати цю проблему більш безсторонньо.

Видано біографії окремих дисидентів¹⁹, опубліковано спогади та історичні довідки їх авторства²⁰, до недоліків яких слід віднести можливі неточності в доборі й викладі матеріалу, оскільки автори не є професійними науковцями і, в основному, не користувалися даними архівів. Це зауваження стосується й книги колишнього голови львівського Клубу творчої молоді “Пролісок” М.Косіва, в якій, між іншим, подано короткий нарис діяльності молодіжного об’єднання²¹.

Становище церкви в 1950–1960-х рр. – одна з найбільш досліджуваних проблем сучасної української історичної науки. Дослідники визначили основні вектори хрущовської антицерковної кампанії²² і модель державно-церковних відносин в Україні загалом²³. Окремі статті з історії УГКЦ, діяльності її священників і церковних ієрархів містить різноплановий збірник “Злочин”, виданий частково на кошти австралійських меценатів²⁴. Значний масив літератури стосується церковної історії окремих західних областей: обмеження роботи православних монастирів на Закарпатті²⁵, діяльність єпископів Станіславської єпархії в підпіллі²⁶, містить матеріали про утиски римо-католицької церкви²⁷, діяльність протестантів – Євангельських християн-баптистів – на Рівненщині²⁸. Вийшли друком і окремі монографії з вищезазначеної тематики²⁹.

Розвиток релігійних процесів у західних областях в 1953–1964 рр. узагальнено в кандидатській дисертації А.Моренчука³⁰. У державній політиці щодо церкви часів десталінізації автор виділив два періоди: відносно лібералізації (1953–1957) й антицерковної кампанії (1958–1964). Науковець зазначає, що особливу конфесійну ситуацію на заході України зумовили кілька факторів: вищий рівень релігійності населення, наявність стійких позицій греко-католицизму і, відповідно, бажання представників влади підтримати позиції РПЦ як противагу йому.

Узагальнюючі видання останніх років не містять окремих розділів, присвячених західним областям описуваного періоду. Західна Україна згадується побіжно, в основному в плані розвитку освітніх закладів, руху шістдесятників, антицерковної кампанії³¹.

Незважаючи на нагромадження значної кількості праць з історії національно-культурних та релігійних процесів у західних областях України другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр., ми не можемо констатувати факту глибокого й детального вивчення даного зрізу проблем. Як радянській, так і посттоталітарній літературі можна закинути схематичність опису подій та їх стереотипне трактування. Це проявляється у використанні аксіологічного принципу, який умовно можна назвати “чорне – біле”: загострення уваги на схвалюваних даною парадигмою явищах та огульна критика тих процесів, які не вписуються у визначені стандарти.

Так, в історіографії майже до кінця 1980-х рр. державно-церковні відносини розглядалися в руслі боротьби з релігійним дурманом і мракобіссям серед народу, а сама церква таврувалася як суто реакційне явище, якому протиставлявся розвиток освіти і науки, – панацея, що виликує всі душевні рани суспільства і прискорить його прогрес. Очевидно, що діяльність дисидентських організацій апріорі не могла стати предметом офіційного наукового вивчення, як і низка національно-культурних конфліктів, що й стали причиною виникнення опозиційних об’єднань. І хоча західні області характеризувались історично зумовленим вищим рівнем національної свідомості й релігійності населення в порівнянні з іншими регіонами, сама ця проблематика порівняно з темою соціально-економічного розвитку значно менше привертала увагу науковців, що відбилося на кількості праць.

Зі здобуттям нашою державою незалежності довго стискувана пружина інтересу до даної тематики вивільнилася, про що свідчить значна кількість досліджень, які отримали тенденцію до подрібнення, акцентації більшої уваги на регіональності, персоналістиці (особливо це стосується досліджень історії церкви) або вивченні нових, раніше залишених поза увагою вчених явищ (дисидентський рух). Насамкінець варто відзначити вже звичну нестачу монографій, відсутність комплексних і власне історіографічних досліджень національно-культурних і релігійних процесів у Західній Україні другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр., а також помітну ідеологічну різницю в роботах західноукраїнських і східноукраїнських науковців, останні з яких мають дещо негативістське бачення регіону.

Якщо радянській історичній науці було притаманне занадто прискіпливе ставлення до наукової продукції, яка мала точно відповідати встановленим канонам, то сучасній українській історіографії бракує точності (як у фактологічному, так і в мовно-стилістичному орфографічному відношенні).

1. Санцевич А. В. Українська радянська історіографія (1945–1982) : [посіб. для студ. істор. ф-тів вузів] / А. В. Санцевич. – К. : Вища школа, 1984. – 144 с.; Данилюк Д. Д. Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1985) : [монографія] / Дмитро Дмитрович Данилюк. – Л. : Вища школа, 1987. – 132 с.
2. Радянське Прикарпаття. 1939–1959 : документи і матеріали / [відп. ред. Хвостін М. П.]. – Ужгород : Карпати, 1964. – 532 с.; Радянське Прикарпаття. 1959–1975 : документи і матеріали / [упоряд. Владико Н. М. та ін. ; відп. ред. Хвостін М. П.]. – Ужгород : Карпати, 1983. – 216 с.; Радянська Буковина. 1946–1970 : документи і матеріали / [упоряд. Борисова Г. І. та ін. ; відп. ред. Іванеско М. І.]. – Ужгород : Карпати, 1980. – 272 с.; Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939–1979 : зб. документів і матеріалів / [упоряд. Горожанкіна Х. І. та ін. ; відп. ред. Яремчук Д. А.]. – К. : Наук. думка, 1980. – 584 с.; Суспільно-політичний розвиток західних областей УРСР. 1939–1989 / [упоряд. Горожанкіна Х. І. та ін. ; відп. ред. Сливка Ю. Ю.]. – К. : Наук. думка, 1989. – 456 с.
3. Торжество історичної справедливості. Закономірність воз’єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській Радянській державі / [відп. ред. Олексюк М. М.]. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 803 с.; По пути социального и интернационального единения : о 50-летнем развитии западных областей УССР в братской семье советских народов / [руков. авт. кол. Примеров Е. В.]. – Л. : Изд-во при Львов. ун-те, 1989. – 264 с.
4. Прикарпаття під прапором Рад / [відп. ред. Карпенко О. Ю.]. – Ужгород : Карпати, 1989. – 206 с.
5. Історія Львова / [кер. авт. кол. Сливка Ю. Ю., Стеблій Ф. І.]. – К. : Наук. думка, 1984. – 416 с.

6. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. / [ред. кол. : Кондуфор Ю. Ю. (голов. ред.), Лихолат А. В. (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1977–1979. – Т. 8, кн. 1 : Українська РСР в період зміцнення соціалізму (1945–50-ті роки). – 1979. – 391 с.; Історія Української ССР : краткий очерк / [руков. авт. кол. Кондуфор Ю. Ю.]. – К. : Наук. думка, 1982. – 544 с.
7. Літопис нескореної України : документи, матеріали, спогади. Кн. 2 / [ред.-упоряд. Я. Лялька, Р. Коритко та ін.]. – Л. : Галицька видавн. спілка, 1997. – 664 с.
8. Чорна книга України : зб. документів, арх. матеріалів, листів, доповідей, статей, досліджень, есе / [ред.-упоряд. Ф. Зубанич]. – К. : Просвіта, 1998. – 784 с.
9. Репресована церква. Т. 2 / [голов. ред. Цветков В.]. – Дрогобич : Відродження, 1994. – 528 с. – (Літопис голоти України).
10. Курносів Ю. О. Нові форми українського руху опору (60-ті рр.) / Ю. О. Курносів // Україна ХХ ст. : культура, ідеологія, політика. – К., 1996. – С. 172–191; Морозов В. Організації правозахисного руху в Україні в 1960–1980-х рр. / В. Морозов // Сіверянський літопис. – 2007. – № 2. – С. 8–13.
11. Касьянов Г. Незгодні : українська інтелігенція в русі опору 1960–1980-х рр. / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.
12. Ветрова М. Л. Вища школа Західної України в умовах лібералізації суспільно-політичного життя / М. Л. Ветрова // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – 2006. – Вип. XI. – С. 289–294.
13. Герегова С. В. Освіта в західноукраїнському регіоні (др. пол. 40-х – перша пол. 50-х рр. ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Герегова Світлана Володимирівна. – К., 2004. – 193 с.
14. Сворака С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя др. пол. 40-х – першої пол. 60-х рр. ХХ ст. : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / Сворака Степан Дмитрович. – К., 1999. – 365 с.
15. Марусик Т. В. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція : динаміка складу, діяльність, стосунки з владою (др. пол. 40-х – поч. 60-х рр. ХХ ст.) : дис. ... доктора іст. наук : 07.00.01 / Марусик Тамара Володимирівна. – Чернівці, 2002. – 527 с.
16. Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / Ю. З. Данилюк, О. Г. Бажан. – К. : Рідний край, 2000. – 616 с.
17. Український Національний Фронт : дослідження, документи, матеріали / [упоряд. Дубас М. В., Зайцев Ю. Д.]. – Л. : Ін-т українозн. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – 680 с.
18. Українська загальнонародна організація (УНФ-2) : дослідж., документи, матеріали : у 2 т. Т. 1. / [наук. ред.-упоряд. Зайцев Ю. Д.]. – Л. : Афіша, 2005. – 704 с. – (Україна ХХ ст. Енциклопедія боротьби і репресій).
19. Михайло Дяк на світилах, у спогадах, документах / [упоряд. Дяк О.]. – Л. : Сполом, 2004. – 128 с.
20. Губка І. М. Дорогою боротьби (борці за Україну 1960–1990) / І. М. Губка. – Л. : Афіша, 2007. – 820 с.
21. Косів М. Воскресають лиш там, де є могили / М. Косів. – Л. : Піраміда, 2006. – 540 с.
22. Моренчук А. А. Ключові вектори хрущовської антицерковної кампанії / А. А. Моренчук // Збірник навчально-методичних матеріалів і наук. статей історичного факультету Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – 2008. – Вип. 14. – С. 239–243.
23. Марчук В. Специфіка реалізації в Україні та Центрально-Східній Європі сталінської політичної моделі державно-церковних відносин (40–50-ті рр. ХХ ст.) / В. Марчук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – 2007. – Вип. 18. – С. 120–126.
24. Злочин / [упоряд. Кардаш П.]. – К. ; Мельбурн, 2003. – 556 с.
25. Данилець Ю. Обмеження діяльності православних монастирів Закарпаття в 1945–1961 рр. / Ю. Данилець // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – 2005. – Вип. 13. – С. 161–165.
26. Кам'янський П. (о.). Діяльність єпископів Станіславської єпархії в підпіллі та проведення заходів з відновлення Української греко-католицької церкви (1946–1989) / (о.) П. Кам'янський // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Історичні науки. – 2007. – Вип. 23. – С. 127–134.
27. Стоцький Я. Римо-католицька церква в західних областях України під тиском влади в хрущовський період / Я. Стоцький // Схід. – 2008. – № 5. – С. 73–78; Андрухів І. Ліквідація релігійних громад та монастирів римо-католицької церкви на теренах Станіславської області в 1944–1960 рр. / І. Андрухів // Схід. – 2008. – № 4. – С. 93–97.
28. Стоцький Я. Баптизм і п'ятидесятництво в Західній Україні у хрущовський період / Я. Стоцький // Схід. – 2008. – № 4. – С. 101–107; Лахно О. П. Діяльність прибічників ради церков Євангельських християн-баптистів на Рівненщині в 60–80-ті рр. ХХ ст. / О. П. Лахно // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2006. – Вип. XX. – С. 273–274.

29. Андрухів І. О. Станіславщина : двадцять буремних літ (1939–1959) : суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. – 335 с.
30. Моренчук А. А. Релігійні процеси в Україні у 1953–1964 рр. (на матеріалах західних областей) : дис. ... канд. іст. наук : 09.00.11 / Моренчук Андрій Анатолійович. – Острог, 2006. – 227 с.
31. Литвин В. М. Україна у другому повоєнному десятилітті (1956–1965) / В. М. Литвин. – К. : Лі-Терра, 2004. – 272 с.; Ковпак Л. В. Найближча історія : Україна 1945–2000 / Л. В. Ковпак. – К. : Наш час, 2007. – 248 с.

The article contains brief review of soviet and modern Ukrainian historiography of national-cultural and religious processes in western oblasts of Ukraine in the second half of 1950th – first half of 1960th. The author analyses changes of historiography situation since 1950th till the present time, defines peculiarities, achievements and errors of home historiography during this period.

Key words: western regions, soviet historiography, modern Ukrainian historiography, national-cultural processes, religious cults, education system, dissident movement.

УДК 930.1:304.4“1985/1991”

ББК 63.1 (4 Укр)

Ольга НАКОНЕЧНА

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРО РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ В УРСР У РОКИ ПЕРЕБУДОВИ (1985–1991 рр.)

У статті проаналізовано праці українських радянських істориків і сучасних вітчизняних дослідників, які висвітлюють розвиток соціально-культурної сфери в УРСР у 1985–1991 рр.; показано, як саме перебудовчі процеси торкнулися згаданої ситуації в Україні; висвітлено основні напрями досліджень теми після проголошення незалежності.

Ключові слова: перебудова, історіографія, ідеологія, культура.

Розвиток суспільства, перебудова всіх сторін його життєдіяльності безпосередньо пов'язані з активізацією процесів духовного оновлення. Українська культура та її історія впродовж тривалого часу перебувала поза увагою українських дослідників. Вона вивчалась і досліджувалась у контексті інших культур і народностей СРСР. В останні десятиріччя сформувався відповідний науковий напрям, орієнтований на соціально-економічний підхід до вивчення функціонування, розвитку й управління у сфері культури. Із цих проблем проводяться активні дискусії, іде пошук стратегії, що забезпечує поступове відродження досліджень національної культури.

Предметом нашого дослідження обрано становище соціально-культурної сфери в Україні в період перебудови, об'єктом вивчення стали праці, в яких висвітлено вищепоставлену проблему. Мета статті – з'ясувати обставини розвитку й формування нової ідеологічної та культурної ситуації в УРСР під впливом реформ М.Горбачова. Ми не ставимо перед собою завдання проаналізувати відповідні праці, що стосуються всього кола проблем соціально-культурної сфери, а обмежимося аналізом стратегічного підходу до цих проблем, який є в аналізі праць, що характеризують загальні вимоги щодо розвитку соціокультурної сфери. Такий підхід і визначив логіку нашого дослідження.

На Заході теоретичним проблемам національно-культурних рухів зазвичай присвячувалося значно більше уваги порівняно з радянськими вченими. В одній із класичних праць М.Гроха подано загальну схему такого процесу. А саме: на думку автора, національне відродження починається з культурного, тобто спочатку йде культурницька стадія, де велику роль відіграють питання відродження мови та історичної спадщини. Потім вона поступово політизується й переходить у політичну стадію. Події періоду перебудови в Україні також підтверджують цю схему¹.

Тезу про те, що перебудова починалася зі стадії культурницького відродження, підтримав і гарвардський професор Р.Шпорлюк. Він також висловив ідею про політизацію “культурницького” руху в Україні й наголосив на тому, що культурницький етап тут одразу ж став і політичним².

Цікаві також спостереження Г.Касьянова щодо генези українського націотворення, який підкреслив, що цей процес завжди розпочинався як культурницький рух, потім політизувався й досягав рівня політичних програм³.

На початку перебудови переважало чисто прагматичне ставлення до культури, а сама культура досягла такого рівня заідеологізованості, що її часто не відрізняли від ідеології. Згодом культура постає й поступово усвідомлюється суспільством і громадськістю значно ширше, універсальніше – перебудовчі реалії вимагали значно ширшого й глибшого освоєння та використання культури.

Загальні питання розвитку соціокультурної сфери відображені в літературі за 1985–1995 рр. Перша половина цього періоду здебільшого характеризувалася працями, присвяченими проблемі культурницького виховання трудящих і молоді зокрема. Ми погоджуємося з думкою О.Грищенка, що головною й чи не єдиною метою державної культурної політики в нас було формування нової людини, яка б гармонійно поєднувала в собі високу ідейність, широку освіченість, мораль-

ну вихованість і фізичну досконалість⁴. Тому не дивно, що численні публікації, що з'явилися в другій половині 80-х рр. ХХ ст., були присвячені проблемам виховання. При цьому слід зауважити, що в його основу покладалася комплексний підхід, а сама проблема розглядалася через призму марксистсько-ленінської ідеології.

Візьмемо, наприклад, статтю Ю.Олененка про культурне будівництво в Україні в роки одинадцятої п'ятирічки, в якій узагальнено досвід культури і мистецтва в республіці⁵. Автор висвітлює основні заходи, які проводилися в УРСР у цьому напрямі під час реалізації рішень ХХVI з'їзду КПРС, наступних пленумів ЦК КПРС, показав перспективу подальшого розвитку культурного будівництва на Україні, але в рамках інтересів і завдань партії. У роботі йшлося про участь діячів культури в міжнародних симпозиумах, про зміцнення зв'язків між творчою інтелігенцією різних країн, про розширення співробітництва із зарубіжними країнами, що допомогло пропагувати “досягнення” радянської багатонаціональної культури й соціалістичного способу життя. Подібні ідеї висловлювалися і в інших роботах того часу, в яких цитувалися праці Леніна, програми КПРС і матеріали з'їздів ЦК КПРС та наголошувалося на вірності принципам партійності, що мало б виявлятися в активній допомозі мільйонам радянських людей ідейно збагатитися й посприяти їхньому моральному вихованню.

Другою особливістю цих публікацій була їх критична спрямованість. Критика адресувалася “буржуазним апологетам”. Автори безпідставно піддавали критиці західних науковців гуманітарної сфери.

В українській радянській літературі кінця 80-х рр. ХХ ст. значна увага приділялася теоретичному осмисленню цілей, принципів розвитку культури й механізмів, спроможних забезпечити їх реалізацію. Для публікацій цього періоду характерним було те, що в них безпроблемно розглядалася духовна сфера. Усі питання висвітлювалися в угоду марксистсько-ленінській ідеології, а досягнення приписувалися лише КПРС. На жаль, багатьом вітчизняним розвідкам бракувало аналітичного підходу до висвітлення подій, більшість статей мали описовий та ідеологічний характер. Зокрема, в публікаціях О.Гончаренка і В.Пазенока питання культурології розглядалися на вістрі найважливіших соціально-духовних процесів цього періоду, значна роль відводилася людському фактору, але й ці дослідження здійснені в контексті комуністичної ідеології. Це й зрозуміло, адже автори працювали в рамках командно-адміністративної системи тоталітарного політичного режиму⁶.

Слід виділити працю М.Вівчарика, який розглянув питання виховання почуття патріотизму в дітей, наголошуючи при цьому, що прагнення замкнутися в рамках своєї національної культури призводить до появи провінціалізму. Автор підкреслив, що активна пропаганда має поєднуватися з показом практичної заінтересованості, а пропаганда інтернаціоналізму має включати й пропаганду історичних традицій та характерних рис культури того чи іншого народу. І хоча його праця теж містить відбиток ідеології КПРС, але автор подав аналіз реального змісту проблем республіки, розділив поняття етнічних культур і не об'єднав їх, як інші, в єдину культуру радянського народу⁷.

Ще одна варта більшої уваги праця, в якій уже відчутно дух перебудовчої гласності, авторів В.Андрущенко, С.Бабосова та Л.Губерського про духовне оновлення суспільства. У цій монографії досліджено головні шляхи й засоби морального оновлення духовного життя соціалістичного суспільства. Дослідники вели мову про конфлікт гуманізму й бездуховності, парадокси й тупики подвійної моралі й провели думку, що вихід із такого становища – у відродженні віри народу в соціалістичну справедливість. Їхнім найбільшим досягненням у роботі став наголос на зневірі й неприйнятті радянським суспільством соціалістичних ідей і висновок про те, що, можливо, краще поступово здійснити демонтаж ідеологічних конструкцій минулого, адже історія не прощає непродуману поспішність, нерішучість, боязливність⁸.

Проблеми українського національно-культурного руху розглядалися також зарубіжними дослідниками українського походження, які не звертали багато уваги на фактичний матеріал, але натомість намагалися проаналізувати хід перебудовчих подій в Україні, виявити його причини та передбачити наслідки.

Один із таких авторів С.Женецький висміяв добре оплачуваних мистецьких працівників, які мали завдання прославляти комуністичну державу, і навів приклади таких випадків. Автор

вів мову про заохочування напівофіційної культури режимом, але, на його думку, це залежало від відносин СРСР із Заходом; говорив про цензуру неофіційної культури, яка після такого оброблення ставала вже напівофіційною; описав широке коло підпільної культури, відношення держави до якої являється “мірилом свободи”, і саме в цій площині ним підсумовано, що Горбачовська гласність не мала успіхів і впливу на режимну культуру. Він поділив “московську” культуру на урядову або офіційну, напівофіційну, неофіційну й підпільну дисидентську, а зв’язки між ними представив як “цікавий образ московсько-комуністичних махінацій”⁹.

Думки С.Женецького щодо неофіційної культури продовжив С.Мудрик. Він також описував ситуацію в Україні як процес відновлення національної самобутності, провідну роль в якому відіграли кадри інтелігенції. Автор наголосив на обережності серед провідних діячів культури, а появи в офіційних виданнях усе відважніших голосів щодо української національної культури ми завдячували звільненню з ув’язнення колишнім дисидентам¹⁰.

Проблеми національно-культурного руху України періоду перебудови розглянуто А.Камінським. Це документальна праця про етапи розвитку українського суспільства в 1985–1990 рр., духовне відродження українського народу і, зокрема, про організовані структури культурного, релігійного та наукового життя. Автор оцінив ту величезну силу реакції, шовінізму й ненависті, яку українці змушені були перемагати, і зауважив, що тільки завдяки зусиллям народу та його провідників демократія зуміла здобути перемогу. Слабкість національно-культурного відродження вбачав в асиметрії подій на Заході і Сході України, в парадності, багатослівності українського політичного проводу, в недооцінці ним ворожих сил. Хоча слід зауважити, що автор приділив мало уваги аналізу подій та дещо ідеалізував діяльність опозиції¹¹.

В.Лизанчук уважав, що потрібно проводити спрямовану ідейно-виховну роботу, своєрідний всеобуч українського народу, який би сприяв відродженню національної свідомості. Автор розкрив руйнівну політику існуючого режиму, спрямовану на знищення української культури, витравлення ментальності нації. Проте йому інколи зраджує неупереджений аналіз подій, і виклад матеріалу часто надто емоційний¹².

Дуже важливими для розуміння проблеми є праці визначного літературознавця І.Дзюби: “Інтернаціоналізм чи русифікація”, “Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність”, “Українська культура – это не только гопак”, де автор підкреслив, що в українській державі зовсім інша історія, ніж в США, а тому в Україні не може бути сплаву культур в єдине ціле. Таку особливість пояснив тим, що в наших меншин дуже сильні зв’язки з історичною батьківщиною та орієнтація на неї. Він уважав, що в Україні й надалі зберігатиметься культурна поліфонія, але поряд із цим буде поширюватись інший процес – взаємопроникнення культур, і насамперед це стосуватиметься російського й українського етносів. Так було завжди, але через те, що російська культура була домінуючою, ця взаємодія перекручувалась і деформувалась, а от на рубежі 80–90-х рр. ХХ ст. з’явилася можливість для їх вільного взаємовпливу. Це ж саме стосується й будь-якої іншої культури етнічних меншин, що проживають на території України¹³.

1990 р. увійшов в історію як перехідний рубіж, відбулось оновлення соціокультурної сфери. Наприкінці 1980-х рр. з’явилися праці, в яких прослідковувалася поява нових принципів господарювання у сфері культури. Але фундаментальних праць, за винятком невеликих статей, у першій половині 90-х рр. ще не було.

Питання будівництва, історії й теорії розвитку соціально-культурної сфери привернуло увагу не тільки істориків, а й філософів та соціологів. Значна кількість авторів розглядала питання розвитку соціокультурної сфери окремих регіонів. Уперше усвідомлюється поняття політичної культури посттоталітарної доби, її вплив на формування соціокультурної сфери в Україні, національні особливості процесів культуротворення¹⁴.

Дослідники М.Жихаревич, С.Римар та О.Архангородська з’ясували зміст самого поняття “національна культура”, а також тієї ролі, яку може відіграти культура при переході до сучасної цивілізації. Вони розглядали національну культуру як широкий і складний феномен, який охопив велику кількість різноманітних географічних, побутових, мовних, духовних, політичних, державних чинників національного життя. Складовою загальної кризи радянського суспільства автори вважали кризу культури, тобто кризу засобів діяльності людини, і один із найважливіших напрямків процесу подолання цієї кризи бачили в культурному відродженні, яке вони розуміли

насамперед як національно-культурне, тобто це вивчення справжньої історії, повернення народних традицій, пробудження національної самосвідомості¹⁵.

Л.Шевченко писала про національну визначеність феномену культури як найважливішого гаранта майбутнього кожного народу як нації й зауважила, що національно-культурне відродження неможливе без створення відповідних умов для всебічного розвитку людини. Вона торкнулася питання розвитку матеріально-технічної бази культури, що передбачає забезпечення неухильного оновлення культурного життя країни, ролі комерційних засад в організації культурно-освітнього й мистецького процесів. Автор підкреслила, що денационалізація культури і всього громадського життя країни призвела до приниження національної самосвідомості народу, і насамперед це стосувалося сфери мовної політики. У здійсненні національно-культурного відродження Л.Шевченко найважливішу роль відводила інтелігенції й наголошувала на зміцненні зв’язків із культурами інших народів¹⁶.

Тему національної визначеності культури як засобу збереження майбутнього нації продовжив І.Діак у своїй монографії про українське відродження. Автор дослідив витоки важкого становища української культури в нашому суспільстві, на основі принципів об’єктивності та історизму подав докладний аналіз переслідувань української культури і мови, розкрив політику денационалізації нашого народу. Підкреслив, що відлучення українців (та й інших народів СРСР) від своєї культури посіяло в них почуття меншовартості, яке лиш посіяло нігілізм серед населення, а послаблення режиму спричинило значний підйом боротьби за національні й культурні права¹⁷.

І.Крупник назвав поняття культури фантомною метою національних рухів. Він уважав, що культура не може бути чиеюсь власністю, тому що вона є нескінченним процесом, а не просто результатом, і присвоїти собі чужу культуру є неможливим¹⁸.

Про пануючі в суспільстві ідеологічні установки написав також С.Кульчицький, який зауважив, що під тиском держави деформувалася культура й мораль суспільства та індивіда, оскільки при такому способі колективного життя індивідуалісти ставали ізгоями¹⁹.

В.Юрчук уважав, що справжнє духовно-культурне відродження почалося після прийняття Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України, і лише тоді почали розроблятися нові культурологічні підходи. Крок за кроком утверджувалася ідея формування й висвітлення української культури як культури самобутньої, з власними традиціями й особливостями, і водночас – орієнтованої на загальнолюдські цінності. Провідну роль у розробці концептуальних підходів до осмислення культурних явищ і процесів автор відводить ученим Національної Академії наук²⁰.

Трактат колишнього політв’язня Ю.Бадзьо – яскравий приклад безкомпромісності оцінок автора, який подав аналіз національної ідеології і практики КПРС, фальсифікації історії України, що й сьогодні зберігає свою наукову новизну. Сюжет праці зосереджений на критиці етатизму політичної ідеології КПРС. Автор наголосив, що Маркс і Енгельс ніде не стверджували, що народи в майбутньому етнічно відірвуть і що комуністичне суспільство буде безнаціональним²¹.

У збірнику полемічних статей В.Бурмаки висвітлено питання утвердження державності й культури в суспільному розвитку України. Автор розкритикував журналістів, які неправильно, на його думку, висловлювалися щодо української національності, використовуючи при цьому пропагандистські прийоми, та розповів про “ведмежі” послуги нашій культурі з боку Москви. Підкресливши неприпустимість догматизму в громадському й політичному житті країни, В.Бурмака порушив тему українофобії²².

Дослідники В.Баран та В.Даниленко вважали, що у 80-ті рр. ХХ ст. мало місце пропагандистське оброблення населення. У 13-му томі багатотомного видання “Україна крізь віки” вони розповіли про культурно-ідеологічну ізоляцію в СРСР, про провінційні риси української культури, деморалізацію інтелігенції та наростаючий процес русифікації²³.

Г.Кривчик по-своєму розумів культурний розвиток українського суспільства. Він підсумував, що злого умислу з боку влади щодо культури України не існувало у 80-ті рр. Навпаки, держава прагнула підняти культуру українського села й долучити народ до надбань світової культури. Справа в іншому: культурна політика була складовою частиною всієї хибної внутрішньої політики²⁴.

У брошурі О.Шевчук “Інтелігенція України у реалізації національно-культурних програм (кін. 50-х – поч. 90-х рр.)” розкрито діяльність наукової і творчої інтелігенції України в реалізації національно-культурних програм і в часи перебудови теж, висвітлено численні ініціативи творчих спілок, окремих діячів культури, науки та освіти в збереженні історико-культурної спадщини, розглянуто український національно-культурний рух у нерозривному зв’язку з культурними ініціативами української діаспори, проаналізовано позицію українських громадських організацій за кордоном щодо русифікації в Україні 1980-х рр.²⁵

Ю.Римаренко вбачав трагізм феномену української культури в тому, що вона декілька разів утрачала свою духовну еліту, і кожного разу ця втрата хоч і не приводила до цілковитого зруйнування традицій української культури, адже надто сильними були її народні джерела, та все ж відсувала її на задній план, спричиняла появу рис вторинності, провінційності. Автор розглянув ініціативи української інтелігенції щодо збереження багатовікової національно-культурної спадщини й провів думку, що подібна діяльність в умовах тоталітарної системи залишилася чи не єдиною можливим засобом реалізації національної ідеї²⁶.

Тенденції функціонування соціально-культурної сфери в Україні в роки перебудови висвітлено в дисертаційному дослідженні В.Яремченка. У третьому розділі проаналізовано кількісні та якісні зміни у функціонуванні закладів культури, розглянуто питання керівництва цією сферою. Автор підсумував, що в останні роки радянської влади повною мірою функціонувала централізована структура органів управління сферою культури з жорстким механізмом вертикальних зв’язків²⁷.

Деякі науковці справедливо відзначили, що становлення української державності супроводжувалося формуванням суперечливих тенденцій розвитку української культури. Більшість із них дотримувалася думки, що в епоху державотворення, становлення націй, значна частина населення усвідомлює свою спільність лише завдяки належності до держави. І тільки певна категорія людей, насамперед та, що пов’язана з духовним виробництвом, усвідомлює національну спільність у широкому контексті, тобто як таку, що має не тільки єдину державу, а й спільну історичну культуру, відповідні поняття та символи, які притаманні лише певній спільності людей, об’єднують їх і відрізняють від інших.

Таким чином, залучена інформаційна база характеризується різноманітністю й різноплановістю. Однак користування нею вимагає критичного підходу, оскільки інформація часто перекопувалася залежно від цілей культурно-громадських та політичних угруповань.

- ¹ Смольніков Ю. Б. Проблеми відродження української мови та історичної пам’яті в др. пол. ХХ ст. / Ю. Б. Смольніков. – К., 2005. – 52 с.
- ² Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Р. Шпорлюк // Сучасність. – 1996. – № 11. – С. 73–79.
- ³ Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999. – 349 с.
- ⁴ Грищенко О. Культурна політика: концепції і досвід / О. Грищенко. – К., 1994. – 156 с.
- ⁵ Олененко Ю. Культурне будівництво на Україні в роки одинадцятої п’ятирічки / Ю. Олененко // Український історичний журнал. – 1986. – № 2. – С. 31–42.
- ⁶ Пазенок В. С. Духовные ценности социализма в современном идеологическом противоборстве / В. С. Пазенок. – К., 1987. – 110 с.; Пазенок В. С. Соціалістична культура і соціалістична творчість / В. С. Пазенок. – К., 1990. – 48 с.; Гончаренко М. В. Культура і нація / М. В. Гончаренко. – К., 1994. – 120 с.
- ⁷ Вівчарик М. М. Колоситься нива дружби / М. М. Вівчарик. – К. : Вид-во політл-ри України, 1989. – 117 с.
- ⁸ Андрущенко В. П. Духовне оновлення суспільства / В. П. Андрущенко, Є. М. Бабосов, Л. В. Губерський. – К. : Либідь, 1990. – 200 с.
- ⁹ Женецький С. Чотири московсько-советські культури / С. Женецький // Визвольний шлях. – 1988. – № 7. – С. 817.
- ¹⁰ Мудрик С. Імперія після ХІХ партійної конференції / С. Мудрик // Визвольний шлях. – 1988. – № 11. – С. 1355–1365.
- ¹¹ Камінський А. На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова”, “демократизація” на Україні / А. Камінський. – Мюнхен, 1990. – 622 с.
- ¹² Лизанчук В. В. Засоби масової інформації і духовне відродження України (Формування національних ідеалів та інтернаціональних почуттів) / В. В. Лизанчук. – Л., 1990. – 68 с.

- ¹³ Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К., 1991. – 132 с.; Дзюба І. Українська культура – це не тільки гопак? / І. Дзюба // Новое время. – 1993. – № 9. – С. 12–14; Дзюба І. Україна і світ / І. Дзюба // Наука і культура. – К., 1991. – 91 с.; Дзюба І. Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? / І. Дзюба // Культура і життя. – 1988. – 24 січня.
- ¹⁴ Гончаренко М. В. Культура і нація / М. В. Гончаренко. – К., 1994. – 120 с.; Лісовий В. Сучасний стан і поняття політичної культури в Україні / В. Лісовий // Розбудова держави. – 1993. – №3. – С. 18–19; Монова Л. О. Сучасний стан, проблеми розвитку культур національностей і народностей України / Л. О. Монова. – К., 1997. – 67 с.; Пахомов Ю. Політична культура посттоталітарної доби / Ю. Пахомов // Політичні читання. – 1992. – № 2. – С. 32–37.
- ¹⁵ Жихаревич М. Ю. Проблеми української культури та національно – духовного відродження / М. Ю. Жихаревич, О. Д. Архангородська, С. П. Римар. – Кіровоград : КІГСМ, 1993. – 59 с.
- ¹⁶ Шевченко Л. А. Шляхи національно-культурного відродження / Л. А. Шевченко // Україна 90-х: шлях до незалежності : зб. наук. статей. – К., 1992. – С. 46–57.
- ¹⁷ Діак І. В. Україна – Росія (Історія та сучасність) / І. В. Діак. – К., 2001. – 182 с.
- ¹⁸ Крупник І. І. Національна політика: наука і практика весною 1989 р. / І. І. Крупник // Визвольний шлях. 1990. – № 9. – С. 1138–1144.
- ¹⁹ Кульчицький С. В. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / С. В. Кульчицький // Сучасність. – 2000. – №12. – С. 81–87.
- ²⁰ Юрчук В. І. Перебудова і переосмислення історичного досвіду Компартії України / В. І. Юрчук // Український історичний журнал. – 1988. – № 6. – С. 9–18.
- ²¹ Бадзьо Ю. Право жити. Україна в складі СРСР, людина в системі тоталітарного соціалізму / Ю. Бадзьо. – К. : Таксон, 1996. – 400 с.
- ²² Бурмака В. П. На зламі часу (Ідейна боротьба з питань утвердження української культури і державності. 90-ті рр. ХХ ст.) : зб. полемічних статей / В. П. Бурмака. – Харків : Майдан, 1998. – 76 с.
- ²³ Баран В. К. Україна крізь віки : в 15 т. Т. 13 : Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К. : Альтернативи, 1999. – 304 с.
- ²⁴ Кривчик Г. Г. Протиріччя культурного розвитку українського села у 60–80-ті рр. / Г. Г. Кривчик // Український історичний журнал. – 2002. – № 5. – С. 24–34.
- ²⁵ Шевчук О. А. Інтелігенція України у реалізації національно-культурних програм (кін. 50-х – поч. 90-х рр.) / О. А. Шевчук. – К., 1999. – 78 с.
- ²⁶ Римаренко Ю. І. Націоналізм: плюс чи мінус (сутність, поняття, феномен) / Ю. І. Римаренко // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 40–48.
- ²⁷ Яремченко В. Д. Тенденції функціонування соціально – культурної сфери в Україні (1985-1995 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. / В. Д. Яремченко – К, 1997. – 19 с.

Much attention has been paid to analyzing scientific works of soviet Ukrainian historian's and modern Ukrainian historian's, which are wrote about social and culture's development in URSR in 1985–1991. They told us about ideology's situation in Ukraine, to devoting discoveries of national questions after independence.

Key words: reorganization, ideology, historiography, culture.

Марія СЕНИЧ

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ
ЄЖИ ГЕДРОЙЦЯ

Східна політика Польщі та польсько-українські відносини були основою діяльності редактора паризької "Kultury" Єжи Гедройця. Українська незалежність розглядалася ним як гарантія безпеки Польщі і Центрально-Східної Європи. Діяльність Є.Гедройця сприяла активізації українського питання на міжнародній арені.

Ключові слова: польсько-українські відносини, Єжи Гедройць, Центрально-Східна Європа.

Здобуття Україною державності мало вирішальне значення для гарантування безпеки й незалежності інших народів Центрально-Східної Європи (ЦСЄ), оскільки стримувало загрозу нової російської експансії й відновлення тоталітаризму. Першою державою, яка визнала й підтримала проголошення української незалежності, була Польща. Польська політична еліта керувалась усвідомленням того, що "без незалежної України немає незалежної Польщі". Таке переконання сформувалося в результаті ідейного впливу польської еміграції на Заході, насамперед середовища паризького часопису "Kultura" на чолі з редактором Єжи Гедройцем (1906–2000).

Здійснивши переоцінку історичного минулого, польська сторона дійшла висновку, що міжнародні конфлікти та боротьба націоналізмів, які досягли апогею під час Другої світової війни, призвели до втрати незалежності Польщі та її східних сусідів. З метою подолання радянського домінування й відновлення суверенності поневолених народів, "Kultura" закликала до міжнародного примирення та підтримки ідеї української незалежності, таким чином сприяючи актуалізації українського питання на міжнародній арені.

Політична думка Є.Гедройця та діяльність колективу "Kultury" стала предметом вивчення істориків і політологів відносно недавно, тому на сьогодні відсутні комплексні дослідження згаданої проблематики. Оpubліковано кілька збірок текстів "Kultury" та документів, що стосувалися польсько-українського примирення, переписку Є.Гедройця з польськими співробітниками та діячами української еміграції. На увагу дослідників заслуговують інтерв'ю з Є.Гедройцем, видані спогади редактора¹ та його українського співробітника Б.Осадчука². Серед основних авторів праць, присвячених згаданій проблематиці, слід назвати А.Фрішке³, Б.Бердиховську⁴, А.С.Ковальчика, М.С.Волянського⁵, К.Помяна⁶, Б.Торуньчик⁷, Р.Габельського⁸, М.Жебровського⁹, О.Гнатюк¹⁰, М.Гроховську¹¹, М.Птасінську-Вуйчик¹², Б.Бакулу¹³ та Г.М.Гізу¹⁴.

Основи Гедройцевої концепції польської східної політики сформувалися на шпальтах часописів "Bunt Młoduch" та "Polityka", які виходили за його редакцією в міжвоєнний період (1931–1939). Програма "Bunt Młoduch" зосереджувалася навколо ідеї прометеїзму¹⁵. Часопис підтримував прагнення відновлення української держави на Наддніпрянщині, засуджуючи водночас політику колонізації та репресій стосовно національних меншин і домагаючись широкі автономії для Східної Галичини у складі Речіпосполитої¹⁶.

Паризька "Kultura", заснована Є.Гедройцем після війни у 1947 р., розвивала політичну лінію попередніх видань редактора в нових історичних і геополітичних умовах. Запропонована редактором концепція передбачала необхідність міжнародного примирення народів ЦСЄ, спільної боротьби за незалежність, подолання тоталітаризму та формування нової архітектури безпеки регіону, для якої суверенна Україна мала б особливе значення.

Із самого початку "Kultura" відстоювала право України на державну незалежність. Спершу, у період популярності ідеї федерації народів між трьома морями – Адріатичним, Балтійським і Чорним, "Kultura" виступала за надання українській нації права на участь у майбутній федеративній спільноті¹⁷. Пропагуючи на шпальтах часопису створення Федерації Центрально-Східної Європи, Юзеф Лободовський пропонував надати Східній Галичині статус польсько-українського кондомініуму, тим самим вирішивши двосторонній територіальний спір. На

думку автора, багатовіковий процес етнічної й культурної інтеграції на землях Східної Галичини зумовив неможливість проведення в ХХ ст. чіткого польсько-українського кордону, який, за афористичним висловом, проходив би "через подружнє ложе". Спільне управління повинно було здійснюватися на засадах повної рівноправності населення та збереження однакових форм зв'язку з Києвом і Варшавою. Тоді, на думку Ю.Лободовського, ця земля, замість бути прірвою, мала шанс стати мостом між двома народами¹⁸.

Згодом Є.Гедройць відмовився від федералістських концепцій, оскільки вони сприймалися з недовірою сусідніми народами, як нова форма польського імперіалізму.

Здійснивши ревізію попередньої східної політики Речіпосполитої, Є.Гедройць наполягав на необхідності нової, спрямованої на підтримку побудови української держави в повоєнних кордонах, що для Польщі означало відмову від претензій на Львів. Уперше принцип непорушності кордонів було проголошено в листі о. Юзефа Маєвського, опублікованому в "Kulturze" у 1952 р. Автор писав: "Так само як ми, поляки, маємо право на Вроцлав, Щецин і Гданськ, так і литовці слушно домагаються Вільна, а українці Львова <...> Нехай литовці, чия доля складається ще тяжче, ніж наша, радіють зі свого Вільна, а у Львові хай майорить синьо-жовтий прапор"¹⁹.

Позицію "Kultury" піддала гострій критиці польська еміграція, яка наполягала на поверненні до лінії східного кордону 1939 р. Вирішення питання кордонів значно ускладнював емоційний фактор²⁰. Східні окраїни були колыскою польського національного руху, чимало представників літературних і політичних еліт Польщі походило саме звідти. Для багатьох емігрантів – вихідців із "кресів" – віддати східні землі означало втратити місце, де вони народилися й вирости²¹. Однак така політика виявилася слушною в далекосяжній перспективі. Міжнародна ворожнеча та територіальні претензії сприяли збереженню радянського панування й відсували перспективи визволення народів ЦСЄ на неозначений час. Міжнародне порозуміння уможливило створення спільного фронту з метою ідеологічної боротьби з радянським тоталітаризмом. На думку Є.Гедройця, саме еміграційні кола, які представляли реальні інтереси народів ЦСЄ, повинні були розпочати діяльність на користь міжнародного примирення.

Є.Гедройць став ініціатором польсько-українського діалогу на еміграції. Редактор співпрацював із видатними українськими діячами: публіцистом і політологом Богданом Осадчуком, советологом Борисом Левицьким, істориком Іваном Лисяком-Рудницьким, журналістом Іваном Кедрином-Рудницьким, редактором "Сучасності" Іваном Кошелівцем, есеїстом Юрієм Шерехом-Шевельовим, письменником Іваном Багряним, поетом Євгеном Маланюком та іншими.

Вагомим внеском у справу польсько-українського примирення стало ініційоване Є.Гедройцем видання 1959 р. антології української літератури 20–30-х років "Розстріляне відродження". Редактор спонукав літературознавця Юрія Лавріненка підготувати антологію української радянської літератури, запропонувавши заголовок, який згодом став назвою цієї трагічної епохи. За словами радника з питань культури й науки Посольства РП в Україні Олександри Гнатюк, антологія впродовж десятиліть була єдиним джерелом знання про іншу, відмінну від сталінської, версію історії літератури в советській Україні, вона ж заклала передумови виникнення руху шістдесятників²². Є.Гедройць сприяв популяризації української літератури: він видав антологію творчості шістдесятників, часто публікував у "Kulturze" переклади українських письменників і поетів.

Ключову роль у справі підтримки української державності відіграла концепція УЛБ (ULB), запропонована Юліушем Мєрошевським у 1974 р. Концепція передбачала пріоритетне значення змін на землях трьох східних сусідів Польщі для перетворень у всьому макрорегіоні. На думку Ю.Мєрошевського, російсько-польське суперництво на просторі УЛБ прирікало Польщу на імперіалізм чи на становище сателіта. Панування на цій території забезпечувало великодержавний статус обом країнам. З огляду на це, Ю.Мєрошевський закликав Росію і Польщу відмовитися від своїх імперських амбіцій. На думку публіциста, для утвердження у Східній Європі миру й свободи необхідно позбутися і російського, і польського імперіалізму. Тільки неімперіалістична Росія та неімперіалістична Польща можуть досягти домовленостей і врятувати свої відносини, надавши право на самовизначення народам регіону УЛБ²³. "Ідея

самовизначення і свободи для братніх народів, що відокремлюють нас від Росії, з одночасним щирим зреченням від будь-яких імперіалістичних планів, до яких треба віднести сподівання на домовленості з Москвою над головами і коштом цих народів – така програма могла би повернути польській незалежницькій політиці високий моральний мотив”, – писав Ю.Мерошевський²⁴.

Після Гельсінської конференції 1975 р. активувалася співпраця дисидентських рухів країн ЦСЄ. Уважалося, що Гельсінські домовленості закріплювали статус-кво Москви в регіоні й перекреслювали надію народів ЦСЄ на захист Заходом їхніх інтересів. Оскільки ставку на Америку і Захід було поховано, залишався “розрахунок на процеси змін в СРСР, на рух опору в метрополії і в колоніях останньої імперії світу та в прикутих до неї державах з “обмеженою суверенністю”, розрахунок, який багато років визначав лінію дій “Kultury”.

Налагодження діалогу між дисидентськими рухами вимагало зайняття чіткої позиції щодо питання незалежності країн УЛБ, насамперед України. У 1977 р. Є.Гедройцем було організовано підписання “Декларації в українській справі”, в якій представники польської, російської, чеської й угорської еміграції заявили про пріоритетність відновлення української державності для справи визволення решти країн комуністичного табору. У декларації стверджувалося, що в імперській структурі СРСР існувало два рівні залежності: статус “обмеженої суверенності” в так званих народних демократіях Центрально-Східної Європи та статус повної несuverенності в народів, включених до складу Радянського Союзу. “Перші з них перебувають у процесі советизації, але все ще не є русифікованими. Інші советизовані та з кожним роком щораз інтенсивніше русифіковані”. Декларація заявляла, що долі одних і інших тісно пов’язані й не буде по-справжньому вільних поляків, чехів і угорців без вільних українців, білорусів, литовців і росіян, “без росіян, вільних від імперських амбіцій, які розвиватимуть своє власне національне життя та поважатимуть право інших народів на самовизначення”²⁵.

Дискусія Є.Гедройця з російськими демократами сприяла появі визнання останніми ідеї української незалежності. У своїй заяві 1978 року вони декларували цілковите й беззастережне визнання права кожного народу на самовизначення, засуджували спроби будь-якого народу розпоряджатися долею інших і підтримували кожен рух за національне відродження та національну незалежність²⁶.

Концепції Є.Гедройця мали значний вплив на інтелектуальні кола як на еміграції, так і в Польщі. Ідеї міжнародного порозуміння та налагодження партнерського діалогу прийняли численні товариства співпраці в Лондоні, Парижі, Канаді, Америці, Німеччині. Лінію паризької “Kultury” перейняли українські еміграційні часописи, зокрема, “Сучасність” та “Віднова” послідовно пропагували необхідність польсько-українського порозуміння. Важливим інструментом поширення цих ідей стало Радіо Вільна Європа (Радіо Свобода)²⁷.

Польські опозиційні сили – “Solidarność”, Polskie Porozumienie Niepodległościowe, Konfederacja Polski Niepodległej, Liberalno-Demokratyczna Partia “Niepodległość” – висловлювалися за поборювання ксенофобії й шовінізму у власному народі та за підтримку незалежницьких прагнень українців.

Діяльність колективу “Kultury” сприяла зростанню інтересу до української тематики серед польської громадськості. Опозиційні видання “Krytyka”, “Głos”, “Obóz”, “Znak”, “Nowa Koalicja”, “Spotkania”, “Międzymorze”, “ABC”, “Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński” порушували низку складних питань польсько-українських взаємин ХХ ст.²⁸. У цей час у Польщі поширеним став феномен передруку текстів “Kultury” на шпальтах опозиційних видань. Зміні ставлення польського суспільства до східних сусідів сприяла книга Б.Скарадзінського “Білоруси, литовці, українці – вороги чи брати”, яка мала сім перевидань і була перекладена українською мовою²⁹.

Упродовж 1980-х років спостерігалось налагодження контактів польської опозиції з українською та двостороннє узгодження питань кордонів, національних меншин, антитоталітарної боротьби. Вагомим здобутком польсько-українських контактів було підписання 1987 р. у Парижі Є.Таргальським і В.Малиновичем декларації про непорушність існуючого польсько-українського кордону.

Важливим етапом переходу ініціативи міжнародного примирення від еміграційних до опозиційних середовищ стала 1990 р. зустріч українських і польських парламентарів в Яблон-

ній, на якій були обговорені питання взаємозближення та гарантування прав національних меншин³⁰. Редактор Є.Гедройць надіслав звернення до учасників конференції із закликом опрацювати нову концепцію двосторонніх відносин.

Коли Польща стала вільною державою, Є.Гедройць закликав до підтримки українського незалежницького руху та негайного визнання проголошеної української держави³¹. На думку редактора, поява незалежної України – буферної держави між Росією і Польщею – мала б першочергове значення для зміцнення безпеки Речіпосполитої та інших країн регіону³². Тому Польща повинна була докласти всіх зусиль для збереження суверенітету України. Редактор “Kultury” стверджував: якщо б Київ повернувся до сфери впливу Москви, Річпосполита надалі межувала б із великою імперською Росією³³.

Проголошення Україною незалежності, яке Польща підтримала першою, ознаменувало собою новий етап польсько-українських відносин. Їх змістом повинно було стати примирення на двох рівнях – урядовому та суспільному. Першими кроками на шляху взаємозближення стали офіційні домовленості стосовно проблеми кордонів та національних меншин, забезпечення належною опікою історичних пам’яток обох народів.

На думку Є.Гедройця, Польща мала запевнити Україну у відсутності претензій на Львів. “Немає жодної можливості повернення Львова до Польщі, як і не мають жодних шансів ті, хто хотів би приєднати Перемишль до України”, – висловлювався із цього приводу редактор³⁴. Переконання польського й українського суспільств у необхідності визнання теперішніх кордонів Є.Гедройць уважав за найбільший успіх “Kultury”³⁵.

Важливе місце в політичних концепціях Є.Гедройця займало розв’язання проблеми національних меншин. Політика у справі національних меншин, на думку редактора, повинна була полягати в забезпеченні можливостей для розвитку їхньої суспільно-культурної діяльності. Необхідними кроками редактор уважав створення Бюро Національних справ при Раді Міністрів та заснування фонду для потреб національних меншин шляхом одноразового оподаткування мільярдів Польщі в розмірі десять відсотків від їхнього майна³⁶. На його думку, будь-які прояви шовінізму по відношенню до національних меншин повинні суворо каратись³⁷.

Є.Гедройць переконував поляків та українців у необхідності виходу з глухого кута взаємної ненависті й обвинувачень стосовно колишніх кривд. Він запропонував видати “білу книгу” про операцію “Вісла” з метою розповісти всю правду про цей трагічний епізод в історії двох народів. На його думку, треба також подумати про відшкодування для лемків і допомогти розв’язати їхні проблеми³⁸. У 1990 р. Сенат Польщі прийняв спеціальну ухвалу у справі акції “Вісла” 1947 р., яка засуджувала дії польських комуністичних властей і висловлювала прагнення виправити, наскільки це можливо, заподіяні українцям кривди³⁹. У 1997 р. колектив “Kultury” ініціював підписання декларації “Пам’яті жертв Акції “Вісла”, в якій політична й культурна еліта Польщі висловлювали своє співчуття її жертвам та їх родинам, водночас закликаючи до справедливої оцінки тих подій минулого. “В історії польсько-українських взаємин сторінки болючі і трагічні чергуються з пам’яттю про добре співіснування та співпрацю обох народів. Україна і Польща, відроджені в незалежному демократичному існуванні, відіграють важливу роль у творенні європейського простору. І дуже важливо, щоб привиди минулого не послаблювали можливості виконання тієї ролі, не перешкоджали польсько-українській співдружності, інтересам та намірам”, – зазначалося в декларації⁴⁰.

У численних інтерв’ю редактор “Kultury” все ж критикував повільні, на його думку, темпи зближення між Варшавою і Києвом, прорахунки польської східної політики й надавав поради в розв’язанні конкретних проблем⁴¹. Є.Гедройць висував усе нові проекти співпраці між політичними й суспільними організаціями, науковцями, студентами. Редактор уважав, що Польща повинна виконувати роль помосту між Заходом і Сходом Європи, особливо стосовно України. На думку Є.Гедройця, для України важливим є поєднання й поглиблення зв’язків з Європою, “натиск на західну сторону в українській культурі”, в чому Польща повинна їй допомагати. Мова йшла про співробітництво в галузі культури і науки: надання стипендій для української молоді⁴², створення філіалу Польської Академії Наук в Києві⁴³ та ін. Є.Гедройць уважав, що вагому роль у польсько-українському зближенні могло б також відіграти обопільне озна-

йомлення з історією, культурою та літературою сусідів, зокрема, він пропонував видати в Польщі антологію української літератури⁴⁴.

Таким чином, ідеї Є.Гедройця мали значний вплив на формування зовнішньої політики Польщі стосовно України. Завдяки довголітній праці Є.Гедройця, еміграційні кола, демократична опозиція, а згодом і уряд незалежної Польщі усвідомив необхідність підтримки української незалежності для безпеки країн регіону. Незважаючи на важкий баласт міжнародних конфліктів, упереджень і стереотипів, двом народам удалося досягти порозуміння стосовно питань кордонів та національних меншин. Ініційований Є.Гедройцем діалог про примирення між Польщею й Україною допоміг уникнути конфліктів за югославським зразком у період розпаду СРСР, унеможливив зовнішнє втручання в їхні відносини та посприяв демократичним трансформаціям в обох країнах.

1. Giedroyc J. Autobiografia na cztery ręce / opracował K. Pomian ; Jerzy Giedroyc. – Warszawa : Czytelnik, 1999. – 388 s.
2. Polska i Ukraina : Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem / rozmowy przeprowadzili B. Kerski i A. S. Kowalczyk. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. – 276 s.
3. Friszke A. Życie polityczne emigracji / Andrzej Friszke. – Warszawa : Biblioteka “Więzi”, 1999. – 512 s.
4. Berdychowska B. Giedroyc i Ukraińcy / B. Berdychowska // Jerzy Giedroyc – Emigracja ukraińska. Listy 1950–1982. – Warszawa : Czytelnik, 2004. – T. 8 : Archiwum Kultury. – S. 5–54.
5. Wolański M. S. Europa Środkowo-Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945–1975 / Marian Wolański. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1996. – 383 s.
6. Pomian K. W kręgu Giedroycia / Krzysztof Pomian. – Warszawa : Czytelnik, 2000. – 222 s.
7. Toruńczyk B. Rozmowy w Maisons-Laffitte, 1981 / Barbara Toruńczyk. – Warszawa : Fundacja Zeszytów Literackich, 2006. – 209 s.
8. Habielski R. Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc. Od “Buntu Młodych” do “Kultury” / Rafał Habielski. – Warszawa : Biblioteka Więzi, 2006. – 296 s.
9. Żebrowski M. Dzieje sporu. “Kultura” w emigracyjnej debacie publicznej lat 1947–1956 / Marek Żebrowski. – Warszawa : Towarzystwo opieki nad Archiwum Instytutu Literackiego w Paryżu, 2007. – 302 s.
10. Гнатюк О. Польсько-український діалог: часопис Kultura та його спадщина (до сторіччя Єжи Гедройця) / Оля Гнатюк. – Л. : Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2007. – 64 с.
11. Grochowska M. Jerzy Giedroyc. Do Polski ze snu / Magdalena Grochowska. – Warszawa : Świat Książki, 2009. – 686 s.
12. Ptasńska-Wójcik M. Z dziejów biblioteki Kultury. 1946–1966 / Małgorzata Ptasńska-Wójcik. – Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej ; Komisja ścigania zbrodni przeciwko narodowi polskiemu, 2006. – 378 s.
13. Бакула Б. Польща і Україна в діяльності “Kultury” / Богуслав Бакула // Сучасність. – 1997. – № 1. – С. 97–103.
14. Ostatnie lato w Maisons-Laffitte. Jerzy Giedroyc. Zofia Hertz. Henryk Giedroyc / rozmawiała i opracowała H. M. Giza. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2007. – 216 s.
15. Habielski R. Dokąd nam iść wypada? Jerzy Giedroyc. Od “Buntu Młodych” do “Kultury” / Rafał Habielski. – Warszawa : Biblioteka Więzi, 2006. – S. 86.
16. Giedroyc J. Autobiografia na cztery ręce / opracował K. Pomian ; Jerzy Giedroyc. – Warszawa: Czytelnik, 1999. – S. 63, 65–66.
17. Непорозуміння чи дешевий патріотизм? Заувага редакції // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”. – К. : Критика, 2005. – С. 161.
18. Łobodowski J. Przeciw upiorom przeszłości / Józef Łobodowski // Kultura. – 1952. – № 2–3. – S. 53.
19. Маєвський Ю. З. Лист до редакції / Юзеф Маєвський // Простір свободи. – С. 158.
20. Это вселяет надежду (Беседу с главным редактором журнала “Культура” Ежи Гедройцем ведет Наталья Горбаневская) // Континент (Москва). – 1991. – № 68. – С. 378.
21. Prokop J. Jerzy Giedroyc – zrozumieć pobratymców / Jan Prokop // Dekada Literacka. – № 12–13. – 15.06.1993. – S. 8–9.
22. Гнатюк О. Польсько-український діалог: часопис Kultura та його спадщина : (до сторіччя Єжи Гедройця) / Оля Гнатюк. – Л. : Центр гуманітарних досліджень ; К. : Смолоскип, 2007. – С. 11–15.
23. Mieroszewski J. Rosyjski “kompleks polski” i obszar ULB / Juliusz Mieroszewski // Wizja Polski na łamach “Kultury” 1947–1976. Cz. 2. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1999 – S. 277–288.
24. Мерошевський Ю. Російський “польський комплекс” та простір УЛБ / Юліуш Мерошевський // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”. – К. : Критика, 2005. – С. 209.
25. Deklaracja w sprawie ukraińskiej // Kultura. – 1977. – № 5. – S. 50–52.

26. Російська заява в національному питанні // Українське Слово. – 1978. – № 1934. – 17 грудня.
27. Polska i Ukraina. Rozmowy z Bohdanem Osadcukiem / rozmowy przeprowadzili B. Kerski i A. S. Kowalczyk. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2008. – S. 104.
28. Бердиховська Б. Україна в житті Єжи Гедройця та на шпальтах “Культури” / Богуміла Бердиховська // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”. – К. : Критика, 2005. – С. 31.
29. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Леонід Зашкільняк, Микола Крикун. – Л. : Львівський нац. ун-тет імені Івана Франка, 2002. – С. 669.
30. Потічний П. Зустріч українських і польських парламентарів / Петро Потічний // Сучасність. – 1990. – № 9. – С. 125–126.
31. Zmienić krwiobieg / z Jerzym Giedroyciem rozmawia M. Wademann // Czas Kultury. – 1991. – № 3–4. – S. 4; O kraju i emigracji / z Jerzym Giedroyciem rozmawiała E. Sułkowska-Bierezin // Tygodnik Polski. – 1990. – 30 czerwca. – S. 4; Jerzy Giedroyc i dorobek paryskiej “Kultury” // Nowe książki. – 1991. – № 8. – S. 12.
32. Na przeciągu historii / z Jerzym Giedroyciem rozmawiał Z. Zaryczny // Dziennik związkowy. – Chicago. – 1991. – 12–14 kwietnia; Zmienić krwiobieg / z Jerzym Giedroyciem rozmawia M. Wademann // Czas Kultury. – 1991. – № 3–4. – S. 4; Te folwarki nazywają się Polską / z Jerzym Giedroyciem rozmawiała E. Dobrowolna-Sadura // Trybuna. Warszawa. – 1992. – № 232. – 3–4 października. – S. 3; Jerzy Giedroyc o polskich sprawach wschodnich // Dziennik Polski. – 1992. – 27 sierpnia. – S. 2; Nie wyprowadzam się z Polski / z Jerzym Giedroyciem rozmawia A. Garlicki // Polityka. – 1994. – № 48 (1960). – 26 listopada. – S. 17.
33. Єжи Гедройць. Інтерв'ю / розмовляв А. Моравські // І. – 2005. – № 39. – С. 138.
34. Te folwarki nazywają się Polską / z Jerzym Giedroyciem rozmawiała E. Dobrowolna-Sadura // Trybuna. – Warszawa. – 1992. – № 232. – 3–4 października. – S. 3.
35. “Marzenia więcej niż skromne”. Rozmowy z Jerzym Giedroycem 11–15 sierpnia 2000 r. // Ostatnie lato w Maisons-Laffitte Jerzy Giedroyc. Zofia Hertz. Henryk Giedroyc / rozmawiała i opracowała H. M. Giza. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2007. – S. 49.
36. Rogatko B. Jerzego Giedroycia program dla Polski / B. Rogatko // Gazeta Krakowska. – 1992. – № 48. – 26 lutego.
37. Jerzy Giedroyc. W poszukiwaniu dróg wyjścia // Głos Polski. – 1991. – 12 stycznia. – S. 7.
38. Jestem pesymistą / z Jerzym Giedroyciem rozmawia A. Garlicki // Polityka. – 1991. – № 42. – 19 października.
39. Senat o akcji “Wisła”. Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 sierpnia 1990 r. // Gazeta Wyborcza. – 1990. – 7 sierpnia.
40. Пам'яті жертв Акції “Вісла” // І. – 1997. – № 10. – С. 4–5.
41. ... o pomstę do nieba / z Jerzym Giedroyciem rozmawia J. Kłosiński // Tygodnik Solidarność. – 1992. – № 47 (218). – 20 listopada. – S. 1; Niepokoje Jerzego Giedroycia. Przeciw lustracjom i “polowaniom na czarownice” // Gazeta Krakowska. Kraków. – 1993. – № 146. – 28 czerwca. – S. 3; Nie zmarnować wschodniej Koniunktury / z Jerzym Giedroyciem rozmawia L. Deja // Polityka. 1993. – № 50 (1910). – 11 grudnia. – S. 8; Zmienić krwiobieg / z Jerzym Giedroyciem rozmawia M. Wademann // Czas Kultury. – 1991. – № 3–4. – S. 6; Nie wyprowadzam się z Polski / z Jerzym Giedroyciem rozmawia A. Garlicki // Polityka. – 1994. – № 48 (1960). – 26 listopada. – S. 17.
42. “Marzenia więcej niż skromne”. Rozmowy z Jerzym Giedroycem 11–15 sierpnia 2000 r. // Ostatnie lato w Maisons-Laffitte. Jerzy Giedroyc. Zofia Hertz. Henryk Giedroyc / rozmawiała i opracowała H. M. Giza. – Wrocław : Kolegium Europy Wschodniej, 2007. – S. 56.
43. Opinie i niepokoje Jerzego Giedroycia / rozmawiała K. Dobrowolska // Dziennik Bałtycki. – Gdańsk. – 1993. – № 145. – 26–27 listopada. – S. 1.
44. Bartowska L. Spotkanie z Jerzym Giedroycem // Nowy Dziennik – Przegląd Polski. – 1994. – 1 września. – S. 2.

Poland's Eastern policy and Polish-Ukrainian relations were the background of the activity of the editor of Parisian “Kultura” Jerzy Giedroyc. He considered Ukrainian independence to be the guarantee of security of Poland and East Central Europe. Jerzy Giedroyc's activity promoted activation of Ukrainian question on international arena.

Key words: Polish-Ukrainian relations, Jerzy Giedroyc, East Central Europe.

УДК 94 (477.8):94 (470+571) “XIX–XX”
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Ірина МУЗИЧИН

РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК У ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Стаття визначає стан і перспективи наукового вивчення сучасною українською історіографією місця й ролі російського чинника в суспільно-політичному житті західноукраїнського населення наприкінці XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: русофільство, москвофільство, “общерусизм”, новокурсники, слов’янофільський рух, неославізм, Російська імперія.

Роботи сучасних українських авторів, які присвячені різній проблематиці зовнішньої політики Росії, більшою чи меншою мірою стосуються теми досліджуваної проблеми. На сьогодні достатньо вивченими є різні її аспекти, зокрема, над історією русофільського руху працюють львівські дослідники О.Аркуша¹, М.Мудрий², С.Макарчук³. О.Сухий висвітлює роль російського чинника в суспільно-політичному житті галицьких українців⁴. Темою дослідження В.Расевича⁵ є зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців напередодні Першої світової війни. Предметом вивчення В.Передерка⁶ стала Східна Галичина в політиці Росії в 1900–1914 рр. Дисертаційне дослідження на тему: “Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.” було написано І.Кучерою⁷.

Особливо дискусійною, починаючи з інтерпретації термінів “общеруси”, “русофільство”, “старорусинство”, “москвофільство” та ін., є проблема дослідження русофільсько-москвофільського руху як основного ідентифікатора та засобу утвердження офіційного російського впливу на західноукраїнських теренах у зазначений період. Тому стаття здебільшого присвячена вивченню здобутків української історіографії щодо наукового осягнення одного з потужних напрямів суспільно-політичного руху Галичини, Буковини й Закарпаття та ролі в його розвитку російського зовнішньополітичного фактора.

Тема русофільського руху та ролі в його розвитку політики Російської імперії без заідеологізованих стереотипів і штампів минулої доби знайшла відображення тільки із середини 90-х років. Новий етап вивчення проблеми заклала О.Аркуша на Третньому Міжнародному конгресі українців, що відбувся в Харкові 1996 р.⁸ Вона розглянула питання русофільства як самостійну наукову проблему. На думку львівської дослідниці, рух був фактором становлення національної самосвідомості українців Галичини й на перших етапах відіграв роль чинника відособлення від чужої національної спільноти (польської). Поняття “русскій народ” слугувало для русофілів визначенням національної приналежності західноукраїнського населення. Означав цей термін усеруський простір і не був ототожненням великоруського (московського, російського).

Першою спробою узагальнити історію русофільства були статті С.Макарчука⁹. На прикладі його дослідження можна простежити ідейну зміну позицій щодо спрямування і мети “москвофільської” течії. Так, якщо на початках автор доводить антиукраїнський характер руху, то пізніше, очевидно, під впливом джерельного матеріалу, він стає на більш лояльні позиції. Головна причина появи “москвофільства”, на думку С.Макарчука, криється в зовнішніх факторах, а саме – антиукраїнській політиці Відня. Не останню роль відіграла російська пропаганда та система грошового підкупу й шпигунства. “... Саме фактор російського проникнення і вкорінення в суспільно-політичне життя частини населення Галичини шляхом грошового та всілякого іншого підкупу, пропагандистського та «наукового» одурманювання людей перетворив галицьке москвофільство в антинаціональну силу, ворожу і чужу інтересам не тільки галичан, але й усього українського народу”¹⁰.

Вагоме значення в нашому дослідженні займає стаття О.Аркуші та М.Мудрого, в якій автори прослідкували еволюцію русофільства, його генезу, основні етапи розвитку та світогляд¹¹. Вони запропонували відкинути з наукового вжитку термін “москвофіли”, а для означення певної групи політичних діячів взяти визначення “старорусини”, тоді як “русофілами” називати прихильників панруської орієнтації (таку термінологію використовує у своїх розвідках І.Куций)¹². Поняття “москвофіли” є виправданим тільки для невеликої групи діячів, які орієнтувалися виключно на Росію, заперечуючи при цьому різницю між нею та Україною. Домінуюче утвердження москвофільської течії дослідники відносили тільки до часу Першої світової війни¹³. Тоді, скажімо, як Б.Любченко розглядає її як радикальну форму політичного русофільства, яка формується в останні десятиліття XIX ст. і домінує впродовж війни¹⁴.

Багатьох моментів досліджуваної теми торкнувся О.Сухий, який підготував збірник документів і матеріалів з історії руху і тим самим започаткував вивчення галицького русофільства крізь призму зовнішньої політики Російської імперії¹⁵. У вступі до цього збірника О.Сухий розглядає історію течії й приходять до висновку, що з моменту Слов’янського з’їзду в Празі 1908 р. й укладення польсько-російського договору щодо ставлення до України західноукраїнські землі стають об’єктом активного обговорення в урядових колах Росії¹⁶. Проте, як зазначає автор, навіть значна фінансова підтримка русофільства з боку офіційної Росії не змогла змінити політичну ситуацію в краї¹⁷.

О.Сухому належить також ряд публікацій про основні напрями діяльності “Товариства імені М.Качковського” та “Галицько-російського благодійного товариства”. Поява першого, на думку автора, стала свідченням намірів русофілів модернізувати свій рух. Він також зазначив, що, незважаючи на задекларований у статуті товариства його неполітичний характер, воно планувало цілеспрямовано впливати на галицьке суспільство¹⁸. О.Сухий спростовує поширену думку про відверте відмежування Товариства від українського національного руху. “Національно-політична платформа Товариства ім. М.Качковського еволюціонувала від доволі толерантного ставлення до “українофільського” напрямку до зміцнення русофільської орієнтації на зламі XIX–XX ст. і переходу на москвофільські позиції після відомого розколу 1908 р.”¹⁹.

Повідомлення про діяльність “Галицько-російського благодійного товариства” в Петербурзі дає уявлення нам про всебічну підтримку його діяльності з боку офіційної Росії²⁰. Проте автор зазначає, що між державними російськими інституціями та москвофільськими товариствами не було налагоджено досконалого механізму роботи. Слід додати, що дана теза про ступінь налагодження системи співпраці російського уряду та москвофілів є співзвучною з думками російських дослідників цієї проблеми – Н.Пашаєва, І.Міхутіна, А.Бахтуріна.

У нарисі “Галичина: між Сходом і Заходом...” О.Сухий знайомить нас з основними політичними та культурними подіями українсько-москвофільського протистояння²¹. Фундаментальне дослідження простежує еволюцію українського русофільства до москвофільства під впливом російського чинника в громадській думці та суспільно-політичному житті західноукраїнського суспільства впродовж XIX – на початку XX ст.²².

Автори монографії “Українське питання в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.”²³ торкаються питання ролі українського руху в зовнішній політиці Росії. На їхню думку, для російських націоналістів (які сповідували ідеологію слов’янофільства), як і для урядових кіл, москвофільська течія уявлялася реальною політичною силою, наявність якої підтримувала в них вороже ставлення до української національної ідеї. З іншого боку, їхня спорідненість зобов’язувала офіційні імперські сили не тільки морально, але й матеріально підтримувати москвофілів, які ввійшли таким чином до сфери впливу Росії поряд з іншими національними рухами слов’ян.

Позиція урядових кіл Росії щодо українського питання водночас призводила до поступового загострення російсько-австрійських відносин, які й без того ускладнилися на фоні балканської кризи. Австрія відповіла переслідуванням “православного прозелітизму” серед галицьких українців, акціями проти діячів москвофільства й адептів православ’я, яких було звинувачено в державній зраді²⁴.

До розгляду питань, які є предметом нашого дослідження, зверталася й О.Киричук²⁵. Вона висвітлила діяльність Ставропільського інституту крізь спектр політичних змагань наро-

довців і русофілів 70–90-х рр. XIX ст. Інститут, на її думку, мав можливість стати осередком політичного перемир'я двох течій на основі протистояння полонофільству. Цьому завадили польські, російські й австрійські політичні інтереси, у сферу яких кожен із цих рухів був включений. Напередодні Першої світової війни інститут перетворився в осередок панросійської пропаганди²⁶.

Розробка проблеми зовнішньополітичних інтересів Росії щодо західноукраїнських земель тісно переплітається з вивченням слов'янофільства і неославістського руху та його зв'язків з українським питанням. У цьому напрямі інтерес для нас мають статті Н.Ковальчук²⁷ та І.Мацевко²⁸, які досліджували генезу слов'янської ідеї в інтерпретації й суспільно-політичній діяльності Олександра Погодіна та Дмитра Маркова.

Н.Ковальчук намагалася проаналізувати, як дискусії навколо “українського питання” в середовищі російських лібералів співвідносились із слов'янськими проектами. Вона зосередила увагу на діяльності О.Погодіна. Дослідниця зазначає, що російські національні й політичні неослов'янські угруповання не виробили єдиного ставлення до українського питання. Одне крило, фактично, ототожнювало слов'янські інтереси Росії, тоді як інша частина руху виступала за ліберальну українську політику, як необхідну умову неослов'янського руху загалом. О.Погодін виходив із того факту, що антиукраїнська політика Росії сприяє зміцненню в Галичині народовського табору на противагу москвофілам. Ситуація, коли в Австро-Угорщині склалися сприятливі умови для національного розвитку українців, сприймалася О.Погодіним як небезпечна для Росії.

І.Мацевко розкрила ідейно-політичні основи неославізму на прикладі діяльності Д.Маркова – одного з лідерів москвофілів-“новокурсників” Галичини. Автор, зокрема, зазначає, що Д.Марков, як і всі москвофіли, убачав у слов'янській ідеї зброю проти українського національного руху та засіб, який давав змогу довести теорію “єдиного російського народу від Карпат до Камчатки”²⁹.

Дослідниця, як і більшість авторів, які висвітлюють дану проблематику, дотримується думки, що розширенню зв'язків галицьких москвофілів з російською громадськістю сприяв неославістський з'їзд у Празі. Саме з 1908 р. посилюється активізація урядових кіл Росії в напрямі надання матеріальної допомоги москвофілам. Особисто Д.Марков отримував із Росії гроші для відкриття російських читалень, видання книг і газет, а також організовував поїздки з метою збору коштів для Галичини³⁰.

Об'єктом дослідження Б.Благого³¹ стала преса москвофільського студентства Галичини початку XX ст. Зокрема, автор аналізує такі часописи, як “Друг”, “Живое Слово”, “Живая мысль”, “Новая жизнь”, “Прикарпатская Русь”, “Националист” тощо. В їх виданні брали участь відомі діячі москвофільського руху Д.Вергун, В.Дудикевич, В.Луцик, Ф.Свистун, О.Мончаловський, В.Залозецький та інші. Ці часописи мали стати провісником народних сподівань і виразником культурних потреб Прикарпатської Русі, посередником у зв'язках між нею і Великою Росією та слов'янським світом³².

В.Качкан, на відміну від більшості дослідників цієї проблеми, ототожнює поняття “москвофіли”, “москволюби”, “русофіли”, “староруси”, “твердоруси”, “общерусси” як означення представників мовно-літературної та суспільно-політичної течії, що виникла в Галичині, а згодом “глибоко пустила своє коріння у землях Закарпаття і Буковини”³³. На основі детального вивчення сторінок часописів “Діло”, “Нова Зоря” 1910–1939 рр. (нагадаємо, що це газети, редакторами яких були представники народовської течії) автор намагається переконати читача в тому, що найголовніші москвофільські організації, установи та їх пресові органи “вели планову антиукраїнську, антинаціональну діяльність”³⁴.

* У результаті розколу 1909 р. у москвофільському таборі виділилося два політичних напрями: “старокурсники” і “новокурсник”. Молоде радикальне покоління “новокурсників” на чолі з В.Дудикевичем і Д.Марковим стояло на позиціях визнання цілковитої національної, культурної і політичної єдності українців з російським народом. Заперечувало окремішність української нації.

Розробкою проблеми формування політики урядовими колами Німецької та Австро-Угорської імперій щодо українського фактора від її витоків до періоду Першої світової війни займається О.Кураєв³⁵. Російсько-німецьке чи російсько-австро-угорське протистояння наприкінці XIX – на початку XX ст. супроводжувалося намаганням кожної із цих монархій використати українців проти іншої сторони. Інтерес до них як до зовнішньополітичного чинника зростає з боку Відня й Берліна в другій половині 1880-х років, головною причиною чого стало погіршення російсько-німецьких стосунків³⁶.

На думку автора, послаблення Російської імперії було основною причиною активізації питання українофільського руху як на західноукраїнських землях, так і на Наддніпрянщині. Наслідком конфлікту на Балканах стало відновлення російської підтримки антигабсбургського панславістського руху, що істотно вплинуло на ситуацію на західноукраїнських теренах. Німецькі політичні кола Дунайської імперії назвали цей рух “неославізмом” і розцінювали його як “ширму для планів російської експансії”³⁷. Підсумовуючи ставлення двох союзних монархій та Російської імперії до українського чинника, автор відзначає, що з наближенням великої європейської кризи воно ставало дедалі більш зацікавленим і цілеспрямованим.

Певний інтерес під час розгляду цієї проблеми становить стаття В.Расевича, в якій автор висвітлює зовнішньополітичні орієнтації українців Австро-Угорщини. Наміри австрійського та німецького урядів з допомогою національних рухів послабити Росію були позитивно сприйняті лідерами українських політиків. Вони переслідували мету – залучити на свій бік центральну австрійську владу для вирішення тривалого польсько-українського протистояння в Галичині, підтримати український рух у Російській імперії та перетворити регіон на плацдарм для утворення майбутньої української держави³⁸.

Окремих аспектів проблеми торкався Я.Грицак, який, аналізуючи національний рух Галичини другої половини XIX ст., подає об'єктивну характеристику москвофільства. Дослідник акцентує увагу насамперед на його антипольському спрямуванні та приналежності до цього табору старшого покоління греко-католицького духовенства, яке, через розчарування в політиці Габсбургів, повернулося обличчям до москвофільства³⁹.

В іншій роботі Я.Грицак, розкриваючи основні причини та цілі воюючих сторін у Першій світовій війні, висловив думку про велике зацікавлення Росією в захопленні Галичини, Буковини та Закарпаття. Петербург як метод для поширення впливу в регіоні використовував гасло захисту поневолених слов'янських народів імперії Габсбургів. Для цього розігрувалася і балканська карта, і турбота про “Підкарпатську Русь”. Приводом для втручання були “національні утиски” галицьких і закарпатських москвофілів. На погляд автора, “Росії йшлося не просто про приєднання Галичини, але й ще про придушення тут гнізда «мазепинства», яке поширювало свої впливи на Наддніпрянську Україну”⁴⁰.

Приблизно під таким самим кутом зору проблему розглядав й О.Рєєнт⁴¹. “Російський царизм вважав, що має моральне право і навіть зобов'язання перед слов'янськими народами захищати ідеї панславізму. Те, що при цьому застосовувались експансивні засоби, приховувалося за яскравою дипломатичною риторикою”⁴².

Для нашого дослідження праці й статті О.Рєєнта мають важливе значення. На його погляд, успішний розвиток українського національного руху в Галичині та Буковині, поширення його громадсько-політичних зв'язків із Наддніпрянщиною дедалі виразніше перетворювалися на серйозну загрозу для імперських інтересів Росії. Тому знищення бази українського відродження в Галичині було однією з основних причин її вступу в Першу світову війну⁴³.

Москвофільство в оцінці В.Сарбея постає як клерикально-поміщицька течія, представники якої орієнтувалися виключно на Росію, заперечували одночасно існування української нації, визнаючи тільки єдиний російський народ від Карпат до Камчатки. Автор наголошує на інтенсивному фінансуванні москвофілів офіційним Петербургом⁴⁴.

У наукових розвідках В.Любченка⁴⁵ спостерігається перший досвід в історіографії з комплексного дослідження спроб формування в роки Першої світової та громадянської воєн добровольчих військових частин із галичан-українців русофільської орієнтації.

Автор виділяє три етапи в ставленні влади Російської імперії до москвофільського руху. Перший – з 1908 р. до початку війни. Його характерними ознаками є взаємне зближення й

продуктивна співпраця російських націоналістичних кіл (3 і 4 Думи, ГРБО тощо) з діячами-москвофілами, фінансова підтримка останніх із прагматичних міркувань – контроль українського національного руху. Другий етап – від початку війни до окупації українських земель Австро-Угорщини російськими військами. Характеризується відкритим використанням урядом Росії з пропагандистською метою москвофільського фактора у своїх зовнішньополітичних планах, спрямованих на інкорпорацію українських земель і ліквідацію тут українського руху⁴⁶. Третій етап починається від часу окупації й улаштування там російської адміністрації. Відзначається прагматизацією підходів у ставленні влади до москвофілів, які перетворилися на “утриманців державної скарбниці”, а їхня схильність до швидких радикальних кроків стала приводом до конфронтації в стосунках із російською окупаційною адміністрацією⁴⁷.

Значну увагу історії становлення й генези москвофільського руху на Буковині та ролі в його розвитку зовнішньополітичної діяльності російського уряду приділив О.Добржанський⁴⁸. Визначальною рисою стала орієнтація на Росію й проголошення єдності українців Галичини, Буковини, Закарпаття з росіянами. О.Добржанський уважає, що на різних етапах свого розвитку москвофільство мало різні відтінки, які часто суттєво відрізнялися. Зокрема, у 60–70-х рр. на Буковині розвивалося москвофільство так званого старорусинського, або твердорусинського, напрямку⁴⁹. На думку автора, більшість ідей старорусинів мала хибне спрямування. Проте до їхніх заслуг на початкових етапах діяльності він відносить чималі зусилля, щоб не допустити онімечування та румунізації українського населення, прагнення відстоювати його політичні й культурні права, намагання пробудити селянство до суспільної діяльності⁵⁰.

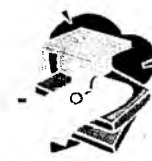
На думку дослідника, значне поширення цього руху не було випадковим, а швидше закономірним. Серед основних причин він називає відірваність Західної України від решти українських територій, слабку обізнаність населення зі становищем Наддніпрянщини й тими процесами, які там відбувалися⁵¹.

У такому контексті О.Добржанський згадує маловідому сторінку з історії “Руської Бесіди” та й українського руху Буковини в цілому. Ідеться про заснування російського віцеконсульства в Чернівцях, як одного із цілої мережі таких урядових установ на слов’янських землях. Автор називає це одним із конкретних кроків для поглиблення зв’язків із зарубіжними слов’янами, що передбачала складова офіційної зовнішньополітичної доктрини Росії – панславизм⁵². Зі створенням консульства прихильники російської орієнтації отримали офіційний канал для контактів за кордоном та надходження звітної матеріальної допомоги.

На початку ХХ ст. утвердилася нова генерація москвофільського руху, яка називала себе “русско-народная партия”. Проте, вважає дослідник, партії в західноєвропейському розумінні вони так і не змогли створити. Навпаки, діячі “проявляли надзвичайну безпринципність і йшли на співробітництво з будь-ким, хто визнавав їх як самостійну суспільну течію”⁵³. Найважливішими факторами існування течії О.Добржанський називає фінансові та інші надходження від державних і напівдержавних структур Москви, Петербурга, Києва⁵⁴.

Приречений на дріб’язковість і регрес, за словами автора, рух урятував зовнішньополітичний фактор. “Саме завдяки йому москвофільство зуміло привернути до себе чималу увагу політичних кіл Європи й на деякий час стало важливим складовим компонентом загальноєвропейської політики”⁵⁵. Напередодні війни такою ситуацією скористалися найреакційніші шовіністичні кола Російської імперії. Як засіб тиску на Австро-Угорщину вони обрали саме українців західноукраїнських земель. “Істерія, яку роздували навколо західноукраїнських земель російські чорносотенці, служила на руку екстремістським силам як Росії, так і Австрії. Вона стала однією з тих багатьох складових глобального європейського конфлікту, який призвів урешті-решт до розв’язання Першої світової війни”⁵⁶.

Історія Буковини в контексті європейських міжнародних відносин із давніх часів до середини ХХ ст. знайшла відображення в цілісній колективній монографії В.Ботушанського, С.Гакмана та ін.⁵⁷. Пропоноване комплексне дослідження із цієї проблематики є фактично першим в українській історіографії. Зокрема, автори проаналізували плани російського уряду щодо інкорпорації Буковини в роки Першої світової війни. Одним з основних його завдань вони визначили розгром Австро-Угорщини зі вступом російських військ до Відня й Будапеш-

та, відібрання в Габсбургів західноукраїнських земель, у тому числі Буковини, і включення їх до складу Росії та закріплення цього в міжнародних договорах⁵⁸.

На підтвердження попередньої підготовки царським урядом до інкорпорації Буковини силою зброї науковці подають офіційний документ російського командування “Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни”, затверджене Верховним головнокомандуючим збройних сил Росії Миколою Миколайовичем 19 серпня 1914 р., тобто на початку війни⁵⁹.

В авторів немає сумніву, що Східна Галичина та Буковина в їх етнічних межах мали бути офіційно включені до складу Росії. “... Не визнаючи «визволений» народ за народ справжній – український, – її панівні кола уже наперед знали, як будуть приборкувати «іногородців»: пообіцяти їм сумнівну дорізку землі, дозволити їм же носити гуцульські гачі, кептар, співати тужливу «малоросійську» пісню, дотримуватися «особливого побуту», а все решту – ненаситній імперії”⁶⁰.

Таким чином, висвітлення російського зовнішньополітичного фактора щодо західноукраїнських земель сучасною українською історіографією здійснюється крізь призму русофільського руху та його співпраці з імперськими урядовими й громадськими інституціями, політики Габсбургів у краї, зовнішньополітичних та ідеологічних відносин Австро-Угорщини та Росії напередодні Першої світової війни. Слід також констатувати, що впродовж останнього десятиліття історична наука зробила помітний поступ у вивченні цієї проблематики⁶¹. Зокрема, більше досліджено політичну та суспільну діяльність русофілів. Ця течія розглядається більшістю істориків як органічна частина українського руху, як певний перехідний етап у його становленні. Крім того, побутує твердження, що зовнішня підтримка як моральна, так і фінансова з боку Росії стала можливою внаслідок організаційної та ідейної кризи русофільської течії. Тому наприкінці ХІХ ст. відбулася закономірна еволюція “проруської” орієнтації в “проросійську”. Для послаблення й придушення національного руху українців на випадок анексії західноукраїнських земель офіційний Петербург використовував пропаганду ідей неославизму.

Перспектива дослідження питань вищенаведеної теми визначається насамперед потребою всебічної та комплексної розробки питань щодо ролі русофільства (москвофільства) у кристалізації українського національного руху та розвитку українсько-російських відносин. Крім того, слід з’ясувати рівень використання ідеологічних і політичних основ цієї течії офіційними колами Росії та Австро-Угорщини для задоволення своїх зовнішньополітичних амбіцій та впливу ідей неославизму на геостратегічні плани Російської імперії на початку ХХ ст.

1. Аркуша О. Русофільська орієнтація в Галичині в останній чверті ХІХ ст. / О. Аркуша // Доповіді та повідомлення Третього Міжнародного конгресу українців, 26–29 серпня 1996 р. Історія. Ч. 1. – Х., 1996. – С. 120–125; Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст. : генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 231–268.
2. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження / М. Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 9. – Л., 2001. – С. 254–280.
3. Макаруч С. Галицьке москвофільство в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / С. Макаруч // Історичні дослідження. Вітчизняна історія : Республ. Міжвідомч. зб. наук. праць. Вип. 16. – К., 1990. – С. 101–107; Макаруч С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина ХІХ ст. – 1914 р.) / С. Макаруч // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 28. – Л., 1992. – С. 82–98.
4. Сухий О. “Галицько-російське благодійне товариство” та головні напрями його діяльності / О. Сухий // Наукові зошити істор. факультету Львівського університету ім. І. Франка : зб. наук. праць. – Л., 1999. – Вип. 2. – С. 105–109; Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ ст.) / О. Сухий. – Л., 2003. – 496 с.; Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом : нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / О. Сухий. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 326 с.; Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: ідеологія та напрями діяльності (70–80-ті рр. ХІХ ст.) / О. Сухий // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. Вип. VII. – К. : Інститут історії України, 2004. – С. 205–228; Сухий О. Товариство

- імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності / О. Сухий // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л., 2001. – Вип. 9. – С. 392–403.
5. Расевич В. Зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців (1912–1918 рр.) / В. Расевич // Матеріали засідань історії та археографічної комісії НТШ в Україні. Вип. 1. – Л., 1999. – С. 253–269.
  6. Передерко В. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914 рр.) / В. Передерко. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 300 с.
  7. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 “Всесвітня історія” / І. В. Кучера. – Чернівці, 2005. – 20 с.
  8. Аркуша О. Русофільська орієнтація в Галичині в останній чверті XIX ст. / О. Аркуша // Доповіді та повідомлення Третього Міжнародного конгресу українців, 26–29 серпня 1996 р. Історія. Ч. 1. – Харків, 1996. – С. 120–125.
  9. Макарчук С. Назв. праці.
  10. Макарчук С. Москвофільство : витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 28. – Л., 1992. – С. 98.
  11. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 34. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – С. 231–268.
  12. Куций І. Галицьке русофільство XIX ст. : генеза історичної свідомості / І. Куций // Український історичний журнал. – 2006. – № 6. – С. 72–83.
  13. Аркуша О., Мудрий М. Назв. праця. – С. 233–234.
  14. Любченко В. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні і на початку Першої Світової війни / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX – XX ст. Вип. VI. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 125–142; Любченко В. Обласний комісаріат Галичини і Буковини (1917–1918 рр.) / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX – XX ст. Вип. VIII. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 50–72; Любченко В. Спроби формування в роки Першої Світової і Громадянської воєн добровольчих частин з галичан-українців русофільської орієнтації (1914–1920 рр.) / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX – XX ст. Вип. XVI. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – С. 115–131.
  15. Москвофільство : документи і матеріали / вступ. ст., комент. та добірка докум. Сухого О. – Л. : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 236 с.
  16. Москвофільство : документи і матеріали. Указ. праця. – С. 52.
  17. Там само. – С. 57.
  18. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності / О. Сухий // Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л., 2001. – Вип. 9. – С. 393.
  19. Сухий О. Указ. праця. – С. 397.
  20. Сухий О. “Галицько-російське благодійне товариство” та головні напрями його діяльності / О. Сухий // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету ім. І. Франка : зб. наук. праць. – Л., 1999. – Вип. 2. – С. 105–109.
  21. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / О. Сухий. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 1999. – 326 с.
  22. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.) / О. Сухий. – Л., 2003. – 496 с.
  23. Українське питання / [укр. перекл., упоряд., передм. і приміт. М. Тимошика]. – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 218 с.
  24. Українське питання. Указ. праця. – С. 177.
  25. Киричук О. Культурно-освітня діяльність Львівського Ставропігійського інституту (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Киричук // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету ім. І. Франка : зб. наук. праць. – Л., 2000. – Вип. 3. – С. 66–72; Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70–90-х років XIX століття / О. Киричук // Україна модерна. – Ч. 4–5. – Л., 2000. – С. 124–147.
  26. Киричук О. Культурно-освітня діяльність Львівського Ставропігійського інституту (друга половина XIX – початок XX ст.) / О. Киричук // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету ім. І. Франка : зб. наук. праць. – Л., 2000. – Вип. 3. – С. 72.
  27. Ковальчук Н. Олександр Погодін як ідеолог російського неославізму / Н. Ковальчук // Проблеми слов'язознавства. – 1999. – Вип. 50. – С. 166–173; Ковальчук Н. Російський неославізм і українське

- питання в публіцистиці Олександра Погодіна / Н. Ковальчук // Проблеми слов'язознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 100–106.
28. Мацевко І. Слов'янська ідея в інтерпретації та політичній діяльності Дмитра Маркова / І. Мацевко // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету ім. І. Франка. – Л., 2000. – Вип. 3. – С. 97–103.
  29. Мацевко І. Указ. праця. – С. 101.
  30. Це підтверджують документи ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2600, арк. 26, 36; ф. 146, оп. 4., спр. 2326, арк. 5658.
  31. Благий В. Преса москвофільського студентства Галичини початку XX ст. // Українська періодика : історія і сучасність : доповіді та повідомлення 5 Всеукраїнської науково-теоретич. конф. 27–28 листопада 1998. – Л., 1999. – 600 с.
  32. Благий В. Указ. праця. – С. 55.
  33. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє : Українство і пресолюгія (XIX – перша половина XX ст.) Кн. 3. / ред. М. Романюк. – Л. : Фенікс, 1998. – С. 281.
  34. Качкан В. Указ. праця. – С. 282.
  35. Кураєв О. Українська проблема у політиці Берліна і Відня у Першій Світовій війні (1914–1918 рр.) : монографія / О. О. Кураєв. – К., 2006. – 311 с.; Кураєв О. Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843–1914) / О. О. Кураєв // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 43–61.
  36. Кураєв О. Український чинник у системі політичних інтересів Відня та Берліна (1843–1914) / О. О. Кураєв // Український історичний журнал. – 2006. – № 1. – С. 45.
  37. Кураєв О. Указ. праця. – С. 49.
  38. Расевич В. Зовнішньополітичні орієнтації австрійських українців (1912–1918 рр.) / В. Расевич // Матеріали засідань історії та археографічної комісії НТШ в Україні. – Вип. 1. – Л., 1999. – С. 252.
  39. Українська історіографія на зламі XX–XXI ст. : здобутки і проблеми : [колект. монографія / за ред. Л. Зашкільняка]. – Л., 2004. – 405 с.
  40. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації / Я. Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
  41. Реєнт О. Дипломатичні аспекти “східного питання” й Україна / О. Реєнт // Нариси з історії дипломатії України. – К. : Альтернативи, 2001. – С. 264–313; Реєнт О. Україна в період Першої світової війни : історіографічний аналіз / О. Реєнт, Б. Янишин // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3–38.
  42. Реєнт О. Дипломатичні аспекти “східного питання” й Україна // Нариси з історії дипломатії України / О. Реєнт – К. : Альтернативи, 2001. – С. 303.
  43. Реєнт О. Україна в період Першої світової війни : історіографічний аналіз / О. Реєнт, Б. Янишин // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 17.
  44. Сарбей В. Національне відродження України / В. Сарбей // Україна крізь віки. Т. 9. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с.; Сарбей В. Розвиток української національної самосвідомості / В. Сарбей // Нариси з історії українського національного руху. – К., 1994. – С. 200–201.
  45. Любченко В. Указ. праці.
  46. Любченко В. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні і на початку Першої Світової війни / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX–XX ст. – Вип. VI. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – С. 139.
  47. Там само. – С. 140.
  48. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / О. Добржанський. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 574 с.
  49. Добржанський О. Указ. праця. – С. 151.
  50. Там само. – С. 152.
  51. Там само. – С. 150.
  52. Там само. – С. 155.
  53. Там само. – С. 387.
  54. Там само. – С. 384.
  55. Там само. – С. 390.
  56. Там само. – С. 411.
  57. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.) : колект. монографія / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. – Чернівці : Рута, 2005. – 744 с.
  58. Указ. праця. – С. 328.

⁵⁹ Там само. – С. 329.

⁶⁰ Там само. – С. 336.

⁶¹ Див. матеріали: Акценты круглого стола на тему: “Русофильство в австрийской Галиции: современные исторические исследования и уроки (по материалам круглого стола, состоявшегося 02. 12. 2000 г. в Русском культурном центре г. Львова). – Л. : Ахілл, 2002. – 87 с.

The article determines status and perspectives of scientific studying by the modern Ukrainian hystoryography about the place and role of the Russian factors in the public political life of west Ukrainian inhalitants towards the end of the XIX th to the beginning of the XX th centuries.

Key words: Russophylism, mysophylism, nation wide Russism, freshers, neo slavism, Russian empire.

До 70-річчя з дня народження Михайла Паньківа

ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК ПОКУТТЯ

Щедра покутська земля дала нам багато талантів – письменників Василя Стефаника, Марка Черемшину, Леся Мартовича, Романа Іваничука та Михайла Андрусика, художників Дениса Іванцева та Василя Касіяна, скульптора Михайла Бринського, співака Михайла Голинського та інших. Серед когорти відомих уродженців Покуття гідне місце займає відомий етнограф, музеєзнавець і громадський діяч Михайло Ілліч Паньків.

Народився М.Паньків 9 вересня 1940 р. у с. Вербівці Городенківського району Івано-Франківської області в селянській сім'ї. Його дитинство припало на суворі післявоєнні роки, однак уже тоді, з маминих розповідей та улюблених книжок хлопець увібрав безмежну лю-

бов до рідного краю, народних звичаїв і традицій. Після закінчення Вербівської семирічки (1953 р.) до 1956 р. навчався в Тишківській середній школі. Закінчивши 10-й клас, вирішив поступати в Снятинський культурно-освітній технікум. Про вищу освіту простий сільський юнак тоді навіть і не мріяв, бо, як згадував пізніше, “вуз для нас, випускників, був на небесах і ніхто навіть не пробував туди поступати”.

Після закінчення Снятинського культурно-освітнього технікуму в 1958 р. працював завідувачим Вербівським сільським клубом. Тоді ж М.Паньків здійснив спробу вступити на історичний факультет Львівського університету, проте вона виявилася невдалою.

Військову службу проходив упродовж листопада 1959 – серпня 1962 рр. на території сучасної Російської Федерації. Ці роки дослідник вважає своєю першою етнографічною практикою, яка дала можливість спостерігати за місцевою культурою, звичаями й поведінкою представників різних етнічних груп. Після служби в армії М.Паньків вступив на історичний відділ історико-філологічного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту. Свої незабутні роки навчання, будні і свята, а також педагогічний колектив інституту він детально описав у спогадах під назвою “Такими ми були”.

Закінчивши інститут 1966 року й отримавши диплом із відзнакою, упродовж року працював учителем історії Чернелицької школи Городенківського району. Увесь свій вільний час М.Паньків присвячував позакласній роботі: керував кількома гуртками, організовував старшокласників на збір фольклорних матеріалів, їздив із концертами по селах та випускав щотижневу сатиричну радіопередачу “Тайфун”. Ураховуючи такий досвід культурно-освітньої діяльності та чималі організаторські здібності, у 1967 р. його запросили на роботу в Івано-Франківський обком комсомолу працювати з молоддю інтелігенцією області.

Однак чиновницька, безініціативна робота не припала до душі, тому в січні 1969 р. М.Паньків улаштувався в Івано-Франківський краєзнавчий музей. Саме в музеї йому вдалося найбільш повно розкрити свій талант організатора й керівника, людини, небайдужої до минулого свого краю та його багатой етнокультурної спадщини. Тут він пройшов усі щаблі професійного зростання, перебуваючи спершу на посаді наукового працівника, далі – завідуючого відділом історії, заступника директора з наукової роботи і, нарешті, – директора музею (1985 р.).

Займаючи керівну посаду, М.Паньків не полишив наукову роботу. У 1987–1989 рр. під його керівництвом археологи Б.Томенчук та Б.Василенко провели обстеження населених пун-

* До вузу приймали абітурієнтів, які мали не менше трьох років стажу роботи.

ктів області, внаслідок чого виявлено 1405 археологічних пам'яток та видано "Реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області".

Роки наполегливої праці на ниві етнографії та музеєзнавства не пройшли даремно. У 1989 р. в Інституті фольклору та етнографії Білоруської АН (м. Мінськ) М.Паньків захистив кандидатську дисертацію на тему "Сім'я і сімейний побут на Покутті (друга половина XIX – 70-ті рр. XX ст.)". Науковим керівником роботи був відомий львівський етнограф, доктор історичних наук, професор Ю.Гошко.

Проголошення незалежності України та відкриття досі заборонених горизонтів досліджень дало новий поштовх для музейної і наукової діяльності вченого. Під його керівництвом та за активної участі музей щороку організовував 30–35 виставок та 2–3 наукові конференції із проблем археології, краєзнавства й етнографії. З 1991 р. з ініціативи директора розпочався випуск "Наукових записок" Івано-Франківського краєзнавчого музею (на сьогодні вийшло у світ 10 випусків).

З вересня 2006 р. М.Паньків працює доцентом кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. За весь час педагогічної роботи (у тому числі й за сумісництвом) він розробив 15 дисциплін, серед яких "Етнографія народів світу", "Культура і побут населення України", "Етнографічне музеєзнавство, краєзнавство і туризм", "Національні меншини України", "Українці у світі", "Декоративно-прикладне мистецтво Прикарпаття", "Етнографічне дослідження на Прикарпатті у XIX – початку XX ст.: джерела та історіографія", "Топоніміка і мікротопоніміка Прикарпаття" та інші.

Любов до місцевих традицій, шанобливе ставлення до пам'яток старовини відобразилися й у навчальній роботі дослідника. Під його керівництвом студенти та аспіранти здійснюють ґрунтовні дослідження традиційно-побутової культури населення Прикарпаття, сучасних етнокультурних та етносоціальних процесів у нашому регіоні. Студенти й колеги по роботі знають М.Паньківа як високопрофесійного викладача, який завжди готовий надати їм кваліфіковану консультацію чи просто дружню пораду. Він бере активну участь у культурно-освітньому житті Інституту історії і політології, неодноразово організовуючи різноманітні виховні заходи й дійства.

Викладацьку роботу доцент М.Паньків тісно поєднує з науковою. Зараз учений активно розробляє проблеми матеріальної й духовної культури населення краю, етнографічного районування, історичної топоніміки, а також національно-визвольної боротьби на Прикарпатті. Він – автор 9 монографій, близько 140 статей з етнографії, музеєзнавства і краєзнавства. Етнограф увійшов до авторського колективу таких фундаментальних ілюстрованих видань Інституту історії і політології, як "Прикарпаття: спадщина віків", "Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923 рр.): Ілюстрована історія" та "Покуття".

Окремо слід згадати посібник "Організація польових досліджень з етнографії" (2005 р.), адже в ньому узагальнено весь багаторічний досвід дослідника в галузі польової етнографії. Цей посібник незамінний під час проходження студентами етнографічної практики і є зразком для багатьох аспірантів, молодих учених.

Попри широкий спектр наукових зацікавлень, більшість статей і розвідок М.Паньківа присвячені його рідному Покуттю, звідки він родом і де провів свої молоді роки. Етнограф опублікував низку статей про етнокультурну специфіку цього регіону. Чималу увагу він приділяє публікації польових матеріалів, отриманих під час польової роботи. Результатом таких ґрунтовних досліджень стали монографії: "Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині" та "Пісні з Покуття" (у співавторстві з М.Андрусюком). Останнім часом особливу зацікавленість дослідника викликають питання, пов'язані з впливом глобалізаційних процесів на традиційну культуру українців, та проблеми трансформації народних обрядів у сучасних умовах.

Значне місце в наукових планах М.Паньківа займає видавнича діяльність. Він уже впродовж кількох років виконує обов'язки заступника редактора згаданих "Наукових записок", входить до редакційних колегій всеукраїнського народознавчого часопису "Берегиня", наукових журналів "Карпати: людина, етнос, цивілізація", "Краєзнавець". Крім того за редакцією вийшло

друком 8 різноманітних музейних видань. Чимало книг молодих науковців побачило світ із рецензіями цього авторитетного дослідника.

Велика заслуга вченого в популяризації української народної культури на шпальтах місцевої преси, на радіо й телебаченні. Однак найбільш знаковою, на наш погляд, можна вважати діяльність М.Паньківа на ниві практичного музейництва. Тільки на території Прикарпаття він організував понад 10 музеїв. Під його керівництвом та за активної участі відкрито Літературний музей Прикарпаття в м. Івано-Франківськ, Музей архітектури і побуту Прикарпаття (с. Кринос Галицького району Івано-Франківської області), відбудована в с. Криворівня Верховинського району хата-гражда Параски Харук та створена в ній експозиція. Він – автор експозицій Літературно-меморіального музею Леся Мартовича в селі Торговиця Городенківського району, структури й тематико-експозиційного плану Музею освіти Прикарпаття (м. Івано-Франківськ), Літературно-меморіального музею Івана Франка та музею Михайла Грушевського в Криворівні, колишнього Яремчанського музею партизанської слави, Долинського краєзнавчого музею "Бойківщина" Тетяни й Омеляна Антоновичів, понад 20-ти громадських музеїв.

М.Паньків – заслужений працівник культури України, лауреат всеукраїнської премії П.Чубинського, обласних премій І.Вагилевича та І.Крип'якевича, член правління Івано-Франківської обласної організації Товариства охорони пам'яток історії і культури, член Наукового товариства ім. Т.Шевченка.

Важко охопити весь спектр наукових інтересів ученого. Варто згадати його неабиякий хист до декламування та різноманітних інсценізацій, а також літературний талант. Нещодавно в часописі "Ямгорів" вийшли друком гуморески, записані ним у рідному селі Вербівці.

Усі наукові й творчі починання дослідника підтримує його сім'я: дружина Ольга Михайлівна – учителька початкових класів; донька Оксана, яка пішла стопами матері, та син Ігор, який перейняв у батька любов до етнографії й захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності "Етнологія".

Нині Михайло Іллєч наполегливо працює, адже попереду ще стільки планів та нереалізованих задумів. І ми віримо, що в майбутньому ще не одна монографія вийде з-під його пера, ще не один музей відчинить свої двері для вдячних відвідувачів і ще не один молодий науковець розпочне свій науковий шлях за його підтримки та настанов. Тож вітаємо шановного ювіляра, зичимо міцного здоров'я і творчого натхнення!

Микола КУГУТЯК, Оксана ДРОГОБИЦЬКА

До 60-річчя Богдана Томенчука

З ЛЮБОВ'Ю ДО ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ

3 вересня виповнилося 60 років відомому вченому-археологу, кандидату історичних наук, доценту кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богдану Петровичу Томенчуку.

Богдан Петрович народився в селі Ценява Коломийського району. Працьовита родина виховувала хлопця в атмосфері любові до рідного краю, традицій українського народу, поваги до праці. Після народження Богдана сім'я переїхала в Коломию. Тут, навчаючись у середній школі №2, юний Богдан зацікавився археологією, любов до якої проніс через усе життя. Уже тоді його вабили пошук відкриття незнаних сторінок підземної історії країни. Один із його вчителів історії, побачивши непересічний інтерес юнака до археологічної науки, подарував своєму учневі підручник з археології України Івана Шовкопляса. Ще в старших класах середньої школи Богдан почав замислюватись про подальше навчання. Він прагнув отримати освіту з археології і займатись археологічними дослідженнями. Із цією метою писав листи в різні вищі навчальні заклади з єдиним запитанням – де готують археологів. На жаль, тоді, як і тепер, цей фах можна було отримати тільки в Київському університеті. Проте можна було прийти до археології й іншим шляхом – отримавши історичну освіту, брати участь у роботі археологічних експедицій. Тож усі сили Богдан спрямував на реалізацію своєї заповітної мрії.

Однак життя диктує свої умови. Свій перший трудовий досвід Б.Томенчук отримав на заводі “Коломиясільмаш”, де працював фрезерувальником. У 1969–1971 рр. служив у Збройних силах. Доля закинула молодого хлопця в Чехословаччину. Після служби в армії Богдан вступає на історичний факультет Чернівецького державного університету.

Навчаючись в університеті, студент Богдан Томенчук слухав лекції відомого вченого Бориса Тимощука, спілкувався з відомими археологами, які вплинули на формування наукового світогляду молодого дослідника. Щороку Богдан працює в археологічних експедиціях Чернівецького університету, Інституту археології (Київ), інших наукових закладів. З особливою теплою Богдан Петрович згадує свою багаторічну (1971–1980 рр.) участь у роботі археологічних експедицій Чернівецького державного університету (керівник Борис Тимошук) та Державного Ермітажу (керівник Галина Смирнова). Богдан Петрович вважає роботу в цих експедиціях своєю великою науковою й життєвою школою. Власне, рекомендація Богдану Томенчуку на право отримання його першого Відкритого листа за формою №1 була підписана його вчителями Іриною Русановою (Москва), Борисом Тимощуком (Чернівці) і Галиною Смирновою (Ленінград). Саме під впливом своїх учителів Богдан Петрович обрав основний напрям своєї наукової діяльності – археологія Галича і Галицької землі.

Одразу після завершення навчання в університеті 1976 року Б.Томенчук отримує свій перший Відкритий лист – дозвіл на проведення археологічних досліджень на Молодіївському городищі. Богдан Петрович очолює окремі заїги Слов'янської (Прикарпатської) археологічної експедиції Інституту археології АН СРСР (керівник І.Русанова) та Чернівецького державного університету імені Юрія Федьковича (керівник Б.Тимошук).

На Буковині крім Молодіївського городища Б.Томенчук досліджував Василівське городище – дитинець літописного міста Василів на Дністрі (1977–1978, 1985, 1996 рр.), Непоро-

тівські городища – Щовб та Галиця-Монастир, що складають територію літописного міста Кучелмін на Дністрі (1978 р.), Карапчівське городище – літописний Городок на Черемоші (1978–1979 рр.).

У Галицькому Прикарпатті археолог спрямував свої дослідження на вивчення городищ Давнього Галича (Крилоське, Пітрицьке, Спаське, Пантелеймонівське городища) та інших городищ цієї території (Олешківське, Буківнянське, Луковицьке).

1981–1984 рр. – період розкопок церкви і кладовища на території укріпленого монастиря в невеликому давньоруському місті Олешків на Пруті (село Олешків Снятинського району, Івано-Франківської області).

Дослідження, які були проведені в Олешкові, заслуговують на особливу увагу. У центральній частині городища Богдан Петрович розкопав залишки дванадцятигранної дерев'яної церкви-ротонди невідомого до цього часу в середньовічній архітектурі Центральної Європи типу, яка також слугувала усипальницею. Своєю ротондальною формою та мозаїчною підлогою церковна споруда, досліджена Б.Томенчуком, помітно виділяється серед відомих пам'яток церковної дерев'яної архітектури середньовічної Європи. Б.Томенчуку вдалося реконструювати мозаїчну підлогу церкви-ротонди. Тож дослідження Олешківської ротонди Богдан Петрович вважає чи не найважливішим відкриттям свого наукового життя.

У 1989–1992 рр. Богдан Томенчук досліджував Буківнянський церковний комплекс, який знаходився на території укріпленого посаду літописного міста Биковен на Дністрі (село Буківна Тлумацького району Івано-Франківської області). Було виявлено рештки великої дерев'яної тризрубної церкви, житлово-господарську й виробничу забудову міста. На північний схід від церкви вивчено кладовище із 72 захороненнями. Богдан Петрович дослідив чотири з близько 20 дерев'яних храмів Давньої Русі, відкритих археологами.

З 1989 р. здійснюється заповітна мрія Богдана Томенчука – він починає роботи на території давнього Галича, у селі Крилос. Богдан Петрович очолює давньоруський заїг Галицької археологічної експедиції Інституту археології НАН України, Івано-Франківського краєзнавчого музею, Національного заповідника “Давній Галич” та Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, а пізніше й Галицьку експедицію Прикарпатського університету. Під час розкопувальних робіт в околицях Галича було досліджено три дерев'яних палацових комплекси, укріплення й житлова забудова дитинця княжої столиці. Одним зі значних відкриттів археолога на території літописного Галича, яке ввійшло в археологічні підручники, було дослідження літописного кургану “Галичина могила”. Цей курган розкопаний у 1991–1992 рр. у співпраці з доктором історичних наук, професором, членом-кореспондентом НАНУ Володимиром Бараном. Було встановлено, що це поховання являло собою кенотаф. Могила, мабуть, була насипана на честь одного з перших галицьких (хорватських) князів, який міг уважатись і засновником міста. Галичина могила входить до невеликого кола окремих літописних князівських епонімних могил дохристиянської доби, відомих у Східній і Центральній Європі.

Одним із наукових напрямків, які розробляє у своїй діяльності Богдан Томенчук, є дослідження некрополів Галицько-Буковинського Прикарпаття. Реалізуючи завдання цього напрямку, Богдан Петрович провів дослідження 8 прицерковних кладовищ Давнього Галича, на яких виявлено близько 200 поховань. У тому числі тут розкопано залишки невеликої монастирської цвинтарної церкви-каплички (усипальниці). На території Галицько-Буковинського Прикарпаття Б.П.Томенчук провів дослідження ще трьох окремих церковних комплексів (дерев'яних церков і кладовищ), на яких розкопано близько 240 поховань, вивчено ще три курганні могильники.

Грунтуючись на результатах багаторічного кропіткого вивчення понад 500 давньоруських поховань, Богдан Петрович 1998 року в Інституті археології НАН України захистив кандидатську дисертацію з археології “Некрополі Галицько-Буковинського Прикарпаття IX–XIII ст.”. Саме тоді вчений виділив територію Галицько-Буковинського Прикарпаття, яку він вважав давньою історичною Галицькою землею у вузькому значенні цього терміна.

Трудовий шлях Богдана Томенчука пов'язаний із музейною та викладацькою роботою. Найбільший період трудової діяльності Богдана Петровича з 1976 по 2000 рр. – музейний. У 1976–1980 рр. – робота в Чернівецькому краєзнавчому музеї, більше ніж двадцять років присвя-

чено Івано-Франківському краєзнавчому музею (1980–2000 рр.), де тривалий час Богдан Петрович очолював відділ археології.

Наприкінці 1990 рр. Богдан Томенчук починає працювати в Прикарпатському університеті. Свої перші лекції з археології та культури Галицької землі він прочитав студентам художнього факультету, там же викладав спецкурс “Археологічна консервація і реставрація”. Пізніше Богдан Петрович продовжив свою роботу на філософському факультеті, де викладав курси біблійної та церковної археології. А 1998 року Б.Томенчук починає працювати в Інституті історії і політології, спочатку на кафедрі всесвітньої історії, а в 2005 році займає посаду доцента кафедри етнології і археології. У 2002–2009 рр. Б.Томенчук успішно поєднує викладацьку роботу з діяльністю наукового співробітника і члена Польового комітету Інституту археології НАН України (м. Київ). З 2006 року Богдан Петрович також очолює за сумісництвом відділ археології Науково-дослідного інституту історії, етнології і археології Карпат, є заступником директора. В Інституті веде такі науково-дослідні проблеми, як транскарпатські шляхи (міграційні і торгові), середньовічні городища і замки.

Під час роботи в музеях Богдан Петрович здійснив велику кількість археологічних розвідок та експедицій. Було відкрито десятки археологічних пам'яток – різночасових поселень, городищ, виробничих комплексів, давніх поховань тощо. Крім розкопок, які здійснювалися в рамках розробки наукових тем, Богдан Петрович проводив охоронні археологічні дослідження в Маняві, печерно-скельному комплексі в Бубнищі, Івано-Франківську. Зокрема, в історичній частині обласного центру Прикарпаття досліджено рештки Галицької брами Станіславівської фортеці.

Свої знання й великий дослідницький досвід Богдан Томенчук використав під час розкопок поховань жертв сталінських репресій у Демяновому Лазі, меморіальному сквері Івано-Франківська та в селі Посіч, де він був науковим консультантом і безпосереднім учасником ексгумаційних робіт. Важкою в емоційному плані була ця робота, проте свідомий патріот, вольова й послідовна людина Богдан Томенчук довів справу до завершення.

Доцент Б.П.Томенчук проводить значну викладацьку діяльність. Читає нормативні курси з історії східних та античних цивілізацій, а в Коломийському інституті Прикарпатського університету викладає археологію та історію первісного суспільства. Богдан Петрович веде спецкурси й спецсемінари із проблем середньовічної археології, керує студентським науковим гуртком, дипломними роботами. Дослідник успішно передає свої знання і досвід молодим науковцям – здійснює наукове керівництво написанням кандидатських дисертацій, виступає рецензентом та опонентом під час захисту дисертаційних робіт.

Учений, відомий своїми досягненнями у вивченні історії та археології Галича і Галицької землі, зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки. Б.Томенчук сформулював нову історичну концепцію походження та еволюції Галича і Галицької землі.

Науковий доробок доцента Б.П.Томенчука складається більш ніж із 150 наукових статей та 6 монографій. Серед ключових наукових праць відзначимо такі як “Олешківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII–XIII ст.” (2005 р.), “Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація” (2006 р.), “Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень. 1976–2006 рр.” (2008 р.).

Своє 60-річчя Богдан Томенчук відзначає сповнений творчих сил і задумів. У свій ювілейний рік Богдан Петрович проведе 35-й польовий сезон в археологічній експедиції. І, як завжди, невтомного дослідника чекають нові відкриття незнаних сторінок славетної історії Галицької землі.

Наукова громадськість, колеги по роботі, учні та друзі сердечно вітають Богдана Петровича з ювілеєм, зичать йому міцного здоров'я, творчого ентузіазму й невичерпної енергії, нових відкриттів і звершень.

Микола КУГУТЯК, Ігор КОЧКІН

До 50-річчя Олександра Маруценка

ВИСОКИЙ ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ІСТОРИКА

70-річчя Інституту історії і політології (до 2005 р. – історичний факультет), що урочисто відзначається цього року в рамках Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, збіглося в часі з 50-річним ювілеєм одного із провідних доцентів Інституту, завідувача кафедри історіографії і джерелознавства Олександра Володимировича Маруценка. Майже чверть століття свого трудового життя після закінчення інституту та аспірантури він віддав благородній викладацькій професії в стінах рідного вузу, де досягнув чималих успіхів як педагог і науковець.

Народився Олександр Марушенко 27 травня 1960 р. у м. Мукачеве Закарпатської області. Його батько – Володимир Петрович – військовослужбовець, а мати – Любов Василівна – філолог за освітою, учитель української мови і літератури. 1977 року він із золотою медаллю закінчив середню школу №12 м. Івано-Франківськ. Протягом 1977–1982 рр. О.Марушенко навчався на історико-педагогічному факультеті Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника. Після закінчення навчання, в 1982–1983 і 1984–1987 рр. працював асистентом кафедри історії СРСР і УРСР Івано-Франківського педінституту. У травні 1983 – листопаді 1984 рр. О.Марушенко перебував на дійсній строковій службі в Збройних силах СРСР, що було тоді обов'язковою вимогою для всіх студентів і випускників.

Упродовж 1987–1990 рр. Олександр Володимирович навчався в аспірантурі історичного факультету Київського державного університету імені Тараса Шевченка. Кандидатську дисертацію з історіографічних проблем політичної історії України в роки Другої світової війни захистив у березні 1990 р. у спеціалізованій вченій раді в Київському університеті. Дослідження історії та історіографії історії України періоду Другої світової війни до сьогодні залишається основною сферою наукових інтересів О.Маруценка.

У 1990–1999 рр. Олександр Марушенко працював на викладацькій ниві – старшим викладачем, в.о. доцента кафедри історії СРСР і УРСР, нової та новітньої історії, доцентом кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету. У червні 1993 р. О.Марушенку було присуджено вчене звання доцента. Викладацьку діяльність він успішно поєднував з організацією навчально-виховного процесу в університеті на посаді заступника декана історичного факультету (1992–1999 рр.).

О.Марушенко обрав темою докторської дисертації історіографію історії України періоду Другої світової війни. У 1999–2002 рр. навчався в докторантурі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а з 2002 р. працював доцентом кафедри всесвітньої історії. 29 березня 2006 р. вченою радою Прикарпатського національного університету О.Марушенко був обраний завідувачем кафедри історіографії і джерелознавства. Олександр Володимирович викладає нормативні курси “Нова і новітня історія країн Азії і Африки” (спеціальність “Історія”), “Зовнішня політика країн Азії”, “Актуальні проблеми міжнародних відносин в Африці і Латинській Америці” (спеціальність “Міжнародні відносини”), вибіркового курсу “Український національно-визвольний рух 30–50-х рр. ХХ ст. у джерелах, історіографії, персоналіях” (спеціальність “Історія”). На факультеті іноземних мов він читає нормативний курс “Країнознавство Китаю” (спеціальність “Англійська і китайська мова та література”). О.Марушенко здійснює наукове керівництво написанням кандидатських дисертацій, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт.

Олександр Марущенко – автор понад 50 наукових праць з історіографії історії України періоду Другої світової війни. Входив до складу робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. Був відповідальним секретарем і членом оргкомітету низки міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій, відповідальним секретарем і членом редакції всеукраїнського наукового і культурно-просвітнього краєзнавчого часопису “Галичина” (№13–14, 15–16), входить до колективу упорядників багатотомного видання “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті: Документи і матеріали”. Протягом багатьох років працював головою предметної комісії для вступу на спеціальність “Історія” до Прикарпатського університету. У 2003–2008 рр. О.Марущенко був членом спеціалізованої вченої ради К.20.051.05 для захисту кандидатських дисертацій з історії України та етнології в Прикарпатському національному університеті, неодноразово очолював журі обласного етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідних робіт учнів – членів Малої Академії Наук, експертом-консультантом шкільних обласних олімпіад з історії, громадським спостерігачем за проведенням зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів. О.Марущенко є членом Наукового товариства ім. Шевченка.

Олександр Володимирович нагороджений нагрудним знаком Міністерства освіти і науки України “Відмінник освіти України” (2005 р.).

Характерними рисами О.Марущенка як викладача і як людини є вимогливість, відповідальність, високопрофесійне ставлення до виконання своїх обов’язків. Пригадується, як авторам цих рядків пощастило прослухати навчальний курс “Історія країн Азії та Африки”, який він почав викладати після закінчення аспірантури в 1990/91 навчальному році на V курсі історичного факультету. Це був складний період у суспільно-політичному житті України в останній рік горбачовської “перебудови”, коли відбувався крах партійно-тоталітарної системи, що позначалося на організації навчального процесу. Однак Олександр Володимирович надзвичайно вимогливо поставився до себе як до молодого викладача і до студентів, яких спонукав добре вивчати матеріал. Він не може працювати впівсили, є прикладом у роботі зі студентами.

Свій піввіковий ювілей О.Марущенко зустрічає в розквіті творчих сил, має серйозні плани й задуми. Хочеться побажати йому реалізації творчого потенціалу, міцного здоров’я, натхнення в роботі, численних нових праць та учнів. Науковці, колеги по роботі, студенти, усі, хто знають Олександра Володимировича як невтомного дослідника історії та історіографії історії України, добросовісного викладача, добру, чуйну людину, вітають його з полуднем віку й бажають успіхів у професійному та особистому житті.

Микола КУГУТЯК, Олег ЖЕРНОКЛЕСЬВ, Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

ПОСТУП ПЕДАГОГА І НАУКОВЦЯ

Сергій Дерев’янку народився 1 березня 1960 року в с. Старі Богородчани Богородчанського району Івано-Франківської області в сім’ї вчителів. Любов до історії привив йому батько Мирон Миколайович – випускник 1956 року історичного факультету тодішнього Станіславського педагогічного інституту; його ж за спеціальністю “українська мова і література” закінчила й мати – Стефанія Іванівна.

У 1967 році пішов у перший клас Богородчанської середньої школи, яку закінчив у 1977 році із золотою медаллю. Того ж року вступив на історичний факультет Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В.Стефаніка, після закінчення якого в 1982 р. отримав диплом із відзнакою. Навчання поєднував із практичною роботою: ще студентом четвертого курсу працював інструктором в Івано-Франківському обласному штабі студентських будівельних загонів, на п’ятому – звільненим заступником секретаря комітету комсомолу педагогічного інституту. Далі – дійсна військова служба в армії.

Педагогічну діяльність Сергій Дерев’янку розпочав 1984 року в Івано-Франківському медичному інституті, де працював старшим лаборантом, викладачем кафедри суспільних дисциплін. 1987 року поступив на навчання до аспірантури історичного факультету Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка. 28 листопада 1990 року він успішно захистив кандидатську дисертацію під керівництвом відомого українського вченого-джерелознавця, заслуженого діяча науки і техніки України, доктора історичних наук, професора М.Я.Варшавчика.

Після захисту Сергій Миронович повернувся на роботу до Івано-Франківського медичного інституту, де розпочав викладання курсу “Історія України”. Викладацьку роботу поєднував із науковою, працюючи 1992 року науковим редактором першої категорії обласної редакції “Книги Пам’яті України” управління культури Івано-Франківської обласної державної адміністрації. Доклав чимало зусиль до створення й випуску першого і другого томів ґрунтового видання “Книга Пам’яті України. Івано-Франківська область”.

У жовтні 1992 року Сергій Дерев’янку переходить на роботу до Прикарпатського університету імені Василя Стефаніка, де працює й сьогодні. Починав асистентом кафедри історії стародавнього світу і середніх віків, з березня 1993 року – доцентом цієї ж кафедри. У 1996 році йому присвоєне вчене звання доцента. Започаткував викладання в університеті навчальних дисциплін “Вступ до спеціальності”, “Архівознавство”, “Історична географія”, “Спеціальні історичні дисципліни”, “Джерелознавство. Теорія. Методологія. Методика”, “Історіографія. Теорія. Методологія. Методика”, “Історіографія всесвітньої історії ХХ століття”.

З 1996 року роботу на історичному факультеті поєднував із виконанням обов’язків декана факультету довузівської підготовки університету, з вересня 1997 року – директор створеного за його активної участі Гуманітарного інституту при університеті. У вересні 1998 року призначений проректором з навчальної роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаніка. Перебуваючи на цій посаді більше семи років, він доклав чималих зусиль для розбудови і розвитку університету, займався створенням та здійснював

координацію діяльності відокремлених структурних підрозділів університету: Коломийського та Мукачівського інститутів, факультету в м. Калуш, відділень у містах Долина, Рахів, Чортків, працював над удосконаленням організації навчального процесу за заочною та денною формами навчання. Відмінник освіти (2002 р.).

Зі створенням у 2000 році кафедри історіографії і джерелознавства Сергій Дерев'янку працював за сумісництвом доцентом цієї кафедри, а з 2002 року – професор кафедри. З грудня 2005 по грудень 2008 року навчався в докторантурі Прикарпатського університету імені Василя Стефаника за спеціальністю “конституційне право”, а також здобувачем наукового ступеня доктора наук відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. Працюючи над підготовкою дисертації, підготував більше 50 наукових праць, присвячених конституційно-правовим засадам референдумів опублікованих у провідних наукових виданнях України, а також у Російській Федерації, Республіках Білорусь і Казахстан.

З кінця 2008 року й донині Сергій Дерев'янку – професор кафедри історіографії і джерелознавства. Викладає навчальні дисципліни “Джерелознавство”, “Історіографія всесвітньої історії ХХ століття”, спеціалізований курс “Етнополітичні процеси на Прикарпатті у ХІХ – на початку ХХ століття у джерелах та історіографії”.

Упродовж двох термінів був членом спеціалізованої вченої ради із захисту кандидатських дисертацій. Здійснює керівництво аспірантами. Підготував двох кандидатів наук.

Сергій Миронович працює також доцентом кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Юридичного інституту університету, де викладає навчальні дисципліни “Порівняльне конституційне право”, “Основи конституційного права України”, “Виборче право”.

Для студентів спеціальності “Політологія” запровадив викладання дисципліни спеціалізації із прикладної політології “Механізм реалізації безпосередньої демократії в Україні”, а також магістерський курс “Аналіз державної політики”.

Викладацьку й наукову роботу Сергій Дерев'янку поєднує з активною громадською діяльністю. У 2000 році він очолював Івано-Франківську обласну комісію з проведення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, у 2002–2006 роках був головою обласної виборчої комісії з проведення виборів депутатів Івано-Франківської обласної ради. Здійснював консультативно-методичне забезпечення та правовий супровід виборчих кампаній 2006–2010 років.

Ювіляр є автором понад 100 наукових праць із проблем політичної історії України, джерелознавства, історіографії, політології та конституційного права. Досліджує джерела й історіографію історії Західної України 20–30-х рр. ХХ століття, конституційно-правові засади виборів і референдумів в Україні.

С.Дерев'янку постійно перебуває в творчому пошуку, постійно працює над самовдосконаленням, відзначається працьовитістю, ініціативністю, енергійністю і добрим контактом із студентами. Найбільшим своїм досягненням вважає своїх дітей – дочку і трьох синів.

Свій ювілей Сергій Дерев'янку зустрів у розквіті творчих сил і можливостей. Щиро вітаючи його з полуднем віку, ми зичимо нашому колезі міцного здоров'я, великого щастя, подальших успіхів й досягнень на науковій ниві. З роси й води!

Микола КУГУТЯК, Олександр МАРУЩЕНКО

ІНФОРМАЦІЯ

про захист докторських (кандидатських) дисертацій у спеціалізованій ученій раді Д 20.051.05 при Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника у 2008–2010 рр.

Наказом ВАК України від 4 липня 2008 р. № 433 спеціалізованій ученій раді Д 20.051.05 Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника надано право на період із 7 липня 2008 р. до 7 липня 2010 р. проводити захист докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями: 07.00.01 – історія України, 07.00.05 – етнологія.

Упродовж цього періоду функціонування ради відбулось 11 захистів кандидатських дисертацій та однієї докторської, з них 8 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України та 4 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

У 2008 р. у спеціалізованій ученій раді відбулися захисти 3 кандидатських дисертацій, з них 2 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України та одна – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Добржанський Сергій Олександрович, асистент кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Дисертація “Товариство “Руська бесіда” на Буковині: організація, ідейні засади, культурно-просвітня діяльність (1869–1940 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 21 жовтня 2008 р. Науковий керівник – Василь Мефодійович Ботушанський, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Офіційні опоненти: Олександр Петрович Реєнт, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України; Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 28 квітня 2009 р.

Гранат Юлія Станіславівна, старший лаборант кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Етноконфесійні процеси в Автономній Республіці Крим” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 21 жовтня 2008 р. Науковий керівник – Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Віталій Олександрович Перевезій, кандидат історичних наук, доцент, учений секретар Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 28 квітня 2009 р.

Кудlach-Мельник Віра Іванівна, учитель історії Тлумацької гімназії Івано-Франківської області. Дисертація “Політичне товариство «Руська Рада» (1870–1914 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 18 листопада 2008 р. Науковий керівник – Ігор Ярославович Райківський, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Олексій Миколайович Сухий, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Львівського національного університету імені Івана Франка; Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 28 квітня 2009 р.

У 2009 р. здійснено захист 5 кандидатських дисертацій, з них 2 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України й 3 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Галик Володимир Миколайович, викладач кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дисертація “Галицьке Підгір’я в громадсько-політичній та науковій діяльності Івана Франка” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 9 червня 2009 р. Науковий керівник – Леонід Володимирович Тимошенко, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін, декан історичного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Офіційні опоненти: Олексій Миколайович Сухий, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Львівського національного університету імені Івана Франка; Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 10 лютого 2010 р.

Пунько Лідія Богданівна, здобувач кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Етноконфесійні процеси в Галичині (1919–1939 рр.)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 9 червня 2009 р. Науковий керівник – Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Ігор Олексійович Андрухів, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ; Віталій Олександрович Перевезій, кандидат історичних наук, доцент, учений секретар Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 10 лютого 2010 р.

Гутковська Ірина Василівна, аспірант кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Дисертація “Трансформація концепцій етнічності (кінець XIX – початок XXI ст.)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 15 грудня 2009 р. Науковий керівник – Георгій Костянтинівч Кожолянюк, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Офіційні опоненти: Михайло Федорович Юрій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету; Наталія Олександрівна Петрова, кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та етнології Одеського національного університету імені І.І.Мечникова. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 15 квітня 2010 р.

Дмитрук Ірина Федорівна, старший лаборант науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Гуцульщина в етнографічних дослідженнях кінця XIX – початку XXI ст.” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 15 грудня 2009 р. Науковий керівник – Микола Васильович Кугутяк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинівч Кожолянюк, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Оксана Адамівна Сапеляк, кандидат історичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 14 квітня 2010 р.

Ілин Любомир Михайлович, спеціаліст групи зв’язків із громадськістю та міжнародних зв’язків Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ. Дисертація “Українське представництво Галицького Крайового сейму в 1870–

1876 рр.” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 16 грудня 2009 р. Науковий керівник – Ігор Ярославович Райківський, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Мар’ян Михайлович Мудрий, кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 14 квітня 2010 р.

Упродовж 2010 р. у спеціалізованій ученій раді відбулися захисти однієї докторської та 3 кандидатських дисертацій, усі – зі спеціальності 07.00.01 – історія України.

Луцький Ярослав Васильович, старший викладач кафедри теорії і методики фізкультури і спорту факультету фізичного виховання і спорту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Український туристично-краєзнавчий рух у Галичині (30-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 21 квітня 2010 р. Науковий керівник – Сергій Миронович Дерев’янюк, кандидат історичних наук, професор кафедри історіографії і джерелознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Ігор Олексійович Андрухів, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ; Сергій Іванович Попович, кандидат історичних наук, перший проректор Інституту туризму Федерації профспілок України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 1 липня 2010 р.

Кониур-Карабінович Наталія Миколаївна, асистент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Дисертація “Львівський собор 1946 р. в антиунійній політиці радянського тоталітарного режиму” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 21 квітня 2010 р. Науковий керівник – Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Ігор Олексійович Андрухів, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ; Ігор Васильович Пилипів, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноекономічних та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Сіреджук Петро Степанович, кандидат історичних наук, доцент кафедри загальноекономічних та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету. Дисертація “Соціально-економічне становище німецької меншини Східної Галичини в 20–30-ті рр. XX ст.” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 22 квітня 2010 р. Науковий керівник – Володимир Васильович Грабовецький, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Май Іванович Панчук, доктор історичних наук, професор, завідувач відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України; Ігор Олексійович Андрухів, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ; Орест Якубович Красівський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри управління проектами Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії при Президентові України; додатковий офіційний опонент – Богдан Васильович Гудь, доктор історичних наук, доцент, директор Інституту європейської інтеграції Львівського національного університету імені Івана Франка. Рішення президії ВАК України про видачу диплома доктора історичних наук від 1 липня 2010 р.

Древницький Юрій Романович, асистент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Дисертація “Громадсько-політична та наукова діяльність Володимира Старосольського (1878–1942)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 2 липня 2010 р. Науковий керівник – Ігор Ярославович Райківський, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Олег Станіславович Жерноклеєв, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Микола Васильович Лазарович, кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства, інформаційної діяльності та українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Андрій КОРОЛЬКО

ІНФОРМАЦІЯ
про захист кандидатських дисертацій
у спеціалізованій ученій раді К 20.051.05 при Інституті історії і політології
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
у 2007–2008 рр.

Постановою президії ВАК України від 11 травня 2005 р. у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника створено спеціалізовану вчену раду К 20.051.05 з правом приймати до розгляду та проводити захист дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальностей 07.00.01 – історія України; 07.00.05 – етнологія терміном на 3 роки.

Упродовж 2007 р. у спеціалізованій ученій раді відбулися захисти 5 кандидатських дисертацій, з них 2 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України та 3 – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Баран Оксана Ярославівна, асистент кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець XIX ст. – 1939 р.)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 12 лютого 2007 р. Науковий керівник – Микола Васильович Кугутяк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Георгій Костянтинівич Кожоланко, доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Архип Григорович Данилюк, доцент кафедри географії України Львівського національного університету імені Івана Франка. Провідна установа – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра етнології і краєзнавства (зав. кафедри – доктор історичних наук, професор В.П.Капелюшний). Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 20 вересня 2007 р.

Сливка Любов Василівна, асистент кафедри географії Педагогічного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Етносоціальний розвиток дрібної шляхти в Галичині (1772–1914)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 4 квітня 2007 р. Науковий керівник – Борис Петрович Савчук, доктор історичних наук, професор кафедри історіографії і джерелознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Юрій Іларіонович Терещенко, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету; Михайло Ілліч Паньків, кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Провідна установа – Інститут народознавства НАН України (м. Львів) (директор – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України С.П.Павлюк). Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 13 грудня 2007 р.

Коваль Ігор Михайлович, старший викладач кафедри релігієзнавства і теології філософського факультету Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Наукова та громадська діяльність Ярослава Пастернака (1913–1969 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 18 червня 2007 р. Науковий керівник – Володимир Васильович Грабовецький, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Олександр Володимирович Добржанський, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, декан факультету історії, політології і міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; Василь Пилипович Педич, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Провідна установа – Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра давньої історії України та архівознавства (зав. кафедри – кандидат істо-

ричних наук, доцент Р.М.Шуст). Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 17 січня 2008 р.

Гайдукевич Олена Олександрівна, асистент кафедри гуманітарних наук Інституту менеджменту та економіки “Галицька академія”. Дисертація “Природоохоронна діяльність Греко-католицької церкви в Галичині в 20–30-х роках ХХ століття” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 2 липня 2007 р. Науковий керівник – Ігор Ярославович Райківський, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Ігор Ярославович Соляр, кандидат історичних наук, доцент, науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 17 січня 2008 р.

Паньків Ігор Михайлович, асистент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Польська, німецька та вірменська етнічні меншини в соціокультурних процесах на Покутті (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 10 грудня 2007 р. Науковий керівник – Степан Петрович Павлюк, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Інституту народознавства НАН України. Офіційні опоненти: Орест Якубович Красівський, доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України; Володимир Леонович Комар, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії слов'ян Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 12 березня 2008 р.

Упродовж 2008 р. у спеціалізованій ученій раді відбулися захисти 3 кандидатських дисертацій, з них 2 – зі спеціальності 07.00.01 – історія України та одна – зі спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Зінчук Дмитро Сергійович, викладач Івано-Франківського коледжу Львівського аграрного університету. Дисертація “Громадсько-політична і релігійна діяльність Василя Романюка (1925–1995 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 14 квітня 2008 р. Науковий керівник – Володимир Васильович Грабовецький, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Ігор Олексійович Андрухів, доктор історичних наук, доцент, начальник кафедри теорії та історії держави і права Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ; Віталій Олександрович Перевезій, кандидат історичних наук, доцент, вчений секретар Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 24 листопада 2008 р.

Любчик Ігор Дмитрович, аспірант із відривом від виробництва кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Дисертація “Етнополітичні процеси на Лемківщині (90-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.)” (спеціальність 07.00.05 – етнологія). Захист відбувся 14 квітня 2008 р. Науковий керівник – Степан Дмитрович Сворака, доктор історичних наук, професор, начальник Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ. Офіційні опоненти: Орест Якубович Красівський, доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України; Микола Петрович Балагутрак, кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу етнології сучасності Інституту народознавства НАН України. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 24 листопада 2008 р.

Костюк Володимир Васильович, викладач кафедри історії мистецтва та гуманітарних наук Косівського інституту прикладного та декоративного мистецтва Львівської національної

академії мистецтв. Дисертація “Громадсько-політична та наукова діяльність Михайла Павлика (1874–1915 рр.)” (спеціальність 07.00.01 – історія України). Захист відбувся 5 травня 2008 р. Науковий керівник – Василь Васильович Марчук, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Офіційні опоненти: Олександр Петрович Реєнт, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України; Олег Станіславович Жерноклеєв, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри всесвітньої історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Рішення президії ВАК України про видачу диплома кандидата історичних наук від 2 липня 2008 р.

7 квітня 2008 р. проведено переатестацію дисертації О.Духа на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Дисертаційне дослідження О.Духа аналізує жіночі монастирі Львівської і Перемишльської єпархій у ХVІІ і ХVІІІ ст. Дисертанту було присвоєно науковий ступінь доктора гуманітарних наук у галузі історії й видано диплом державного зразка Республіки Польща (рішенням Ради факультету гуманітарних наук Люблінського католицького університету ім. Івана Павла ІІ від 15 лютого 2006 р.).

Андрій КОРОЛЬКО

НАШІ АВТОРИ

АРЗУМАНОВА Тетяна Володимирівна – асистентка кафедри українознавства Харківського державного технічного університету будівництва і архітектури (м. Харків). Досліджує громадсько-політичне життя Харкова наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

БЕРЕСТ Роман Ярославович – кандидат історичних наук, доцент, проректор з наукової роботи і туризму Львівського інституту економіки і туризму (м. Львів). Досліджує археологію середньовічної доби, профспілковий рух у Західній Україні міжвоєнного періоду, історію чернецтва в Галичині.

БОГАЧИК Тамара Степанівна – здобувачка кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Досліджує соціально-економічний розвиток Північної Бессарабії впродовж ХІХ ст.

БОРЧУК Степан Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукових інтересів – історіографія, біографістика, український студентський рух першої половини ХХ ст.

БОЯН Світлана Петрівна – аспірантка кафедри етнології і археології Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує весняно-літню календарну обрядовість бойків.

БУЛИК Наталія Михайлівна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу археології інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Досліджує історію археології, краєзнавство і туризм у Галичині.

БУРАЧОК Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням громадсько-політичної діяльності Осипа Назарука.

БУРДУЛАНЮК Василь Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням історії української науки й культури в Галичині.

БУРДУЛАНЮК Галина Василівна – асистентка кафедри історії України Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає культурні процеси на Прикарпатті першої половини ХХ ст.

ГЕНИК Микола Антонович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням українсько-польських відносин ХХ – початку ХХІ ст.

ДРОБІНА Лілія Миколаївна – здобувачка кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Займається дослідженням соціальної історії Буковини в повоєнні роки.

ДРОГОБИЦЬКА Оксана Ярославівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням культури й побуту української сільської інтелігенції Галичини кінця ХІХ ст. – 1939 р.

ДРОГОМИРЕЦЬКА Людмила Романівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Сфера наукового зацікавлення – громадсько-політичне життя Західної України 1920–1930-х рр.

ЄГРЕШІЙ Олег Ігорович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує релігійно-церковні процеси в Галичині першої половини ХХ століття.

КІСІЛЬ Інна Володимирівна – асистентка кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського національного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ). Досліджує український національний рух у Галичині першої половини ХІХ ст.

КІСЬ Назар Данилович – молодший науковий співробітник Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України (м. Львів). Займається вивченням історії Української греко-католицької церкви в міжвоєнний період.

КОБУТА Степан Йосипович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси в західному регіоні України 1990-х рр.

КОВАЛЬ Ігор Михайлович – кандидат історичних наук, доцент кафедри релігієзнавства і теології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Тематика наукових праць – археологія княжого Галича, біблійна і церковна археологія, історія археологічної науки в Україні на життєписах персоналій визначних учених, церковна історія Галицько-Волинської Русі ІХ–ХІV ст.

КОЖОЛЯНКО Георгій Костянтинович – доктор історичних наук, професор кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Досліджує історико-культурну спадщину українців Буковини.

КОЖОЛЯНКО Олена Віталіївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці). Досліджує проблему збереження національної ідентичності українців в історичному минулому та в умовах сьогодення.

КОМАР Володимир Леонович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням міжнародних відносин у Другій Речі Посполитій.

КОРОЛЬКО Андрій Зиновійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-політичні та культурно-просвітницькі процеси на Покутті кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

КОСАР Ірина Мирославівна – аспірантка кафедри історії України Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Тематика наукових зацікавлень – громадсько-політична діяльність Володимира Охримовича.

КОЧКІН Ігор Тарасович – старший викладач кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує пам'ятки трипільської культури північно-східного Передкарпаття.

КРІЛЬ Богдан Михайлович – аспірант кафедри української фольклористики ім. акад. Філарета Колесси Львівського національного університету ім. Івана Франка. Досліджує наукову спадщину Ісидора Пасічинського.

КУГУТЯК Микола Васильович – доктор історичних наук, доктор філософії, професор, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри етнології і археології, директор Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, директор науково-дослідного Інституту історії, етнології і археології Карпат (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми національно-політичного руху в Галичині ХІХ–ХХ ст. та етнокультурні процеси в Карпатському регіоні від найдавніших часів до сьогодення.

МАЛЬОВАНА Марія Зиновіївна – аспірантка кафедри історіографії Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографію суспільно-політичних процесів в Україні в 1953–1964 рр.

МАРУЩЕНКО Олександр Володимирович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається вивченням історіографії історії України періоду Другої світової війни.

МОНОЛАТІЙ Іван Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Наукові зацікавлення: етнічні спільноти в Галичині, українсько-німецькі відносини кінця ХVІІІ – першої половини ХХ ст.

МУЗИЧИН Ірина Тарасівна – аспірант кафедри історіографії Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографію громадсько-політичного життя західноукраїнського суспільства наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

НАДУРАК Наталія Миколаївна – аспірантка кафедри історіографії Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує історіографію українського національно-визвольного руху 1930-х рр.

НАКОНЕЧНА Ольга Мирославівна – аспірантка кафедри історіографії Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Вивчає історіографію суспільних процесів в Україні в другій половині 1980-х рр.

ОЛЕКСИШИН Олег Орестович – аспірант кафедри історії України Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує культурні процеси на Прикарпатті після Другої світової війни.

ОСТРОВСЬКИЙ Валерій Васильович – аспірант кафедри історії України Інституту історії та політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, завідувач відділу суспільних дисциплін лабораторії суспільно-філологічних дисциплін Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Івано-Франківськ). Досліджує громадсько-політичну діяльність Зиновія Красівського.

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор Ярославович – кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії України Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Фахівець з історії українського національного руху в Галичині XIX – першої половини XX ст.

РОВЕНКО Олексій Іванович – учитель-пенсіонер, керівник фольклорного ансамблю “Музики” с. Горохолино Борогодчанського району (с. Горохолино).

СЕНИЧ Марія Володимирівна – здобувачка кафедри політології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Займається дослідженням українсько-польських відносин XX – початку XXI ст.

ТОМЕНЧУК Богдан Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, науковий співробітник інституту археології НАН України (м. Івано-Франківськ). Спеціаліст у галузі слов'яно-руської археології, керівник Галицької археологічної експедиції Прикарпатського національного університету.

ФЕДОРЧАК Петро Степанович – доктор історичних наук, професор кафедри історії слов'ян Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, почесний професор Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує проблеми розвитку слов'янських країн у XX ст., відносини між Україною і слов'янськими державами, історію освіти на Прикарпатті.

ЧУРА Василь Іванович – кандидат історичних наук, доцент Львівської державної фінансової академії, здобувач Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України (м. Львів). Досліджує суспільно-політичне життя Львова в умовах радянського тоталітарного режиму.

ШАЙКАН Валерій Олександрович – кандидат історичних наук, доцент, декан обліково-економічного факультету Криворізького економічного інституту, завідувач кафедри політичної історії, філософії та політології Криворізького економічного інституту Київського національного економічного університету імені Василя Гетьмана (м. Кривий Ріг). Вивчає ідеологічну боротьбу в Україні в роки Другої світової війни.

ШОЛОГОН Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії і джерелознавства Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Коломия). Займається дослідженням джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

ШУМЕЙКО Іван Михайлович – кандидат історичних наук, доцент. З 1981 по 1991 р. – декан історичного факультету Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує суспільно-політичні процеси на Західній Україні впродовж XX століття.

ЩЕРБИН Лілія Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ). Досліджує діяльність Конституційно-демократичної партії Росії.

ВИМОГИ

до подання статей у Вісниках Прикарпатського університету, журналах, збірниках наукових праць, матеріалах конференцій

1. Обсяг оригінальної статті – 6–12 сторінок тексту, оглядових – до 12 сторінок, коротких повідомлень – до 3 сторінок.

2. Статті подаються у форматі Microsoft Word. Назва файлу латинськими буквами повинна відповідати прізвищу першого автора. Увесь матеріал статті повинен міститись в одному файлі.

3. Текст статті повинен бути набраним через 1,5 інтервалу, шрифт “Times New Roman Cyr”, кегль 14. Поля: верхнє, нижнє, лівє – 2,5 см, правє – 1 см (30 рядків по 60–64 символи).

4. Малюнки повинні подаватись в окремих файлах у форматі *.tif, *.eps, Corel Draw або Adobe Photo Shop.

5. Таблиці мають мати вертикальну орієнтацію і мають бути побудовані за допомогою майстра таблиць редактора Microsoft Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation. Статті, що містять значну кількість формул, подаються у форматі LaTeX.

6. Текст статті має бути оформлений відповідно до постанови ВАК №7-05/1 від 15 січня 2003 року “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України” (див. Бюлетень ВАК України. – 2003. – №1).

Статті пишуться за схемою:

- УДК і ББК (у лівому верхньому куті аркуша);
- автор(и) (ім'я, прізвище; жирним шрифтом, курсивом у правому куті);
- назва статті (заголовними буквами, жирним шрифтом);
- резюме й ключові слова українською мовою;
- постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор, виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням подальших розвідок у цьому напрямі;
- список використаних джерел подавати згідно з новим стандартом з бібліографічного опису ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84, який набув чинності з 1 липня 2007 року;
- резюме й ключові слова англійською мовою;
- резюме й ключові слова російською мовою.

7. Стаття повинна бути написана українською мовою, вчитана й підписана автором(ами).

8. У цілому до “Вісника” необхідно подати дві рецензії провідних учених у даній галузі.

Наукове видання

ГАЛИЧИНА

Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий
часопис

Число 17
2010

Головний редактор	<i>Василь Головчак</i>
Відповідальний за випуск	<i>Олег Єгрешій</i>
Літературний редактор	<i>Руслана Боднар</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Лідія Курівчак</i>
Комп'ютерна правка	<i>Лідія Курівчак</i>
Коректор	<i>Тетяна Бойко</i>
Дизайн обкладинки	<i>Дмитро Радіонов</i>

Підп. до друку 6. 12. 2010 р.

Формат 60x84/8. Папір офсетний. Гарнітура "Times New Roman".

Друк на ризографі. Ум. друк. арк. 44,4. Зам. № 121.

Наклад 200 пр.

Видавець

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

76000, м. Івано-Франківськ,

вул. С. Бандери, 1, тел. 71-56-22

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 2718 від 12.12.2006.